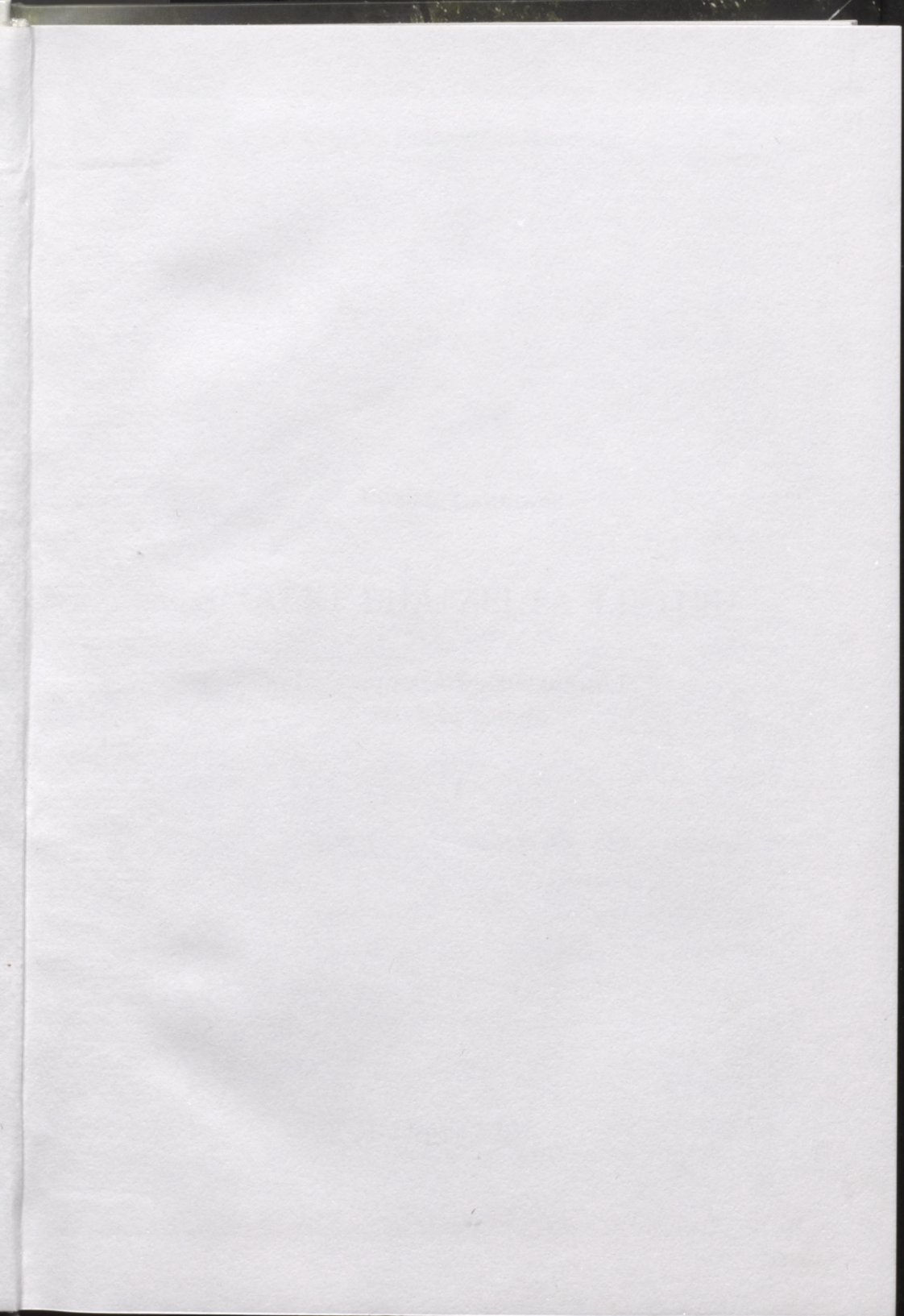

The background of the entire cover is a photograph of a forest. In the foreground, a tall, thin tree with green leaves stands on the left. The ground is covered in dense, low-lying vegetation and tall grass. In the background, a soft, hazy light suggests a misty or rainy atmosphere, with a faint rainbow visible in the upper right portion of the sky.

Benita Laumane

*Smalki lija
zelta lietus*

217432

2006-4
L 226

L
81

Liepājas Pedagoģijas akadēmija

Benita Laumane

SMALKI LIJA ZELTA LIETUS

**Dabas parādību nosaukumi
latviešu valodā**

I

Liepāja 2005

ISBN 9984-754-49-9

Laumane B. *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*, I. Liepāja: LiePA, 2005. 414 lpp.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306090501

Grāmatas izdošanu finansējusi Latvijas Republikas Izglītības
un zinātnes ministrija

Recenzentes: Dr. habil. philol. **Brigita Bušmane**

Dr. human. **Daļa Kiseļūnaite**

© Benita Laumane, 2005

© LPA, 2005

© Maruta Bože, datormāksliniece, 2005

© Varis Sants, vāka foto, 2005

© Sofija Bauere, tulkojums angļiski, 2005

© Valentīna Kaļiņina, tulkojums krieviski, 2005

© Lilija Ozoliņa, datorsalicēja, 2005

© Liene Markus-Narvila, datorsalicēja, 2005

Izdevējs LPA LiePA

Liepājā, Baseina ielā 9

Priekšvārds

Grāmatā apkopots plašs un daudzveidīgs latviešu valodas leksikas materiāls – ar dabas parādībām un laikapstākļiem saistīti nosaukumi no latviešu 17.–21. gs. leksikogrāfiskajiem avotiem un mūsdienu izloksnēm. Darbā ietverti gan autores pašas vākumi ilgākā laika posmā gar visu Latvijas piekrasti, gan LU Latviešu valodas institūta materiāli – apvidvārdi no izlokšņu vārdnīcu kartotēkām, Latviešu valodas dialektu atlanta un Eiropas valodu atlanta leksikas kartotēkas, izmantoti arī Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Humanitārās fakultātes studentu dialektoloģijas prakses darbi u.c. Vārdu lietojumi precizēti un izplatība papildināta ar dotumiem no latviešu folkloras – dainām, pasakām un ticējumiem.

Darbā iekļauti arī autores savulaik publicētie pētījumi par dabas parādību, piemēram, lāsteku, mākoņu, smalka lietus, vižņu, nosaukumiem latviešu valodā (pirmpublicējumi rediģēti un papildināti).

Leksika analizēta tradicionāli – semantiskā, cilmes un areālā aspektā. Semantisko paralēļu atklāšanā un aizguvumu skaidrošanā iesaistīta tuvāko kaimiņtautu valodu, piemēram, lietuviešu, igauņu, lībiešu, krievu, poļu, vācu, atbilstošas tematikas leksika.

Lasītājam ir iespēja pārlicināties par minētās leksikas bagātību latviešu valodā – raibajās sinonīmu rindās atrodami gan literārie nosaukumi (arī hidrometeoroloģijas termini), gan apvidvārdi, cilmes ziņā mantoti, latviskas cilmes nosaukumi un aizguvumi, neitrāli un emocionāli iekrāsoti vārdi, poētismi, arhaismi un jaunvārdi.

Grāmatas datorsalikumu veidoja Mg. philol. Liene Markus-Narvila un Lilija Ozoliņa, kopsavilkuma tekstu angļu valodā tulkoja Mg. philol. Sofija Bauere, krievu valodā – Dr. philol. Valentīna Kaļiņina. Vārdu rādītāju palīdzēja izveidot Liene Markus-Narvila.

Autore pateicas grāmatas recenzentēm Dr. habil. philol. Brigitai Bušmanei (LU Latviešu valodas institūts) un Dr. human. Daļai Kiseļūnaitei (Klaipēdas Universitāte) par vērtīgiem padomiem un konsultācijām, kā arī Liepājas Pedagoģijas akadēmijas zinātņu proktorei Dr. philol. Ievai Ozolai un Latviešu valodas katedras kolēģēm par atbalstu un labvēlību.

IEVADS

Tautām, kas nodarbojas ar jūrniecību, zvejniecību, kā arī senām zemkopju tautām allaž svarīgi un nozīmīgi ir laikapstākļi un ar tiem saistītie jēdzieni. Jo sīkāka ir atmosfēras parādību un jēdzienu diferenciācija, jo bagātāka ir atbilstošās tematikas leksika.

Par tautas meteoroloģijas leksikas izpēti nozīmību liecina Eiropas valodu atlanta materiālu vākšanas programma, kurā iekļauts 21 jautājums par parādībām, kam sakars ar Visumu, atmosfēru, meteoroloģiju.¹

Dažu dabas parādību, piemēram, varavīksnes, rūkt (par pārkonu), atkalas, nosaukumu izplatība izloksnēs uzskatāmi atspoguļota arī *Latviešu valodas dialektu atlanta kartēs*.²

Aizsākumus dabas parādību nosaukumu apkopošanai un pētīšanai latviešu valodā varam atrast jau 19. gs. beigās. Piemēram, Kārļa Ulmaņa un Gustava Bražes vārdnīcā (1880. g.) blakus vācu *Eiszacken, Eiszapfen* latviešu valodā doti 15 lāsteku nosaukumi: *ledteka, lasteka, tilka, stinte, pilka, strīgele, standala, streliņas, strākuls, tipa, tore, ķēģelis, lastagas, pene, pīstere* (U 1880, 237).

Pirmais plašākais darbs, kas veltīts dabas parādību nosaukumu izpētei latviešu valodā, ir Jāņa Endzelīna 1929. gadā publicētais raksts *Lettische Regenbogennamen*, kurā salīdzināšanai doti radniecīgi varavīksnes apzīmējumi lietuviešu valodā (sk. DI III, 494–497).

Latviešu valodnieku uzmanību piesaistījuši arī vēju nosaukumi, kas

¹ *Eiropas lingvistiskā atlanta 1. aptauja*. LZA Valodas un literatūras institūts, 1977. 86 lpp. (545 jautājumi, sk. 1.–21. jaut.).

Par debess ķermeņu un dabas parādību *saule, mēness, varavīksne* u. c. nosaukumu semantiku un areāliem dažādās valodās sk.: *Atlas linguarum Europae*. Vol. 1 / Commentaires. Van Gorcum, Assen, 1983. Fasc. 1.

² *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika* / Bušmane B., Laumane B., Stafecka A. u. c. Rīga: Zinātne, 1999. 404 lpp., 102 kartes (sk. 84.–86. k.); sk. arī Stafecka A. Jēdziena (pērkon) rūc leksiski semantiskā realizācija // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 2. sēj. Liepāja: LPA, 1998. 107–112.

sastopami dialektālajā, kā arī zvejnieku un jūrnīeku profesionālajā leksikā. Šai sakarā 20. gs. 60. gadu beigās publicēti divi raksti: Latvijas piekrastes zvejniekiem lietotie vēju nosaukumi (atkarībā no debess pušu virzieniem) analizēti Benitas Laumanes rakstā *Vēju nosaukumi latviešu valodā* (1967. g.)³, savukārt Dainas Zemzares rakstā *Piezīmes par latviešu vēju nosaukumiem* (1968. g.)⁴ aplūkoti galvenokārt rakstu valodas dotumi – vēju nosaukumi no 17.–19. gs. vārdnīcām un citiem latviešu rakstu avotiem.

Ar meteoroloģiju saistītie nosaukumi bija arī LPA profesores Antoņinas Reķēnas interešu lokā, jo valodniece bija iecerējusi sistēmiski izpētīt Dienvidlatgales izlokšņu leksiku vairākās tematiskās grupās. Šim mērķim veltītas A. Reķēnas 1996. gadā LPA zinātniskās konferences referāta tēzes par leksiski semantiskajām paralēlēm ar atmosfēru saistītajos nosaukumos.⁵ A. Reķēna ir analizējusi ap 30 Kalupē sastopamus nosaukumus, no kuriem liela daļa pieder latviešu kopvalodai: tie ir, piemēram, tādi mantoti vārdi kā *gaiss* (*mitrs, silts, dūmakains*), *laiks, līt, sniegs, vējš*; dialektālie vārdi, kas no atbilstošajiem literārās valodas vārdiem atšķiras ar neregulārām fonētiskām vai citām īpatnībām un bieži vien saskan ar lietuviešu valodas vārdformu. Līdzās arhaismiem Kalupē rodami arī aizguvumi (lituānismi, slāvismi), kas, pēc A. Reķēnas atzinuma, ir gan nelielā skaitā.⁶

Iepriekš minētie un daudzi neminētie ar laikapstākļiem saistītās leksikas vākumi un pētījumi ir iekļauti izmantoto avotu sarakstā.

³ Laumane B. Vēju nosaukumi latviešu valodā // *Baltistica*, III (2). Vilnius, 1967. 223–231.

⁴ Zemzare D. Piezīmes par latviešu vēju nosaukumiem // *Baltistica*, IV (2). Vilnius, 1968. 269–279.

⁵ Reķēna A. Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas leksiski semantiskās paralēles ar atmosfēru saistītajos nosaukumos // *Vārds un tā pētīšanas aspekti* / Zin. konf. tēžu krājums. Liepāja, 1996. 22–23.

⁶ Reķēna A. Turpat, 22–23.

Sākotnēji grāmatas autore bija pievērsusies tikai jūras zvejnieku leksikas izpētei Latvijas piekrastē, taču atziņa par tautas meteoroloģijas leksikas bagātību un senumu latviešu un citās valodās mudināja tematu izvērst plašāk un veidot apkopojošu darbu, pētījumu par dabas parādību nosaukumu vēsturi latviešu valodā – par nosaukumu cilmi, lietošanu izloksnēs, rakstu avotos, literārajā valodā, kā arī zinātniskajā terminoloģijā.

Protams, tautas meteoroloģijas leksiku nevar pilnībā salīdzināt ar zinātnisko terminu kopumu šajā nozarē: hidrometeoroloģijas terminu vārdnīcā, piemēram, tikai ar ledu vien minēts vairāk nekā 100 terminu: *adatains ledus, apsnidzis l., birzuml., dibenl., dziļuml., jaunl., paugurains l., sausais l., vižņu ledus* u. c.⁷

Dažam jēdzienam, kam latviešu literārajā valodā nav vai arī vēl nav nostiprinājies īpašs apzīmējums, dialektālajā un profesionālajā leksikā sastopami daudzi interesanti un īpatnēji nosaukumi ar plašāku un šaurāku izplatību, cilmes ziņā gan mantoti, gan aizgūti vārdi. Piemēram, latviešu rakstu avotos un izloksnēs ar nozīmi 'smalks lietuss' un 'smidzināt (par lietu)' reģistrēti pāri par 120 nosaukumi (šai skaitā ietverti arī vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti). Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, poļu valodā smalka lietuss apzīmēšanai arī konstatēts ievērojams skaits leksēmu – ap 110 nosaukumu (Kup. 25).

Zinātniskajā terminoloģijā, kā zināms, vairāku nozīmes ziņā pilnīgi ekvivalentu vārdu lietošana viena jēdziena apzīmēšanai nav vēlama, jo terminoloģijas pamatprasība ir viens jēdziens – viens termins. Tikai retumis terminoloģijā kādam jēdzienam pieļaujami paralēlnosaukumi, piemēram, ja viens no nosaukumiem ir internacionālisms.

Lai plašās vārdu grupas grāmatā būtu pārskatāmas, vienas saknes vārdi aplūkoti ciešā saistībā un kārtoti pēc motivējošām pazīmēm.

⁷ *Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīca: Ūdeņi un atmosfēras parādības (aptuveni 11000 latviešu terminu) / Sast. autoru kolektīvs. Rīga: Zinātne, 1976.*

Vispirms tiek minēts pamatvārds, pēc tam – tā atvasinājumi. Daudzos gadījumos vārdiem ir pievienotas gramatiskās norādes un norādes par ierobežojumu lietošanā (piemēram, norādot par vārda lietošanu tautasdziesmās, izmantots *K. Barona "Latvju dainu" substantīvu rādītājs*).

Reģistrējot vārdu izplatību izloksnēs, izlokšņu nosaukumi sakārtoti alfabēta secībā līdz ar avotu norādēm (pievienoti arī dotumi no latviešu izloksnes Sventajā Lietuvā un kursenieku izloksnes Kuršu kāpās).

Citējumos parasti ir saglabāta avotos sastopamā rakstība. Izlokšņu piemēros vārdu izruna atspoguļota fonētiskā transkripcijā (jāpiebilst, ka dažādos avotos fonētiskās transkripcijas principi nav gluži vienādi, nedz arī ir konsekventi ievēroti). Lai atvieglotu grāmatas teksta uztveršanu, 17. un 19. gs. rakstu avotos lietotā ortogrāfija ir vienkāršota. Tā paša iemesla dēļ netiek rādīts intonāciju sakritums (krītošās un lauztās intonācijas sakritums lejzemnieku izloksnēs, krītošās un stieptās intonācijas sakritums augšzemnieku izloksnēs), ko latviešu dialektoloģijā tradicionāli norāda ar divnieku aiz vārdiem ar atbilstošu intonāciju (speciālistiem šī atkāpe pārpratumus neradīs).

Literārās valodas vārdu nozīmju skaidrojumi pārņemti galvenokārt no daudzsējumu *Latviešu literārās valodas vārdnīcas* (LLVV) un *Latviešu valodas vārdnīcas* (LVV).

Grāmatas tekstā iekļauti arī daudzi latviešu tautas ticējumi; tie ilustrē gan vārdu izplatību izloksnēs, gan arī palīdz izprast ne viena vien dabas parādību nosaukuma (resp. frazeoloģisma) semantisko motivāciju.

Vārdu cilme norādīta vai skaidrota, balstoties uz lingvistiskajā literatūrā sastopamajām valodnieku (J. Endzelīna, K. Karuļa, E. Frenkeļa, V. Toporova u. c.) atziņām; vairākos gadījumos autore mēģinājusi pamatot arī savu versiju (sk., piem., *juma* 'vižņi', *ķirza* 'plāns ledus').

Minot izmantotos avotus, tie parasti kārtoti hronoloģiski

(piemēram, ME, EH, LLVV). Lai nepārslogotu grāmatas tekstu ar avotu un lappušu norādēm, atsaucies bieži tiek īsinātas, īpaši gadījumos, ja tekstā blakus vai tuvu minētie dabas parādību nosaukumi reģistrēti vienā un tajā pašā avotā resp. lappusē.

Grāmatas struktūras izveidē kā paraugs noderēja poļu valodnieka Vladislava Kupiševska monogrāfija par meteoroloģijas leksiku poļu izloksnēs⁸: tajā analizēts ap 1500 nosaukumu, kuri tematiski attiecas uz 43 meteoroloģiskām parādībām resp. jēdzieniem. Līdzīgi atbilstoši dabas parādībām tematiskās grupās apvienota un analizēta ar laikapstākļiem saistītā leksika latviešu valodā.

Tomēr vairāku iemeslu dēļ ne visas leksikas tematiskās grupas grāmatā pārstāvētas vienlīdz plaši. Jāatzīst, ka pētījumā maz dotumu, piemēram, par zvaigžņu nosaukumiem latviešu valodā, jo sākotnēji tie nebija autores uzmanības lokā. Savukārt darba apjoma dēļ un ar grāmatas izdošanu saistītu apsvērumu dēļ dažas tematiskās grupas (vēju un vētru nosaukumi, ar jūras viļņošanos saistītā leksika) tiks ietvertas atsevišķā izdevumā – grāmatas otrajā sējumā.

⁸ Kupiszewski W. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. 168.

DEBESS SPĪDEKLĪ UN AR TIEM SAISTĪTĀS PARĀDĪBAS

saule

Nosaukums *saule* 'zvaigzne – mūsu planētu sistēmas centrālais debess ķermenis' ir latviešu kopvalodas vārds (LLVV VII, 326; angļu *sun*, v. *Sonne*, kr. *солнце*).

Visās baltu valodās *saule* ir sieviešu dzimtes vārds: sal. latv. *saūle*, dial. *sàule* (ar to nav pretrunā tādas formas kā *tas saūlits* lībiskā dialekta izloksnēs, kur vīriešu dzimtes lietojums sieviešu dzimtes formu vietā ir regulārs; sieviešu dzimtē *i-c. sàuls* Skaistā, *sàuļa* Barkavā, Mērdzenē u. c. EH II 460), liet. *saulė*, pr. *saulē*, turpretī citās indoeiropiešu valodās tas ir vīriešu vai nekatras dzimtes vārds, piem., lat. *sol*, kr. *солнце* (LEV II 160, PKEŽ IV 72, PKT 7); dem. *saulīte*, apv. *saulteņa* (Skaistā u. c. EH II 460); adj. *saulains*, *saulīgs* (ME III 772, 774), apv. *saūļuots* 'saulains' (Aucē u. c.).

Baltu mitoloģijā *Saule* ir viena no galvenām sievišķīgajām dievībām (sk. M. Gimbutiene 191); tā ārkārtīgi plaši un daudzveidīgi pārstāvēta latviešu dainās (sk. V. Viķes-Freibergas pētījumu *Trejādas saules. Kosmoloģiskā saule*. R., 1997, 238; *Hronoloģiskā saule*. R., 1999, 294; *Meteoroloģiskā saule*. R., 2002, 174).

Latviešu folklorā pieminēta arī *Saulesmāte* (*Aiznes pie Saules mātes, vecas, vecas vecenītes, mazā, mazā, mazā mājiņā*. Durbē. Pas. VII 67; *Šai birzī atradās viena mājiņa, kur dzīvoja Saulesmāte*. Nīcā. Pas. VII 69).

Tautas ticējumos pēc saules krāsas prognozē laikapstākļus (*Kad saule ir bāla, tad drīzumā būs lietus*. Ilģuciemā; *Kad saule noejot ir balta, tad gaidāma liela vētra*. Nīcā; *Saule vakarā noiet sarkana, būs sauss laiks*. Pabažos. LTT III 1597).

Nosaukums *caursauļe* reģistrēts Popē (20. gs. 30. gados) ar nozīmi 'saule, kas ik pa brīdim pazūd mākoņos; laiks, kad ir tāda saule' (*ka tā:d coūr-soū'l', ta ju tik lāb nežūst /siens/ Apv.*).

Izstarojot gaismu, saule *spīd*, *vīz*, *zib*, *zvēro* u. tml. (ME, LLVV). Lejaskurzemē lieto arī verbu *zvirēt*, piem., Bārtā, Dunikā (radn. *zvēruot* ME IV 777, EH II 815), Nīcā (*nuoiet saule vakarā, spīdēdama, zvirēdama* NI 305).

Saules parastie apzīmētāji ir *silta saule*, *spoža saule*, *sārta saule* u. c. Lieto arī adjektīvu *spodrs* 'gaišs, spožs (par debesspīdekļiem); skaidrs (par debesīm)' (ME III 1034, LLVV VII₂ 129); sal. *kam, saulīte, spodra lēci, kad tik spodra netecēji?* Bērzaunē, Ērgļos, Sidgundā, Vestienā (BW 6556), līdzīgi Rojā (*sāul uzlēc spuôdr* Pursciemā) u. c. Sal. *spuodrum*s 'gaišums (mākoņainās debesīs)' Rojā (*ja vēš spuôdrumus issit debesis, tad būs laps laīks*); ar līdzīgu nozīmi atvasinājumu minējis jau G. F. Stenders (St. 1789 I 288).

Saistījumā ar debess spīdekļiem reģistrēti arī sekundāri derivāti *spuodrigs*, *spuodrsaulīte* (EH II 565).

Dainās mitoloģisko dziesmu ciklā saulei dots apzīmējums gan *spodrālīņa*, piem., *ai, Saulīt spodrālīņ* Liezērē (BW 33736), gan arī *bridaļīņa* un *bridelīte*:

*Ai, Saulīte bridaļīņa,
Brida dienu, brida nakti:
Dienu brida dziļu jūru,
Nakti dziļu ezeriņu.*

Raņķos (BW 33733)

*Saules meita bridelīte,
Brida dienu, brida nakti:
Izbrien piecus niedru porus,
Trīs sudraba ezeriņus.*

Ventspīlī (BW 33733, 1)

Izvēlētie epiteti *bridaļīņa* un *bridelīte* atvasināti no verba *brist* un šī izvēle nav nejauša: sal. *brist* pārn. noz. 'slīdēt, virzīties (miglas, mākoņu aizsegā) – par debess spīdekļiem' (LLVV II 125), ko sastop ne vien mūsdienu literārajā valodā, bet arī folklorā un izloksnēs, piem., *sāule brien* Kalupē (*sāuļa ār brišsonu brīn pret' lēitu* KIV II 377), *saule brien pa dūmakām* Naudītē (ME I 527), *Nautrēnos* (*sāul'ā brīn p'iet nalobu lāiku* Apv.).

Dainas, kurās attēlots saules kustības motīvs ar nozīmes niansi – virzīties, pārvarot šķēršļus, – reģistrētas ļoti plaši: sal. *Jau saulīte bridin brida, lietūs gaisu domādama* Ikšķilē, Lielvārdē u. c. (BW 17449), *saule brida mākoņās* Lipaiķos (BW 17283, 3), *saule brida pa mākonī* Neretā (BW 8870), *saule brida pa mākulī* Secē (BW 8870 v), *saules meita jūru brida* Alsungā, Bārtā, Krustpīlī, Lubānā, Sarkaņos, Sēlpīlī, Suntažos, Susējā u. c. (BW 33964–33968 un var.), *saules meita jūrā brida* Ārlavā, Edolē, Lutriņos (BW 33967, 33969, 1).

Pārņemto nozīmi atklāj arī priedēkļu verbi: *aizbristies* (aizbridās *saulīte* 'ging in Wolken unter' ME III 772, šķ. *saule*); *iebrist* 'šķietami ievirzīties (miglas, mākoņu aizsegā) – par debess spīdekļiem' (LLVV III 225), piem., Ainažos (*Ja saule vakarā iebrien mākoņos, tad gaidāms slikts laiks.* LTT III 1595), Bērzaunē (*Ja saule vakarā .. iebrien padebešos, tad būs slikts laiks.* LTT III 1597), Ērgemē (*saūlīte iebrida mākuoņuos, rītā būs lietus* ĒIV I 385), Lubānā, Olainē, Priekulē (*Ja vakarā saule noiedama iebrien sasarkušā miglā, rītu būs vētra.* LTT III 1594), Raunā (VLIR III 171), Rendā (*vakre sūl iēbrid mākņes, tas us liēt* ELA), Vitupē (*pie vakaŗpus /debess/ nuōsaŗkst, sūl iēbriēn, – slikts laiks* LU), sal. *iebristies* 't. p.' (*saulīte iebridās mākuoņās* EH I 505); *izbrist* 'parādīties no miglas, mākoņu aizsega' (LLVV III 496), piem., *izbrien saule no mākoņa* Neretā (BW 8870).

Par saules kustību mākoņu aizsegā resp. par neskaidru, nespodru sauli lieto arī metaforisku teicienu *saule dubļus brien* ('die Sonne kämpft mit den Wolken' ME III 772, šķ. *saule*). Ar līdzīgu nozīmi lieto frazeologismu *saule iebrien dumbļā* 'saule ieiet mākoņos, apmācas' Liepājā, Rucavā (LPA); sal. apv. *dumbļa, dumblis* 'dūņas; purvaina zeme' (ME I 514, EH I 341); sal. arī liet. *dumbluoti* pārnestā nozīmē 'apmākties' (LKŽ II 859).

Minētais skaidrojums palīdz izprast latviešu tautasdziesmu poētisko valodu – metaforiskās paralēles un salīdzinājumus, sal., piem.: *tec, saulīte, nebrien dubļu, diezgan dubļu bridējiņu* Lielvārdē (BW 8958), *kam, saulīte, dubļus briedi ..* Taurupē (BW 8958, 1), *saule, saule, nebrien dubļus ..* Rudbāržos (BW 8958, 1 v).

Vārda nozīmes pārnese *brist* 'iet lēnām, ar grūtībām, piem., pa ūdeni' (ME I 332, LLVV II 125) → 'virzīties (cauri mākoņiem)' laikam ir arhaisks: arī liet. *bristi* lieto minētajās nozīmēs (LKŽ I 1056; *ibristi: pavakary saulē ibrido ī debesī, tai gal naktī susiruoš lietus.* Kēdaiņu raj. LKŽ I 1057); kašubu *brodzic* 'apmākties' (*ksqžēc brodzi* Sychta II 281, burtiski 'mēness brien').

Latviešu literārajā valodā verbs *tecēt* 'iet, skriet (parasti par cilvēku)' tiek lietots arī pārnestā nozīmē 'virzīties šķietamā kustībā – par

debess spīdekļiem' (ME IV 152, 153; LLVV VII₂ 475).

Mūsdienu izloksnēs šāds lietojums laikam ir rets, – pamanīts tikai Lejaskurzemē: Rucavas Papē (*saūle tēk, kad saūle lēc. mēness tēk – mēness nāk aūgšā*), Kuršu kāpās (*nuo rīta, ka saūlē pateceja* Pl. Kurs. 7).

Par lietošanu Lejaskurzemē senāk, kā arī daudz plašākā areālā liecina 17./18. gs. rakstu avoti (sal. *saule jau labu gabal' patecējus* Lj. 1685, 237; *saule ir jau labi patecejusi* F II 346, St. 1789 I 318) un dainas: sal., piem., *saulīt tek tecēdama* Ancē, Sesavā, Skrundā, Ventspilī u. c. (BW 4224, 1–3), *spoža lēca rīta zvaigzne, tumša tapa tecēdama* Kuldīgā (BW 10720).

Dainu piemēros vārdu savienojumi *saule tek, zvaigzne tek* u. tml. lietoti, raksturojot debess spīdekļu kustību dažādos aspektos – ar laika, vietas vai veida nozīmēm: sal. *gaŗu dienu saule tek* Džūkstē (BW 11624, 3), *šķiet, saulīte netekot miglajā rītiņā* Lubānā (BW 9130), *situ koku uz kociņa, lai tek saule vakarā* Zaļeniekos (BW 6378), *saulē bōra mēņstēņu, kam dīneņu natecēja* Zasā (FBR XIII 96); *apkārt kalnu saule tek* Bērzaunē (BW 9356), Gaviezē, Kastrānē, Nītaurē, Vecpiebalgā u. c. (BW 11624 un var.), *ap kalniņu saule tek* Vietalvā (BW 11049), *zemu, zemu saule tek* Blīdenē (BW 10666), Cīravā (BW 10667), Kabilē (BW 33399).

Arī mitoloģisko dziesmu ciklā debess spīdekļu kustību raksturo ar verbu *tecēt*, piem.:

<i>Dieva dēli, Saules meitas</i>	<i>Kur tu teci, Mēnestiņi,</i>
<i>Vidū gaisa kāzas dzēra;</i>	<i>Ar to zvaigžņu pudurīti?</i>
<i>Mēnestiņš tecēdams,</i>	<i>Alsungā (BW 33835)</i>
<i>Tas pārmija gredzeniņus.</i>	

Lazdonā (BW 33763)

<i>Kur Saulīte ziemu tek,</i>	<i>Kur tu teci, Saules meita,</i>
<i>Tur vasaru Mēnesnīca.</i>	<i>Ar sudraba grābeklīti?</i>
<i>Kalsnavā (BW 33735)</i>	<i>Sinolē (BW 33836)</i>

Verba *tecēt* lietojums debess spīdekļu šķietamās kustības apzīmēšanai veido paralēli ar liet. *tekēti* 'tecēt, plūst, pilēt; lēkt (par sauli)' (LKŽ XV 1104–1108; par nozīmju attīstību sk. LEV II 382).

Latviešu valodā verbu *līgot* 'šūpojoties virzīties, pārvietoties' mēdz attiecināt arī uz debessspīdekļu kustību (ME II 484, LLVV IV 691); tas pamanīts galvenokārt tikai dainās, sal., piem.: *Mēnesnieks, Dieva dēls, kam tu dienu nelīgoji?* Lubānā (BW 33846 v); *līgo saule launagā, no*

launaga vakarā Burtniekos (Dūrē BW 26640), Jaunrozē (BW 17500), Lubānā (BW 12019), Mēdzulā (BW 17500) u. c.

Latv. *līguot* 'šūpot(ies)' radn. liet. *linguoti* 'šūpot, līgoties; smagi iet utt.' (par etim. sk. ME II 484, LEV I 532; LKŽ VII 528).

Ar nozīmi 'aust, parādīties virs horizonta (par debess spīdekļiem)' latviešu valodā tiek lietots polisēmiskais vārds *lēkt* (*lekt*); parasti 3. pers. (ME II 458, LLVV IV 642–644), piem., Ērgemē (*ka saūlīte lēkusi, ta tik mājā tikusi. mēnesis jau tagad vakarā lēc* ĒIV II 209), Kalupē (KIV I 560), Liepājā (LPA), Rojā (*ja saūl uzlēc spuōž un iēiēt mākuōņuōs, ta būs liēts! Pursciemā*), Stendē (*saūle lēc, taīsas lēkt* Drav. m.)

Lietojums dainās liecina par izplatību visos novados: Kurzemē, piem., Aisterē, Rendā, Vērgalē (*lec, saulīte, rītā agri* BW 30352, 1–5); Zemgalē, piem., Aizupē (*spoža saule uzlecoti, ne tik spoža tecēdama* BW 10722), Sesavā (*pusrītā saule lēca pura bērza galiņā* BW 10577); Augšzemē, piem., Pilskalnē (*lec, saulīte, ja lēkdama* BW 8064), Sēlpilī (*lai dieniņa, kād dieniņa, kad saulīte spodri lēktu* BW 10142); Vidzemē, piem., Beļavā (*mīglodama saule lēca* BW 17283, 5), Gaujienā (*tumsinā gaismas gaidu, gaismā saules uzlecot* BW 10876), Lubānā (BW 8657), Vecpiebalgā (*aiz gaismiņas saule lēce, ne aiz rīta ausekliņa* BW 7935), Vietalvā (BW 30352); Latgalē, piem., Krustpilī (*aiz kalniņa Saule lēca sarkanāi kociņā* BW 33786, 1).

Minēto verbu lieto arī saistījumā ar zvaigznēm, piem.:

Aiz lielā dūņu purva,

Tur vakara zvaigzne lēce ..

Ērgļos (BW 11036)

Tā pati semantika vērojama arī mitoloģisko dziesmu ciklā, piem.:

Auseklītis agri lēca,

Saules meitas gribēdams;

Lec, saulīte, pate agri,

Nedod meitas Ausekļam.

Gulbenē, Odzienā, Sidgundā u. c. (BW 33745)

Mēnesīts agri lēca

Rūjienā (BW 33745, 1)

Vārds šajā nozīmē sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (*saule lec* Lettus 1638, 23, *saule ūzlec* 'geht auf', *nolec* 'geht unter' Lj. 1685, 237; sal. *saule lēk*, arī *lec* St. 1789 I 139).

Latv. *lekt*, *lēkt* semantika daļēji atbilst radn. liet. *lēkti* 'lidot; laisties;

skriet utt.' (LEV I 513).

Latviešu kopvalodas vārds ir arī verba substantivētā forma *lēkts* 'saules parādīšanās virs horizonta; brīdis, kad lec saule; gaisma, kas rodas, parādoties saulei virs horizonta' (LLVV IV 644, 645, LVV 437; hidromet. termins HTV 161), arī *saullēkts* (LLVV VII₁ 329); sal. *lēkts*, piem., Ērgemē (*maġguō mēness, maġguō zvāigznes, vaš nàu tātu saūles lēkc* ĒIV II 209), Kalupē (*rudži jūopļāun da saul'is laktām* KIV I 561), Tilžā (TIA 76); *lēkts* Popē (*priēkš sāūls lēkt* Apv.); apv. *lēks* Bērzgalē, Bērzpilī, *lēkta*, piem., Taurupē (ME II 457, 459), *saūlleķas* Naudītē (ME III 774).

18./19. gs. rakstu avotos parasti sastopami atvasinājumi ar -šana: *saules lēkšana, uzlēkšana, uziešana* ('Aufgang der Sonne' Elv. 1748, 55), *saules lēkšana, uzlēkšana, uzkāpšana* (St. 1789 II 66; sal. *saulei uzlecot* U 1880, 656).

Ar nozīmi 'aust; parādīties, parasti virs apvāršņa' latviešu valodā lieto arī polisēmisko verbu *nākt* (ME II 698, LLVV V 322); bieži tas reģistrēts vārdu savienojumos *nākt augšā* u. tml., piem., Stendē (*sāū:l nāk aūkšām* Drav. m.), Ziemupē (*kad saūl nāk aūkšā* LPA).

Lejaskurzemē reģistrētais *saūlteķis* 'saullēkts' Papē (*jaū aīzgāja dziēvuot 'strādāt' saūlteķī*), Nidā, Sventājā (*saulteķis ir nuo rīta*) aizgūts laikam no liet. *saulētekis* 't. p.'.

Latviešu valodā vārds *rietēt* 'šķietamā kustībā virzīties aiz apvāršņa (par debess spīdekļiem)' ir literārs (parasti 3. pers., ME III 549, 550; LLVV VI₂ 649); sastopams arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*saūle riēt* ĒIV III 200), Aknīstē (tag. 3. pers. *rīt'* AI 251), Kalupē (*sāuļa tagat' jàu ūotri*

rit', i mudri satymst KIV II 300), *Raņķos (Saulei rietot, nedrīkst vērpt, tad saulei kājas novērpj.* LTT III 1590).

Prefiksālais verbs ***norietēt*** par debess spīdekļiem tiek lietots ar līdzīgu nozīmi ('šķietamā kustībā aizvirzīties aiz apvāršņa' LLVV V 647), piem., *Džūkstē* (ELA), *Ērgemē (nezin, vai tā saūlīte lec, vai nūoriēt* ĒIV II 445), *Kalnecempjos* (KIA 50), *Kalupē (uzlāc saūļa, nūrīt saūļa* KIV II 60, *paretī)*, *Krāslavā (zam 'priekš' saul'is nūrīt'iēšonas* FBR XII 42), *Ozolainē* (ELA), *Popē (Ja saule vakarā sārtā noriet, rīt būs citāds laiks.* LTT III 1595); sal. ***izrietēt*** 't. p.' *Lubānā (saule izrīt – bus lobs laiks* FBR XVII 135).

Verba *rietēt* (*norietēt*) lietojums dainās ievērojami papildina priekšstatu par tā izplatību izloksnēs: sal. *riet, Saulīte, rietēdama, nelīdzini koku galus lecavā* (BW 33895); *es nezinu, kur lec saule, kur norieti vakarā Rudbāržos* (BW 9797); *nav saulīte rietējuse, jau rasiņa ābolā* Aizkrauklē, Dzelzavā, Secē, Viesītē (BW 8704, 1–2 v); *nava saule norietejse Ērgļos; nav saulīte norietejse Mārcienā u.c.* (BW 8704, 8705); *aiz kalniņa pastāvēju, ikam saule norietēja* Sinolē (BW 6905, 1 v); arī ***norietēties***, sal. *aiz krūmiem kavējos, lai saulīte norietās* Kastrānē (BW 6905, 1 v).

Vārds *rietēt* debess spīdekļu kustības apzīmēšanai lietots jau 18. gs. rakstu avotos (*saule norietejusi 'die Sonne ist untergegangen', gaisma rietē 'das Licht bricht herfür', maza gaismiņa rietē 'es dämmer't* St. 1789 I 222, *saules norietēšana* St. II 544, arī U 1880, 657, 715).

Latv. *rietēt* (sal. liet. *rietėti* 'ripot, ritēt, tecēt, iet' arī par mēnesi, sauli LKŽ XI 583, 584) atvasināts no verba *riest* 'ritēt, tecēt, ritināt' (par nozīmju attīstību *rietēt* 'tecēt, ritēt' → 'noiet (par sauli)' sk. LEV II 120, 121).

Verbu ***iet*** ar pārnesto nozīmi 'virzīties, arī šķietami kustēties – par parādībām dabā', piem., *mēness, saule iet* lieto gan mūsdienu literārajā valodā (parasti 3. pers. ME II 80, LLVV III 402), gan izloksnēs, piem., *Galēnos (saul'ē aizūt ais mūokul'im* ELA), *Vainižos (soūļ iēs tū-li zeme* VIV II 310), *Virgā (kāds laiciņis rītu būs? ieiet saule mākoņos* BW

17283, 4). Arī liet. *eīti* 'iet, nākt' attiecina uz sauli (LKŽ II 1071).

Prefiksālos atvasinājumus *aiziet*, *noiet* lieto arī ar nozīmi 'norietēt (par debess spīdekļiem)' (LLVV V 549), piem., Ērgemē (*nūoejuōt a viņč /mēness/ i sařkànc* ĒIV II 406), Kalncempjos (KIA 50), Kalupē (*sàula jàu nūoguōjuš, drēiš sařimss* KIV II 43), Kandavā, Rendā, Sinolē (*viņš /sietiņš/ jōu l'ā-pat k'ā sàule n'ōk ūn nūoiēt* ELA), Stāmerienē, Ziemerī (ELA).

Par izplatību izloksnēs liecina arī verbu *aiziet*, *noiet* (*saule*) lietojums dainās: sal. *aiziet saule laizdamās* Saukā, *aiziet saule vakarā* Secē u. c. (BW 18135, 1, 2); *uzlēc saule, noiet saule* Bunkā, Krotē (BW 8630); *es nezinu, kur lec saule, kur nogāja vakarā* Bārtā, Cīravā, Raņķos, Skrundā (BW 9797 v); *noiet saule vakarā* .. Birzgalē (BW 7770); *aiz kalniņa kavējos, gaidu sauli noejojot lecavā* (BW 6905); *noiet saule vakarāi, mežu galus puškodama* Lielvārdē (BW 10482) u. c.

Vārdu savienojums *noiet saule* (un var.) sastopams arī mitoloģisko dziesmu ciklā, piem.:

Ko Saulīte gauži raud,

Ik vakarus noiedama?

Zelta josta iekrituse

Dziļās jūras dibinā.

Alsungā (BW 33820)

Noiet Saule vakarā

Sarkanā kociņā.

Skrundā (BW 33786, 4)

Dainas ar minēto vārdu savienojumu reģistrētas ne tikai Kurzemē, piem., Cīravā, Rāvā, Usmā, Vērgalē (BW 33899–33901), bet arī Vidzemē, piem.,

Sak, Saulīte, noiedama,

Kāda būs rītdienīņa?

Vai būs lietūs, vai būs saule,

Vai miglīņu nomigļos?

Gaujienā (BW 33902)

Noiet saule vakarā

Spīdēdama, mirdzēdama.

Cesvainē (BW 33881, 3)

Rakstu avotos saules kustības apzīmēšanai vārdi *noiet*, *uziet* u. c. sastopami jau kopš 17. gs. (sal. *saule no-iet* 'die Sonne geht unter' Phras. 1638, 378; Lj. 1685, 237; *saule ūziet* (ūzlec) Lj. 237; *saule aiz-iet* 'die Sonne geht unter' St. 1789 I 58, *saules noiešana* vai *norietēšana*, *saulei noejojot* vai *laižoties* U 1880, 657).

Nozīmi 'rietēt, norietēt' izsaka arī ar vārdu savienojumiem: sal. (*saule*) *iet nost* (*nostī*), piem., Blīdenē, Ērgemē (*saūle iēt nuōstī* ELA), Stendē (*sāū:l iēt nuōst. sāū:l nuōgājus* Drav. m.), *iet jūrā* Nīcā (*saūl iēt jūrā* ELA), *iet zemē* Duntē, Nīcā, Stendē (Mund. St. II 49), Svētcimā (*soūl ka iēt zeme, ta sākas krēs! laīks* ELA).

Ar minēto nozīmi sastop arī vārdu savienojumus *saule iet pie Dieva* (arī *iet Dievā* ME III 772, šķ., *saule*) u. tml., piem., Cirgaļos (Aumeisterī *saūle iēt Diēvu* FBR IV 62), Kastrānē (*ej, Saulīte, drīz pie Dieva, nelīdzini meža galus* BW 33779), Vecatē (*nav saulīte Dievā gājse, rasa zāles galiņā* BW 8705 v).

Lai apzīmētu saules kustību rietot, latviešu valodā lieto arī verbu *grimt* ' (pakāpeniski) virzīties, slīdēt lejup' pārnestajā nozīmē 'virzīties (aiz kā, kur), parasti rietot; rietēt (par Sauli)' (piem., *saule grimst aiz meža* LLVV III 148) un *iegrimst* 'šķietami ievirzīties (kur) un kļūt nesaskatāmam (parasti par Sauli)' (LLVV III 263), piem., *saule iegrimst jūrā, mākoņos* (*Kad saule iegrimst jūrā, tad gaidāms labs laiks; kad saule iegrimst mākoņos, tad gaidāms lietus*. Bulduros; *Ja saulīte iegrimst mākoņos, tad otrā dienā būs lietus*. Pabažos. LTT III 1595). Līdzīgi arī liet. *grīmzti* 'grimt, slīkt' lieto ar pārn. nozīmi (par sauli LKŽ III 605).

Polisēmisko verbu *laisties* lieto arī ar nozīmi 'rietēt', piem., *saule laižas* (*zemē* u. tml.) gan latviešu literārajā valodā (parasti 3. pers. ME II 413; LLVV IV 582), gan arī izloksnēs, piem., Aulejā (EH I 715), Kalupē (*sāuļa laižās* KIV II 377), Mērsragā (*sāūlit laižas zeme, bet tas ne-kas – pameklesin vel /zivis/*), Mežotnē, Nīcā (*saūle laižās zemē* ELA), Papē (*mēness, saūle laižas*), Stendē (*sāūl laižās // laižās a'z mēz // a'z kuōkim* Drav. m.), Šķilbēnos (ELA).

Atbilstoši piemēri atrodami arī dainās, piem., *nav saulīte laidusēs, rasa zāles galiņā* Bebreņē, Jēkabpilī, Saukā (BW 8704 v). Ar līdzīgām nozīmēm sastopami arī prefiksālie atvasinājumi *aizlaisties* 'norietēt', piem., *jau Saulīte aizlaidēs aiz deviņi ezeriņi* Vietalvā, .. *aizalaide* Līksnā, Līvānos, Varakļānos (BW 33787, 1); *jau Saulīte aizsalaida aiz dziļā ezeriņa* Krustpilī, Mārcienā, Saukā (BW 33787 v); *nuosalaisti*

'norientēt' Kuršu kāpās (*saūlēņē nuosalaiž 'saulīte noriet'* Pl. Kurs. 69, 79).

Vārdu savienojums *saule laižas* lietots arī 18./19. gs. rakstu avotos (sal. *saule laižās, norietē* 'die Sonne geht unter' St. 1789 I 238; U 1872, 134; *saulei noejoj, laižoties* U 1880, 657).

Latviešu valodā vārdam *laist(ies)* vērojama nozīmju attīstība 'palaist' → 'virzīt(ies) slīpi uz leju' → 'rietēt (par debess spīdekļiem)' (plašāk sk. LEV I 492, 493).

Arī lietuviešu valodā radniecīgais verbs *léisti* un tā atvasinājumi ir ar plašu un sazarotu semantiku (sk. LKŽ VII 244–295) un tos lieto arī ar nozīmi 'rietēt' (sal., piem., *saulelē léidos skaudžiai raudona; saulē i debesį nusilėidė* LKŽ VII 252, 270).

No verbāliem vārdu savienojumiem veidojies saulrieta nosaukums *saullaidis* Lejaskurzemē Papē (*strādā līdz saūllaidiņ. mar̃tā saūllaidis vėl septiņuos*), Nidā (*saūllaidis aizsārcis, – tas uz vēju*), Kuršu kāpās (sal. *saulenuoaselais* 'Sonneuntergang' Kurs. W. 70); līdzīgi darināts liet. *saulėlydis* 'saulriets'.

Savukārt frazeoloģiskie vārdu savienojumi *saule (saulīte) lidinās (ripo vai staigā) pa zemes virsu* (*pa zemi*) apzīmē saulainu, siltu, jauku laiku (LFV 324), piem., Medzē (LPA), Vainižos (*kad soūl pa viřszem staīga, ta vaī noū ne kād gulešan* FBR XIV 87).

Verbus *ritēt* un *ritināt(ies)* latviešu valodā lieto arī pārnestā nozīmē 'virzīties (parasti šķietamā kustībā) – par debess spīdekļiem': *mēness, saule rit* (ME III 533, LLVV VI₂ 665, 666). Sal. piemērus no dainām:

*Trim kārtām liepas auga,
Vidū saule ritināja.*

Bikstos (BW 11532)

*Visapkārti lietus lija,
Vidē saule ritināja.*

Dzirciemā (BW 12463)

*Pavadiņas galiņā
Zelta zvaigzne ritināja.*

Aucē (BW 33664, 4)

Lietojums reģistrēts arī Rāvā u. c. (BW 10212).

Prefiksālais atvasinājums *norītēt* izsaka nozīmi 'norietēt', piem., Aizkrauklē (*aiz kalniņa kavējos, līdz saulīte noritēja* BW 6905), Kuldīgā (*spoža saule noritēja, lietus gaisu dēvēdama* BW 10721), Rudbāržos (BW 6905 v).

Ar nozīmi 'rietēt' latviešu valodā lieto arī verbu *sēsties* (parasti 3. pers. par sauli, mēnesi, LLVV VII₁ 404), piem., Ērgemē (/Jānos/ *kā saulīte sēžās, jāu dēg uguni* ĒIV III 338).

Minēto nozīmi atspoguļo arī dainas, piem.:

*Saulīt' vēlu vakarā
Sēžās zelta laiviņā,
Rītā agri uzlēkdama,
Atstāj laivu līgojot.*

Aizkrauklē, var. Liezērē (BW 33878, 2)

Nozīmju attīstība 'sēsties' → 'laisties zemē' → 'norietēt' vērojama arī citās valodās: sal., piem., liet. *sėsti* 'sēsties; norietēt (par sauli)', kr. *садиться* 't. p.' (*солнце садится, скоро сядет, уже село 'зашло'* Даль IV 128; *солнце садится в облако – другой день ненастный* Даль II 595).

Savukārt verba *sēdēt* 3. pers. forma (*saule*) *sēd* norāda uz saules nekustīgo stāvokli (kādā laika posmā; sal. *sēdēt* 'būt, atrasties kādā stāvoklī, parasti sēžot' LLVV VII₁ 368, LVV 720). Šī nozīme izsecināma arī no dainām, kurās attēlota personificētā Saule, piem.:

*Kupla liepa, zelta zari
Jūrmalē smiltienē,
Galā sēd Saules meita,
Pate Saule pazaros.*

*Saule sēd lazdiņā,
Zelta kurpes kājiņā.*

Krustpīlī (BW 33951)

Ēdolē (BW 33826)

Blakus verbiem *sēsties* un *sēdēt* gluži dabiski iederas poētiskais (*saules*) *krēsļa* tēls, kas atrodams dainās, piem:

*Grib kundziņis tā sēdēt
Kā saulīte debesīs.
Kur kungam zelta krēslis,
Kur sudraba sēdeklīte?*

Kabilē, varianti Nīcā, Zlēkās (BW 31292)

*Kas sēdēja bez krēslīņa,
Kas tecēja negrožots?
– Saule sēd bez krēslīņa,
Upe tek negrožota.*

Meirānos (BW 26065, 2)

Motīvs par (*saules*) *krēslu* sastopams visās baltu valodās (plaši par to rakstījis A. Nepokupnijs, secinādams .. “кресло солнца” восходит к глубоким пластам духовной культуры балтийских народов.” Непокупный 2002, 276).

Saules rieta resp. krēslas stundas (laikposma) apzīmēšanai sastopams aprakstošs nosaukums *saules apakša(s)* Kurzemē, piem., Dundagā (ME III 773; sal. *saūlsapa(k)ša: viēņš joūķē soul'sapšē duļpriēkšē, dārže apseīdēs* FBR IV 68; *saūlsapakš japavad klusē, rāmeļ garē* Apv.), Nīcā (*Vakarā, tā ap saules apakšu, ierauga tādu pašu nameli.* Pas. IX 164), Popē (*pa soūls apšēm* 'Tsi pirms saules rieta' Apv.).

Saliktais nosaukums pamanīts arī folklorā – ticējumos, kas reģistrēti Zemgalē, piem., Blīdenē (*Pa saules apakšām bērnam neļāva aizmigušam gulēt, viņu tad pamodināja.* LTT I 177; *Pa saules apakšām atgulās, sievas nevērpa ..* LTT III 1590), Līvberzē (.. *svinētas saules apakšas: sievas, saulei noejot, nevērpušas.* LTT III 1590), Tetelē (.. *meitas, kuŗas nebijušas svētījušas saules apakšas ..* LTT III 1591); sporādiski arī Vidzemē – Rīgā, Siguldā (LTT III 1590, 1591).

Jāatzīmē, ka nosaukumi ar komponentu *apakša (apukša)* raksturīgi galvenokārt lībiskā dialekta izloksnēm (parasti nosauc telpu vai vietu, kas atrodas zem kaut kā) un radušies Baltijas jūras somu valodu ietekmē (Latv. dial. 202).

Iespējams, nosaukuma *saules apakša(s)* izveidi ietekmējusi lībiešu un vācu valoda: sal., piem., līb. *pāva-sidām allā* 'im Süden' (Ket. 326), *allā* 'unter' (Ket. 8) un v. *Sonnenuntergang* 'riets', *unter* 'zem, apakš'.

Saulrieta (laikposma) apzīmēšanai reģistrēts arī metaforisks nosaukums *saules celiņš* Lielplatonē (*Senāk svētīja saules celiņu, no saules noiešanas līdz tumsai, kamēr istabā iededza uguni.* LTT III 1591), Tetelē (*saules celiņu svētīja tādēļ, kad mirstot dvēsele iet projām, tad*

dvēseles ceļš tiekot svētīts. LTT III 1591).

Ar nozīmi 'saulriets; krēslas stunda (par laikposmu)' latviešu valodā sastopams nosaukums *saules pakāps* Kazdangā (EH II 142; *Kas par saules pakāpu svilpo, tas sauc velnu*. LTT IV 1803); arī dsk. *saules pakāpi* (ME III 43, šķ. *pakāpe*), piem., Raņķos (*Kad saule patlaban noiet, tad ir saules pakāpi. Veci ļaudis svinēja saules pakāpus: atlika darbus, atpūtās* .. LTT III 1590), Saldū (*Teicēja vēl tagad svinot novakares jeb saules pakāpus*) un Tetelē (*Kas nesvin saules pakāpus, tam nomirušam jānākot uz kapiem vērpt*. LTT III 1591).

Līdzīgs nosaukums – saliktenis – reģistrēts Ziemeļkurzemē: *saūlkāpe* 'saules lēkts un riets' Puzē (*sāūlkāp*, sal. *saūlkāps* EH II 460; *zaļē cēterdiēns rīte jacēļes ō"ķš priēķš sō"lkāp ūn vaļķe janūomazgē ačs* Apv.), Ventspilī (*sāūlkāpe naū brūū kājs šūpuōt: piešūpuōs vēļ!*), *saūlkāpes* Piltenē, Zirās (FBR XX 45), *saūlkāpis* Kabilē (*saū/l/kāpis* 'die Zeit kurz vor und nach Sonnenuntergang' EH II 460), Popē (*japa:sviñ sōl'·kāp:ś* 'saules riets' FBR XVI 119).

Minēto nosaukumu pamatā laikam ir tādi frazeoloģiski vārdu savienojumi kā, piemēram, *saule kāpj debesīs* 'saule lec' Jaunaucē (LPA); *apakš saules, kad saule kāpj jūrā* .. Kuldīgā (LTT III 1590), sal. *vakrā Saule noiedama iekāp zelta laiviņā* Ārlavā (Sasmakā BW 33878, 3). Par lietošanu Kurzemē liecina arī prefiksālais verbs *nokāpt* 'norietēt (par sauli)' J. Langija vārdnīcā (*saule noiet /nokāp, nolec/* Lj. 1685, 237).

No verbāliem vārdu savienojumiem veidojies arī literārais nosaukums (*saules*) *riets* 'saules, debess ķermeņa rietēšana; laiks, kad saule riet; apgaismojums, kad riet saule' (LLVV VI₂ 649; LVV 676), ko parasti lieto arī izloksnēs, piem., Ērgemē (ĒIV III 201), Kalupē (*sàul'eitā pī rita* KIV II 300), Tilžā (*sàul'is rīts* TIA 76), bet sastopams arī tālāks

atvasinājums *rietenis*, piem., Jaunaucē (LPA).

Rakstu avotos un izloksnēs registrēts arī *saules norietēšana* (St. 1789 II 544; U 1880, 657), piem., Bērzē (*Kad vakarā pēc saules norietēšanas svilpo, tad velnu sauc*. LTT IV 1804).

Savukārt verba *iet* (*noiet*) ciešamās kārtas divdabja forma pamatā saulrieta apzīmējumam *saules noiets* Jaunlaicēnē (U 1872, 173) un *zemiets* Popē (*peīc saul's zem-iā:t* Apv.), sal. *sauleuoaziets* 'Sonnen-aufgang' Kuršu kāpās (Kur. W. 70).

Minami vēl daži no verba *iet* (*noiet*) veidoti aprakstoši saulrieta nosaukumi: *saules noeja* (*pēc saules nuoejas nedrīkstēja skalus lauzt* ME II 782), *saules noiešana*, piem., Meņgelē (BW 6843 v), Svirlaukā (*Ja pēc saules noiešanas debess sarkana, tad rītu būs vējš*. LTT III 1185), līdzīgi arī Stendē (*sāūl ir uz nuōst iēšēn* Mund. St. II 86).

Sastopami vairāki frazeoloģiski vārdu savienojumi, kas raksturo sauli atkarā no tās izstarotā siltuma daudzuma. Piemēram, par sauli aukstā ziemas dienā mēdz teikt *saule (ir) ar zobiem* (ME III 773, LFV II 324) vai *saule ir ar gariem zobiem* Aizputē (LPA) u. tml., bet pavasarī *saule ēd sniegu* – par siltu sauli, kas kausē sniegu, sal.:

*Kur palika balti sniegi,
Kur skaistais augumiņš?
Saulē ēda baltus sniegiņus,
Zeme skaistus augumiņus.*

Lubānā (BW 27569), līdzīgi Pļaviņās (BW 8563) u. c.

Īpaši apzīmējumi ir arī saules un mēness starojumam, par tiem sk. nodaļā *mēness*.

Nosaukums *mēness* 'Zemes dabiskais pavadonis' ir latviešu kopvalodas vārds (LLVV V 156; LVV 474; angļu *moon*, v. *Mond*, kr. луна).

Baltu mitoloģijā mēness ir veselības, skaistuma, laimes un bagātības devējs. Mēness, tāpat kā Dievs, ir auglības veicinātājs (sk. M. Gimbutiene 193; sal. arī 17. gs. tekstu: *garumā in resnumā augt caur augošu mēnesi* F II 31), to mēdz saukt arī par Dieva dēlu (BW 33846; sal. liet. *dievāitis* 'pērkons; mēness', *dievaitūkas* 'jauns mēness' LKŽ II 515; plašāk par to Лауринкене Н. Представление о Месяце и интерпретация видимых на нём пятен в балтийской мифологии // БСИ XV. М., 2002, 360–385).

Mēnesim izrāda cieņu – tam nedrīkst rādīt ar pirkstiem, mēdīties, jo var saslimt, piem., palikt akls, mēms (Cēsis, Ikšķilē, Nogalē), vainīgo mēness var uzvilkt pie sevis (Līgatnē, Nīcā, Rāmuļos, Tirzā u. c., sk. LTT III 1232, 1233).

Latviešu tautas ticējumos pēc mēness un tā fāzēm noteic laikapstākļu maiņas (*Ja riņķis ap mēnesi, tad būs vēji*. Gārsenē; *Ja ap mēnesi balts loks, tad būs slikts laiks*. Nītaurē. LTT III 1235, 1236; *Ja jaunā mēnesī labs laiks, būs jauks visu mēnesi*. Virbos; *Kāds laiks jaunā mēnesī, tāds būs visu mēnesi*. Zilupē. LTT III 1240); arī veicamie darbi jāpieskaņo mēness fāzēm (*.. jaunā mēnesī jādara tādas lietas, no kurām vēlas labu izdevību, audzēlību, vairošanos .. Vecpiebalgā; Vecā mēnesī nedrīkst nekā stādīt, citādi nekas neaug*. Burtņiekos. LTT III 1239, 1240).

Latviešu valodā vārds *mēness* (izloksnēs vietumis arī *mēnesis* ME II 616) ir vīriešu dzimtes vārds, piem., Ērgemē (*mēnesis*, retāk *mēness*. *nūoejuōt viņē i safkānc* ĒIV II 298), Kalupē (*mīeneša navār redziēt', kuō jir mūokul'i* KIV I 608), Nīcā (Apv.), Rucavā (*skatija mēnesi, kâc iř. tâdâ vēcâ nevarēja /kaut lopus/, jaunâ jâlikvidē bi. vēcâ var kûpinât /gaļu/, tad labi stâv*), Vainižos (ELA; pārn. noz. 'plikums pakausī': *joū mēness parādas pakoūsi* VIV I 516); dem. formas *mēnestiņš*; dainās un izloksnēs arī *mēnesiņš, mēnesniņš, mēnestītis* (EH I 807).

Rakstu avotos minēts jau 17. gs. (sal. */jauns, pills/ mēness* Lettus 1638, 126; *tas mēness* Phras. 1638, 378).

Vīriešu dzimtē vārds ir visās baltu valodās: sal. liet. *mēnuo* (dem. formas *mēnulis*, apv. *mēnūkas, mēnūtis, mēnūzis* LKŽ VIII 20, 21), pr. **mēniks* (ar dem. piedēkli *-ik-*; no ide. **mē-* 'mērit' – mēness senās laika

sistēmas mērīšanas pamats; plašāk par etim. sk. LEV I 582, PKEŽ III 127–130, PKT 7, 8).

Latviešu tautasdziesmās nosaukums pamanīts arī sieviešu dzimtē deminutīva formās: sal., piem., *vidū spoža mēnesīte* Aizputē (BW 4573), *teci gaiši, mēnestiņa* .. Bērzaunē (BW 18411), *teci, gaiša mēnestiņa* Gulbenē (BW 6836 v), *spīdi gaiši, mēnestiņa* Ērgļos (BW 6828 v), Mēdzulā, Vecpiebalgā u. c. (BW 18411 un var.). Par lietošanu sieviešu dzimtē liecina rakstu avoti: piem., *pilna mēnes* 'Vollmond' (Elv. 1748, 204, St. 1789 II 417). Šāds lietojums radies varbūt vārdu *mēnesnīca* un *mēness gaisma* iespaidā. Ziemeļaustrumu Vidzemē un Latgalē pieļaujama arī slāvu valodu ietekme.

Mitoloģisko dziesmu ciklā *Mēness* ir apveltīts galvenokārt ar vīrišķo simboliku – tas ir ne vien *Saules* (*Saules meitas*) precinieks, bet arī *kara vīrs*, *gudrs vīrs*, *vecais tēvs* u. tml. Piemēram:

*Kas to teica, kas redzēja,
Kad Saulīte meita bija?
Mēnestiņis, tas redzēja,
Tas nojēma vainadziņu.*

Rāvā (BW 33810)

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja vedībās.*

Kandavā (BW 33845¹)

*Kur tecēsi, Mēnesīti,
Ar to zvaigžņu pudurīti?
– Kaŗā eimu, kaŗā teku*

Kaŗa vīru palīgā.

Skrundā (BW 33833 v)

*Mēnestiņi, vecais tēvs,
Kam tu dienu netecēji?*

Odzienā u. c. Vidzemē (BW 33846)

*Mēnesītis, kara vīris,
Tecēj dienu, tecēj nakti.*

Skrundā, varianti Bārtā, Cīravā, Rudbāržos (BW 33850 v); arī Krustpilī (*Mēnestiņš, kara vīrs* BW 33849), Priekulē (*Mēnestiņis, kara vīrs* BW 33851 v).

Sarunvalodā uz mēnesi attiecina apzīmējumu *čigānu saule* (LLVV II 224, LVV 162, LFV 322), piem., Mēdzulā (EH II 460); sal. *čigāna saule* 'mēness gaisma' Kalupē (*čyguona saulja. pa čyguona saul'i vēd'om labeibu* KIV II 377), *čigānsaule* 'mēness' (hum.) Vainižos (*mēnes: jōu*

spīd gan, bet nesīld. daš: viņ pat soūc pa čigañsoūl VIV I 141), čigāņu saule Dundagā (*Mēņs soūc pa čigiņ soūl tapeīc, ka Mēņs spīd pa nakt: tad čigiņ vaīrak dārbes nekā pa diēn Apv.*), Stendē, kā arī *puīšu saule* 'mēness', piem., Ērgemē (*agrāk jāu sacija tā – puīšu saūle. agrāk jāu puīši gāja vakaruōs piē meitām ĒIV III 319*), Jaunrozē, Svētcimā (EH II 460).

Savukārt no vārda *mēness* veidotie dažādie atvasinājumi tiek lietoti ar nozīmju niansēm. Piemēram, ar nozīmi 'mēness gaisma; mēness' nosaukums *mēnesnieks* reģistrēts Latgalē Pildā (ME II 616, EH I 807). Kā liecina dainas, sekundārais atvasinājums sastopams plašāk, arī Vidzemē, piem., Beļavā (*Saule bāra Mēnesnieku, ka tas spodri netecēja BW 33909, 1*), Galgauskā (BW 6834 v), Gaujienā (*man uzsedza Mēnesnieks savu zvaigžņu mētelīti BW 33852*), Gulbenē (*Saule kūla Mēnesnieku BW 33909, 1*), Lubānā (*Mēnesnieks, Dieva dēls, kam tu dienu nelīgoji? BW 33846*), Sinolē (*kur saulīte ziemu tek, tur vasaru mēnesnieks BW 26635*), Tirzā (*mēnesnieks gaisu jauca BW 12348, 1*); sal. arī *mēnestnieks* Sinolē (*Saule kūla Mēnestnieku BW 33909, 5 v*).

Šķiet, ka sākotnēji atvasinājums *mēnesnieks* lietots ar nozīmi 'pilnmēness': sal. *... tagad meita stāvot mēnesniekā ar visim nesienim uz plecim*. Cirgaļos (Aumeisterī. Pas. XIII 219).

Sieviešu dzimtē ir sekundārais atvasinājums *mēnesnīca* 'mēness gaisma; pilnmēness' (ME II 616, LLVV V 156), ko plaši sastop dainās un izloksnēs, piem., Blomē (*teci gaiši mēnesnīca BW 6834 V*), Tirzā (BW 6830), sal. *mēnesnīca* Kalupē (*gāudōi kuō sūņc mīēnešneīcā – saka par plāpīgu cilvēku KIV I 608*), apv. *mēnesnica* 't. p.', piem., Ērgemē (ĒIV II 298), Lestenē (EH I 807), Viskāļos (*teci, spodra mēnesnica BW 6837 v*), *mēnesnice* Gulbenē (*Mēnesnice zvaigznes skaita BW 33855*), *mēnesnīce*

Meņgelē (*teci, gaiša mēnesnīce*, BW 6827 v), *mēnestnica* Kalsnavā (BW 6836 v), *mēnesnūdze* Gramzdā ('Mondschein' EH).

Kuršu kāpās reģistrētais nosaukums *mēnistēns* 'mēnesnīca' (Pl. Kurs. 67, Kur. W. 50) ir ar saīsinātu deminutīva piedēkli (Pl. Kurs. 19); vārddarināšanas ziņā tam paralēles vērojamas lietuviešu valodā; sal., piem., liet. (dem.) *mėnukas* 'mēness' Šilutes, Vilkavišķu raj. u. c. (LKŽ VIII 20). Pēc N. Laurinkienes atzinuma, folkloras tekstos Mēness personificē jaunu dievu, par to liecina arī tā nosaukumi (plašāk par vārda gramatiskās formas un semantiskā satura saistību baltu un slāvu valodās sk. БСН XV 362).

Latviešu literārajā valodā pilna mēness apzīmēšanai lieto nosaukumu *pilnmēness*, arī *pilns mēness* ('Mēness fāze, kad no Zemes ir redzams viss tā apgaismotais disks' LLVV VI₂ 184), līdzīgi arī dainās un mūsdienu izloksnēs: sal. *ieva, ziedus izkāruse, gaida pilnu mēnestiņu* Bikstos, Ciecērē, Ēdolē (BW 7601), *pilns mēnes(is)*, piem., Engurē, Kuldīgā (LPA), arī *pīļs mēnes(is)* Nīcā, Stendē (Drav. m.), *pilns mēness* Kalupē (*vači cylvāki čīs ivārava, kū vār dareit' i kū navār dareit' pūlnā mēnešēiē* KIV I 608), *pīļlais mēnesis* Ērgemē (*sīpuōli jāu tagad jāstāda, pīļlais mēnesis* ĒIV III 85).

No adjektīva *pilns* ar piedēkļiem atvasinātie pilnmēness nosaukumi reģistrēti galvenokārt Latgalē un Sēlijā: sal., piem., *pīlnacis* (dsk.) 'pilns mēness' Kalupē (*ka mēnešs jir pūlnacūōs, to čīs gāišs* KIV I 608, II 239), *pīlnates* 't. p.' Aulejā, Bebreņē (EH II 232), *pīlnats* Aknīstē (i-c., sal. liet. *pīlnatis* EH II 232), *pīlnatnes* (ME III 215, no rakstu avotiem).

Antonīmu nozīmi izsaka no adjektīva *tukšs* darinātie nosaukumi: *mēness tukšatnes* 'tukšs Mēness' Bērzaunē (ME IV 255), *mēneša tukšība(s)* 't. p.' Bauņos (VLIR VI 166), Taurenē (ME IV 256),

tukšuoṭnes Vestienā (*vęcs mēness pāriet tukšuoṭnēs* ME IV 258).

Mūsdienu literārajā valodā ar mēnesi saistītu parādību apzīmējumi galvenokārt ir sekundāri – aprakstoši – nosaukumi: *sal.*, *piem.*, *mēness grieži* (arī *mēness fāze* HTV 82), *augošs mēness*, *dilstošs m.*, *jauns m.*, *māņu m.*, *pilns m.*, *pretmēness* u.c. (HTV 180, 181), *mēnesseja* 'pilna vai gandrīz pilna Mēness no Zemes redzamā daļa', *mēnessvaigs* 't. p.' (LLVV V 157, *poēt.*), *mēnessgaisma* 'mēness gaisma', *mēnesskrēsla* 'vāja, patumša mēnesnīca', *mēnesssirpis* 'mēness apgaismotā daļa, kas no Zemes redzama sirpjveidā', *mēnessstars* 'mēness gaismas stars' (LLVV V 157).

Daļa šo nosaukumu atrodama jau 17./18. gs. rakstu avotos, *piem.*, *jauns mēness*, *pills mēness*, *puss mēness*, *mēness maitāšana* ('Mondfinsterniss' Phras. 1638, 378; St. 1789 I 159); *augošs m.* (*.. caur augošu mēnesi* F II 30), *mēness aug* (St. 1789 I 159), *mēness dilst* (Elv. 1748, 11), *mēness tukšs metās* (St. 1789 II 417); *āve* ('ein halber Mond' F II 39), arī *āvis* 't. p.' (St. I 3; *sal.* *āva* 'kara cirvis ar garu kātu un platu asmeni' LLVV I 512), *griezi* ('ein Viertel des Mondes' F II 140; *sal.* *jauni griezi* 'das erste Viertel', *veci griezi* 'das lezte Viertel' F II 140), *mēness griežas* ('der Mond verwandelt sich, die Mondes Verwandlung' F II 140), *sal.* *mēness grieži* (St. 1789 I 77; arī *mēness striķi* St. I 159; *jaunos griežos*, *vecos griežos* St. I 77), *saules grieži* ('Sonnenwende' St. I 77, ar atsauci uz Langes vārdnīcu), *punte* ('der Berg im Mond ..' F II 282), *mēness puntē* ('im ersten Viertel' St. 1789 I 159, ar atsauci uz Langi).

Izloksnēs reģistrēti galvenokārt ar mēness fāzēm saistīti nosaukumi: *sal.*, *piem.*, *aūguots mēness* Jeros (EH I 186), Stendē (*āūguôc mēneš* // *āūguôšs* // *jāūns mēneš*; *lok.* *jāūna mēnese* // *jāūna laīka* – par laikposmu, Drav. m.), *brīēstuôšs mēness* 'augošs mēness' Vaiņodē, *dīlstuôšs mēness* Nīcā, Sventājā (LPA), *vęcs mēness* Stendē (Drav. m.);

(*mēness*) *griēsts* 'mēness grieži' Alūksnē (šuodien *mēnesis* iegāja *griestā* ME I 659), (*mēness*) *grieze* 't. p.' Bērzpilī (ME I 660), (*mēness*) *griezi* Krustpilī (ME I 661), (*mēneša*) *grieškas* 'mēness fāzes maiņa' Barkavā (*mīeneša grīškuōs ogruōk našyva ņi mīet'eļus, ņi kl'ēitys* LPA). *Mēness* fāzes sauc arī par *ceturksni*, piem., Stendē (*mēneš cētūrksns* Drav. m.).

Arī citu ar debess spīdekļiem saistītu parādību apzīmēšanai parasti tiek lietoti sekundāri, aprakstoši nosaukumi. Piemēram, ar nozīmi 'gaišs loks ap mēnesi vai sauli' latviešu valodā parasti lieto vārdu *dārzs* (ME I 448, LLVV I 269), piem., Asūnē (*Kad ap mēnesi ir gaišs dārzs, tad būs vējš*. LTT III 1235), Bērzaunē (*Redzot ap sauli dārzu, varam droši sagaidīt laika maiņu*. LTT III 1598), Veclaicē (*saulei apkārt dārzs /lieli stari/, būs lietains laiks*. LTT III 1598, sal. *dārzs* 't.p.' Kalncempjos (*dūorss ap sāuli vai mīenesi – tis ir uz sliktu laiku* ELA), Kalupē (KIV I 249), Šķilbēnos (*iz l'itīm vōi iz vīejīm ap mīeneši dūorss* ELA); *dārzs* Bārtā, Dundagā, Ēdolē, Popē (*ka tāt dārss apkārt saūlē – tāt d mīgl apkārt, ta būs slikt laīks* ELA); arī *dārziņš* Dunalkā (*dārziņš ap mēnesi, tad laīks maīnisiēs*), Kalētos (*naktī ap mēnesi rēdzaīns biļ dārziņš, būs laīka maīņa* LPA); saliktenis *mēnešdārzs* reģistrēts Lēdmanē (EH I 807).

Minētā nozīmē vārdu *dārzs* lieto arī zvejnieki visā piekrastē: piem., Vitrupē (*soūlēi dārzs apkārt – būs slikt laīks, liēts*. LU), Pabažos (*Kad ap mēnesi ir gaišs dārzs, tad būs vējš*. LTT III 1235), Bērziemā (*ja dārzs ap mēnesi – būs nejaūks laīks*), Mērsragā (*dārzs ap mēnes – uz vēj, liēt*), Rojā (*mēnesiīm i dārzs – kā kruōns sēz virsū, kurā pusē i vaļā, nuō tuō pus būs vēš*), Ģipkā (*sāūlēi dārzs apkārt – būs akal kāds negaišs*), Liepājā (*liēls dārzs mēnesiīm – ziēmā tas uz salu*), Nīcā (*ka gaī mēnesi i tāt liēls dārš, tāt liēls gaīšuma riņķis apkārt mēnesim, ta uz nelaīku* Apv.), Sventājā (*mēnešaīm apkārt dāršs*).

Lietojums pamanīts arī 18. gs. rakstu avotos (*dāršs apkārt mēnes* St. 1789 II 418).

Retāk šai nozīmē latviešu literārajā valodā un izloksnēs lieto vārdu *apdārzs* (ME I 81, LLVV I 192), piem., Laidzē (*mēnes: i tade abdârze, nu būs slikc laīks* VLIR VIII 163), Skujenē (*Ja mēnesim apdārzs, laīks grozīsies* LTT III 1235).

Vārda *dārzs* (*apdārzs*) senākā nozīme ir 'sēta, žogs' (sk. ME, LEV I 202).

Līdzīgu vārda nozīmes pārnese atspoguļo arī sporādiski registrētais saules apdārza nosaukums *žuogs* Puzē (*ja ap sâūl i uotr sâūl va žuōks, ta pēc trīs diēnaīm būs vēš, liēc*).

Semantiska paralēle vērojama arī lietuviešu un lībiešu valodā: sal. liet. *daŗžas* '(sakņu, augļu) dārzs; neliels zemes gabals; aploks; loks ap mēnesi u. tml.' (LKŽ II 305) un līb. *tarà* 't. p.' ('Zaun; eingezäunter Acker; Garten; Hof um Sonne und Mond' Ket. 409).

Pamanīti vēl citi saules, mēness apdārza nosaukumi, bet tie visi ir ar debess spīdekļiem (sauli, mēnesi) saistīto dabas parādību aprakstoši apzīmējumi, kuru pamatnozīme ir 'aploce': sal., piem., *loks* Nītaurē (*Ja ap mēnesi balts loks, tad būs slikt laiks* LTT III 1236); *rats* Salacgrīvā (*sâūlei rats riņķī – uz slikt laīk*); *riņķis* Balvos (*Ja ziemu ap mēnesi ir riņķis, tad būs putenis* LTT III 1236), arī Bauskā (*Ja ap sauli ir riņķis jeb sarkans gaiss, tad būs stiprs vējš* LTT III 1598), Jaunpiebalgā, Lubānā, Nīcā (*Ja saulei lecot apkārt bāls riņķis, tad dienu gaidāma liela vētra* LTT III 1598), Rāmuļos, Skrundā u. c. (LTT III 1235, 1236); *ripa* Nogalē (*Ja mēnesim apkārt spoža ripa, tad būs sala laiks* LTT III 1237); *vainags* 't.p.' Kursīšos, Rucavā (LPA); sal. *staru vainags* 'gaišs, mirdzošs aplis, gaiša, mirdzoša josla ap gaismas avotu' (LLVV VII₂ 185, *poētisms*).

Saules starojumam sporādiski registrēts apzīmējums *dēsts* Jaunpiebalgā (*Ja ap sauli ir dēsts /riņķis/, tad gaidāms ilgs slapjdraņķis* LTT III 1598), kas laikam radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. *dēsts* 'jauns augs; stāds' (ME I 464, LLVV II 315) → 'papildus veidojums

(saules starojums)'.

Dažkārt saules staru atspīdums mākoņos veido atspulgu līdzīgu otrai saulei (sal. *Ja redzamas vairākas saules, tad būs lietus* Alsungā; *Blakus saules un blakus mēneši pasludina negaisu* Ļaudonā; *Ja vasaru aiz saules ir debesīs redzama it kā otrā saule, tad gaidāms lietus* Rankā; *Kad saulei pretī ir otra saule, būs lietus* Virbos LTT III 1595). Izloksnēs šai parādībai sastopams nosaukums **atsaule(s)**, piem., Barkavā (*uz l'eītyṃ bīži vīn atsàul'is rūodās* LPA), Beļavā (*Ja saulei ir atsaules, tad gaidāms lietains laiks* LTT III 1595, EH I 163), Dunalkā (*atsaūle* LPA), Kalncempjos (*atsaule – tuōc b̃uolāks, tuōc gāišums, tuolāk nūst nū s̃aules, tis ir uz nalobu lāiku* Apv.), Līvberzē (EH), Nautrēnos (*saulei pretīmā bija atsaule, būs nelaiki un pērķūnis; atsaules vien spīd, nebūs laba laika* EH I 163).

Ar vārda nozīmes pārnesumu veidots mēness un saules atspulga apzīmējums **tulzna**, piem., Gaujienā (*Kad pie saules abās pusēs ir tā sauktās tulznas, savādi vairākkrāsīgi plankumi, tad būs lietus*. LTT III 1595), Vestienā (*Ja saulei kreisā un labā pusē ir tulznas, tad gaidāms slikts laiks*. LTT III 1595, ME IV 260), Nīrzā (Apv.).

Nosaukumu lieto arī profesionālie zvejnieki Latvijas piekrastē, piem., Vittrupē (*ja soūleī i riņķs va tulzns soūls tuvumā, tad i akaļ uz slikt laik* LU; *ja s̃aūleī va mēnsim ir tulzns, tad būs liēts*), Papē (*kur saūleī viēnā pusē tulzna, tur i gāišāks*); sal. **tulze** 't. p' Sventājā (*tulze vaŗ būt katrā pusē saūles. ka saūleī i tulze – būs liētus*).

Sal. **tulzna** 'uzpampums, kas radies no berzuma, apdeguma; arī ādas sacietējums'; apv. **tulze** Pērkonē, Kuršu kāpās (EH II 702, Pl. Kurs. 87).

Savukārt vārds **stuldze** saules parādību raksturošanai reģistrēts

Mērsragā (*stūldzes i blakus sāūlēi, kā uōtra sāūl rudenūos. ta ir negāiss*), sal. apv. *stūldze* 'tulzna' Dundagā, Puzē, Rojā u. c. Kurzemē (ME III 1103, EH II 594).

Līdzīgi radies arī nosaukums *čulga* 'plankums saules ārmalā' Salacgrīvā (*ja sāūlēi čulgas riņķī – katrā pusē plaņkuņš, tas uz slikt laīk, uz vētī. pēc pāris diēnaī ir /laika/ maīņš*), sal. *čulga* 'ūdeņaina tulzna' (LLVV II 229), 'tulzna; pūte' Salacā, Valmierā u. c. (EH I 295; sal. *mākuoņu čulgas* ME I 419, par vārda etim. sk. LEV I 191).

Par vārda nozīmes pārneseņu liecina arī nosaukums *žults*, kas ar nozīmi 'krāsains plankums saules ārmalā' pierakstīts Liepājā (*uz stipru vēju ap saūli parādās tādi varavīksnes fragmeņti: ap saūli ir žults, bet drīzumā – vējš* LPA), Pāvilostā (LPA).

Semantiskā procesa pamatā ir saules plankuma un žults krāsas līdzība vai arī plankuma un žults (pūšļa) formas līdzība (sal., piem., apv. *žuldze* 'tulzna; žults' Saldū u. c., sk. ME IV 829, EH II 822).

Vārda nozīmes pārneseņu vērojams arī nosaukumā *dvars* 'tumša vieta (tukšums) mēness vai saules apdārzā' Kolkā, Upesgrīvā un *dvařš* 't. p.'

Dundagā, Rojā (*dārzs ir riņķe mēnesiī, kuī dvařš vaļā – tuī būs vēš, nuō tuō pusi Pursciemā*), Kolkā (*kuī sprāūg mēness dārze, nuō tuō pus būs vēš – pa dvār sāūc, dvařš*); sal. *dvaris* 'ar kārti aizbīdama ieeja (aplokā, žogā)', piem., Rojā (*dvārs ir aplūokaī*); *dvars* 't. p.' Sasmakā (ME I 536), arī Lubezerē, Padurē, Popē (dsk. *dvāř* Apv.); *dvařš* Dundagā, Vandzenē (ME I 536), Kaltenē (*aīstaīš dvāř!*), Kolkā (*žuōgaī īr dvařš*), Puzē (*aplūokaī nebi vārt, bet dvařš* Apv.; *dvařš i sētā, tuō es sāūc pa dvār. uōzālzarī, puceņzarī /Ļānos/ sprāūž pie dvār*).

Ģeogrāfiskās izplatības dēļ vārds atzīts par kursismu (sk. Būga III 222, Непокупный 1976, 57). Rietumbaltu areālā tam atbilst pr. **dvaris* 'lieli vārti' (sk. pr. *dauris* PKEŽ I 182, 183; radn. latv. *durvis*, apv. *duris, dures, duores*, liet. *dūrys* ME I 536, LEV I 243).

Ar vārda nozīmes pārneseņu radies nosaukums *mulks* 'tumša vieta

(tukšums) mēness vai saules apdārzā' Upesgrīvā; sal. apv. *mulka* 'ar kārti aizbīdama ieeja (žogā, aplokā)' Kandavā, Uguņciemā u. c. (U 1872, 164, ME II 665), *mulks* Salacā (ME), Svētcimā (*guōvi aploga pe mulk viēn stāv* Apv.); aizguvums no lībiešu resp. igauņu valodas (Thom. 270, ME II 665, Zeps 153): sal. līb. *mulķ* 'Durchgangsöffnung im Zaun, Zauntür' Ket. 233).

Arī Kolkā reģistrētais nosaukums *trūkums* 'tukša vieta mēness vai saules apdārzā' radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. apv. *trūkums* 'plaisa, rievā' (ME II 252, šķ. *trūkt*).

Lai apzīmētu parādību, kad kāds debess ķermenis aizsedz vai aizēno citu debess ķermeni, latviešu literārajā valodā lieto vārdu *aptumsums*, *aptumšoties* (LLVV I 288, 289; LVV 69); sal. *aptumšāties* Stendē (*sāu:l aptumšajās. kâdreiz mēness aptumšajās* Drav. m.).

Tautas ticējumos saules, mēness aptumsumu saista ar raganām; aptumsums norādot arī uz kādām nozīmīgām pārmaiņām dabā vai sabiedrībā (*Kad saule vai mēness aptumšojas, tad raganu saimniece jāļ govīs slaukt*. Nītaurē; *Saules aptumšošanā veci ļaudis bērniem saka, ka suņi saulīti plēšot .. Plāņos; Saules un mēness aptumšojums nozīmē, ka pasaulē būs kāda pārmaiņa: bada gadi, slimības un citas līdzīgas lietas*. Pustiņā. LTT III 1599).

Rakstu valodā šīs parādības apzīmēšanai līdzīgus atvasinājumus lietoj ieteicis G. F. Stenders (sal. *Saules in Mēneses aptumšošana /maitāšana/* Lj. 1685, 318; *saules un mēness maitāšana*, *besser aptumsošana; saule maitājās, besser saule top aptumšota* St. 1789 II 241).

Savukārt 17./18. gs. rakstu avotos pieminētā (*mēness, saules maitāšana* (Phras. 1638, 378; Lj. 1685, 237; sal. *maitāt* 'bojāt; pasliktināt, iznīcināt' LLVV V 51) reģistrēta vēl 19. gadsimtā pierakstītajos ticējumos (*No tādas saules un mēneša maitāšanas varen bīstas, jo tā rādot, ka kaŗa un mēŗa laiki un grūti gadi esot gaidāmi*. 1832. g. Tirzā; *Kad saule vai mēness aptumšojas, tad latvieši domā, ka raganas tos maitājoj*. 1838. g. LTT III 1599).

Izloksnēs šo dabas parādību mēdz raksturot arī aprakstoši, piem., *saūle paliēķ mēļla* Stendē (Drav. m.).

zvaigznes

Vārds *zvaigzne* 'debess ķermenis, kas sastāv no karstas gāzes (plazmas) un izstaro gaismu' ir literārs (piem., *krītoša zvaigzne, spoža zvaigzne* ME IV 762, LVV 878, LLVV VIII 670; arī hidromet. termins HTV 339, 420; angļu *star*, v. *Stern*, kr. *звезда*); dem. *zvaigznīte*.

Pēc latviešu ticējumiem, zvaigznes ir Dieva acis (Nīcā LTT IV 2179). Visbiežāk zvaigznes saista ar cilvēka dvēseli, viņa dzīvi, miršanu (*Kad cilvēks dzimstot, viena zvaigzne pie debesīm iedegoties, kad mirstot – nokrītot. Rīgā; Katram cilvēkam ir viena zvaigzne pie debesīm. Kad cilvēks nomirst, tad viņa zvaigzne nokrīt no debesīm. Snēpelē; Tai pusē, kur zvaigzne nokrīt, viens nomirst Tīrzā; Ja zvaigzne nokrīt, tad kāda dvēsele iet debesīs. Vecpiebalgā, sk. LTT IV 2197. Kad zvaigznes krīt krustiski, tad tās esot nekristītu bērnu dvēseles. Citi saka, ka tās esot čūskas, skrienot pie burvjiem un raganām. Pustiņā LTT IV 2198*).

Tāpat kā citiem debess spīdekļiem, arī zvaigznēm ir liela nozīme laika prognozēšanā (*Ja mēness un zvaigznes spīd spoži un skaidri redzams vēja ceļš, tad būs skaists laiks. Dolē; Kad redzamas naktī daudz zvaigznes pie debesīm, tad trešā dienā būs slikts laiks. Dundagā; Vētras un vēji sagaidāmi, kad redzamas krītošas zvaigznes. Piebalgā; Ja ziemu pie debesīm redz daudz zvaigžņu, tad gaidāms auksts laiks, ja maz – tad silts. Vestienā LTT IV 2199*).

Nosaukums *zvaigzne* sastopams arī dainās un izloksnēs, piem., Ērgļos (*kā saulīte vizēdama, kā zvaigznīte mirdzēdama* BW 132 80, EH II 814), Ērgemē (*maŗguo mēness, maŗguo zvāigznes, vaŗs nāu tāļu saŗles lēkc* ĒIV III 774), Galgauskā (GIA 216), Stendē (*tā krīt zvaŗgzns, akuŗāt ka liēts list* Mund. St. I 45), Tilžā (*ūtŗiējūs Źimysŗvātkūs suoŗām ūŗ ŗygonūs. i guom da Zvāŗgŗņu dŗmys* TIA 119), Vainiŗos (sal. *laŗsties aŗz zvāŗgŗnēm 'mirt'* VIV I 448).

Izloksnēs sastopami arī vairāki fonētiski un morfoloŗiski varianti: *zvāŗgzna*, piem., Aknŗstē (sal. *ŗvēŗgzne, ŗi < ai*, sk. AI 44), Bebrēnē (EH II 814), Kalupē (*vyss dŗeŗēŗ vŗnuoŗ zvāŗgznuoŗ* KIV II 594), Lŗvānos (EH), Varakļānos (ME IV 762, EH arī rakstu avotos); sal. *zvāŗzne* Alũksnē (ME IV 763); sporādisks ir *zvaŗzla* (ME, bez vietas norādes).

Kurzēnē sastopami atvasinājum̃i ar piedēkli *-d-*: *zvāŗgzde* Rucavā,

Sventājā (LPA), Kuršu kāpās (*rītu zvaigzde* Pl. Kurs. 92; sal. *zvaigzd* 'Gestirn', *zvaigzds* 'Stern' Kur. W. 85), ar g zudumu *zvaizde* Kabilē (*Mēnesniņis man iedeva savu zvaižu meitelīti* BW 33852, 1 v).

Nosaukums *zvaigzdne* Dundagā (ME IV 762) un Popē (EH II 814) radies, kontaminējot *zvaigzne* un *zvaigzde* (ME).

Rakstu avotos vārds *zvaigzne* sastopams jau kopš 17. gs. (Lettus 1638, 175; Phras. 1638, 377; F II 24, Lj. 1685, 297; Elv. 1748, 241 u. c.)

Cilmes ziņā latv. *zvaigzne*, apv. *zvaigzde* atbilst liet. *žvaigždē*, kr., bulg. *звездá*, poļu *gwiazda* utt. (nosaukumiem baltu valodās pamatā sakne **žvaig-* 'spīdēt; spīdums'; latviešu valodā par senāku tiek atzīta forma **zvaigzde*; plašāk par etim. sk. ME IV 762, LEV II 570).

Latviešu valodā, iespējams, bijusi arī forma **zvaiga* 'zvaigzne', uz ko norāda tādi vārdi kā (dem.) *zvaidzeņa* 'maza zvaigznīte', apv. *zvaigala* 'govs ar zvaigznes zīmi pierē', piem., Piebalgā, Raunā, Trikātā, Valmierā (ME IV 761; sal. *zvaigalis* St. 1789, 305, ar atsauci uz J. Langi), arī Liepnā, Pildā (EH II 813), *zvaigumiņš* 'zvaigznes zīme' Kauguros (EH II 814); sal. arī *zvaidzene* 'eine magere (dünne) Fettgrütze' Stendē (*zvaīdzē:n* Mund. St. II 20).

Blakus vārdam *zvaigzne* literārajā valodā un izloksnēs ir vairāki atvasinājumi: *zvaigznājs* 'zvaigžņu grupa' (LVV 878, LLVV VIII 670), *zvaigznējs* (ME IV 762, no rakstu avota), *zvaigzniens* (ME IV 763, no liter. darba), *zvaigžnājs* (ME); adj. *zvaigznains* (ME IV 762), sal. *zvaigzduots* Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 92, ME), *zvaigznuojs* Ērgļos (*zvaigznuojs laiks* ME IV 763), *zvaigznuots* Vestienā (EH II 514), *zvaigžnains* 'tāds, kur ir zvaigznes (par debesīm)' (ME, LLVV VIII 671), *zvaigžnuots* (ME, LLVV).

Reģistrētas arī vairākas sekundāru verbu formas: *zvaigznēties*, *zvaigznoties* 'sich besternen', *apzvaigznots* 'besternt' (St. 1789 I 305;

debess apzvaigznota St. II 562), *apzvaigzdnēties* 'ar zvaigznēm pārklāties' Dundagā (EH I 128), *zvaigznūt* 'ar zvaigznēm pārklāties' Galgauskā (ME IV 763), *zvaigžņuo* Taurenē (ME), *zvāižņuo* 'sich Sternen bedecken' Saldū (ME); *nuozvaigžņāties* Stendē (*nu ir n"ozvaigžņajiēs* Drav. m.).

Ar nozīmi '(spilgti) spīdēt (par zvaigznēm)' mūsdienu latviešu valodā lieto arī verbus *mirdzēt*, *margot*, *spulgot*, *vizēt*, *vizuļot*, *zvīguļuo* (zvaigznes *zvīguļuo* ME IV 779), *zvīluot* (ME IV 780, LLVV VIII 680) u. c.

17./18. gs. leksikogrāfiskajos avotos atrodami arī vairāki zvaigžņu (planētu) nosaukumi, kā arī citi ar zvaigznēm saistītu parādību apzīmējumi, piem., *astīta~zvaigzne* 'Comet' (Lettus 1638, 44; Phras. 1638, 378; *astīta~zvaigzne pasrādijusies* Lj. 1685, 297), arī *astes zvaigzne* 't. p.' (St. 1789 II 166), *auseklis* 'Morgenstern' (Phras. 378, St. 1789 I 11; sal. *mazais auseklis* – Merkur, *lielais auseklis* – Venus U 1872, 22), *rīta~zvaigzne* 'Morgenstern' (Lettus 175, Lj. 297, St. 1789 II 562), *rīts~zvaigzne* (Phras. 378), *saszvaigznoties* 'bestirnet werden' (*nu debess* 'sas-zvaigsnojus' Lj. 1685, 297), *sietiņš* 'das Siebengestirn' (Phras. 378, St. I 255; 'Orion, Siebengestirn' St. II 562), *suns~zvaigzne* 'Hundstern' (Lettus 175), *suņa zvaigzne* (Lj. 1685, 297; *liela suņa svaigzne* St. 1789 II 339), *vakara~zvaigzne* 'Abendstern' (Lettus 175, Phras. 378, Lj. 297, St. II 562).

Iepriekšminēto nosaukumu rindu būtiski papildina K. Fīrekera un G. F. Stendera vārdnīcas dotumi, piem., *austriņš* (*austriņš aizspulgo citas zvaigznes* 'der Morgenstern blickt vor andern Sternen hervor' St. 1789 I 201), *rati* (*pie debess*) 'der grosse Bär oder das grosse Nordische Siebengestirn' (St. I 218, II 562), *spīgulot* 'schimmern' (*spīgulo Saulīte* F II 441), *spulgot* 'funkeln wie die Sterne' (St. I 201), *spulģis* (*auseklis*, *spulģis* 'der Morgen~Stern'; *dieniņa ne tāļu, auseklis jau uslec* F II 32); 'heller funkeln der Stern ersten Grösse' (St. I 292, ar atsauci uz J. Langi;

St. II 562), *at~spīdas~stabi* 'Sonnen~Strahlen' (F II 441), *zvaigznu pulki* (St. II 562; šeit neanalizēti paliek vēl vairāki citi Stendera dotie ar astronomiju saistītie nosaukumi, piem., *gāju zvaigzne* – Planete, *bāla zvaigzne* – Planete Saturn, *balta zvaigzne* – Planete Jupiter St. II 459).

Kā liecina K. Barona dainu substantīvu rādītājs, tautasdziesmās visbiežāk tiek pieminēts *Auseklis* (*Auseklītis*, *Ausekliņš*), piem.:

<i>Es atradu uz celiņa</i>	<i>Saul' sacirta Mēnestiņu</i>
<i>Dieva jātu kumeliņu:</i>	<i>Ar aso zobentiņu,</i>
<i>Caur segliem saule lēca,</i>	<i>Kam atņēma Ausekļam</i>
<i>Caur iemauktu mēnestiņš</i>	<i>Saderētu līgaviņu.</i>
<i>Pavadiņas galiņā,</i>	Bauskas apr. (BW 33950)
<i>Auseklītis ritināja.</i>	

Alsungā (BW 33664, 3)

Dziesmas variantos pierakstīts nosaukums *auseklinis* Cīravā un *ausekliņš* Krustpīlī, Stukmaņos.

Vārda semantikas skaidrojumam svarīgs ir dainās sastopamais lietojums ar apzīmētāju – *rīta auseklis* Krustpīlī (BW 33890), *rīta auseklītis* Kabilē (BW 30064), Vietalvā (BW 34001), *rīta ausekliņš* Bērzaunē, Liezerē (BW 32155), Neretā (BW 33836), Tīrzā (*kur tas rīta Ausekliņš, ka neredz uzlecot?* BW 33831). Retāk minēts vakara *ausekliņš* Tīrzā (BW 32155, 1).

Nosaukums sporādiski reģistrēts arī sieviešu dzimtes formā: *auseklīte*, piem., Stukmaņos (BW 33975).

Trīs rītiņi neredzēja,
Auseklītes uzlecot.
Saules meita aizslēguse
Ozoliņa kambārī.

Krustpīlī (BW 34022 v)

Mūsdienu latviešu literārajā valodā vārds *auseklis* 'rīta zvaigzne' ir atzīts par poētismu (LLVV I 503, LVV 112).

Izloksnēs nosaukumam reģistrēti vairāki fonētiski un morfoloģiski varianti: *aūseklis*, piem., Kandavā (ME I 226), *aūseklis* Mazsalacā (EH I 188), Ziemupē (dem. *aūseklītis* LPA), *auseklis* Kalupē (*auseklīš jira tuōda zvāigzna reīta pušīē i gāiša zvāigzna* KIV I 155), dem. *ausekliņš* Sinolē (SIA 66), Susējā, Zasā (EH); ar garu patskani piedēklī *auseklis*, piem., Drustos, Raunā (ME I 226).

Cilmes ziņā zvaigznes nosaukums *Auseklis* atvasināts no *āust* (piem., par gaismu, sk. ME I 226, LEV I 91).

Mūsdienās literāri ir nosaukumi *rīta zvaigzne* 'planēta Venera, ja tā redzama rītos' (LLVV VIII 670), *vakara zvaigzne* jeb *vakarzvaigzne* 'parasti Venera' (LLVV VIII 269, 670).

Šie nosaukumi sastopami arī dainās, piem.:

Rīta zvaigzne ar vakara,

Tie Mēneša kumeliņi.

Beļavā, Stukmaņos (BW 33898)

Rīta zvaigzne, vakar' zvaigzne,

Tā Mēneša līgaviņa.

Kuldīgā (BW 33898, 2); dziesmas varianti pierakstīti Cīravā,

Rudbāržos, Skrundā, Vērgalē u. c. (sk. BW 33898, 3 un var.).

Minētie nosaukumi tiek lietoti arī izloksnēs: sal. *rīta zvāigzna*, piem., Kalupē (*Reīta zvāigzna pasarūoda, jūojīt sàimīneicài brūkaš'i vīit'* KIV II 594), *vakara zvāigzne* Stendē (Drav. m.), *vakarzvāigzne* Vainižos (VIV II 489) u. c.

Nominācijā izmantotas arī zvaigznāju konfigurāciju īpatnības, piem., līdzība ar kādu priekšmetu: ar vārda nozīmes pārnese darīnāts zvaigznāja nosaukums *spriegulis* Tūjā (ME III 1019) un *Rati* 'Lielie Greizie Rati' Kalupē (*eš mos zynavu, kuōdys jir zvāigznīš, Roc to pažēiņu* KIV II 288); līdzīgi skaidrojams arī nosaukums *vāgi* 'der Wagen; der grosse Bär (Gestirn)' (U 1872, 324, bez vietas norādes).

Lai izvairītos no homonīmijas, biežāk darināti aprakstoši nosaukumi ar apzīmētāju, kas norāda uz kādu pazīmi, piem., *Gāisa Rati* 'Lielie Greizie Rati' Kalupē (*Gāisa Roīi kuō d'iu rýndys zvāigznu* KIV II 288), *Greiziē rati* Ērgemē (ĒIV III 184), Stendē (*dižiē ùn maziē greiziē rat; tiēm ir rat ùn dīse:l 'die 3 übrigen Sterne'; kad greizim ratim ast uz rītim, tad i gaism* Drav. m.), *Šķībiē rati* Ziemupē ('Lielā Lāča zvaigznājs' LPA), *liķu rati* 'der grosse Bär (Gestirn)' Zaļeniekos (ME III 481, šķ. rats), *Greiziē vāgi* Vainižos (VIV II 487); sal. *lieli vāgi, mazi vāgi* (um vom kleinen Bär U 1872, 324).

Līdzīgi uz salīdzinājuma pamata radies Oriona zvaigznāja nosaukums *vistu kārtiņa* Stendē (*vist kārti:ŋ* – der Orionsgürtel Drav. m.).

Blakus substantīvam *riets* un verbam *rietēt* atvasināts nosaukums *riēteklis* 'vakarzvaigzne' ('der Abendstern; die Abendröte' ME III 549, no rakstu avotiem); mūsdienu literārajā valodā tas ir poētisms (LLVV VI₂ 649). Izloksnēs nosaukums reģistrēts sporādiski, piem., Vainižos (*riētekl* *pa'visaŋ rēt sak*: VIV II 489), Ziemupē (dem. *riēteklītis* LPA).

Rakstu avotos vakarzvaigznei atzīmēti vēl citi nosaukumi, piem., *bābiņa* 'Abendstern' (Etn. 1892, 187; ME I 270); par tā izplatību izloksnēs ziņu nav. Laikam darināts pēc krievu valodas parauga: sal. kr. *бабы* ('созвездие плеяды' Даль I 33; ar nozīmi 'sietiņš' Dravn. 1913, 11; ME).

Nosaukums *dzieša* 'vakarzvaigzne', kas reģistrēts 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 48, ar atsauci uz Langi; ME I 563), iespējams, nāk no Vidzemes. Cilmes ziņā tas saistīts ar *dziet(ies)* 'dzist' (*blāzma dzejās*) un *dziesna* 'vakarblāzma' (sk. ME).

Zvaigznāju apzīmējumi ir arī dainās sastopamie aprakstošie nosaukumi *zelta krusts*, piem., Jaunatē (*es redzēju zelta krustu vidū gaisa grozāmiēs* BW 33780), Kandavā, Sātiņos (*ik vakaru es redzēju zelta krustu debesīs* BW), Skrundā u. c. (sk. BW 33780 v), kā arī *zelta siets* Viesienā (BW 33780, 1 v) un *zvaigžņu siets* Bērzaunē (*es redzēju zvaigžņu sietu gaisa vidū līgojot*. BW), Nītaurē, Sinolē (sk. BW 33780, 1).

Mūsdienu izloksnēs parasti reģistrēti ar deminutīva piedēkļiem atvasināti nosaukumi, piem., *Sietīns* Ērgemē (*pie debesīm zvāigznes* – *Siētēc ūn Grēiziē rati* ĒIV III 344), *Sietenš* Kalupē (*ka jau Šītēņē izlēcā, redzējuōs, ka vyss d'ēbess vīnuōs zvāigznuōs* KIV II 392), *Sietīņš* Stendē (*vār nuō siētīņ lačk pateikt; siētīņām ir septi:ņs zvaigzns* Drav. m.),

Vainižos (*kāds zvaigžņejs jōu es pazīst ar – Greižejs vāgs, Siētiņ VIV II 487*).

Nosaukumiem *siets*, *sietiņš* semantiski līdzīgi zvaigznāju apzīmējumi sastopami arī citās valodās: sal., piem., liet. *sietas*, *sietēlis*, *sietūkas* (LKŽ XII 532), poļu *sito* (plaši par to A. Nepokupnijs, sk. БСН XVI 65–82), līb. *se'ggāl*, *si'glā* 'Sieb; Siebengestim' (Ket. 360).

Izloksnēs sastopams arī zvaigznes nosaukums *spulģis*; sal. *spulģis* Ērgemē, Naukšēnos (ME III 1029), *spulģis* ap Aizputi, Bauskā (ME); saliktenis *rītspulģis* 'rīta zvaigzne' un *vakarspulģis* atzīmēts Vainižos (*vakarspulģis uñ rītspulģis – tiē iř biškiņ liēlak /zvaigznes/ VIV II 256, 489*). 19. gs. rakstu avotos nosaukums minēts arī sieviešu dzimtes formā *spulģe*, *spulģute* ('ein Stern' ME III 1029); atvasināts līdzās adjektīvam *spulgs* 'spožs; tāds, kas izplata skaidru, dzidru gaismu' un verbiem *spulgot*, *spulgt* (ME III 1028, LLVV VII₂ 151).

Mūsdienu literārajā valodā lietotais metaforiskais nosaukums *Piena Ceļš* 'miglāju un zvaigžņu sakopojums, kas redzams pie debesīm gaišas joslas veidā' (LVV 151), acīmredzot ir vācu nosaukuma *Milchstrasse* vai kr. *млечный путь* kalks (sal. arī poļu *droga mleczna* 't. p.').

Latviešu valodā 19. gs. rakstu avotos un izloksnēs sastopams nosaukums *Putnu Ceļš* (U 1872, 346, 347; U 1880, 513), piem., Liepkalnē (*rudeņuos putni pēc putnu ceļa var redzēt, kur skriet* EH I 264), Stendē (*putn ceļš iēt pār pa visām debesīm* Drav. m.), Kuršu kāpās (*putnu ceļš* 'zvaigžņu virknes' Pl. Kurs. 76). Semantiski tam atbilst arī nosaukums *Putnu Taks* Sventājā (*mēs visi aiziēsīm pa Putnu Taku*); sal. apv. *taks* 'celiņš, taciņa' Dunikā, Nīcā, Rucavā u. c. (ME IV 126).

Atbilstoši nosaukumi sastopami arī citās valodās, piem., lietuviešu, igauņu, lībiešu, poļu valodā: liet. *paūkščių tēkas* Kretingas, Skodas raj. (LKŽ XV 736), ig. *linnute-rada* ('Milchstrasse' Wied. 501), līb. *lindād-rēk* (Ket. 198), poļu apv. *ptasia droga*, *ptasza droga* (Varmijā u. c. SWM 28), kaš. *Ptáša Droga* (Sychta IV 214). Nosaukums atspoguļo latviešu, poļu u. c. tautu ticējumus: pēc šī zvaigznāja orientējas gājputni; putni simbolizē arī mirstoša cilvēka, piem., nekristīta bērna, dvēseli (sk. Sychta IV 214).

Latviešu valodā sastopami vēl citi ar vārdu *ceļš* un dažādiem apzīmētājiem veidoti minētā zvaigznāja nosaukumi: *gaisa ceļš* (*tas gaisājs ceļš pie debess, ko gaisa ceļu sauc* St. 1789 II 412); sal. *gaišs ceļš* ('die Milchstrasse' U 1872, 347, bez vietas norādes; ME I 371). Zvaigznāja nosaukuma *salmu ceļš* 'Milchstrasse' (U 1872, 347; ME) motivācija kļūst skaidra zinot, ka latviešu tradīcijā mirstošu cilvēku gulda uz salmiem (sk. LTT III 1264). Par iepriekš minēto nosaukumu izplatību izloksnēs ziņu nav. Nosaukumu *vējceļš* 'Piena Ceļš' 20. gs. 30. gados reģistrējis L. Ketunens Dundagā (Ket. 198). Šķiet, ka zvaigznāja apzīmējums *Vēja Ceļš* ietverts arī ticējumā, kas pierakstīts Dolē: *Ja mēness un zvaigznes spīd spoži un skaidri redzams vēja ceļš, tad būs skaists laiks* (LTT IV 2199).

Vārds *stars* 'šaura, redzama gaismas izplatīšanās josla' ir literārs (piem., *saules stars*, *gaismas stari* ME III 1047, LLVV VII₂ 185; arī hidromet. termins HTV 283; angļu *beam*, *sunbeams*, v. *der Strahl*, *Sonnenstrahl*, kr. *луч*).

Tautas ticējumos pēc saules stariem prognozē laika maiņas (*Ja saulei stari uz leju, tad gaidāms lietus, ja uz augšu, tad sauss laiks*. Jaunpiebalgā. LTT III 1599; *Ja dienā saulei caur mākoņiem spīd staru švītras, tad drīzumā būs slikts laiks*. Kosā; *Kad ziemā saulei redzami lieli stari, tad būs auksts un lieli puteņi*. Vecclaicē. LTT III 1598).

Vārdkopa *saules stari* (*sīki stari*, *zelta stari*) sastopama dainās, kas pierakstītas dažādos Latvijas novados – Kurzemē, piem., Virgā (BW 7200), Vidzemē, piem., Ķēčos (BW 21663); populārā divrinde *noiet saule vakarā, zelta starus starodama* un tās varianti atkārtojas vairākos dziesmu ciklos (sk. 18135, 1–7; 25485, 33881, 2), norādot uz vārda izplatību arī Zemgalē, Sēlijā u. c.

Mūsdienu izloksnēs nosaukums (*saules*) *stars*, *stari* ir parasts: *stārs*, piem., Ērgemē (ĒIV III 428), Kalupē (*sāul'is stori* KIV II 437), *staŕs* Kuldīgā, Vainodē (LPA).

Rakstu avotos tas sastopams kopš 18. gs. (St. 1789 I 295), nosaukums *saules stari* atzīmēts kā pirmais blakus tā sinonīmiem (St. II 544), taču tulkojot vācu verbu *strahlen*, tiek minēti vārdi *spīdēt*, *spulgot*, *spīguļot* (St. II 567).

Senākos rakstu avotos vārdam *stars* (*stara*) reģistrēta arī nozīme 'zars' (St. I 295, ar atsauci uz Langi), bet izloksnēs arī 'ceļa atzarojums', 'bikšu stara', 'upes atteka' u. tml. (EH II 570).

Cilmes ziņā vārdu *stars* K. Karulis uzlūkojis par radn. ar v. *Strahl* 'stars', sav. *strāla* 'bulta, zibens' utt. (sīkāk par etimoloģiju un nozīmes maiņu 'bulta' → 'stars' sk. LEV II 287).

Latviešu valodā līdzās vārdam *stars* ir arī vairāki sekundāri atvasinājumi, piem., *starains* 'tāds, kam ir stari', *staruots* 't. p.' (*staruota*

zvaigzne EH II 571), *starojums*, *starot* 'izplatīt gaismu', *staroties* 'izplatīties starveidīgi', piem., Sidgundā (*zelta stari starojās* BW 18135, 6; parasti 3. pers., sk. ME III 1047, LLVV VII₂ 171, 172).

17. gs. rakstu avotos saules staru apzīmēšanai atrodami citi nosaukumi, piem., K. Fīrekera dotais apzīmējums *ragi* ('die Regenstrahlen gegen der Sonnen' F II 302) sastopams arī 18. gs. vārdnīcās (sal. Strahlen gegen der Sonne – *ragi* Elv. 1748, 242), *saules ragi* (St. 1789 I 215; vārdnīcas otrajā daļā Stenders nosaukumu *saules ragi* līcis iekavās un devis atsauci uz Elversu un citiem avotiem, sk. St. 1789 II 544, 567).

Par nosaukuma *saules ragi* izplatību izloksnēs ziņu nav, taču par tā lietojumu 19. gadsimtā liecina frazeoloģisms *rīti ragā bija* 'der Morgen war in Sicht' (EH II 350), kurā vārds *rīti* (v. *Morgen*) lietots ar nozīmi 'austrumi'.

Vārda *rags* nozīmes 'rags' → 'stars' pārnese pamatā ir pazīme 'tas, kas izvirzīts, kam ir asi gali'.

Savukārt J. Langijs saules stariem devis apzīmējumu *saules strīpas* ('Sonnenstrahl' Lj. 1685, 289); sal. *strīpa* 'svītra, līnija' (aizguvums no vlv., vh. *strīpe* LEV II 309).

Rakstu avotos un izloksnēs ar līdzīgu nozīmi lieto arī vārdu *svītra(s)* 'līnija; samērā šaura gaismas josla' (LLVV VII₂ 328), piem., Ainažos (*Ja pie debesīm redzamas svītras, kas iziet no saules, tad gaidāms lietus*. LTT III 1185) un apvidvārdu *švītra(s)*, piem., Kosā (*Ja dienā saulei cauri mākoņiem spīd staru švītras, tad drīzumā būs slikts laiks*. LTT III 1598). Cilmes ziņā radn. liet. *švytrūs* 'zibošs, mirdzošs', *švytėti* 'spīdēt, starot' (LEV II 340).

17./18. gs. rakstu avotos reģistrēts arī nosaukums *stabi* (*saules stabi*) ar nozīmes niansi 'staru kūlis; lieli plati saules stari' (sal. *stabi pret saul*. Tie rādās uz lietu F II 452; *stabi-pret saules* Elv. 1748, 242; 'breite

Sonne' St. II 567; 'Lichtssäulen, die von der Sonne ausgehn' U 1872, 277). Ar līdzīgu nozīmi reģistrēts arī izloksnēs, piem., Stendē (*pie debesīm bi spuōš staps* Drav. m.).

Frazeoloģisms *saule stabs stāv* 'die Sonne zieht Regen' (St. 1789 I 292) izprotams saistījumā ar iepriekšminēto vārda *stabs* nozīmi un ticējumiem par saules starojuma sakaru ar laikapstākļu maiņām (*Ja virs saules ir stabs, tad slikts laiks gaidāms*. Alojā; *Ja ap sauli ir stabi, tad ir slikts laiks gaidāms*. Ērgļos; *Ja pie saules stabi redzami, tad ziemā sagaidāms auksts, bet vasarā karsts laiks*. Jumurdā; *Ja rietā virs saules redzams uguns stabs, tad drīzumā gaidāmas vētras*. Koknesē. LTT III 1598).

Nosaukums (*saules*) *stabs* radies ar vārda nozīmes pārnese; sal. *stabs* 'vertikāli iestiprināts balķis vai līdzīga konstrukcija', pārn. noz. 'vertikāla (piem., dūmu, ūdens) plūsma' (LVV 762, LLVV VII₂ 156; par vārda etim. sk. LEV II 281).

Vārdkopnosaukums *atspīdas stabi* 'Sonnen-Strahlen' reģistrēts jau 17. gs. Fīrekera vārdnīcā (F II 441), ko min arī G. F. Stenders; sal. *atspīda* 'Strahl', *atspīdas stabs* 'der sichtbare Strahl, der in gerader Linie geht' (St. 1789 I 286).

Vārds *zars* 'stars' un tā atvasinājumi ar atbilstošu semantiku sastopami galvenokārt tikai dainās un retumis arī 19. gs. rakstu avotos (ME IV 690, 691). Dainu pierakstu vietas norāda uz vārda *zars* 'stars' izplatību senāk ļoti plašā areālā – Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, Sēlijā, kā arī Latgalē, piem.:

*Audzēju māsiņu
Kā saules zaru.*

Dunalkā (BW 22049)

*Es cerēju tautu dēlu
Saules zaru dabūjusi.*

Lielvārdē (BW 21663 v), dziesmas varianti fiksēti arī
Kuldīgā un Stukmaņos.

Citas dainas divrinde *aiziet (noiet) saule vakarā, zelta zarus zarodama* un tās varianti pierakstīti, piem., Alsungā, Ciecērē, Ezerē, Gramzdā, Skrundā, Lēdmanē,

Lubānā, Madlienā, Meņgelē, Tirzā, Viskāļos, Neretā, Saukā, Secē, Sēlpilī, Susējā, arī Līksnā, Višķos (sk. BW 18135, 1–10). Līdzīga divrinde *noiet saule vakarā, sīkus zarus zarodama* no kādas citas dainas reģistrēta Gaujienā, Lubānā, Kabilē, Ventspilī (BW 25485, 1), varianti arī Blīdenē, Bunkā, Cīravā, Džūkstē, Vecpilī u. c. (sk. BW 25485).

Izplatību papildina un precizē dainās lietotais adjektīvs *zarains* (*zaraiņš*) ar nozīmi 'starains' un verbs *zarot* 'starot', piem:

Šorīt zarains

Mēness lēca.

Cīravā, Kabilē

(BW 24733 v)

Šorīt zaraiņa

Saulīte lēca.

Cīravā, Kabilē

(BW 24732)

Saule gāja vakarā,

Zelta zarus zarodama;

Dod, Dieviņ, tā zarot

Jali mūža vakaram.

Kursīšos (BW 27272, 3)

Sekundārie atvasinājumi minēti arī 19. gs. rakstu avotos, piem.,

K. Ulmaņa vārdnīcā: sal. *zarains* 'ästig; strahlend', *zarot* 'Zweige treiben; Strahlen werfen' (U 1872, 232); sal. *zaruoties* (*saulītei laižuoties, zelta zari zaruojās; zaruojās svečturis* EH II 802).

Cilmes ziņā latv. *zars* ar senāko nozīmi 'stars' radn. liet. *žarā* 'atspīdums; blāzma; stars' (apv. *žāras* LKŽ XX 163), pr. *sari* (**zarī*) 'karstums', kr. *заря* utt. (sk. ME IV 691, LEV II 550, PKEŽ IV 63). Mūsdienu literārās valodas lietotājiem vārda *zars* nozīme 'stars' nav zināma (sk. LVV 870, LLVV VIII 585).

Ar nozīmi '(gaismas) stars' Vidzemē sastopams vārds *zvīgzna*, piem., Galgauskā, Zaubē (ME IV 779; EH II 816, no rakstu avota), kas cilmes ziņā saistīts ar *zvāigzne* (ME); sal. *zvīgznāt* 'mirdzēt, vizuļot, zaigot' Galgauskā (ME), *zvīgznīt* Vestienā ('schimmern, leuchten, funkeln': *sniēgs saulē zvīgznī, ka acis apžilbst* ME IV 779).

Verbs *zvirt* ar pārnesto nozīmi 'izstarot gaismu (par cilvēku)' reģistrēts rakstu avotos ('ausstrahlen?' ME IV 778, no liter. darba); biežāk sastopams *zvirēt* ar pamatnozīmi 'spīdēt, mirdzēt, starot' (ME IV 777, EH II 815).

ausma

Vārds **ausma**, arī **rītausma** 'pakāpeniska (rīta) gaismas parādīšanās austrumu pusē; rīta blāzma; saullēkts; spožums, blāzmojums (saulei lecot)' ir literārs (ME I 227, no rakstu avotiem; LLVV I 503, VI₂ 644; LVV 112, 678; angļu *dawn*, *daybreak*, v. *Morgendämmerung*, kr. *утренняя заря*).

Par vārda izplatību izloksnēs ziņu maz; dainās un senākos rakstu avotos tas nav pamanīts. 18./19. gs. vārdnīcās, tulkojot vācu *Morgendämmerung*, latviešu valodā doti aprakstoši nosaukumi, piem., **maza gaismiņa** (St. 1789 II 419, U 1880 552), arī **rīta krēsliņa, diēnai austot, gaismai svīstot** (U 1880, 522).

Cilmes ziņā latv. *ausma* atvasināts ar piedēkli **-m-** no **āust** 'sākties, iestāties (kļūstot gaišam) – par rītu, dienu' (parasti 3. pers. ME I 227, LLVV I 505), kas minēts jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *diena aust* Lettus 1638, 181; Lj. 1685, 22; *kad diena paausīs* F II 32) un ir latviešu kopvalodas vārds; sastopams dainās (sk., piem., BW 7947, 7948), izloksnēs. Cilmes ziņā radn. liet. *āūšti* 't. p.' (sīkāk par etim. sk. ME I 228, LEV I 91). No verba *āust* atvasinātais **āusums** 'rīta blāzma' reģistrēts 20. gs. rakstu avotos ('die Morgenröte' ME I 230).

Senākos rakstu avotos ar nozīmi 'ausma' sastopams vārds **austrins**, ko 17. gs. reģistrējis G. Mancelis ('Aufgang der Sonnen' Lettus 1638, 23; Phras. 1638, 397), bet J. Langijs kā sinonīmu tam pievienojis vēl vārdu **austrums** ('der Aufgang der Sonnen, des Mondes, oder Sternen' Lj. 1685, 22). Savukārt K. Fīrekers blakus verbam *aust* devis aprakstošu nosaukumu **pus~ausa gaisma** 'das halbe Tages~licht' (*diena jau pus ausa .. vor der Sonnen aufgang* F II 31); sal. **pus~ausa diēna** 'Anbruch des Tages, völliges Morgenlicht' (St. 1789 II 11).

Vārda **austrins** dainās reģistrētās formas (dem. *austrīņa*) norāda uz

lietojumu sieviešu dzimtē, piem.: *mūsu kunga cepurīte kā austriņa vizuļo*. Jaunlaicēnē, Jaunrozē (BW 32 739 v).

Sieviešu dzimtē vārds *austriņa* pierakstīts arī Cesvainē (*kā austriņa mirdzināja* BW 24 356, 1), Lubānā (*kā austriņa vizināja* BW 5912) u. c. Kā izsecināms no dziesmu konteksta, vārds *austriņa* laikam lietots ar nozīmi 'rīta blāzma'.

Izloksnēs vārds reģistrēts arī pamatformā: *austra* jeb *rīta blāzma* 'Morgendämmerung, Morgenröte' atzīmēts Jaungulbenē, Matkulē (ME I 229); sal. *āustra* Drabešos, Drustos (ME), Zvirgzdenē (EH I 188), *aūstra* Dundagā, Kandavā (ME), Mazsalacā (EH), Rūjienā, Salacā, Vandzenē u. c. (ME).

Latviešu literārajā valodā vārds *austra* 'ausma' tiek atzīts par poētismu (LLVV I 506). Cilmes ziņā latv. *austra* radn. liet. *auštrā*, latv. *āust*, liet. *aūšti* (ME I 229, LEV I 91).

Latviešu valodā vārdam *dzesna* reģistrēta nozīme 'ausma' (*kādu rītu viņš uzmuodās pirms dzesnas* ME I 547, no rakstu avota), bet ar nozīmi 'blāzma' tas minēts 18. gs. avotā (v. *Morgenröhte* – *rīta sarkanums, rīta blāzma, dzesna* Elv. 1748, 204; *dzesna, rīta dzesna* St. 1789 I 50, ar norādi uz Elversu). Par vārda izplatību izloksnēs ziņu nav (sk. *dziesna*).

Biežāk sastopams vārds *dziesna*; ar nozīmi '(vakara) blāzma' tas minēts K. Elversa vārdnīcā (v. *Abend-Röhte* – *vakara dziesna, vakara sarkanums* Elv. 1748, 4; tā arī St. 1789 I 48). Mūsdienu literārajā valodā vārds *dziesna* 'riets, rieta blāzma' ir poētisms (LLVV II 450).

Ar nozīmi 'blāzma' vārds fiksēts arī izloksnēs: *dziēsna*, piem., Bauskā, *dziesna* Bērzpilī (*rīta un vakara dziesna* ME I 563), Bērzgalē, Pildā ("die Abenddämmerung"), Zvirgzdenē ("die Abendröte" EH I 364), arī *dziezna* 'blāzma' Lazdonā, Stāmerienē ("vakara saules blāzma"),

Vestienā (ME I 563), *dziezna* Sarkaņos (*jau dziezna aizaususe*), Varakļānos (*dzieznai metoties pārnāču mājās* EH I 364).

Cilmes ziņā saistīti ar *dzēst*, apv. *dzest*, liet. *gēsti* 'dzist; mazināties; kļūt vājam' (sk. ME I 563, LEV I 250).

Ar nozīmi 'ausma' latviešu valodā lieto arī vārdu *gaisma* 'dabiskais apgaismojums, kas raksturīgs kādai diennakts daļai; ausma; saullēkta laiks; attiecīgais apgaismojums', piem., *maza gaismiņa, rīta gaisma, saules gaisma, gaisma aust* (ME I 586, LLVV III 30).

Vārdi *gaisma* un *aust* plaši sastopami dainās un izloksnēs, piem., Cesvainē (*pelēka gaisma ausa* BW 29740 v), Ērgemē (*ka rīta gaisma ausa, ta bi jāiēt tīrumā aftu un ģcētu* ĒIV I 142; *krēslā sāka svinēt* /Jāņus/ un *rīta gaismā bēidza* ĒIV I 328), Grobiņā (*ja sārkanā gaisma aust, jūdž sārkanu kumeliņu* BW 29740, 2), Secē (*pāri, pāri rīta gaisma, par to zemes gabaliņu* BW 5183), Zelgauskā (*aust gaismiņa, lec saulīte* BW 8749).

Dienvidlatgalē reģistrēta arī ē-c. forma *gaisme*, piem., Aulejā (EH I 377), Kalupē (*ka gaismā ausa, mēs jau bejòm kūojuos* KIV I 307); sal. dem. *gaismele* (EH I 378).

Cilmes ziņā latv. *gaisma* saistīts ar adj. *gaišs*, (apv.) *gaišs* 't. p.', piem., Bērzaunē, Varakļānos (ME I 586, plašāk sk. LEV I 280).

Senākos rakstu avotos ar nozīmi 'gaisma' sastopami atvasinājumi ar piedēkli -um- *gašums* un *gašuma*, kas lietoti arī dainās un izloksnēs (sk. ME I 588, EH I 378; *gaišs dzied gašumā, kūlējiņus žēlodams*. Ikšķilē BW 28762, 1); sal. *gašuma*, piem., Sunākstē (EH); variants *gašuma* 'gaisma' reģistrēts, piem., Aknīstē (AI 163), Aulejā, Bebreņē (EH), Kalupē (*kām tēu gaišumys vajak, aistāis lūks!* KIV I 308), Saukā, Susējā, Zasā (ME, EH).

No vārdiem *gaisma* un *gaišs* atvasināti sekundāri verbi, kam reģistrētas arī nozīmju nianšes; sal. *gašmuot* ('hell machen, erleuchten' St. 1789 I 66, ME I 586), *gaišēties* Vecpiebalgā (*migla pazūd; laiks sāk*

gaišēties EH I 378), *gaišīties* ('hell werden (nach dem Regen)' Stelpē (ME I 588), *gaišuot(ies)* Barkavā (ME; EH arī rakstu avotos).

Nozīmi 'aust' izsaka arī ar vārdu savienojumiem *gaišs top (metas)* u. tml. (Phras. 1638, 381; Lj. 1685, 71 u. c.).

Ar nozīmi 'aust (par rīta gaismu, blāzmu)' latviešu literārajā valodā lieto arī verbu *svīst* (parasti 3.pers. *gaisma svīst* ME III 1164, LVV 780, LLVV VII₂ 327); tas sastopams arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*gāismīna svīda. rīta blāzma sāk jāu svīst, jāu rēdzama* ĒIV II 473), Kalupē (*gāismēna švēida* KIV II 462, *reti*), Stendē (*māz gāismiņ jo svīst* Drav. m.).

Vārds lietots arī 19. gs. rakstu avotos (*gaisma svīst* U 1872, 70; U 1880, 488; *gaisma aizsvīst* 'es dämmert', *saulītei svīstot* U 1872, 70, 290).

Cilmes ziņā latv. *svīst* 'tapt gaišam, aust' radn. liet. *svīsti, svysti* 't. p.', *svidēti* 'spīdēt, gailēt, kvēlot' (LEV II 340).

Blakus verbam *svīst* sastopami arī sekundāri atvasinājumi: substantīvs *svīda* 'ausma' tiek uzlūkots par jaunvārdu (EH II 619); literārs ir *svīdums* 'ausma' (piem., *gaismas svīdums, rīta svīdums* LLVV VII₂ 316); sporādiski reģistrēts verbs *svīdrēties* 'aust' (*gaisma jau svīdrējas* ME III 1162; *r* laikam vārda *sviedrēties* ietekmē).

Lejaskurzemē fiksēti daži aizguvumi no lietuviešu valodas: *švīst* 'aust' Gramzdā (*gaismiņa švīta* ME IV 117; tag. 3. pers. *švīt* EH II 662; no liet. *švīsti* 't. p.' ME); sal. *švītēt* 'spīdēt, mirdzēt' Dunikā (tag. 3. pers. *švīt*; no liet. *švitėti* EH).

Zemaišu izlokšņu ietekmē radies nosaukums *švīšala* 'ausma' Kalētos (EH II 662; sal. liet. *švitā* 'ausma; vakara blāzma' LKŽ XV 610).

blāzma

Ar ausmu un debess spīdekļiem cieši saistīta dabas parādība, kam literārajā valodā sastop apzīmējumu **blāzma** 'gaišums pie apvāršņa (kas rodas, saulei, arī mēnesim lecot vai rietot); gaismas atspīdums (no zibens, ugunsgrēka)' (sal. *rīta blāzma* ME I 229, šķ. *austra*; ME I 312, LLVV II 100; arī hidromet. termins, piem., *blāzma*, *atblāzma*, *polārblāzma*, *ziemeļblāzma* HTV 50, 580; angļu *aurora* /sunrise, sunset/, v. *Schein* /Morgenrot, Abendrot/, kr. *сияние*). Vārdkopnosaukumu **vakara blāzma** un salikteni **vakarblāzma** lieto ar nozīmi 'blāzma, kas rodas, saulei rietot' (ME IV 446, LLVV VIII 266); sal. **atblāzma** 'atstarota (debess spīdekļu) gaisma' (LLVV I 343).

Latviešu tautas ticējumos pēc blāzmas prognozē laikapstākļus (*Ja vakara blāzma sarkana, tad gaidāms lietus. Aloja. LTT IV 1896; Ja janvāra rītos stipras rīta blāzmas, tad vasarā gaidāmi stipri pērkoni. Jaunrozē. LTT II 644; Vētras un vēji sagaidāmi, kad saule un mēness pārklājas ar sarkanu blāzmu. Lubānā. LTT IV 1972; Kad vakarblāzma ir vaļa sarkanumā, tad būs slikts laiks. Ļaudonā. LTT III 1596*).

Izloksnēs vārdam *blāzma* ir vairāki intonatīvi varianti: *blāzma*, piem., Dunikā (EH I 227), Ērgemē (ĒIV I 175), Pērkonē (LPA), Salacā, Smiltēnē, Trikātā (EH); *blāzma*, piem., Aknīstē, Bebreņē (EH), Kalupē (*reīta blūozma jau pasariuoḑie, byūs drēiš dīna* KIV I 180); *blāzma* Rūjienā (ME I 312). Reģistrēti vēl citi šī vārda varianti, piem., **blāzme** Bērzgalē, Preiļos (*ā*), Varakļānos (*ā* EH I 227).

Nosaukums **blāzma** sastopams Ziemeļkurzemē, piem., Dundagā, Kandavā, Sabilē (ME I 311), Stendē (EH I 227; *māz blāsmiņ; rūt blāsm* – die Morgenröte, *vaka:r blāsm* – die Abendröte Drav. m.). Senākos rakstu avotos tas dots ar nozīmi 'stars, zibsnis' ('Strahl, Blitz' ME I 311).

Vārds *blāzma* minēts jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *blāzme* Phras. 1638, 381; *blāzma*, *blāzmiņa*; *dienas blāzma jau aissitusias, aisblāzusi* 'der Tag ist schon angebrochen' F II 72; *rīta blāzma* 'Morgenröte' Elv. 1748, 204; St. 1789 I 34 u. c.).

Cilmes ziņā vārds *blāzma* saistīts ar verbu *blāzt* 'aust', kas tagad no aktīvās leksikas zudis (" .. aber jezt nicht gebräuchlich" U 1872, 32; ME I 312, LEV I 133).

Sastopami arī sekundāri atvasinājumi: adj. *blāzmains* 'blāzmas apgaismots' (ME I 312, LLVV II 100), *blāzmuots* ('schimmernd, dämmernd' ME); verbi *blāzmot* 'kļūt, būt gaišam (saulei, mēnesim lecot vai rietot); radīt blāzmu (ME I 313, LLVV), *blāzmoties* (ME, LLVV); ar līdzīgu nozīmi *atblāzmot(ies)* (LLVV I 343, 344; subst. *blāzmojums* (LLVV II 100), *atblāzmojums* LLVV).

Daži nosaukumi fiksēti galvenokārt tikai izloksnēs, piem., *blāsmains, blāsmuots, blāsmuoties* Dundagā (ME I 311, 313), *blāznums* Bērzaunē, Liezerē ('der Schimmer, Wiederschein' ME).

Blāzmas apzīmēšanai reģistrēts vārds *lāzma* Saldū (EH I 729), plašāk tas sastopams ar nozīmi 'mirdzums, spīdums' ('der Schimmer, das Funkeln' ME II 441; LLVV IV 605); sal. *lāsmot* 'izplatīt mainīgu gaismu (par sauli, zvaigznēm)' (LLVV), ar līdzīgām nozīmēm verbs *lāzmuot* fiksēts Vidzemē, Zemgalē (ME II 442, EH I 729).

Lai izteiktu nozīmi 'blāzmot', latviešu valodā mēdz izmantot arī citus, piemērotas semantikas verbus, piem., *degt* pārn. noz. 'būt spožam par spilgtu, parasti sarkanu blāzmu' (*deg vakara blāzma* u. tml. LLVV II 292). Līdzīgi lietojumi reģistrēti arī izloksnēs, piem., Nautrēnos (*jo vokorā saŕkaŕiis dak, tys iz vīeju Apv.*), Smiltēnē (*Kad saulei noejoj, vakari deg, tad rīt būs vējains laiks.* LTT III 1597); sal. *nodegt* Cirgaļos (*debešis nodegušas* LTT III 1185), *pārdegt* Vestienā (*padebeši pārdeg* LTT III 1183).

Ar nozīmi 'blāzmot resp. sārtoties (par debesīm' latviešu valodā lieto arī verbu *tvīkt* (LLVV VIII 52), piem., Veckalsnavā (*Ja austrumi rītā iztvīkst, tad dienā līs lietūs* LTT III 1182); sal. *tvīkt* 'karst, sarkt' (LLVV).

Literārajā valodā ar nozīmi 'blāzmot' lieto arī verbus *sarkt* un *sārtot*

vai to formas; sal. *sarkt* 'kļūt tādām, kas izstaro vai izplata sarkanu, sārtu gaismu' (parasti 3. pers., piem., *sarkst rītausma* LLVV VII₁ 252), *sārtot* 'apspīdēt ar sarkanu, sārtu gaismu (parasti par ausmu, rietu, blāzmu)' (LLVV VII₁ 255); līdzīgi arī izloksnēs, piem., Ainažos (*Ja no rīta debesis sarkst, tad gaidāms lietus*. LTT III 1184), Kalētos (*kāc vakaru pusē apsāfcis debesis!* LPA).

Šāds lietojums registrēts jau 17. gs. rakstu avotos; sal. *kad no rīta sarkst, tad lietus, kad vakarā sarkst, tad skaidrs gaiss jagaida* (F II 344).

Ar līdzīgām nozīmēm lieto prefiksālos verbus *atsarkt* (piem., *rīti, vakari atsarkst* U 1872, 18; *atsarkuši mākoņi* ME I 188; *atsarkst saule* LLVV I 428), piem., Jaunpiebalgā (*Ja vakaros debesis atsarkst, tad gaidāmas laika maiņas*. LTT III 1185), Mālpilī (*Ja saulei lecot, debesis atsarkst, tad todien būs lietus*. LTT), Rankā (EH I 163), *nosarkt*, piem., Skultē (*Debesis nosarkst vakarā uz vēju*. LTT III 1185). Retāk registrēti atvasinājumi *atsarka* (*saules atsarka* ME I 188) un *atsarkums* (ME I 188, no rakstu avotiem; LLVV I 428).

Blāzmas apspīdētās debesis (īpaši mākoņus) mēdz raksturot arī aprakstoši – ar krāsas adjektīvu *sarkans, sārts* (resp. adv. *sārti*) u. tml. (*Kad saule vakarā noriet sarkanos gaisos, rītdien gaidāms vējš*. Nogalē. LTT III 1594; *Ja saulei lecot ir stipri sārtas debesis, tad ir lietus*. Lubānā; *Ja saule noriet sārti, tad būs jauks laiks*. Skrundā. LTT III 1184, 1596).

Arī minēto adjektīvu substantivējumi vai atvasinājumi tiek izmantoti blāzmas apzīmēšanai, piem., *sārtums* (pie debesīm, Dravn. 1913, 243; *ausmas sārtums* LLVV VII₁ 256), *sarkanēja* 'vakara blāzma' Barkavā (*Kad pēc saulis nūrītēšonys sārkanēja yzdag, tad reitā sauss laiks*. LTT III 1596), *sarkanēs* 'blāzma' Nautrēnos (*jo vokorā sařkaņiis dak, tys iz vīeju, a jo reitā, to zyņi, ka tymā dīnā leiš* Apv.), *sarkaņi* Barkavā (*vokorā, kad saulē rit, ja ir sařkaņi ūn tī izdag, uz lobu lāiku tys*

LPA); sal. *sarkaņi* 'sarkani mākoņi', piem., Gulbenē (ME III 720).

Nosaukums *rīta sarkaņi* 'blāzma' sastopams jau 17. gs. rakstu avotos – to minējis G. Mancelis (sal. *rieta~sarrkani* 'Morgenröte' Lettus 1638, 126). Nosaukumu savā vārdnīcā pārņēmis J. Langijs (sal. *rihta sahrkani* Lj. 1685, 221), bet bez atsaucē uz avotu. Iepriekš minētam nosaukumam blakus J. Langijs devis arī *rīta sārums* (Lj. 221). Līdzīgs nosaukums *rīta sarkanums* atrodams K. Elversa vārdnīcā (arī *rīta blāzma, dzesna* Elv. 1748, 204), kas laikam ir vācu *Morgenröte* kalks. G. F. Stenders atkārtu Elversa dotos nosaukumus (St. 1789 II 419).

Par Džūkstē fiksētā vārda *blāma* 'blāzma' (ME I 311, ar atsauci uz Ulmaņa vārdnīcu) izplatību Zemgalē plašāk ziņu nav.

Sporādiski blāzmas apzīmēšanai reģistrēts arī vārds *blāva*, piem., Iecavā, Nīgrandē (*debesīs blāva* 'sārtums' ME I 312). Radies laikam ar vārda nozīmes pārnese: sal. *blāva* 'plankums' Naudītē, Nīgrandē u. c. (ME I 312, EH I 227); tālāk saistāms ar adj. *blāvs* 'bālgans; tāds, kam nav mirdzuma'; sal. *blāvs gaišums, blāva gaisma, blāva debess* (ME I 312, LLVV II 100), kas ir aizgūts no vlv. *blaw* (ME I 312) un kam latviešu valodā ir vairāki atvasinājumi, piem., *blāvēt, blāvot* 'nespodri spīdēt' (LLVV II 99).

Nosaukumu *atbula* 'atsarkums (pie debess)' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 48, EH I 137) J. Endzelīns saistījis ar *atbala* 'bāla rīta gaisma' (*nu atbala mētas* EH I 134, no 17. gs. rakstu avota); sal. *balēt* 'bālēt'.

Ar nozīmi 'blāzma' Kuršu kāpās reģistrētais vārds *šviēsa* (Pl. Kurs. 85, sal. *švies* 'Licht' Kur. W. 77), kā arī *šviesib* 'Helligkeit, šviestat' 'leichten, scheinen' (Kur. W. 78) ir pārņemti no lietuviešu valodas: sal. liet. *šviesà* 'gaisma'; (saulēs) *šviesybė, šviesuoti* (LKŽ XV 534, 553).

ziemeļblāzma

Vārds *ziemeļblāzma* 'augšējo atmosfēras slāņu spīdēšana (polārajos apgabalos), polārblāzma' ir literārs (ME IV 743, LVV 874, LLVV VIII 628; arī hidromet. termins HTV 335; angļu *nothern lights*, v. *Nordlicht*, kr. *северное сияние*).

19. gs. un 20. gs. sākumā rakstu avotos ar minēto nozīmi lietoti vārdkopnosaukumi: *ziemeļa blāzma* (U 1880, 545; ME), *ziemeļu gaisma* (LTT II 869), *ziemeļa uguņi* (U 1872, 233).

Latviešu tautas ticējumos ziemeļblāzmu uzskata par kara, mēra, bada vai citu lielu nelaimju vēstnesi; ziemeļblāzma esot karavīru dvēseles, kas kaujoties (sk. LTT II 868(870); *Ja ziemeļblāzma sarkana, tad gaidāms karš*. Alojā; *Kad redz debesu gaišumu (jodus kaujoties), tad karš gaidāms*. Džūkstē. LTT II 869); ziemeļblāzma vēstot arī laikapstākļu maiņas (*Kad kādu nakti redz ziemeļblāzmu pie debesīm, tad drīzumā gaidāms auksts laiks*. Priekuļos. LTT II 870).

Izloksnēs un senākos rakstu avotos ziemeļblāzmai sastopami vēl citi nosaukumi. Piemēram, vārds *baigi* (parasti dsk.) reģistrēts Birzgalē (*bāigi kaunas* vai *šaudās* EH I 198; 'gaismas svītras, kas uzliesmo virs ziemeļblāzmas' Apv.), Tīrzā (*Kad nakts laikā pie debesīm ziemeļa pusē gaišums atspīd, to sauc par baigiem jeb kāviem, jo tur nomirušu kara vīru dvēseles kaujoties*. 1832. g. LTT II 869), Vecpiebalgā (*baigi kaujas* 'das Nordlicht flackert' ME I 250).

Nosaukums minēts jau 18. gs. rakstu avotos (sal. *baigi* 'alle fürchterliche Zeichen am Himmel, als Nordlicht, Feuerkugel e. c.', *baigi kaujās* 'das Nordlicht flattert' St. 1789 I 14, U 1872, 25, ar atsauci uz Stenderu); sal. *baigs* 'tas (parasti kas mistisks), kas izraisa baiļu izjūtas; spoks' (LLVV II 23, *novec.*).

Semantiski līdzīgi motivēts nosaukums *juodi*, sastopams parasti vārdu savienojumā *juodi kaujas* (*ziemeļa blāzmai plevinuoties saka: juodi kaujas, kara ļaužu dvēseles kaujas* ME II 125), arī *juogi* ('Nordlicht' ME II 126, no vecāka avota). Ziemeļblāzmas nosaukums *juodi* minēts jau

18. gs. rakstu avotos ('Nordlicht' St. 1789 I 89); sal. *juods* 'nelabais, velns; arī ļauns gars' ('Feldteufel, Waldteufel, Gespenst' St. I 89; ME II 125).

Tā pati semantika saskatāma ziemeļblāzmas nosaukumā *murgi*, ko minējis Stenders (*murgi* 'Phantasien in Hitzkrankheit, it. Nordlicht' St. 1789 I 172; U 1872, 164; ME II 669); sal. *murgi* 'gari, spoki', piem., Zvirgzdenē (ME, EH I 833).

Par literāru tiek atzīts arī vārds *kāvi* 'ziemeļblāzma, polārblāzma' (tikai dsk.; ME II 205, LLVV IV 224, no liter. darbiem, LVV 374), kas sastopams arī izloksnēs: *kāvi*, piem., Drustos, Jaunpiebalgā, Raunā, Smiltēnē, Trikātā, Zaubē, bet *kāvi*, piem., Āraišos, Bērzaunē (ar kāpj. int.), Saldū (ME II 205, EH I 606); *kāvi kaujas* vai *kaunas* (ME).

Reģistrēts 19. gs. rakstu avotos (U 1872, 99; U 1880, 545, ar norādi par lietojumu mitoloģijā).

Cilmes ziņā sal. *kāva*, *kāve* 'cīņa, kauja' (ME II 205), atvasināts no verba *kaut* pagātnes celma (LEV I 395).

Sekundārs atvasinājums ir *kāvēji* 18./19. gs. rakstu avotos ('heisst auch das Nordlicht' St. 1789 I 97; U 1872, 99, LTT II 869).

Gaismas parādību debesīs apzīmē arī vārds *atvārsne* Jaungulbenē ('ein weisser Streifen am blauen Himmel' ME I 208), kas laikam atvasināts no verba *atvārst* 'aufriegeln' (EH I 179, sastopams senākos rakstu avotos) vai *atvērt*. Pamatojums šādam skaidrojumam ir tautas ticējumi, ka debesis mēdz atvērties (sal.: *es paceļ acs uz ouķš, ta rēdz tād švītr, ka debes veras ciēti. viņč jo pa-visam rētums atveras. es tik viēn paš režz tik ir tuō redzeš, ka debes atveras*. Svētcimā Apv.).

krēsla

Vārds **krēsla** 'vāja gaisma neilgi pēc saulrieta vai pirms saullēkta; laiks, kad ir šāda gaisma' ir literārs (LLVV IV 421, LVV 406; hidromet. termins, piem., *rīta krēsla, vakara krēsla* u. c. HTV 146; angļu *dusk*, v. *Dämmerungs*, kr. *сумерки*).

Latviešu tautas tradīcijā laiks pēc saulrieta bijis īpaši nozīmīgs (krēslas stundā nestrādāja, to svētīja; sal. *saulīti svētīt* (bei Sonnenuntergang die Arbeit aus der Hand legen, ist ein lettischer Aberglaube (St. 1789 I 239); *pa nuōvakari vaig iēt saūles celiņus nuōsvēfīt* Augstkalnē (krēslas stundā nevajag strādāt FBR XII 23).

Saulrieta, krēslas iestāšanās svētīšanu atspoguļo arī dainas, piem.:

<i>Piedod, Dievs, meitai grēkus,</i>	<i>.. Nij svētīji svētdienīņas,</i>
<i>Meita liela grēceniece:</i>	<i>Nij saulītes norietam.</i>
<i>Ne svētīja svētdienīņas,</i>	Liezērē (BW 6843, 1)
<i>Ne saulītes noejot.</i>	

Ķeipenē (BW 6843)

Minētās dziesmas varianti registrēti Lielvārdē (*ne svētīja svētas dienas, ne bez saules vakariņu*), Mālpilī u.c.

Izloksnēs vārdam *krēsla* ir fonētiski (intonatīvi) un morfoloģiski varianti: piem., *krēsla* Ērgemē (*Jāņuos bi jāuki. krēslā sāka svinēt ūn rīta gāismā bēidza. tāda krēslīna mētās* ĒIV II 119), Popē (*ka nāk krēšļs, ta ju visc vaīrs ne-rēdz* Apv.), Svētcimā (FBR XV 64), *krēsla*, piem., Kalupē (*jāu matās krāsla* KIV I 519, *pareti*). Latgalē šo nosaukumu sastop retāk.

Vīriešu dzimtē vārds **krēšls** registrēts Birzgalē (*kad nuoiet saule, tad ātri paliek krēšls* EH I 652).

Rakstu avotos vārds *krēsla* sastopams jau kopš 17. gs. (Lettus 1638, 60; Elv. 1748, 147; sal. **krēslība** 'Dämmerung' Elv. 3, St. 1789 I 117; arī *krēšls* U 1872, 121).

Cilmes ziņā vārdu *krēsla* K. Karulis atvedina no verba *krēst* 'kratīt, purināt, mest' (ME II 276, EH I 652), kas ir *krist* kauzatīvs (LEV I 429): sal. *krēsla mētas, krēsla aug, platās* (ME II 276).

Adjektīvs *krēšls* (ME, EH I 651) mūsdienās ir novecojis (LLVV IV 422); sekundāri atvasinājumi: adj. *krēslains* 'pustumšs, patumšs; vāji apgaismots', *krēslīgs* (ME, LLVV IV 421, 422, LVV 406), apv. *krēšļains* (ME), subst. *krēslums* 'krēsla' Dundagā (ME II 276); verbi *krēslūt* (ME), *krēslināt* (*gaisu krēslināt* EH I 651), *krēslot(ies)* 'pamazām kļūt tumšākam, iestāties krēslai' (LLVV, LVV), *krēšļuo(ies)* (ME).

Ar nozīmi 'krēsla' sastopami arī prefiksāli atvasinājumi *apkrēslis* (EH I 94, no rakstu avota), *noskrēsla*, *nokrēslis* (LLVV V 512), piem., Valtaiķos (*kad gaīsmiņa tikkuo sāk svīst, – nuokrēslā gājām* LPA) un *pakrēsla*, *pakrēslis* (LLVV VI₁ 182), piem., Popē (*.pa·krê:sļs. vis diē:n raūjas a siē:n un pa .pa·krê:sļ .ja-iēt kuoptes* Apv.), Salaspilī (*Par saules pakrēšļiem, sevišķi ziemu, nedrīkst nekā darīt .. istabu slaucīt, mēslus iznest*.. LTT III 1591); sal. arī *pakrēśle*, *pakrēsls* (ME III 49, no rakstu avotiem).

Literārajā valodā vārdu *pakrēslis* parastāk lieto ar nozīmi 'ēna; paēna; pavēnis' (LLVV VI₁ 182); tā arī Vidzemē, piem., Raunā (LVIR III 172) u. c.

Ar izskaņu *-ums* atvasinātais *pakrēslums* reģistrēts Popē (*.pa·krê:slams. pa .pa·krê:slam;* izskaņai *-ums* izloksnē atbilst *-ams*, sal., piem., *tuŋsams* 'tumsa' PKI 229); ar izskaņu *-ība* atvasinātais *pakrēslība* pamanīts vecākos rakstu avotos (sal. *krēslība*, *pakrēslība* 'Dämmerung' Elv. 1748, 3; *pakrēsla*, *pakrēslība* 't. p.' St. 1789 II 170), kam blakus ar nozīmes niansi G.F. Stenders devis v. *Abend-dämmerung* (*krēsla*, *dziesna*, *novakars* St. II 170).

Nozīme 'izkļiedēta saules gaisma neilgi pēc saulrieta vai pirms saullēkta; viegla krēsla' latviešu valodā reģistrēta arī salikteņiem *mijkrēsla* un *mijkrēslis* (ME II 625, LLVV V 215; adj. *mijkrēšļains*); vīriešu dzimtes formā nosaukums sastopams, piem., Ķieģeļos, Mežotnē, Talsos (EH I 812).

Izloksnēs fiksēti arī vairāki minētā nosaukuma fonētiskie varianti: *mīkrēslis* Kosā, Mēmelē, Zaubē (ME II 642), Dzērbenē (-ž-), Sējā (-î-), Trikātā (-î-, EH I 821); *mīkrēslis*, piem., Alūksnē (ar patskaņa ī saīsinājumu *k* priekšā?), Ērgemē, Dzelzavā, Koknesē (ME II 625), Kalupē (*mīkriešļa laikā vajak bez doŗba pasiēdēit* KIV I 618), Kraukļos, Lubānā, Pildā, Sarkanos (EH I 812), Tilžā (TIA 76); sal. *mīkrēslis* Aulejā, Kalupē (*mīkriešlīs* FBR XVIII 40), Zvirgzdenē (EH I 813), *mīkrēslis* Aknīstē (EH I 819, ar -é- AI 192).

Ar nozīmi 'krēsla; daļēja tumsa' lieto salikteni *pustumsa* (LLVV VI₂ 477), piem., Stendē (*bi uznākus jo pustuņs* Drav. m.). Sastop arī prefiksālus nosaukumus: *iētumsa*, piem., Bauskā, Bērzaunē, Zaubē (ME II 84), *notumsa* (LLVV V 729), *pareti*), kas izloksnēs reģistrēts sporādiski, piem., Kalētos (*vīri pārbrauca nuōtuņsā* LPA), kā arī *pagaisma* 'pavāja gaisma, pusgaisma; krēsla' (LLVV VII 131, *pareti*).

Nosaukums *skirklis* 'krēsla' atzīmēts Laidzē (*skireķļs*, ar *sk-* < *šķ*; sal. *šķīrt* // *šķīrt* VLIR VI 285).

No vārda *vakars* atvasināts sekundārs verbs *vakaruot* 'krēslo; iestāties vakaram' (sal. liet. *vākaruoti* 't. p.' ME IV 448, LLVV VIII 267), arī *vakarēties* ('Abend werden' ME IV 448, ar atsauci uz senāku avotu). Blakus nosaukumam *vakarkrēsla* 'vakara krēsla' (LLVV VIII 267) ar līdzīgu nozīmi sastopams arī saliktenis *vakargaisma* (LLVV VIII 266).

Nozīmi 'krēsla; krēslas laiks (par laikposmu)' mēdz izteikt arī ar vārdu savienojumiem, piem., *bez saules* (*vakarā; bez saulītes*) Ārlavā (*zila zaļa gaisma plauka bez saulītes vakarā* Sasmakā BW 9269), Lielvārdē (BW 6843 v), Plāņos (*Ja bērnu mazgā vakarā bez saules, tad ūdens jāatstāj neizliets līdz rītam*. LTT I 170); *pagaismas apakšu*, piem., Puzē (ME I 586, *šķ. gaisma*), Stendē (*mājās pārnācs tig pa gaīsmis apukš* Mund. St. I 55), Užavā (*tīkļs lik pa gaīsmi apakš* LPA); sal. *gaismas apakša* 'die Zeit vor Tagesanbruch' Aizputē (ME I 586), sk. arī *saules apakša*.

Vārdu savienojumi *krēslas stunda*, *pelēkā stunda*, *sirmā stunda* u. tml., kurus lieto galvenokārt tikai laikposma apzīmēšanai, šeit netiek aplūkoti.

Vārds **tumsa** 'gaismas trūkums' ir literārs (piem., *akla, dziļa, melna, necaurredzama tumsa* ME IV 262, LVV 817, LLVV VIII 20; angļu *darkness*, v. *Dunkelheit*, kr. *тьма*). Literāri ir arī verbs **tumst** 'iestāties tumsai' (ME, LVV, LLVV), adj. **tumšs** 'tāds, kur nav vai ir maz gaismas' (LVV, LLVV); retāk tiek lietoti sekundārie verbi **tumšot, tumšoties** 'pakāpeniski tumst' (LLVV VIII 21, 22, *pareti*); reģistrēta arī forma **tumšt** 'tumst' (ME IV 263, no rakstu avota).

Minētie vārdi sastopami galvenokārt lejzemnieku izloksnēs Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē (ME); sal. *tumsa*, piem., Ērgemē (*mēļla tumsa bi, ka medniēki vēl nāca ārā nūo tīreļa. tagad jāu ātri nāk tumsa. nāk tak tiē tūmšiē rīti. tagad tak i vis-tūmšākais laīks* ĒIV III 574), Sinolē (Apv.); *tuṃsa*, piem., Nīcā (*rijas kuļt gāja tuṃsā* LPA), Stendē (*uznāk tuṃs* Drav. m.); apzīmējot laikposmu, lieto arī dsk. formas, piem., Popē (*pa tuṃsaṃ; nuō rīteṃ tuṃsas iēt un vakreṃ tuṃsas nāk māi* Apv.).

Augšzemnieku izloksnēs tie parasti sastopami ar skaņu miju saknē; sal. *tīmsa* 'tumsa', piem., Adulienā, Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, Varakļānos (ME IV 191), *tīmst* 'tumst' (ME, EH II 682), piem., Kalupē (*rud'iniē mudri tīmst* KIV II 504), adj. *tīmss* 'tumšs' (ME, EH, KIV), *tīmšs*, piem., Galgauskā, Gulbenē, Lubānā (ME), Rankā, Sarkaņos (EH), arī *tīmt* 'tumst' Aulejā (*jau saule bij aizlaiduse, jau tima* EH II 682), Bērzaunē (ME IV 192), *timuot* Lādonā (*drīzi vairs nevarēs redzēt, sāk jau timuot* ME), *tīmsāt(ies)* Varakļānos (ME IV 191), *tīmsūt* Biržos (ME).

Izloksnēs retumis reģistrēta vīriešu dzimtes forma **tums(i)s** (parasti ar laikposma nozīmi); sal. dsk. lok. *tumsos* Bārtā (*tumsos veda sērdienīti* Lielkrūtē BW 5028, 1), *līdz tumsīņu* Cīravā (BW 30335, 2); subst. **tīms**,

piem., Barkavā, Bebreņē (*da lielam timsam* EH II 682), Kapiņos, Rēzeknē (ME IV 191); dem. *timsiņš* Vecgulbenē (ME).

Vīriešu dzimtē vārds minēts arī 17./18. gs. rakstu avotos (*tumss* 'Dunkelheit' Lettus 1638, 49; *līdz melniem tumsiem* Elv. 1784, 4; *līdz melniem tumšiem* St. 1789, 332; ME IV 262).

Latv. *tumsa* radn. liet. *tamsà*, apv. *tumsà*, kr., ukr. *тѣма* utt. (plašāk sk. LEV II 440).

Blakus vārdiem *tumsa/timsa*, *tumst/timst* ir arī vairāki atvasinājumi: vārds **tumsība** 'tumsa' (LVV 817, *poētisms*) sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 49). G. Mancelis atzīmējis arī vārdu **timsība** (Phras. 1638, 338) ar norādi par izplatību Sēlpilī; mūsdienās tas sastopams arī Biržos (ME IV 191, EH II 682), Kalupē (*l'eļys tīm'seībys* KIV II 503) u. c.; literārs ir **tumsums** 'tumsa' (lok. *nakts tumsumā* LLVV VIII 21); sal. **tumšums** 'tumsa' (ME IV 263), kas sastopami arī izloksnēs, piem., Dundagā (*uznāk tuṁsams* Ģipkā FBR XIII 66), Popē (*diēn iz-beīdzas un tuṁsams sāk nākt*), Svētciemā (FBR XV 63); sal. **timsums** Pildā (*maṁ pačēļē zālta krāslu, tāisa vītu tṁmsumā* FRB XIII 61).

Izloksnēs, īpaši dainu tekstos sastopami vēl citi atvasinājumi, piem., **tumsaliņa** Vecsērenē (*Tumsaliņa, Naktaliņa traucē manu kumeliņu* BW 34081) ir vārda *tumsa* paplašināta deminutīva forma.

No pamatvārda *tumsa/timsa* ar piedēkļiem **-niec-**, **-nīc-** darinātie tumsas nosaukumi sastopami galvenokārt dainās; sal. **tumsaunīca** Cesvainē (*Tumsaunīca, Naksnenīca, kas tev darba ar manim?* BW 34079), **tumsenīca** Dzērbenē (BW 34078), **tumsnenīca** Sēlijā (Augšzemē BW 34081, 1), **tumšiniece** Dignājā (BW 34081), **timsenice** Gulbenē (*Timsenice, Naksnenice, labu vīru nemaitā* BW 34080), **timsiniece** Lubānā (*Timsiniece, Naktiniece, vaj es tava naidiniece?* BW 34079, 1), **timsinīca** Krāslavas apriņķī (BW 437, 6).

Ar piedēkļiem *-niec-*, *-nīc-* augšzemnieku dialekta izloksnēs parasti darina personu (dzīvu būtņu) nosaukumus (dažās izloksnēs, piem., Ērgļos, atvasinājumiem ar *-nīc-* piemīt arī pamazinājuma nozīme, sk. Latv. dial. 319, 320). Vārda gramatiskā forma un dainu saturs liecina par tumsas resp. nakts personifikāciju. Personificēto nakts tēlu atspoguļo arī kāda četrinde no Kurzemes:

*Rāmi dziedu vakarā,
Lai nedzird naktes māte;
Lai nedzird naktes māte,
Lai balsiņu nemaitā.*

Ošeniekos Kuldīgas apr. (BW 437, 6 v)

Sastopami arī sekundāri adjektīvi, piem., *tumsains* 'tumšs' Saldū (*tumsainā vakarā* BW 30796, 8 v); ar nozīmes niansi adjektīvs *timsains* 'apmācies' reģistrēts Lubānā (*timsains laiks* EH II 682); *tumššens* 'etwas dunkel' Siguldā (ME IV 263), *patumšs* 'tāds (parasti diennakts posms), kad ir pavājš dabiskais apgaismojums' (*patumšs rīts* LLVV VI₁ 529).

LAIKS

Latviešu valodā meteoroloģisko apstākļu apzīmēšanai lieto vārdu *laiks*: *auksts, saulains, lietains, mainīgs laiks* u. tml. (ME II 406, 407; 'nepārtraukti mainīgs atmosfēras stāvoklis, .. kam attiecīgajā vietā un laikposmā raksturīgs noteiktu atmosfēras īpašību kopums' LLVV IV 573; LVV 429; arī hidromet. termins HTV 152, 153; angļu *weather*, v. *Wetter*, kr. *nozoda*).

Sastopams arī lietojums daudzskaitļa formā, piem., *auksti laiki* Liepnā ('kaltes Wetter' EH I 713), *silti laiki* Sunākstē ('warmes Wetter' EH), *slikti laiki* Nīcā (*kaķi zāli ēd, ta būs slikti laiki* Apv.).

Tautas ticējumos laikapstākļu maiņas prognozē gan pēc esošo laikapstākļu īpatnībām (*Karstam laikam vienmēr seko pērkona lietus*. Bīriņos; *Kāds laiks ir piektdien, tāds arī svētdien*. Mālpilī; *Ja pēcpusdienā ir pārāk skaidrs laiks, tad nākošā dienā būs lietus*. Rankā; *Ja mākoņi iet pret vēju, tad vējš un laiks mainās*. Vidzemē. LTT II 1000; *Kāds laiks ir jaunā mēnesī, tāds būs visu mēnesi*. Zilupē. LTT III 1240), gan arī pēc dzīvās un nedzīvās dabas dažādām izpausmēm (*Slikts laiks ir gaidāms, kad zirgi pieguļā klanās, kad govīs stipri bizo, kad suns zāli ēd, kad kaķis lien krāsni gulēt .. kad dūmi no skursteņa uz zemi dodas, kad uguns pie katla dibena ķeras*.. Skujenē. LTT II 1001).

Pēc K. Karuļa atzinuma, vārda *laiks* attiecināšana uz meteoroloģiskajiem apstākļiem sākusies tikai 17. gs.: valmierietis G. Elgers 17. gs. jau lietoja vārdu šajā nozīmē (sal. *tas laiks tapa rāms*), bet G. Mancelim, K. Fīrekeram un J. Langijam vārds *laiks* ir galvenokārt tikai ilguma un termiņa nozīmē (plašāk par vārda *laiks* sazaroto semantiku un etimoloģiju sk. ME II 405, LEV I 489). Taču arī J. Langija vārdnīcā atrodami piemēri, kuros vārdu *laiks* var uztvert gan temporālā, gan meteoroloģiskā nozīmē: sal. *nu ir labs laiks, tiens gaiss zvejot; jauks vasaras laiks* (Lj. 1685, 298, 338).

Meteoroloģisko parādību apzīmēšanai vārdu *laiks* 18. gs. lieto G. F. Stenders (sal. *laiks* 'Zeit, it. Wetter', *lietus laiks, ne labs laiks* St. 1789 I 130; v. Wetter – *laiks, gaiss* St. II 698).

Kā liecina 17. gs. rakstu avoti, latviešu valodā laikapstākļu nozīmē

senāk lietots vārds *gaiss* 'Luft; Wetter', *labs gaiss*, *rāms gaiss* 'gut Wetter' (Lettus 1638, 119, 208). J. Langijs laikpstkļu raksturošanai vārdnīcā devis virkni piemēru ar vārdu *gaiss*: *kāds gaiss laukā*, was ist für Wetter draußen? *auksts gaiss* 'kalt Wetter', *miglains gaiss* .., *skaidris gaiss* 'klar Wetter' u. c. (Lj. 1685, 71). Līdzīgi lietojumi fiksēti arī K. Fīrekera un K. Elversa vārdnīcā (v. gut Wetter – *labs gaiss*, *rāms gaiss* Elv. 1748, 288).

Ar nozīmi 'meteoroloģiskais laiks' vārds *gaiss* lietots 18./19. gs. rakstu avotos (*Tie vēji dažādu gaisu mēdz atnest, pēc tām pasaules malām, no kurienes tie nāk*. Augst. g. gr. 1796, 19; v. Wetter – *laiks, gaiss* U 1880, 764; Dravn. 1913, 617); no literārās valodas minētā nozīme izzudusi 20. gadsimtā (LEV I 280).

Lai gan mūsdienās vārdu *gaiss* parasti lieto ar nozīmi 'zemes atmosfēra; gāze, ko elpojam' (LLVV III 32), nozīme 'laikapstākļi' saglabājusies izloksnēs, piem., Nīcā (*priekš pērkūona i spiēdīks gaisss. rītu vaīs nelis liētus – skaīdruojās gaiss* Apv.), Rojā (*liētaīns gaiss*), Rucavā, Sventājā, Kuršu kāpās (sal. *gaīsas* 'gaiss; laiks' Pl. Kurs. 56; Kur. W 33).

Vārda *gaiss* laikpstkļu nozīmi atspoguļo arī dainas, sal.:

*Lietus vien, lietus vien
Visu garu vasariņu!
Dod, Dieviņ, saules gaisu
Jel rudenā galiņā!*

*Vilkam tika miglas rīts,
Vanagam saules gaiss.
Ezerē (BW 12677)*

Dundagā (BW 33155)

*Kāds gaisiņis rītu būs?
Saule brida mākoņās.*

*Drīz apniku lietus gaisu,
Neapniku saules gaisu..*

Lipaiķos (BW 17283, 3)

Lutriķos (BW 3941, 2)

Sporādisks ir atvasinājums *gaīsuons* laikpstkļu nozīmē: *slikts gaīsuons* 'slikts laiks' Burtniekos ('schlechtes Wetter' ME I 588). Izloksnēs dsk. *gaīsi* sastopams arī ar nozīmi 'mākoņi' (EH I 378).

Latv. *gaīss*, radn. liet. *gaīšas* 'blāzma (pie debesīm); gaīsmā' (plašāk par etim. ME I 587, LEV I 280).

labs laiks

Latviešu literārajā valodā nav īpaša vārda ar nozīmi 'labi' vai 'slikti' laikpastākļi. Izloksnēs ar nozīmi 'labi laikpastākļi' dažkārt lieto arī vārdu *laiks*, piem., Aknīstē (*re, kur pie debesīm aitiņas, būs laiks 'gutes Wetter'* EH I 713), līdzīgi arī Bērzgalē, Lubānā, Smiltēnē (EH). Parasti laikpastākļus raksturo aprakstoši – ar dažādiem adjektīviem, kuriem meteoroloģiskā nozīme ir sekundāra. Piemēram, *jauks laiks* (ME II 407; 'skaidrs, rāms laiks' LLVV IV 28), 'skaists, rāms, saulains (par laiku)' Ērgemē (ĒIV II 12), Cēsīs (*Kad lietus līst un saule spīd, tad būs jauks laiks*. LTT II 1075), Džūkstē (*ilgi jau nebūs vaļš jauks, šuo-diēn jau sāks līt* Apv.), Kalupē (*jauks rudīnč bīe, ka mos l'ēja* KIV I 461), Puzē (*ka bezdliņ laīžas pa gaisaīn, ta būs jāūks laīks, ka bezdliņ – pa zēm, ta būs liēc*), Valtaiķos (*ka ir jāūks laīks oktōberī, tad teīc, ka ir vēc:u siēvu vasara* LPA); sal. arī reti sastopamo verbu *jaukuot* Blīdenē (*laīks jāūkuō* FBR XVI 102, EH I 559).

kuōšs laīks 't. p.' Grobiņā (EH I 699; *ka gailīši pa liētus laīku sāk stipri dziēdāt, ta būs kuōš: laīks* Apv.); sal. *košs* 'spilgts, krāšņs; novec. skaists' (LLVV IV 388).

labs laiks 'piemērots, labvēlīgs laiks' Ērgemē (*drēbes i jāizmazgā, kamēr laīks laps* ĒIV II 177), Bebros (*Vālodze svilpo uz labu laiku*. LTT IV 1917), Grobiņā (*viēnu gadu aīgusta mēnesē ūznāca sniēks un saīls, pēc actikās laīks laps* Apv.), Kalupē (*lobā laīkā pat'eik pa ūoriīni dareī'is* KIV I 546), Nīcā (*Ja siseņi dzied, gaidāms labs laiks*. LTT III 1628), arī Kuršu kāpās (*Ka gailis dzied, labs gaises būs*. LTT I 475) u. c.

skaists laiks 'jauks, saulains, patīkams laiks' (LLVV VII₁ 497), arī

Ērgemē (ĒIV III 360) un citur.

smuks laiks 't. p.' (*smuks* LLVV VII₂ 35 *sar.*), piem., Ērgemē (ĒIV III 398), Grobiņā (*ka būs smuks laīks, ta iēs piē siēna* Apv.), Mērsragā.

Lejaskurzemē sastopami vēl daži lokālas cilmes adjektīvi laikapstākļu apzīmēšanai.

dārs 'jauks, skaists (par laiku)' Nīcā (*kā tās mākuoņas pliederē! nebūs dārais*. EH I 312; sastatīts ar liet. adj. *dōras* 'labs, tikumisks' EH, ko lieto arī par laiku, piem., *tie debesys ne priēs dora, jau priēs kokiā audrā* LKŽ II 609, 610).

puīks laīks 'labs, skaists laiks' Papē (*puīkā laīkā gāj uz Kaļvu tāļu aūgšā zvejuot. ka puīks laīks i, siļķes rāmas. ka mēt tīklus, tad islēc tā ar /zivis/, uz tuō puīku laīku*), Sventājā (*puīks laīks, ziluōja jūrā..*); sal. **puigs** *gaiss* 't. p.' Kuršu kāpās (ME III 403; fonētiski radies no *puiks*).

Adj. **puīks** 'skaists' Rucavā, Kuršu kāpās aizgūts no liet. *puikūs* 'skaists, jauks, lielisks' (ME III 403).

Sporādiski reģistrēts nosaukums **pagada** 'labs laiks' Rucavā (EH II 131; arī Papē) aizgūts no lietuviešu valodas: sal. liet. *pagadā* 'labs, jauks laiks' (EH, LKŽ IX 67).

Ar līdzīgu nozīmi lieto vārdu **pagoda** Latgalē: 'labvēlīgi laikapstākļi (parasti bez lietus)' Kalupē (*kuō navā pagodys, tuō šīnc pūyust* KIV II 113), Krāslavā (FBR XII 27), Višķos (*ja vokorā čelās myglā, nūokušā dīnā byūs pagoda* ELA), kas laikam ir slāvisms: sal. kr., poļu *pogoda*, bkr. *nazada* 't. p.'.

Saulaina, skaidra laika raksturošanai lieto arī dažādus salīdzinājumus, plašāk pazīstamie ir **laiks kā dzintars**, piem., Grobiņā (Apv.), arī **zītars** 'skaists laiks' Rāmuļos (ME IV 737), **laiks kā zīda drāna** (*zīddrāna*) Puzē, Ventspilī (LPA).

Labvēlīgus laikapstākļus raksturo arī konkrētāk – kopā ar atbilstošas nozīmes adjektīvu. Piemēram:

sauss laiks 'tāds, kad ilgāku laiku nav nokrišņu' (LLVV VII, 332), arī izloksnēs, piem., Lielvārdē (*skanēj puri, skanēj meži uz sausiemi laiciņiem* BW 14302), Ērgemē (ĒIV III 320), Kalupē (*gàiss palīk sàuss* KIV II 378).

skaidrs laiks 'tāds, kad nav mākoņu, miglas, dūmakas (par laikapstākļiem)' (LLVV VII, 496), piem., Alojā (*Kad Sveču dienā skaidrs laiks, gaidāms labs linu gads.* LTT IV 1787), Ērgemē (*laīkaīn sāks laīks piesaīt, skaīdris paliek, skaīdrējas* ĒIV III 358), Grobiņā (*ka tas laīks rādās uz liētu, ta aūzas kīaī tupešuōs, ka tāt skaīdrs laīks, ta gan nē* Apv.), Rankā (*Ja pēcpusdienā ir pārāk skaidrs laiks, tad nākošā dienā būs lietus.* LTT II 1000), Rojā (LPA), Sventājā (*tīrs, skaīdrs.. mīsu valuōdā vaīrāk skaīdrs teīc* LPA); ar līdzīgu nozīmi arī **paskaīdrs**, piem., Stendē (Mund. St. II 73, 74).

Sastopami arī vairāki atvasinājumi: sal. **skaidrēns** (laiks) '?' Sarkaņos (*laīks skāīdrēns, bet līst* EH II 497); **skaidruonis** 'skaidrs laiks' Lubānā ('klares Wetter' EH II 497); verbi **skaidroties** 'pakāpeniski kļūt skaidram (par laiku, debesīm)' (LLVV VII, 495), Ērgemē (*redzēs, vāi skaīdruōsies a tas laīks* ĒIV III 359), Liepājā, Pāvilostā u. c., **skāīdrāties** Kalupē (KIV II 399), **skaidrēties** Ērgemē (*ka skaīdrēsiēs, ta jāu būs akāl aūks* ĒIV), Nīcā (LTT II 1076), Raunā (VLIR III 171), **skaidrīties** Lazdonā (EH II 497).

Daži minētie skaidra laika apzīmējumi sastopami jau senākajos rakstu avotos (sal. *skaidris gaiss* 'klar Wetter' Phras. 1638, 379; /laīks/ *atskaidrojās* St. 1789 II 698).

Ar līdzīgu nozīmi reģistrēts *pliks* laiks Sēlpilī (*Plikā* /t. i., *skaidrā/ laikā dēstīti kartupeļi ir pliki /tiem ir maz apakšā/. LTT II 798); sal. *pliks* *gaiss* 'skaidrs laiks, bez mākoņiem' Bārtā (LPA).*

Šajā nozīmē latviešu valodā lieto arī adjektīvu *dzīdrs* 'bez miglas, dūmakas, arī bez mākoņiem (par debesīm)' (LLVV II 446), *dzīdra debess*, *dzīdrs gaiss*, piem., Apšuciemā, Mangaļos, Kalupē (*pavasārūs dzīdruokēņč gāiss, a rud'īniē dymuokšņu laikā* KIV I 292), Kraukļos, Varakļānos (ME I 549, EH I 357); subst. *dzīdre* 'unbewölkte Himmel' (ME, LLVV).

Fonētiskais variants *džīdrs gaiss*, kas reģistrēts Varakļānos, radies laikam ar *dž* < *ġ* (ME I 564), sk. *ġīdrs*.

Izloksnēs sastopams arī adj. *dzīdrs*: *dzīdra debess*, *dzīdrs gaiss* Aizupē ('azurblau' ME I 556), Nīgrandē (ME); sal. subst. *dzīdrums* ('Heiterkeit, Klarheit' U 1872, 57); ar patskaņu miju saknē adj. *dziedrs*: *dziedrs gaiss* Bērzaunē, Krustpilī ('azurblau'), Vārkavā (ME I 562), subst. *dziedre* 'dzidre', *dēbēsu dziedre* Vidzemē (ME), *dziedrenis* 'unbewölktes Himmel' (ME, no rakstu avota).

Latv. *dzīdrs*, *dzīdrs*, *dziedrs* radn. ar liet. *giēdras* 't. p.' (ME I 562, LEV I 250).

Vairākās izloksnēs ar nozīmi 'skaidrs (par laikapstākļiem)' sastopams adjektīvs *ġiedrs*, piem., Bauskā, Bebreņē (EH I 428), Kalupē (*nu reīta bīe ġīdrys, i otkòn apsamùoćā* KIV I 344), Līksnā (EH), Neretā, Zasā (ME I 701); *pagiedrs* 'tāds, kad ir samērā maz mākoņu' Kalupē (KIV II 114); subst. *ġiedrums* vispārinātas īpašības apzīmējums Kalupē (*šūonakī' bīe tuōc ġīdrums, ka vysys zvāigznys varīe redziēt'* KIV I 344). Tiem līdzās reģistrēti arī sekundāri verbi: *ġiedrēties* 'heiter werden' Bebreņē (EH I 428), Kalupē (*lāiks suōka ġīdriētīs* KIV I 344); arī *izāģiedrēties* 'noskaidroties' (KIV I 394); *nuosāģiedrēties* 't. p.' (KIV II

65); *ġiedrūties* Aknīstē (EH I 428; *ġid'reit'is* 'skaidroties (par debesīm)' (AI 14); *ġiedruoties* (*debess mākuļuo un ġiedruojas* ME I 701, no rakstu avota); sal. *ġiēdra* '(saules) karstums' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 57; *ġiedir* 'Hitze (überm Wasser), Glast' Kur. W. 33).

Apvidvārdu lokālā izplatība galvenokārt izloksnēs gar Lietuvas pierobežu norāda uz to izcelsmes avotu: sal. liet. *ġiēdras* 'gaišs, skaidrs, dzidrs', *ġiedrēti*, *ġiedrītis* 'skaidroties' (ME I 701, EH I 428).

Sporādiski reģistrēts adj. *ġīdrs* 'dzidrs, skaidrs', *ġīdrs* *gaiss* Ziemeļkurzemē Dundagā (ī, ME I 700) un Sēlijā Saukā (U 1872, 74; ME); subst. *ġīdra* 'skaidrs laiks; dzidrumš' Rucavas Papē (*ka ir ġīdra, Palaņgas mežu, bāku vaŗ rēdzēt*), Nīdā; sekundārs ir verbs *izġīdrāties* 'noskaidroties (par laiku, gaisu)' Papē (*ka izġīdrājas, skaīdri rēdz, rēdz pat Palaņgu*).

Minētie apvidvārdi ir arhaismi (seni zemgaļu vārdi) vai arī lituānismi: sal. liet. apv. *gydras* 'dzidrs, skaidrs' (piem., Skodā *gydra saulē, diena* LKŽ III 285), subst. *gydrā* (Pluņģes raj.), *išgydrēti* 'noskaidroties (par laiku)' (LKŽ III 285).

Sastopami arī daži aizguvumi no vācu valodas: sal. *klārs* 'skaidrs (par laikapstākļiem)' un *klārēties* 'skaidroties', piem., Vainižos (*es uscēlas oukša, /bija/ klār gaīs.; tad uscēlas mi:gl. gaīss sāk klāretes. vaŗ nelis* VIV I 384).

Tie lietoti arī rakstu avotos 19. gs. un 20. gs. sākumā (*noskaidroties, klāreties* U 1880, 449; *pēc tā lielā pūtiena .. laiks smuki bij izklārejies*. J 1914, 1). Aizgūti no v. *klar* 'skaidrs, gaišs; tīrs' (*der klare Himmel* 'skaidras debesis'), *klären* 'noskaidrot(ies)'.

Lejaskurzemē sporādiski reģistrēts adj. *tiens*: *tiēns* *gaiss* 'skaidrs laiks' Bārtā (EH I 687); sal. *tienuot* 'norimt, beigt viņoties (par jūru)'

Kuršu kāpās ('glätten /die See glätten sich/' Kur. W. 79).

Par vārda lietošanu Lejaskurzemē liecina tā reģistrējums J. Langija vārdnīcā: *tiens gaiss* 'ein still Wetter' (Lj. 1685, 210; *nu ir labs laiks, tiens gaiss zvejuot* Lj. 298).

Ja *ie < ē* (Kuršu kāpās žemaišu izlokšņu ietekmē, sk. Pl. Kurs. 16), tad sal. apv. *tēns* 'mierīgs (par dabas parādībām)' Varakļānos, piem., *tēns laiks, ūdens* (EH II 677), subst. *tēne* 'plāna, caurspīdīga kārta, plēve' Tirzā u. c. Vidzemē (piem., *ledus tēne* u. tml.; *debesis pārvilkušās ar tēni* ME IV 172), sal. arī *tēne* 'tas, kas ir ļoti plāns, trausls' Kalupē (KIV II 498).

Latv. apv. *tēne* cilmes ziņā nedroši saistīts ar vārdu *tiēvs* (ME IV 172). Nozīmju attīstība: *tēns, tiens* 'plāns, caurspīdīgs' → 'skaidrs (gaiss, laiks)' → 'rāms, mierīgs' (sal. arī liet. apv. *tiēņ* 'dziļa, rāma vieta upē' Kauņas raj. LKŽ XVI 182).

Par laikapstākļiem, kad nav vēja, latviešu literārajā valodā lieto adj. *rāms*: sal. *rāms laiks* 'tāds, kad nav vēja' (ME III 496, LLVV VI₂ 535), šāds lietojums plaši sastopams arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*saka jàu – rāms laīks, bet tas jàu tā smāīki isklaūsās* ĒIV III 181), Liepājā (LPA), Kalupē (*laībeību šīej nu reīta rūomuōkā laīkā* KIV II 286), Nīcā (*rāms laīks, vēja nau* ELA), Rucavā (*laīks paliēk rāmīs*).

Sporādiski reģistrēts *rāmīgs laiks* 'rāms, lēns laiks' Saldū (EH II 361).

Ar adj. *rāms* raksturo arī ūdens virsmu: 'tāds, kas nav saviļņots (par ezeru, jūru u. tml.)', piem., Ērgemē (*ezārs tik rāms, ne-viēna vilnīša* ĒIV III 181). Šādā nozīmē to lieto visā piekrastē; piem., Svētcimē (*viēn juōn stāv jūr ari rāms, kameļ akaī sāk cēlatas*. Apv.), Skultē (*devitas vilnis ka pārscriēn, ta paliēk tīri rāms*), Upesgrīvā (*ka rāms i tas ūdens, ta tik vā vilkt vadu*), Liepenē (*kas tagad nekaīt! iēkāp aī souśaīn kājam kuģi iēkše*

un broûc! ka tad kâdrežz gāj! iēt pruôjaîm uz nârst nuô Liêpen 12 kilometr ar iêrkliîm. râms vēš, ar zêgelê nekuîr nevaîr tikt. tad kâp ârē, viêns paliêk laîve, div paņēm striķ pa kakl un vēlk a/v/ trêl laîv gaî mâl pruô. Apv. tuî âr viêns akmeîns iêkše jûra. kad râms laîks, tad varuôt rēdzēt), Sventājā (jûra râma tâ kâ ežēfs. râmâ laîkâ, a buraîm braûcuôt, laîva stâj uz viêtas).

Laikapstākļu raksturošanai adj. *râms* rakstu avotos tiek lietots jau kopš 17. gs. (sal. *râms gaiss* 'gut Wetter' Lettus 1638, 208; 'still Wetter' Phras. 1638, 379; Windstill im Meer – *jûra ir râma* St. 1789 II 704; *râms laiks* St. 1789 II 564; U 1880, 674).

Latv. *râms* 'mierīgs, lēns, kluss' radn. liet. *ramûs, romûs* 't. p.' (par etim. sk. ME III 496, LEV II 103); arī lietuviešu valodā tos lieto hidrometeoroloģijā: sal. liet. *ramûs oras, rami jûra, ramûs vanduo, romûs oras* (sk. LKŽ XI 136, 828).

Laikapstākļus raksturo arī adjektīvs *kluss* 'tāds, kas rāms, mierīgs (par laiku, jūru u. tml.)' (ME II 237, LLVV IV 274, 275), piem., Ērgemē (*ežars kluss, neviļņuo* ĒIV II 99), Kalupē (KIV I 506); sal. *vēja klusums* (kr. *миуш* Dravn. 1913, 902).

Plašāk tiek lietots adjektīvs *lēns*; ar nozīmi 'rāms, mierīgs (bez vēja); tāds, kam neliela intensitāte, ātrums' to lieto gan literārajā valodā (LLVV IV 648), gan izloksnēs, piem., Ērgemē (*pār vēju a saka – lēnc vēš, nàu stipris .. silc ûn lēnc liētus uzlîst* ĒIV II 212), *lēns laiks* Kandavā, Stendē (EH I 738), kā arī visā piekrastē, piem., Svētcimā (*lēna jûra* Apv.), Tūjā (*lēns laîks – vaî druôš iēt jûrā*), Duntē (*lēnc vēš*), Skultē (*vēš paliêk lēnaks*), Mangaļos (*lēnuôs laîkuôs gaî malu a reîģ tîkliêm gāj jûrā*

/zvejot/), Kaltenē (*ka bij lēns, ta sviļp un pakasij piē mast /lai būtu vējš/*), Rojā (*Pursciemā noveņbeņ mēness bij, laīks lēns, bet pa jūr iēt meļli mākuōņ*), Pitragā (*lēns laīks, bet ūdeņs meļ dziŗksts*), Ovišos (*vis nedeļ lēns vējēls pūš*), Liepājā (*lēns vēš, tas tāds labs zvejaī, kādas divas trīs baļlītes*); reģistrēts arī atvasinājums **palēns** (par vēju) Upesgrīvā (*vakare tāds palēns, bet sāk bišķiņ pūst. varbūt, ka uz gaīsm paliks lēnaks. nu ir lēns ka bļuōdā!*).

Latv. *lēns* radn. liet. *lēnas* (ME II 460, LEV I 515), ko arī attiecina uz laikapstākļiem (sal. *šiltas vējukas, bet toks nedrāsus ir lēnas* .. LKŽ VII 327).

Laikapstākļu raksturošanai lieto arī ar adjektīvu *mierīgs*: sal. **mierīgs** *laiks* 'tāds, kad nav vēja (par laikapstākļiem)' (LLVV V 205), arī Kalupē (*ka mīreīgā laikā sāl, nūsāl lac t'ik t'ēirs kuō styklys* KIV I 616), Pitragā (*miēriga laīka gāļ duōrt lašs up:e uñ kañbs jūra*) u. c.

Sporādiski fiksēti daži aizguvumi; adjektīvs **stīls** 'tāds (laiks), kad nav vēja; mierīgs, rāms' reģistrēts, piem., Nīcā (*stīls, rāms – ta i piñnīks bezvēš* Apv.); sal. **stīls** *laiks* (EH II 579, bez vietas norādes), Vainižos (*stīls laīks, noļ vēš nemaz, pa-visaī miēriks. ģzaīrs bi pa-visaī stīls* VIV II 365), arī Kuršu kāpās (*Mana tēvs ar Sekut bi nuobēguš Aģilā āz Pervelks zvejuot. Vakarā bi ganc still, ir mūsu tēvs bi iegājis paragē. Šm. 22*); atvasinājums **stīlum** 'bezvējš' Kuršu kāpās ('Flaute' Kur. W. 73); verbs **stīlt** 'aprimt', *vējš stīlst* Galgauskā (ME III 1069); ar nozīmi 'kļūt rāmam, mierīgam' tas plaši sastopams Vidzemē u. c. (ME).

Izloksnēs sastopams arī adv. **stilli** 'klusī, mierīgi', piem., Popē (Apv.), Valmierā; ar nozīmi 'stingri, stipri' Ērgemē (ĒIV III 439); aizgūts

no vlv. *stille* (ME III 1069).

Laikapstākļu nozīmes veidojušās laikam arī vācu jūrniecības terminoloģijas ietekmē: sal. v. *Windstille, stillen* (*das Wetter stillt, die See stillt* minēti jau 18. gs. rakstu avotos. KS 760).

Adjektīvs *tīks* 'rāms, mierīgs (par laikapstākļiem)' atzīmēts Kalupē (*ka t'īks lāiks, àizdadzynòì skolu ustubâ i àizût da kàmbaràm* KIV II 501), ar līdzīgām nozīmēm sastopams arī Līksnā un Nīcgalē (Apv.); sal. adj. *tīks* 'still, ruhig' Bebreņē (EH II 685); aizgūts laikam no lietuviešu valodas: liet. adj. *tykūs* 't. p.', attiecina arī uz laikapstākļiem (laikposmu, jūru u. tml., sk. LKŽ XVI 324).

Lai norādītu par izmaiņām laikapstākļos, literārajā valodā lieto adj. *mainīgs* 'tāds, kas kļūst citāds; tāds, kas pārveidojas (*mainīgs laiks, vējš, mākoņu daudzums* u. tml.), kā arī verbu *mainīties* (*laiks mainās* ME II 550, LLVV V 47, 48), līdzīgi arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*vēš bi maīnīks. vėl jàu vār maīnītiēs tas laīks* ĒIV II 205).

Atbilstošo nozīmju izteikšanai rakstu avotos un izloksnēs lieto arī vārdus *grozīgs* 'mainīgs (parasti par laika apstākļiem)', piem., *grozīgs vējš, grozīties* (parasti par laiku, vēju LLVV III 152, 153), piem., Barkavā (*tod jàu grūožeisīš tys lāiks* LPA), Ēgemē (*apmāciēs i, bet sniegi nenāk: es gaīdu vai negruōzīsies tas lāiks* ĒIV I 367). Reģistrēts arī verbs (*nuo*)*griezties*, piem., Augstkalnē (*redzēs gan, kāds tas laīks nuōgriēzīsī(e)s* FBR XII 22), Barkavā (*piēkšņi tys lāiks tòi apsagriēzē* LPA).

Par apmākušos laiku, bet kad vēl nelīst, saka *nuoturīgs laiks* Stendē ('anhaltendes Wetter (bewölkt, aber ohne Regen' Mund. St. II 71).

nejauks laiks

Latviešu literārajā valodā nepatīkamu laikapstākļu raksturošanai sastopami vairāki nosaukumi; viens no tiem ir aprakstošais nosaukums **nejauks laiks** 'ļoti nepatīkams (par laikapstākļiem)' (LLVV V 387, LVV 504), kas atzīts arī par hidrometeoroloģijas terminu (HTV 153, 490; sal. angļu *bad (foul, nasty) weather*, v. *Schlechtwetter*, kr. *nenozoda*).

Arī izloksnēs minētais apzīmējums ir izplatīts; reģistrēts, piem., Asītē, Ērgemē (*tas laīks bi nejaūks, liētus, snieks gāza* ĒIV II 360), Nīcā (*nejaūks laīks. ritīgi ne'kuŗ nevaŗ iēt* Apv.), Nogalē (*Kad suns neēd., tad gaidāms lietus un nejauks laiks*. LTT IV 1770), Pociemā (*Ja vārnas satup uz mietu galiem, tad būs nejauks laiks*. LTT IV 1931), Vainižos (ELA).

Nosaukums minēts jau 18. gs. rakstu avotos (sal. v. *ungestüm Wetter – nejauks gaiss, vētras laiks* (St. 1789 II 620).

Latviešu literārajā valodā nelabvēlīgu laikapstākļu apzīmēšanai lieto arī vārdu **nelaīks** 'nevēlami laikapstākļi, parasti lietus, vētra, putenis' (ME II 720; LLVV V 404). Šādā nozīmē vārds mūsdienās kompakti sastopams Latgales izloksnēs, piem., Barkavā, Bērzgalē (*itū brīšmēigu nalāiku!* ELA), Kalupē (*ka it vīeji, krusa, snīks, l'eic, ta jira nalāiks* KIV II 17), Makašēnos, Ozolainē, Varakļānos (ELA); reģistrēts arī Kurzēmē, piem., Laidzē, Nīcā (*Jūrmalciemā vakariēm ka gaiļi dziēd, būs nelaīks* Apv.), Pērkonē (EH II 14), Rojā (*maņ pat nelaīks naū traucējis iēt jūrē* LPA), Ziemupē (*mežeī gaisss dziēd: mušiņas parēdz, ka būs nelaīks. kâ bišu spiēts. pēc pāris diēnām būs liētus akaļ*).

Sastop arī lietojumu dsk. formā **nelaiki**, piem., Balvos (*Ja suņam vēders čurkst, tad gaidāmi nelaiki*. LTT IV 1769), Barkavā (LPA), Nautrēnos (EH).

Senākajos rakstu avotos vārds *nelaiks* sakarā ar laikapstākļiem nav

pamanīts, – tas apstiprina atzinumu, ka vārda *laiks* (*nelaiks*) lietošana meteoroloģiskajā nozīmē ir relatīvi jauna (sk. LEV I 489).

Sporādiski registrētais vārds *nepagoda* 'nevēlami, nelabvēlīgi laikapstākļi' Latgalē, piem., Kalupē (*tuôdâ napagodâ navâr lynu šîet'* KIV II 19) ir slāvisms; aizgūts no līdzīgi darinātā kr. *nenozôda* 'nejauks, slikts laiks' vai poļu *niepogoda*.

Izloksnēs fiksēts arī vārdkopnosaukums *ķīla laiks* 'nelabvēlīgs, slikts laiks' Džūkstē (RH I 706); ar līdzīgām nozīmēm tas atzīmēts arī citur: *ķīlas laiks* Vitrupē (*ķīlas laīks – jūr a sogim, vējains*), *ķīles laiks* '?' Talsos (ME III 388), *ķīllaīks* Salacgrīvā (*pūš stipri, nevaī brâukt jūra*), *ķīla laiks* 'slikts laiks' Krimuldā (U 1872, 109, ME III 388). Nosaukums veidojies semantiskā attīstībā: sal. apv. *ķīla laiks*, *ķīļa laiks* 'ledus iešanas laiks', *ķīlas* 'vižņi' (ME III 388, EH I 706; plašāk sk. nod. vižņi).

Visbiežāk nelabvēlīgu laikapstākļu raksturošanai lieto adjektīvus ar nozīmi 'nelabvēlīgs, nejauks, slikts'; daļa no tiem ir ekspresīvi un stilistiski iekrāsoti vārdi, piem., *baigs laiks* Kalsnavā ('Ungewitter' ME I 250). Ar adjektīvu veidots aprakstošais nosaukums *baugs laiks* 'nejauks laiks' Rucavā, (LPA); sal. apv. *baūgs* 'neglīts, nejauks; slikts; nikns' Rucavā, kas aizgūts no lietuviešu valodas (EH I 207); liet. adj. *baugūs* 'untumains; baigs, baismīgs' attiecina arī uz laikapstākļiem (*baugi debesis* LKŽ II 694). Arī apvidvārdu *blāgs* 'slikts, nejauks u. tml.' Vidzemē (ME I 311, EH I 226) attiecina uz laikapstākļiem, piem., *blāgs laiks* Alūksnē (ME; sal. liet. *blogas oras* LKŽ VIII 1012).

Lejaskurzemē lieto *blāurs laīks* 'slikts laiks; vējains, lietains vai sniegains laiks', piem., Nīcā (*blāurs laīks – stipri saīst* Apv.), Rucavā (*taga jau jā, blāurs laīks viēn. rasi, kad nu jau labuōsiēs, siēns jāvāķ, viss jādara* Apv.), Papē (*blāūrâ laīkā tâlu neredzēsī*), Sventājā; sal. *blāūra*

jūra 'vētraina jūra' Papē (*Baltijas jūra ir bļaura jūra*).

Apvidvārds *bļaurš* 'slikts; ļauns, nikns' reģistrēts galvenokārt Kurzemē, piem., Dundagā, Bārtā, Dunikā, Embūtē, Gramzdā, Kalētos, Liepājā, Nīcā (*bļaurš suns* Apv.), Nīgrandē, Rucavā, kā arī Bauskā (ME I 320, EH I 233), fiksēts folklorā un rakstu avotos (BW 13114, LP VI 273; U 1872, 33, Br. 1875, 12).

Latv. apv. *bļaurš* ir arhaisms (sal. liet. *biaurūs* 'riebīgs; nejauks; nekrietns' ME I 320). Meteoroloģiskā laika raksturošanai vārdu lieto arī lietuviešu valodā: sal. *biaurus oras*, *biaurūs šaltis* 'liels, spēcīgs aukstums', *biauri pagada* 'liels karstums' (LKŽ I 800, 801).

briesmīgs laiks 'drēgns, lietais u. tml. laiks', piem., Liepājā, Puzē (*briēsmiks laīks – nu nelaps cilēks nuomīrs*).

brikns laiks 'tāds, kad ir lietais, auksts laiks' Kalupē (*pac bryknāis laīks ūoriē tagat* KIV I 190), Līvānos (*bryknā laikā i ōrā it' nasagrīp* ELA); sal. apv. *brikns* 'pretīgs, nejauks, neglīts' Kalupē (KIV), Vārkavā, Zasā (ME I 332), arī 'nikns', piem., Sunākstē (EH I 241), ar līdzīgām nozīmēm *brigns* Neretā (ME I 331); cilme nav īsti skaidra; laikam aizguvums: sal. *bridks* 'tāds, kam ir kādas nevēlamas īpašības' Kalupē (KIV I 189), kas pārņemts no bkr., kr. dial. *брудкий* 'противный, резкий, холодный (о ветре)' (Даль I 132, ПОС II 170; par semantiku un etim. sk. ЭССЯ III 28) vai arī no liet. *bridnas*, bkr. *брудный* (ME I 332, LKŽ I 1041).

draņķīgs laiks 'slikts, nejauks laiks' (LLVV II 387, *sar.*) Asītē, Ērgemē (ĒIV I 273), Engurē, Kalvenē, Vainižos (*tik draņķīks laīks, ka nemīlas ne āra rādītes* VIV I 167); sal. *draņķa laiks* Krustpilī (BW 2471, 1), Vainižos (ELA), dsk. *draņķa laiki* Gaujienā, Stukmaņos (BW 2471, 1 v); sal. *draņķis* 'nepatīkami nokrišņi' (LLVV, *sar.*).

nabarāgs laiks 'neizdevies, slikts laiks' Barkavā (*palyka taic nabarāks laīks, a nu reīta gal'eīgi jāuks beja* LPA); aizgūts (ar nozīmes

pārnesumu un konversiju) no lietuviešu valodas vai poļu valodas: sal., liet. apv. *nabarākas* 'nodzīvojis, paputējis, noskrandis cilvēks' Akmenes raj., 'vējgrāpslis' Mažeikū raj. (LKŽ VIII 494), poļu *nieborak* 'nabags', bkr. *небарака* 't. p.'.

naistīgs gaiss 'nelabvēlīgs laiks' reģistrēts 17. gs. rakstu avotā – J. Langija vārdnīcā ('ungesund Wetter' Lj. 1685, 176). Sal. adj. *naistīgs* 'kaitīgs; neveselīgs' ('schädlich, ungesund') un *naista* 'riebums, pretīgums'; sekundārs ir verbs *naistīties* ('zuwider seyn, eckeln': *ta barib' man naistas* Lj. 1685, 176).

Par vārda izplatību Lejaskurzemē liecina ar nozīmes niansi fiksētais *naists* Nīcā (*šunelis – naists, pa'visam nuovājējis* EH II 3; *tas teļš nedzer rūgušu piēnu – tāt naisc!* /par tādu/ *taga teic isvēliks* Apv.).

J. Endzelīns vārdu *naista* etimoloģiski saistījis ar *naids* (ME II 690); adjektīva *naistīgs* meteoroloģiskā nozīme izveidojusies ar vārda nozīmes pārnesumu; tie atzīstami par arhaismiem, kas saglabājušies kursiskā areāla perifērijā.

nedārs laīks 'slikts, lietains, vējains laiks' Nīcā (*nedārs laīks. nedārs laīks – ķeziks laīks. tas būtu liētus un sniēks, aūksc un vēš* Apv.), Rucavā (*laiks ir ļoti nedārs* ME II 710). Sal. apv. *dārs* 'jauks, labs (par laiku); par vārda izplatību Kurzemē liecina *nedārs* 'nejauks (par cilvēkiem, dzīvniekiem)' Grobiņā, Dunikā, Nīcā (*ta ta nedārs suņš!* Apv.), Rucavā (*nedāra cilvēks* Br. 1875, 77) un *nedāris* 'palaidnis' Nīgrandē u. c. (ME I 710, EH II 11).

negants laīks 'nejauks, ļoti stiprs, postošs (par parādībām dabā)' (LLVV V 369, LVV 502), arī 'mainīgs, nepastāvīgs, nelabvēlīgs (par laikapstākļiem)', piem., Kalupē (*vysa vosora bie nagònta – t'ā l'eic, t'ā solc* KIV II 14); lietojums pamanīts arī 19. gs. rakstu avotos; sal. v. Unwetter

– *nelabs gaiss, negants laiks* (U 1880, 719), sal. apv. *gants 'jauks, patīkams'* (ME I 600, EH I 383; par etim. LEV I 622).

nelābs laiks 'nepatīkams, nevēlams, piem., lietains, vējains laiks' (LLVV V 401), arī Galēnos, Izvaltā, Kalsnavā (*Suns ēd zāli .. uz nelabu laiku*. LTT IV 1771), Kalupē (*vystys pret' nalobu lāiku vālāi lāc loktā* KIV II 16), Nīcā (*vēca ragana nuōsprāguse – nelaps laīks* Apv.), Višķos (*nalobā lāikā i suīi nadzān ūorā* ELA); sastopams arī senākos rakstu avotos; sal. v. *Ungewitter – ne labs gaiss* (Elv. 1748, 270), *ne labs laiks* 'Unwetter' (St. 1789 I 129).

nelāgs laiks 'nepatīkams, piem., lietains, vējains laiks' (LLVV V 403) Engurē (*Apšuciemā ja kaīks ēd zāli, tas uz nelāgu laīku*), Mežotnē (*niļāgā laīkā ne'kuō nivaīr padarīt, uz laīkiēm vajag tikaī labu laīku* LPA), Vainižos (ELA) u. c., arī **nelāga laiks**, piem., Biržos (EH II 15), Kauguros (ELA); sal. adj. *lāgs* 'labs' (par nozīmju attīstību un etim. sk. LEV I 483, 484).

nesmuks laiks 'nepatīkams, piem., lietains laiks' Asītē (ELA), Ērgemē (ĒIV II 369), Salacā (ELA), Vainižos (*šuōde tāc nesmuks laīks – liēts uī ōīksc aī* VIV II 14) u. c.

nešķīsts laiks 'nejauks laiks' Mārcienā (LPA); sal. adj. *nešķīsts* 'negants; atbaidošs' (LLVV V 455, *sar.*).

slikts laiks 'slikti laikapstākļi' (LLVV VII, 591); 'lietains, vējains laiks', piem., Ērgemē (*nu'pat kaīlus laūž – tas us sliktu lāiku* ĒIV III 385), Druvienā (*Ja vārnas skrien uz vakariem, tad rītā sliktis laiks*. LTT IV 1930), Engurē (*Apšuciemā ka mirušus rēdz /sapnī/, tas uz sliktu laīku*), Kursīšos, Līgatnē, Līvānos (ELA), Nīcā (*us sliktā laīka tas i, ka gaīlis dziēd labā laīkā* Apv.), Ogrē (*Zvirbuī klie dz pūļos uz sliktu laiku*), Plāņos

(*Žagatas nāk mājā uz sliktu laiku*, sk. LTT IV 1930, 2209, 2215); sal. *slekts gaiss* Kuršu kāpās (*Sienu sapnot – slekts gaiss, lietus*. LTT III 1634; *slektegais* 'Schlechtwetter' Kur. W. 72; *slēkts* 'nelabs, slikts' Pl. Kurs. 81).

sūdīgs laiks 'nejauks, slapjš, dubļains laiks' Jeros u. c. (EH II 606).

šarps laiks 'nejauks, auksts laiks' Nīcā (Jūrmalciemā *šarps laiks* Apv.); sal. *šarps* 'stiprs, stingrs (par vēju)' Jūrmalciemā (*šarps vējš. vēcī ciļvēki teic: šarps* Apv.); ar nozīmi 'skarbs' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 83); **šērps laiks** 'auksts, vējains laiks' Liepājā (*šērps laiks. kad jau kādas 8 balles, tad saka, ka šērps laiks, bet vēl zvejuo* LPA). Sal. apv. *šērps* 'skarbs' Bērzē, 'ātrs, straujš' Bēnē u. c. (aizgūti no lv. *scherp*, v. *scharf* 'ass, stiprs; (arī par vēju, aukstumu)' ME IV 16, EH II 625).

švaks laiks 'nelabvēlīgi laikapstākļi; nejauks laiks' Dricēnos (*vakār beja švaks laiks: beja l'eic i beja sofc*), Kaunatā (*švakâ lâikâ labuók šâďât ustobâ* ELA); sal. apv. *švaks* 'vājš, nespēcīgs; tāds, kas nav labi padevies u. tml.', piem., Ērgemē (ĒIV III 510), Kalupē (KIV II 486), Vainižos (VIV II 418).

traks laiks 'slikts laiks' Alsungā (reti), Asītē, Blīdenē, Kauguros, Kursīšos, Vainižos (ELA); sal. *traks* 'ļoti liels; ļoti intensīvs, spēcīgs (par lietu, vēju u. tml.)' Vainižos (VIV II 439).

Nelabvēlīgus laikapstākļus raksturo arī konkrētāk, minot saistību ar temperatūru, nokrišņiem u. tml.: sal. *lietus laiks, lietains laiks, sniega laiks* u. c. (plašāk sk. nod. *nokrišņi, sals*); **dzēstrs laiks**, sal. *dzēstrs* 'vēss, spirts' (ME I 547, LLVV II 445), apv. *dzēstrs laiks* Bērzgalē (EH I 357), *dzēstrums* (ME), adj. *dzēstrains* (ME), *padzēstr(i)s laiks* Lugažos (VLIR VIII 84), *karsts laiks*, piem., Grobiņā (*pa vasaru, ka kârsc laiks, ta ju negrib kapiju, grib putru* Apv.), Valgalē (LTT IV 1881), **auksts laiks**

Nīcā, *salts laiks* 't. p.' Bēnē (FBR XVI 156), Barkavā (LPA), Biržos (FBR XII 91), apv. *sklaidis laiks* 'slidens laiks; atkalas laiks' Rojā (*kad pūta šī ē vēji, tad jau bij sklaīdaīs laīks* LPA); *slapjš laiks* Dauguļos (VLIR VI 23), Jumurdā (*Ja vālodze brēc, tad sagaidāms slapjš laiks*. LTT IV 1917); *tīrs laiks* 'skaidrs laiks' Jūrmalciemā.

Galvenokārt laikapstākļus raksturo adj. *drēgns* 'mitrs un vēss', piem., *drēgns laiks, drēgna migla* (ME I 498, LLVV II 393), sal. *drēgnums* 'mitrums un vēsums' (ME, LLVV), apv. *drēgzns* 'mitrs' Gatartā, Iecavā, Pampāļos (ME I 498), *drēgzna* 'tveice' Skujenē (ME); tās pašas cilmes *drēgs* 'atkusnis; slapjdraņķis' (St. 1789 I 46, ar atsauci uz Langi); verbs *drēgnēt* 'kļūt mitram' Bērzaunē (ME I 498). Latviešu valodā nav saglabāties **drēgt* 'tapt mitram', sal. liet. *drēgti* (LEV I 229; liet. *drēkti* 'kļūt drēgnam', *drēkti* 'līnāt, snigt' LKŽ II 683, 684).

Blakus adjektīvam *mitrs* (*mitrs laiks*) Blīdenē reģistrēts sekundārs verbs *mitrenēt* (*laiks mitrenē* EH I 819). Literārajā valodā un izloksnēs lieto arī vārdu *mikls* 'mitrs, drēgns', piem., Kalētos (*miklā laikā ātri sasliņst* LPA), Medzē.

Laikapstākļu raksturošanai tiek izmantoti arī dažādi vārdu savienojumi un frazeoloģismi. Frazeoloģisms *suņa laiks* 'slikts laiks, parasti auksts laiks ar nokrišņiem' (LLVV IV 573, *sar.*) izloksnēs pazīstams plaši, piem., Aizputē, Asītē, Nīcā, Rucavā (ELA), Vainižos (*su:ņ laīks šuode, snieks uī liēts gāžas zeme* VIV II 376), Ziemeļi (*na'aij tuôdâ suņa laikā pa ceļu, trāpīs viēl zibins ūn bouši iz vītas bāikts* ELA).

Sliktos laikapstākļus mēdz raksturot ar dažādiem salīdzinājumiem, piem., *laīks tig slikc, ka laps saīmniks pat sōu sūn nedzēn lō"ķe* Puzē (Apv.).

Līdzīgi frazeoloģismi sastopami arī citās valodās; sal. poļu *psia pogoda* 'slapjdraņķis' (Kup. 39), burtiski 'suņa laiks'.

TVEICE UN AR TO SAISTĪTĀS PARĀDĪBAS

tveice

Vārds *tveice* 'ļoti karsts, arī mitrs saules sakarsēts gaiss': *saules tveice* ir literārs (ME IV 289, LLVV VIII 48, LVV 820); arī izloksnēs tas ir plaši sastopams; sal. *tvēice*, piem., Drustos, Višķos (ME, EH II 710), *tvēice* Valtaikos (*bija tāda tvēice, ka bija pat grūti ēļpuot* LPA), *tvēice* Aizputē, Jaunaucē, Lībagos, Liepājā, Medzē, Rucavā, Sakā, Ugālē, Vaiņodē u. c. (LPA).

Fiksēts 19. gs. rakstu avotos (sal. *tveiks* 'tvaiks' St. 1789 I 334); cilmes ziņā saistīts ar *tvaiks* 'garaiņi' (ME IV 289, LEV II 447).

Līdzās vārdam *tveice* ir vairāki sekundāri atvasinājumi: verbs *tveicēt* 'izplatīt ļoti stipru siltumu (par sauli); būt tveicīgiem laikapstākļiem': *saule tveicē* (LLVV VIII 48, LVV 820); sal. *tvēicēt*, piem., Drustos, Gulbenē, Mazsalacā, Meirānos, Saikavā, *tveicēt* Irlavā, Siguldā u. c. (ME IV 290, EH II 710); adj. *tveicējs* Lejaskurzemē (ME, EH); *tveicīgs* 'spiedīgi karsts': *tveicīgs gaiss*, adv. *tveicīgi* (ME, LLVV, LVV) vispārinātas īpašības apzīmējums – *tveicīgums* (LLVV VIII 49).

Izloksnēs sastopami vēl citi atvasinājumi, piem., ar piedēkli *-(s)m-* darināts *tvēikme* Aiviekstē, Meirānos u. c. ('die Hitze' ME IV 290), *tvēiksme* Zasā (EH II 710); sal. *tvēikme* 'stiprs, tvaiku radīts karstums' Kalupē (KIV II 523).

Mūsdienās tikai retumis vārdu *tvaiks* 'garaiņi, iztvaikojums' attiecina uz laikapstākļiem, parādībām dabā (galvenokārt liter. darbos, sk. ME IV 288, LVV 820, LLVV VIII 46). 19. gs. rakstu avotos šī nozīme ir atzīmēta bez īpašas vietas norādes (sal. *tvaiks* 'der Dampf, Dunst; die Schwüle' U 1872, 314).

K. Karulis vārda *tvaiks* nozīmi 'karstums, tveice' atzinis par vienu no senākajām (plašāk par vārda etim. sk. LEV II 446).

Ar laikapstākļiem saistītā semantika reģistrēta arī šī vārda sekundārajiem atvasinājumiem Zemgalē, Vidzemē un Sēlijā: *tvaicēt* 'stipri karsēt (parasti par sauli)', piem., *tvaicēt* Bērzē, Tērvetē (*saule tvaicē vasarā pirms negaisa* ME IV 287), *tvāicēt* Barkavā, Lubānā, Meirānos, Odzienā, Sarkanos, Saukā, *tvaicēt* Rūjienā u. c. (ME IV 287); sal. *tvaikot* 'garot; sutināt' (ME IV 288, LLVV VIII 46).

Sastopami arī atbilstošas semantikas adjektīvi: *tvaicīgs* (par laikapstākļiem) Grašos, Vecpiebalgā (*tvaicīgs gaiss, būs lietūs* ME IV 287), *tvāikains* Alūksnē, Kalsnavā, Raunā, Rūjienā ('schwül' ME IV 288), ar nozīmi 'miglains' reģistrēts Lubānā (ME), Meirānos (*tvāikans* ME), *tvāikuojs* 'tveicīgs' Sarkanos (*tvāikuojs laiks* EH II 710).

Latviešu literārās valodas vārds *buls*, arī *bula* 'liels karstums, tveice (skaidrā, sausā laikā); dūmakains, tveicīgs, spiedīgs gaiss' (LLVV I 140, LVV 144) ar līdzīgām nozīmēm sastopams arī izloksnēs: *bula* Dundagā (ME I 347), Popē (Ket. 31); *buls* Dzērbenē, Gaujienā, Vecpiebalgā (*gaiss aplaidies ar bulu* ME); dsk. *buli* 'tveice' Alsviķī (*buli dēg* "redzama sausuma dūmaka" EH I 251), Karvā (ME).

Kā jau aizrādījis 19. gadsimta leksikogrāfs K. Ulmanis, parastāk lieto vārdu savienojumu *bula laiks* (U 1872, 39), piem., Kalncempjos (Apv.), Ēdolē, Kursīšos, Nīcā (*bulas laiks ir tukšāks laiks /zvejniekiem/ Jūrmalciemā Apv.*), Lutriņos, Ugālē (LPA); sal. *bula dūmaka* u. tml. (LLVV I 140).

Karsta, spiedīga bezvēja laika apzīmēšanai vārdu *buls*, arī *bula laiks* lieto jūrmalciemos gar visu piekrasti, piem., Ainažos (*bula laīks ir jūlijā*), Salacgrīvā (*buļ laīka zivi neķerās*), Vitrupē (*buļ laīks i bād laīks*), Carnikavā (*bula laīks, kad kâdu nedeļu naų ne'kâd vēj*), Ģipkā (*bu:l laīks i vasars vidu*), Miķelbākā (*bu:l – tas uz mîgl*), Pāvilostā (*kad ir buļs, jūrâ*

ļūoti slāpst LPA), Liepājā (*bula laīks, kad liēls kārstums*), Rucavā (LPA).

Sal. *bula gaiss* 'spiedīgs, tveicīgs gaiss' Valtaiķos (*bija pat grūti ēļpuôt. īsc bula gaīss* LPA); *bula gadi* 'sausī gadi (par laikposmu)' Gaujienā (FS 1730), *bula gads* 'neražas gads' Dzērbēnē (ME I 347), *bula vasara* 'sausa, tveicīga vasara' Valtaiķos (*bet šuôgad jaū naų tâc saūsūms, tâ ka bula vasara nevarētu būt* LPA), *bulu vasara* 'sausa, neauglīga vasara' Alūksnē (ME); izteiciens *bula bites dzied gaisā* – par gaisa sīkšanu vasarā sausā laikā reģistrēts Raunā (LTT I 235; ME).

Latviešu rakstu avotos vārds *buls* sastopams jau kopš 17. gs. (*buls* 'die dürre Zeit', *saule ar bulu* 'die Sonne mit dürre' F I 38, II 80, *saules buls* St. 1789 I 239; *bula laiks* 'heiße Tage' F II 80; sal. *buls*, *bula laiks* 'Dürre, schwule Witterung' St. 1789 I 31; 'dunstige, schwülle Luft, Höhenrauch, Dürre' U 1872, 39; *bula laiks*, *bula gaiss*, *buls* U 1880, 412).

Cilmes ziņā *buls*, *bula* 'spiedīgs gaiss, tveice' saistīts ar *blīst* (pamatā ide. **bhel-* 'uzpūsties, (uz)tūkt'); K. Karulis norāda uz nozīmes attīstību 'tūkt' → 'tvīkt' → '(subst.) pietvīcis gaiss, tveice' (LEV I 152).

No latviešu valodas Ziemeļkurzemes izloksnēm aizgūts līb. *bulà* 'tveice, karstums' (Ket. 31, Suh. 94).

Karsta laika raksturošanai tiek izmantoti arī citi, atbilstošas semantikas vārdi. Piemēram, verbu *cepināt* ar nozīmi 'stipri karsēt, sildīt (par sauli)' lieto gan latviešu literārajā valodā (parasti 3. pers. ME I 373, LLVV II 173, 174; LVV 152, *sar.*), gan izloksnēs, piem., Ērgemē (*kařsta gàn tâ saūle, cepinā kâ us pañnu* ĒIV I 210), Kalupē (*sàuļa capynòì kořstâ làikâ* KIV I 209), Mazsalacā (EH I 266), Vainižos (*soūl cepina kâ us pañn* VIV I 116), Valtaiķos (LPA), Tilžā (TIA 76), Zvirgzdenē (EH); sal. *cept* 'stipri karsēt; tikt stipri karsētam': *saule cepin cep* (ME I 373),

piem., Vainižos (*soūle 'nemaz nevař usturetes, cęp: nuōst* VIV I 116).

Latv. *cept, cepināt* radn. liet. *kępti, kępinti* 't. p.' (ME I 373; par etim. LEV I 166), kurus arī lieto ar pārnestu nozīmi 'karsēt (par sauli); kaist saulē' (LKŽ V 581, 586).

Izloksnēs sastopami vairāki sekundāri atvasinājumi: apv. *cepenis* 'karsts, tveicīgs laiks' Matīšos, Sausnējā (ME I 373), Saikavā (EH I 265), *cepeklis* 't. p.' Nīcā, *cepinātājs* Bārtā (LPA), *cepuona* 'karstums' Sarkaņos (EH I 266).

Latviešu valodā lieto arī verbu *dedzināt* 'ļoti spēcīgi sildīt, karsēt (par sauli)': *saule dedzina* (ME I 450, LLVV II 288), piem., Ērgemē (*dędzināt* ĒIV I 252), Kalupē (*sàuļa vysu d'īnu nažiēleik dadzynòi* KIV I 262), Liepājā (*pa diēns vidu saūl stipri dedziņ* LPA), Nīcā (*Ja saule stipri dedzina, tad gaidāms pērkons*. LTT III 1599); adj. *dedzīgs* 'ļoti karsts': *dedzīgs laiks* Saldū (EH I 313).

Arī lietuviešu valodā polisēmisko *dęgti* lieto ar nozīmi 'sildīt, karsēt (par sauli)' (LKŽ II 368, 369).

Latviešu literārās valodas vārdi ir *karsēt* 'izstarot, izplatīt karstumu': *saule karsē* (ME II 163, LLVV IV 173), *karsināt* (ME), *karsts* 'tāds, kas izstaro siltumu': *karsta saule* u. tml. (ME, LLVV), *karstums* 'laika apstākļi, kam raksturīga augsta gaisa temperatūra' (ME II 165, EH I 590, LLVV IV 177). Tie reģistrēti arī izloksnēs, piem., Barkavā (*ogruōk, mǎn līkas, beja gòn kořstuōkys vosorys, gòn sòltuōkys žimys* LPA), Ērgemē (*šūodiē i traku kařsta saūle* ĒIV II 61), Kuldīgā (*dikt liēls kārstumš*), Tilžā (*sàul'ā kařsēi* TIA 76), Ugālē (*ziērg jo paliēk tād tramigāk kārsta lačka* LPA).

Rakstu avotos lietoti kopš 17. gs. (sal. *karsts* 'heiss; hitzig' Lettus 1638, 90, 92; *karstums* 'Brunst; Hitze' Lettus 42; Lj. 1685, 101).

Latv. *karsts* radn. liet. *kārštas* 't. p.' (ME, LEV I 385), ko attiecina arī uz laikapstākļiem un debess spīdekļiem (*karšta žvaigždē* LKŽ V 320).

Izloksnēs sastopami vairāki sekundāri atvasinājumi: *karsa* 'karstums' Bērzaunē (ME II 163), *karsuone* 't. p' Latgalē (EH I 590); adj. *karsīgs* (par laiku) Alūksnē, Taurenē (ME II 164), *karsnējs* Piebalgā ('schwüles Wetter' ME), *karstans* Alsviķos ('ein wenig heiss' ME), *karstins* 't. p' Bērzaunē (ME), *karstīgs* Rūjienā (ME); *karstināt* (EH I 589).

Latviešu literārajā valodā vārds *suta* tiek lietots ar pārnestu nozīmi 'tveice, tveicīgs laiks' (ME III 1127, LLVV VII₂ 289). Ar līdzīgām nozīmēm tas reģistrēts arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*ka kašc laīks, ta tā sacija – ta nu gān i suta!* ĒIV III 462), Lutriņos (LPA); sal. 'silts mitrums' Džūkstē (EH II 605); *sute* 'tveice' Bārtā (LPA); fonētisks variants *sutra* 'karstums bez vēja' Aucē (LPA).

Latv. *suta*, apv. *suts* 'karsti garaiņi', pārn. noz. 'tveice' (sal. liet. *šutā* 'tveice; garaiņi; smaka' LKŽ XVII 213) atvasināti no verba *sust* (liet. *šūsti*), tās pašas cilmes ir arī *sautēt* (ME III 1127, LEV II 327, 328).

Blakus pamatvārdam sastopami vairāki atvasinājumi. Literārs ir vārds *sutuņa* 'laikapstākļi – karsts gaiss ar paaugstinātu mitruma pakāpi' (LLVV VII₂ 291; hidromet. termins, sal. kr. *dyxoma* HTV 289), kas plaši reģistrēts arī izloksnēs: *sutuņa* 'sutīgs, tveicīgs laiks', piem., Praulienā, Saikavā, Stelpē, Vestienā (ME III 1129), Bebreņē, Biržos, Dunikā (EH II 606), Aknīstē (FBR XV 196), Galgauskā (arī *suteīgs laīks* GIA 31), Kalupē (*pagūo tuōda sutūņa piēc lēita* KIV II 456), *sutuōņa* Aucē, Dunalkā, Kalētos (*vasarā pēc liētus vaļ uznākt sutuōņa* LPA), Laidzē, Liepājā, Medzē, Nīgrandē, Rudbāržos, Sieksātē (*kad bij tā ēlles sutuōņa, tad siērde klapēja* LPA), Ugālē, Valtaiķos (*vakaļ bija tāda sutuōņa, bet šuōdiēn diēviņš baras* LPA); sal. *sutuonis* Birzgalē (*kad sutuōņa gaiss,*

tad gaidāms pārkuons EH II 606), Jelgavā (arī *sutuona laiks* U 1872, 288), *sutuone* 'tveice' Tilžā (*sutūnā* TIA 76).

Ar līdzīgām nozīmēm sastopami vēl citi atvasinājumi: *sutenis* 'tveice; karsts, tveicīgs gaiss (laiks)' Kandavā, Rubā (Reņģē EH II 605; sal.: "Tagad viņš suteņa laikā gāja jūrā uz zušiem." J. Grants. Vēja pusē. R., 1966, 171), *sutinis* Alūksnē (ME III 1128), Bērzgalē, Varakļānos (*sutins* EH II 605), *sutnis* Mazsalacā, Piebalgā (U 1872, 288, ME), *sutums* 'liels karstums' Ceraukstē, Iecavā, Sāvienā, Zālītē, 'mitsr karstums' Gaujienā (ME III 1129).

Tveicīgo laikapstākļu raksturošanai lieto arī sekundārus adjektīvus un verbus; sal. adj. *sutains*: *sutains gaiss* Siguldā ('gewitterschwer' ME III 1127), *sutains laiks* Rankā, Salacā (EH II 605); *sutīgs* ('tveicīgs, spiedīgs' LLVV VII₂ 290): *sutīgs gaiss* Ērgļos, Jaunpiebalgā (*priekš pārkuona sutīgs gaiss*), Vestienā (ME III 1128); *sutīgs laiks* Birzgalē (EH II 605), Ērgemē (*laikām jāu būs gān liētus, tāt sutīks laīks* ĒIV III 462), Kalupē (KIV II 455), Bērzaunē, Jaunpilī, Kalvenē, Kursišos, Slampē, Ventspilī (LPA) u. c.; verbs *sutināt* 'tveicēt, karsēt (piem., par sauli)' (LLVV VII₂ 290) Ērgemē (*laīks ār sutinā, ka kařsta saūlīte i* ĒIV III 462), Kalupē (*nu šudīņ i sutynōi, ka navār gluōptīš* KIV II 456), Tilžā (TIA 76), Lutriņos, Pērkonē, Valtaiķos (*saūle tā sutina* LPA).

Ar līdzīgu vārda nozīmes pārneseu lieto arī vārdu *sautēt* 'tveicēt (par laiku)' Ērgemē (*liētus jāu būs, traku kařsē, sautē* ĒIV III 322) u. c.

Literāra ir arī verba *spiest* 'izdarīt spiedienu' pārnestā nozīme 'ļoti karsēt, tveicēt': *karstums spiež, saule spiež* (U 1872, 272, ME III 1006, LLVV VII₂ 112). Minētais lietojums sastopams arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*saūle spiēž .. traki spiēž gān šuodiē, redzēs, vāi liētu saspiēdis vāi* ĒIV III 411), Kalupē (*kuō špīš loba saūļa, tuō šnīks ūotri nūk'iust*

KIV II 426), Popē (Apv.), Vainižos (VIV II 354). Ar līdzīgām nozīmēm reģistrēti arī atvasinājumi, piem., *spiede* 'sauss, karsts laiks' Zaubē (ME III 1005), *spiediēns* 'tveice' (LLVV VII₂ 108), piem., Ērgemē (*nu i gān spiēdiēnc, vāi pēcpuzdienā spiēdis akāl uz liētu vāi* ĒIV III 410); *spiēduoņa* 't. p.' Rucavā (LPA); adj. *spiedīgs* 'tveicīgs': *spiedīgs gaiss, laiks* (ME III 1005), 'tāds, kas ir ļoti karsts .. (parasti pirms negaisa)' (LLVV VII₂ 108) Ērgemē (*tāc kā spiēdīks i, tātēc tās bites tā kuōž* ĒIV III 410), Kalupē (*gāiss jira spīd'eīks, beš vīēja, apsamūośs, kořsc* KIV II 426), Priekuļos (*Kad vasaru laiks ļoti spiedīgs, tad gaidāms lietus*. LTT II 1075), Vainižos (VIV II 354); *spiedējs* Popē (*tāc spiēdēs gaīs, tā spiēž ta soīl* Apv.), *spiedošs* 'tveicīgs' (*gaiss paliek spiedošs* LLVV VII₂ 109) Kursīšos (LPA).

Par laikapstākļiem lieto arī verbu *svēlt* 'kvēlot, kaist; karsēt' (sal. liet. *svēlti* 'kvēlot' ME III 1149, LEV II 334): *saule sveļ* (LLVV VII₂ 306, *reti*). Ar minēto verbu latviešu valodā motivēta virkne dažādu atvasinājumu ļoti liela karstuma un pārnestā nozīmē ļoti liela aukstuma apzīmēšanai, piem., *svēluot* 'karsēt' Jaunpiebalgā, Lielvārdē (ME), 'salt' Ērgemē, Tirzā u. c. (ME, ĒIV III 466); sal. *svēla* 'stiprs aukstums; stiprs sals' Ērgemē (ĒIV), *svēlu gaiss* 't. p.' Naukšēnos (ME III 1149); *svelonis* 'svelme' (LLVV VII₂ 305, *reti*), *svēluonis* 'liels karstums' Bērzaunē, Zaubē (*svēluoņa laiks* ME), Šķibē (EH II 614), *svēluons* 'ļoti auksts laiks' Ērgemē (ĒIV III 466), *sveloņa* 'svelme' (LLVV VII₂ 305, *reti*), *svēluoņa* Ērgemē (*ka ziemā aūksc, ta saka – nu i gān laūkā tāda svēluoņa, ģīmi svilinā. nu i tāc svēluonc* ĒIV III 466), Liepājā (ME), Druvienā, Vestienā, Vietalvā (EH); adj. *sveļš* Lazdonā (*sveļš karstums, sveļa saule* ME III 1150), *svēlains* Ērgemē (*svēlains gaiss, sals* ME III 1148), *sveļains* 'ļoti

auksts' Burtniekos (*sveļains laiks*), Mazsalacā, Rūjienā (U 1872, 289, ME), *svelīgs* 'svelmains' (LLVV VII₂ 304, *reti*), 'ļoti auksts' Ērgemē (*vai cik svelīks laīks i šuodiē* ĒIV III 466), *svelošs* 'ļoti karsts (piem., par gaisu); ļoti auksts' (ME III 1149, LLVV VII₂ 305, 306), *sveļluots* Cirgaļos (*sveļluots karstums*), Tirzā (*sveļluots aukstums* ME), Jeros (*sveļluots laiks* EH II 614), Vainižos (arī *sveļluotīgs* VIV II 380); adv. *sveļluoti* (ME III 1150), *sveļluoti auksts* Kurmenē (EH), 'ļoti, ārkārtīgi (karsts, auksts)' Vainižos (*tik sveļlot aūks. svīldina vai ac:s nuó piēr āra*; arī *sveļluotīgi* VIV II 380).

No verba *svelt* ar piedēkli *-m-* atvasināts *svelme* 'stiprs karstums'; *pareti* 'stiprs aukstums' (LLVV VII₂ 305); izloksnēs tas registrēts ar līdzīgām nozīmēm: sal. *sveļme* Džūkstē, Jeros, Saldū (ME III 1148, EH II 614), Ērgemē (*briēsmīga sveļme bi tūo svēdienu* ĒIV III 466), Vainižos (*puzdeñlaīka citreīz iŗ tād soūls sveļm; sveļm iŗ oūks aŗ* VIV II 379), Lutriņos, Sakā, Vaiņodē (LPA) u. c.

Līdzās vārdam *svelme* sastopami arī sekundāri atvasinājumi: *svelmonis* 'svelme' (LLVV VII₂ 305, *reti*); adj. *svelmains* 'ļoti karsts (par laikapstākļiem)'; *pareti* 'ļoti auksts' (LLVV VII₂ 304); sal. *sveļmains* Bauskā, Ērgemē, Salacā u. c. (ME III 1148), Vainižos (*apat puzdeñ bi sveļmañc, siēnc žu:u* VIV II 379); *svelmīgs* 'ļoti karsts (par laikapstākļiem)'; *pareti* 'ļoti auksts' (LLVV VII₂ 305) Stelpē, Varakļānos u. c. (ME III 1149); verbi *svelmēt* 'stipri karsēt (par sauli u. tml.)'; *pareti* 'stipri saldēt' (LLVV VII₂ 305) Saikavā (*saule svelmē* ME III 1149), Vainižos (*soūl nu sveļme tā ka siēnlaīka* VIV II 380), arī *svelmināt* 't. p.' (LLVV VII₂ 305), 'stipri saldēt' Nīcā (EH II 614).

Verbam *svelt* radniecīgs ir vārds *sveilis* 'karsts, sauss laiks' Odzienā

(ME III 1147); sal. *sveīlis* 'liels karstums, svelme', piem., Zaubē, *sveīle* 't. p.' Bauskā, *svēile* Cesvainē, Krustpilī, Saikavā (ME); adj. *sveils* 'karsts, tveicējošs' Druvienā (EH II 613), *sveilīgs* ('heiβ') Dzelzavā, Galgauskā, Lubānā u. c. (ME III 1147); reģistrēti arī verbi: *svailēt* 'stipri karsēt', piem., Krustpilī (ME III 1141), *sveilēt* Druvienā, Lubānā, Mārcienā, Saikavā (*saule stipri sveilē* ME III 1147, EH II 613); sal. *sveiļuot* 'kvēlot' Sāvienā (ME).

Retāk reģistrēti varianti ar garu patskani saknē, piem., *svēle* 'liels karstums': *saules svēle* (LLVV VII₂ 304, *reti*); sal. *svēle* Bērzaunē, Krustpilī (ME III 1153), *svēls* 't. p.' (ME, no rakstu avotiem), adj. *svēls* 'svelmains': *svēla saule* (LLVV VII₂ 306, *reti*), *svēls* 't. p.' Vietalvā (EH II 615), *svēlains*, *svēluošs*, piem., Āraišos, Drustos, Gulbenē (ME), *svēluots* (EH II 615), *svēļains* (ME III 1153); verbs *svēluot* 'karsēt' (ME).

Neskaidras cilmes ir sporādiski reģistrētais *svēicēt* 'stipri karsēt' Koknesē ("dedzināt": *saule stipri sveicē*. "Reimwort zu tveicēt" ME III 1146). Iespējams, tas radies, kontaminējot *sveilēt* un *tveicēt*.

No verba *sviļt* 'stipri karst, gruzdēt; degt' (sal. liet. *svilti* 't. p' LEV II 339) atvasināto (kauz.) *svilināt* lieto ar nozīmi 'stipri karsēt': (parasti) *saule svilina* un pārn. noz. 'stipri saldēt', piem., *sals*, *vējš svilina* (ME III 1158, LLVV VII₂ 321) Dundagā, Lutriņos, Vainodē, Valtaiķos (*pēc šitādas svilināšanas sākās pamatīgas liētavas* LPA); retumis lieto arī *svildināt* 'svilināt', piem., Vainižos (*tas aūksteš vēš svildineļ vaīgs* VIV II 383). Tās pašas cilmes ir sporādiski reģistrētais adj. *svils* 'heiss, hitzig' Varakļānos (ME III 1159), *svilmīgs* 'svelmīgs': *svilmīgs laiks* Stelpē (ME III 1158). Nav skaidra cilme vārdiem *zvīls* Bērzaunē (*zvīls gaiss* ME IV 780, EH II 816), *zvīlis* 'heisse Glut' un *zvīlēt* 'degt, karsēt (par sauli)

Zaubē (ME).

No verba *svīdēt* 'sviedrēt' (ME III 1162) atvasinātos adjektīvus *svīdens* un *svīdīgs* attiecina arī uz laikapstākļiem: *svīdens laiks* Jeros (EH II 619), *svīdīgs gaiss* Dundagā (ME III 1162, ar atsauci uz E. Dinsbergu).

Blakus verbam *tvīkt* 'kļūt sārtam, kaist; izdalīt karstumu' (LLVV VIII 52; sal. liet. *tviñkti* 'tūkt, briest; pārplūst; apmākties' LKŽ XVII 298; etim. sk. LEV II 448) ir vairāki atvasinājumi tveices un ar to saistītu parādību apzīmēšanai, piem., *tvīcēt* 'tveicēt' reģistrēts Kalupē (*sāuļa tveicēi, šinc to labi kōlst* KIV II 523); *tvīce* 'tveice' (*saules tvīce* ME IV 292). Daļa no tiem reģistrēta galvenokārt tikai rakstu avotos: *tvīcināt* 'panākt, būt par cēloni, ka (kas) tvīkst': *saule tvīcina* (LLVV VIII 51), *tvīka* 'tvīkums' (ME, LLVV VIII 51, *reti*), adj. *tvīkains* 'tveicīgs' (piem., *gaiss, laiks* ME, LLVV VIII 51, *reti*), Salacā (*tvīkans* EH II 711), *tvīkuoņa* (*saules tvīkuoņa* ME, LLVV), *tvīksme* (*saules tvīksme* ME, LVV 820); *tvīksmot* (*gaiss tvīksmuo saules tvaikuos* EH II 711), *tvīksmīgs* ('heiss, schwül' ME IV 292).

Kurzemē sporādiski reģistrētais *tveñce* 'karstums, sutoņa' Laidzē (*sāūle i tā:d tveñc, ka laīkām bez liēt neīstiks* VLIR VIII 278), Stendē (Mund. St. I 85) ir arhaisms resp. kuronisms tāpat kā *tviñcināt* 'tvīcināt' Stendē (*saule tvīncina* ME IV 291; *nu gān tviñci:n!* Mund. St. I 85); sal. apv. *tviñkt* 'stipri smelgt; tvīkt, svīt' Ārlavā, Dundagā, Stendē, Vandzenē u. c. Kurzemē (ME IV 291, EH II 710; liet. *tveñkti* 'tveicēt' LKŽ XVII 246).

Tās pašas cilmes varētu būt arī *tvañka* 'tveice; dūmakains, sakarsis gaiss' Sventājā (*tvañka ir uz jūru, ka tāļu nevař rēdzēt*), Kuršu kāpās (sal. *tvank* 'Wetterhitze' Kur. W. 79), *tvañkums* 't. p' Kuršu kāpās Nidā.

Kurzemes dienvidrietumos reģistrēts arī adjektīvs *tvañks* 'karsts,

tveicīgs' Papē (*tvañks laīks – rāms, vēja nav ne zināt*), Sventājā (*tvañks laīks – spiēduošs gaīss, vēja naų, sīltc*); sal. *tvañka jūra* 'lēna, rāma jūra (bez vēja un viļņiem)' Papē (*jūra tvañka – jūra nuōrimusi un vēja naų*).

Vārds sastopams plašāk, taču ar citu nozīmi: sal. apv. *tvañks* 'tvans' Kurzemē, piem., Bunkā (ME IV 288), Usmā (LVDA 76); 'smaka' Ārlavā, Dundagā, kas saglabāties kā kuronisms (tiek saistīts ar *tvīkt*, sk. ME IV 288, par nozīmju attīstību LEV II 448).

Leksiski semantiskas paralēles ir arī lietuviešu valodā: liet. apv. *tvankà* 'tveice; apmācies laiks' (piem., Klaipēdas, Šilales, Telšu raj. LKŽ XVII 213), adj. *tvankūs* 'tveicīgs; apmācies' ('karštas ir drēgnas, slopinantis' Klaipēdas raj. LKŽ XVII 215).

Nozīme 'tveicīgs (par laikapstākļiem)' sporādiski reģistrēta adjektīvam *tvanains* Kalsnavā, Meirānos (*karstā laikā priekš lietus tvanains gaiss* ME IV 288); sal. *tvangains* Vestienā ('dunstig': *tvangains gaiss* ME), *tvanīgs* (*tvanīgs gaiss, tvanīgais karstums* ME IV 288, no rakstu avotiem; LLVV VIII 47); verbam *tvanēt* atzīmēta arī nozīme 'garot' (ME). Tie ir sekundāri atvasinājumi blakus vārdam *tvans*, ko mūsdienu literārajā valodā lieto ar nozīmi 'indīga gāze, kas rodas nepilnīgi sadegot kurināmajam' (LVV 820, LLVV VIII 47; par vārda *tvans* izplatību izloksnēs sk. LVDA 76. k.; par semantiku un etim. sk. LEV II 447).

Ar nozīmi 'tveicīgs' adjektīvs *tosīgs* reģistrēts Ērgemē (*vakār a gān bi kaīsc ūn tosīks laīks* ĒIV III 557); tas ir sekundārs atvasinājums no Ziemeļrietumvidzemē sastopamā apv. *tosa* 'tvaiks, garaiņi; suta; tvans' (aizgūts no ig. *toss* 't. p.', plašāk par izplatību un semantiku sk. LVDA 76. k., Kagaine 2004, 211, 212).

Tveices, karsta laika raksturošanai lieto arī vārdus *versme* 'ļoti stiprs karstums': *saules versme*; *versmains* un *versmīgs* 'ļoti karsts', piem., *versmains gaiss*; *versmot* 'izstarot versmi' (ME IV 541, EH II 772, LLVV VIII 393, LVV 850).

Sastopami vēl citi pamatnosaukuma varianti, piem., *versms*, *vērsms* (U 1872, 335), kuriem izloksnēs dažkārt ir arī atšķirības semantikā; sal. *veřsme* 'liels karstums' Kūdumā (FBR XI 41), 'karsta

svelme, piem., pirts gars' Svētcimā (*vērsmis* FBR XV 79), 'liesma, stiprs karstums' Varakļānos (*vēršmē* FBR XI 123), bet arī 'liels (rīta) aukstums' Varakļānos (ME IV 542), 'auksta gaisa strāva' Pildā (EH II 772); *vērsmains rīts* 'auksts un vējains rīts' Saikavā (ME IV 541); *vērsmā* 'liels karstums vai aukstums' Rubenē (U 1872, 335), *vērsmā* 'auksta gaisa strāva' Penkulē (ME IV 566), (*saules*) *vērsmē* Saldū, *vērsmē* 'liesma' Nīcā (EH II 777), *vērsmenis* 'karstums' (ME); adj. *vērsmains* 'strāvains' Trikātā (ME), *vērsmīgs* 'karsts': *vērsmīgs gaiss* Kalncimā (ME IV 566); *vērsmuoties* (par sauli, EH II 778).

Latv. *vērsmē* radn. liet. *versmē* 'avots' (etim. saistīti ar *virt* 'vārīt', sk. ME IV 541; subst. 'karsts tvaiks' → 'karstums' LEV II 510). Par nozīmju pārnēsumiem 'ļoti karsts (laiks)' ⇔ 'ļoti auksts (laiks)' sk. nod. *sals*.

Tveicīga, karsta laika raksturošanai retāk sastopami citi, arī ar vārdu pārnēsumu veidoti adjektīvi.

alpains 'tveicīgs (par laiku)' Sventājā (*alpains gaiss*) atvasināts no apv. *āļpt* 'slāpt (nost)' Dunikā, Kalētos, Rucavā (laikam aizgūts no liet. *ālpti* EH I 68); semantiski tuvs arī liet. adj. *alpius* 'tveicīgs, spiedīgs' (LKŽ I 110).

grūts laiks 'tveice' Sunākstē (EH I 413); sal. *grūts* 'smags; ar traucējumiem (par elpošanu)' (ME I 669, 670).

smags 'tāds, kas apgrūtina elpošanu (par gaisu); spiedīgs; tāds, kad pastāv ļoti nevēlami laikapstākļi' (*gaiss sutīgs un smags* u. tml. LLVV VII₂ 28, 30); sal. 'tveicīgs (par gaisu)', piem., Ērgemē (ĒIV III 391), Barkavā (*gaiss tik smoks, taic sut'ēiks* LPA), Kursīšos.

Apzīmējums *saducis laiks* 'spiedīgs, tveicīgs laiks' reģistrēts Augstkalnē (FBR XII 24, EH II 404); plašāk tas sastopams ar nozīmi 'apmācies laiks' (sk. nod. *mākties*).

dūmaka

Literārais nosaukums **dūmaka** 'miglai līdzīgs veidojums, ūdens iztvaikojumi karstā, tveicīgā laikā; viegla migla' (*bieza dūmaka, pelēka dūmaka* u. tml. LLVV II 409, LVV 196; arī hidromet. termins HTV 71; angļu *haze*, v. *Sonnenrauch*, *Mist*, kr. *дымка*) izloksnēs plaši sastopams, piem., Ērgemē (*kaŗstā laikā kādreiz i tāda dūmaka* ĒIV I 282), Liepājā (LPA), Līvānos (*āiz dūmokys i ūtra krosta redzēt navār* ELA), Nīcā, Pērkonē (LPA), Rankā, Sērmūkšos ('pietvīcis laiks' EH I 347), Ugālē, Valtaiķos (*aizvakaŗ bija pamatīga dūmaka, bija pat grūti ģļpuôt* LPA).

Sastop lietojumu arī daudzskaitlī: **dūmakas**, piem., Naudītē (*saule brien pa dūmakām* ME II 527).

17./18. gs. rakstu avotos fiksētās nozīmes liecina par atvasinājumu ciešo saikni ar pamatvārdu **dūmi**: sal., piem., **dūmanas** 'Rauch. Dampf' (F I 61, II 104), **dūmakas** 'Rauchwolken' (St. 1789 I 54, ar atsauci uz J. Langi), **dūmaka**, **dūmaks** 'Sonnenrauch' (U 1880, 656).

Latv. **dūmaka** (sal. liet. apv. **dūmaka** 'migla' Ignalinas raj. LKŽ II 834), **dūmaks** atvasināti ar piedēkli **-ak-** (Lgr. 357) no **dūmi** (par etim. sk. LEV I 239).

Izloksnēs registrēti arī citi varianti: **dūmaga** Nautrēnos (*taĩdys Keĩ dŷumogys tŷuóć. pazavār iz mēžu – taĩc zŷls, tēi dŷumoga* Apv.), **dūmēgs** Varakļānos (EH I 347), **dūmaks** Liepājā (*dūmaks – ūdens tvaĩki, kad gaĩss silts, bet ūdens aũksts* LPA), **dūmākas** Bērzaunē (ME I 527), Sarkaņos (EH I 347), **dūmāks** Kalupē (KIV I 283), Varakļānos (*vokorā apsyta dŷumāks* FBR XI 121; sal. **dūmēks** EH I 347), **dūmāksnis** Kalupē (*rudĩniē dŷumòokšņu laĩki* KIV I 283; par atvasinājumiem ar piedēkli

-ksn- sk. Lgr. 354, 355).

Sekundāri adjektīvi: **dūmakains** 'tāds, kur ir dūmaka (par gaisu, debesīm)' (*dūmakains gaiss ir uz jauku laiku* ME I 527, LLVV II 410, LVV 196), piem., Ērgemē (ĒIV I 282), Medzē (LPA), Nīcā (*tuõ teĩca pa dūmaku, gaiss dūmakains, neskaĩdrs* Apv.), Salacgrīvā (*dūmakans laĩks – nuõvilciẽs, vāja rēdzamiba. vētras laĩka tā naũ jāustraĩcas, ka miglaĩna laika, kad rēdzamiba mazāka par kilometru*), Sērmūkšos (*dūmakains laĩks*), Sunākstē (ar ū EH I 347); **dūmakots** 'dūmakains' (LLVV II 410).

Izloksnēs reģistrētie varianti: **dūmakaiņš** 'dūmakains' Ērgemē (ĒIV I 282), Ezerē (*kalabad šuo vasaru zili gaisi, dūmakaiņi? Dieva dēli nuonēmuši Saules meiti vainadziņu* BW 33794); adj. **dūmakāinis** Kalupē (*d̥yumakāiņc lāiks, d̥yumakāiņa d̥ĩna* KIV I 283), **dūmagains** 'miglains' Meirānos ('neblig' EH I 347), **dūmākains** Kalsnavā (ME I 527); sekundāri adjektīvi ir arī **dūmāksnaiņš** (*laiks*) Vainīžos (ME I 527), augšzemnieku izloksnēs **dūmaksnājs** Balvos (ME), **dūmaksnājs** Secē (ME), **dūmaksnējs** Galgauskā (EH I 347; par nomenu piedēkli **-ksn-** sk. Lgr. 354, 355).

18./19.gs. rakstu avotos minēti arī vēl citi varianti: sal. **apdūmakains laiks** (St. 1789 II 170, 432), **apdūmaklajs** 'pietvīcis laiks, gaiss' (U 1872, 9), **dūmakajs laiks** ('raucherige Luft, dicke Luft' St. 1789 I 54).

Sastopami arī sekundāri verbi: **dūmakuot** 'radīt dūmaku; būt dūmakainam' (*jūra dūmako* LLVV II 410); sal. **dūmakāt** Naudītē (*ziedamā laikā rudzi dūmakā* ME I 527).

No vārda *dūmi*, *dūmuot* ar piedēkli **-uon-** (Lgr. 328, 329) atvasināti nosaukumi: **dūmuonis** 'neliela migla uz jūras' Liepājā (*taĩn tā vaĩ rēdzēĩt pāri, tas tāt baĩc dūmuõnis* LPA); 'dūmaka, pietvīcis gaiss' Tāšos (ME I

528); *dūmuoņa* 't. p.' Liepājā (LPA), Sērmūkšos (EH I 348).

Sal. adj. *dūmuoņains* Alūksnē (*dūmuoņaina diena* EH I 348), *dūmuoņaiņš* (ME I 528), Vestienā (BW 33794, 1); *dūmuots* (*gaiss*) 'dūmakains' Grobiņā (EH; *tāc kārsc bi, tāc dūmuôc gais, – nu būs liētus!* Apv.).

Vārds *dula* 'dūmaka; neliela migla' sastopams Kurzemes ziemeļrietumos: Ancē, Miķeļbākā, Užavā (*dul ap mēnes ir uz laīk maiņ* LPA); sal. *dula laiks* 'tveice' Ventspilī (*dul laiks – augustē, kad nav vējš, nav zivs* VZBM); adj. *dulaīns* (*laīks*) 'apmācies (laiks); miglains' Užavā (*rudene bi tāc dulaīns laīks* LPA).

Ziemeļkurzemē izplatīti arī sekundāri verbi (parasti 3. pers.): *dulēt* 'dūmakot; mākties' Laidzē (*sāk dulēt, rīt vaīrs nebūs laps laīks* VLIR VIII 263); *aizdulēt* Puzē (*sāul i aizdulejs – būs laīk pārmaīņš*), Ugālē (*debesmāl aizdules, ka tik pa nakt nesāk līt* LPA); *apdulēt* Puzē (*sāul apdulejs, vīslā, dikt nelīst*); *apdult* 'apmākties (par laiku)' ('trübe, bewölkt' ME I 82), Ancē (*šuodien diena apdulusi* BW 16045 v), Laidzē (*gāiss abdūl, būs liēc* VLIR VIII 263), Popē (*šodien dien apdulus, nu vairs saul neredzēs* BW); *nuodulēt* Laidzē (*nuodulejs uz tuō kārstum* VLIR VIII 263), Popē (*liēc nāk āūkš, tuīš, .. pelēks, nuodu:lēs* Apv.); *piedulēt* Stendē; sal. arī *dulināt* 'kūpināt, kvēpināt' Puzē (EH I 340).

Dūmakas nosaukums *dula* atvasināts no adj. *duls* 'tumšs, brūngans', kas plaši reģistrēts Kurzemē, piem., Aizputē, Nīgrandē, Rudbāržos (*tev, guosniņa, dula mute, tev vajaga ābuoliņa* BW 12400, 2; ME I 513), Skrundā (BW 15905, 8), Grobiņā (sal. *dulumbērs* EH I 341), Kalētos (*duli zirgi* LPA), Nīcā (*dula guôve – ne īsti mēlla, ne īsti brūna* NI 266,

267), subst. *dulis* 'gaiši brūns zirgs' Īvandē (EH I 340).

Adjektīvs reģistrēts jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *dulls*, *padulls* 'braunlicht, dunkelbraun' Lj. 1685, 62); sal. arī *dūls* 't. p.' (ME I 513; par adj. *duls*, *dūls* nozīmju attīstību, pārneseumiem un etim. K. Karulis, sk. LEV I 238, II 440, šķ. *tumsa*).

Dabas parādību apzīmēšanā leksēmai paralēles ir lietuviešu valodā (arī žemaišu izloksnēs): sal. liet. *dūlia*, *dūlis*, *dūlis* 'dūmaka, migla' Kupišķos (LKŽ II 818, 820, 821), *dūliava* 'migla ar smalku lietu' Kretingas rajonā, *dūlioti* 'smalki līņāt' Kretingas, Skodas rajonā (LKŽ II 819, 820).

Kuršu kāpās reģistrētais nosaukums *dūmlāks gaisas* 'dūmaka' (Pl. Kurs. 54) laikam ir pārņemts no lietuviešu valodas: sal. liet. *dūmalākas*, apv. *dūmlakas*, *dūmalōkas* 'dūmvads; lāpa; dūmi, dūmošana' (LKŽ II 834, 842).

Par rakstu avotos minētā vārda *rūģe* 'dūmaka; krēsla' (Konv. XIX 36898; sal. *kāda tur gaisma*, – *rūģe vien* ME III 568, no liter. darba) izplatību izloksnēs ziņu nav. Tā motivētālvārds ir verbs *rūgt*, kam izloksnēs, piem., Kalupē, reģistrētas arī nozīmes 'putēt; dūmot' (KIV II 307); sal. arī liet. *rūkti* 'kūpēt, kvēpt, putēt', *rūkas* 'migla'.

Rankā atzīmētais nosaukums *timakla* 'dūmaka' (*a < ē* ? EH II 682; sal. adj. *timakains laiks* 'dūmakains') ir atvasinājums ar piedēkli *-kl-* no verba *tīmt* resp. *tīnst* 'tumst', kas izplatīti galvenokārt augšzemnieku izloksnēs, piem., Alūksnē, Bērzaunē, Galgauskā, Kalupē, Lubānā, Neretā, Pildā, Varakļānos (ME IV 191, EH II 682, KIV II 504); apvidvārdiem *timt*, *timst*, *timsa* atbilst *tumst*, *tumsa* (par etim. sk. ME IV 191, šķ. *timsa*; LEV II 440, šķ. *tumsa*); arī adj. *timšs* 'tumšs' sastopams Vidzemē izloksnēs ap Ranku (sk. LVDA 83 A).

migla

Vārds *migla* 'sabiezīnātu ūdens tvaiku nosēšanās virs zemes' (LLVV V 212, LVV 481, HTV 187; angļu *fog*, v. *Nebel*, kr. *туман*) ir vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu literārajā valodā.

Miglainu laiku paredz pēc saules rieta īpatnībām:

*Sak', saulīte, noiedama,
Kāda diena rītā būs?
Vaj būs saule, vaj būs lietus,
Vaj miglaina nomiglojsi?*

Dzirciemā (BW 29308)

Tautas ticējumos pēc miglas vēro, prognozē laika maiņas un druvu auglību (*Ja pavasarī daudz miglas, tad vasaru bieži līst. Antiņciemā; Pēc miglas arvienu vējains laiks. Bīriņos; Ja migla rītos kāpj uz augšu, tad drīzumā gaidāms lietus. Nogalē; Kad migla nolaižas līdz zemei, tad būs sauss laiks. Rīgā; Cik daudz rudenī miglas, tik daudz ziemā būs sniega. Skrundā; sk. LTT III 1255, 1256; Lini jāsēj miglainā rītā, tad viņi tīri aug. Jaunpīlī. LTT II 1084*).

Kurzemē pierakstītas dainas par *miglas māti*:

*Miglas māte dambi dara
Līdz ozola galiņam:
Līgojiesi, ozoliņi,
Lai netapa galiņā.*

Priekulē (BW 2864, varianti arī Krotē, Lielkrūtē, Rāvā)

Vārdu *migla* parasti lieto arī izloksnēs, piem., Džūkstē (*biēzā miglā pretīmbraucēju grūti saredzēt, tikai, kad pa'visam klāt, tad caūr miglu var pamanīt ELA*), Galēnos (*ka nu reīta ir mygla, tod beūs sýlta dina ELA*), Kalupē (*ka mygla čelās iz aūkšu, to byūs l'eīc, a ko mygla krèit iz žēni, to nabyūs l'eīta KIV I 617*).

Nosaukumu *migla* lieto arī zvejnieki visā piekrastē, piem., Svētciemā (*citreiz nāk nuo jūr tāt liēls migl. migla ne'kuo nerēdz us priēkš ELA*), Liepenē (*tik briēsmig mīgl un duod tāds briēsm zignāls: iss un gārs ... Vīgale kūgs jūre pūs*), Sarnatē (*ja mēnesim dārzs apkārt, – būs mīgl*), Ziemupē (*izejam – jūrā tād migla kā maīss*), Jūrmalcīemā (*miglas laikā pūta signālu pudelēs ar nosistu galu VZBM*), Papē (*rudenī ir miglas lački*), arī Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 68, Šm. 36; sal. *migils* Kur. W. 50).

Citi šī vārda varianti ir reti sastopami; lietojums vīriešu dzimtē ir novecojis: sal. dsk. *migļi* 18. gs. rakstu avotos (sk. LEV I 593).

Raksturīgi apzīmētāji, piem., **balta migla** Engurē (BW 31924, 1), retāk **zelta migla** Rendā (BW 24617), **zila migla** Nīcā (LTT III 1255), **melna migla** Mārcienā (BW 34714, 2 v), **bieza migla** Aizputē (BW 13340), **diža migla** Kuldīgas apr. (*diža migla, liela rasa, tās man laba nedarīja: miglā tautas neredzēju, rasā mirka vilnainite*. BW 13459, 1), kā arī **plāna, viegla, auksta, slapja migla** Stendē (Drav. m.); **jūras migla** (Konv. XIV 27087); sal. arī **ķīvītu migla** 'migla agrā pavasarī' Papē (*mařtā tā migla, tad nāks ķīvīts mājā*).

Vārds *migla* minēts jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 131, F I 148; sal. v. *starker Nebel* – *liela migla* St. 1789 II 432).

Kopīgs baltu un slāvu valodu vārds: latv. *migla*, liet. *miglā* 't.p.', slāvu **mьgla*, radn. kr. *мѣгум* 'smidzina (par lietu)' (pamatā ide. **mighlā* 'migla, mākonis', sīkāk par etim. sk. ME II 624, LEV I 593).

Atvasinājumi: **miglaine** 'miglains laiks', **miglājs** 'migla; miglains laiks' (ME II 624); lok. **miglienā** 't. p.' Kabilē (BW 34045, EH I 812), **migluoņi** 'Stukmaņos ('Landhöhenrauch, Nebelflecken' EH I 812, no rakstu avota). Ir vairāki sekundāri adjektīvi: **miglains** 'tāds, kurā ir migla (par gaisu, atmosfēru)' (ME II 624, LLVV V 213) plaši sastopams izloksnēs, piem., Allažos (*Ja izkapti asinot, miglainā rītā tālu skan, būs labs laiks*. LTT II 628), Biržos (FBR XII 72), Daugmalē (*Lini un griķi jāsēj miglainās dienās, tad viņi ir ļoti ražīgi*. LTT II 1085), Dundagā (FBR V 133), Ungurpilī (*Kad Sveču diena miglaina, būs lietaina vasara*. LTT IV 1787); izloksnēs arī **miglaiņš**, piem., Ērgemē (ĒIV II 315), Grobiņā, Rendā (*miglaiņā rītiņā es izbrīdu linu lauku* BW 28323, 2); **miglains** Stendē (*miglaina diena* EH I 812, sal. *migļi* 'migla'); **miglājs** 'miglains' Lubānā (*sausa krūkle nuoziedēja miglājā rītiņā* BW 24480); **migluojs** 't. p.' Jaungulbenē, Lazdonā (*sak saulīti netekam migluojā rītiņā* BW 5206, ME II 624, EH I 812), **miglāts** 'miglains' Kalupē (*tuôdā*

mygluôtâ reitâ aizguoju da mēžām KIV I 617), **migluots** Sīkragā, Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 68, Kur. W. 50).

Daži no minētiem atvasinājumiem sastopami jau 17. gs. rakstu avotos: *miglains gais* ('nebelicht Wetter' Phras. 1638, 379; Lj. 1685, 167), sal. *miglains* ('nebelicht' F I 146, II 227); *apmigluots būt* ('nebelicht seyn' Lj. 1685, 167). Ar laikapstākļu nozīmi J. Langijs devis arī salikteni **miglgais** (Lj. 167); sal. Lejaskurzemē pierakstīto dainu:

*Dod, Dieviņi, miglas gaisu,
Līdz izjāju meitu ciemu.*

Rāvā (BW 29675)

Sekundāri verbi: **miglot** ('būt tādām, kur rodas migla' LLVV V 214), **miglāt**, piem., Blīdenē (EH I 812), Remtē (BW 34714, 1 v), sal. **apmiglāties** 'apmigloties' Džūkstē (*apmiglājies laiks* u. tml. EH I 102), **miglīt** Saikavā (*šūorīt miglīt* EH I 812), **miglināt** Ezerē (*zelta miglu miglināja* BW 34714); **nomiglot** Nīkrācē (*visi mazi avotiņi zelta miglu nomiglojši* BW 17652, 1); **samiglot** (*aiz upītes balta migla, kas to miglu samigloja* BW 3527). Arī verbi fiksēti senākos rakstu avotos (piem., *miglot, apmiglot* 'nebeln, benebeln' St. 1789 I 165, II 432).

Aprakstošie darbību apzīmējumi izsaka galvenokārt dažādas nozīmju nianšes: sal. **migla iet augšā, migla nāk zemē**, piem., Džūkstē (*sagā visa migla aūkšā* Velt. 309), Ērgemē (*ka migla iēt aūkšā, ta būs liētus, ka nāk zemē, ta būs sauss laīks* ĒIV II 314); **migla ceļas**, piem., Izvaltā (*nu pūra mygla cālās, gāiss kaī pīnc paļik* ELA), Raunā (VLIR III 171), **migla kāpj**, piem., Popē (*ka nuo rīta migl kâp uz âūkš, ta peīcak pa diē:n liēts līst* ELA), **migla krūt**, piem., Kalupē (KIV II 617), Lutriņos Rudzētos (*ka mygla nūkrēit iz zēmi, byūs lops lāīks, a ka pasacēļ iz aūkšu, byūs l'īec* ELA), arī Sventājā; **migla (nuo)līst** Barkavā (LPA).

Dainās raksturīgi ir vārdu savienojumi **miglu laist** un **miglu mest** (*migla metas* ME II 624): sal. *visi mazi avuotīņi vakarā miglu laiž* Ancē

(BW 17652); *visi mazi purvelīši ik vakaru miglu laida* Krotē, varianti arī Ēdolē, Usmā, Ventspilī u. c. (BW 17652, 1), *visi mazi avuotīņi ik vakaru miglu met* Lielvārdē (BW 17652, 2), *visi mazi ezeriņi vakarā miglu met* Cīravā, Dzērvē, Siguldā; varianti arī Dundagā, Kuldīgā, Rendā u.c. (BW 17652, 3).

Reģistrēti vēl daži retāk sastopami miglas nosaukumi.

Sporādiski reģistrētais *blāve* 'migla' Mazzalvē ('Nebel' ME I 312) saistāms ar adj. *blāvs* 'bālgans; pelēcīgs'; sal. *blāva migla*, *blāva gaisma*, *blāva debess* (ME I 312, sīkāk par cilmi sk. ME I 312, LEV I 133).

Vārds *dumaka* 'liela migla; lietais laiks' minēts no Vecpiebalgas (ME I 514), sal. adj. *dumakains (laiks)* 'miglais, lietais' (ME I 514, bez vietas norādes); lietošanu Vidzemes ziemeļaustrumos apstiprina arī atvasinājums *dumaksnājs* 'apmācies, miglais laiks' Jaungulbenē (ME I 514). Pamatā verbs (apv.) *dumt* 'apmākties, kļūt mākoņainam' (ME I 515) un adj. *dums (dumjš)* 'tumši brūns; apmācies' (ME I 514); sk. arī *dūmaka*.

Latgalē blakus vārdam *migla* ar to pašu nozīmi lieto aizguvumu *tumāns*; tas reģistrēts Andrupenē, Asūnē (*tumānc sāucās, kot par naļelu gobolu nasaredzīs* ELA), Izvaltā, Kaunatā, Maltā, Pildā, Višķos (*byūs loba pagoda, tumānc krēit iz zārni* ELA).

Vārds aizgūts no bkr., kr. *туман*.

Jūras miglas apzīmēšanai tiek lietoti arī daži aprakstoši nosaukumi:

biezs laiks 'miglais laiks' Ģipkā (*biēza laīka ir bīstam būt kūģceļā*), Kolkā. Sastopams arī rakstu avotos ("Biezā laikā nava visai droši ostas ieejai tuvoties." J 1908, 36). Sal. *biezs* 'blīvs; dziļš (par miglu, krēslu)' (ME I 306, LLVV II 87).

garaiņi 'migla, kas ceļas no ūdeņiem un slapjām vietām' (LLVV III 71); *jūras garaiņi* 'jūras migla (parasti rudenī)' Liepājā (*garaīņi /ir tad/, kad jūra siltāka par gaisu, tad saceļās tādi jūras garaīņi 12 m augstumā*

LPA). Sal. *garaiņi* '(silts, karsts) tvaiks' (LLVV III 71; par lietošanu rakstu avotos un vārdu etim. sk. ME I 601, 603, LEV I 287, 289).

gariņu laiks 'rāms laiks ar biezām miglām rudenī' Ģipkā, Sīkragā (*gariņ laīks – migluōts, lēns, ap Miķeliņm. gariņlaīks – vēš stāv nuo viēn puš un lēns*). Sal. *garaiņu mēnesis* 'oktobris', *garu mēnesis* 't. p.' (ME I 601), *garu laiks* ('Allerseelen Tag' St. 1789 I 69), Puzē (*Garu laiks tiek svētīts četras nedēļas*. LTT IV 1956), *gariņu laiks* 'veļu laiks' Ēdolē, Zlēkās (LTT IV 1961), Lielplatonē (*Veļu laiku, novembra mēneša miglas, sauc pie mums par garu laiku, gariņiem, arī gariem*. LTT IV 1951).

Par leksēmas *gars* (dem. *gariņš*) nozīmju attīstību 'tvaiks' → 'dvaša, elpa' → 'dvēsele' → 'pārdabiska būtne' rakstījis K. Karulis (sk. LEV I 289, 290).

Sekundāro verbu ***garot*** 'radīt miglu, garaiņus (par ūdeņiem, mitrām vietām u. tml.)' (LLVV III 77) lieto arī izloksnēs: sal. (*jūra, upe*) ***garuo*** 'veido miglu virs ūdens (rudenī)' Ģipkā (*jūr izgaruō, kad samētas aūksts, tad uznāk migl un jūr garuō*), Liepājā, Medzē (LPA), Papē (*bet citu reži (jūra) biēzi garuō, tā kā migla pa-visam garuō, tā kā nevaļ ne piēci suōļi rēdzēt uōtru*).

Ar nozīmi 'garot, miglot' lieto arī verbu ***kūpēt*** un ***kūpināt*** (par jūru u. tml.), piem., Engurē (*rudēns ka nāk, paliēk salts, ap -15°, ūdēns sāk kūpēt, jūra kūpina*), Medzē (*upe kūp* LPA), Rojā (*rudenī jūr kūp*). Sal. *kūpēt* 'plūst un celties uz augšu (par tvaiku, miglu u. tml.)' (LLVV IV 493; par vārda *kūpēt* 'dūmot' etim. sk. LEV I 445).

Ar līdzīgu nozīmi reģistrēts vārds ***rūgt*** Kuršu kāpās Nidā: *vakar jūrā rūga* (EH II 387, šķ. *rūgt* 3). Sal. apv. *rūgt* 'kūpēt, dūmot', piem.,

Aulejā, Bebrenē (EH II 387), Kalupē (KIV I 307), Līksnā (*dyumi ryuga* BW 11103).

Vārda *rūgt* 'kūpēt, dūmot' izplatība Lietuvas pierobežā un *rūgt* 'miglot (līņāt)' Kuršu kāpās norāda uz iespējamo lietuviešu valodas ietekmi: sal. liet. *rūkti* 'kūpēt, dūmot; līņāt, smidzināt' (sal. liet. *rūkas* 'migla, miglājs').

Par vārda *rūgsme* 'ziemas migla', kas atvasināts no verba *rūgt* ar izskaņu *-sme* (sk. Lgr. 162. §), lietošanu izloksnēs ziņu nav (ME III 567, bez avota norādes).

Sk. arī nod. *mākties*.

Vārds *rasa* 'sīki ūdens pilieni, kas, pazeminoties temperatūrai, kondensējas gaisā, nosēdušies uz zemes virsmas, augiem, priekšmetiem' (LLVV VI₂ 538, LVV 667, HTV 246; angļu *dew*, v. *Tau*, kr. *poca*) laikam ir vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu valodā.

Tautas ticējumos rīta rasa vairojot skaistumu, veselību un, protams, to vēro, lai prognozētu laika apstākļus (*Ja vasaras naktī zālē nav rasas, tad tas uz lietu. Lubānā; Ja uz zāles rasa, tad to dienu sagaidāms labs siena laiks. Kad vakarā nav rasas, tad gaidāms lietus. Nīcā; Ja no rīta zālē nav rasas, būs pārkoņa lietus. Katvaros, sk. LTT II 1535, 1536*).

Raksturīgs lietojums ar apzīmētāju: *liela rasa*, piem., Ērgemē (*vasaras rītuos zālē bi liēla rasa* ĒIV III 182), Dzērbenē (*es nestāvu pie ozola, pie ozola liela rasa* BW 12524), Lieljumpravā (*migla, migla, liela rasa, tā man laba nedarīja* BW 13459), Nogalē (*Kad no rīta ir liela rasa, tad gaidāms smuks laiks. LTT III 1536*), Talsos (*LTT III 1536*); *rīta rasa* Kalsnavā (*krīt' zemē, rīta rasa, no zaļā āboliņa* BW 29292), Suntažos (*skaņa, skaņa rīta rasa, vēl skaņāka vakarā* BW 11463); *auksta rasa* Palsmanē (*Ja vakarā dzidras debesis un auksta rasa, tad nākošā rītā gaidāma salna. LTT III 1185*); *salta rasa* 'auksta rasa' Kalupē (*pa sōltu rosu stāigavu bōsōm kūojōm* KIV II 287); sal. arī *siltrasa* 'silta rasa' Kalupē (KIV II 394); dainās arī *zelta rasa* (BW 34714, 4).

Rakstu avotos vārds *rasa* sastopams jau kopš 17. gs. (Lettus 1638, 182, F I 204, Lj. 1685, 213); aprakstošais nosaukums *zāles ūdentīņš* blakus vārdam *rasa* minēts K. Fīrekera vārdnīcā (F I 204, II 307).

Kopīgs baltu un slāvu valodu vārds: sal. latv. *rasa*, liet. *rasà*, ssl. *rosa*, lat. *rōs* 't. p.' (pamatā ide. **rōs-/ros-* 'tecēt', sk. ME III 478, LEV II 104).

Atvasinājumi: adj. *rasains* (LLVV VI₂ 538); apv. *rasuots* Nīcā (*ka guov's iēēda rasuōtu, jaūnu ābulīnu, ta piēpūtās* Apv.); verbi *rasot*, arī *aprasot, norasot* (LLVV VI₂ 541, I 259, V 641; sal. arī liet. *rasóti* 'krist,

veidoties rasai; slapināt; liņāt', *aprasóti, rasúoti* LKŽ XI 189, 206); apv. *aprasāt* Dunikā, Kalētos, Rucavā (EH I 108), *rasēt* ('thauen; staubregnen' U 1872, 220), *rasināt* 'pilināt' ('träuffeln' Lj. 1685, 213); 'smidzināt' (ME III 478); *aprasināt* ('betauen' F I 204, II 307).

Reģistrēti vēl daži vārdu savienojumi, kas nosauc rasas veidošanos vai citas ar rasu saistītas parādības: *rasa metās* ('es tawet' Lettus 1638, 182), *rasa metas* (Lj. 1685, 213); *ar rasu aplacināt* 'bethauen' (St. 1789 II 132; sal. *ar rasu aplacenāt* 'mit Taw besprengen' Lettus, 182; *ar rasin'* *apslacina /apslapina/* Lj. 1685, 213); *rasa rodas* (KLV 1913, 806); *rasa nuoiet* 'rasa nožūst' Kursišos (*nuô rīta, ka nuôgāja rasa* LPA), Ugālē (*vīr jo agŗ no rīt gā us pļāv, kamēr vēl raš naŗ nogājs, ta tā īškapt labāk nēm to zāl. vispār jo vēc cilķ tā teic, ka kārtigaŗ siēnaŗ i jadabu trīs raš. ta viš i tāt, ka vajag* LPA); *rasa nuokrū* 't. p.' Gulbenē (*Ja rasa ilgi nenokrūt, tad būs lietūs.* LTT III 1536).

Vārdu savienojums *rasa krūt* atkarā no konteksta apzīmē gan rasas veidošanos, gan nožūšanu, piem.:

*Eita, meitas, kad iedamas,
N'eita sebu vakarā:
Vakars nāca, miglu laida,
Rasa krita vaiņagā.*

Jaunatē (BW 5826)

*Krūt' zemei, zelta rasa,
No sudraba dāboliņa.*

Lielvārdē (BW 29292)

Arī lietuviešu valodā minēto parādību apzīmēšanai lieto vārdu savienojumus, piem., *rasa krinta, rasa užeina* (sk. LKŽ XI 182).

MĀKOŅI

mākties

Vārds **mākties** (parasti 3. pers.) 'pārklāties ar mākoņiem; kļūt mākoņainam' (LLVV V 68; LVV 459) un prefiksālais atvasinājums **apmākties** 'pārklāties ar mākoņiem; kļūt mākoņainam; kļūt, būt tādām, kad debesis ir mākoņainas (par laikapstākļiem)' ir literāri (LLVV I 234; LVV 57; sal. *apmācies laiks*, kr. *пасмурная погода* HTV 28, 152; angļu *to cloud*, v. *bewölken*). Arī izloksnēs tie ir plaši sastopami, piem., Ērgemē (*apmāciēs i, bet sniegi nenāk. es gaīdu, vai negruōzīsiēs tas laīks* ĒIV I 76), Garozā (*šuodien diena apmākuse* BW 16045 v), Kalupē (*tuōc apsamūoćs, dīš vai reīt byūš pagoda* KIV I 99), Kandavā (ME I 150); Raunā (*laīks mācas* VLIR III 171).

Rakstu avotos minētie verbi reģistrēti kopš 17. gs. (sal. *apmācis gaiss* 'wolckicht' Phras. 1638, 379; *mākt, mākties* 'wölken, beschwerken', *mācās* 'es wolket, schwerket' F II 219; *apmācis* Elv. 1748, 220; *apmākties* 'beschwörken', *apmācis laiks* 'trübes Wetter' St. 1789 I 150; *apmācies, mākoņi vien* St. II 126; *apmākties* 'sich umwölken' U 1872, 10).

Latv. *mākties* 'kļūt mākoņainam' tiek saistīts ar liet. *makēnti* 'brist (pa dubļiem, purvu)', *makōnē* 'dubļi' (LKŽ VII 775), kr. *мокрый* utt.; pamatverbs **mākt* 'tapt slapjam, mirkt; mitrināt', pēc K. Karuļa domām, latviešu valodā izzudis blakus homonīmam *mākt* 'spiest' (plašāk par etim. sk. LEV I 563).

Galvenokārt izloksnēs sastopami vēl citi varianti: **mākuoties** 'sich bewölken' Veļķos (*lij līdams, lietus gaiss, kuo tik ilgi mākuojies* BW 23317, 1; ME II 581), **apmācēties** Stendē (*apmācēišās debess* Drav. m.), **apmācīties** 'apmākties' Svētcienā (*apmācījes* FBR XV 70), Vainižos (*viēnlug bi apmācījes, nu spīd soūl akaļ* VIV I 35), **apsamākties** Kalupē (KIV I 99), **apzamākties** Ozolainē (*tai abzamūoćs, aiz mūokūņu sàulīš*

narač ELA).

Reģistrēts arī prefiksālais verbs **āizsamākties** 'apmākties (par debesīm, sauli)', piem., Biržos, Krustpīlī (*aizsamāca debestiņš* BW 31926), Drustos, Sesavā (ME I 39); atzīmēts jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *ais-* / *ahs-mahzis ir Juhri* 'nach der See hin ists beschworken' Lj. 1685, 150).

Samērā plaši tiek lietots atvasinājums **nomākties** 'pilnīgi apmākties (par debesīm, laikapstākļiem)' (ME II 817; LLVV V 604; LVV 529), piem., Ērgemē (*ak tu trakais laīks! nū i gān nuômāciēs kâ māiss* ĒIV II 426), Liepenē (*tik rāms un tāds nuômāciēs .. tēs i pruôjam uz jūr. nāk vęca Vālcen gařam, dzeņ luôps: "nu būs vēš šonakt. vai diēviņ, ka nu būs vēš!?"*), Pāvilostā (*citrež diēna ir tik tuwša un tašsās uz liētu. tad saka: nuômāciēs ka katla dibēņs* LPA); **nuosamākties** Barkavā (*a kod nūsamuočs ģeja, tod jāu vāiruok piēc gaiļim tū reitu zynuôja*); **nuomācēties** Stendē (Drav. m.).

Ar līdzīgu nozīmi reģistrēti daži atvasinājumi ar prefiksu **pie-**: **piemākties** 'mazliet apmākties' ('sich bewölken' U 1872, 194; ME III 271, EH II 261, no rakstu avotiem; LLVV VI₂ 80), Ērgemē (ĒIV III 51), **piesamākties** 'apmākties' Barkavā (*pìsamuočs làiks* LPA), **piemācūties** 'piemākties (par laiku)' Daugulos (VLIR VI 72). To pašu nozīmi izsaka atvasinājums ar prefiksu **sa-**: **samākties** 'apmākties, parasti pilnīgi (par debesīm)' (LLVV VII₁ 186) Aizupē (*laiks samācies, taisās uz lietu*), Stendē (*samācās // apmācās // nuomācās* Drav. m.), Tīrzā (*debess samācies* ME III 682).

Atvasinājumi atzīmēti arī 17./18. gs. rakstu avotos (sal. *sasmācis gaiss* 'beschworken, wollkicht Wetter' Lj. 1685, 150; *debeši uzmācās* St. 1789 I 150).

Blakus apvidvārdam *mākulis* 'mākonis' un *apmākulis* 'apmācies laiks, mākoņainas debesis' (ME I 105, no rakstu avotiem) sekundārs atvasinājums ir *apmākuļot* 'apmākties' Varakļānos (EH I 101).

Arī līdzās verbam *dugt* '(ap)mākties' (ME I 510) parastāks ir prefiksālo verbu formu lietojums: *aizdugt* Naudītē (*lietus nāk aizdudzis* ME I 23), Zaļeniekos (*aizdudzis gaiss* ME), *apdugt* 'viegli apmākties; būt dūmakainam (parasti par gaisu, debesīm)' (LLVV I 196, *pareti*); sal. *apdudzis gaiss* ('bewölkt, trübe') Augstkalnē, Kursišos, Skrundā (ME I 82), Adulienā, Galgauskā, Mēmelē (EH I 78), Džūkstē (*šodien diena apduguse, šodien saules neredzēja* BW 16045 v; ME I 83, šķ. *apdūkt*).

Līdzīga nozīme dota atvasinājumam *nuoduguoties* Siguldā (*nuoduguojies gaiss* 'trüber, benebelter Himmel' EH II 41); sal. *piedugt* 'kļūt dūmakainam, smacīgam, arī piemākties (parasti par gaisu, debesīm)' (LLVV VI₂ 32), 'kļūt spiedīgam, tveicīgam' Saldū (EH II 248), Šķibē (LPA) un Zaļeniekos (ME III 246).

Plašāk reģistrēts atvasinātais verbs *sadugt* 'kļūt miglainam; dūmakainam (par gaisu); apmākties': *debess sadugusi* (LLVV VII₁ 75; LVV 688), arī *laiks sadudzis* Auros, Bērzaunē, Ezerē (LPA), Jaunaucē, Ļaudonā, Platonē, Smiltēnē (ME III 615); *sadudzis gaiss* Saldū (EH II 404); sal. *sadugusi* (-e) *saule* Apē (Alūksnes raj.), Blīdenē, Cesvainē, Cīravā, Dzērvē, Inčukalnā, Krotē, Lutriņos, Sātiņos, Skrundā (BW 21902, 2–4).

Nozīme 'apmākties' verbam *dugt* izveidojusies semantiskā attīstībā: sal. *dugt* 'dunstig, trübe, finster, böse werden' (ME I 510).

Verba izplatību papildina *duga* 'tveice' Naudītē (*kas par dugu! būs negaiss* ME I 510) un adj. *dugans* 'apmācies; drēgns; smacīgs (par laiku)' Lubānā, Vecpiebalgā (EH I 339); sal. *dugains laiks* (ME I 510, no rakstu avota), *dugains* 'dūmakains' Vainižos (*noņ ne lāg skaīdrys, ne apmāces, gaīs: tāt dugaīc* VIV I 172).

Raksturīgi, ka vārdiem ar nozīmi 'apmākties (par laikapstākļiem)' blakus izveidojušās nozīmes 'tvīkt; sakarst' = 'bojāties (pelēt, smakot)' un pārnestās nozīmes 'noskumt; kļūt īgnam; apstulbt u.tml.' (sal. arī *duga* 'duļķes; dūņas; pelējums (par labību); slikta garša, smaka' ME I 510, EH I 339).

Blakus saknei *dug-* sastopamas arī formas ar *dūg-*: **apdūgt**: *šūodien diena apdūguse* Līvberzē (BW 16045), **sadūgt** Vārmē (*debess sadūgusi pirms lietūs* ME III 615), *Zvārdē (sadūguse saule tek, lietūs gaisu domādama* BW 21902 v).

Cilmes ziņā sal. arī liet. apv. *duņgti, apduņgti* 'apmākties' (LKŽ II 856).

Arī verbam **dūkt** 'apmākties', kas reģistrēts Rūjienā un Vandzenē (sal. *dūka, dūka šī dieniņa ar melniem mākoņiem; tā apdūka mans prātiņš, ar nelieti dzīvojot* BW 26837, ME I 526), ir vairāki atvasinājumi: **apdūkt** ('sich bewölken') Iecavā (*šodien diena apdūkuse, šodien sauli niredzēja* BW 16045), *apdūcis gaiss* 'pietvīcis gaiss' Irlavā, Platonē, Rundālē (ME I 82, 83), Rucavā (*saūle apdūkuse* LPA); **nuodūkt** 'apmākties' Mežotnē (*diena nodūkuse* Grāvendālē BW 16045 v), **nuodūkties** (ME II 778, no rakstu avota); **sadūkt** Sieksātē (*sadūkuse saule lēca caur zilām mākoņām* BW 21902, 3). Verbam **piedūkt** reģistrēta arī nozīme 'piesmakt': *piedūkusi istaba* Dundagā (ME III 247).

17. gs. rakstu avotos verbs *dūkt* minēts ar pārnesto nozīmi 'būt nomāktam, skumt; būt vājam, novadēties' (sal. *dūkt* 'betrūbt, abgemattet seyn' F I 61, II 104), ko sastop arī dainās, piem., *sadūcis prāts, sadūkusi sirds* (ME III 618). Arī slāvu valodās vārdus 'mākties, mākonis' lieto pārnestā nozīmē: sal., piem., kr. frazeol. *обложило облаком разум его* (Даль II 595).

Blakus verbam *dūkt* 'apmākties (par laikapstākļiem)' ir adj. **dūkans** 'mitsrs, miglains (par laiku)' Vitrupē (*dūkans – dūmakains laīks, krast nevaī izšķārt* LU); etimoloģiski tiek saistīti ar krāsas apzīmējumu: sal. adj. *dūkans* 'tumši pelēkbrūns (par zirgiem)' (piem., Drustos, Rūjienā, Trikātā, Vecpiebalgā), kas radies no adj. **dūks* 'pelēks, tumšs' (sk. ME I 525, EH I 346, LEV I 236).

Ar tumšas krāsas apzīmējumu adj. *duls* (*dūls*) tiek saistīts verbs *apdult* 'apmākties' Ancē (*šodien diena apdulusi, šodien saules neredzēja* BW 16045 v, ME I 82), kā arī citi atvasinājumi, piem., *dulēt* 'mākties (par laiku)' Laidzē u. c. Ziemeļkurzemē (par izplatību un cilmi sk. arī *dula* 'dūmaka').

Arī verbam *dumt* 'apmākties (par laiku)' ir paralēles vārddarināšanas un semantiskā ziņā. Līdzās *dumt* 'apmākties' Rūjienā (ME I 515) un *dumēt* 't. p.' Jaunpiebalgā (EH I 342) biežāk ir reģistrētas prefiksālas formas: *aizdumēt* Drustos (*gaiss aizdumējis, nevar sauli cauri redzēt* ME I 23), *apdumt* 'apmākties, pārklāties ar mākoņiem': sal. *apdumuse saule* Bruknā (BW 21902, 4 v, ME I 82), Koknesē (BW 26310, 1), *apdumis laiks* Galgauskā, Kurmenē, Ļaudonā, Sausnējā (EH I 78), Kalētos (*šūorīt tāt abdumis gaiss* LPA); *apdumēt* ('sich mit blauem Dunst beziehen') Dzelzavā (*pamale apdumējusi*) un Galgauskā (EH); *nuodumt* ('sich leicht bewölken, benebeln'): *gaiss, laiks nuodumis* Kurmenē, Stelpē, Vecsaulē (EH II 41); *nuodumēt* 'ar vieglu miglu pārklāties' Vestienā (EH); *piedumēt* 'apmākties' (*piedumējušas debesis, laiks piedumis* ME III 246, no rakstu avotiem) Jaunpiebalgā (*gaiss piedumējis* EH II 248); *sadumt* Ērgļos (*sadumuse saule* BW 36310, 2), Dzērvē, Suntažos, Vecpilī, Vilcē (BW 21902, 2–4 v), Rucavā (*sadumis laiks – ne īsti līst, ne nelīst Papē*); *sadumēt* (*laiks sadumējis* 'apmācies') Galgauskā (EH II 405). Ar to pašu nozīmi arī *sadūmt* Ērgļos (*kā saulīte sadūmuse* BW 26310, 2).

Atvasinājums *dumājs* 'apmācies laiks' atzīmēts Stukmaņos (EH I 341).

Blakus nozīmei 'apmākties' verbam *dumt* ir arī nozīme 'satumst': sal. *duma, дума, vakars nāca* Priekulē (BW 23426, 1); ar tālāku nozīmi ir atvasinājumi *piedumēt(ies)* 'pieduļķot' Stendē (EH II 248), *sadumēt* 'sapeļēt, sabojāties (par miltiem, ēdienu)' Cesvainē, Galgauskā u. c. (EH II 405).

Cilmes ziņā verbs *dumt* 'apmākties, satumst' tiek atvedināts no

krāsas apzīmējuma adj. *dum(j)š*, *dums* 'tumšs, brūngans; bālgans, palss'.

Vārds sastopams Kurzemē u.c. (piem., Dundagā, Dzirciemā, Laucienē, Vandzenē ME I 514; *man bij divi dumji zirgi, tas trešais iten mells* BW 29832; *dumjs* 't. p.' Džūkstē EH I 342); adj. *dūms* 'tumšsarkans' reģistrēts galvenokārt Vidzemē (*dūmas guovis* Rūjienā, Jaungulbenē u. c. ME I 528). Ar sākotnējo nozīmi adjektīvs minēts jau 17. gs. avotos (*dumš zirgs* 'schwarz brauner' F I 55; sal. *dumš* 'unklar', *dumš ūdens* 'dunkel Wasser' Lj. 1685, 63); cilmes ziņā tālāk tiek saistīts ar vārdu *dūmi* (sk. LEV I 239).

Ar nozīmi 'apmākties' Zemgalē un Vidzemē sastopami verbi ar sakni *-dun-*, kas reģistrēti galvenokārt prefiksālo atvasinājumu formās: **apdunēt*, sal. *apdunis* laiks 'bewölktes, nebligēs, windstilles Wetter' Stelpē (EH I 79), **nuodunēt*, sal. laiks *nuodunis* 'dunkel bewölkt' Stelpē (ME II 777), *piedunēt* 'sich zum Regen bewölken' Galgauskā (*debess mala tāda piedunējusi* ME III 246). Plašāk atzīmēts tās pašas saknes verbs *sadunēt* 'apmākties' (*kad vasaru lielā sausumā gaišs kā dūmu pilns, saka, ka gaišs sadunējis*), piem., Biržos, Džūkstē, Galgauskā, Vandzenē (ME III 616). Verba pamatforma **dunt* nav pamanīta.

Sekundāri atvasinājumi ar sazarotu semantiku ir lietuviešu valodā: sal. liet. *dunuoti* 'rēgoties; būt neskaidri redzamam (tālumā, miglā)' (apv. *dunokūoti* 't. p.' Utenu, Zarasu raj. LKŽ II 861).

Blakus nozīmei 'apmākties' verbam *dunēt* reģistrēta arī nozīme 'pelēt; smakot (piem., par labību, miltiem, maizi)' Nītaurē, Stelpē, ko tālāk J. Endzelīns nedroši sastatījis ar liet. *dunēti* 'novadēties' un latv. apv. *dvans* 'tvans' (sk. ME I 517, EH I 78).

Iespējams, sakne *dun-* radusies fonētiski: sal. adj. *dungans* 'sarkansalns (par zirgu)' (no rakstu avota); 'dūmais (par gaisu)' Krimuldā (ME I 517); J. Endzelīns atvedina adj. *dungans* no **dumgans* un saista ar adj. *dums* (ME I 517).

Verbam **dust* 'apmākties', sal. *piedust*, piem., *piedusis laiks* 'sutīgs, pietvīcis laiks' Jaunpiebalgā (ME III 247), citi atvasinājumi ar atbilstošām nozīmēm (par laikapstākļiem) nav pamanīti.

Tās pašas cilmes laikam ir vārds *duzt* 'apmākties', piem., laiks *duz* Nīgrandē ('wird trübe, bewölkt sich (bei Windstille)' ME I 522), sal.

apduzēt 'dunstig' Aizupē (*apduzējis laiks* EH I 79), **saduzt**, piem., *saduzuse saule tek pretīm lietūs mākoņām* Alsungā, varianti Allažos, Dunalkā, Lutriņos (BW 21902, 5), Kuldīgā, Skrundā (BW 17283), **saduzēt** Aizupē (*saduzējis laiks* ME III 618), Ēdolē (*saduzejse saule lēce, lietūs gaisa gaidīdama* BW 10591).

Minētie verbi **dust* un *duzt* ir vienas cilmes, jo kopīgas ir arī citas nozīmes: sal. *dusēt* 'pelēt; bojāties' Lizumā, Sasmakā (ME I 521), *sadusēt* 't. p.' Džūkstē (EH II 405) un *duzēt* 'kvēlot, plēnēt' Rūjienā (ME I 522), 'sakarst, sasust' Rūjienā (RN 193), Slampē ('saiet pikās par miltiem' (EH I 345), *saduzt* 'sabojāties' Mazsalacā, Slampē (ME III 618), *nuoduzēt* 't. p.' Rūjienā (ME II 778), *saduzēt* 'iegūt nepatīkamu garšu, sasmakt (parasti par graudu produktiem)' Ērgemē (ĒIV III 242).

Izloksnēs izveidojušās arī pārnestās nozīmes līdzīgi kā vārdam *mākties*: sal., piem., *duzēt* 'būt nomāktam; bēdāties' Jaungulbenē, Ļaudonā, Vestienā (ME I 522), *saduzt* 'noskumt, saīgt' Saikavā, Sejā (EH II 405).

J. Endzelīns minētos verbus saistījis ar latv. *dust*, *dusēt* 'smagi elpot, elst', liet. *dusēti* 't. p.', *dūsti* 'smakt, slāpt' (ME I 521, arī LEV I 243).

Vārds *maūties* 'mākties' sporādiski reģistrēts Ziemeļkurzemē Stendē (*kas nu vairs par siena laiku? redzi, kā jau maujas!* ME II 570; *ne-kāc laps laīks jo vaīs nau gaīdaīms. ro, kūr debes jāu maūjās gār vakārpūs* Mund. St. II 16). Arī šajā gadījumā ar laikapstākļiem saistītā nozīme ir sekundāra: sal. apv. *maūt* 'maukt; vilkt (ģērbt); spraukties utt.' (ME II 570, EH II 787). Leksiski semantiska paralēle ir lietuviešu valodā: sal. radn. polisēmisko liet. *māuti* 'maukt, vilkt (ģērbt); sist; ātri skriet utt.'; refl. *māutis* 'apmākties' (*dangus māunas, reikia šienas kluonan nešt.* Švenčoņos LKŽ VII 946. 947). Par nozīmju pārnēsumu 'vilkt (ģērbties)' → 'apmākties' iespēju liecina arī tādi tēlaini izteicieni kā kr. *небеса облаками одеваются* .. (Даль II 595).

17. gs. rakstu avotos fiksētais adj. *mukls* ar nozīmi 'miglains, apmācies' (sal. *mukls laiks* G. Elgera vārdnīcā 1683, 216, 296; ME II 663) etimoloģiski saistīts ar verbu *mūknēt* 'apmākties', kas sastopams Latvijas dienvidaustrumu izloksnēs, piem., Aulejā (EH I 838), Zasā (ME

II 678); sal. arī liet. *mūksóti* 'apmākties (par laikapstākļiem)' (Prienu, Zarasu raj. LKŽ VIII 396).

Ar nozīmi 'apmākties' reģistrēts verbs *nuolaisties* Birzgalē (*nuolaidies tā viss vienāds* EH II 60); sal. polisēmisko *laist(ies)*.

No 18. gs. rakstu avotiem zināms vārds *ņaukt* un atvasinājums *apņaukties* 'apmākties' (sal. *ņaukt* 'mit Nebel und Wolken beziehen, beschwörken'; *tā apņaucies, būs lietus* St. 1789 I 176, II 136; U 1872, 168, ar atsauci uz Stenderu, G. Neikenu un A. Bīlenšteinu; ME I 110). Cilmes ziņā *apņaukties* sastatīts ar liet. *apsiniāukti* 't. p.' (ME I 110; sal. liet. *niáukti*, arī *niaūkti* 'apmākties; satumst; līt' LKŽ VIII 764, 765). Par minēto vārdu izplatību mūsdienu izloksnēs ziņu maz: *apsaņaūkties* 'apmākties' reģistrēts Sventājā (*visa vasara bi tāda apsaņaūkuse. puīks laīks, naų apsaņaūkīs – naų miglas* LPA), kas laikam pārņemts no lietuviešu valodas.

Literārajā valodā ar pārnestu nozīmi lieto verbu *taisīties* 'pakāpeniski veidoties (parasti par parādībām dabā)' (*laīks taisījās uz mīkstu; miglains gaīss taisās uz lietu* ME IV 124, no rakstu avotiem; LLVV VII₂ 428); līdzīgi lietojumi reģistrēti arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*uz liētu taīšās* ĒIV III 521), Kalupē (KIV II 490); sal. *apsatāisīties* 'apmākties' Kalupē (*apsatāisījeuōs vys'apl'ēik tuōd'i bīži mūoku'i, byūs l'ēic* KIV I 101).

20. gs. 30. gados Popē un 60. gados Puzē līdzās verbam *apmākties* atzīmēts arī *apraūkties*, piem., Popē (*vis debēs ap·mācēs zilmēļs. vis tā ap·rōuķes pelīks, viš drīz sāks līt. laīks sāk aps·rōuķtes* Apv.). Sal. *apraukt* 'apraut, savilkt kopā, piem., adījuma acis' (ME I 114), *apraūkt* 't. p.' Stendē, *apraūkt* Dunikā u. c. (EH I 111).

Ar laikapstākļiem saistītā nozīme vārdam *apraukties* veidojusies

sinonīmā vārda **vilkties** ietekmē: sal. **apvilkties** 'apklāties, aizsegties (ar mākoņiem, miglu u. tml.)' (LLVV I 297, *pareti*), **savilkties** 'pakāpeniski izveidoties (par mākoņiem, miglu); apmākties (par debesīm)' (LLVV VII, 352), *mākuoņi, negaišs savilkās* (ME III 787), *Kandavā (nu viņš savilksies un tad līs atkal* EH II 466), *Liepājā* (LPA).

Līdz šim tikai no Ļaudonas zināms verbs **tīmuot** 'apmākties': *jau tīmuo* (es bewölkt sich), *būs lietus* (ME IV 192); radies semantiskā attīstībā no *timuot* 'tumst': *drīz vairs nevarēs redzēt, sāk jau timuot* Ļaudonā (ME IV 192), pamatverbs apv. *timt* 'tumst' Bērzaunē u. c. (ME; plašāk par apv. *timss* 'tumšs', *timsa* 'tumsa' izplatību un etim. sk. ME IV 191, LEV II 440, šķ. *tumsa*).

Savukārt verba **biezēt** semantika 'kļūt biezākam (par šķidrumu); kļūt blīvākam (par mākoņiem, miglu); pakāpeniski kļūt tumšākam (par krēslu, tumsu)' (LLVV II 86) un adj. *biezs* atbilstošo nozīmju iespaids vērojams vārda **tumēt** nozīmju attīstībā: sal. *tumēt* 'biezēt' (*putra tum*) un homonīmu apv. *tumt* 'tumst' un apv. *tumēt* 'apmākties' Varakļānos (EH II 702), Vecpiebalgā (*vakara pusē sāk jau tumēt, rītu līs*), Vestienā (ME IV 261).

Sekundāri atvasinājumi liecina par plašāku izplatību un nozīmju niansēm: sal. **tumuļāt(ies)** 'lēnām apmākties' Varakļānos (*sāk jau tumuļāties, būs lietus* ME IV 264), **tumuļuoities** Jeros (*laiks sāk tumuļuoities* EH II 703); līdzās arī adj. **tumuļains** 'tveicīgs, spiedīgs' Varakļānos ('schwül' ME IV 264).

Arī vārdu **tume** attiecina uz laikapstākļiem: sal. *mākuoņi ir gan, bet apakšā nav ne kādas tumes* ("tvaikainuma pie debess") Sarkaņos (EH II 702; latv. *tume* radn. liet. *tumē* 'masa', plašāk par etim. sk. LEV II 440).

Sporādiski reģistrētais vārds **apblūst** 'apmākties (par laiku)' Rucavā (*laūkā tāds apmāciēs laīks – apblūsis* LPA; *apblūzis laīks*) laikam aizgūts no lietuviešu valodas: sal. liet. *blūsti* (*blūsta; blūsa*) 'miegot, snaust' (LKŽ I 95), kam radn. liet. *blāusti* 'mākties (par laiku, debesīm); miegoties'. Nozīmes maiņa notikusi arī latv. *mākties* ietekmē: sal. *mācas miegs* un *laiks* (LLVV V 67, 68).

mākonis

Nosaukums **mākonis** 'sabiezējuši, redzami ūdens tvaiki atmosfērā' ir mūsdienu latviešu literārās valodas vārds (LLVV V 60, LVV 458; arī hidromet. termins HTV 173–176; angļu *cloud*, v. *Wolke*, kr. *облако*). Sekundārs ir adj. **mākoņains** 'tāds, kas daļēji vai pilnīgi klāts ar mākoņiem; apmācies': *mākoņaina debess, mākoņains laiks* (LLVV V 61, LVV 458).

Tautas ticējumos pēc mākoņu blīvuma, formas, krāsas prognozē laikapstākļu maiņu, ražu un notikumus (*ta ka līns sē, ta bi gāise jāskatas, tīru gaisu, ta ka neviens mākuonis nav. un es tev pateiks, kas pa liniem bi! ta ka neviens zālit iekš, nekas Ēdolē LPA; Lini jāšēj tad, kad mākoņi ir garās strīpās, jo tad aug gari lini. Lubānā; Mākoņi saiet ap sauli uz vētru. Nīcā; Ja pēc saules rieta stipri sarkani mākoņi, būs lieli kari. Smiltēnē LTT III 1184, 1185*).

Mākoņi arī krīt no debesīm (*Pēc liela lietus dažreiz atrodot uz zemes kaut ko glumju, līdzīgu vārdes kurkuļiem. Tie esot no debesīm nokrituši mākoņi. Raunā LTT III 1186*).

Izloksnēs vārds *mākuonis* sastopams plaši un tam ir vairāki intonatīvi varianti: sal. *mākuonis*, piem., Drustos, Ērgemē, Ezerē, Salacā, *mākuonis* Āraišos, Ērgemē, Trikātā, Valmierā, arī Alsviķos, Praulienā, Sarkanos, bet Kurzemē, piem., Dundagā, Īvandē, Kandavā, Saldū, Ventspilī, parasti *mākuonis* (sk. ME II 580, EH I 790, ĒIV II 272).

Reģistrēti arī vēl citi varianti: piem., ar *r* iespraudumu **mārkuonis** Dundagā (EH), **mākuons** Kūdumā, **mākūnis** Vestienā (EH I 790); saīsinot piedēkļa patskani, radies nosaukums **mākuns** Jaunrozē (EH), Lejasciemā (FBR IV 44).

Sieviešu dzimtes formā vārds **mākuoņa** sastopams folkloras tekstos un mūsdienu izloksnēs, piem., Cīravā, Gaviezē (*mākuoņa saulīti apēnoja* BW 21474), Krotē, Lutriņos (*ieiet saule vizēdama zilajās mākoņās* BW 18877), Sieksātē (*sadūkuse saule lēca caur zilām mākoņām* BW 21902, 3), sal. *mākuoņa* arī Drustos, Rucavā (FBR VI 116), Saldū (EH), *mākuoņa* Jaunpilī (ME), *mākuoņa* Aizputē, Bārtā, Dunalkā,

Dunikā, Īvandē, Kalētos (arī 'apmācies laiks': *šūōrīt tāda mākuōņa*, – *tas uz liētu* LPA), Nīgrandē, Rucavā, Snēpelē (ME, EH), Skrundā (FBR XIII 100), Nīcā (LPA); *mākuona* Virgā (BW 21902, 2), *mākuņa* Rucavā (Peses ciemā EH I 790).

Nosaukumi atvasināti no verba *mākt(ies)* 'apmākties', kam pamatā ide. **mak-* / **māk-* 'slapjš, mirt' (sk. ME II 580, LEV I 563). Latviešu valodā pamatverbs **mākt* 'tapt slapjam; mirt; mitrināt' izzudis laikam homonīma *mākt* 'spiest' ietekmē (LEV I 563).

Vārds sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *liels mākuonis ceļas* Lj. 1685, 150). Kā norāda K. Karulis, 17. gs. rakstu avotos sastopams arī adj. *mākons* (*mākons laiks*) 'apmācies laiks'; 18. gs. vārds *mākuonis* minēts ar nozīmi 'negaiss' (L 1777 II 183), kā arī ar nozīmi 'lietus mākonis' (St. 1789 I 150; sal. 'dunkle Wolke' U 1872, 148); mūsdienu literārā nozīme nostiprinās 19. gs. (sal. v. *Wolke* – *debesis*, *padebesis*, *mākonis* U 1880, 772; sk. arī LEV I 563).

Ar izskaņu *-ulis* atvasinātais vārds *mākulis* '(lietus, negaisa) mākonis' (LLVV V 68) sastopams galvenokārt Zemgalē, Sēlijā, Vidzemē un Latgalē (Kurzemē retāk).

Nosaukums reģistrēts Iecavā (*pate saule lietu deva, pate bēga mākuļos* BW 8787), Kalētos (*tumšs mākulītis* Pas. II 163), Sesavā (*melni mākuļi* BW 8642); *mākulis* Dzērbenē, Drustos, Ezerē, Lībagos, Smiltēnē (ME II 580); Augstkalnē (FBR XII 23), Džūkstē, Grenčos, Penkulē, Svitenē, Vainižos (EH I 790); Stendē (Mund. St. II 35), Svētcimā, Vecpiebalgā (ELA); Bārtā, Liepājā, Skrundā (LPA); *mākulis* Vainižos (*nāk tād meļl mākuļ ūūkša, būs liēts* VIV I 500), *mākulis* Aknīstē, Bebreņē, Birzgalē, Biržos, Kalupē, Krāslavā (FBR XII 44), Līvānos (FBR VI 120), Neretā, Praulienā, Preiļos, Prodē, Saikavā, Sausnējā, Secē, Stelpē, Sunakstē, Vestienā, Viļānos, Galēnos, Nautrēnos, Rudzētos, Sinolē, Stāmerienā (ME, EH, ELA).

Vairākās izloksnēs tas atzīmēts ar nozīmes niansi 'neliels mākonis': *mākulis*, piem., Jaunpiebalgā, Jērcēnos, Raunā, Rūjienā, Zaubē (ME II 580); Drustos, Salacā, Vecpiebalgā (EH I 790); *mākulis* Bauņos, Braslavā, Vecatē, Vilzēnos (VLIR VI 160); *mākulis* Bērzaunē, Lizumā, Varakļānos (ME); Bērzgalē, Jaunrozē (EH); sal. arī *mākulis* 'migla' Ērgļos

(EH I 790); *apmākulis* 'apmācies laiks, apmākušās debesis' (ME I 105, no rakstu avota).

Ar *r* iespraudumu variants *mārkuļi* atzīmēts Valkā (VLIR VIII 127); fiksēts arī *mākuolis* (ME II 580, bez vietas norādes).

Rakstu avotos vārds *mākulis* 'lietus mākonis' sastopams kopš 18. gs. ('Regenwolke' St. 1789 I 150; sal. *mākuļi* 'dunkle Wolken' U 1872, 148).

Atvasinājumi: adj. *mākuļains* 'mākoņains (par debesīm, laiku u. tml.)' (LLVV V 68, *pareti*) samērā plaši atzīmēts izloksnēs: piem., Drustos, Ezerē, Jaunpiebalgā, Raunā, Salacā, Valmierā, Zaļeniekos, Zaubē (ME II 580), *mākuļains* Rankā (EH I 790), Stendē (*mākuļains gaiss* Mund. St. II 28), *mākuļains* Ērgemē (ĒIV II 272), Daudzesē, Sunākstē (EH), Stukmaņos (*vakar bija spoža saule, šodien tāda mākuļaina* BW 34024 v), Barkavā (*dīna byūs mūokuļaina* LPA), *mākuļains* Vainižos (*gaiss tāt mākuļaņc* VIV I 500), *mākuļāinis* 't. p.' Kalupē (*mūokuļaiņa dīna* KIV I 591), *mākulains* Rūjienā (ELA), *mākulaiņš* Džūkstē (EH), Garozā (BW 34024 v), adj. *mākuļājs* (Tdz. 51194, EH).

Verbi: *mākuļot* 'mākties, kļūt mākoņainam (par debesīm, laiku u. tml.)' (LLVV V 68, *pareti*); sastopams arī izloksnēs, piem., Drustos (ME II 580), Ķēčos (*šodien saule mākuļoja, rītā būs lietus diena* BW 4238), Rankā (*kad pie debesīm ir atsevišķi mākuoņi, tad saka, ka mākuļuo* EH I 790), Sarkaņos (EH), Ērgemē (ĒIV II 272), Vainižos (VIV I 500); *mākuļāt* atzīmēts Aulejā (EH), Barkavā (LPA), *mākuļāties* Kalupē (KIV I 591), sal. *apmākuļot* 'ar mākoņiem pārklāties' Varakļānos (ME I 101), *nuomākuļot* (ME II 817).

Atvasinājumi minēti jau 17./18. gs. rakstu avotos: sal. *mākuļāt* ('trüb seyn' Lettus 1638, 190), *mākuļot* ('schwörken' St. 1789 I 150; 'umwölkt sein' U 1872, 148); *mākulains* ('bewölkt', *mākulains gaiss* St. II 136, 597).

Ar izskaņu **-ums** atvasinātais nosaukums **mākums** 'mākonis' sastopams galvenokārt Ziemeļrietumvidzemē: **mākums** Ērgemē (*mākumi i diēžgan daļ, bet nelīst. tas laīks i tāt mākumuōs* ĒIV II 272), **mākumi** Lugažos, Valkā (parasti lieto dsk. formā, VLIR VIII 36, 50), **mākumi** Jeros, Salacā (EH I 750), Rūjienā (RN 202), Svētciemā (ELA), dsk. **mākumi** Virbos (ME II 580).

Nosaukums **āizmāknis** 'mākonis' Druvienā (*saulei aizgāja aizmāknis priekšā* ME I 39) atvasināts laikam no prefiksālā verba: sal. *aizmākties* 'apmākties' Drustos u. c. (ME I 39).

Latviešu valodā ar nozīmi 'liels, parasti draudīgs mākonis' lieto arī vārdus **debesis** un **debess** (LLVV II 284, *novec.*); izloksnēs vārdu lieto gan siev. dz. formā, piem., Augstkalnē (*būs kāda debess liētus* FBR XII 17), Dauguļos (*ka nāk kād^a debeš, ta vaī nekuō nevar* VLIR VI 26), Sarkaņos (*mēlna debess* EH I 313), gan vīr. dz. formā, piem., Kalupē (*debesis* 'liels lietus mākonis'; *māļni d'ēbešy* KIV I 262), Kandavā (*nāc tāt liēls debess virse* VLIR VIII 187), Lazdonā (*mālnč liēta debess* ELA), Svētciemā (*uznāc viēnc liēt debess un nuodēu kriētni* ELA); sal. **debis** 'mākonis' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 53); dem. (*lietus*) *debestiņa, debestiņš, debesītis* (ME I 449).

Bieži lieto arī dsk. **debeši**, piem., Cesvainē (*trīsēt trīs apses lapa pret melniem debešiem* BW 12709, 8), Dauguļos (*tādⁱ tumšⁱ debesīšⁱ iēt un nāk* VLIR VI 50), Dundagā (*tādi mēļli debeši nāk, nu būs liēts* Apv.), Sinolē, Sunākstē (*stāig^oāj mālni leīta debeši* ELA), Vainižos (*liēt debeš nāk* ELA), Valtaiķos.

Nozīmi '(lietus)mākonis' atklāj arī folkloras teksti: dainas, sal., piem., (*lietus*) *debestiņa* Mazsalacā (*vai tā lietus debestiņa augšā nāca kūpēdam?* BW 21582), Sēlpilī (BW 27959), *melns debess* Līksnā, Višķos (*aizgula malns d'ēbess, darēs rosu fēirumā* BW 14650), ticējumi (*Pret lietus debesi jāizmet lize, slota un skruķis*. Plāņos LTT II 1074; *Vadātājs nākot dažreiz par melnu debesi virsū, griežoties apkārt un*

apmaldinot cilvēku. Raunā LTT IV 1890).

Atvasinājumi: adj. **debešains** 'mākoņains' atzīmēts Vainižos (*gaiss paliēk debešaīc. drīz vaī sākt līt* VIV I 155).

No vārda *debess* atvasināti atbilstoši verbi nav pamanīti.

Ar nozīmi 'lietus mākonis' vārds *debess* sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (*tāds debesīnš pārgāja* 'ein klein Gewölcken, Regenschen ging über' F I 57, II 82; 'der Himmel, it.: eine Wolcke', *laba debes nolī* Lj. 1685, 47; sal. **kupli debeši** 'dicke Regenwolken', **skaraini debeši** 'zerrissene Wolken' St. 1789 I 36).

Minētais vārds ir viens no senākiem mākoņu nosaukumiem baltu valodās: sal. latv. *debess, debesis* '(lietus) mākonis', liet. *debesis* 't. p.' (tālāk etimoloģiski saistīti ar ssl. *nebo* 'debess', sav. *nebul* 'migla' utt., sīkāk par etim. sk. ME I 449, LEV I 205). Latviešu valodā realizējies nozīmes pārnese 'mākonis' → 'izplatījums, debess'; prūšu un lietuviešu valodā *debess* apzīmēšanai ir cits vārds – *dangus* (sk. PKEŽ I 177, 178, LEV I 205), sal. *dangs* 'debess' Kuršu kāpās (*skaidir dangs* 'klarer Himmel' Kur. W. 29, 71).

Latviešu valodā prefiksāli atvasināto vārdu **padebesis**, arī **padebess** lieto ar nozīmi 'mākonis' (sal. *negaisa padebesis, lietus padebesis* u. tml. LLVV VI₁ 113; LVV 559); dem. (*mazs lietus*) *padebesītis* (ME III 16).

Ar šo nozīmi vārds *padebesis* reģistrēts ļoti plaši, piem., Aknīstē, Aulejā, Lestenē, Salacā (EH II 126), Daugulos (*tāc mēļs padebes's nāc's aūkšā* VLIR VI 69), Ērgemē (ĒIV II 500), Alsungā (*pār mēž nāk liēls padebess, būs liēc* ELA), Kandavā, Laidzē (VLIR VIII 158), Līvānos (ELA); sal. 'lietus mākonis' Kalupē (KIV II 106).

Parasti lieto dsk. formu **padebeši**, piem., Blīdenē, Dunalkā (*šūodiēn ir tuņši padebeši* LPA), Dundagā, Duntē (*ka tik neuznāk liēts!*

gar ma:l tād padebeš iēt ELA), Džūkstē, Kauguros (liētus padebeši, pērkuoņa padebeši ELA), Lazdonā (ja ceļas padebeši kā uózuéli, bu:s pārkaūņa liéc), Popē (bus nejāuks laīks – padebeš tâ:d zēm skrei Apv.), Ropažos (kâdreīz saka – liētus padebeši nāk viŗsū ELA), Sunākstē (ziemeļuos stòav māl̃ni sniega padebeši ELA), Ugālē (tumš padebeš).

Ar nozīmi 'mākoņi' vārds sastopams arī folklorā: dainās (zili, melni padebeši pa vakara pusi iet Viskāļos BW 31926, 4; BW 32135), pasakās (.. sacēlušies biezi padebeši Rembatē. Pas. XIII 225; lietus padebeši Pēterupē. Pas. VII 79), ticējumos (Ja saule vakarā .. iebrien padebešos, tad būs slikts laiks. Bērzaunē. LTT III 1597).

Rakstu avotos lietots jau kopš 17. gs. (sal. padebess 'die Wolke' F I 61, II 69; padebes nolijus, nu lietus stājis Lj. 1685, 47, 138; Elv. 1748, 294; padebesis U 1872, 180, U 1880, 772).

Izloksnēs vārdam padebeši reģistrēta arī nozīme 'debess jums, debess pamale', piem., Asītē (ELA); sal. atbilstošo liet. padebesē, padebesys 't. p.' (sk. LKŽ IX 41).

Atvasinājumi: adj. padebešains 'mākoņains' Vainižos (kaŗtiņš stād, kad gabalaņc, padebešaņc gaišs, ta pulk kaŗtiņ apuža VIV II 80).

Ar nozīmi 'laika apstākļi' vai 'mākoņi' latviešu valodā lieto arī vārdu gaišs, piem., Ērgemē (lini jāsē – nu i šķiēdraiņc gaišs. debesis a ģsuot tādās šķiēdrās ĒIV I 329), Jaunaucē (BW 9251), Lielvārdē (pāri, pāri lietus gaisis par šo zemes gabaliņu! BW 8771, ME I 587, EH I 378), sal. gaišs 'miglaini mākoņi' Sarkaņos (EH); sastopams arī lietojums dsk. formā: sal. visapkārt(i) lietus gaisi, vidū saule ritināja Lielvārdē, Siguldā (BW 1046, 1), pērkuoņa gaisi, sniega gaisi, lū(u)s gaisi Ērgļos (EH), sausuma gaisi 'augsti mākoņi' Grobiņā (EH). Parasti vārdu gaišs lieto ar nozīmi 'zemes atmosfēra; gāzu maisījums; debess, izplatījums' (LLVV III 32–35).

Ar nozīmi 'mākonis' senāk vārds *gaiss* lietots plašāk, netieši par to liecina dainas, sal., piem.:

*Kalabade ik vakara
Gaisa gali atsarkuši?
Saule savus zīda svārkus
Ik vakara vēdināja.*

Kazdangā (BW 33791 v), varianti Cīravā, Grāvendālē u.c.

Vidzemes austrumos un Latgalē ar nozīmi 'lietus mākonis' lieto vārdu **tūce** un tā variantus: *tūce* registrēts, piem., Bērzpilī, Ērgļos, Galgauskā, Gaujienā, Gulbenē, Jaunrozē, Meirānos, Vārkavā, Varakļānos, Veclaicēnē (ME IV 277), Aulejā, Taurenē (EH II 707), Barkavā (LPA), Izvaltā (*tūcā vālkās, byūs ļeic. ļeita mūokiūni sàuc pàr tūci* ELA), Nītaurē (*ja tūce, tad līs*), Pušā (*ļeita tyuč BW 22379*), Sinolē, Stāmerienā, Ziemeirī (*nūok malla tōuce* ELA); sal. *tūce* 't. p.' Lubānā, Veclaicēnē, Zaubē (ME), Bejā (ELA), Kalncempjos (KIA 50); *tūce* Alūksnē, Jaunlaicēnē, Tīrzā (ME); Jaunrozē (*tūce .. ar lietiem un pērkonu* Etn. II 1892, 179), Lejasciemā (*Ja saulei lecot pretējā debess pusē ir lietus tūce, tad tai pašā dienā līst lietus*. LTT III 1593), Tīnūžos (BW 8771).

Nosaukums **tūcis** atzīmēts Bērzpilī (ME), Kalupē (*mālc tūcūs it vīersā* KIV II 517), Taurenē (ME), Tilžā (TIA 76), Zvirgzdenē (ME); *tūcis* Lubānā (ME), Ropažos (*mazs tūcis, tūcic ir uznācis, liētus mākuōns* ELA); *tūcis* arī Alūksnē, Jaunlaicēnē, Beļavā, Lizumā, Nītaurē, Odzienā, Medņos (ME), Lejasciemā (Val. 1. 43).

Lietojums siev. dz. formā **tūcs** (i-c.) registrēts Ciblā (ME), Viļānos (Pas. VI 472), Varakļānos (ME); arī Andrupenē, Bērzgalē, Dricēnos (*izguō mātna tūcūs i suōka l'eit' l'eic* ELA), Kaunatā, Makašēnos, Nautrēnos, Ozolainē, Pildā (ELA), Sakstagalā (BW 8771, 1), Šķilbēnos (*ka tūcūs it, pomēļņiku nas uorā i kļūku 'kruķi' – pret zibens spērienu*. ELA).

Ar nozīmes niansi *tūce* 'neliels lietus vai snigšana' Saikavā (EH).

Sastopami arī vairāki atvasinājumi: *tūcine* 'lietus mākonis' (Tdz. 59861), *tūcīte* 'neliels lietusmākonis' Rankā (EH), *tūcniņa* 't. p.' (Tdz. 57205), *tūcteņa* (Tdz. 57204, 1); adj. *tūcains* 'mākoņains' Meirānos (ME).

Nav pamanīti atbilstošie verbi.

Tautasdziesmās, kā konstatējusi V. Vīķe-Freiberga, mākoņa nosaukums *tūce* vai tā vārdformas minētas sešās saules dainās (no Alūksnes, Baltinavas, Gaigalavas, Kārsavas, Makašēniem, Viļakas) un vēl 16 citās dziesmās, kas gandrīz visas nāk no Latgales un pa vienai reģistrētas Alūksnē un Lubānā (sk. Vīķe-Freiberga 2002, 27).

Vārds *tūce* sastopams jau 18. gs. rakstu avotos (sal. 'eine dicke und ganz volle Wolke' St. 1789 I 311, ar atsauci uz J. Langi; *tūce*, *tūcis* 'lietus mākonis; neliels lietus' U 1872, 312; *tūce ar lietiem un pārkuonu; sniega tūcis* ME IV 178).

J. Endzelīns vārdu *tūce* (*tūcis*) atzina par aizguvumu no kr. *муча*; aizguvums ar *ū* radies verba *tūkt* ietekmē (ME IV 278); līdzskanis *c* norāda par aizgūšanu no ziemeļkrievu izloksnēm (šo fonētikas parādību atspoguļo arī vārds *buca* 'muca', kas aizgūts no senkrievu val. ME I 344, par tā izplatību galvenokārt Latgalē sk. LVDA 65. k.). Šķiet, vārds pārņemts lietus mākoņu apzīmēšanai, arī krievu valodā ir vairāki nosaukumi ar atšķirīgu semantiku: sal. kr. *облако* – серое, светлое, *муча* – темное облако (Даль II 594). Citādi vārda *tūce* cilmi skaidrojās K. Karulis: *tūce* 'lietus mākonis' atvasināts no verba *tūkt* (sk. LEV II 434).

Relatīvi jaunāks ir aizguvums *tuča* '(lietus) mākonis' Asūnē (*čēlās tuča*, *byūs ļeic*), Skaistā (*mūokūni sāuc pār tuču*, *vacuōks vūorc – tuča*), Višķos (ELA); sal. *tūča* 'negaisa mākonis' Asūnē (Pas. VII 288); adj. *tūčains* 'mākoņains' atzīmēts Nautrēnos (*tūčaīni dabaši* ELA). Mākoņa nosaukumi *tuča*, *tūča* aizgūti no krievu vai baltkrievu valodas.

Vairākās Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs reģistrēts nosaukums *tvīkulis* 'neliels mākonis', piem., Bauņos, Braslavā, Vecatē, Vilzēnos

(VLIR VI 160); sal. *tvīkains gaīss* Salacā (EH II 711; 'schwül' ME IV 292), *tvīksme* 'siltums ar tvanu' Varakļānos (EH); pamatā verbs *tvīkt* 'karst, kaist; sārtoties' (LLVV VIII 52; ME IV 292), arī 'briest' (EH II 711), sal. *iztvīkt* 'izgarot' (EH I 492), kam atbilst liet. *tviņkti* 'briest, tūkt, uzplūst, pārplūst' (par nozīmju attīstību un etim. sk. LEV II 448).

Vidzemes vidienē sastopamajam mākoņa nosaukumam *tīpulis* fiksētas nozīmju nianšes: sal. *tīpulis* 'mazs, plāns mākonis' Vecpiebalgā, 'spalvu mākoņu virkne' Palsmanē (ar -i-), *tīpuļi* 'plāni, caurspīdīgi mākoņi' Āraišos, Drustos, Raunā (ME IV 202); sal. adj. *tīpuļains* 'apmācies' Raunā (*tīpuļains laiks, tīpuļainas debesis* ME IV 202). Verbs *tīpt* 'apmākties' reģistrēts Āraišos, Drustos, Raunā, Smiltēnē, Vecpiebalgā (*gaiss tīpst, būs drīz lietus* ME IV 202, EH II 686); sekundārs ir verbs *tīpuļuot* 'apmākties; ar mākoņiem pārklāties' Drustos, Raunā, Piebalgā, arī *tīpuļoties* Piebalgā u. c. (*debeši tīpuļuoja* ME IV 202), kam 19. gs. avotā blakus arī *stīpuļoties* ar nozīmi 'stiepties; apmākties' (*debeši stīpuļuojās* U 1872, 306).

Cilmes ziņā verbs *tīpt* (sal. liet. *tiņpti* 'stiepties'; latv. valodā *ī < in < im*) saistīts ar radn. latv. *tiepties* un *stiepties* (ME IV 202; plašāk par etim. un nozīmju attīstību sk. LEV II 397); semantiski caurspīdīgs ir nosaukums *stiepulīs* 'plāns mākonītis' (ME III 1080, no rakstu avota). Acīmredzot vārda *tīpulis* 'plāns mākonis' motivācijas pamatā ir bijis verbs *tīpt* ar sākotnēju nozīmi 'stiepties' → 'kļūt plānam (tievam)'. Leksiski semantiska paralēle tam sastopama Pleskavas krievu izloksnēs: sal. kr. dial. *вытупаться* 'неожиданно быстро вырасти' (Королёва I 49; aizguvums no latviešu valodas augšzemnieku izloksnēm?).

Aprakstošais nosaukums *vilcēji mākuoņi* 'garas mākoņu kopas', kas reģistrēts Vidzemes ziemeļaustrumos Kalncempjos (*kad ir vilcēji mūokuņi, tāsās uz lītu* Apv.), iespējams, sastopams plašāk: sal. *vilkties*

'veidoties (rasties), lēni virzīties (tuvoties) lietus mākoņiem; arī apmākties' (LLVV VIII 489) Ērgemē (ĒIV III 727), Kalupē (KIV II 567), Sarkanos (*nu vēlkas – būs lietus* EH II 783), Liepājā (*pret vakaru jau savīlksiēs /lietus/*) u. c. Semantiska paralēle ir lietuviešu valodā: sal. liet. apv. *lýtvalkos* 'mākoņi, kuri atvelk (atnes) lietu' (Telšu raj. LKŽ VII 596).

18. gs. rakstu avotā mākoņu kustības apzīmēšanai minēts verbs *novazāties* 'sich verziehen wie ein Gewölke' (St. 1789 I 347), *debeši novazajās* ('Wolke verziehen sich' St. II 708); sal. *vazāties* 'kustēties, staigāt šurp un turp', ko mūsdienās lieto galvenokārt ar negatīvu nokrāsu (par *vazāt* 'vilkt (pa zemi)' nozīmju attīstību un cilmi sk. LEV II 495).

Mākoņu kustības apzīmēšanai parasti lieto vārdu savienojumus *debeši (mākoņi) iet, nāk, peld, skrej, staigā* u. tml. gan rakstu avotos (sal. *mākoņi skrej* U 1880, 695), gan izloksnēs, piem., Barkavā (*kod suōk stāiguōt zamī muōkūņi, tod vār gāideīt leītu* LPA), Kalupē (*māļni d'ebešy pa tòi pušēi stāigōi* KIV I 262), Kursīšos (*liētus mākuōņi staīgā, skreī* ELA), Nīcā (*Tad, kad mākoņi ātri skrej gar debesīm, tad būs lietus*. LTT III 1182), Rendā, Skujenē (*Ja mākoņi peld saulei pretī, tad otrā dienā lietus līst*. LTT III 1182), Stendē (*izlijuš mākuo:ņ vēl staīga, bet ne-kāc liēc vaīs nebūs* Drav. m.), Užavā (*nāk aūkše diž mākiņ, būs liēc* LPA), Valtaiķos (*debesis nāk aūgšā. debeši gan'drīz katru diēnu staīgā* LPA), Vilzēnos (*mākuōņi iēt pa vējam* VLIR VI 204).

Par mākoņu veidošanos saka, ka *debeši briest* 'es droht Regen' (EH I 313), *mākoņi aug* 'vairojas' un *dēd* 'iet mazumā', piem., Druvienā (*Ja mākoņi dēd, tad būs siena laiks, bet, ja aug, tad gaidāms lietus*. LTT III 1185); tie arī *sīc* (*Ja negaisam tuvojoties mākoņi sīc, tad būs krusa*. Taurupē. LTT III 1182).

Izlokšņu leksikā mākoņu apzīmēšanai reģistrēti vēl daži retāk sastopami nosaukumi:

īliņš '(mazs) lietusmākonis' Popē (*īliš i liēc mākuons. ka mākiņ nāc, tēys teic, ka īliš nāk* Apv.), Puzē (ME I 836). Jūrmalciemoss vārds atzīmēts ar nozīmi 'stiprs vējš, vēja brāzma, viesulis', piem., Duntē, Salacā (ME, EH I 500); līdz ar liet. apv. *ýlingè*, līb. *īling* ('starker Sturm, Windstoss, Wirbelwind'), ig. (*h*)*iling* aizgūts no vlv. *ilinge* ('Ungestüm' ME I 836, Ket. 80); ar mākoņiem saistītā nozīme reģistrēta arī igauņu valodā (sal. ig. *hiil'*, *hiiling* 'plötzlicher Sturm, Windstoss, die Wolke, welche ihn bewirkt' Wied. 132).

oboloki 'mākoņi' Krāslavā (FBR XII 27) ir aizgūts no krievu valodas; sal. kr. *облако*.

sīnags, arī **sīnugs** 'mākoņi ar kāšiem, kas vēstī vēju' Salacgrīvā (*sīnugs – bāli mākuôn ķļļvēdig ka kāsīš athuôcijušiēs, tad nuo tuō pusi būs vēš*); sal. *sīnaks* 'vēja pūsma' Duntē (EH II 493, bez cilmes skaidrojuma), *sīnags* 'smalks lietutiņš' Mangaļos u. c.; nosaukumi aizgūti no lībiešu vai igauņu valodas; sal. ig. *sõõnene ilm* 'apmācies laiks' (sk. Laumane 2003, 44).

šverķis 'mākonis' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 85; sal. *švérķ* arī 'lietusmākonis' Kur. W. 77) aizgūts no liet. apv. *švėrkis* 'lietus, negaisa mākonis' Klaipēdas novadā (LKŽ XV 517) vai no v. dial. *Schwärk*, *Schwerk* ('dunkle Wetterwolke, Regen oder Gewitterwolke, namentlich eine plötzlich aufsteigende' Frisch. II 327).

Mākoņu apzīmēšanai izloksnēs sastopami vairāki nosaukumi, kas radušies ar vārda nozīmes pārnese. Parasti tos lieto ar nozīmju niansēm un tie reģistrēti nelielā areālā.

Piemēram, sporādisks ir nosaukums **blākšķis** 'negaisa mākonis' Alsungā (LPA); sal. *blākšķis* 'dobjš troksnis', *blākšķēt* 'radīt troksni' (LLVV II 97, EH I 227).

Līdzīgu pārneseņu atklāj nosaukums *šēlminis* 'lietus mākonis' Biržos (*nūīt toads šēlminc* 'lietus mākonītis' FBR XII 91); iespējams, radies ar *-el-* no *-al-* kā vārdā *šelte* 'šalte' Zasā (ME IV 15); sal. *šālmenis* 'troksnis; skaļa runāšana' Sunākstē (EH II 622).

Kurzemē reģistrētajam vārdam *baņga* 'mākonis', piem., Īvandē (FBR VI 48, EH I 204) blakus ir atbilstošas nozīmes verbs: sal. *baņguotiēš* 'kļūt mākoņainam' Īvandē (*debess baņguojās* FBR VI 48, EH).

Par vārda *bangā* 'mākonis' plašāku lietojumu senāk liecina atvasinājumi: sal. adj. *bangains* 'mākoņains' Saldū (*bangaiņš ir gan, bet lietus nebūs šuodien* EH I 204); *bangains laiks* 'vētrains (par laika apstākļiem)' Rundālē un *bangaini mākuoņi* 'mākoņi, kas staigā garās strāvās ar pārtraukumiem' Remtē (ME I 262).

Nozīme 'mākonis' vārdam *bangā* radusies semantiskā attīstībā: sal. (kursisms) *bangā* '(liels) vilnis', arī 'lietus gāze' un 'liels daudzums, masa' Popē, 'pūlis' Šķibē (EH I 204; par etim. sk. ME I 262, LEV I 107); šādas nozīmes atbilstošajam vārdam ir arī lietuviešu valodā (sk. liet. *bangā* 'vilnis utt.', sal. apv. *baņgas* 'spēcīgs lietus; vētra' Prienu raj. u. c. LKŽ I 644).

Dabā meteoroloģiskās parādības nereti cēloniski seko viena otrai, tādēļ līdzīgi semantiskie procesi dažādās valodās var būt izveidojušies neatkarīgi: sal., piem., poļu *fala* 'vilnis' (aizgūts no vācu *Welle* 't. p.'), kam kašubu izloksnēs fiksētas sekundāras nozīmes '(lietus) mākonis; īslaicīgs lietus; vētra, negaiss u. tml.' (sk. SEK II 120).

Ar pārneseņu veidots arī nosaukums *pluote* '(lietus) mākonis' Dzirciemā ('eine dunkle Wolke' ME III 365); sal. apv. *pluota*, *pluote*, *pluots* 'masa; bars (pūlis), plūsma' Lielsalacā, Naudītē u. c. (etim. saistīts ar *plūst*, sk. ME III 365, EH II 305).

pūka: *lietus pūka* 'neliels lietus mākonis' Naudītē (ME III 445), *vēja pūkas* 'mazi mākoņi' Vecmīlgrāvī (*kad vēja pūkas ātri skrien, tad būs vētra*. FS 1910, 6771); sal. apv. (*vēja*) *pūka* 'vēja brāzma; pūsma' (EH II 341).

pūte 'mākonis; lietus mākonis' Naudītē (*uznāca maza lietus pūte un saslapināja zemi* ME III 452), *pūte* Bērzē, Penkulē (ME), *pūte* Cesvainē (ME); ar līdzīgu nozīmi minēts arī 18. gs. rakstu avotos: sal., piem., *pūtas* 'Laufwolken' (von *pūst*, *lietus uziet ar pūtām* 'die Laufwolken bringen ein Schauer Regen nach dem andern' St. 1789 I 209, II 476, ar atsauci uz Langi); sal. (*vēja*) *pūta* 'vēja brāzma' (ME III 452, LLVV VI₂ 482), apv. *lietus pūte* 'īslaicīgs lietus' Augstkalnē, Lestenē (EH II 344).

pūlis 'lietus mākonis' Galgauskā (*mēlms pūlis nāk*)), Varakļānos (ME III 447), dsk. *pūli* 't. p.' (*pūli tuop dzīti* 'kleine Regenwolken werden getrieben' U 1872, 213, bez vietas norādes; ME), *pūlis* arī 'neliels lietus' ('Strichregen': *viens pūlis lietus nonācis* U 1872, 213); par izplatību Vidzemē liecina adj. *pūļains* 'mākoņains' Jaunpiebalgā (*Kartupeļi jāstāda, .. kad gaiss ir mākoņains (pūļains), tad kartupeļi aug pūļiem*. LTT II 801), un nos. *pūļa vējš* 'lietusvējš' Drustos (ME), Vidrižos (*Tupeņi jāstāda pūļa vējam pūšot*. Etn. 1892, 74); sal. *pūlis* 'kaudze; arī skudru pūznis; daudzums, bars' (ME; par etim. sk. LEV II 86).

lietus pūznis 'lietus mākonis' Ventā (*liēc pūznis* ELA); sal. *pūznis* 'dažu kukaiņu (piem., skudru, lapseņu) mājoklis' (LLVV VI₂ 489), arī 'kaudze' (ME III 453, EH II 345, par etim. sk. LEV II 96).

Meteoroloģijā mākoņiem ir daudz apzīmējumu, kuri diferencē mākoņus vēl pēc citām pazīmēm: sal. *blīvie mākoņi*, *gubmākoņi*, *krusas m.*, *lietumākoņi*, *negaisa m.*, *nokrišņu m.*, *saraustītie m.*, *skujveida m.*, *spalvmākoņi*, *šķiedrainie m.* un daudzi citi (sk. HTV 173–176).

Līdzīgi ir arī izloksnēs reģistrētie mākoņu nosaukumi. Parasti tie ir aprakstoši nosaukumi vai nosaukumi, kas radušies ar vārda nozīmes pārnēsumu; no struktūras viedokļa visbiežāk tie ir vārdkopu vai saliktenosaukumi. Nosaukumu daudzveidība, vārdu nozīmju diferenciācija, nosaukumu semantiskā motivācija liecina gan par prasmi novērot dabas parādības, no kā atkarīga zemkopja dzīve un darba raža, gan arī par tautas un indivīda bagāto iztēli un asociāciju dažādību.

Zemkopja praktiskās dzīves pieredzi un vēlmi iegūt augstas ražas atspoguļo latviešu tautas ticējumi, kas saistīti ar laikapstākļiem resp. mākoņiem (*Lini jāsej, kad debess strīpaina, tad izaug garī lini*. Veclaicē. LTT II 1084; *Kad pie debesīm ir daudz mazu mākonīšu kā kartupeļu, tad ir kartupeļi jāstāda*. Lejasciemā. LTT II 799; *Kartupeļi jāstāda, kad debesis apaļiem mākoņiem, tad laba raža*. Piebalgā. LTT II 799).

Sevišķi daudz ir nosaukumu, kas raksturo mākoņu formu.

Mazu, apaļu mākoņu apzīmēšanai reģistrēti vairāki sekundāri adjektīvi, kas atvasināti no substantīviem, kuru vienojošā pazīme ir 'neliels, apaļš vielas veidojums vai priekšmets'; sal., piem., *ābolains gaiss* 'ar apaļiem, atsevišķiem mākoņiem klātas debesis' Vidrižos (ME I 234), Liepā (*Kartupeļi jāstāda, kad ābolains gaiss, tad padosies bagāta raža*. LTT II 799); *ābolaina debess* Mālpilī LTT II 799), *ābuolains debesis* Sventājā (*kartupeļus ciēnī sēt tad, kad i diži ābuolains debesis, ta liēli rāceņi* LPA 2000).

burbulaiņi mākoņi Staburagā (*Kartupeļi jāstāda, kad pie debess burbulaiņi mākoņi, tad aug lieli kartupeļi*. LTT II 799); sal. adj. *burbulaiņš* arī Džūkstē, *burbuļains* 'ar apaļiem izciļņiem; arī krokains, nelīdzens' ME I 352, EH I 254).

čēmuraini mākoņi Bebreņē (*Kartupeļi jāstāda tādā dienā, kad pie debesīm redzami čēmuraini mākoņi*. LTT II 800); sal. *čēmurs* 'ķekars; cers'.

kamuolāinas debesis Sventājā (*lietuviski arī kamuolīnu debesis, – ta pavasari labi rāciņus sēt* LPA 2004), sal. *mākoņu kamoli* (LLVV IV 118).

kumulis 'apaļš mākonis' Mēdzūlā (EH I 674), 'mākonis' Lubānā, Vestienā (ME II 313), 'lietus mākonis' Barkavā (*ka jàu rēdz mālnu kumul'i ejām vīersā, tod jàu kāida āuka byūs* LPA); izplatību papildina atvasinājumi: adj. *kumuļains* 'ar mākoņiem klāts' Stelpē, Vestienā un verbs *kumuļuot* 'ar mākoņiem pārklāties' Lubānā (*debess sāk kumuļuot*), Stelpē, Vestienā (ME II 313); sal. *kums* 'kamols; kaudze' Bērzaunē, Bēnē u. c. (ME I 312, EH I 674), *kumums* 'uzkūkums' Taurenē (ME II 313).

(*mākuoņu*) *kumurs* 'gubu mākonis' Sarkanos (*pa pilei jau mēt nuo šā kumura. kumuri tādi balti, dažreiz rudenī balti zili* EH I 674), 'mazi mākonīši' Grostonā, Cesvainē, Lazdonā (ME II 313); *kumurains laiks* (*laiks ne skaidrs, ne apmācies, tāds kumurains* ME II 313, no rakstu

avota); sal. *kumurs* 'kaudze, kamols' (ME, EH), 'neliels ieapaļš veidojums, arī čemurs' (LLVV IV 487, *pareti*).

kunkuļaini mākoņi Skujenē, Zasā (LTT II 799), *kunkuļuoti mākuoņi* Bārtā *kunkulis* 'neliels mākonis' Sausnējā (ME II 315); sal. *kunkuļoties* 'ar maziem mākoņiem pārklāties' Sausnējā (ME II 316).

pākšājs gaiss 'sīki, vienlaidus gubmākoņi' Nautrēnos (*ka puôkšòis gàiss, smôlkim nùokùneišim, lops làiks ûlbiku stafeišonài. ûlbikus stota, ka zíd' uôbêl'neicys i ka ir puôkšòis gàiss* Apv.); sal. *pākša* 'pupa' Atašienē, Skaistā, Varakļānos u. c. (ME III 146, EH II 195).

pinkuļaini mākoņi (LTT II 800), dsk. lok. *mākoņu pinkuļos* (EH II 235, no liter. darba); sal. *pinkulis* arī 'kunkulis, pika' (EH), piem., Stendē (Mund. St. I 82).

renkuļaini mākoņi Sēlpilī (*Tupuļi jāstāda tad, kad pie debesīm redzami balti renkuļaini mākoņi*. LTT II 799); sal. *reņkulis* arī 'pika' Šķibē u. c. (ME III 511).

Šajā grupā iederas arī nosaukums *punduris* 'mazs mākonis' Varakļānos (*šuodien pūnduři vien staigā* EH II 325); sal. *punduris* 'tāds, kas ir mazāks par parasto savas grupas priekšmetu, parādību' (LLVV VI₂ 436).

Retāk mazo mākonīšu nominācijai izmantoti *faunas* nosaukumi.

mākoņu aitiņas 'mazi, balti mākonīši' (LLVV I 50, HTV 17), *aitiņu mākoņi* (KLV 1959, 56), *aitu mākuoņi* Plāņos (*Labā laikā padebešus sauc par aitu mākoņiem*. LTT I 34), Sārnatē (*ja i maze aīt mākūoņ, būs labs laīks* Apv.), *aitmākuoņi* 'nelieli, ieapaļi, augsti mākoņi' Vainižos (*aitmākoņ joû parādišes. tas rād, ka kuŗ līst* VIV I 9); *aitiņas* 'mazi, viegli, balti mākonīši' Aknīstē (*re, kur pie debesīm aitiņas! – būs labs laiks* EH I 5), Bērzaunē (EH), Praulienā (*pyľna dēbēs: àitiņu*), Viesienā (Apv.).

jēriņu mākoņi (KLV 1959, 56).

spruðgaini mākuõņi Bārtā (LPA).

Mākoņu kopuma, kupluma salīdzinājums ar aitām (auniem), jēriem resp. to salīdzinājums ar pūkaino aitas vilnu ir parasts arī citās valodās: sal., piem., liet. dial. *avelių debesis* ('Schäffchenwolke' Kalvaitis 1910, 90), kr. *барашки облаков* (HTV 355), kr. *барáуек* 'auniņš, jērs'; poļu apv. *barany*, *baranki* 'lietus mākoņi' (Kup. 21), adj. *barankowe*, *owcowe /chmury/* (Kup. 18).

āzeņa vārnas 'balti mākoņi, vēja vēstneši' Papē (*āzeņa vařnas nāk a āziņa vēju*); sal. *āzenis* 'dienvidaustrumu vējš', piem., Nīcā, Kuršu kāpās (ME I 245).

mākuõņu vārnas 't. p.' Papē (*nuo saksīņa, nuo āzeņa nāk – baļti mākuõņi, isklīduši. ka:pēc vařnas, ja nāk baļti?*).

Vairāki apzīmējumi norāda, ka tie attiecas uz lieliem un apaļiem mākoņiem. Nominācijas pamatā ir salīdzinājums ar lielāku veidojumu – kaudzi, gubu u. tml.

čupu mâr(ku)õņi Dundagā, ***mākuõņu čupas*** Alsungā (LPA), ***čupains gaiss*** 't. p.' Jaunraunā (LTT II 799); sal. *sačupināties* 'sablīvēties (par mākoņiem)' Dundagā (*spuõž, baļt mârkiņ sačupššes un uzķõbšs ka kô:bs. tiē ir čup mârkiņ* Apv.); sal. *čupa* 'kaudze' (LLVV II 230; par etim. sk. LEV I 192), *čupināt* 'veidot kaudzi' (ME I 421).

gubu mākoņi 'lieli gabalaini, arī sablīvējušies mākoņi' (LLVV III 164, 165) Dunalkā (*gubu mākuõņi – ta kâ baļles savēlušiēs* LPA), Kalncempjos (*kařtupeļi jùostùoda tod, kod ir lili gubu mùokuņi, tod aũgs lili kartupeļi* Apv.), Liepājā, Rendā (*mākuõņ baļti kâ gubas, vîņ staĩga* ELA) u. c., arī ***gubmākoņi*** (kr. *кучевые облака* HTV 97) Ēdolē, Puzē (*ka gũbmākuõņ, ta i lāb kařtupeļ* LPA); sal. (parasti dsk.) ***mākoņu gubas*** 'blīvas, necaurredzamas mākoņu kopas' (LLVV II 165) Dundagā (*mârkiņ gũ:bs ir tiē uzķõ:pšš liēļē mârkiņ* Apv.), ***mākuõņgubas*** Kursīšos u. c.,

pērkuoņgubas 'negaisa mākoņi' Ēdolē (LPA); sal. *guba* 'kaudze; liels daudzums, kopums' (LLVV III 164); sal. *uzguðāties* 'sablīvēties' Stendē (*mākuô:ņ uzgubaīšiēs, būs liēc* Mund. St. II 84).

mākoņu kaudze (pārn. noz.) 'liels mākoņu kopums' (LLVV IV 208), arī *mākuļu kaudze* 't. p.' (*Jūrai otrā pusē kā biedinošs briesmeklis pacēlās melnum melna mākuļu kaudze*. V. Plūdonis 1978, III 12).

mākuoņu kupi (ME II 318, no E. Dinsberga darba); sal. *kupa* 'kaudze' (ME I 317, par vārda etim. sk. arī LEV I 445).

kulbas 'lietus mākoņi' (Pas. XIV 462, EH I 670), Kursišos (*ka makuōņi staīgā pa gaīsu tā kā tādas kuļbas, ta būs liētus* Apv.); sal. *kulba* 'īpašs ratu veids; velvveida pārsegs' (EH, LLVV IV 467, ĒIV II 135).

Sporādiski registrētais nosaukums *paūnas* (dsk.) 'lieli, apaļi mākoņi' Vainižos (*tād poūns kâp oūkša. jâtaīšas māja, ka nesâk līt* VIV II 127) un *paunlietus* 'lietus, kad pie debesīm ir lieli, apaļi mākoņi' Vainižos (*poūliēts i rudeņas – nâk tâd poūnvečdig makoņ ..* VIV) radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. *pauna* 'sainis' (LLVV VI₁ 535). Sekundārs ir adj. *paūnains* 'tāds (gaiss), kad ir lieli, apaļi mākoņi' Vainižos (*tâc poūnañc gaīss. var̃ drž sâkt līt* VIV II 127).

Nosaukumos mēdz ietvert norādi par to, ka mākoņi veidoti atsevišķi: *gabalaīni mākoņi* (LLVV III 21), arī *gabalaiņi mākuoņi* Ērgemē (*ka gabalaīni makuōņi, ta ģsuōt kaŗpeļu stādāmâis gâiss*. ĒIV I 324, 329, šķ. gâiss), Barkavā (*gobolâini mûokûņi uz l'èitu nâu* LPA), Kalncempjos, Lauberē, Nautrēnos (*gobolâiņi mûokûņi* Apv.), Vecmokās (LTT II 799, 800), *gabalaina debess* Vecclaicē (LTT II 799), *gabalainas debesis* Valkas apkaimē, līdzīgi arī Preiļos (*guļbas juosēj tod, kod debess ir lelim gobolim*. LTT II 800); *gabalains gaiss* Plāņos (LTT II

800), *galaīni mākuļi* Stendē (Drav. m.; *nu jo mētās gabalaīns* /par mākoņainām debesīm/ Mund. St. II 27); *debešu gabals* 'mākonis' Stendē (Drav. m.); sal. *pêrkuongabali* 'lietusmākoņi' Jeros (*pêrkongabal jāu siēre pa vidučim* ELA). Nosaukums *debešu gabali* saraustīto mākoņu apzīmēšanai minēts jau 18. gs. rakstu avotā ('zerstückte Laufwolken' St. 1789 I 36, II 708).

Līdzīgi darināti atbilstošo mākoņu nosaukumi igauņu un lībiešu valodā: sal. ig. *pilve tükk* ('einzeln Wolke' Wied. 1235, ig. *tükk* 'gabals') un līb. *pīla-kabāl* ('Wolkenstück' Ket. 99, līb. *kabāl* 'Stück, Teil').

Vairāki nosaukumi reģistrēti arī tādiem mākoņiem, kas sablīvējušies kopās.

bānains adj. (par sablīvētiem mākoņiem) Dundagā (*debess bānaina*, – *būs lietus* ME I 272); sal. *bānis* 'kaudze; pūlis' Vandzenē u.c. (ME I 272, EH I 209).

(*mākoņu*) *blāķis* (par sablīvētiem mākoņiem) Alsungā (*Ja saulei noejot, pretējā debess pusē redzami lieli mākoņu blāķi, tad drīzumā sagaidāms lietus*. LTT III 1596), Dundagā (*vēš mārķiņš stuņ un triēc. mārķiņ biēze un sabiēzes paliēk pelik, tuņš pelik. tuņšak un tuņšak, sablīvšs mīlziges blāķes* Apv.); *blāķaini mākoņi* Ikšķilē (LTT II 1075); sal. *blāķis* 'kaudze; masa' (ME I 311, par cilmi sk. LEV I 131).

(*mākoņu*) *mūris* Nīcā (*Ja saulīte aiziet aiz mūra, tad gaidāms slikts laiks*. LTT III 1597); *mūrveidīgi mākoņi* Nīcā (*Ja mūrveidīgi mākoņi zemu guļ uz jūras, tad būs ass sals*. LTT III 1184); sal. *mūris* (*kā mūris* 'blīvi, ļoti cieši kopā' LLVV V 294).

Mākoņu kopas bieži salīdzina arī ar kupliem kokiem.

krūmāji dēbēsi Šķilbēnos (*būlbus stūođeja, ka krūmoji dabaši*, – *tuōđi mūokyūni kuō krūumi* ELA); *krūmotas debesis* Aglonā (LTT II

800); **krūmains gaiss** Lubānā (*Tupeņi jātāda, kad ir krūmains gaiss, tad aug lieli tupeņi*. LTT II 800); **krūmaini mākoņi** Bērzpīlī (LTT II 800).

ozolainas debesis Rencēnos (LTT II 800); **ozoli** Druvienā, Raunā (*Ja pie debesīm aug ozoli (mākoņi ozola izskatā), tad būs pērkons*. LTT III 1183), Lazdonā (ELA), Skujenē (*Ja pie debesīm ceļas mākoņi kā ozoli, tad būs lietus*. LTT III 1182), **uozuoluot** 'steigen (von grossen, klumpenartigen Wolken gesagt)' Jaunpiebalgā (ME IV 427), **uozuoluoti mākuoniši** (ME, no rakstu avota).

Ar reljefu saistītas asociācijas un salīdzinājumi: **mākoņu kalni** (ME II 143, LLVV IV 105), Druvienā (*Ja pamalē guļ iesārti mākoņi, kas atgādina kuplus ozolus vai kalnus – pērkons gaidāms*. LTT III 1183), Dundagā (*gaiš zi:l' mārkiņ šou:r' istiēpšes gar ziēmeļ mā:l ka kaļļēn tāļē tālmē. tas uz liēt nākšes diēņes* Apv.), Pērkonē, Vijciemā (*.. ja dienvīdus pusē ir redzami staraini mākoņu kalni, tad būs pērkons. Ja šie kalni sniedzas līdz zemei, tad pērkons būs ļoti bargs*. LTT III 1593).

Nozīmes pārnese 'paaugstinājums (kalns, paugurs)' → 'mākonis' sastopams arī citās valodās: sal. liet. apv. **baltkalne-debesis** ('weiße Haufenwolke') Klaipēdas novadā (Kalvaitis 1910, 90). Par šo leksiski semantisko paralēli baltkrievu un lietuviešu izloksnēs rakstījis A. Nepokupnijs: sal. bkr. apv. *бугры* 'кучевые облака', *бугарок* 'тучка' Braslavas raj., liet. *gūburas* 'pakalns, kaudze; (pārn.) mākonis' (*.. ant dangaus daug guburū .. – reikia bul'vos sodint – gerai augš. Dusetos*); adj. *guburiotas* 'mākoņains' (*..guburiotas dangaus .. Dusetos, sk. LKŽ III 691, 692; plašāk par to A. Nepokupnijs LKK XXXVII 15, 16*).

Iegareni mākoņi asociējušies ar priekšmetiskiem veidojumiem, piem., kuģi vai laivu: **kuģis** Siguldā (*Mākoņu rindu, kam gali paliek arvien tievāki, sauc par kuģi*. LTT II 1034); **gaisa kuģis** Bērzaunē, Skujenē, Vaidavā (*Ja gaisa kuģis ir ar vienu galu uz jūras pusi, tad gaidāms lietus*. LTT II 1001, 1034).

laiva(s) Jaunpiebalgā, Lubānā, Smiltēnē (LTT II 1034, 1035), Puzē (*tā laiŭ tā ka ķisens, bet citreīz kā zvēriš isskatas* LPA), **laiviņa** Bērzaunē (*sàule ir làiviņās*), **laīvas mākuonis** Piltenē (LPA), **laivveida mākoņi**

Ezerē (*Pupas vajag stādīt tad, kad pie debess ir balti laivveida mākoņi; tad pupas būs lielas un mīkstas.* LTT III 1501), Siguldā (LTT III 1182).

debess laiva 'liels mākonis (mākoņu veids)' Salacā (EH I 715), Svētcimā (*tas debess laiv i tāt mākonc, ja viēnc gaļs ziemeļas un uōtrs diēnvida, ta būs liēts; ja debess laiv stāv krustam, ta nebūs liēts* Apv.); **gaisa laiva(s)** Burtniekos, Jērcēnos (ME II 414), Nautrēnos (*gāisa lāivys – taīd'i mūokūni, garī keī lāivys, taīdys strēipis* Apv.), Piltēnē (*gaīslaivs – tiēv, gār, peļlēk mākuōņ, tiē uz liēt* LPA), Plāņos (*Ja gaisa laiva izgāzta pret ziemeļiem, tad sauss laiks.* LTT II 1034), Rankā, Saikavā, Tīrzā, Trikatā, Vecpiebalgā (LTT II 1034, 1035).

lielā laiva Alojā (*Ja lielai laivai gals jūrā, tad gaidāms liētus.* LTT III 1035), Druvienā, Limbažos, Meirānos, Ogresgalā (LTT II 1035), Ļaudonā (*rīt būs lietus, jau lielā laiva timuo* ME IV 192, šķ. *timuot*), Svētcimā (*liēla laiv, ka rēdz gāisa, un viēnc gaļs vaļa, ta nuo tuō pus būs vēš. kur i tas asaš gaļs. tas gan i taīsnib* Apv.).

lietus laiva Bērzaunē, Lubānā (*Ja lietus laivas ir no vakariem uz rītiem, tad būs slikts laiks.* LTT II 1035).

mākoņu laiva(s), mākoņlaiva Dobelē, Lubānā, Mālpilī (*Ja mākoņlaivām gali jūrā, tad gaidāms lietus.* LTT II 1035), Barkavā (LPA), Kalncempjos (*mūokuņu lāivas – tuōdas pūori visām debesīm. lāivas ir uz lītu* Apv.), Piltēnē (*mākuōņlaiv* LPA), Turaidā (LTT III 1035).

ūdens laiva Mežotnē, Taurupē (*Ja ūdens laiva guļ virs lieliem ūdeņiem (jūras, Daugavas, Gaujas utt.), tad būs lietus.* LTT II 1035), Vecpiebalgā (EH I 715).

Tālāku pāmesumu 'laiva' → 'mākonis' → 'varavīksne' var saskatīt lietuviešu valodas piemēros: sal. liet. apv. *laivė* 'neliels kuģis; laiva', adj. *laivėtas* 'laivai līdzīgs (arī par mākoņiem)' (sal. *laivėti debesys panašūs i laivę, per vidurį debesų ruožas dykas ir dangus matosi.* Pasvales raj. LKŽ VII 74) un apv. *laivorykštė* 'varavīksne' Dūkštu raj. u. c. (LKŽ VII 75).

Citi ar jūras tematiku saistīti mākoņu nosaukumi nav pamanīti; salīdzinājums ar **zivi** reģistrēts tikai Nīcā (*Ja no mākoņiem radusies zivs ierij norietošu sauli, tad gaidāms labs laiks*. LTT III 1184).

Faunas (zvēru, putnu vai zivju) vārdi mākoņu nominācijā ir reti arī citās valodās (sporādiski ir, piem., poļu apv. *ješotr* 'mazi mākonīši' Kup. 18, sal. *jesiotr* 'store').

Dažādi apzīmējumi sastopami arī joslainiem, **s t r ā v a i n i e m** mākoņiem (nereti tie darināti ar vārda pārnesešu).

stara 'lietus mākonītis' Dauguļos (*list nuô tās staras* VLIR VI 75), **lietus stara** ('eine Regenwolke' U 1872, 279), Mazsalacā, Naukšēnos ('Strichregen' ME III 1045); sal. apv. **stara** 'svītra, josla; strūkļa; stars' (par etim. sk. LEV II 287).

strāva 'mazs lietusmākonis' Rankā (*strāva pāriet līdama* EH II 585), **mākuoņu strāvas** (ME III 1084, no rakstu avota), **strāvaina debess** Drustos, Zaubē (ME), **strāvuoties**: *padebeši strāvuoja* Bērzaunē ("dodas uz priekšu"), Galgauskā ("sadalās starās" ME); sal. **strāva** 'strūkļa; lietusgāze' (*ar strāvām lij; lietus strāviņa* ME), arī 'svītra' Vecpiebalgā (EH II 585), **strāvains** 'svītrains, joslains' (ME III 1084).

(**mākuoņu**) **strēles** (EH II 587, LLVV VII₂ 244), apv. **strēļa** Mālpilī, Mazsalacā, **padebešu strēlas** Rūjienā, Zaubē (*padebeši sadalījušies strēlās* ME III 1088) u. c., adj. **strēlains** gaiss Jeros (*.. kad ir vertikālas mākuoņu svītras* EH II 587), **strāla** 'sniega mākonis' Palsmanē (ME III 1084), arī 'lietusgāze' Galgauskā, Palsmanē (ME); sal. **strēļa**, **strēle** 'svītra; strūkļa; stars' (par etim. sk. LEV II 307).

strežna 'šaurš lietusmākonis' Sesavā (ME III 1086; bez cilmes skaidrojuma).

strūga: *sniega vai krusas strūgas* 'sniega vai krusas mākoņi' Zebrenē (Renģē EH II 591); **strūglains debess** Dunikā (ME III 1097); sal.

strūgains 'svītrains' Bauskā, *strūglains* 't. p.' Dunikā un *strūga* 'strūkla' Bārtā, Dunikā, Dundagā (*lietus līst strūgām* ME III 1097), *strūgla*, *strūgle* 't. p.' (ME).

strūkla 'mākoņu josla' ('ein Wolkenstreif' EH II 591) Stendē (Mund. St. II 36), adj. *strūklains* arī par mākoņiem ('streifig' ME III 1097, no rakstu avota); sal. *strūkla* 'ūdens šalte; stars u. tml.' (par etim. sk. LEV II 310).

J o s l a i n o mākoņu apzīmēšanai raksturīgi ir aprakstoši nosaukumi ar adjektīviem 'joslains' un 'svītrains' (*Ja mākoņi nogrupējušies rindās, tad gaidāms liels vējš*. Alūksnē. LTT III 1183).

drīgzaini mākoņi Smiltēnē (*Kad saulei noejot, drīgzaini mākoņi, tad rītu vējš būs*. LTT III 1594); sal. apv. *drīksnains*, *drīgznains* ('strahlig; geschrammt' ME I 500), *drīksna* 'svītra; josla; skramba; drumsla' (ME I 500), *drīzna* (par mākoņiem) 'kārtā' Siguldā (EH I 335).

strīpaini mākoņi Gārsenē (*Vējš ir gaidāms, kad pret sauli redz strīpainus mākonīšus* .. LTT IV 1972), Jēkabniekos (LTT III 1183), Nīcā (*Kad mākoņi ir gaŗi un strīpaini, tad gaidāms slikts laiks*. LTT III 1183); **strīpaina debess** Veclaicēnē (*Lini jāsēj, kad debess strīpaina, tad izaug gaŗi lini*. LTT II 1084); **strīpaini padebeši** Smiltēnē (*Strīpaini padebeši sola vēju*. LTT III 1183).

svēdrēties 'skaidroties, mākoņiem izklīstot' Lizumā (*debess sāk svēdrēties* ME III 1152); sal. *svēdrēties* 'klūt svītrainam' Saikavā (ME) un *svēdra* 'svītra, josla' Galgauskā, Lizumā, Tīrzā (BW 33859) u. c. (ME III 1152).

svētraini mākuoņi Dunalkā (*svētraini mākuoņi i isstiēpti mākuoņi svītrās* LPA); sal. *svētra* 'caurspīdīga josla (par mākoņiem)' Dunalkā (*svētras, – kurām caūri var rēdzēt* LPA), arī 'gaisa strūkla' Saikavā (ME III 1156).

svītraini mākoņi Alūksnē un Palsmanē (LTT II 1085); sal.

švītrains (gaiss *švītraini* novilcies Etn. 1892, 73; ME IV 120), (*garas*) *mākoņu švītras* Mārsnēnos (Startos Etn. 1892, 96, ME).

švīkains gaiss Bērziemā (*švīkaīns gaiss, kad mākuõņ uz vēj tā izraūt*); sal. *švīka* 'svītra'.

Ar nozīmi 'joslains' lieto arī adjektīvu *šķiedrains*: *šķiedrainie mākoņi* (HTV 175, sal. kr. волокнистые облака HTV 493), *šķiedraini mākoņi* Dolē, Īlē, Kalncempjos, Piebalgā (LTT II 1084, 1085), Smiltenē (LTT III 1594), Tīrzā (*Lini jāsēj, kad šķiedraini mākoņi, tad aug šķiedraini lini*. LTT II 1085); *šķiedraini gaisi* Jeros (EH II 640), *šķiēdrains gaiss* Ērgemē (*šķiēdraiņč gaiss. debesis a ęsuõt tādās šķiēdrās, strīpaiņas* ĒIV III 486), Grobiņā (*tāc šķiēdrains gais, var būt ka būs laps laīks* Apv.), Jaungulbenē, Liepā (*Kad šķiedrainā gaisā sēj linus, tad tie izaug gaři*. LTT II 1084), Taurenē (ME IV 52); *šķiēdrējs gaiss* Popē (Apv.).

šķieznaini mākoņi (ME IV 54, no liter. darba), Vietalvā (*Lini jāsēj tad, kad mākoņi šķieznaini, tad būs daudz labas šķieznas*. LTT II 1085); sal. adj. *šķieznains* 'šķiedrains' Meirānos, Mēmelē, Neretā, Saikavā u. c.; *šķiezna* '(linu) šķiedra; sleja' (ME IV 54).

Daži metaforiskie nosaukumi liecina par novērojumiem sakarā ar laikapstākļu ietekmi uz linu sēšanu, audzēšanu, piem., *lini* 'mākoņi, kuru malas atgādina (linu) šķiedras' Vainižos (*kad piē debesiņ rēdz tads li:ns, tas ir uz liēt, us slap laīk* VIV I 475), *linu gaiss* Raunā (LTT II 1084), *birkavu* un *mārciņu gaiss* Mazsalacā (*Linus sējot, vēro gaisu. Runā par birkavu un mārciņu gaisu*. LTT II 1984); sal. svāra mērvienību nos. *birkavs, mārciņa* (LLVV II 93, V 92).

Semantiski līdzīgi mākoņu nosaukumi sporādiski reģistrēti arī poļu valodā. Poļu apvidvārdi *paczešņine, paczešne niebo* 'mākonis' tiek skaidroti, saistot mākoņu līdzību ar dziju, diegu kamoliem (Kup. 19); sal. poļu *paczeš* '(linu, pakulu) šķiedra; izsukas; diegi'.

Mākoņu robotā forma vai to ritmiskais kārtojums nominācijā salīdzināts arī ar ikdienišķām vai eksotiskām parādībām.

jūras dibēns gaissā 'vienmērīgi izkļiedēti mākoņi' Papē.

mākoņi kā dvieļi Jelgavā (*Kad vakarā mākoņi kā dvieļi, tad rītā jauks laiks.* LTT III 1184).

ribaini mākoņi Ikšķilē (*Ja pēc lietus parādās ribaini mākoņi, tad lietus vairs nelīs ..* LTT II 1075).

roboti mākoņi Nīcā (*Ja saule noriet un viņai apkārt roboti mākoņi, sagaidāms vējš.* LTT III 1597).

skuļveida mākoņi (HTV 175), **mākuoņu skuja** 'mākoņi ar izrobotām malām' Papē (*skuļas isvilktas debesīs. kur atliēc kāšus atpakaļ, nuō tās puses būs vēš*).

tīģeru gaiss Papē (*tīģeru gaiss, kad mākuoņi izraustīti, švīkaīni*).

vēja kāši 'mākoņi ar robotām malām' Tūjā (*ka kāši, ka vēj kāši issitas, nuō tuō puš būs vēš*).

vēja puķe 'mākoņu svītra' Papē (*vēja puķe isvilкта – tādi mākuoņi*).

Augstiem un izplūdušiem mākoņiem literārajā valodā lieto nosaukumu **spalvmākoņi** 'mākoņi, kas sastāv no atsevišķiem plāniem spalvveida elementiem' (LLVV VII₂ 79; HTV 176; sal. kr. *пустые облака* HTV 274), kas reģistrēts arī izloksnēs, piem., Liepājā, Pāvilostā (*spalvmākuoņi isskatās tā paplūduši debesīs*), arī **spalvu mākoņi** (*Spalvu mākoņi parasti peld 6 līdz 12 km virs zemes. Tie visbiežāk sastāv no sīkiem ledus kristāliņiem, retāk no ūdens pilieniem.* LLVV VII₂ 79), piem., Dunalkā (*spalvu mākuoņi – tie ir gari un balīti* LPA), Dundagā (*reļ mārķiņ strīpiņš no divēm pusēm klāt pe stiēgar, kas iēt strīpam pa vīd. stiēgars a strīpiņem pārsluōces pār debes jū:m. tiē ir spalļ mārķiņ* Apv.),

Rucavas Nidā.

Nosaukumos mēdz ietvert norādi par mākoņu saistību ar laikapstākļiem, nokrišņiem vai citām atmosfēriskām parādībām.

bula mākuoņa 'spalvu mākonis' (ME I 347, šķ. **bula**), **bulu gaisi** 'mākoņu aitiņas' Aizkrauklē, Limbažos (U 1872, 39; ME); sal. **buls** 'tveice; karstums, zilgani dūmakains gaiss' (LVV 144).

krusas debess Jaunpiebalgā (*Ja krusas debess nāk, tad jāaizliek durvīm priekšā krustām koki, tad debess aizejot*. LTT II 950), **krusas mākuonis** Matkulē, Tāšos, Virgā u. c. (LPA); **krusas mākulis** Stendē (Drav. m.).

lēdus mākuoņi 'mākoņi, kurus uzskata par auksta laika pazīmi' Ērgemē (... *tiē lēdus mākuoņi tādi biēzi* ĒIV II 272).

lietus debess Pļaviņās (BW 877, 2); **liētusmākuonis** Džūkstē (ELA), **liētismākuonis**, arī **liētmākuonis** Laidzē (VLIR VIII 185), **liētus mākuoņi** Ērgemē (*liētus mākuoņi i tūmši, mēlli* ĒIV II 272), **liētus mākuoņi** Dunalkā, Nīcā (NI 161) u. c.

miglas mākuoņi 'zemi mākoņi; migla' Bārtā (*vakarā vaīrāk tiē miglas mākuoņi* LPA), Dundagā (*šķidrēm migal mārķiņem debes spīd coūr* Apv.).

negaisa mākuoņi Duntē, Inčukalnā, Kabilē, Liepājā u. c.

pērkona debeši (*Kad pērkona debeši ir blāzmaini sarkani, tad gaidāma krusa*. LTT III 1183, no rakstu avota), **pērkuoņdebesis** 'negaisa mākonis' Raiskumā (*pērkuoņdebesis nāk pret vēju* Ungurmuižā EH II 228); **pērkua mākuoņi** (ME III 209) Rucavā (*tiē jaū pērkua mākuoņi! kas zin, būs vēl pērkuoņs* Apv.), **pērkua mākulis** Stendē (Drav. m.), **pērkuoņmākuoņi** Līvberzē (LPA); **pērkuoņtūce** 'negaisa mākonis' (EH II 228, no rakstu avota).

sniēga mākulis Stendē (Drav. m.).

vēja mākuoņi Bārtā, Ērgemē (*vēja mākuoņi tādi gāiši, ātri skrien pa gāisu* ĒIV II 272).

ziemeļa mākuoņi 'tumši, lieli mākoņi' Papē (*ziemeļa mākuoņi – mēļli, vasarā liētu nēņes*).

Lietus mākoņu apzīmēšanai sastopami arī metaforiski nosaukumi (parasti šādos nosaukumos ietverta norāde par mākoņu formu): *liētus kāja* '(tumši) lietusmākoņi' Ventspilī (ELA); izloksnēs vārdam *kāja* ir arī sekundāra nozīme 'zemes (pļavas, meža, purva vai tml.) daļa, kas šaurā joslā iestiepjas citā topoobjektā' (sk. Laumane 1987, 164–168); *pērkuoņa turnis* Dundagā ('eine turmförmige Wolke' ME III 209), un *torņveida mākoņi* (HTV 176); sal. *turnīgs laiks* 'lietains, mākoņains laiks' Basos (*laīks nu ir pa'visam tuōrnīgs* LPA); sal. *turnis* 'tornis' Stendē, Vandzenē (ME IV 272).

Lietus mākoņi salīdzināti ar dzīvu būtni: sal. *kaķgaļvas* '(tumši) lietusmākoņi' Užavā, Ventspilī (LPA). Plašāk ar minēto nozīmi reģistrēts nosaukums *pērkuoņgalvas*: Piltēnē, Puzē (*pērķingāl parādēs un ta ... voī, zibens spē un spē!*), Rucavā, Sventājā, Užavā, Ventspilī (LPA).

Poļu valodā negaisa mākoņi salīdzināti ar kaķi un vilku: sal poļu apv. *kocie lby* burtiski 'kaķu galvas', poļu *leb* (sar.) 'galva'; *vīlki* 'melni lietusmākoņi', arī *vilkowe chmure* (Sychta VI 155).

Mākoņu krāsa visbiežāk tiek raksturota ar adjektīviem *balts*, *pelēks*, *melns* (*mells*) vai *sarkans*: sal., piem., *balti mākuoņi* Stendē (*tiē baļtiē mākuō:ņ nau lijeļ* Mund. St. II 16); *melni debeši* Ciecērē, Kēčos, Mālpilī (BW 12998), Rembatē (*te bij saule, te pazuda mellajos debešos* BW 8947), Saukā (*aiz melliem debešiem* BW 8947); *sarkani mākoņi* Aumeisteros (LTT IV 1973), Basos, Liepājā (LPA), Tetelē (*Ja pie debesīm staigā asinssarkani mākoņi, tad gaidāmi karī*. LTT III 1185),

sarkanēji mākoņi Lubānā (*sarkanēji mākoņi deg* .. LTT III 1185).

Ar krāsas nosaukumu daļēji saistāmi apzīmējumi *spīdošie mākoņi* (HTV 176), kā arī *zvēdraina debess* Smiltēnē (ME IV 771) un *zvēdraini mākuoņi* Siguldā ('rosig schimmernd, im Farbenschmelz schillend' ME IV 772); sal. apv. *zvēdrains* 'joslains, mirdzošs' un *zvēdra* 'josla; mirdzums' (ME IV 771, EH II 815, sal. *svēdra*).

No krāsu adjektīviem radušies tālāki atvasinājumi un substantīvjumi: *balteņi* 'mazi, balti mākoņi' Līvberzē (LPA); *mēļlums* 'tumšs (lietus, sniega) mākonis' Dundagā (*nāk oukšę mēļlam mēļls. būs briēsmigs gāzans* Apv.), Ērgemē (*tāc mēļlums nāk aukšā, pērkuōnc rūc* ĒIV II 296), Kandavā (*debeš mēļlums* VLIR VIII 187); *mēļnie* 't. p.' Skrundā (*mēļniē nāk, nu kau kas būs!*). *sarkanes* 'gari mākoņi pie horizonta, kas saulrietā sārtojas' Biržos (*sarkanes deg* ME III 720), *sarkaņi* (parasti dsk. formā) 'sarkani mākoņi' Gulbenē (ME III 720), Skaistā, Varakļānos (EH II 443), Beļavā (*Ja vakarā deg sarkaņi, tad rūtā būs labs laiks*. LTT III 1583), Meirānos (LTT III 1186); *sarkanāji* 't. p.' Lubānā (*Ja vakarā sarkanāji deg, tad būs sauss laiks*. LTT III 1186), *sarkanēji* 'sartie mākoņi saulrietā' Grašos (ME III 720), Jaunpiebalgā (*Kad vakarā nodeg sarkanēji, būs laika maiņa*. LTT III 1583), sk. arī nod. *blāzma*.

Reizēm ir grūti nošķirt, kura no vārda nozīmēm ir galvenā (īpaši, ja nav skaidra arī vārda cilme), piem., *sēra(s)* 'lietusmākonis' Mērsragā (*kāda sēriņa būs* EH II 481), Salā (*lietus sēra; lietus nāk sērām* EH); sal. *sēras* 'pēkšņi un ātri pārejoši nokrišņi' Rojā (*rudeni nāk tāds sērs* LPA); 'eine Art Regen' Vidzemē, arī Gaviezē (*biezas sēras nuolijušas* ME III 827); *auksta sēra* '?' (ME, no liter. darba); *sērainis laiks* 'pērkona laiks' Kaugurciemā (EH II 481). Cilmes ziņā saistīti ar vārdu *sēras* 'sērs' un *sērs*, kurus K. Karulis atvedina no ide. saknes **ser-* 'plūst' (LEV II 171).

NOKRIŠŅI

lietus, līt

Vārds *lietus* 'nokrišņi ūdens pilienu veidā' ir mūsdienu latviešu literārās valodas vārds (ME II 507, LLVV IV 688; arī hidromet. termins: *lietus*, īslaicīgs *l.*, *neliels l.*, *smidzinošs l.* u. c. HTV 164; angļu *rain*, v. *Regen*, kr. дождь); dem. *lietutiņš* (*lietiņš* ME).

Tautas ticējumos lietu prognozē pēc dabā novērotām pazīmēm, piem., pēc putnu, kukaiņu uzvedības, rīcības u. tml. (*Lietus ir gaidāms, kad bezdelīgās zemu laižas..* Gārsenē LTT II 1075; *Ja vālodze brēc, tad būs liels lietus.* Jaunaucē LTT IV 1917; *Kad dzilna bļauņ, tad būs lietus.* Lubānā LTT I 424; *Ja lietus laikā redz melnas vārdes, tad lietus būs stiprāks.* Nicā; *Ja lietus pilieni sit lielus burbuļus, tad vēl ilgi līs.* Popē LTT II 1076; *Ja zirgs žāvājas, tad sagaidāms lietus.* Zilupē LTT IV 2129).

Pēc tautas ticējumiem, lietu var novērst, plēšot vai laužot (priedes, kārklu) skalus, vai apgāžot uz mutes ēdiena vārāmo podu (Vijciemā, Plānos, sk. LTT II 1073, 1074).

Izloksnēs visplašāk sastopams pamatnosaukums *liētus* (ME, EH I 757, ĒIV II 231), bet reģistrēts arī *liēts*, piem., Galgauskā (GIA 46), Lubānā (*Ja lietam līstot, burbuļi metas, tad teic, ka ilgi līšot.* LTT II 1077), Puzē (*liēc nāk āukšē*), Svētcienā (par u-c. lietvārdu pāreju o-celmos sk. Latv. dial. 214). Ar patskaņu miju saknē augšzemnieku dialekta (sēliskajās un latgaliskajās) izloksnēs parastāks ir nosaukums *līts* 'lietus', piem., Aulejā, Barkavā, Bērzaunē, Grostonā, Gulbenē, Kalupē (*l'eic* KIV I 577), Koknesē, Krāslavā, Krustpilī, Lubānā, Mārcienā, Neretā, Pildā, Saikavā, Secē, Skaistā (*l'eita dāuc pīl'eic. iz Krāslovys puši jir l'eita* FBR XV 49), Stirnienē, Sunākstē, Varakļānos, Viļānos, Tilžā, Zvirgzdenē (EH I 751, TIA 76, ELA; sieviešu dzimtes formā vārds *līts* (i-c., *smalka līts*) atzīmēts Jumurdā, Odzienā (EH).

Daudzskaitļa formu *lieti* parasti lieto ar nozīmes niansi 'ilgstošs lietus' (*pēc lielajiem lieti* LLVV IV 689), piem., Ērgemē (*ka pāriēs liēti* ĒIV II 231), Galgauskā (*nu jou liēti leīst kuruo dienu* GIA 45), arī *līti*, piem., Biržos (*līti staigā vis'aplīk* EH I 751), Kalupē (*pa mohys l'eit'i stāigoi* KIV I 577), Krapē (ME II 491), Vecgulbenē (*līti leīst* FBR V 149).

Abi nosaukumi *lietus* un *līts* atzīmēti jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 141; Lj. 1685, 138); G. Mancelis devis norādi, ka *līts* tiek lietots Vallē, bet J. Langijs šo nosaukumu pārņēmis bez vietas norādes. Kā liecina izplatība, *līts* laikam ir sēļu vārds.

Latv. *lietus*, apv. *līts* atbilst liet. *lietūs* un liet. apv. (žem.) *lytūs*; tās pašas cilmes kā *liet* un *līt* no baltu **lie-* un **lī-* (sk. LEV I 529, 540). Sal. *līt* (parasti 3. pers.) 'virzīties, krist lejup pilienu veidā (par lietu); būt nokrišņiem lietus veidā', kas ir latviešu kopvalodas vārds (ME II 491, LLVV IV 727) un kam līdzās ir arī daudz prefiksālu atvasinājumu (sal. *ielīt*, *iz-*, *nuo-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uzlīt*, piem., Ērgemē ĒIV II 243; arī *atlīt*, *dalīt* utt. Kalupē sk. KIV II 576; vēl *nava atlijis* St. 1789 II 477).

No verba *līt* (sal. liet. *lýti* LEV I 540) pagātnes celma atvasināti *lija*, *lijiens* 'der Regenguss', *lijums* (St. 1789 II 476, ME II 467).

Blakus pamatvārdam *lietus* (*liets*) ir vairāki atvasinājumi laikapstākļu raksturošanai, piem., *lietaine* 'lietains laiks' (ME II 506), *liētuonis* '(anhaltend) regnerisches Wetter' Stendē (Mund. St. II 30), *liētuona*, piem., Lubānā (EH I 758); adj. *lietains* 'tāds, kad līst lietus (par laika apstākļiem, laikposmu)' (ME II 506, LLVV IV 686), piem., Ērgemē, Stendē (*nuo pāūsa:r bi liētains, bet tā ap Jā:ņ laik sākās sāūsūms* Mund. St. II 71); izloksnēs arī *lietaiņš* Blīdenē (*liētaiņš laiķs*), Džūkstē, Ērgemē u. c. (ME, ĒIV II 231, ELA); *lietājs* 'lietains' Bērzgalē (EH I 757).

Atbilstoši atvasinājumi reģistrēti arī līdzās vārdam *līts*: sal. *lūņa* 'lietains laiks' Alūksnē, Naudītē (ME II 491), adj. *lūtains* (*laiks*) Bērzaunē, Biržos, Lubānā, Sausnējā, Varakļānos (*lūtaine vasara*), Vārkavā u. c. (ME II 491, EH I 751), *lūtāinis* Kalupē (*l'êitaiņâ laikâ* KIV I 577); sal. *lūtāts* 'lietains' Bebreņē, kas varētu būt skaidrojams ar liet. *lýtotas* ietekmi (EH I 751).

Dažkārt, lietum līstot, spīd saule (sal. *lija lietus saulītē* Skrundā BW 8668); šo parādību vistiešāk raksturo nosaukums *saules lietus* (ME

III 773, no rakstu avota) un **varavīksnes lietus**, piem., Kalvenē, Liepājā (LPA).

Latviešu folklorā lietus rašanos saista gan ar sauli (*pate saule lietu deva, pate bēga mākuļos*. Iecavā BW 8787; *saule, lietu palaidusi, ielien pate mākoņos*. Nīkrāčē BW 18370), gan ar bāra bērnu raudāšanu (*Kad saulītē līstot, tad bāra bērni debesīs raudot*. Cirgaļos; līdzīgi arī Smiltēnē, Talsos, sk. LTT II 1075, III 1600). Dainas par saulītē līstošu lietu un bāreņu (grūtdieņu) asarām pierakstītas Zemgalē un Vidzemē, piem.,

*Lietutiņis dirbināja
Dienas vidus saulītē.
Tas nebija lietutiņis,
Tās grūtdieņa asariņas.*

Dobelē (BW 4109), dziesmas varianti fiksēti Emburgā (bāriņu asariņas) un Nītaurē (bāra bērnu asariņas).

<i>Saule spīd, lietutiņš Rasināt rasināja. Tās bāriņu asariņas Svešas mātes liedinātas.</i>	<i>Šodien lija zelta lietus Sudrabiņa lāsītēm; Tas nebija zelta lietus – Bārenīša asariņas.</i>
Zaļeniekos (BW 4223)	Vestienā (BW 4237)

*Lietus lija saulītē, Bārenīte as'ras lēja.
Jaunlaicēnē (BW 4108)*

Metaforiski saules lietu sauc par **bāreņu asarām** Kalncempjos (*kod rāizē līti leīst un saule spēid, tod soka, ko tī līti ir būorinīšu osaras* Apv.); Jelgavā, Raunā (LTT III 1599, 1600); sal. *bāris*, apv. *bārinis* 'bārenis'; dem. *bāriņš, bārītis* (ME I 274), bet Kraukļos to dēvē par **vēcpuišu lietu** (sal. *saule spīd, lietus līst; vēciem puišiem bikses plīst* LPA).

Koknesē tam registrēts aprakstošs nosaukums **medus lietus** ("Ja medus lietus līst kādas reizes pa vasaru, tad var cerēt saņemt daudz medus. 50 gadus agrāk bijis medus lietus jo bieži un tad arī bijis medus pa pilnam .. Medus lietus bijis, saulei spīdot, gandrīz gluži no skaidrām debesīm. Redzams tas esot īpaši uz koku lapām, kuŗas tad paliekot spīdīgas, kā ar līmi aplietas, un esot ļoti saldenas." Etn. 1893, 190). Iespējams, ka arī nosaukumam *medus lietus* ir kāds sakars ar ticējumiem (.. *lietus. Sevišķi tas ir labs, ja ir salds un silts un nāk ar pārkonu. Auksts un rūgts lietus nāk ar krusu. Ir kaiņģis arī lietus, kas līst saulei spīdot. No tāda lietus rodas kukaiņi*. LTT II 1075, ar atsauci uz 1688. g. avotu). Sal. arī poļu (kaš.) *ród padà* – burtiski 'medus krīt (līst)' par lietu saule (Sychta III 173).

Lietu negaisa laikā parasti sauc par **pērkona lietu** (ME III 209, LVV 444), piem., Lubānā (*Ja pirmais pērkona lietus nāk no vakaru puses, tad būs slapja vasara*. LTT III 1411), Tīrzā (*Ja krāsns labi nevelk, tad būs pērkona lietus*. LTT II 917) vai **pērkunlietu**, piem., Mazstraupē (FBR XV 152).

lietavas

Ilgstoša lietus apzīmēšanai mūsdienu latviešu literārajā valodā lieto ar piedēkli **-av-** atvasināto vārdu (parasti dsk.) **lietavas** (*lietavas turpinājās ilgāk kā nedēļu* ME II 506; *lietavu laiks, rudens lietavas* LLVV IV 686; hidromet. termins *lietavas*, arī *garais lietus* HTV 163; angļu *incéssant rain*, v. *anhaltender Regen*, *Dauerregen*, kr. *обложной дождь*).

Ilgstošu lietu saista ar burvjiem un ļauniem gariem (*Kad trīs dienas līst lietus, tad saka, ka ragana mirusi. Kad lietus līst, tad saka, ka Dievs velnam laiku uz renti atdevis. Nīcā LTT II 1074; ja visu diēnu līst, tad saka – laika mē kaut kur ragana nūosprāgusi. Pāvilostā LPA*).

Izloksnēs nosaukums reģistrēts plaši: *liētavas*, piem., Bērzgalē, Ērgļos (EH I 757), Dunalkā, Grobiņā, Jaunpilī, Krotē, Līvberzē (*liētavas līst bez apstājas*), Rucavā, Skrundā, Ugālē, Valtaiķos (*ka sākas tās rudeņa liētavas, ta .. ne kāda glābiņa na*), Zlēkās (LPA).

Retāk to lieto vsk. formā **lietava** (*uznāca ilgāka lietava* ME II 506; *kā puķīte lietavā* BW 20326, 1).

Rakstu avotos nosaukums *lietava(s)* sastopams kopš 19. gs. (U 1872, 138, ar norādi par izplatību Latgalē).

Arī augšzemnieku izloksnēs blakus apvidvārdam *līts* ilgstoša lietus apzīmēšanai reģistrēti atvasinājumi ar piedēkli **-av-**: **lītavas**, piem., Bērzgalē, Kalupē (*šīna laikā byūs l'ehys l'eitavys* KIV I 577), Praulienā, Preiļos, Saikavā, Varakļānos, Vārkavā u. c. (ME II 491, EH I 751); sastopams arī rakstu valodā (LLVV IV 728). Vārd darināšanas aspektā sal. arī liet. apv. *lýtva* 'lietus' (Jurbarkas raj. LKŽ VII 596).

Sekundāri atvasinājumi: adj. **lietavains** (*laiks*) 'lietains', piem., Vecpiebalgā (arī *lietavaiņa laiks* EH I 754), **lietuvains** (*laiks*) Sarkaņos (arī *lietuojs* EH I 758), bet **liētuots** (*laiks*) Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 66, EH); verbi **liētavāt** un **liētavuot** 'ilgi līt' fiksēti Ērgļos (EH I 757).

Līdzās verbam *liedēt(ies)* 'pakļaut(ies) lietus iedarbībai' (LLVV IV 668, ME II 492) un apvidvārdam *līdēt(ies)* 't. p.' (piem., Dundagā, Drustos, Jaunpiebalgā, Lizumā, Sausnējā, Valmierā u. c. ME II 477, EH I 745) ir vairāki atvasinājumi ilgstoša lietus apzīmēšanai: sal. *liēdenis* 'lietains laiks' Jērcēnos (ME II 492) un *liedeņa laiks* Bērzaunē (ME) un *līdains laiks* Bērzaunē, Vecpiebalgā (ME II 477, sal. *līdains* 'trūb, nebelīg' ME), *līdans laiks* 'lietains laiks' Varakļānos (ME).

Rakstu avotos un izloksnēs ar nozīmi 'ilgstošs lietus' izplatīts ir aprakstošais nosaukums *garais lietus* (HTV 164), kas reģistrēts, piem., Dobelē ('Landregen' EH I 386), Ērgemē (*garāis liētus i ta, ka līst vaīrākas dienas nūo vietas* ĒIV II 231), Mārsnēnos, Raunā (LTT III 1689), Valmierā (EH I 757), *garie lieti* Kalncempjos (Apv.), Lauberē, Veclaicēnē (LTT II 1076, 1077), sal. *garais līts* Barkavā (LPA), Tilžā (*garīš l'eīts* 'līst visu dienu vai ilgāk' TIA 76).

Interesanti nosaukumi minami no Rietumkurzemes: *gubefnis*, arī *gubefņa liētus* 'ilgstošs lietus' Bārtā un *pagasta liētus* Dunalkā ('tāds lietus, kad visapkārt apmācies un līst', *līst pagasta liētus* LPA), kuros ietverta arī norāde par to, ka lietus aptver plašu teritoriju (19. gs. avotā skaidrots: (*liels*) *lietus, kas par lielu zemes gabalu plešās* U 1880, 476).

Līdzīgi arī vācu *Landregen* 'lietavas', burtiski 'zemes, valsts lietus' un poļu *deszcz krajowy, deszcz ładowy* (Kup. 26).

No verba *mīrkt*, skaņu mijā *mērkt, mērcēt* (sal. liet. *mīrkti, mērkti* 'mērkt, slapināt; līt' ME II 619, LEV I 583, LKŽ VIII 37) darināti lietaina laika apzīmējumi: sal. *mirkuoņa* 'ilgstošs lietais laiks' Vestienā (ME II 634), *mirkstuoņa laiks* 'mitrs laiks; lietais laiks' (EH I 817, no rakstu avota), *mērceklis* 'ilgstošs lietus' Saldū (EH I 807). Ar līdzīgu nozīmi reģistrēti arī *smērka* un *smērkuoņa* 'mitrs, drēgns laiks' Nīcā (*viš /laiks/ i smērka, smērkuoņa. tas tāt piēsūciēs aī ūdeni, tāt slapš. tāt smērkuoņa -*

nežūstuošs laīks ELA); sal. *mērka* 'tas, kas ir izmircis, slapjš' Aizupē u. c. (ME II 619), sal. arī liet. *smirkščioti* 'līnāt; smidzināt' Ignalīnas raj. (LKŽ XIII 193).

Nozīmi 'ilgstošs lietus'; 'ilgstoši līt; stipri līt' mēdz izteikt arī ar ekspresīvi (stilistiski) iekrāsotiem vārdiem, piem., *blorgāt* 'līt; slapjdranķot; melst niekus' Stendē (sal. *bloŕga* 'dubļi; šķidri mēsli; plāpa' Mund. St. I 58); *zlaņķēt* 'ilgstoši līt' Šķibē (ME IV 745); sal. *zlaņķeties* 'slapjdranķot; laistīties' Svitenē (ME); *žaņpa* 'stiprs lietus' Jaunpiebalgā (Apv.); *žulgāt* 'nepārtraukti līt' (*žulgā katru dienu* ME IV 830), *žulgas laiks* 'andauerndes Regenwetter' (ME IV 829, *žulguoņa* 't. p.' (ME IV 830; sal. apv. *žulga* 'mitrums; netīrs šķidrums; samazgas; dubļi u. tml.' ME; *žulgt* 'mirt' ME, LLVV VIII 699); *žurgāt* 'ilgstoši līt' Nīkrācē (*nu jau ilgi žurgās, saka, kad taisās uz ilgu, nepatīkamu līšanu* EH II 822; sal. apv. *žurga* 'mitrums; netīrs ūdens; samazgas; peļķe; urga u. tml.'; *žurgt* 'mirt; plūst, tecēt' ME IV 833, EH); *žūra* 'ilgstošs lietus' (arī *žūras laiks* ME IV 836, no rakstu avota), 'stiprs lietus' Saldū, 'lietusgāze' Alūksnē, Litenē, Saldū (*uznākuse lietus žūra*), arī *žūre* Alūksnē (*žūre* ME IV 836); sal. apv. *žūra, žūre* 'netīrs ūdens; samazgas; pusdarīts alus u. tml.' (ME); *žūrāt* 'stipri līt' (*lietus žūrā augu dienu*); sal. *žūrāt*, piem., Liepupē, Nīcā (*šūodiēn visu diēnu žūrā* LPA), Palsmanē, Saldū, Snēpelē, *žūrēt* Vandzenē (*ū*), *žūrēt* Adulienā, Alūksnē, Dzelzavā, Mēmelē, Saikavā u. c. (ME IV 637, arī rakstu avotos; EH II 823); *sažūrēt* 'ilgāku laiku līt' Meirānos, Saikavā (*lietus sažūrēja visu vakaru* ME III 800). Sal. *žūrēt* 'liet šķidrumu; darīt alu; daudz dzert u. tml.' ME, EH); saistībā ar alus darīšanu verbs *žūrēt* (arī *iežūrēt*) sastopams jau 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 252, ar norādi par lietošanu Augšzemē). No pamatverba atvasināts nosaukums *žūrētājs* 'ilgstošs lietus' Saikavā (EH II 823).

lietusgāze

Vārds *gāze* 'spēcīga lietus lišana; spēcīgs lietus' ir literārs (sal. *lietus gāze, stiprs lietus* Dravn. 1913, 357; ME I 619; LLVV III 90); ar nozīmes niansi reģistrēts saliktenis *lietusgāze* 'spēcīga, brāzmaina (lietus) lišana; spēcīgs, brāzmais lietus' (LLVV IV 689; hidromet. termins HTV 164; angļu *shower, downpour*, v. *der Regenschauer*, kr. *ливень*). Tas atvasināts blakus polisēmiskajam verbam *gāzt(ies)* 'sist; strauji liet; spēcīgi plūst u. tml.; arī spēcīgi līt' (ME I 620, LLVV III 92; cilmes ziņā radn. liet. *góžti* 'gāzt, liet' ME), piem., Ērgemē (ĒIV I 350), Kalupē (KIV I 321), Nirzā (LPA), Raunā (VLIR III 171).

Ar līdzīgām nozīmēm tos lieto arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*pērkūonc viē-nā ducina ūn ducina, tūr nu vāiga būt ritīgām gāzēm; te Tuŕnā gān gāza tas liētus, bet ta nu gāza gān* ĒIV I 350), Kalncempjos (Apv.), Kalupē (*kuô vakār suôka lēic guôšf, tuô napūorstuôj* KIV I 321), Nīcā (*Kad lietus līst un kad varavīksne parādās, tad gaidāmas lielas lietus gāzes*. LTT II 1076), Puzē (*liēc gāž*), Stendē (Mund. St. II 17).

Rakstu valodā un izloksnēs reģistrēti vairāki šī nosaukuma varianti, piem., (*lietus*) *gāza* (arī *gāzas lietus* U 1880, 373, 595), *gāzis* 'spēcīga lietus lišana; spēcīgs lietus' Kalupē (*nu tuôda guôža vyši fēirumī applyûda* KIV I 320), *gāžas* Vecpiebalgā (*gāžas* 'Regengüsse' EH I 391), *gāzējs* 'spēcīgs lietus' Kursīšos (LPA), *gāzenis* (*lietus gāzenis*), *gāzeņa lietus* ('Gewitterregen' ME I 619, no rakstu avotiem), arī Kursīšos (LPA), *gāzienis* (*nu tūo lēl'uo guôžina tagat' vysys motys slapnīs* KIV I 320), Tilzā (*guôžinēc* TIA 76), *gāziens* (*lietus gāziens* 'Regenguss' ME I 620, LLVV III 90), piem., Dundagā (*gāzans nāk oukšē, mēllan mēlls, būs gāzans* Apv.), Ērgemē (*liētus gāziēnc. tas bi gān ritīks gāziēnc. pa liētu tā*

runāja ĒIV I 350), Jaunpilī (LPA), Kalētos (*pašā siēna laīka kařstumā uznāk gāziēnc* LPA), Ugālē ('spēcīgs, bet ātri pārejošs lietus'), arī Sventājā (LPA), *gāzuoknis* (*lietus gāzuoknis* ME I 620, no rakstu avota), *gāzma* (*lietus gāzma* ME; 'spēcīga lietusgāze' HTV 164; 'arī spēcīga vēja brāzma' LLVV III 91) Ugālē; sekundārs ir adj. *gāzmais* 'ļoti spēcīgs (par lietu)' (LLVV); *gāzne* 'spēcīga lietus gāze' Bērzgalē, Priekuļos (ME I 620).

Ar nozīmes pārnese veidoti aprakstošie nosaukumi: (dsk.) *lietus brāzmas*, piem., Alsungā un *lietus šaltis* (LVV 781, LLVV VII₂ 334). Mūsdienu literārajā valodā par novecojušu ir atzīta siev. dzimtes forma (*lietus*) *šalte* (LLVV), ko nereti sastop izloksnēs, piem., Bauskā (*lietus nāca šaltēm* 'ungleichmässig'), līdzīgi Āraišos u. c. (ME IV 3), arī Ērgemē (*šalte* ĒIV III 474, *paretī*); *šalts* 't. p.' Skrundā (LPA); sal. *šalte*, *šalts* 'spēcīga ūdens strūkļa, lējiens; gāziens', piem., Zaubē (ME IV 4; LEV II 342).

Ar semantisku pārņemšanu darināts arī nosaukums (*lietus*) *birga* (EH I 220); sal. *birga* 'tvans', *birgains* 'tveicīgs', *birguot* 'kūpēt, garot' (ME I 297, 298).

Īsas, spēcīgas lietusgāzes apzīmēšanai rakstu avotos un izloksnēs registrēti vēl citi nosaukumi: *lietus stara* vai *stars* ('Regenschauer' U 1880, 617), *lietus iet ar stariem* Salacā (EH II 571; sal. *lietus stariem uziet* 'es regnet in Schauern' U), *starains lietus* Liepājā; *strāla* Palsmanē (*uznāca varena lietus strāla* ME III 1084); sal. *lietus līst strālām* Galgauskā (ME); *lietus strūga* (Iss, bet stiprs lietus U 1880, 595); sal. *lietus līst strūgām* 'strichweise' Dundagā, Dunikā (ME III 1097); *lietus strūklas*, *strūkles*, *lietus gāzās strūklēm* Īvandē (ME), Saldū (EH II 59); *lietus sturme* Bārtā (LPA), Ciecerē (*pāri zilā lietus sturme pār manām ganībām* BW 9251 v; 'Regenschauer mit Wind' U 1872, 285; U 1880, 595); (*lietus*) *sturmis* Jaunpilī (LPA), Rūjienā (RN 213); sal. *sturmainis laiks* ('Wetter mit vielen Regenschauern' EH II 596), (*lietus*) *šturma* 'spēcīga lietus brāzma' Kalupē (*tuôdys štûrmys guò, ka baiļa D'īva* KIV II 484).

Austrumvidzemē un Latgalē lieto arī nosaukumu *šārva* 'spēcīga lietus brāzma', piem., Aknīstē (FBR XV 196), Ļaudonā (*lietus šārvām vien līst* ME IV 13), Kalupē (KIV II 464); līdzīgi Saikavā, Zasā (arī par sniegu ME); sal. apv. *šārva, šārve* 'liels daudzums; straume, plūsma' (ME IV 13).

Ar verbu *šķiest* 'šķākt, šķakstīt; šķaidīt' (piem., *lietus šķiež* EH II 640) motivēts nosaukums *šķiēdienis* 'spēcīga lietus gāze' Kalupē (*bie l'ēls l'ēita šķiēdīnc, ka vysys pļavys āispļūda* KIV II 472); no verba *žlāgt* 'stipri līt', piem., Makašēnos, Maltā, Saldū (*ak tavu žlāgšanu, kā ar spaņiem!*), sal. *žlāgt* 'liet; šķakstīt' Bauskā, Piebalgā (ME IV 816) atvasināts *žlāga* 'lietusgāze' Saldū (ME). Nosaukums *žlūga* 't. p.' Ārlavā (ME IV 820) tiek saistīts ar liet. *žliaūgti* 'stipri tecēt' (ME).

Nosaukums *stuža* 'lietus brāzma' Nautrēnos (Apv.) aizgūts laikam no kr. *смѣжа*, kam Pleskavas krievu izloksnēs ir plaša un sazarota semantika (sal. 'холод, мороз; тепло, жаръ; жестокий мороз; холодные ветры; заморозки; ненастье с холодами' Даль IV 346).

Spēcīga lietus raksturošanai tiek izmantoti arī adjektīvi. Latviešu kopvalodā parastāk lietotie lietus apzīmētāji ir adj. *liels, spēcīgs, stiprs, varens* (*lietus*), piem., Galgauskā (*ta nu nuolija varēns liēc!* GIA 45) u. c. Daži no tiem sastopami arī dainās, piem:

Kur palika smalki pelni?

– *Tie izlija lielis lietis.*

Kur palika lieli lieti?

– *Satecēja upītē.*

Ezerē (BW 2221)

Aprakstošie nosaukumi reģistrēti arī senākos rakstu avotos (piem., *stipris lietus* Phras. 1638, 379; *liels /dižs/ lietus* St. 1789 II 476).

Tiek lietoti arī citi piemērotas semantikas adjektīvi, piem., *bruožīgs lietus* ('in dichter Menge niederströmend' ME I 343, no rakstu avota; sal. apv. *bruožs, bruožīgs* 'stiprs, spēcīgs' ME), *stabains lietus, stāvs lietus* (U 1880, 373), *straujš lietus* Grobiņā (*līnāja, bet ta ūznāca tāt strauš liētus* Apv.).

Nereti tiek izmantoti arī adjektīvi ar ekspresīvu nokrāsu, piem., *briesmīgs liet(u)s*, *briesmuots liet(u)s* Stendē (*brāuc uz mājām, briēsmīgam liēlām listām* Mund. St. II 34, 45). Sastopami arī vārda nozīmju pārnese, piem., *āvēties* 'līt' reģistrēts Tilžā (parasti 3. pers. *uôvējās* TIA 76), *āvīties* Raunā (*sezdiē jàu līdz pusdiēnāi tā āvijās – viēnā gāšanā gāza* VLIR III 173); sal. *āvēties*, *āvīties* 'ākstīties; aplami runāt u. tml.' (ME I 245, KIV I 158). Samērā plaši ar nozīmi '(brāzmaini) spēcīgi līt' lieto verbu *cirst*, *cirsties* (parasti 3. pers. EH I 274, LLVV II 201), piem., Tilžā (/lietus/ *ciērs* TIA 76) un *dot* Kalupē (*kuô d'eva l'eic, sasyta tū zēni* KIV I 285), Tilžā (TIA 76) u. c. Šajā gadījumā laikam realizējies nozīmes pārnese 'sist; pērt' → 'spēcīgi līt'. Par minētā pārnese tipiskumu liecina verbs *mizāt* 'stipri līt' Gramzdā (EH I 820), *uzmizāt* Raunā, Siguldā (ME IV 360); sal. *mizuot*, *mizāt* 'lobīt; (pār. noz.) sist, pērt' (ME II 640), kā arī apvidvārds *verdēt* 'stipri līt' Piebalgā (*tad nu vērdē gan* ME IV 539); sal. *verdēt* 'sist, pērt', piem., Bērzaunē, Druvienā, Lubānā (ME IV 538, EH II 771). Nav īsti skaidra verba *šerūt* 'stipri un ilgi līt' Druvienā (Etn. II 1892, 50) cille.

Nozīmi 'ilgstoši līt' vai 'spēcīgi līt' mēdz izteikt arī ar leksiski gramatiskiem līdzekļiem: vienas saknes verba formu blīvējumiem – *lū vienā līšanā* 'nepārtraukti līt', piem., Ērgemē (*līst viēnā līšanā* ĒIV II 243), Popē (*viš ju līst viēnē līšnē* Apv.); (*lietus*) *gāztin gāž* Medzē (LPA); ar verbu, ko pastiprina adverbs vai partikula – *baigi gāž* Dunalkā (Apv.), *brangi līst*, piem., Saldū (EH I 237), *lū (gāzt) aumaļām* (ME I 225; arī *sniēgs nāca aumaļām*), piem., Ērgemē (ĒIV I 350), *aumaļu lietus* Zebrenē (LPA); sal. adv. *aumaļām* 'lielā daudzumā; strauvē'; (*lietus, mākonis*) *duo(d) tig a(t)kal, nuôduô dūšigi, uzduô ik pa laicīnam* Stendē (Drav. m.); *stāvus lū* Kalētos (*pērrudei uznāca tāt gāziēnc, ka liētus viscāur stāvus lija* LPA), ar salīdzinājumiem – *duôd (līst) tā kā balts* Stendē (Drav. m.); sal. *gāž baltu* Ērgemē (ĒIV II 243); *līst kā piens*, piem., Galgauskā ('līst ilgi un intensīvi' GIA 211); *līst kā pa Jāņiem*, piem., Bunkā, Līvberzē, Remtē, Valtaiķos (*citu gadu līst kā pa Jāņiem, bet šuogad gān tā nebij* LPA); *gāž kā nuo spaiņa*, piem., Ērgemē (ĒIV II 243), Kalupē (*suôka guôš' kuô nu spaņa, es cāuri slāpņa* KIV I 321), *gāž kā ar spaiņiem* (*spaiņiem*), piem., Bērzē (Pas. XIII 389), Dunalkā, Grobiņā, Priekulē (LPA), Stendē (*gāž liēts ka ār spaiņim* Drav. m.). Daži no minētajiem vārdu savienojumiem sastopami arī senākos rakstu avotos (sal. v. *Platzregen* – liels lietus, kas kā ar spaiņiem gāž St. 1789 II 476).

smalks lietus, smidzināt

Latviešu literārajā valodā jēdzienam 'lietus, kas līst sīkām lāsēm' un darbībai 'līt sīkām lāsēm' sastop vairākus nosaukumus, bet visbiežāk lietotie ir *smalks lietus* un *smidzināt* (LLVV VII₂ 47; LVV 749, 750); hidrometeoroloģijā ieviests termins *smidzinošs lietus*, arī *smidzenis* (sal. *кр. моросящий дождь, морось* HTV 164, 271; a. *drizzling rain, drizzle*, v. *Sprühregen, Staubregen*).

Leksikogrāfiskajos avotos aprakstošais nosaukums *smalks lietus* nostiprinās samērā vēlu – galvenokārt kopš 19. gs.: sal. *smalks lietutiņš* ('Staubregen' U 1880, 669), taču dainās *smalkais liet(u)s* (piem., Ārciemā, Ēvelē BW 2629, 2) bieži pieminēts dažādu ciklu dziesmās. Piemēram:

*Smalkais lietīņš i nolija
Pēc pārkoņa graudumiņa;
Dziediet, meitas, lustejiet
Uz arāja gājumiņu.*

Krustpilī (BW 644)

*Kam, lietīni, smalks noliji,
Kam rasiņu padarīji?
Kam, tautieti, slav' izlaidi,
Kad nedrīksti bildināt?*

Svitenē (BW 8510, 2 v)

*Sila priede smagi krāca,
Smalka lietus pielijuse;
Tas nebija smalkais lietus, –
Tās sērdenes asaras.*

Džūkstē (BW 4248)

*Ei, Pērkon, vecais tēvs,
Ko tās tavas meitas dara?
Manas meitas pakaļ gāja,
Smalku lietu sijādamas.*

Meirānos (BW 33699)

Dainās populārs ir motīvs par sila priedi, kas smalka lietus pielijusi; šīs dziesmas varianti pierakstīti visos Latvijas novados: Vidzemē, piem., Inčukalnā (*grūti pūta sila priede, smalka lietus pielijuse* BW 5116), Viskāļos (*grūti pūta sila priede, smalka lietus pielijusi; gauži raud vecas meitas, kam nav sava arājiņa* BW 13040), Latgalē, piem., Sakstagalā, Varakļānos (BW 5116, 4), arī Zemgalē, piem., Naudītē (*smagi šņāca sila priede, smalka lietus pielijuse* BW 15840, 18 v) un Kurzemē, piem., Kursīšos (*smagi krāca sila priede, smalka lietus pielijuse; gauži raud tautu meita, bez arāja palikuse* BW 12342; sk. arī BW 15840, 17 v), Priekulē (BW 5116, 6), Rendā, Saldū (BW 15840, 13), Sasmakā (*smagi šņāca sila priede, smalka lietus pielijuse; smagi pūta veci puiši pēc jaunām meitiņām* BW 13115), Talsos (*smalki pūta sila priede, smalku lietu gaidīdama* BW 3028), Valtaiķos (BW 5117).

Blakus latv. adj. *smalks* (sal. liet. *smūlkus*) izloksnēs, piem., Bārtā, Dunikā, Kalētos, Priekulē, sastop formas ar *c*: adj. *smalcs*, adv. *smalci*

(ME III 951, EH II 533). Šo adjektīva formu *lietus* nosaukumā fiksējis arī J. Langijs: *smalcs lietus*, sal. *smalcs sāls* un *smalts lietus* (Lj. 1685, 138, 229).

Izloksnēs ar nozīmi 'smalks' sastop arī adj. *smāļš*, piem., Lutriņos, Saldū (ME III 953, EH II 534; par cilmi LEV II 238, šķ. *smalks*); šo nozīmi ietver nosaukums *smāļš lietus* (*uznāk smāļš, mīlīgs pārkuoņa lietus* LP V 136, ME II 507).

Ar nozīmi 'smidzināt (par lietu)' dainās sastopamas vārdkopas *smalki līt* un *sīki līt*, piem., *smalki lija zelta lietus tai zaļā birztalā Ezerē* (BW 34313); *sīki lija zelta lietus aiz zaļās birzelītes Ezerē* (BW 34313, 1); sal. *sīks lietus, sīks lietutiņš* (LLVV VII₂ 47, no rakstu avota).

Deminutīvforma *lietutiņš* resp. *lietiņš, lietīns* u. c. kopā ar adjektīvu (*smalks, sīks*) vai bez tā smalka lietus apzīmēšanai sastopama gan dainās (sal., piem., *lietiņš nāca miglodams, kur palika villainīte?* Lielvārdē, Krustpilī BW 14258), gan arī mūsdienu izloksnēs, piem., Ērgemē (*tāc smālcīc liētīc smidzina* ĒIV II 231), Matkulē (*bij tik liētutiņš, ne-kuo jāu nelija*), Skrundā, Ventspilī (LPA). Ar deminutīvformām veidoti aprakstošie nosaukumi *sīklietiņš*, piem., Aizputē, *sīklietutiņš* Skrundā, *viegls lietutiņš* Vainodē (LPA); sal. *mazs lietutiņš* (St. 1789 II 476).

Darbības apzīmēšanai lieto arī vārdu *līnāt* (verba *līt* iteratīva forma, LEV I 540), to sastop rakstu avotos (piem., *ārā lietiņš līnā, smidzina* Drava, 1913, 392; sal. 'lēni, sīkām, smalkām lāsēm līt; brīžiem, ar pārtraukumiem mazliet līt' LLVV IV 721) un izloksnēs, piem., Ērgemē (*smāls liētīc, līnā* ĒIV II 241), arī Liepājā, Remtē, Rucavā (LPA); ar līdzīgu nozīmi *lijavuot* Mārcienā (*tā pa dru'skai lijavuo* Apv.; sal. *lic list* // *lij*).

Apvidvārds ir *līdināt* 'smalki līt' Bērzaunē (*lietus sāk līdināt 'fein regnen'* ME II 477), Dundagā (ME); sal. apv. *līdēt(ies)* 'liedēties' Aknīstē, Lizumā, Sunakstē u. c. (ME II 477, EH I 745).

No adjektīva *smalks* atvasinātais verbs *smalcināt* ('dalīt smalkās daļās' LLVV VII₂ 34) tiek attiecināts arī uz lietu, – nozīme 'smidzināt (par lietu)' fiksēta 19. gs. avotos, piem., K. Ulmaņa vārdnīcā (U 1872, 267; sk. arī ME III 951).

Tā kā latviešu valodā adjektīvus atvasina gan ar piedēkli *-an-*, gan ar piedēkli *-gan-* (sal. *sarks* – *sarkans*, *zils* – *zilgans*), tad blakus pamatformai *smalks* ir izveidojušies atvasinājumi *smalkans* un *smalgans* (sk. ME III 952, LEV II 239). 18. gs. rakstu avotā sastopams sufiksāli atvasināts nosaukums *smalkana* ('feiner Staubregen' St. 1789 I 278, ar atsauci uz J. Langi; 'feiner Regen' St. II 476), kas ir sekundāra adjektīva substantivējums.

Sastopami arī atbilstoši verbi: sal. *smalغانāt* 'smidzināt' Tērvetē (U 1872, 267; *kad sāka smalغانāt lietutiņš* ME III 951), *smaldzināt* 't. p.' Bauskā (ar *-l-*), Džūkstē (*lietus smāldzina*), Taurenē un Varakļānos (ME II 951).

Ar minēto nozīmi vārds *smaldzināt* sastopams arī 17.–19. gs. rakstu avotos ('staub regnen' F I 220; sal. “.. kaut lietus gan smaldzināja, bet uz pusnakti sniega vētra cēlās ..” LA 1828, 48; U 1872, 267). Fīrekera vārdnīcā dotais *smalzināt* (sal. *lietus smalzina* 'es staub-regnet' F II 422) mūsdienās nav pamanīts, taču apšaubītais variants *smalsināt* (“was aber nicht so richtig ist” U 1872, 267) atzīmēts Lubānā (*uz rudeni lietus smalsina* EH II 533).

Ir vēl daži nosaukumi atvasinājumi ar *smel-*: sporādiski reģistrēts vārds **smeldzis* 'smalks lietus' (EH II 535, minēts no literāra darba). Atbilstošās verbu formas norāda uz izplatību Vidzemē un Zemgalē: sal. *smeldzināt* 'smidzināt (par lietu)' Drabešos (Āraišos 'besprengen' ME III 956), Džūkstē ('staubregnen' ME, ar *-l-*), Lizumā, Vestienā (ME); *smēlغانāt* 't. p.' Naudītē (*lietus, krusa smēlغانā* ME III 957).

Lietus nosaukumi ar **smil-** vārda saknē fiksēti sporādiski: sal. **smīldzenis** 'smalks lietus' Jaunpiebalgā un **smīldziens** 't. p.' Dundagā (*mazs smildzieniņš smildzina* ME III 962).

Daudz plašāk tiek lietots atbilstošais verbs: vārds **smildzināt** 'smidzināt (par lietu)' atzīts par literāru (*smildzināja sīks lietiņš* LLVV VII₂ 50); sastopams arī mūsdienu izloksnēs – galvenokārt Kurzemē un Vidzemē: *smīldzināt* (sēliskajās izl. ar kāpj. int.), piem., Alūksnē, Biržos, Cesvainē, Dundagā, Dzelzavā, Galgauskā, Gulbenē, Jaunpiebalgā, Jūrkalnē (*liēts tik bišķiņ smīldziņ* Apv.), Kandavā, Kazdangā, Meirānos, Nīcā (*tik lēni sāk smīldzināt, gaņ iēvīksiēs liēlāks liēt's* Apv.), Nīgrandē, Saikavā, Skrīveros, Stāmerienā, Vandzenē, Vestienā, Ziemupē, ar -īļ- Dunikā, Dzirciemā, Īslīcē, Rendā, Stendē (ME III 962), arī Sventājā (*liētus smīldziņ* LPA).

Priedēkļu verbi: **iesmildzināt** 'iesmidzināt' Matkulē (ME II 68), **nuosmīldzināt** Stendē (*tig n^uosmīldzina* 'es regnete nur (ein wenig) fein' Mund. St. 1958, 71), **sasmildzināt** 'ilgāku laiku smalki līt' Saikavā (ME III 739).

Vārds **smildzināt** (par lietu) sastopams 19. gs. rakstu avotos (U 1872, 268), kā arī dainās, piem.:

*Smalks lietiņš smildzināja,
Kad es gāju tautiņās;
Daža laba ļauna diena
Nolīs ceļa maliņā.*

Džūkstē (BW 18141, 4)

*Lietiņš lija, smildzināja,
Laukā laidu kumeliņu.*

Ārlavā (BW 14812, 1)

Cilmes ziņā **smildzināt**, kam reģistrēta arī nozīme 'smalcināt' Bērzaunē (EH II 537), saistīts ar **smalغانāt** (ME III 962, LEV II 243).

Nosaukumam **smīlķna** 'smalks lietus' Kurzemes dienvidos Papē (EH II 538) blakus ir arī sekundārs verbs **smīlķsnāt** 'smidzināt' Papē (EH).

Substantīvu **smīlķna** motivējošais verbs pamatformā atrodams

lietuviešu valodā: sal. liet. apv. *smilkti* 'smidzināt (par lietu)' Žagarē (par liet. *smilkti* nozīmēm, piem., 'kūpēt, gruzdēt, plēnēt' sk. LKŽ XIII 180, 181). Vārda *smilķna* cilmi skaidrojais K. Karulis, atvedinot to no adj. **smilks* 'smalks' (sk. LEV II 244, šķ. *smiltis*), taču iespējams arī nozīmes pārnese 'kūpēt' → 'līt, smidzināt' (*saka lietu aizejot, lietus nāca kūpēdams* Suntažos, līdzīgi Sidgundā, Dundagā u. c. BW 15745).

Sastopami vairāki nosaukumi ar *smidz-* (*smīdz-*) / *smīg-* (*smīg-*).

Literārās valodas vārdnīcā minēts nosaukums *smidze* 'smalks lietus' ar norādi, ka tas reti lietots (LLVV VII₂ 47); par tā izplatību izloksnēs ziņu nav. Iespējams, tas saīsināts no plašāk sastopamā *smidzenis*.

Nosaukums *smidzenis* ir literārs ('nokrišņi ļoti sīku pilienu veidā' LLVV VII₂ 47; hidromet. termins *smidzenis* – *морось* HTV 271), reģistrēts Dundagā (*smidzens* Apv.), Mangaļos, Salacā (EH II 537), Vitrupē (*kad smidzens – dūmakains laīks, krast nevaī iššķīrt* Apv.) u. c. Izloksnē sastopami vēl citi atvasinājumi: sal. *smidzeklis* 't. p.' Bērzē (*tāc smidzeklis jau viēn īr* LPA), Kursišos, Lībagos, Piltenē, Rendā, Saldū, Slampē, Talsos, Zlēkās (LPA); *smidzinātājs* Bārtā, Dunalkā, Dundagā (*vīsal jeb smidzantēs, smidzens* Apv.), Krotē (LPA); *smidzinuošs lietus*, piem., Bunkā (LPA).

Izplatību papildina un precizē verbi: sal. *smidzēt* 'smalki līt' Bauskā (ME III 961) un *smidzināt* 'līt sīkām lāsēm (par lietu)' (LLVV VII₂ 47, LVV 750), kas izloksnēs reģistrēti ļoti plaši visā Latvijā.

Piemēram, Barkavā (*a pirmēj lēic tikai smydzynuōja*), Burtniekos, Dunalkā, Dunikā, Durbē, Drustos, Ēdolē, Ērgemē (*sāk jau tā kā smidzināt, duōmāju - liētus būs* ĒIV III 396), Jaunpilī, Kalupē (*ka šilti lēiti smydzynōi, to byūs auglēiga vosora* KIV II 419), Liepājā, Medzē, Nicā, Nirzā, Pērkonē, Raunā, Rucavā, Rudbāržos, Saikavā, Saldū, Skrundā, Skultē (*smidziņ vis diēn*; *vaībūt rīt laīks maīnisiēs*), Smiltene, Straupē, Tadaikšos, Tilžā (TIA 76), Vaiņodē, Valtaiķos, Zebrenē, arī Sventājā (Lietuvā; sk. ME III 961, EH II 537, VLIR III 171, LPA).

Prefiksāli verbi: *iesmidzēties* 'iesmidzināties' Cesvainē, Gulbenē,

Laidzē, Lizumā (*švorīt lietus reizes divas iesmidzējās, bet pat raras netika*), Vandzenē, Viļānos (EH I 543), *iesmidzināties* ('ein wenig regnen') Trikātā, Valmierā, Zaubē (*lietus drusku iesmidzinājās* ME II 68), *nuosmidzināt* Lizumā (*lietiņš nuosmidzināja*), Valmierā (ME II 854), *pasmidzināt* Raunā u. c. (ME III 103).

Lietuvas pierobežā sastopamais *smiģināt* 'smidzināt' Rucavā (*lietus smiģina* LPA) vedina domāt par varbūtēju lietuviešu valodas iespaidu: sal. liet. apv. *smigėnti* 'smalki līt' (Ignalinas, Utenas raj. u. c. LKŽ XIII 168).

Fonētiskais variants *šmidzināt* 'smidzināt' registrēts Īvandē (FBR VI 52), Jaunpiebalgā (*lietus šmidzina*), Rankā (EH II 649), Taurenē (ME IV 84). Ar nozīmes niansi fiksēts *sašmidzināt* 'krietni uzlīt' Taurenē (*tad nu lietus sašmidzināja gan! visas vagas pilnas ar ūdeni* EH II 454); šim nosaukumam varētu būt arī onomatopoētiska cilme (par to sk. tālāk).

Verbs *smidzināt*, arī *smīdzināt* fiksēts 19./20. gs. rakstu avotos ('sanft regnen, staubregnen' U 1872, 268, EH II 539).

Cilmes ziņā minētie verbi nedroši saistīti ar *smidzis*, *smīgaļa* (sk. ME III 961).

K. Karulis hipotētiski norāda uz adj. **smigs* 'sīks, mazs' un zudušo verbu **smigt* 'kļūt sīkam, mazam', no kā atvasināts *smidzināt* 'līt, rasināt' (sk. LEV II 242). Taču iespējams arī citāds vārda nozīmju pārnese: sal. apv. *smigt* 'badīt, durt, skrāpēt' Dunikā (EH II 537; liet. *smigti*, *smiŋga*, sk. LKŽ XIII 169), *smidzināt* 'sist, cirst, vicināt ar pātagu u. tml.' Rūjienā, Valmierā, Varakļānos u.c. (ME III 961), *šmidzināt* 'sist' Alsungā (*ar pagali šmidzināšu* BW 10857, 9; sal. arī liet. *šmigóti* 't. p.' Vilkavišķu raj. u. c. LKŽ XV 87). Līdzīgs pārnese vērojams poļu valodā: sal. poļu *strzyć*, kašubu *stríc* (pag. 3. p. *strig*) 'griezt, cirst', arī 'stipri līt' (Sychta V 186), kam blakus ir vairāki atvasinājumi: sal. *strěgówka* 'stipra lietus

gāze', *stīžava* 'ilgstošs lietus' (Sychta V 187).

Ar sakni *smig-* / *smīg-* / *šmīg-* ir vairāki sporādiski reģistrēti nosaukumi: *smigucis* 'smalks lietus' Nīcā (*atminuôs, ka kâzu diēnas rîtâ bij tâds smigucis* LPA), Tīrzā (ME III 961), *smīgulis* 't. p.' Duntē (Apv.), *šmīgiņa* Užavā (*ârâ tâd šmīgiņ i* LPA).

Literārās valodas vārdnīcā dotie *smīgala*, arī *smīgaļa* 'smalks lietus' un *smīgalāt* 'smidzināt' (LLVV VII₂ 49, ar norādi *reti*) sastopami Kurzemes dienvidos: sal. *smīgala* Liepājā (LPA), Nīcā (ME III 967; *tâda smīgala viē tik pašskrēja, ne-kâc liēls liēl's nebi* Apv.), *smīgaļa* Nīcā (ME); sal. *smīgalas* 'sīkas lietus lāses' Kursīšos (LPA).

Atbilstošās verbu formas izloksnēs reģistrētas pareti: *smīgāt* Kursīšos, Vaiņodē (*liētus smīgâ* LPA), *smīgalāt*, *smīgaļāt* Nīcā (ME III 967; *pievakarē sāka smīgaļāt, nu līst ritīgi – kâ čaūkst*. Apv.), *smīgelēt* 'smalki līt' Ķieģeļos (EH II 537), *nuosmīgelēt* 'nosmidzināt (par lietu)' Saldū (EH II 88).

Apzīmējums *smīkņātājs* 'smalks lietus' reģistrēts Mērsragā (LPA). Tā pamatā ir verbs *smīkņāt* 'smidzināt (par lietu)', kas sporādiski atzīmēts Kurzemē, piem., Aizputē (*liētutiņš smīkņâ* LPA), Liepājā (*sâk tâ lēnītiņâm smīkņât, ne īsti līst, ne miglâ*), Mērsragā, Pāvilostā (LPA); sal. atvasinājumu *smīkņâšana* Liepājā (LPA).

Plašāk sastopams vārds *smīņāt* 'smidzināt', kas fiksēts galvenokārt Kurzemē, piem., Aucē, Bunkā, Ēdolē, Kuldīgā, Kursīšos, Skrundā, Vaiņodē (*tagad kârtīgi nelīst, tikai smīņâ. vakaŗ arī smīņāja visu diēnu*), Valtaiķos (LPA).

Cilmes ziņā tie saistāmi ar iepriekš minētiem verbiem *smīgāt*, *smīgaļāt* 'smidzināt' (par lietu), tādējādi *smīkņāt* un *smīņāt* laikam

radušies fonētiski no **smīgnāt* resp. **smīgnēt* 'smalki līt'.

Interesanti, ka vairākām leksēmām izveidojies nozīmju 'smaidīt; smīnēt' un 'smidzināt (par lietu)' savstarpējs sakars, turklāt tas nav okazonāls, bet vērojams vairākkārt: sal. *smīknāt* (niev.) 'smīnēt' (LLVV VII₂ 50), *smīgaļāt* 't. p.' Aizupē (ME III 967). Blakus vārdiem *smīgelēt* un *smīgāt* 'smalki līt' reģistrēti *smīgnēt* 'smaidīt' Bērzgalē ('lächeln' EH II 537), *smīknēt* 'smīnēt' Viļakā (EH) un *smīgnēt* 't. p.' Aknīstē, Kalupē (*smīgnēt* KIV II 419), Neretā (EH II 539). Par šīm paralēlēm liecina jau 17. gs. rakstu avotos minētais vārds *smidzināt* ar nozīmi 'smaidīt' ('lachend machen' Lj. 1685, 270). Šķiet, ka šāds nozīmju sakars radies nevis semantiskā attīstībā, bet verbu sakņu homonīmijas dēļ: sal. baltu **smei-* / **smig-* 'smiet; smīnēt' (sk. LEV II 242, šķ. *smiet*) un **smeig-* / **smigt-* 'badīt, durt' (arī 'kļūt sīkam', sk. LEV II 242, šķ. *smidzināt*).

Vārds *smīla* 'smalks (silts) lietus' sastopams Kurzemē un Zemgalē: piem., Kuldīgā, Naudītē (ME III 967), arī Dunalkā, Liepājā, Medzē, Nīcā, Vainodē (LPA); *smūlenis* 't. p.' Līvberzē (LPA).

Verbs *smīlāt* 'smidzināt (par lietu)' atzīts par literāru (LLVV VII₂ 50); reģistrēts galvenokārt Kurzemes un Zemgales izloksnēs: piem., Ivandē, Kazdangā, Kuldīgā, Nīcā, Tāšos (ME III 967), Dunikā (EH II 539), arī Aizputē, Apriķos, Basos (*ārā bišķ smīlā*), Dunalkā, Durbē, Grobiņā, Kalētos, Kalvenē (*ne-maz tāt kārtais lietus nebij, tik pa rētarņ smīlāja* LPA), Liepājā (*lietus smīlā, tāda smīlāšana*), Medzē, Pērkonē, Rendā, Rucavā, Saldū, Skrundā, Šķibē, Tadaikšos (*kad sāk smīlāt, tad tas uz ilg laīk* LPA), Turlavā, Ulmalē, Vainodē (*varētu tā kārtaigi uzlīt, bet smīlā vien* LPA), Virgā un Kuršu kāpās (Kur. W. 72).

Reģistrēti vēl citi varianti: *pārsmīlāt* ('überspritzen' EH II 211, no rakstu avota), *piesmīlāt* Nīcā (*lietus sāk piēsmīlāt. ka tik nebūtu vaīrāk!* Apv.), *smīļāt* 't. p.' Dunalkā, Kalvenē (*liētutiņš smīļā*), Purmsātos (LPA) un *smilināt* 't. p.' Vecpilī (*lietus smilina* LPA).

Nosaukumi minēti arī 19. gs. rakstu avotos (sal. v. *Staubregen* – *smalks lietutiņš, smīle; es fällt staubregnen* – *smīlā, līņā* U 1880, 669).

Vārda *smīla* cilme nav īsti skaidra, laikam saistāms skaņumijā ar **smal(k)s* vai *smails*.

Cilmes ziņā neskaidrs ir Kurzemes ziemeļrietumos reģistrētais nosaukums *vīsla* 'smalks lietus' Dundagā (*kas tas par lietu! ir tikai vīsla* ME IV 643), Piltēnē, Puzē (*vīslē tād māt vīslīņ* Apv.), Ugālē (dem.

vīšlīņ), Vārvē; *vīslene* 't. p.' Užavā (*tād vīslēn bi trīs diēns* LPA).

Saliktenis *vīšlietiņš* Usmā (*vīšliētiš ir smāks ka migl* LPA) laikam ir ar saīsinātu dsk. ģenitīvu pirmajā daļā: sal. *vīsle* ('Staubregen' U 1872, 339, ME). Par izplatību liecina arī *vīsla* 'herabregnender Nebel' Ventspils apvidū (ME), arī adj. *vīslains* 'nebelicht und regnicht' (U 1872, 339).

Ziemeļkurzemē sastopami atbilstoši verbi: sal. *vīslāt*, *vīslināt* 'smidzināt (par lietu)' Dundagā (ME), *vīsluot* 't. p.' Ārlavā, Puzē ('fein regnen, staubregnen' U 1872, 339), Dundagā (*sāk jau vīsluot; šuorīt visu rītu vīslina* ME), Piltenē, Ventspilī (EH II 793), Zlēkās (ME), kam līdzās arī variants *vīksnuot* Vārvē (ME IV 636).

Par vārda *vīsla* tālāku cilmi nav vienota uzskata: J. Endzelīns norāda uz literatūrā minēto etimoloģiju saistījumā ar ide. **weis-* 'plūst, tecēt' (ME IV 643), kam atbilst baltu **vis-* / **veis-* 'tecēt' (sk. PKEŽ IV 255, šķ. *wissene*; sal. senisl. *veisa* 'dūņas, dubļi', norv. apv. *veise* 'dubļi, purvājs' utt., par ģermāņu formām sk. arī Kluge 898, šķ. *Wiese*). L. Ketunens pieļāva latv. apv. *vīslāt* varbūtēju aizgūšanu no līb. *vī'slā* 'fein regnen' vai no vācu *fiseln* (Ket. 495), bet S. Suhonens līb. *vī'slā* un *vī'ssāl* ('feiner Nebelregen' Sīkragā Ket. 495) atzīst par aizguvumiem no latviešu valodas (Suh. 240).

Interesanti atzīmēt, ka Ziemeļkurzemes apvidvārdam *vīsla* 'smalks lietus' atbilst kašubu *vīslě* (dsk.) ar nozīmi 'upes', ko sastop lietojam tikai parunā *na śvątęgo Gřęgořa jidę vīslě do morza* (Syhta VII 361), burtiski: 'Svētā Jura dienā (Jurgos) iet upes uz jūru'. Ja leksiski semantiskās atbilstmes (kaš. *vīslě* 'upes' resp. 'straumes' un latv. apv. *vīsla* 'smalks lietus') nav radušās nejaušas sakritības dēļ, tad minētā paralēle liecina par rietumslāvu elementiem Ziemeļkurzemē.

Virkne smalka lietus nosaukumu radusies ar vārda nozīmes

pārnesumu; šos nosaukumus var iedalīt atbilstošās grupās, tādējādi ir iespējams konstatēt tipiskākos un produktīvākos vārda nozīmju pārnesumus.

'migla; rasa' → 'smalks lietus'

Ar vārda nozīmes pārnesumu smalka lietus apzīmēšanai lieto vārdu **migla**, **migliņa**, piem., Ādažos (*migliņa līst* LPA), Bērzaunē (*migliņa birst* LPA), Ērgemē (*tāda miglīna nūonāk* ĒIV II 315), Piltēnē, Skaistkalnē, Tilžā (TIA 76). Sastopami arī aprakstoši nosaukumi: **miglas liētus** Liepājā un **miglasliētus** Bārtā (LPA). Biežāk pamanīts atbilstošo verbu formu lietojums, taču nozīmes 'smidzināt (par lietu)' un 'miglēt (par miglu)' dažkārt saplūst un grūti nošķiramas. Verbu **miglāt** 'smidzināt (par lietu)' (parasti 3. pers.; LLVV V 213, *reti*) sastop dainās un izloksnēs, piem., Ērgļos, Ērgemē (*miglā liētus visu laiku* ĒIV II 315), Ezerē (*nelij, lietus, nemiglā..* BW 28462 v), Kalētos (*visu rītu miglāja smalks liētus* LPA), Kauguros (ELA), Lugažos (VLIR VIII 105), Raunā (VLIR III 171), Saldū (EH I 812), Vecatē (*miglā sīkas lāsītes* Apv.).

Par literāru ir atzīta verba forma **miglēt** 'smidzināt (par lietu)' (LLVV V 214), tā plaši sastopama arī dainās un izloksnēs: sal. *migluot*, piem., Kalsnavā (*šķitu lietu nolijot, nule nāca miglodams* BW 15745, 6), Lubānā (BW 15745, 7), Dunalkā (*ārā mazliēt migluo* LPA), Medzē, Meņģelē (*lietiņš nāca miglodams par lielo rudzu lauku* BW 26777), Skrundā (BW 28462), Tilžā (TIA 76), Vainodē (LPA), Vecatē (*jaū nuo rīta migluo. migluos visu diēnu* Apv.), Ventspilī (*ja jūr migluo vai vizuō, būs vētr* Staldzenē), Ziemupē. Priedēkļu verbi: **nuomiglāt** Saldū (*būtu nuomiglājis un kļuvis jauks!* EH II 68), **nuomigluot** Jeros (EH II 68). Reģistrētas arī vēl citas formas: sal. **miglināt** Rankā (*liets miglēna* EH I 812).

Verbs *mīglāt* 'smidzināt' līdz šim atzīmēts tikai Stendē (EH I 820; vārddarināšanas ziņā sal. *naglāt* 'nageln' Mund. St. 1958, 18), izloksnē arī adj. *miglains* (EH I 812; sal. liet. *migliuoti*). Ar garu saknes patskani lietvārds reģistrēts lietuviešu izloksnēs: sal. liet. apv. *mýglis* 'migla; smalks lietus' Rietumlietuvā (*šiandien toks mýglis – nei lytus, nei pagada, pursloja teip po biški*. Gargždos Klaipēdas raj. LKŽ VIII 166).

Sporādiski reģistrētais *mīlgāt* 'līnāt; smidzināt' Kārķos (*liētus jàu sāk mīlgāt. tā mæn mâte sacija. tas i tāt mas: liētus* Apv.), iespējams, radies ar metatēzi no *mīglāt* 't. p.' vai arī izveidojies fonētiski no vārda **smīlgāt* (sk. *smildzināt*).

Nozīmju pārnēsumi 'migla; miglot' → 'smalks lietus; smidzināt' ir parasti arī citās valodās: sal., piem., liet. *miglā* 'migla; smalks lietus', apv. *migliūs* 'smalks lietus' (Plūņģes raj. u. c.), *mīglēnti* 'miglot (būt miglai); smalki līt; līnāt' (*nelyja, tik tep mīglēna* Vilkavišķu raj.), *mīgliuoti*, (*pa*)*mīglóti* (*užejo debesēlis, pamīglójo* LKŽ VIII 164, 166, 167); sal. arī poļu *mgła* 'migla', izloksnēs retumis arī 'smalks lietus', *mglić* 'smidzināt' (Kup. 30, 31). Tās pašas cilmes ir poļu apv. (kašubu) *mglēca* 'smalks lietus' (Sychta III 83).

Vārds *rasa* ar pārnesto nozīmi 'smalks, sīks lietus' ir literārs (LLVV VI₂ 538); līdz ar dem. *rasīņa* tas plaši sastopams folklorā un izloksnēs, piem., Ērgemē (*tāda rasīņa uznāca, ūn tas i viss, nāu ne 'kac liētus* ĒIV III 182), Jeros (*uznāk kāda lietus rasīņa* EH II 354), Rudbāržos (*kam tu liji, lietutiņ, kam rasīņu rasiņāji?* BW 8510, ME III 478), Višķos (*aizgula malns dēbess, darēs rosu teirumā* BW 14650); sal. *rasasliētus* 't. p.' Bārtā, *rasas lietus* Kursīšos (LPA).

Minami arī daži atvasinājumi: *rasuols* 'smalks lietus' Smiltene (*rasuols lēni smidzina* ME III 479; piedēkļa sakarā sal. apv. *viesuolis* 'viesulis'); sal. arī *rasinātājs* 't. p.' (ME III 478, no rakstu avota) Lībagos (LPA) u. c.

Smalka lietus apzīmēšanai vārds *rasa* norādīts jau 18. un 19. gs. vārdnīcās (sal. *rasa* 'Thau, it. feiner Regen' St. 1789 I 218, II 476; 'Staubregen' St. II 557, U 1872, 220).

Pārnesums '*rasa*' → '*smalks lietus*', sastopams arī citās valodās: sal. liet. *rasà*, dem. *raselè* pārn. noz. '*lietus*' (LKŽ XI 183), liet. apv. *rasālas* (Kuršēnos Šauļu raj. LKŽ XI 184), kr. dial. *росинец* 'мельчайший дождь, морось' (Даль IV 104), poļu *rosa* (pārn. noz.) '*smalks lietus*', dem. *roseczka*, *rosik* (Kup. 29).

Līdzās literārajam vārdam *rasot* 'līt sīkām, smalkām lāsēm (par lietu); rasiņāt' (*rasuot* ME III 479; LLVV VI₂ 541) minamas vēl citas formas: *rasēt* ('thauen, staubregnen' U 1872, 220), *rasāt* 't. p.', piem., Dunikā (EH II 354). Plašāk gan lieto atvasinājumu *rasināt* (parasti 3. pers.) 'līt sīkām, smalkām lāsēm (par lietu)' (LLVV VI₂ 540; *lietus rasina* LVV 667), to sastop gan folklorā, gan mūsdienu izloksnēs, piem., Bārtā (*līst' līdamis, lietutiņi, kam rasiņu rasiņāji?* BW 8667), Ēdolē (*lietus līt nemācēja, rasiņāt rasiņa* ME III 478), Dzelzavā (BW 23802), Ērgemē (ĒIV III 182), Kalupē (KIV II 287), Kazdangā (*kam tu līji, lietutiņi, kam rasiņu rasiņāji?* BW 8510), Laucienē (BW 8510), Lubānā (BW 23802), Nītaurē (*lietiņš lija, rasiņa* BW 26777), Raunā (VLIR III 171), Rudbāržos (BW 8510), Vecpiebalgā (BW 23802 v), Vecpilī (BW 8667), arī Dunalkā, Kursīšos, Lībagos, Liepājā, Pāvilostā, Piltēnē, Rucavā, Sakā, Skrundā, Valmierā, Zebrenē (LPA).

Minētā nozīme verbam *rasināt* rakstu avotos atzīmēta jau kopš 17. gs. (sal. *taču norasinoja gan labi* 'er war dennoch ein feiner Tau-Regen' F I 204, II 307; *rasināt* 'fein regnen, staubregnen' St. 1789 I 218; es regnet sanft – *rasina* St. II 477; U 1872, 220).

Arī lietuviešu valodā atbilstošajiem verbiem ir līdzīgas nozīmes: sal. liet. *rasóti* 'veidoties rasai, krist rasai; kļūt mitram, slapjam; liņāt, miglot u. tml.' (LKŽ XI 189), *rasénti* 'miglot; liņāt', *rasinėti* 'liņāt', *rāsinti* 'nedaudz līt' (LKŽ XI 186, 187).

'birt, birdināt; (ļaut) krist; sijāt' → 'smidzināt'

18. gs. rakstu avotos minēts vārds *birda* ar nozīmi '*smalks lietus* (arī smalks sniegs)' ('Staubregen oder ganz feiner Schnee' St. 1789 I 23,

ar atsauci uz Langi; K. Ulmaņa vārdnīcā šo vārdu attiecina vispirms uz sniegu: sal. *birda* 'feiner Schnee; Staubregen' U 1872, 31).

Par vārda *birda* 'smalks lietus' izplatību izloksnēs ziņu nav, taču netieši uz Vidzemes areālu norāda citi tās pašas cilmes vārdi, piem.: *birdaža* 'tāds laiks, kad birdina' Liezērē (*laiks tāds birdaža vien ir* ME I 297), Vestienā (EH I 220, par sniegu), bet *birdeklis* 'laiks, kad snieg sīkām pārslām' Vestienā (EH I 220). Vidzemē reģistrēts arī adv. *birduoši*: *sniegs nuosnieg birduoši* Birzgalē ('streuend, rieselnd' EH I 220, Apv.; K. Karulis norāda arī uz iespējamo adj. **birds* 'birstošs, birdens', sk. LEV I 122, šķ. *bērt*).

Ar līdzīgām nozīmēm rakstu avotos atzīmētas arī verbu formas: *birdināt* 'smalki līt, snigt' ('staubregnen, ganz fein schneyen' St. 1789 I 23, ar atsauci uz J. Langi; 'fein Flocken, Tropfen fallen lassen (Schnee, Regen)' U 1872, 31; *lietutiņš, sniegs sāk birdināt; lietus, sniegs birdina* ME I 297), *birdelēt* 'krist sīkām lāsēm, pārslām (par lietu, sniegu)' (U 1872, 31; ME I 297).

Mūsdienu literārajā valodā verbu *birdināt* ar nozīmi 'līt vai snigt' lieto reti (sal. *birdināt* 'mazliet (parasti bez vēja) līt vai snigt' LLVV II 93, parasti 3. pers.; *reti*).

Uz saistījumu ar verbu *birt* 'krist nepārtrauktā plūsmā ..' (*krusa birst, milti birst, sniegs birst* u. tml. LLVV II 94; sal. *birdināt* 'panākt vai ļaut, ka birst (ilgstoši vai vairākkārt); kaisīt' LLVV II 93) vai apv. *birēt* 'birt', piem., Bauskas raj. (*kur ganiņi ganījuši, tur ziediņi birējuši* BW 29528, l; ME I 297), 'ilgstoši birt' Kalupē (KIV I 177) un uz nozīmju pārnese norāda vārds *birēns* 'lietus' Saldū (*šuodien gaidiet birēnu! Saule nebūs* EH I 220).

Pārnese *birt* 'bērt; krist' → 'līt; snigt' reģistrēts galvenokārt Vidzemē, piem., Bērzaunē (*migliņa birst* 'smalks lietus smidzina' LPA),

Ļaudonā (*kad smalks sniegs birst, būs auksts laiks*. LTT III 1708), sal. *biŗt kâ nuô maĩsa* 'spēcīgi snigt' Vainižos (VIV I 88).

Šāds vārda nozīmes pārneseums sastopams arī citās valodās: sal., piem., liet. apv. *birēnti* 'smalki birt, bārstīt; smalki līt, līnāt; ilgstoši snigt' (Raseiņu un Vilkavišķu raj. LKŽ I 841); poļu apv. *sypać* 'birt, bērt; snigt', *śnieg sypie* (Kup. 93), plašāk poļu valodā sastop tās pašas cilmes verbu *suć* (3. pers. *suje*) 'bērt' (rakstu avotos kopš 15. gs., Brückner 524), arī 'smalki līt' (Kup. 28), vēl citus piemērus sk. šķ. *sipināt*.

Vārds *sipināt* 'smidzināt' līdz šim reģistrēts sporādiski Vidzemē: Druvienā, Galgauskā un Salacā (*lietiņš lēnām kā sipināt sipina* ME III 842), kā arī Saikavā (Apv.). Cilmes ziņā tas sastatīts ar serbu *sípiti* 't. p.' (ME III 842).

Piebilstams, ka latviešu valodā vārdam *sipināt* blakus nozīmei 'smidzināt' sastopama arī nozīme 'birdināt', turklāt tā reģistrēta pat biežāk: sal. *sipināt* 'birdināt' Ērgļos, Galgauskā ('fein streuen' ME III 843), 'lēnām bērt, birdināt' Vecgulbenē (arī *sipināties* 'karg bestreuen' EH II 487); *nuosipināt* 'apbārstīt, apkaisīt' Druvienā, Praulienā (EH II 84).

Šķiet, ka no nozīmes 'bērt, birdināt (graudus)' semantiskā attīstībā izveidojusies nozīme '(berot, krītot) dobji skanēt'; to balsta arī vārda lietojums: sal. *sipēt* 'fallend schallen' Varakļānos (*labība sip; gaudi bira sipēdami* ME III 842); sal. arī *sipēties* Cesvainē (*ja bij rudzi, sipējās, ja pelavas, putējās* BW 25853, 5).

Minēto verbu izplatību papildina varianti ar *ī* saknē: sal. *nuosipēt* 'dobji noskanēt' (?) Cesvainē, Sarkaņos (*meta rudzus, ka gaudi vien nuosipēja* EH II 85), Patkulē (BW 25853, 4), *sipēties* 't. p.' Krustpilī (*ja bij rudzi, sipējās, ja pelavas, putējās* BW 25853, 5), Līksnā (BW 25853, 2), Lubānā (*ja būs rudzi, tad sipēsies* BW 25853, 1 v). Semantiskos procesus ietekmējusi arī onomatopoēze: sal. *sipenēt* 'sīkt' Saikavā (sk. ME III 855).

Vārdu *sipēt, sipināt, sīpēt* cilmes sakarā būtiski atzīmēt, ka fonētiski un semantiski līdzīgas leksēmas sastopamas arī kaimiņu slāvu

valodās; tās radušās ar pārneseņu 'bērt, birdināt (graudus, miltus u. tml.); liet (šķidrumu)' → 'snigt; (smalki) līt'. Sal., piem., kr. apv. (ziemeļrietumu dial.) *сыпать* 'liet (šķidrumu)' (Даль III 375, sk. arī ЭСРЯ II 818); bkr. dial. *сыпачь* arī 'līt (smidzināt)' (sal. *морась зырядзіла на цэльны́й дзень – сыпліць і сынліць* Кр. сл. 265); poļu apv. *sypać*, (3. pers. *sypie*) 'snigt' (reti lietots, Kup. 93); tās pašas cilmes arī poļu *siąpić* 'smalki līt', arī *siępić* 't. p.' *siępa, siąpa, siąpa* 'smalks lietus' (sk. Brückner 524, Kup. 28).

Svarīgi norādīt, ka ar nozīmi 'bērt, birt' baltu valodās ir rekonstruēta radniecīga sakne (ar patskaņu miju) **sup-*: sal. latv. apv. *supatas* 'nobara; vecas lietas' Kurzemē, Zemgalē, pr. *suppis* 'uzbērums' (sk. ME III 1124, DI IV₂ 319; plašāk par kopīgo baltu-slāvu sakni (**seup-/ *saup-*) **sup-* 'bērt' un nozīmju attīstību sk. LEV II 366, šķ. *šūpot*; PKEŽ III 231, šķ. *passupres*; PKEŽ IV 167, šķ. *suge*).

Leksēmu *sipēt, sipināt, sīpēt* izplatība Vidzemē un Latgalē norāda uz arhaismu vai iespējamo aizgūšanu (krievu *ы* tiek aizstāts aizguvumos ar *i* vai *ī*, sk. LVVF 164). Aizguvuma gadījumā kaimiņu slāvu valodas ir ticamāks avots, lai gan līdzīgas nozīmes verbs sastopams arī igauņu valodā: sal. ig. *siputama* 'besprengen, bestreuen, ausstreuen' (Wied. 1047), kas laikam ir onomatopoētiskas cilmes (par ig. *siputama* etim. sk. Māg. IX 2810; igauņu valodā ar nozīmi 'bērt, bārstīt' ir arī vēl citi vārdi – *puistama, raputama*).

Nosaukums *sietiņš* 'smalks lietus' līdz šim registrēts tikai Alsungā (*sietiņš līņā* LPA). Tas radies ar nozīmes pārneseņu: sal. *siets*, dem. *sietiņš* 'rīks, .. kuru izmanto, lai atdalītu (kā) mazākās daļiņas no lielākajām vai šķidrumu no cietajām daļiņām' (LLVV VII, 419).

Šāds vārda nozīmes pārneseņš smalka lietus apzīmēšanai latviešu valodā ir ļoti rets, taču nav uzlūkojams par okazonālismu, – tas sakņojas

latviešu frazeoloģijā: sal. *sijāt kā caur sietu* (parasti 3. pers.) 'smidzināt (lietum), snigt sīkām pārslām' (LFV II 340).

Smalka lietus apzīmēšanai fiksēts arī nosaukums *sijātājs* Alsungā un Līvberzē (LPA). Tam pamatā ir plaši lietotais verbs *sijāt* ('ar sietu dalīt .. mazākās un lielākās daļiņās') ar pārn. nozīmi 'smidzināt (par lietu); krist mazām pārslām, graudiem (par sniegu, krusu)' (LLVV VII, 425; *lietus sijā* LVV 1995, 417). Verbs *sijāt* (par lietu) atzīmēts arī izloksnēs, piem., Birzgalē (*smalks lietus sijā kā ar astru sietu* EH II 485), Ērgemē (ĒIV III 345), Praulienā (Apv.), Saldū (EH), Tilžā (TIA 76), arī Aizputē, Alsungā (*lietiņš sijā*), Dunalkā, Durbē, Jaunpilī, Purmsātos, Skrundā, Straupē, Užavā (*šod'en sija vis: diēn*), Ventspilī, Zebrenē (LPA).

Dainās motīvs par lietus sijāšanu reprezentēts mitoloģisko dziesmu ciklā un pārstāv galvenokārt sēliskās izloksnes, sal.:

*Pērkonīši pieci brāļi,
Ko ta jūsu māsa dara?
– Mūsu māsa sietus pina,
Smalks lietiņš jāsijā.*

Sarkaņos (BW 33708 v.)

*Pērkonīši pieci brāļi,
Ko ta jūsu māte dara?
– Mūsu māte sietus pina,
Smalki lieti jāsijā.*

Krustpilī (BW 33708)

*Ei, Pērkon, vecais tēvs,
Ko tās tavas meitas dara?*

*– Manas meitas pakaļ gāja,
Smalku lietu sijādamas.*

Meirānos (BW 33699)

Dziesmas varianti pierakstīti arī Līvānos (*.. māsa pin smalku sietu, smalku lietu jāsijā* BW 33708, 1), Madonā, Patkulē un Vietalvā (BW 33708 v).

Par frazeoloģisma *sijāt kā caur sietu* 'smidzināt, līt' relatīvo senumu liecina analogas konstrukcijas lietuviešu un krievu valodā (sk. R. Eckert BF XI (1) 15, 16); sal. liet. *sijóti* 'sijāt; bārstīt; arī smalki līt, snigt' (LKŽ XII 539).

Sal., piem., liet. *Lietus lyja! .. sijojo kaip pro sieta visą dieną.*

Lietus sijojo kaip su rėčiu. (Paņevėžis LKŽ XII 539);

kr. *дождик поливает, ситцем подсеивает* (Даль IV 189).

Semantiskas paralēles ar kaimiņu slāvu valodām vērojamas arī smalka lietus un tā darbības nosaukumos: sal. kr. apv. *ситний дождь*, *ситник*, *ситовник*, *ситуха* u. c. (sk. Даль IV 189), sal. kr. *сито* 'siets', kr. *сеять* 'sēt; sijāt; (pārņ. poz.) smidzināt' (*тыча сеяла мелкий дождик* – no mākoņa sijāja smalks lietutiņš KLV II 624); sporādiski ir poļu apv. *siejka*, *siejocha*, *siejak*, *siewnik*, *siewak* 'smalks lietus', kam pamatā verbs *siać* 'sēt; sijāt; smalki līt' (Kup. 27, 28, 31).

Pārnese 'sijāt' → 'smidzināt (par lietu)' pamatā ir verba *sijāt* (liet. *sijoti* 't. p.', kr. *сеять* utt.) saknes senākā nozīme 'ļaut krist' (plašāk par *sijāt* etim. sk. LEV II 179).

'(ātri) kustēt; mirguļot (spīdēt); ģirbēt' → 'smidzināt'

Vārds *dirbņa* 'smalks lietus' sporādiski reģistrēts Zemgalē Naudītē ('feiner Regen': *kas nu sienam vainas: mazs dirbņa uzdirbinājis* ME I 469; par substantīviem ar *-ņa* no vārdiem latviešu valodā sk. Lgr. 290).

Arī verba forma norāda uz izplatību Zemgalē: sal. *dirbināt* 'smidzināt (par lietu)' Dobelē ('fein regnen'): *lietutiņis dirbināja dienasvidus saulītē* (BW 4109, ME I 469), Naudītē (sal. *uzdirbināt* ME I 469, šķ. *dirbņa* I).

Plašāk vārds *dirbināt* reģistrēts ar nozīmēm 'trīcēt, drebēt; iet, skriet sīkiem soļiem' Vidzemē un Latgalē, piem., Alūksnē, Piebalgā, Vestienā (ME I 469), Lubānā (EH I 321), *atdirbināt* 'sīkiem soļiem atskriet' Praulienā (EH I 139), sal. arī *dirbēt* 'trīcēt, drebēt' Bērzgalē (EH I 321) un *dirbt* 'ātri skriet; iet sīkiem soļiem' Druvienā, Krustpīlī (ME I 469); substantīvi *dirbas* 'drebuļi' Dzelzavā, Bērzgalē (ME, EH), *diřbņa* 't. p.' Alūksnē un *diřbuļi* Engurē (ME).

Iespējams, ka vārda *dirbināt* nozīme 'smalki līt' radusies semantiskā attīstībā no nozīmes 'trīcēt, drebēt' (baltu verba sakni *dirb-* 'drebēt' resp. 'ātri kustēt' atspoguļo arī pr. vsk. ak. *dirbisnan* 'drebešana, drebuļi'; par prūšu vārda formu un cilmi ir dažādi uzskati, sk. DI IV₂ 199, EH I 321, Топоров 1975, 347, PKEŽ I 205, 206).

Pieļaujot metatēzi, minētos vārdus *dirbņa* un *dirbināt* vedas saistīt ar liet. *dribti* 'krist; birt; tecēt; (stipri) snigt (par slapju sniegu)', sal. *uždribti* 'šļapīai, smarkiai užsnigti' LKŽ II 700, 703).

Nosaukums *marga* 'smalks lietus' reģistrēts sporādiski Vidzemē un

Latgalē: piem., Bērzaunē, Drabešos, Drustos, Galgauskā, Jaunpiebalgā, Lizumā (*maza mardziņa lietus*), Lubānā, Varakļānos, Zaubē (sk. *maŕga* 'feiner Regen' ME II 563, EH I 783).

Variants *mērga* 't. p.' Naukšēnos, Rūjienā (*nekāda lišana nebija, tik tāda merga* RN 203), Sējā (sk. *mērga* 'sanfter Regen' ME II 602, EH I 801) atspoguļo Vidzemes izlokšnēm raksturīgo *ę*, kas radies no *a* blakus *r* skaņai (sk. Latv. dial. 72, VLIR VI 119); sal. arī adj. *mergains* 'nebelig' Umurgā (U 1872, 157).

Verba *margot* 'smidzināt (par lietu)' lietojums atzīmēts plašāk, – tas sastopams literārajā valodā (LLVV V 93, LVV 463) un izlokšnēs: sal. *marguot* '(lēni) smalki līt' Jaunpiebalgā, Sinolē (ME II 564), Vecatē (*lēnc liētinc maŕguô* Apv.) u. c.

Izlokšnēs, kur *a* vietā ir *ę* blakus *r* skaņai, registrēts *mērgāt*, piem., Limbažos, *mērguot* Jaunpiebalgā (*nelīst krietni, bet mērguo* ME II 602), Naukšēnos, Sējā (EH I 801), Turaidā (ar *-ęř-* ME), Valmieras apkaimē (Apv.), *mērguot* Jeros (*ritig nelīst, bet mērgo* Apv.), Rūjienā (*jau no paša rīta mergo* RN 203), Vainižos (*liēts akaļ sāk mērgot, nebūs ne-kāc siēnlaīks* VIV I 518); sal. *mērdzināt* Naukšēnos ('fein regnen' EH I 801), *mērguoties* (*lietus mērguojas* ME II 602, no rakstu avota).

Priedēkļu verbi: *apmaŕguot* 'leicht beregen' Varakļānos (*līts apmaŕguo sienu* EH I 100), *nuomarguot* (*nuomarguojis smalks lietutiņš* ME II 816), *piemarguot* Cesvainē, Gulbenē, Lejasciemā (*lietiņš piemarguojis (pierasinājis) zāli* EH II 260), *uzmarguot* (*lietus (drusku) uzmarguoja* ME IV 355).

Dažos dainu tekstos nozīmes 'mirdzēt, mirgot; ņirbēt' un 'smalki līt' grūti nošķirt: sal. *līst, lietip, margodams, margo manas vilnānītes* Rendā (BW 4582); *lij*,

lietīn, margodams, mazgā manas villainītes Kandavā (BW 4582, 2 v); *līst, lietīn, margodamis, mazgā manas villainītes* Litenē (BW 4583).

Minētie vārdi sastopami jau 18. gs. rakstu avotos (sal. *mārga* 'Staubregen', *mārguot* 'staubregnen' St. 1789 I 150, ar atsauci uz Langi; sal. *merga* 'ein sanfter Regen', *merguot* 'sanft regnen' U 1872, 157, 158).

Cilmes ziņā latv. *marga* (*mārga*), *mērga* 'smalks lietus' tālāk tiek saistīti ar *mirdzēt, mirdzināt* 'smalki līt' un radniecīgiem vārdiem slāvu valodās, piem., čehu *mrholiti*, kr. *морочить* 't. p.', *морoxa* 'smalks lietus' (sk. ME II 602, ЭСРЯ II 657).

Iespējams arī nozīmes pārnesums: sal. *marga* 'mirdzums, ņirbēšana' → 'smalks lietus', *margāt, marguot* 'mirguļot, ņirbēt' → 'smalki līt' (sal. *margot* 'izplatīt, spīdēt, atstarojot, parasti mainīga stipruma, gaismu' LLVV V 93), sal. arī liet. *maŗgti* 'ņirbēt; kļūt raibam', adj. *mārgas* 'raibs; mirguļojošs' (par latv. *marga* 'mirdzums' etim. sk. LEV I 563).

Ar iepriekš minētiem nosaukumiem semantiskā un izplatības ziņā cieši saistīts *miŗga* 'smalks lietus' Bērzpilī (ME II 632), Cirgaļos, Ērgļos, Sarkanos (*ŗsuot tāda mirga bijuse kā migla* EH I 817), Varakļānos (ME), Zvirgzdenē (*taida maza mirga uzgāja, ni-kaida lieta nebij* EH); sal. *miŗga*, arī *miŗgs* 't. p.' Skrundā (*laũkā atkaļ miŗga; tāt miŗgs nāk uz leju* LPA).

Ar piedēkli *-ul-* atvasinātais nosaukums *mirguls* reģistrēts Vietalvā ('feiner Staubregen' EH I 817). Sal. *mirguļuot* 'līnāt' Bērzpilī (ME II 633).

Par nozīmju attīstību liecina vārda lietojums dsk. formā *miŗgas* ar nozīmi 'lietuslāses' Ērgļos (*ja nu kur mēt kādas miŗgas!* EH I 817); sal. *mirga* 'mirgojums, ņirbēšana' (ME II 632, LLVV V 244).

Areālu papildina verbi *miŗgāt* 'līt retām lāsēm' Aulejā (*līts mirgā* EH I 817), 'smidzināt (par lietu)' Bērzpilī, Drustos ('fein regnen' ME II

633), Ērgļos (EH), Kursišos (LPA), Nautrēnos (*kas tēi pār lēišonu – myrġōi i myrġōi* Apv.), Raunā (*liētus mīrġā* VLIR III 171), Stelpē, Tilžā (TIA 76), Vestienā (ME); *mīrgavuot* Mārcienā (*otkàn l'ic sák mīrgavuot* Apv.); *mīrguot* 't. p.' Medzē (arī 'nedaudz līt' LPA), Praulienā (*mi:rġuot* Apv.), Rankā (EH I 817), Stelpē, Vecpiebalgā, Vestienā (ME II 633). Par literārām formām atzītas leksēmas *mīrgot* 'lēni, ar sīkām, retām lāsēm līt' (LVV 485) un *mīrguļot* 'smidzināt (par lietu)' (LLVV V 244).

Priedēkļu verbi: *apmīrguot* 'ein wenig beregnen' Drustos (ME I 107), Galgauskā ('fein beregnen' EH I 102); *nuomīrgāt* Ērgļos ('fein abregnen' EH II 69), Kalupē (*šūreīl tuōc l'eūtēnč nūmyrġava* KIV II 54); *uzmīrgāt* Ērgļos (EH II 729).

Vārds *mīrdzināt* 'smidzināt (par lietu)', kas ir literārs (parasti 3. pers., *pareti* LLVV V 243), dainās sastopams galvenokārt no Vidzemes un Latgales izloksnēm.

Piemēram, dziesma *lietiņš līt nemācēja, mīrdzināt mīrdzināja* un tās varianti (sk. BW 23802) reģistrēti Aizkrauklē, Bebroš, Bērzaunē, Ērgļos, Kalsnavā, Krustpīlī, Lazdonā (*myrdzanāt* BW 23802, 1), Lielvārdē, Meņgelē, Nītaurē, Odzienā, Rembatē, Saukā, Secē, Vecpiebalgā, arī Gulbenē, Jaunpiebalgā, Neretā (*līsti, līsti tu, lietiņi! kuo tik daudz mīrdzināji* Tdz. 38138; ME II 631).

Verbu *mīrdzināt* lieto arī mūsdienu izloksnēs, piem., Aknīstē ('līņāt' AI 247), Biržos (*pa lasei krēit, myrdzyna* FBR XII 91), Džūkstē, Mālpīlī, Saikavā, Sarkaņos (*mīrdženāja jauks lietiņš*), Svitenē, Sunākstē (EH I 816); Kalupē (*l'eic tik myrġdynava, a čiš naļeja* KIV I 621), Praulienā (*mi:rġdzanāt* Apv.), Tilžā (TIA 76).

Sal. *mīrdzāt* 'smidzināt (par lietu)' Varakļānos (EH I 816) un *mīrdzēt* 19. gs. rakstu avotos ('fein regnen' U 1872, 161).

Priedēkļu verbi: *apmīrdzināt* 'aprasināt (par lietu)' Kalupē (KIV I 93), *nuomīrdzināt* 'nosmidzināt (par lietu)' Kalupē (KIV II 54), Saikavā

(EH II 69), *pamiřdzināt* 'mazliet, neilgu laiku līt' Kalupē (*koč drusku l'eic pamyřdzynuōtu!* KIV II 131), Vecpiebalgā, Vestienā (EH II 156), *pārmīřdzināt* Saikavā (EH II 207), *uzmīřdzināt* Galgauskā (*lietus uzmirdzināja* ME IV 360), Saikavā (*diezgan stipri uzmirdzināja: nevar sienu kast* EH II 729).

K. Karulis norādījis uz pārneseumu *mirgot* 'spīdēt, mirdzēt, dzirkstīt' → 'smalki līt; smalki viļņot' (LEV I 597); izteikts arī cits viedoklis: nozīme 'smalki līt' atvedināma no ide. **meregh-* 'mitrināt, smidzināt' (sk. LEV I 597). Pamatforma *mirgt* ar nozīmi 'spīdēt, mirdzēt' fiksēta izloksnēs, piem., Drustos, un rakstu avotos (U 1872, 161, ME II 631).

Ar nozīmi 'smidzināt' izloksnēs sporādiski reģistrēti verbi, kam saknē ir *mig-* (*miģ-*) vai *midz-* (*midž-*): sal. *migāt* resp. *miguot* Nautrēnos ('staubregnen': *kas nu tis par lītu, – kur kurī lasīte migā!* EH I 812, bez cilmes skaidrojuma), *midzināt* 't. p.' Jeros, Tūjā (*lietus midzina* Susikā EH I 811), *midžināt* 't. p.' Saldū (EH I 812); sal. *miģelēt* 'bez apstājas līt' Valmieras apvidū (*tad nu miģelē!* Apv.).

Šķiet, ka nozīme 'smalki līt' minētajiem vārdiem izveidojusies ar pārneseumu no nozīmes 'mirkšķināt' → 'ņirbēt': sal. *miegt* 'vērt ciet (acis)' (ME II 651), *migt* 't. p.', *miguot* 'mirkšķināt', *miģelēt* 't. p.', *midzēt* 'ņudzēt' (par izplatību sk. ME II 623, 625, EH I 612), *midžināt* 'mirkšķināt' Liepājā, Sabilē u. c. (LPA).

Saistījumu balsta paralēles slāvu valodās: sal. kr. *морзать* 'mirkšķināt, miegt (acis)' un apv. *морзаться* 'smidzināt', *морзасинуца* 'smalks lietus rudenī' (Pleskavas apvidū Даль II 345); kr. *мжить* 'mirkšķināt; snaudulot; smalki līt', *мжича, мжичка* 'drēgna migla; slapjdraņķis' (Даль II 324); arī poļu *mżyć* 'smalki līt' (*deszczyk mży* Kup. 27, Sychta III 148) tiek saistīts ar nozīmi 'mirkšķināt, ņirbēt' (Brückner 351; par kr. *мжить*, bkr. *мжыць* etim. sk. ЭСРЯ II 617).

Vārds *miřmināt* 'smalki līt, smidzināt' līdz šim atzīmēts galvenokārt Kurzemē izloksnēs ap Saldū un Rietumzemgalē: Aizupē ('staubregnen': *visu priekšpusdienu mirmina lietus*), Bēnē (*nav ne-kāds*

lietus, tikai mirmina ME II 634), Bērzē (*tikaī tā bišķi mīrmina* LPA), Džūkstē (EH I 818), Jaunpilī (LPA), Kursīšos (ME), Saldū (EH); sal. *mirmuļuo* 't. p.' Jaunaucē (*lietus mirmuļuo* LPA).

Priedēkļverbs *samīrmināt* arī registrēts Zemgalē Džūkstē ('eine gewisse Zeit hindurch fein regnen': *samirmināja vēsalu nedēļu* EH II 431).

Šķiet, ka verba *mīrmināt* nozīme 'smidzināt (par lietu)' radusies ar pārnese no 'kustināt, ņirbēt; vibrēt': sal. *mirmināt* 'vārt uz lēnas uguns' Saldū (EH I 818), liet. *mirminti* 'pamazām iet, kustēties; šļūkt' (LKŽ VIII 264) vai arī atvedināms tieši no skaņu verba: sal. *mirmināt* 'radīt neskaidras, pakļusas (balss) skaņas (piem., blēt; smieties)' Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs (EH I 818).

Šajā grupā iekļaujams arī verbs *ņirbināt* 'līt retām lāsēm' ('undicht regnen') Zaubē (ME II 903), kas radies ar līdzīgu pārnese no plašāk sastopamā *ņirbēt* (*ņirbināt*) 'nevienmērīgi spīdēt, mirgot; strauji kustēties (nelielā attālumā) šurp un turp' (LLVV VI, 32, 33).

Zemgalē – Jelgavā un Zaļeniekos – registrētais *ņirmināt* 'smalki līt' ('fein regnen' ME II 904), šķiet, darināts, kontaminējot *ņirbināt* un *mirmināt*.

Ar vārda nozīmes pārnese laikiem radies Līvbiezē registrētais *smuidrūt* 'smalki līt' (LPA): sal. latv. *smuidrs* 'slaiks', kam radn. liet. *smidrūti, smydrūti* 'spīdēt, laistīties; veikli iet' (sk. LEV II 245, šķ. *smuidrs*); sal. arī apv. *midrūt* 'skriet sīkiem soļiem' Cesvainē, Piebalgā u. c. (ME II 623).

'pilināt; plūst; tecēt' → 'smidzināt'

Var izdalīt nelielu vārdu grupu, kas radusies ar nozīmes paplašinājumu 'pilēt (tecēt), pilināt' → 'lāsēm līt; līnāt; smidzināt': sal.

pilēt (Sāka pilēt retas lietus lāses, pēc tam nolija neliels lietutiņš. LLVV VI₂ 180), **pilināt** arī 'sīki līt' Ērgemē (ĒIV III 83), Raunā (*lietus pilina* VLIR III 171), Vaiņodē (LPA) u. c.; sal. **pārpilināt** ('eine Weile leicht regnen und dann aufhören': *lietus jau pārpilinājis* ME III 170), Rankā (*pārpilēnās, tad atkal vairāk nelīs* EH II 207); **pilēties** Jeros (*lietus pilēsies jau* EH II 232), **pildināt** 'pilināt; līt' Salacā (*vakar drusciņ pildināja; duomāja, ka nu līs* EH II 232); sal. **pilinātājs** 'lietus, kas līst retām lāsēm; ātri pārejošs lietus' Dundagā (*pilantēs* Apv.), Mērsragā (LPA). Sal. (*lietus*) **pile**, pamatverbs **piļt** (*sapiļt*) 'pilēt (sapilēt)' Dundagā, Dunikā u. c. (sk. ME III 214, 699).

lasināt 'līt lāsēm' Aulejā (*līts sāk lasināt* EH I 721), **lāsināt** 't. p.' Kursīšos (LPA); sal. *lasēt* 'pilēt' Bārtā (EH I 721), *lasināt* 'pilināt' Nīcā (ME II 441), *lāsināt* Rūjienā, *lāsināt* Kuršu kāpās u. c. (ME II 441, EH I 729) un *lase, lāse* 'piliens'; sal. liet. *lāšas* 't. p.', (etim. sk. LEV I 502), *lāšinti* 'pilināt', *lašnóti* 'pilēt; līt retām lāsēm', *lašuóti* 'līņāt; smidzināt' (LKŽ VII 170, 171).

strucināt 'lāsēm līt' Dundagā (ME III 1093); sal. *strukt* 'pilēt, tecēt' Dundagā, Popē (Apv.; par etim. sk. ME III 1093).

Šajā vārdu grupā iederas arī verbs **pidžināt** 'smidzināt; līņāt', kas reģistrēts Kurzemē, piem., Aizputē, Dunalkā, Nīcā (*laūkā sāka pidžināt liētus* Jūrmalciemā Apv.), Sakā, Saldū ('fein regnen' EH II 230), Skrundā, Ziemupē (LPA), un Zemgalē, piem., Augstkalnē, Mežotnē, Zebrenē (LPA); sal. **pīgele** 'pile, slapjums deguna galā' Dundagā (ME III 212, bez cilmes skaidrojuma). Jāpiebilst, ka citas nozīmes vārdam **pidžināt** nav pamanītas (tā tālāka cilme nav skaidra, tas varētu būt arī onomatopoētiskas cilmes; sk. arī **pižināt** 'smidzināt').

Pārnesums 'pilēt' → 'smidzināt (par lietu)' ir parasts arī citās valodās; sal., piem., poļu *kapać, kropić* (*deszcz kropi*) u. c. senākos, kā arī jaunākos avotos (Kup. 31), kr. *капать* (о слабом дожде).

Vairākos gadījumos vērojams, ka nozīmes 'smidzināt', '(smalks) lietus' izveidojušās no nozīmēm 'plūst, tecēt', 'šķidrums': piem., *suslāt* 'sīki, apnicīgi līt' Nautrēnos (*kas tys pàr l'eitu – suslòi i suslòi* Apv.); sal. *suslāt* arī 'sulot, tecēt (par brūci, rētu)' Nautrēnos (Apv.), 'klusi raudāt' Neretā, Zasā u. c. (ME III 1126), *susla* (niev.) 'sula, dzēriens, šķidrums; ēdiens' (par tā izplatību un cilmi sk. ME III 1126; EH II 604).

Līdzīgi skaidrojams arī vārda *patakas* (*patēkas*), kam pamatā verbs *tecēt* (ME III 118, 120), nozīmju 'vājš (plāns) alus' un 'lietus' savstarpējais sakars: sal. *patakas* lietus apzīmēšanai 18. gs. avotā (*lietus kā patakas* 'lang anhaltender Regen' St. 1789 I 188) un *patēkas* 'lietus' Puzē (*naktī jau atkal būs patēkas* ME III 120), arī Stendē (LPA). Kalupē verbs *tecēt* atzīmēts ar nozīmi 'ilgstoši līt' (*.. l'eic .. moš nēd'elī t'ēciēs* KIV II 496, *pareti, iron.*), analogi arī Mežotnē (*rudeņuoūs biēži liētus tēk* LPA).

'mirt, mitrināt' → 'smidzināt'

Daži verbi norāda uz nozīmju pārnesumu 'darīt mitru (valgu), mirt, mitrināt' → 'smidzināt (par lietu)'. Par to liecina vārds *mitrināt*, kam blakus pamatnozīmei (ME II 639, LLVV V 252) vairākās izloksnēs, piem., Liezērē, Sarkaņos, reģistrēta arī nozīme 'smalki līt' ('staubregnen' EH I 819).

Līdzīgi arī verbs *mitināt* 'smidzināt (par lietu)' Saldū ('sanft regnen': *audzelīgs lietus, kas lēni mitina* EH I 819) un *uzmitināt* Saldū (*par maz lietus: kaut būtu vēl vairāk uzmitinājis* EH II 729) radies ar pārnesumu no apv. *mitināt* 'mitrināt': sal. *atmitināt* 'padarīt mitru, valgu' Dobelē u. c. (*lietus atmitina zemi* ME I 178, EH I 156) un *atmist* 'kļūt mitram' Dobelē (*zeme (nuo lietus) atmitusi* EH I 156), Dundagā (*siens atmitis*), Vandzenē u. c. (ME I 178). Verba pamatforma ir *mist*, kas tālāk etim. saistīta ar *mist* 'pārstāt', *mitrs* un *mikls* (sk. ME II 638, 639 un LEV I

601, šķ. *mitēties*).

Ar pārnesumu laikam veidojies arī apvidvārds *smircināt* 'smidzināt' Bērzaunē, Jaunpiebalgā, (ar *iŕ*) Nīgrandē (ME II 965). No pamatverba atvasināts *smirkne* 'sīks, ilgstošs lietus' Tilžā (*šmīerknā* TIA 76, 149); sal. *smirkuoņa* 'mitrs, drēgns laiks' Vecpiebalgā un Vestienā, 'mitrs laiks' Jaunpiebalgā (arī rakstu avotos, sk. ME III 966, EH II 539); *smirksnēt* 'ilgu laiku mirt' Nautrēnos (EH II 539); sal. arī liet. apv. *smirkščioti* 'līnāt; smidzināt' Ignalinas raj. (LKŽ XIII 193).

Kompaktāka ir verba pamatformas izplatība: vārds *smirkt* 'mirt' reģistrēts galvenokārt Vidzemes austrumos no Jaunlaicenes līdz Valmierai (U 1872, 269), piem., Drustos, Galgauskā, Raunā (ME III 966); areālu papildina prefiksālie atvasinājumi *iesmirkt* 'kļūt mitram' Trikātā (ME II 68), *nuosmirkt* 'piemirt' Piebalgā (ME II 854), *piesmirkt* Stāmerienā, *sasmirkt* Lizumā u. c. (ME III 293, 739).

Vārda *smirkt* tālāka cilme nav īsti skaidra: ir izteikts minējums, ka tas abstrahēts no tādām reflektīvām formām kā *pie-s-mirkt* u. tml. (ME III 966; par latv. *mīrkt*, liet. *miŕkti* etim. sk. ME II 634, LEV I 583, šķ. *mērkt*). Iespējams, ka *smirkt* izveidojies ar *s* piespraudumu no vārda *mīrkt* (Vidzemes sēliskajās izloksnēs *s* pielikumu vārda sākumā sastop arī skaneņa priekšā, sal. *sluokas* 'lokās' Adulienā, *smŕrka* 'mirka' Patkulē; parasti šāds piespraudums vērojams nebalsīgu troksneņu priekšā, sk. Latv. dial. 193, 313; Poiša II 89).

Sporādiski reģistrēto *smirdzināt* 'smidzināt (par lietu)' (rakstu avotos un dainās: *lietiņš līt negribēja, smirdzināt smirdzināja* Tdz. 49918, EH II 538) vedas sastatīt ar iepriekš minēto *smircināt* un skaidrot ar *c : dz* miju (sal., piem., *mircināties* 'kustībā spīguļot' resp. *mirdzināties* Dauguļos VLIR VI 53), tomēr saturiski dziesma atgādina populāro četrindi *lietiņš līt nemācēja, mirdzināt mirdzināja; tautas rāt nemācēja, raudināt raudināja* (BW 23802). Tādā gadījumā *smirdzināt* radies ar *s* piespraudumu vārda sākumā (sal. *mirdzināt* 'smidzināt').

Arī verbam *valgmuot* 'darīt mitru, valgu' (ME IV 453) izloksnēs fiksēta nozīme 'smidzināt', piem.: *valgmuot* 'fein regnen' Matkulē (*nav jau ne'kāds lietus; tikai tāda migla valgmuo* ME IV 453), Iecavā (EH II 752), Zālītē (EH), ar *-āl-* Ābeļos, Bebroš, Odzienā, bet ar *-āl-* Zaubē (ME); sal. *valgme* 'mitrums; mitrs, silts gaiss', pamatā adj. *valgs*, apv. *valgs* 'mitrs' (par etim. sk. ME IV 454, LEV II 476).

Ekspresīvos nolūkos izmantoti vulgārismi vai vārdi ar perojatīvu nokrāsu, piem., *mīža* 'smalks lietus' Ugālē (LPA), *mīzināt* 'smidzināt; līnāt' Ēdolē ('ohne Aufhören fein regnen' ME II 650), Matkulē (LPA) u. c.; sal. (*ap*)*mīžalēt* 't. p.' Aizupē (*atjāja Mārtiņš sirmu zirgu, atnāca Katrīne, apmīžalēja* EH I 102). Laikapstākļu maiņu un prognozēšanu metaforiski atspoguļo arī dainas, sal., piem.:

*Mārtiņš mums labs vīriņš,
Tas tiltiņa grīdējiņš;
Katrīna mīzelīte,
Tā tiltiņa jaucējiņa.*

Lodē (BW 30224, 3); varianti Praulienā, Viskāļos u. c.

Sal. *mīzt*, *mīzināt* 'urinēt', arī *mīžāt*, *mīžlāt* 't. p.', piem., Zaļeniekos (Ūziņos BW 34403, 4; par etim. sk. ME II 650, LEV I 586, šķ. *mēzt*).

Šajā grupā iederas arī nosaukums *pižeklis* 'neliels lietus, lietutiņš' Saldū (LPA) un *pižulis* Saldū ('sanfter Regen' EH II 240). Atbilstošas nozīmes verbs *pižināt* 'lēnām līt; smidzināt (par lietu)' registrēts Jaunpilī, Saldū, Ulmalē (*liētus jau pižina* LPA) un radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. *pižāt*, *pižināt* 'pissen lassen' Bauskā, Dundagā u. c. (sarunā ar bērniem, ME III 229); arī līb. *pižžē* 'Wasser ablassen, seichen (in der Kindersprache)' (Ket. 293), lv. dial. *pischen* 'harnen' (Frisch. 1882 II 149), vācu *pissen* 't. p.' ir onomatopoētiskas cilmes (Kluge 552).

Līdzīgs pārnese sastopams arī citās valodās: sal. liet. *mīžti* 'urinēt', apv. *myžlōti* 'līnāt' Austrumlietuvā (Molētu raj. LKŽ VIII 305); poļu apv. *sikać* 't. p.' (Kup. 30), kaš. *sikac* 'sūkties, tecēt; līnāt; urinēt' un tā atvasinājumi *sikolēc* 'smidzināt (par

lietu)', *šiklōvka* 'smalks lietus' (Sychta V 44, 45).

Nelielu grupu veido substantīvu un verbu formas, kas pēc cilmes ir **onomatopoētiski** vārdi. Nozīmju pārnese pamatā ir asociācijas, līdzība starp lietus radīto troksni un citām skaņām dabā. Lietum līstot ar lielāku vai mazāku intensitāti, arī asociācijas ir atšķirīgas, un to izteikšanai ir izvēlēti gan paklusu, neskaidru trokšņu, gan ritmisku vai spalgu trokšņu apzīmējumi.

čabināt 'smalki līt' Plāņos (*Kad mazs lietiņš čabina (līst), tad saka, ka odi miezn.* LTT II 1073); arī rakstu avotos (*lietus čabina, lietus čabinās* ME I 399; LLVV II 211); sal. *čabēt* 'radīt paklusu, neskaidru troksni' (ME I 399, LLVV II 211).

čakstināt 'radīt troksni (par sīku, smalku lietu)' Ērgemē (*ka tāt lēnč liētus nāk, ta saka, ka čakstina* ĒIV I 231); sal. *čakstēt* 'čabēt; radīt īslaicīgu, paklusu, neskaidru troksni', *čakstināt* 'radīt paskarbas balss skaņas (parasti par putniem)' (ME I 401, LLVV II 213, ĒIV I 231).

čurkstētājs 'neliels (smalks) lietus' reģistrēts sporādiski – Liepājā (LPA); izlokšnēs un rakstu avotos sastopama verba forma, kas tam pamatā: sal. *čurkstēt* 'radīt troksni, piem., par šķidrumu, kas līst, tek tievā strūklā' (LLVV II 230), arī par lietu, piem., Aizupē (*lietus tā līst, ka čurkst vien*), Birzgalē (EH I 297).

čužeklis 'smalks lietus' reģistrēts Piltenē (LPA); plašāk fiksēts verbs *čužināt* 'lēni līt, līnāt', piem., Piltenē (*liēts čužiņ*), Popē (*čužant*), Puzē (*/lietus/ viš diēn čužan* Apv.), Užavā (*vakaņ maz-liēt čužinaj* LPA); sal. *čužināt* 'šalkt; čabēt' Rietumvidzemē (ME I 424, EH I 297), 'čūkstot degt (par slapju malku)' Popē (Apv.).

Arī verbs *vižināt* 'smidzināt (par lietu)' Ukros, Ventspilī ('staubregnen': *mazs lietutiņš vižina* ME IV 633) norāda uz pārnese 'radīt troksni, balss skaņas (par putniem)' → 'smalki līt'; sal. apv. *vižināt*

'vidžināt (par putniem)' Koknesē, Mēdzulā u. c. (ME IV 633) un *vidžināt* 'radīt augstas, parasti ritmiskas balss skaņas (par putniem, parasti par bezdelīgām); atskanēt šādam troksnim' (LLVV VIII 424).

Lietus radīto troksni salīdzina arī ar cilvēka radītām balss skaņām.

plerrēt 'ilgāku laiku smidzināt (par lietu)' Blīdenē ('lange und fein regnen': *ārā plerrē* ME III 370); sal. *plērāt* 'plāpāt; radīt troksni' Dundagā u. c. (ME III 370), ar līdzīgām nozīmēm *plerrināt* Saldū (EH II 308).

Šādi pārneseņi vērojami arī citās valodās: lv. dial. *pladdern* 'stipri līt' (sal. *bepladdern* 'beregnen, begiessen, bespritzen'), arī 'plāpāt' ('laut, viel und unnütz schwatzen, plappern' Frischb. II 151, 152; v. *plaudern* 'tērzēt, plāpāt' ir skaņu verbs, kam atbilst vlv. *pladdern* 'schwatzen' u. c., sk. Kluge 555).

Sastopami skaņu verbi, kas, apzīmējot paasu troksni, raksturo arī lietūs līšanu: piem., *čurēt* Sieksātē (*teica lietu nelīstam, lietus lija čurēdamis* BW 14291, 1; ME I 422); sal. *čurēt* 'urdzēt; plūst, tecēt'; interj. čur! čuru! (*ūdēns tēk čur, čur* ME), *slaukšēt, slaukšķēt* 'līt lielām lāsēm, stipri līt' Ērgļos (*lietus līst kā slaukš vien* 'der Regen pladdert' U 1872, 264); sal. *slaukšēt* 'pliukšēt; klabēt u. tml.', interj. *slauks, slauks!* (ME III 918, EH II 521).

sprēgāt 'līt lielām lāsēm; šļakstīt (par lietu)': *lietus sprēgā* (U 1872, 276), piem., Bārtā (*saka lietu sen līstami, nu tik nāk sprēgādamis* BW 14292), Kursīšos (*sāk jau sprēgāt: duos dieviņš lietutiņu!* ME III 107; *bičiņ jau sprēgāja ar piē muņš, bet siēnaņ tas neskādēja* LPA); *pārsprēgāt* 'nedaudz uzlīt' Kandavā (*vējš aizdzina lietu, tikai pārsprēgāja* ME III 177); sal. *sprēgāt* ar nozīmi 'krītēt, .. ar troksni atsisties (pret ko)' (LLVV VII₂ 142). *sprēdzināt* 'līt sīkām lāsēm': *lietus sprēdzina* ('der Regen fällt in kleinen Tropfen' U 1872, 276, ar atsauci uz A. Kronvaldu; ME III 1017), *spridzināt* 'nedaudz līt' Jaunesavā (U 1872, 276), Lubānā (*lietutiņš spridzina* ME III 1018), *apspridzināt* Gulbenē (*lietus*

apspridzina laukus EH I 116); sal. 18. gs. avotos *spridzināt* 'mirkšķināt' (Elv. 1748, 66; arī *sprīdzināt* 't. p.' St. 1789 I 291, ar atsauci uz Langi). Cilmes ziņā tiek saistīti ar *sprēgt*, *sprāgt* (ME III 1017, 1018).

šļakāt 'līt parupjām lāsēm': *saka lietu nenākam, lietus nāca šļakadams* Skrundā (BW 14291);

šmikstēt: *dzirdama .. smalka, sīka lietus šmikstēšana egļu skujās* (ME IV 84, no liter. darba); **šmikstināt** 'lēni līt' Laidzē (*lietus šmikstina* LPA); sal. **šmikstēt** 'radīt paasu, samērā spēcīgu troksni' (*.. lietus šmikst* LLVV VII₂ 392), arī Rankā (*lapas šmikst, kad līst* EH II 649), **šmikstināt** (*uz jumta šmikstina lietus, piestāj un šmikstina atkal* LLVV VII₂ 392); sal. apv. *šmikstēt*, *šmikstināt*, *šmikstināt* 'radīt troksni, vicinot pātagu (sitot ar rīksti) u. tml.' Galgauskā, Rankā u. c. (ME IV 85).

Līdzīgi skaidrojams arī vārds **šmickāt** 'smidzināt (par lietu)' Vitrupē (LPA); sal. lv. dial. *schmitzen* 'sist ar pātagu' (Frisch. II 299).

Daži verbi, kas raksturo lietus līšanu, norāda uz darbības ierobežojumu, piem., 'līt, radot troksni (skaņas), lāsēm atsitoties pret jumtu u. tml.': sal. **driķšināt** Taurenē (*lietutiņš driķšina pa rūtīm*; 'schlagen, hauen' ME I 499, bez cilmes skaidrojuma). Sal. apv. *drekšēt* 'briķšķēt' (*kuoks lūstuot drekš* EH I 332), liet. *driksnóti* 'mazliet līt', *perdriksnóti* 'palīņāt' (LKŽ II 712, no rakstu avotiem) un liet. interj. *driks* (skrāpēšanas, plēšanas, plīšanas) skaņas apzīmēšanai.

grabēt 'radīt īsus, citu citam sekojošus trokšņus, piesitoties (pie kā) .. par krusu, lietu': *lietus grab uz telts jumta* (LLVV II 117); sal. **grabināt**: *šorīt lietus vairs negrabina* (LLVV II 118); registrēts arī izloksnēs, piem., Jaunpilī (*lietus piles grabina uz šķūņa jumta* LPA).

Nosaukumā mēdz norādīt arī uz lietus izraisītām sekām: **pūdētājs** 'silts, miglains lietus' Saldū (EH II 341), 'lietus siena vākšanas laikā; laikapstākļi' Nīcā (*tāc pūdētāji laīks bi, lija visu diēnu* Apv.), Skrundā,

Vainižos (VIV II 211), Valtaiķos (*paskat, kâc šuôdiên laiķs! ĭsc pũdêtâĭs! kâ lai tuô siêniņu savâc?* LPA); sal. *pũdêt*; *sêņu lietus* 'silts lietus vasarā vai rudenī, kas veicina sēņu augšanu' (LLVV IV 688).

Līdzīgi nosaukumi sastopami arī citās valodās: sal., piem., kr. *грибной дождь*, *poļu* (kaš.) *grębowi deśc* Sychta IV 6).

Nelielu vārdu grupu veido a i z g u v u m i. Viens no tādiem ir *duļksna* 'smalks lietus' Sventājā (*duļksna ir diži smalks lietus*), kas aizgūts no lietuviešu val.: sal. liet. apv. *duļksnà* 'smalks lietus' Kretingas raj. (LKŽ II 829).

Vārds *marasūt* 'smidzināt' Nirzā (*lēic marašeĭ* LPA) ir lokāls aizguvums no krievu vai baltkrievu izloksnēm: sal. kr. *моросить* 'идти мелкому дождю', *морось* 'мельчайший дождь' (Даль II 348), bkr. *морась* (ЭСРЯ II 657). Slāvisms ir *brizgāt* 'līnāt, smidzināt' Višķos (*bryzgòì. lēic t'ik pabryzgava, rosu vīn satàisā* Apv.), sal. *brizgāties* 'šļakstīties' Kalupē (KIV I 192).

Verbs *sīnāt* 'smidzināt (par lietu)' līdz šim zināms tikai no Rīgas jūras līča piekrastes: tas reģistrēts Engurē (*sīņaks lēni sīnā* Apšuciemā), bet substantīvs *sīnags* 'smalks lietutiņš' fiksēts Mangaļos un *sīņaks* 't. p.' Engurē (*migluô sīņaks*). Substantīvam konstatētas vēl citas ar laikapstākļiem saistītas nozīmes: sal. *sīnags* 'mākoņi ar kāšiem, kas vēstī vēju' Salacgrīvā (arī *sīnugs* – *bāli mâkuôn, ķīļveĭdig. ka kâsiš atluôcijšiês, tad nuô tuô pusi būs vēš*); sal. *sīnaks* 'vējiņš, vēja pūsma' Duntē (*bija lēns, bet uz reizi sāka pūst tāds sīnaks, un beigās tāda vētra* EH II 493). Vārdu cilme nav īsti skaidra (ME, EH bez cilmes skaidrojuma); šķiet, tie aizgūti no lībiešu vai igauņu valodas: sal. ig. *soõnene ilm* 'apmācies laiks' ('trūbes Wetter') un ig. *sõõnene*, arī *sõõnane* 'netīrs', *sõõnetama* 'klūt netīram' (*sõõn, sõõne* 'netīrumi'), ko attiecina arī uz laikapstākļiem: sal., piem., ig. *ilm sõõnetab wihma* 'das Wetter schickt sich zum Regnen an' (Wied. 1080).

krusa

Literārais vārds **krusa** 'nokrišņi: sasalušas lietūs lāses, ledus graudi' (LLVV IV 450, LVV 411; arī hidrom. termins HTV 147; vsk. parasti *krusas grauds*; angļu *hail, hailstone*, v. *Hagel*, kr. *град*) ir gandrīz vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu valodā.

Pēc tautas ticējumiem, krusu varot novērst, metot krāsns kruķi, slotu, lietuvēna krustu u. tml. (*Ja krusas debess nāk, tad jāaizliek durvīm priekšā krustām koki, tad debess aizejot. Jaunpiebalgā. LTT II 950*); pēc krusas prognozē laika apstākļus (*Ja vasarā birst krusa, tad ilgāku laiku pastāvēs slikts laiks. Kosā; Ja ziemā birst krusa, tad pēc tam stipri kusīs. Smiltene; Ja ziemā birst krusa, tad sagaidāms atkusnis. Vecpiebalgā, sk. LTT II 949, 950*).

Izloksnēs līdzās deminutīva formai *krusiņa*, piem., Blīdenē (*smāļka krusiņa*), augšzemnieku izloksnēs arī *kruseņa*, piem., Nautrēnos, sporādiski fiksēta *krusīte* Rendā (*šuoḡad bišķi bi tād krusit*).

Sastopami daži aprakstoši nosaukumi: **lietuskrusa** 'lietus ar krusu' Vainižos (*liēts 'krus: gāžas viřsa. tāda laiķa nevař āra strādat VIV I 471*); **krusas negaiiss** Odzienā (FBR VIII 96); raksturīgs lietojums ar apzīmētāju **liela krusa**.

Vārds *krusa* sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 43; Lj. 1685, 123).

Kopīgs baltu vārds: latv. *krusa* atbilst liet. *krušà* 't. p.' (radn. kr. *кpóxa, кpyxa* 'drusku, drumstala', tālāk saistīts ar liet. *krūšti* 'grūst, smalcināt'; sīkāk par etim. sk. ME II 288, LKL 123, LEV I 430).

Nav ziņu par verba **krusot** ('hageln' U 1872, 123) lietošanu izloksnēs, – Ulmaņa vārdnīcā verbs raksturots kā iespējams jaunvārds.

Darbības apzīmēšanai lieto vārdu savienojumus **krusa birst**, **krusa krīt**, **nāk zemē**, piem., Alsungā (*nuo debesim biērst krus*), Blīdenē (*pēřn bira liēli un smagi krusas graūdi*), Džūkstē (*bira krusas graūdi baluōžu uōlas liēlumā. biēži viēn krusa nuosit labību*), Kandavā (*kas tuōrēiž bi pa*

krus! nāc taīsnī lēds gabal zeme), Kalupē (*jira i gāisa nadīnys, ka izūt krusa* KIV I 524).

Ar nozīmes niansi lieto vārdu savienojumus *krusa kapā*, piem., (*labības sējumus* LVV 358), *sīt*, Ērgemē (*krusa citreiz nāca, sakapāja visu labību, linus* ĒIV II 127), Kaunatā (*krusa issyt oguŗču lokstus*), Nīcā (*pa Krusta diēnu uznāca tik liēla krusa, ka nuōsita visus ābeļu ziēdus* Apv., sk. ME II 288, EH I 660), arī *sventē* u. tml., piem., Bērzaunē (*krusa sventē* ME III 1151; sal. *sventēt* 'sist' Meirānos u. c. ME).

Minētie vārdu savienojumi lietoti arī dainās un rakstu avotos: sal. *krusa bira* (BW 29273 v), *krusa birst* (ME I 298 šķ. *birt*), *krusa krīt* (Phras. 1638, 380, Lj. 1685, 123), *krusa met* (Lettus 1638, 43), arī *krusa birst, metas* ('es hagelt' Lj. 1685, 123; sal. *krusa metās, birst* St. 1789 II 306), *krusa nāk, krusa mucām nākusi*, arī *muču mucām* Rūjienā (U 1872, 123). Sal. *birt* 'krist nepārtrauktā plūsmā': *krusa birst* (LLVV II 94).

Dažās izloksnēs Latgales dienvidos ar nozīmi 'krusa' reģistrēts vārds *lēdi*, piem., Asūnē (*lady krēit i sacārt tū, kas pasāc* ELA), Skaistā (*lady krēit – runova agruók* ELA); arī pasakās (Pas. VII 288). Dainās sastopamā vārda *lēdi* nozīme ne katreiz ir droši nosakāma: sal., piem., *rudzītim rogainim ledi galvu nogulēja* Krustpilī (BW 28111 v.), *rudzīšam rogainam ledi galvu nolauzuši* Kastrānē (BW 28109).

Vārda *lēdi* 'krusa' izplatība Lietuvas pierobežā vedina domāt, ka šāds lietojums laikam radies lietuviešu valodas ietekmē: sal. liet. apv. *ledaī* 'krusa' (Kupišķos, Utenas raj. u. c. LKŽ VII 220).

Ar vārda nozīmes pārnese veidoto nosaukumu *putraimi* 'sīka krusa', kas reģistrēts Ērgļos (*Ja rudenī .. pabirst putraimi (maza krusiņa), tad atkal drīz kusīs*. LTT II 949), attiecina arī uz sniegu (plašāk sk. nod. *sniegs*).

slapjdraņķis

Vārds *slapjdraņķis* ir mūsdienu latviešu literārās valodas vārds; to lieto, raksturojot laikapstākļus un nokrišņus, kad vienlaicīgi snieg un līst (LLVV VII₁ 564, LVV 743; hidromet. termins: sal. *slapjdraņķis* – kr. *дождь со снегом, снег с дождём* HTV 270, 409, 586; angļu *sleet*, v. *Schneeregen, Schlackerwetter*).

Nosaukumā ietvertais vārds *draņķis* ir ar spilgti negatīvu nozīmi – 'kaut kas nepatīkams, nederīgs, bojāts; nepatīkami nokrišņi' (LLVV II 387); sal. *draņķīgs* 'slikts, nejauks', piem., Ērgemē (ĒIV I 273), *sadraņķēt* 'padarīt netīru' Rūjienā (RN 209), tāpēc dažās vārdnīcās norāde par stilistisko ekspresivitāti (sarunvalodas vārds) dota arī saliktenim: sal. kr. *ненастье* – *lietains laiks*; *nejauks (nelāgs) laiks*; *slapjdraņķis sar.*; *осеннее ненастье* – *rudens slapjdraņķis* (KLV I 900); kr. *слякоть* – *slapjdraņķis sar.*; *šķīdonis* (KLV II 666). Par sarunvalodas vārdu tas atzīts arī latviešu-lietuviešu valodas 1977. gada vārdnīcā (LLV 618).

Minētie nosaukumi *nejauks laiks, nelāgs laiks*, kas ir neitrāli un aprakstoši, par terminiem tomēr grūti izmantojami, jo ir pārāk vispārīgi. Par terminu īsti neiederas arī vārds *šķīdonis* (sal. apv. *šķīdenis* 'slapjdraņķis' Braslavā VLIR VI 154), kas daļā izlokšņu apzīmē citu dabas parādību – atkusni, kad nokrišņu var arī nebūt (sal. *šķīduonis* 'Tauwetter im Frühling', piem., Āraišos, Galgauskā ME IV 48). Meteoroloģiskā laika prognozēs, izvairoties lietot vārdu *slapjdraņķis*, to parasti aizstāj ar vārdkopterminu *slapjš sniegs*.

Dabas parādību veiksmīgi raksturo salikteenosaukums *lietussniegs*, kas minēts Vainižu apvidvārdu vārdnīcā (*liēts-sniēks nāk nuô gaīs: zeme* VIV I 472).

Rakstu avotos nosaukums *slapjdraņķis* sastopams jau kopš 18. gs. Pirmie reģistrējumi norāda uz lietošanu daudzskaitļa formā: *slapdraņķi*

('schlaggigt Wetter'; 'Schlagge, Schlagregen' St. 1789 I 45, 274; II 511), *slapdraņķu laiks* (St. 1789 II 511). Vienskaitļa formas lietojums nostiprinājies 19. gs. (U 1872, 264, Br. 1875, 119; U 1880, 623).

Darbības apzīmēšanai tiek lietoti gan atbilstoši atvasinājumi, gan vārdu savienojumi: *slapdraņķēt* (St. 1789 I 45; II 511), *slapdraņķuot* (EH II 520, no rakstu avota), *slapdraņķis krūt* (U 1880, 623).

Arī izloksnēs (Kurzemē, Vidzemē, Augšzemē) parastāks ir variants ar *j* zudumu aiz *p*, piem., Alojā (*slapdraņķs* FBR XIX 84), Bebreņē (*Ja liels slapdraņķis, tad raganai kāzas*. LTT III 1320), Ērgemē (ĒIV III 378), Nīcā (*slapdraņķis – sniegs ar liētu kuopā, šļēpa ar teic* Apv.). Plaši sastopams arī ar asimilāciju skaidrojamais variants *slabdraņķis*, piem., Asītē, Ropažos, Tadaikos, Valtaiķos (LPA), *slabdraņķis* Sunākstē (ELA).

Fiksēti vēl citi varianti: Kolkā pierakstītais *šlapdraņķis* un *šlapdranks* Rēzeknē (LTT IV 1932) radušies ar izloksnēs sastopamo līdzskaņu savienojumu *sl-* : *šl-* : *šļ-* miju, kas bieži vērojama galvenokārt pejoratīvas nozīmes vārdos (sal., piem., *slauns* : *šļauns* ME IV 67; *slieka* : *šļieka* ME IV 73, LVDA 32). Lietuvas pierobežā Papē reģistrētais *šlapdraņķis*, iespējams, atspoguļo atbilstošā lietuviešu valodas apvidvārda izrunu: sal. liet. *šlapdraņķis*, arī *šlapdraņģis*, *šlapdraņka* (Lietuvas ziemeļrietumos, sk. LKŽ XIV 1014).

Savukārt nosaukuma *šlakdraņķis* Liepkalnē (U 1872, 296) pirmā daļa *šlak-*, pēc J. Endzelīna uzskata, radusies vācu *Schlacken(wetter)* ietekmē (ME IV 58).

Blakus nosaukumam *slap(j)draņķis* ar to pašu nozīmi senākajos rakstu avotos reģistrēts arī apzīmējums *draņķis* ('Schlagge, d. i. halb Schnee, halb Regen' St. 1789 I 45; 'schmutziges Wetter, namentlich Regen und Schnee vermischt' U 1872, 50), arī dsk. *draņķi* 't. p.' ("Tas ziemeļa-vējš nāk pār saltiem zemes-strēķiem, kur daudz sniega iraid, un

salnu, un brīžam sniegu un draņķu atnes." Aug. g. gr. 1796, 19), **draņķu laiks** (St. 1789 II 509).

Minētie nosaukumi sastopami arī dainās un izloksnēs: *draņķis*, piem., Rucavā; sal. *draņķa laiks* Krustpilī, *draņķa laiki* Gaujienā, *draņķa diena* Lubānā (BW 2471, 1; ME I 490; *Kad latvietis runā ko vāciski, tad gaidāms draņķa laiks*. Jaunpiebalgā LTT II 1013; *Kad suns smird, tad būs draņķa laiks*. Jaunpiebalgā LTT IV 1770; *Kad suns ēd zāli, tad tas uz draņķi*. Vecpiebalgā EH I 329). Izloksnēs reģistrēts arī variants **drēņķe** Zasā (EH I 332), **drēņķis**, piem., Bebreņē, Susējā, Zasā (EH I 332), Aknīstē (arī **slapdrēņķis** ELA), kur, kā aizrādījis K. Ancītis, *e* radies *a* vietā blakus *r* skaņai (Akn. izl. 62).

Laikapstākļu raksturošanai plaši izmantoti arī tās pašas saknes adjektīvi, piem., **draņķains laiks** Varakļānos (EH I 329), **draņķīgs laiks** Dunikā (EH I 330), Džūkstē (ELA), Ērgemē (*tāc sliķe laīks, slapdraņķis, ta saka – draņķīks laīks* ĒIV I 273), Tadaīķos arī 'ilgstoši lietais laiks' LPA).

Sastopami arī vairāki sekundāri verbi: sal. **draņķēt** (St. 1789 I 45; U 1872, 50; U 1880, 623; *laiks taisās uz draņķēšanu* ME I 489), Ērgemē (*nu draņķē tas laīks, ne'kā darīt nevār* ĒIV I 273), Plāņos (*Kad laiks draņķē, tad ir nomiris burvis, ragana, vecs puisis vai veca meita*. LTT III 1001), Vainižos (*laīks draņķē* VIV I 167), **drēņķēt** Varakļānos (EH I 332), **drēņķēties** Bebreņē (EH), arī **draņķuot** (*pēdējās dienās bij lijis un draņķuojis* ME I 489, no rakstu avota), **nuodraņķēt** Saldū (*kad laiks nuodraņķēs zemē lietu ar sniegu, tad būs atkal jauks* EH II 40), **padraņķēt, padraņķēties, padraņķuot** Vainižos (*laīks padraņķēs kād diēn vai di:u, gaīn skaīdroses akaī* VIV II 81).

Neraugoties uz plašo lietošanu izloksnēs un rakstu avotos vairāku gadsimtu garumā, nokrišņu apzīmējums *draņķis* ir stilistiski ekspresīvs (*sarunvalodas vārds*, LLVV II 387). Tas radies ar vārda nozīmes pārnese. Izloksnēs tam reģistrētas nozīmes: 'netīrs ūdens; samazgas; sliktas kvalitātes dzēriens; cūkēdiens u. tml.' (ME I 490, EH I 329), kas līdz ar liet. *drānka* 'cūkēdiens' aizgūts no lv. *drank* 'samazgas' vai arī no vlv. *drank* 'dzēriens', pārn. noz. 'samazgas, saskalas' (LEV I 225). Jāpiezīmē, ka liet. apv. *draņķis* 'slapjdraņķis; lietus mākonis' Palangā (LKŽ II 638) laikam ir leticisms.

Līdzīgus semantiskus procesus 'netīrs šķidrums (samazgas)' → '(nepatīkami) nokrišņi' var vērot arī citās valodās: sal., piem., poļu apv. (kašubu) *ślapa* 'samazgas, ko dod cūkām', *ślap* 'kūstošs sniegs uz ceļiem' (Sychta V 267); zviedru *slask* 'slapjdraņķis; samazgas; plunčāšanās'.

Latviešu valodā (izloksnēs un rakstu avotos) sastopami vēl daudzi citi slapjdraņķa nosaukumi.

Visvecākais no rakstu avotos reģistrētajiem slapjdraņķa nosaukumiem latviešu valodā ir 17. gs. beigās K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptos sastopamais vārds *sladrabas* ('Schnee u. Regen durch ein ander' F I 218, II 293), ko min arī 18. un 19. gs. leksikogrāfi: G. Fr. Stenders devis atsauci uz J. Langi (*sladrabs* St. 1789 I 273), bet K. Ulmanis norādījis, ka Vidzemē šo vārdu nepazīst (U 1872, 263).

J. Endzelīns vārdu *sladrab(a)s* atvedinājis no **slapdrabs* un tālāk saistījis ar adjektīvu *slapjš* un apv. *drēbt* 'snigt (slapjam sniegam)' (ME III 912). Šo skaidrojumu balsta atbilstes lietuviešu valodā: sal. liet. *šlāpdriba* 'slapjdraņķis' (*šlāpdriba krito*, .. *sninga* LKŽ XIV 1014), kam blakus arī sekundārs verbs *šlapdrabóti* (LKŽ); sal. liet. apv. *drabà* un *drebà* 'slapjdraņķis' (LKŽ II 620, 665), *drēbti* 'snigt (par slapju sniegu)' (LKŽ II 671).

Par minētā nosaukuma lietošanu mūsdienu latviešu izloksnēs ziņu maz: vārds *slabdraba* reģistrēts Rucavā un Sventājā (*slabdraba krūt*

LPA). Tam blakus atzīmēts arī *slapdrapa*, tā pārveidojums ar izskaņu -ava ir vārds *slapdrava* 't. p.' Sventājā (*reti* LPA).

Lietuvas pierobežā fiksēti varianti ar *šl*- un *šļ*:- *šlabdraba* Sventājā (LPA), *šļedraba laiks* Lielsesavā (ME IV 59), *šļedraba* Nīgrandē (ME IV 70).

No pamatformas **slapdrabs* ar disimilāciju laikam radušies augšzemnieku izloksnēs reģistrētie varianti *slapdrags* 'slapjdraņķis' Varakļānos (EH II 520) un *slapdraks* Barkavā (LPA), kam pievienojams arī fonētiskais variants *šlabdrags* Ozolainē (*šņiks ar leitu.. kur tu īši taিদါ* *šlabdragā?* ELA).

Sporādiski fiksētais *slapenis* 'slapjdraņķis' Jaunaucē (LPA) ir sufiksāls atvasinājums no adj. *slapjš* (sal. liet. *šlāpias* 't. p.' LEV II 217).

Savukārt nosaukumam *drēgs* 'Schlackenwetter' (ME I 498, no rakstu avota) pamatā ir verbs **drēgt* 'tapt mitram, sākt kust' (liet. *drēgti*, apv. *drēkti* 'līnāt, snigt' LKŽ II 684), no kā arī adj. *drēgns* (sk. LEV I 229).

Apvidvārdi *drēbulis* 'slapjdraņķis' un *drēbuļi* 'lielas slapjas sniegpārslas', kas reģistrēti Bērzpilī un Nautrēnos (ME I 498), atvasināti no izloksnēs sastopamā verba *drēbt* 'snigt slapjam sniegam' Bauskā, Bērzpilī, Nautrēnos (*sniegs drāb*; "wohl mit ostle. ā aus ē " ME I 497) u. c. (plašāk sk. nod. S n i g t). Arī krievu izloksnēs ar minēto sakni sastopams slapjdraņķa nosaukums: sal. kr. apv. (ziemeļkr.) *дрябня* 'мокрый снежок с дождем' (Даль II 324, см. *мжá*).

Taču daudz, galvenokārt tikai izloksnēs lietoto slapjdraņķa nosaukumu motivācija nav tik caurspīdīga. Starp tiem (līdz šim konstatēts pāri par 90 slapjdraņķa apzīmējumu; šai skaitā ietverti arī vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti) var nodalīt nosaukumus, kas radušies ar vārda nozīmes pārnese. Tomēr pārnese modeļu noteikšanu apgrūtinā ne tikai leksēmu sazarotā semantika vai atbilstošo fakti trūkums, bet arī nosaukumiem raksturīgais fonētisko formu

paralēlisms, īpaši ar līdzskaņu savienojumiem *kļ-* // *kl-*, *pļ-* // *pl*, *šļ-* // *šl-* // *žļ-* // *žl-*. Kā norādījusi V. Rūķe-Draviņa, vārdi ar līdzskaņu savienojumiem *šņ-* (*šn-*), *žņ-* (*žn-*), *šļ-* (*šl-*) ir vai nu aizguvumi no vācu valodas, vai arī latviskas cilmes – bieži vien onomatopoētiskas cilmes vārdi (sk. Mund. St. I 105, 106).

Samērā bieži sastopams nozīmes pārnese 'netīrs (sajaukts) šķidrums; samazgas' → 'slapjš sniegs (zemē); slapjdraņķis': *šļurga* 'sniega putra' Augstkalnē (LPA), 'slapjdraņķis' Valmierā (LPA); ar *o* patskaņa *u* vietā *šļorga* Dundagā ('Schlackenwetter' ME IV 60, no 19. gs. rakstu avota) un *šļorga* Užavā (*šuôdiên akal i šļoŕg* LPA); verbs *šļoŕgāt* 'šļākt; vienlaikus līt lietum un krist krusai' Dundagā (*šļorge* FBR III 109); sal. *šļoŕga* 'sajaukts ēdiens; samazgas', *šļoŕgāt* 'ar skaļu troksni ēst' Stendē (Mund. St. I 67) un *šļūŕgt* 'šļākt, šļakstēt' Lielstraupē u. c. (ME IV 76).

Tādas pašas attieksmes vērojamas starp fonētiskajiem variantiem ar *žļ-*: *žļūrga* 'sniega putra' Stendē, 'slapjdraņķis' Aizputē, Nīcā, Saldū, Vainodē (LPA), *žļurga* 't. p.' Jēkabpilī (LPA); sal. *žļoŕga* 'slapjš sniegs' Ēdolē (LPA), bet (niev.) 'slikts alus vai cits šķidrums' Vandzenē (Apv.) u. c., sal. arī *žļurkstēt*, *žļurgt* 'šļakstēt' un interj. *žļurgs!* (ME IV 819, EH II 820).

Šajā grupā iedalāms arī nosaukums *žļērga* 'sniega putra (zemē)' Stendē (LPA); sal. *žļārga* 'netīrs ūdens' Bauskā (ME IV 816).

Raksturīgs ir pārnese 'slapja masa (piem., putra, dubļi, slapja zeme)' → 'slapjš sniegs (zemē); slapjdraņķis'. Piemēram, *pļura* 'kūstošs sniegs, sajaucies ar smiltīm' Augstkalnē (LPA) un 'slapjdraņķis' Sējā, Skultē, Šķibē (ME III 373), arī Matkulē, Nīgrandē, Smiltēnē, Vainodē (LPA). Sal. *pļora* 'putrveida masa' Stendē (Mund. St. I 65), ar līdzīgām nozīmēm izloksnēs lieto vārdu *pļura* (sk. ME III 373).

Līdzīgi motivēts fonētiskais variants *pļurra* 'slapjš sniegs (zemē)' Virgā, bet ar nozīmi 'slapjdraņķis' tas reģistrēts Ulmalē (LPA); sal. *pļurra* 'slapja zeme; mēslu dumbrājs' Saldū, 'auzu biezputra' Kurzemē (EH II 311).

Iespējams, ar vārda nozīmes pārnesei radies arī *pļuīga* 'slapjdraņķis' Jaunpilī (LPA). Jāpiebilst gan, ka nav ziņu par vārda *pļuīga* lietošanu slapjas masas apzīmēšanai, bet netieši par to liecina atbilstošā verba semantika: sal. *pļuīgāties* 'notašķīties' Irlavā (EH II 309), 'bradāt pa dubļiem' Bauskā u. c. (ME III 373).

Šajā piemēru rindā iekļaujams arī nosaukums *šļura* 'sniega putra (zemē)' Rendā, Stendē, Zlēkās (LPA), 'slapjdraņķis' Liepājā, Smiltene (LPA), *šļurra* 't. p.' Ulmalē (LPA); sal. *šļura zeme* 'dubļaina, ar slapju sniegu sajaukta zeme' Rūjienā (EH II 646), 'pielijusi zeme' Jaungulbenē u. c. (ME IV 75, EH; sal. arī interj. *šļorr!*, ko lieto ūdens strūklas radītu skaņu apzīmēšanai Stendē Mund. St. I 68).

Semantiski līdzīgu pārnesei rezultātā radies slapjdraņķa apzīmējums *žloņpa* Salacgrīvā (*žloņp nāk zemē* Apv.), *žlaņba* un *žlaņblaķi* Saldū (LPA); sal. *žlaņpa* 'dubļi, šķīdonis' Inčukalnā (*nu ir gan ārā žlaņpa* ME IV 815) un *žluņba* 'virca, smirdošs šķidrums' Kandavā (VLIR VIII 280).

Protams, leksēmu semantiskie lauki nereti ir plašāki un komplicētāki. Piemēram, nosaukumam *žloga* 'slapjš sniegs; slapjdraņķis' Stendē, Vandzenē (ME IV 818) un *žlogāt* 'vienlaicīgi līt un snigt' Stendē (ME IV 818) ir acīmredzams sakars gan ar izloksnē lietoto substantīvu *žloga* 'slapja masa; sliktis ēdiens' (Mund. St. II 69) un tā fonētisko variantu *žluga*, kam Stendē arī nievājoša nozīme (*lamu vārds*, ME IV 819; sal. *žluga* 'slapja masa', piem., Alsungā, 'ledus vižņi' Nīcā, 'kūstošs sniegs' Dunikā u. tml., sk. ME IV 819, EH II 820, 'dubļi' Rucavā LPA), gan arī ar

verbu *žlugt* 'kust' Saldū, 'sašķīst' Dunikā, Snēpelē u. c. (ME IV 819, EH II 820), sk. arī *šloga*. Tādēļ jāatzīst, ka slapjdraņķa nosaukumu iedalīšana vienā vai otrā motivācijas grupā zināmā mērā ir nosacīta un tā varētu mainīties atbilstoši jauniem vai papildus dotumiem.

Leksēmām, kam reģistrētas nozīmes 'netīrs šķidrums, samazgas; slapja masa; slapjdraņķis', blakus ir arī leksēmas, kam bez minētajām nozīmēm ir arī vēl ar ūdeņiem saistīta vietas nozīme, piem., '(ūdens, dubļu vai vircas) pelķe', ko reizēm sastop pat plašāk. Piemēram, *zaīmpa* 'slapjdraņķis; nepatīkami nokrišņi' Alsungā (LPA), *žompa* 't. p.' Salacgrīvā, Vitrupē (Apv.); sal. *zaīmpa* 'virca' Lielvārdē, Rembatē, 'slikts virums' Taurenē, *zaīmpis* 'purvaina vieta' Rūjienā (ME IV 689), *žampa* 'liela pelķe; virca; samazgas; slikts ēdiens, dzēriens u. tml.' (ME IV 788).

Līdzīgu nozīmju attīstību un pārnese tipiskumu apliecina citu valodu dotumi: sal., piem., poļu apv. *pluta* 'slapjdraņķis; sīks lietus; pelķe' (Kup. 37, 38), kašubu *dřistavica, dřistovka* 'slapjdraņķis; dubļi uz ceļiem' (Sychta VII 55).

Izloksnēs vērojams nozīmes pārnese 'mitra, lipīga masa; (dažādu vielu sajaukums)' → 'slapjš sniegs; slapjdraņķis': (*sniega*) *kēpa* 'slapjdraņķis' Mālpilī, Stelpē (ME II 374), Limbažos, Siguldā (EH I 699), Ērgemē (ĒIV II 161), Duntē, Kauguros (*tas vēl nāu snieks, tik tāda slapja kēpa nāk* ELA), Vainižos (ELA), Salacgrīvā, Vitrupē (LVU), Zebrenē (LPA); dsk. *kēpas* 't. p.' Kūdumā (EH); sal. *kēpa* 'slapjš sniegs zemē, sajaukts ar smiltīm, dubļiem' Pāvilostā (*ja tik nebūtu kēpa, kurai nevar izbrist cauri* LPA).

Sastopami arī aprakstošie nosaukumi: *kēpas laiks* ('Schlackenwetter' ME II 374), *kēpains laiks* 't. p.' Drustos, Lielsalacā, Sējā, Siguldā, Trikātā (EH I 699), *kēpīgs (laiks)* 'tāds (laiks), kad ir lietus, dubļi' Vainižos (VIV I 435).

Sekundārais verbs *ķēpāt* 'snigt (par slapju sniegu)', 'līt lietum kopā ar sniegu' registrēts Vainižos (*nejoūks laīks, nu joū ķēpa vaīrak diēns. nāk sniēks a liēt kuōpa* VIV I 435).

Sal. *ķēpa* 'dažādu vielu maisījums; arī saspaidīti, sašķaidīti produkti' Ērgemē (ĒIV II 161), 'slapja masa' (LLVV IV 533) un *ķept* 'lipt, pieķerties (par ko mīkstu, ķepīgu)' (LLVV IV 534, par etim. sk. LEV I 462).

Ar līdzīgu nozīmes pārnesei radies slapjdraņķa nosaukums *gleža* (EH I 396, bez vietas norādes); sal. *gleze* 'lipīgs maisījums' Biržos, Lubānā, Stelpē, Zasā u. c. (ME I 625, EH I 393).

Otru lielāko slapjdraņķa nosaukumu grupu veido nosaukumi, kam pamatā verbi ar nozīmi 'šļākt, slacīt' vai līdzīgām nozīmēm.

Tā skaidrojams Vidzemes un Latgales ziemeļdaļā lietotais nosaukums *šļāka*, kas registrēts Jaunlaicē (U 1872, 296), Alūksnē, Galgauskā (ME IV 68); Alsviķos, Mārupē, Nautrēnos (EH II 645); Kalncempjos (*nūok tuōda šļāka zemē*), Makašēnos (Apv.), Sinolē, Stāmerienā (*šļāka nūok nū gāisa – sniēks ar lītu* ELA), Tilžā (TIA 76), sal. arī *šlāka* 't. p.' Alūksnē (ME IV 59), Alsviķos (EH II 642).

Vārda izplatību un semantiku papildina vārdkopnosaukums *sniega šļāka* 'slapja sniegpārsla' Bērzaunē, Lizumā, Lubānā (ME IV 68) un verbs *šļākāt* 'līt slapjdraņķim' Jaunlaicē (U 1872, 296), Dunikā (*šļākāties* EH II 645), Mārupē (EH), 'krist slapjam sniegam' Galgauskā, Lizumā (ME IV 68).

Izloksnēs vārds *šļāka* registrēts arī ar nozīmi 'lējiens; gāziens; šļāciens', piem., Āraišos, Drustos, Ērgemē, *šļāce* 't. p.' (ME IV 68, LEV II 360); sal. *šļāca* nokrišņu apzīmēšanai (*barga diena: auksts vējš, lietūs un šļāca, ka ne acu nevar pacelt* EH II 644, no E. Dinsberga darbiem).

Minētajiem vārdiem pamatā pirmatnīgs verbs *šļākt* (*lietus šļāc* 'stipri līt' ME IV 69; sal. liet. *šlēkti* 'laistīt, slacīt, šļākt, liet', LEV II

360), sal. *apšļākāt* 'apslacīt' (EH I 120). Ar *šl-* sastopams, piem., arī atvasinājums *šlākata* 'ūdens strūkļa' Gramzdā (EH II 642).

Ar īsu patskani *a* saknē 19. gs. rakstu avotos sastopamais *šlaka* 'slapjdraņķis' un *šļaka* 't. p.' ('Schlackenwetter' U 1872, 296, ME IV 61, bez vietas norādes) uzlūkots par aizguvumu no vācu valodas (EH II 643, sk. arī *šlakdraņķis* ME IV 58): sal. lv. dial. *Schlack* 'Schneeregen' Frisch. II 280). Tā cilme nav īsti skaidra.

Latviešu valodā minētos slapjdraņķa nosaukumus (aizguvumus) *šlaka* un *šļaka* grūti nošķirt no pašu cilmes vārdiem; semantiski tie saistās ar apv. *šlaka(s)*, *šļaka(s)* 'šlakatas, šļāciens', piem., Kalupē (*tīk šlakys vīn it* KIV II 476); sal. arī *šlakāt* 'slacīt', piem., Bārtā, Dunikā (EH II 643), *apšlakāt* (EH I 119), *šlacīt* 'slacīt; liet; gāzt' Cesvainē, Valmierā u. c. (ME IV 61).

Tās pašas cilmes arī nosaukums *slaka* 'smalka, krītoša migla (aukstā laikā)' Dzelzavā ('ein feiner, herabfallender Nebel'), Sausnējā, Vestienā (*slaka nāk, būs liela atkala* ME III 914), Vecpiebalgā (*kad slaka līst, tad nevar ne-maz pāiet: ūdens tūliņ sasalst* EH II 519); sal. *slaka* 'pile, šlakata' Alūksnē (*viņš sit ūdeni, slakas vie lēc; nav ūdens ne slakas*), Bauskā (liet. *šlākas* 't. p.' ME III 914),), sekundārs ir verbs *slacīt* 'darīt mitru, laistīt' (ME III 912), kuru K. Karulis atvedina no zuduša verba **slakt* 'pilēt, pilināt', kam blakus radušies ekspresīvi varianti ar *šlak-* un *šļāk-* (sk. LEV II 213, 360).

Nosaukums *šlakata* 'slapjdraņķis' reģistrēts Bērzaunē (LPA) un *šļekata* 't. p.' Nirzā (*šļakota* LPA). Domājams, ka tie atvasināti no verba *šlakāt* 'slacīt' vai arī radušies semantiskā attīstībā blakus vārdiem *šlakata*; sal. *šlakate* 't. p.' Saikavā (ME IV 61), apv. *šļekata* 'šļāce, šļāciens' Zaļeniekos (EH II 645). Pierobežas izloksnēs, piem., Nirzā, nokrišņu apzīmējums *šlakota* varētu būt arī aizguvums: sal. kr. *слякоть* (par tā

etim. sk. ЭСРЯ III 682).

Vērojams, ka līdzīgi motivēti nokrišņu apzīmējumi sastopami arī citās valodās: sal., piem., poļu resp. kašubu *pluskotnica* 'slapjdraņķis', *pluskac* 'šļakstīt' (Sychta IV 74).

Verbiem ar nozīmi 'šļākt, šļakstīt' līdzās mēdz būt arī nozīme 'skalināt, kustināt ūdeni (šķidrumu) traukā'. Šķiet, ar šo nozīmi saistāms nosaukums *čaņka* 'slapjdraņķis' Nīgrandē (LPA); sal. *čaņkā* 'kustināt šķidrumu traukā' Nīcā (*kuo tu čaņkā? iēt pa malām pāri!* Apv.); sal. arī *čaņkā*, *čaņkstēt* 'viļņot' Papē (*jūra čaņkst – štuŕms būs*).

Šajā nominācijas grupā iederas arī nosaukums *šļāndra* 'slapjdraņķis' Alūksnē (*šuodien tāda šļandra: nāk nuo augšas i(r) apakšas* ME IV 63), Stāmerienā (*nu gon šļāndra nūok zemē* ELA), *šļāndraks* 't. p.' Makašēnos, Nautrēnos (Apv.), *šlandraks* Prailienā.

Semantiski tuvi ir vairāki Vidzemē reģistrēti verbi: *šļandūt* 'šļakstīt, laistīt', piem., Jaungulbenē, Vecpiebalgā, *šļanderēt* 'kustināt, skalināt ūdeni traukā' Galgauskā, Lizumā, Sērmūkšos, Trikātā u. c. (ME IV 63, EH II 643), *šlaņderēt* 't. p.' Valmierā (ME IV 59), kā arī *šļenderēt* ar līdzīgām nozīmēm Ērgļos, Gulbenē u. c. (ME IV 70).

Līdzīgi laikam radies nosaukums *žļēņka* 'slapjdraņķis' Nīcā (*žļēņka i, ka tāt liētus ar sniēgu kuōpā tā žļēņkājas. tas tas pac slabdraņķis. riktīga žļēņka* ELA); sal. *žļāndzināt* 'šļakstināt, skalināt' Nīcā (*nežļāndzini, izliesi!* ME IV 815), *žļāngāt* 't. p.' Saldū (ME IV 815). Sastopami arī varianti ar *šļ-*, piem., (*ap*)*šļāņkā* Dunikā, Kalētos (EH I 120), *šļēņkā* Bauskā, Lēdmanē, Raunā u. c. (ME IV 70), *šļoņkā* Stendē (Mund. St. I 68); sal. *šļanka* 'lāse; šļakata; malks' Smiltēnē u. c. (ME IV 63).

Bieži vien verbiem ar nozīmi 'šļakstīt; liet; skalināt' semantiskā attīstībā izveidojušās nozīmes 'plunčāties' vai arī 'samirkt', 'nobristies',

sekundāri radusies arī nozīme 'vienlaicīgi līt un snigt'. Piemēram, *pļoņckāt* 'līt slapjdraņķim' Salacā (EH II 309), Svētcieņā (*sniēgs sāk atkal pļoņckat* SVA 52); sal. *ploncāt* 'skalot' Rūjienā (RN 206), *pluncīt* 'šļakstīt' Ērgemē (ME III 357), *pluncāt* 'liet, gāzt (ūdeni)' Dobelē u. c. (ME III 357), *ploņcāties* 'plunčāties' Rūjienā, Salacā u. c. (ME III 352), *plonckāties* 'nobristies' Dundagā (ME III 352), 'bradāt pa ūdeni vai šļakstīties ar ūdeni' Svētcieņā (SVA 51).

Tādējādi arī atbilstošajiem substantīviem ir izveidojušās līdzīgas nozīmes: 'šļakstīšanās (plunčāšanās)' → 'tas, kurš nošļakstījies' → 'tas, kas nošļaksta, resp. slapjdraņķis': piem., *pļoņcka* 'slapjdraņķis' Salacā (EH II 308), Svētcieņā (*pļoņck laīks, ka nāk slapdraņķs nuô gaīs* Apv.); sal. *plunca* 'tas, kurš pa ūdeni plunčājas' Rūjienā u. c. (ME III 357), *pļunca* 't. p.' Zaļeniekos (arī 'slapja masa' Saldū EH II 309).

Verba *šļampāt* nozīme 'nepārtraukti līt (par slapjdraņķi)' Jaunpiebalgā (ME IV 63) radusies semantiskā attīstībā no plašāk sastopamās nozīmes 'brist, bradāt pa dubļiem; slampāt', kas reģistrēta, piem., Lazdonā, Ļaudonā, Saikavā (*šļampāt* aizgūts no v. *schlampen* ME IV 63); sal. arī poļu apv. *šlap* 'kūstošs sniegs uz ceļiem' Sychta V 267).

Semantiski cieši ir saistītas nozīmes 'samirkt', 'nobristies' un 'notašķīties'. Arī atbilstošajiem deverbālajiem substantīviem ir izveidojušās nozīmes 'tas, kas nobridies, notašķījies', kā arī 'tas, kas notašķī, resp. slapjdraņķis'.

Tā laikam skaidrojams vairākās Zemgales izloksnēs, piem., Bauskā, Jaunplatonē, Jelgavā, reģistrētais nosaukums *šļerpis* 'slapjdraņķis' un *šļerpīgs laiks* 't. p.' Jaunplatonē, Svētē, 'slikts laiks' Zaļeniekos (ME IV 71); izplatību papildina verbs *šļerpēt*, *laiks šļerpē* Šķibē (ME IV 71).

Sal. *šļērpēt* 'notašķīt(ies)' Bauskā, Lielēsavā, *šļērpīgs* 'netīrs (par cilvēku)' Zaļeniekos u. c., kā arī *šļērpa*, *šļērpe*, *šļērpis* 'nievājošs personas apzīmējums Zemgalē (ME IV 71); sal. arī liet. *šļērpis* 'niev. pers. nos., *šļerpóti* 'iet, kājas velkot; brist, bradāt' un *šļēpti* 'strēbt; lakt; šņaukt u. tml.' (LKŽ XIV 1050).

Arī citiem slapjdraņķa nosaukumiem, kam pamatā verbi ar nozīmēm 'šļakstīt; brist, bradāt', bieži vien līdzās ir nievājošs personas nosaukums, piem., *šlocka* un *šļocka* 'nejauks laiks; slapjš sniegs' Kandavā (*kas pa tād šlock la iēt?*) un Laidzē (*nu i šlock, ne laīks* VLIR VIII 277); sal. *šlockāt*, *šlockāties* 'brist, bradāt pa dubļiem, netīrumiem' Stendē, Vandzenē (ME IV 73; Mund. St. I 67) un *šlocka* 'tas, kas nobridies pa dubļiem; nevīžīgs, netīrīgs cilvēks u. tml.' Kandavā, Stendē, Vandzenē (ME, Mund. St., VLIR).

No Kurzemes minams vēl kāds piemērs: nosaukums *šļoderis* 'slapjdraņķis' reģistrēts Dundagā (LPA). Ar šo nozīmi vārdu *šļoderis* no Dundagas minējis arī L. Ketunens, turklāt norādot, ka līb. *šlā'dder*, *šlo'dder* 'slapjš sniegs; slapjdraņķis' aizgūti no latviešu valodas (latv. *šlò'dē'r* Ket. 397, Suh. 214). Blakus sastopami arī verbi *šļoderēt* 'brist, bradāt pa dubļiem' Stendē (Mund. St. I 67) un *šļederēt* 't. p.' Stendē u. c. (ME IV 71).

Sal. izlokšnēs sastopamos pejoratīvos personu apzīmējumus: *šļederis* (EH II 645), *šļuderis* Duntē un *šļuduris* Varakļānos u. c. (ME IV 74), kas aizgūti no baltvācu *Schludder* (EH II 646).

Par pārnese 'nievājošs personas nosaukums (tas, kas netīrs, nošļakstījis)' → 'slapjdraņķis (tas, kas nošļaksta)' iespēju uzskatāmi liecina leksēmas, kas veidotas ar darītāju resp. personu nozīmes piedēkļiem. Tā laikam skaidrojams nosaukums *šlodraks* 'slapjdraņķis',

kas sastopams galvenokārt Ziemeļkurzemē: Rojā (EH II 643; *neej šlodrakā!*), Kaltenē, Mērsragā, Ģipkā (*ka ir tāt slapš sniēks, ta teic – nu ir šlodraks!*), Piltenē, Popē (*nu i ritig kâ:d ragan .nuo-sprâ:džs – vis diē:n krīt tas vēc šlodraks* Apv.), Puzē, Ugālē, Užavā (arī 'atkusnis'), Vārvē (LPA), Vendzavā, Ventā (Apv.). Sporādiski tas fiksēts arī Vidzemē Stāmerienā (ELA).

Fonētiskais variants *šlodraks* 'slapjdraņķis' atzīmēts Popē, Rendā (arī 'slikts laiks' ELA), Ugālē (LPA).

Ar balsīgu līdzskani vārda izskaņā nosaukums *šlodrags* fiksēts Ventspilī ("1909. gada rudenī uznāca "šlodrags", toreiz nepārnāca 2 laivas ar cilvēkiem." VZBM) un *šlodrags* Miķeļbākā.

Acīmredzot nosaukumi *šlodraks* (*šlodrags*), *šlodraks* (*šlodrags*) radušies blakus vārdam *šļoderis* 'slapjdraņķis' un *šļoderēt* 'brist, bradāt' ar piedēkli *-ak-* (*-ag-*), kas sastopams dažādas nozīmes atvasinājumos, īpaši pejoratīvos personu apzīmējumos (sal., piem., Stendē: *ķīrzaks* 'ķirzaka', *zīrnaks* 'zirneklis' Mund. St. II 38; *kloņzaks*, *loņzaks*, *koļmaks*, *kuļmaks*, *moraks*, *pļoraks*, *počaks* u. c. pejoratīvi vārdi, Mund. St. I 60–65).

Arī nosaukumi *šļurbaks* 'slapjdraņķis' Medzē (LPA), *šļorbaks* 't. p.' Ēdolē (LPA) un *šļurba* Sakā (LPA) saistās ar pejoratīvu personas apzīmējumu: sal. *šļurba* 'dzērājs u. tml.', piem., Bauskā (ME IV 819).

Parasti verbi ar nozīmi 'brist, bradāt; slampāt' ir skaņu verbi un tiem blakus ir atbilstošas interjekcijas, kas apzīmē dobjas skaņas, kuras rodas, brienot pa ūdeni vai iekrītot priekšmetam ūdenī.

Tā arī nosaukumi *šļapa* 'slapjdraņķis' Rucavā (ELA; *šļapa krīt* Nidā LPA) un *šļapata* 't. p.' Nīcā (LPA), kurus hipotētiski var atzīt par lituānismiem (sal. liet. apv. *šļapà* 'lietains laiks; slapjdraņķis' Paņevēžā u. c., *šļāplaikis* 'lietains laiks' Kretingas raj. LKŽ XIV 1013, 1022; liet. *šlāpias* 'slapjš', *šlāpti* 'tapt mitrām'), varētu būt arī onomatopoētiskas

cilmes: sal. *šlapstīt* 'šlapstināt (muti); šlakstināt' Vietalvā u. c., *šlapstēt* 't. p.' Salacā, Zasā u. c. (ME IV 59, 64), (at)šlapatāt '(at)slapatāt' Kalsnavā (EH I 174).

Par vārdu onomatopoētisko cilmi liecina nosaukumu fonētiskie varianti: *šļepa* 'slapjš sniegs' Bārtā (LPA), arī 'slapjdraņķis' Jūrmalciemā (LPA), Nīcā (*nedārs laīks – šļepa un liētus* Apv.), Rucavā (LPA) un *žļepa* Jūrmalciemā (LPA).

Varianti ar *ę* vārda saknē (par līdzīgiem piemēriem Nīcā sk. Bušmane NI 33–35) sastopami jau 19. gadsimtā; uz to norāda vārda *šļepa* fiksācija 19. gs. rakstu avotā ('Regen und Schnee' Br. 1875, 135), gan arī izloksnēs sastopamie atvasinājumi: *šļepava* 'slapjdraņķis' Pērkonē (EH II 645), *šļepuota diena, šļepuots laiks* Nīcā (*šļepuōc /laiks/ – nelaps laīks, sniēks a liētu* Apv.), Pērkonē (FBR XVIII 128, EH II 645), *šļepāt* 'vienlaicīgi līt un snigt' Nīcā (*visu diēnu šļepā* Apv.), arī *šļepāt* Nīcā (ME IV 71), sal. *šļepatāt* 'snigt lielām un mitrām pārslām' Jaunpiebalgā (EH II 645).

Sal. *šļepāt* 'brist, bradāt slapjām kājām vai pa dubļiem', kas registrēts ļoti plaši, piem., Nīcā, Vainižos u. c. (ME IV 70), *nuošļepāt* 'piebradāt' Aizputē (ME II 868), *šļepatām iet* 'brist slapjām kājām (pastalām)' Jaunpiebalgā (EH II 645), *šļepatāt* Dunalkā (*kur biji, Joren, kur šļepatāji?* BW 20196, 3); sal. arī liet. *šļepóti* 'brist, bradāt' (LKŽ XIV 1046) un interj. *šļāp*, kā arī *šļēp* 'skaņa, atdarinot troksni, kas rodas, bradājot pa ūdeni, dubļiem.' (LKŽ XIV 1013, 1045).

Kurzemes dienvidrietumos registrētajiem nosaukumiem *šļapa*, *šļepa* fonētiski un semantiski tuvs ir variants ar garu patskani vārda saknē *šlāpa* 'slapjdraņķis' Vidzemes ziemeļaustrumos, piem., Sinolē (*slikc lāiiks, šlāpa n°āk zemē* Apv.). Izloksnē *ā* velāru patskaņu priekšā radies no *ę* (sal., piem., *vādars* 'vēdars'), taču dažos gadījumos *ā* saglabājies

nepārveidots (sk. SIA 38, 39); iespējams, līdzskaņu savienojumam *šl* atbilst *šļ*, līdzīgi kā savienojumu *šk*, *žg* vietā augšzemnieku izloksnēs parasti ir *šk*, *žg* (sk. SIA 45, Latv. dial. 307); sal. arī *šlāpains laiks* 'slapjdraņķis' ('Wetter mit nassem Schnee' ME IV 59, bez vietas norādes) un *šļāpa* 'mākonis' Saikavā (EH II 645; bez etim. skaidrojuma).

Slapjdraņķa nosaukuma *šlāpa* izplatību Vidzemē papildina *šlāpa* 'liela, slapja sniegpārsla' Lizumā, Rankā (*sniegs lielām šlāpām* ME IV 59).

Sal. *šļēpāt* 'brist, bradāt slapjām kājām vai pa dubļiem', piem., Bauskā (ME IV 71).

Atbilstoši nokrišņu nosaukumi ar līdzīgu motivāciju sastopami arī poļu valodā; sal. poļu apv. (kašubu) *šlap* 'lietavas; slapjdraņķis', *šlapa* (arī *šlapota*, *šlapuga*, *šlapruga* u. c.) 't. p.', *šlapac* 'brist; slampāt; šlakstināt; līt slapjdraņķim', interj. *šlapu šlapu!* (Syhta V 266).

Tā kā slapjdraņķa nosaukumu pamatā mēdz būt skaņu verbi, kuri parasti nosauc ar ūdens šlakstēšanu saistītu darbību, kļūst saprotams, kāpēc dažos gadījumos slapjdraņķa nosaukumiem ir sakars ar citas nozīmes skaņu vārdiem, arī ar tādiem, kas raksturo neskaidru runāšanu vai tērzēšanu. Piemēram, *pļořka laiķs* 'slapjdraņķis' Dundagā (*kam tādā pļořka laikā tīk ārā iet!* ME III 371); sal. interj. *pļořks!* Stendē (skaņas apzīmējums, bradājot pa dubļiem, sk. Mund. St. I 65); sal. *pļořkā* 'pļāpāt' Dundagā (ME III 371), arī *pļuřkā* 'pļāpāt, tērzēt' Ārlavā (ME III 374), *pļořka* 'pļāpa; auša' Dundagā (ME), ar līdzīgām nozīmēm arī *pļuřka* Ārlavā u. c. (ME III 374).

Ar runas vārdiem saistīts arī slapjdraņķa nosaukums *pļudris* Krustpilī (ME III 371); sal. *pļuderēt*, *pļudurēt* 'pļāpāt, tērzēt' Siguldā u. c., *pļuderis* 'pļāpa', *pļuduris* 't. p.' (ME III 371).

Šķiet, ka arī nosaukumam *šlabraks* 'slapjdraņķis' Talsos (EH III 642) pamatā ir verbs, kas apzīmē neskaidru, dobru skaņu, troksni; sal. *šlaburēt* 'neskaidri runāt' (ME IV 58), *šļaburēt* 'brist, bradāt' Āraišos,

'neskaidri runāt' Kalētos (aizgūts no v. *schlabbern* 'strēbt; plāpāt' ME IV 61).

Tādas pašas cilmes laikam arī *šļebra* 'slapjdraņķis' Ziemeļpē (LPA); sal. *šļeberēt* 'plāpāt' Kurzemē (ME IV 69).

Par minētā pārnese tipiskumu nokrišņu nominācijā liecina arī poļu valodas piemēri: sal. poļu apv. (kašubu) *plēzdra* 'slapjdraņķis; plāpa' un *plēzdrac* 'plāpāt' (Sychta IV 78).

Dažkārt tomēr ir ļoti grūti nošķirt, īpaši, ja vārdiem ir vairāki fonētiski varianti un plaši sazarota semantika, vai nosaukuma pamatā ir substantīvs vai verbs, vai nosaukums veidojies semantiskā attīstībā patstāvīgi vai arī valodu kontaktu ietekmē un leksēmu savstarpējā semantiskā mijiedarbībā.

Piemēram, ar skaņu vārdiem, šķiet, var skaidrot nosaukumu *klēba* 'slapjš sniegs' Limbažos (EH I 625) un izloksnēs plašāk reģistrēto vārdu *klēpa* 'slapjš sniegs, slapjdraņķis' Ķieģeļos (*klēpa nāk zemē*), Limbažos, Rundālē (*tāds klēpa, ka ne rādīties ārā!* EH I 625); Vainižos (VIV I 393).

Iespējams, nosaukumi *klēba* un *klēpa* latviešu valodā radušies patstāvīgi ar balsīgu un nebalsīgu troksneņu maiņu (sīkāk par šo parādību M. Rudzīte LVVF 368) blakus tādiem skaņu vārdiem kā *klābt* 'schlürfen' Alsviķos, Kalncempjos, *klāpt* 't. p.' Alūksnē (EH I 625); sal. arī liet. *kleptóti*, *kleptuóti* 'skaļi ēst, strēbt, rīt' (LKŽ VI 53).

Taču nevar ignorēt arī leksēmu tuvās atbilstes slāvu valodās un to areālu saskari: sal. kr. riet. dial. *хляба* 'ненастье', bkr. apv. *хляба* 'slapjš sniegs, slapjdraņķis' (KCM 474), kas tiek atzīti par onomatopoētiskas cilmes vārdiem (ЭСРЯ IV 248). Latviešu valodā aizguvumos ar patskani *ē* tiek aizstāts krievu *ja* (sk. LVVF 165). Sal. arī poļu apv. *chlapa* 'slapjdraņķis; šķīdonis' (Kup. 38, Sychta II 30), bkr. apv. *хлюна* 't. p.' (KCM 474), kr. ziemeļriet. dial. *хлюпать* 'brist (bradāt) pa pelķēm; slapināt, šļakstīt', *хлюпа* 'tas, kurš staigājot apšļakstās' (Даль IV 553), kuri laikam ir onomatopoētiskas cilmes (Kup. 38, ЭСРЯ IV 248).

Blakus nokrišņu apzīmējumiem *klēba* un *klēpa* latviešu valodā ir arī sekundāri verbi un adjektīvi: sal. *klēbāt* 'kļūt mitram; sagult (par labību)' Limbažos (EH I 625), *klēpāt* 'snigt (par slapju sniegu)' Drustos,

Limbažos, Mālpē (EH I 625); Vainižos 'līt lietum kopā ar sniegu' (VIV I 393), *klēpuot* Ķieģēļos (EH I 625), *klēpuot* 'snigt lielām pārslām' Cirgaļos (EH I 616), *klēpāt* Rūjienā (*sniegs lielām lēpām klēpā zemē* RN 199); *klēpains* 'slapjš, ūdeņains' Vainižos (VIV I 393), *klēpains sniegs* Drustos, *klēpains ceļš* Jaunpiebalgā; sal. *klēpains laiks* 'slapjdraņķis' Taurenē (ME II 239).

Limbažos līdzās vārdiem *klēba*, *klēpa* fiksēts arī nosaukums *klēma* 'slapjš sniegs' (EH I 625); sal. *klēmāt* 'klūt mitram; sagult, sakrist (par labību)' Limbažos (EH), kas laikam ir iepriekš minēto vārdu fonētisks pārveidojums.

Vairāki slapjdraņķa nosaukumi, kas konstatēti Lietuvas pierobežā Latgalē un Augšzemē, ir ar šauri lokālu izplatību, kas vedina domāt, ka tie varētu būt aizguvumi no lietuviešu valodas; reizēm leksiskās paralēles grūti nošķirt no aizguvumiem.

Nosaukums *drābli* 'slapjdraņķis' sastopams Bebreņē (Kaldabruņā EH I 331), Izvaltā, Kalupē (vsk. *drābliš. žimā slapni šnīgi krēit. tī skaituōs drūoblī* KIV I 275); sal. *drāblāta diena* Bebreņē ('ein schlackeriger Tag' EH) un *drāblāt* 'snigt (par slapju sniegu)' Bebreņē (Kaldabruņā EH), Kalupē (*suōkumā snyga, a vāluōk drūob'lava* KIV I 274, 275). Tiem atbilst liet. *drōbli(u)s* 'slapjdraņķis' (EH I 331) un *droblīs* 't. p.', kā arī liet. apv. *drobliuoti* 'vienlaikus snigt un līt', kas reģistrēts Ignalinā u. c. (LKŽ II 740) resp. kontaktējošā areālā.

Nosaukumi *dreblis* 'slapjš sniegs' un *drebla laiks* 'slapjdraņķis' ('schlackeriges Wetter'), kas reģistrēti Zasā, sastatīti ar liet. *drebliūs* 't. p.' (EH I 332); sal. arī *dreblāt* 'snigt slapjam sniegam' Zasā (EH I 332). Arī šajā gadījumā tiešas paralēles ir lietuviešu izloksnēs: sal. liet. apv. *dreblīs* 'slapjš sniegs, slapjdraņķis' Kupišķos. Roķišķu raj., *drēbliuoti* 'snigt slapjam sniegam' Ignalinas raj. (LKŽ II 669).

Slapjdraņķa nosaukums **dreīķis**, kas reģistrēts Plāņos (*slapjš dreīķis nāk zemē* EH I 332; Jelgavas raj.?), līdz šim ir bez cilmes skaidrojuma. Šķiet, vārds pārņemts no lietuviešu valodas: sal. liet. *drėkti* 'līnāt, snigt', *drėkti* 'kļūt drēgnam, mitram' un apv. *drėkā* 'drēgnums', *drėkūs* 'drēgns' (LKŽ II 680, 683, 684).

Nosaukums **šļudra** 'slapjdraņķis' Nīgrandē (LPA), kas fonētiski tuvs Kurzemē sastopamajam vārdam *šļoderis* (niev. personas nos.), laikam tomēr ir aizgūts no lietuviešu valodas: sal. liet. adj. *šliūdras* 'slapjš' (*šliūdrā ziema* Klaipēdas raj., apv. *šliudrinėti* 'brist, slampāt' LKŽ XIV 1087).

Bez cilmes skaidrojuma līdz šim ir **plumpis** 'Schlacken- und Regenwetter', kas reģistrēts galvenokārt Vidzemē, piem., Valmierā (ME III 356), Rūjienā (RN 207); biežāk sastopami fonētiskie un morfoloģiskie varianti ar *pl-*: **plumpa** 'slapjdraņķis' Salacā (EH II 309), Jeros (arī *dsk. pluņpas*. *ritīks pluņp tas laīks. liēlc vēš a pluņpam zvekte ziřgam pa mugar* Apv.); **plumpis** Naukšēnos (ME III 372), Ērgemē (*tāc pluņpis, snieks a liētu kuōpā nāk* ĒIV III 118), arī Kārķos, Ķoņos, Lugažos, Rencēnos (Apv.); sal. **plompis** Salacā (*nu nāk tāc ploņpis* Apv.). Reģistrēti arī aprakstoši nosaukumi: sal. **plumpja laīks** 19. gs. rakstu avotā (U 1872, 208), **pluņpja laīks** Svētcimā (ELA), **pluņpains laīks** ('Schlackenwetter' U 1872, 207, ME III 372), Jeros (EH II 309; arī *pluņpēns laīks* Apv.), **pluņpīgs laīks** Burtniekos (Apv.), Ērgemē 'tāds (laīks), kad līst lietus kopā ar sniegu; slapjš, lietais' (ĒIV III 118), Jeros (*es i iēvēroš, ka vēca mēnesi i pluņpīks laīks* Apv.), Rencēnos (Apv.).

Tiem blakus sastopami arī atbilstoši verbi: **pluņpēt** 'ilgstoši līt' Valmierā (ME III 356), 'līt slapjdraņķim' Rūjienā (*trešuo dienu plumpē*

nuo gaisa RN 207), *pļumpāt* Salacā (EH II 309), Jeros (*šuođe pļuņpa vis diēn* Apv.), *pļumpēt* Burtniekos (*laiks iesācis pļuņpēt* ME III 372), Ērgemē (*nāk pļuņpis akāl nūo gāisa, snieks a liētu kuōpā, laīks pļuņpē* ĒIV III 118), Jeros (EH II 309; *es vaī nerēdz ceļ, ka nu pļuņpe no gaīs* Apv.), Kārķos (*laīks pļumpē* Apv.), Rencēnos, *pļumpēties* 't. p.' Burtniekos, Zaļeniekos (*laīks pļumpējas* ME III 372).

Ar asimilāciju (*mp > mm*) skaidrojami retāk sastopamie varianti *pļummis* 'slapjdraņķis' Ērgemē (*viņnedēļ bi tas pļuņmis, tas laīks bi tik slikc*) un *pļummēt* 'līt lietum kopā ar sniegu' Ērgemē (*vai kā nu pļuņmē šuodiē!* ĒIV III 118), Rencēnos (*laīks pļuņmē* Apv.).

Par vārdu *pļumpis*, *pļumpēt* lietošanu Kurzemē nokrišņu apzīmēšanai ziņu maz: fonētiskais variants *pļumba* 'slapjš sniegs; šķīdonis' konstatēts Sventājā (*lēdus ta ka tāda pļuņba. nu jā, slapš – pļauks, pļauks, pļauks!* LPA), bet adjektīvu *pļumpīgs* ir izmantojis E. Dinsbergs Dundagas izloksnē rakstītā dzejolī:

Rudiš

neviens tik pļuņpīgs nau ka rudiš
no visēms četrēms gadlaīķēms:
liāts list, kruss krid un šļāc, tā šļorge
ka it ka mālštāks paliēk zēm.
tas mums ju ir tas dubēļ gadlaīks,
un tāad tie rudiņ ir avian.

(FBR III 109)

Lietvārdu, verbu un adjektīvu rindā ar *plump-*, *pļump-* utt. par pamatvārdu uzlūkojams verbs *plumpēt* resp. *pļumpēt*, kas ar nozīmes paplašinājumu aizgūts no vācu valodas: sal. lv. dial *plumpen* 'stipri līt' ('stark regnen' Frisch. II 544). Sal. arī vācu *plump(s)en* '(ar troksni, smagi) krist, gāzties, īpaši ūdenī', interj. *plumps! plums!* (Frisch. II 161).

Kopīgo lejasvācu valodas (dialekta) ietekmi Baltijas jūras austrumu piekrastē atspoguļo arī poļu apv. *pl'ompra* 'ilgstošs lietus; slapjdraņķis' (MAGP 1969, 573. k.).

Laikapstākļu un nokrišņu raksturošanai Kurzemē lieto arī vārdu *šlaga* 'slapjš sniegs' Kandavā (*briēsmig šlāg! kas tāde laiķe la iēt uz tīrg? viļks, kād šlāg šuodiēn!* VLIR VIII 277); sal. *šlaga* 'pavasara atkusnī sajaucies sniegs ar zemi' Pērkonē (LPA).

Ziemeļkurzemes izloksnēs plašāk reģistrēti fonētiskie varainti ar o skaņu saknē: *šloga* 'slapjdraņķis' Dundagā, Stendē (ME IV 60); Laidzē (*nāķ tā:d šlōg, ka pa pus stuņd i lidz ā:d. šlōg i varēn, pamēģin iēt tāde laiķe* VLIR VIII 277), Popē (Apv.), arī piekrastes zvejniekciemās: Mērsragā, Kaltenē, Melnsilā, Pitragā; *šloga* 't. p.' Dundagā, Stendē, Vandzenē (ME IV 73), Rojā, Melnsilā, Miķeļbākā.

Šajā pašā areālā sastopami arī atbilstošie verbi: *šlagāt*, arī *šlagāt* 'snigt slapjam sniegam' Kandavā (*nu gān šlage! šlage vis: diēn* VLIR VIII 277); *šlogāt* 'krist slapjam sniegam; vienlaicīgi līt un snigt' Dundagā, Stendē (*visu dienu šlogā* ME IV 60), Kaltenē (*šlo:g šloge*), Laidzē (*sašlogēs liēl kārē* VLIR VIII 277), Mērsragā (*šlōg piešlogē viss māls* Apv.), arī *šlogāt* Stendē, Vandzenē (ME IV 73, Mund. St. I 67), Laidzē (*šloge no paš: rīt* VLIR), Rojā.

No latviešu valodas vārds aizgūts lībiešu valodā: sal. līb. *šlogā*, *šlogā* 'slapjš sniegs' (Ket. 396, Suh. 214).

J. Endzelīns nokrišņu apzīmējumu *šloga* saistījis ar vārdu *žluga* 'slapja masa; ledus vižņi u. tml.', kas atvasināts no verba *žlugt* 'kust; šķīst' (sk. ME IV 73, 819).

Taču Ziemeļkurzemē vārdi ar patskani o saknē atbilst ne tikai līdzīgiem vārdiem ar u (sk. Latv. dial. 161), bet arī vārdiem ar a (sal.,

piem., *trocināt* 'tracināt', *čokaret* // *čakaret* Stendē Mund. St. I 57). Tādējādi var savstarpēji saistīt vārdus *šlaga*, *šlaga* ar *šloga*, *šloga*. Šinī gadījumā to cilmes skaidrojums varētu būt arī citāds.

Iespējams, ka minētie nosaukumi ir aizgūti no vācu valodas: sal. lv. dial. *Schlagg* 'slapjas sniegpārslas; slapjdraņķis' (*Wetter mit Schlagg*), *schlaggen* 'vienlaikus snigt un līt' (Frisch. II 280), no kā arī poļu apv. (kašubu) *szlaga* (*šlaga*) 'ilgstošs lietus; slapjdraņķis; putenis; negaiss' (Kup. 39, Sychta V 261), *šlagac* 'stipri līt' (Sychta V 262); kašubu *śląga* tiek lietots retāk nekā *šlaga* (Sychta V 261), sal. arī sporādiski reģistrēto poļu apv. *šloga* (Kup. 40).

NEGAISS

negaiss

Vārds *negaiss* 'pērkons līdz ar lietu, arī krusu, stiprām vēja brāzmām' ir literārs (piem., *bargs negaiss, negaisa mākoņi, pērkona negaiss* ME II 712, LVV 502, LLVV V 368; arī hidromet. termins: *tuvs negaiss, vietējais negaiss* u. c. HTV 194; angļu *thunder-storm*, v. *das Unwetter*, kr. *зпoзa*).

Latviešu tautas ticējumos negaisu saista ar ļauniem spēkiem (*Ja ļoti liels negaiss, tad miris kāds burvis*. Penkulē. LTT III 1320).

Lai atvairītu negaisu, aizsargam tika piekopti dažādi rituāli un verbālā maģija (sk. LTT III 1418–1421. Piemēram: *Pērkona negaisa laikā krāsns slaukāmā slota un skruķis jāsamet pagalmā krustā, tad negaiss nenodarīs nekādu ļaunumu*. Meirānos; *Kad uznāk bargs pērkona negaiss, jāņem cepure un jānoskaita tēvareize, lai izglābtos no bardzības*. Smiltēnē. LTT III 1413; *Ja pērkona negaiss tuvojas, tad jāapgāž podiņi, lai nebūtu tik liels*. Alojā; *Ja nākot virsū negaiss, tad vajag plēst kārkļus, tad tas aizejot*. Veselavā; līdzīgi Zasā u. c. LTT III 1419).

Mūsdienu izloksnēs šis nosaukums ir parasts; reģistrēts, piem., Alojā (*Ja pie debesīm melni un balti mākoņi, tad gaidāms stiprs pērkona negaiss*. LTT III 1183), Ērgemē (*un ta vētra, vai diēvī, kâc negâiss! redz, kâ krâc!* ĒIV II 358), Kalncempjos (*pârkuņa nagaîss* Apv.), Kalupē (*nagaîss ît vîersâ* KIV II 13), Priekulē (*briēsmîks negâiss* LPA), Puzē (*ka kôcēns 'varde' i bâlç, ta bûs jâûks lâîks; ka kôcēns i meļls, ta bûs negaîss*); ar lamu vārda nozīmi Saikavā (*negaiss zina, kas šam tuo stâstîja!* EH II 11).

17. gs. rakstu avotos ar nolieguma priedēkli *ne-* darinātais vārds *negaiss* (sal. *gaiss* 'laikapstākļi') nav pamanīts; vārdnīcās sastopami galvenokārt aprakstoši nosaukumi (*niknis gaiss* 'ungestüm Wetter" Lettus 1638, 75; 'Ungewitter' Phras. 1638, 379; *ne~labs, pikts, niknis gaiss* 'böss, Ungewitter, ungestüm Wetter' Lj. 1685, 71). Rakstu valodā nosaukums *negaiss* tiek lietots kopš 18. gs. (piem., St. 1789 I 66, II 632; sal. v. *Unwetter* – *negaiss, nelabs gaiss, negants laiks* U 1880, 719; kr. *зпoзa* –

pērkoņa laiks, negaiss Dravn. 1913, 159).

Ar nozīmi 'negaiss' latviešu valodā lieto arī vārdkopu *bargs laiks* (LLVV II 39, *sar.*), piem., Ezerē (*Bargā laikā nevar sēdēt pie loga*. LTT III 1416), Grobiņā (*ni-viēnu putninu jūs neredzēsāt pa bārgu laīku* Apv.), Skrundā, Vaiņodē (LPA); sal. adj. *bargs* 'ļoti auksts, grūti paciešams; ļoti spēcīgs' (piem., par vētru, negaisu) (LLVV II 39), kas plaši sastopams arī izloksnēs, piem., Ancē (*bārks ta jūr i*), Ērgemē (ĒIV I 155), Kalupē (// *bārgs* KIV I 166), Nīcā (*Ja ozolam daudz zīļu, tad gaidāma barga ziema*. LTT III 1344).

Ar līdzīgu semantiku sporādiski reģistrēts adj. *grozns* Barkavā, piem., *grozns negaiss* (*grozns nagāiss tod izgūoja. sols groznuōks ģeja*. LPA), kas aizgūts no kr. *грозный* 'bargs' (attiecina arī uz laikapstākļiem).

J. Langija pieminētais negaisa apzīmējums *pikts gaiss* (Lj. 1685, 71) mūsdienās tiek lietots Lejaskurzemē, piem., Rucavā (*piktā laikā maīma skaītija pātarus*), arī Sventājā (*ka pikc gaiss, ta tādi vīliņģi /uz jūras/*; sal.. adj. *pikts* 'dusmīgs; nikns, ļauns' (par etim. sk. LEV II 47).

Ar nozīmi 'negaiss' literārajā valodā lieto arī vārdu *pērkons* vai aprakstošus nosaukumus *pērkona laiks, pērkonains laiks* (LLVV VI, 610); līdzīgi lietojumi sastopami arī izloksnēs, piem., Alsungā (*Pērkona laikā jākūpina ar svētītām zālēm visas ēkas, lai pērkons neiespertu*. LTT III 1419), Džūkstē (*Sacēlies pērkoņa gaiss un viens zibens stars kā linte nācis taisni uz zemi, rudzu dubiņā iekšā*. Pas. XIII 443), Ērgemē (*pēркуōna laikā guōvis laūkā nelaīda* ĒIV II 187; *pēркуōnainā laikā labāk, drūošāk ģsuōt guōvis turēt ārā*. ĒIV III 19), Grobiņā (*ka nākuōt pēркуōna laīks, ta vēži us tām ķeselēm nenākuōt* Apv), Svētcimā (*pērkōn laika nevajagat skriēt* FBR XV 71).

Saliktenis *pērkonlaiks* biežāk reģistrēts lībiskajās izloksnēs, piem., Alojā (*prkuonlaīks* FBR XIX 84); sal. *pēркуongaiss* Kuršu kāpās (*pēркуoangais* Kur. W. 61), bet atvasinājums *pēркуonija* 'negaiss' atzīmēts Rucavā (FBR VII 122; sal. liet. *perkūnija* 't. p.' EH II 228).

pērkons, pērkons rūc

Vārds **pērkons** 'skaņas parādība, ko negaisā izraisa elektriskie lādiņi (zibens); laikapstākļi, kam ir raksturīgs zibens un tā izraisītās skaņas parādības' ir literārs (ME III 209, LLVV VI₁ 610; arī hidromet. termins HTV 219; angļu *thunder*, v. *der Donner*, kr. *злом*).

Baltu mitoloģijā **Pērkons** (liet. *Perkūnas*, pr. *perkunis*) ir viens no galvenajiem indoeiropiskas izcelsmes dieviem, saistīts ar debesīm, debess spīdekļiem un to parādībām, ticis īpaši godāts un bijāts (sk. M. Gimbutiene 188, 194; piem., pērķona laikā nedrīkst svilpot, dziedāt, kliegt, stipri runāt, nav brīv smieties, ēst, nedrīkst arī neko strādāt, pērķonam nedrīkst rādīt ar pirkstu, sk. LTT III 1403, 1413).

Pērķons baltu mitoloģijā ir Dievam tuvu stāvošs personāžs (*līgo Diev(i)s ar Pērķoni* BW 32955 un var.), reizēm arī tiek identificēts ar to (piem., *Dieviņš rūc, Dieviņš rūc, zibšņus met ozolā* BW 33700). Pērķons ir ienaidā ar Velnu un citiem ļauniem gariem (sk. M. Gimbutiene 195).

Pērķonam ir plaša saime: viņam ir meitas (*ei, Pērķon, vecais tēvs, ko tās tavas meitas dara?* BW 33699), dēli (*Pērķoņa tēvam deviņi dēli: trīs spēra, trīs rūca, trīs zibināja* BW 33704) un arī palīgi (*Dieva dēli sarājās ar pērķona vagarīti: zīda kalni neecēti, zelta pļavas nenopļautas* BW 33756).

Latviešu tautas ticējumos pērķona darbību saista ar auglību (*Pērķons briedina miežus un rudzus. Bērzaunē; Rudenī, kad zibiņo, tad pērķons briedē labību. Jaungulbenē. LTT III 1403, 1411*) un veselību (*Kad pērķons spēr, tad viņš sviez uz zemi melnu lodi jeb bultu /akmeņa cirvil/. Kas šādu lodi atrod, tas var dziedēt visādas slimības. LTT III 1413*).

Laikapstākļu un un ražības prognozēšanā īpaši svarīgs ir pirmais pavasara pērķons (*Ja pērķons rūc, kamēr vēl ir ledus, tad būs auksts pavasaris. Ilē; Ja pērķonu dzird priekš lapu plaukšanas, būs auksta vasara. Tukumā; Pērķons kailos kokos – gaidāms neražas gads. Vircavā. LTT III 1406; Ja pirmo reizi pērķons jūrā dzirdams, tad bagāta jūra būs. Alojā. LTT III 1407*).

Izloksnēs vārdam *pērķuons* ir vairāki fonētiski un morfoloģiski varianti; sal. *pērķuōns*, piem., Cirgaļos, Drustos, Ērgemē, Raunā, Valmierā, *pērķuōns* Vecpiebalgā, *pērķuons* Bauskā, Bēnē, Dunikā, Ēdolē (*pīrms Jāņiem pa nakt pērķuōns ne-kad nēsuot* LPA), Grobiņā, Mežotnē (ME III 209, EH II 228), Rucavā (*pērķuōns viņu ziņ!*). Izplatīta arī *ūjo-c*. forma, piem., *pērķuonis* Cesvainē, Ērgemē (*pēc pērķuōņa jāu viē-nādi i aūkstāks laīks* ĒIV III 19, *retāk*), Gulbenē, Jaunpiebalgā, Saikavā,

pērkuonis Aizputē, Dundagā, Īvandē, Limbažos, Salacā (ME, EH), Vainižos (*kā pērkoņi spēreñc nuô skaīdrañ debesiñ* VIV II 139).

Ar patskani *ū* piedēklī nosaukumi *pērķūnis* un *pērķūns* registrēti Vidzemē, Latgalē un Sēlijā; sal. *pērķūnis*, piem., Aknīstē, Aulejā, Kalupē (*pārkiūñc* KIV II 201), Lubānā, Pildā, Preiļos, Tilžā (*pārkiūñc* TIA 76), Varakļānos, Vārkavā, Viļānos, Zvirgzdenē; *pērķūns* Baltinavā, Barkavā, Dagdā, Galgauskā (*tāus šūodien ròuc kô pārķòuns* GIA 30, 208), Neretā, Susējā, Višķos, Zasā (ME III 209, EH II 228), *pērķūns* Bauņos, Vilzēnos (VLIR VI 131); ar saīsinātu patskani piedēklī nosaukums *pērķuns* fiksēts Kalncempjos (KIA 50), Lejasciemā (FBR IV 41), Vecgulbenē (FBR V 148) u. c.

Ar divskani *au* piedēklī *pērkaunis* un *pērkauns* sastopami galvenokārt Vidzemes sēliskajās izloksnēs; sal. *pērkaunis*, piem., Bērzaunē, Ērgļos, Lizumā, Lubānā, Saikavā, Sarkanos, Viesienā, *pērkauns* Aiviekstē, Ērgļos, Sarkanos (ME III 208, EH II 228), Mārcienā.

Sastopams arī lietojums daudzskaitlī; sal. *pērkuoni*, piem., Ērgemē (*pēc pērkuōnīm jàu viē-nādi i aūkstāks laīks* ĒIV III 19), *pērkuoņi* Naukšēnos (EH II 228).

Rakstu valodā vārds *pērkons* lietots jau kopš 17. gs. (Lettus 1638, 48, 186; Phras. 1638, 380, F II 259; sal. *pährkon~ackmins* 'ein Donnerkeil', *pährkon'~gaiss* 'Donner Wetter' Lj. 1685, 185); 18. gs. rakstu avotos pamanītas arī *ījo*-c. formas (sal. *pērkoņa spēriens*; *Pērķunis* – Donnergett St. 1789 II 179, 180).

Cilmes ziņā latv. *pērkuons*, apv. *pērkuonis*, *pērķūn(i)s* radn. liet.

perkūnas, pr. *percunis*; atbilstes ir arī slāvu valodās (baltu **Perkūnas* 'pērķona un zibens dievs' tiek atzīts par substantivētu adjektīvu, kas atvasināts no baltu subst. **perkus* 'Pērķona koks, ozols', ide. **perkys* 't. p.', plašāk par etim. sk. LEV II 38, 39; PKEŽ III 265, 266, PKT 6, 7).

Izloksnēs ar nozīmi 'pērķons' lietots arī apzīmējums *tēvainis*; sal. *tēvainis*, piem., Āraišos, Drustos, Ērgemē (*uznāca tēvainis, traku stipri spēriēni bi. kâpêc zîemâ nâu tēvâiņa?* ĒIV III 538, *novec.*), Jeros (EH II 679; *pêc tēvâiņ viê-nâdi i âûksc laîks*; vecie ļaudis nelieto vārdu *pērķons* 1935. g. Apv.), Nīgrandē, Trikātā, Vainižos (*tēvainis baras* /pērķons rūc/, *nuô tuô i baîl visiņ* VIV II 430), Valmierā, *tēvainis* Biržos (ME IV 176, EH).

Mūsdienās pērķona apzīmējums *tēvainis* saglabāties galvenokārt vārdu savienojumā *tēvainis baras* 'pērķons rūc', piem., Liepupē, Kārķos, Pociemā, Umurgā (Stafecka 1998, 110); sal. *tēvainis barās* Kārķos, Rencēnos, arī *tēvainis ķīvējas* Jērcēnos (Kagaine 1992, 236); sal. apv. *tēvainis* 'vecs vīrs; tēvs; vectēvs' ME IV 176, EH II 679).

Ar to pašu nozīmi lieto arī apzīmējumu *vēcais tēvs*; sal. *vēcais tēvs baras* 'pērķons rūc', piem., Saldū (ME IV 517), Kalncempjos (*vacis tâys // pârķûns* KIV 50), Koknesē, Zaļeniekos (Apv.), *vēcais tēvs rājas* 't. p.' (ME IV 178, 517), kā arī substantivētais adjektīvs *vēcais* 'pērķons' Jeros (*ka biš liêts, ta biš vēcaš, biš ūdeņ un uguņ* Apv., Kagaine 1992, 235).

Izlokšņu materiālos nereti atzīmēts, ka minētos nosaukumus un vārdu savienojumus parasti lieto sarunās ar bērniem (Kagaine 1992, 236; Stafecka 1998, 110). Arī 19. gs. leksikogrāfiskajos avotos tiem dota norāde par lietojuma stilistisko ierobežojumu; sal. *vecs tēvs barās* – in der

Kindersprache: es donnert (U 1872, 304); v. Donner – *pērkons*, scherzweise auch *tēvains* oder *vecāis tēvs* (U 1880, 197).

Taču pērkona apzīmējums *vecāis tēvs* sastopams arī latviešu dainās – mitoloģisko dziesmu ciklā, kas liecina, ka mūsdienu stilistiskās nokrāsas (*sarunās ar bērniem, humor.*) ir relatīvi jaunas. Dainās, kurās Pērkons saukts par *vecu tēvu*, pierakstītas galvenokārt Vidzemē; sal. *ei, Pērkoni, vecāis tēvs* Meirānos (BW 33699); *tāļu tāļu vecāis tēvs aiz Daugavas dūcināja* Kandavā, Odzienā (BW 33718); līdzīgas dziesmas minētas no Bauskas pagasta, Gulbenes, Lielvārdes, Odzienas, Sarkanīem, Stukmaņiem, Tirzas, Vestienas (sk. BW 33719, 33720).

Kā norāda M. Gimbutiene, baltu tautām Pērkona vārds bijis tabu, tāpēc tam (dievībai) bijis daudz eifēmismu (M. Gimbutiene 194). Dažus pērkona eifēmismus 18. gadsimtā min arī G. F. Stenders: *debess bungotājs* – Donnergott; *ak tu debes bungotājs!* – ach mein Himmel! (St. 1789 I 31, 32), *vecāis Tēvs baņās* – gehört zum Lett. Abergl. (St. II 180). Iepriekš minētiem pievienojams arī eifēmisms *debesu grabinātājs* 'pērkons' Galgauskā (*ok tu debesu grabinātājs* GIA 47), *ducinātājs* 't. p.' Aucē, *ducinis, grudulis* Bērzgalē (EH I 338, 410) un *rībenis* Līvberzē, *rībinātājs* Dunalkā, Tadaikos (LPA).

E. Kagaine, pētot Ziemeļrietumvidzemes semantiskos dialektismus, norādījusi, ka pērkona eifēmismiem *vecāis, vecāis tēvs, tēvainis* ir paralēles igauņu valodā (sal. ig. *wana-mēs* 'vecs vīrs; arī pērkons', *wana* 'vecs'; subst. 'pērkons; negaiss' Wied. 603, 1303) un secinājusi, ka "iespējamās arī savstarpējas ietekmes šo ar tabu saistīto apzīmējumu izvēlē" (Kagaine 1992, 236).

Baltijas jūras somu valodās šādai izvēlei ir dziļas tradīcijas: somu mitoloģijā augstāko dievu *Ukko*, dem. *Ukkonen*, kas ir pērkona, mākoņu un lietus pavēlnieks (sk. Haavio 160–193; sal. somu *ukkonen* 'pērkons', *ukko* 'vecis'), mēdz saukt arī par 'vectēvu' (*vaari*) un 'tētiņu' (*taatto*, Haavio 173–175).

Savukārt latviešu valodā iepriekš pieminētajiem pērkona eifēmismiem *bungotājs*, *ducinātājs*, *grabinātājs*, *rībenis* pamatā ir verbi *bungot*, *ducināt*, *grabināt*, *rībēt*, kuri raksturo pērkonu kā dažādu trokšņu (piem., dobjū vai spalgu, spēcīgu vai klusu u. tml.) radītāju resp. darītāju.

Verbus, kas izsaka nozīmi 'pērkons rūc', balstoties uz Latviešu valodas dialektu atlanta dotumiem, ir aplūkojusi A. Stafecka rakstā "Jēdziena (pērkons) *rūc* leksiski semantiskā realizācija" (1998). Lai novērstu atkārtoto, šeit norādes par vārdu ģeogrāfisko izplatību dotas pēc iespējas konspektīvi, galveno uzmanību pievēršot formu analīzei un papildinājumiem.

Vārds *rūkt* (parasti 3. pers.) 'radīt zemu, dobjū, vienmērīgu, samērā skaļu troksni (par parādībām dabā, piem., pērkonu)' ir literārs (ME III 569, LLVV VI₁ 712; angļu *to thunder*, v. *donnnern*, kr. *греметь*).

Izloksnēs verbs *rūkt* plaši sastopams, retāk atzīmēts Latgalē (LVDA 85. k.); parasti lietots ar vispārinātu nozīmi. Tam blakus reģistrēti arī vairāki fonētiski un morfoloģiski varianti; sal. *rūkt*, piem., Ērgemē (*vis-riņķī gāja tas pērkūonc rūgdams* ĒIV III 214), Kalupē (*pa tòi molāi pārkīuņc rūucā* KIV II 308); *rūkt*, piem., Matkulē, Nīcā, Popē (*ka piřmas pērkens rūc, ta i .ja-kloņ a akmēn pa gā:l, lē nesāp gā:l* Apv.), Vainižos (*zibeņc iēzipsnijas uņ pa ma:z brītiņ iērūcas pērkūnc ar* VIV I 261), arī Sventājā (LPA); ar mīksto līdzskani *r* verbs *rūkt* bieži reģistrēts Kurzemē, piem., Aizvīķos, Bārtā, Vārmē, kā arī Rietumzemgalē, piem., Džūkstē, Lestenē (sk. LVDA 197).

Morfoloģiskais variants *rūcēt* 'rūkt' sastopams Daugaļos (*rūcēt rūca* /pērkons/ VLIR VI 52), Ķieģeļos, Vainižos (*pērkūnc rūceš nuô paš rūt* VIV II 257; sal. *iērūcēties* VIV I 261) un citur Rietumvidzemē (sk. ME III 566, Lgr. 878, 879).

Sekundāri atvasinājumi *rūcelēt*, *rūcināt* parasti tiek lietoti ar nozīmes niansi 'atkārtoti, vairākkārt rūkt', piem., Ērgemē (ĒIV III 212)

vai arī par pērkona rūkšanu tālumā, piem., *rūcināt* Dzirciemā, Purmsātos, Zentenē (sk. LVDA 197), *rūcināt* Grobiņā (Apv.).

Verbs *rūkt* sastopams arī dainās, kas pierakstītas Kurzemē, Vidzemē u. c.; sal.:

*Pērkoņa tēvam
Deviņi dēli:
Trīs spēra, trīs rūca,
Trīs zibinēja.*

Ventspilī (BW 33704)

*Pērkoņam pieci dēli,
Visi pieci amatnieki:
Divi rūca, divi spēra,
Tas piektais zibinēja.*

Liezērē (BW 33704, 4)

Rakstu valodā tas lietots kopš 17. gs. (*pērkons dūc, rūc* Lettus 1638, 48; *rūc, dūc* Elv. 1748, 118; *pērkons rūc* St. 1789 I 229 u. c.).

Cilmes ziņā verbs *rūkt* atbilst liet. apv. *rūkti*, kr. *рыкать* u. c. radn. vārdiem ar nozīmi 'rēkt, rūkt' (sk. ME III 569, LEV II 134).

Blakus verbam *rūkt* ir vairāki atvasinājumi: (*pērkona*) *rūciens* 'īslaicīgs vienreizējs troksnis' (ME III 566, LLVV VI₂ 704), *rūkums*, piem., Suntažos (ME III 569), bet *rūkoņa* 'ilgstošu trokšņu kopums' (ME, LLVV VI₂ 711).

Lai raksturotu pērkona radīto troksni, tiek izmantoti vēl citi polisēmiski skaņu verbi. Nelielu semantisku grupu veido verbi, kas raksturo pērkona spēcīgās, spalgās skaņas.

Verbu *dimdēt* parasti lieto ar nozīmi 'radīt spēcīgu, samērā spalgu troksni; spēcīgi, samērā spalgi skanēt (par balsi u. tml.)'; spalgu skaņu apzīmē arī atvasinājumi *dimdināt, dimdiens, dimdoņa* (LLVV II 346).

Raksturojot pērkona radītās skaņas, vārdus *dimdēt, dimdināt* lieto galvenokārt Vidzemē; sal. 3. pers. (pērkons) *dimd* Jaunburtniekos, *diṁd* Dikļos, Ozolos, *dimdina* Kauguros, Ļaudonā, *dimdinā* Ērgemē (*pērkuoṁc rūc, dimdinā, visa tā pamale nūodimdēja* ĒIV I 268), *diṁdina* Puikulē; sporādiski atzīmēts Kurzemē, piem., Snēpelē (*pērkuoṁs pamatīgi diṁdina*, sk. LVDA 196), arī Krotē, Lībagos, Liepājā, Rucavā (LPA).

Izloksnēs tiek lietoti arī minētie atvasinājumi *dimdiens*, piem., Ērgemē (ĒIV), Siguldā, *dimduoņa* Vecpiebalgā (EH I 320); sal. subst. *dīmda* 'dimdoņa' (arī par pārkonu, ME I 468, LLVV II 346); iespējams, uz pārkonu attiecina arī vārdus dsk. *dīmdas* 'dimdoņa' Kalupē (KIV I 272), *diņde* Vandzenē (ME) un *dimds* (ME, no rakstu avota).

Reģistrēti arī daži šo vārdu fonētiskie varianti ar *nd*: *dindēt(ies)* 'dimdēt, piem., Ērgļos (U 1872, 48), Cesvainē, Gaujienā, Gulbenē, Lizumā, Lubānā, Sarkanos, Varakļānos, Vecpiebalgā (*nd* < *md* ME I 469, EH I 320), *dindināt* (ME, EH) par pārkonu, piem., Rankā (*pērkūns diņdeņa* EH I 320); sal. subst. *dinduoņa* Bērzaunē, Krustpilī, Lizumā, Rankā (ME, EH).

Rakstu avotos verbs *dimdēt* sastopams jau kopš 17. gs. (sal. *dimdēt* 'mit den Füßen drehnen, klappern ..', *dimdēšana* F II 86; *dimdēt* 'klingern, Bebung machen, it. drehnen wie die Erde, wenn Pferde gehen' St. 1789 I 42).

Cilmes ziņā *dimdēt* (*dindēt*) ir atvasinājums no pamatverba *dimt* 'dārdēt; zvanīt; skanēt' (3. pers. *dim* ME I 468), kas minēts arī 18. gs. rakstu avotos (St. 1789, 42); sal. *dimēt* 't. p.' Bērzpilī, Naukšēnos u. c. (ME, EH I 320; plašāk par etim. K. Karulis LEV I 219).

Literārs ir arī verbs *grandēt*, retāk *grandīt* 'radīt spēcīgu, parasti spalgu, vienmērīgu troksni (par pārkonu); dārdēt' (LLVV III 125); sal. arī *grandīties* (*pēркуons grandās* ME I 638).

Izloksnēs verbs *grandīt* (par pārkonu) reģistrēts pareti; sal. 3. pers. *grāndī*, piem., Dzelzavā, Praulienā, Saikavā, Virānē; *graņd* Lībagos, Liepājā (LPA), *graņd* Pampāļos (sk. LVDA 196, 197); plašāk atzīmēta nozīme 'radīt troksni; dauzīties; trokšņot', piem., Drustos, Jaunpiebalgā, Trikāta (ME I 637, EH I 398), kas minēta jau 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 76, ar atsauci uz Langi).

Lielāku skaņu verbu grupu veido polisēmiskie verbi, kas raksturo pērkona radītās dobjās, zemās skaņas.

Latviešu kopvalodas vārdi ir arī skaņu verbi *dārdēt* 'radīt spēcīgu, dobjū, nevienmērīgu troksni (parasti par pērkonu)' un *dārdināt* 'vairākkārt dārdēt' (LLVV II 261, 262, LVV 168).

Izloksnēs tiem sastopami arī fonētiski un morfoloģiski varianti; sal. *dārdēt*, piem., Cirgaļos, Raunā, Vecpiebalgā (ME I 447), 3. pers. *dārd* Kurmālē, Lodē, Penkulē, Rundālē, Vainižos, Viļķenē (LVDA 196); sal. *aizdārdēt(ies)* Gulbenē (*pērkuons aiz meža aizdārdējās* EH I 18); ar nozīmes niansi *dārdināt* (tālumā) Alsviķī, Alūksnē, Ziemeros (LVDA). Retumis fiksēti vēl citi varianti, piem., *dārdinēt* Varakļānos (EH I 311); ar *d : dz* miju palatālo patskaņu priekšā laikam skaidrojami verbi *dardzēt* 'dārdēt' Bebrenē (BW 32258, 2; ME I 440), *dārdzēt* Saukā (*kas skanēja, kas dārdzēja, ogles bira Daugavā?* BW 33725, 1; ME), *dārdzināt* Aulejā un *dārdzinēt* Varakļānos (EH I 312).

Sekundārie atvasinājumi ar *-iens* un *-oņa* sastopami gan rakstu valodā, gan izloksnēs; sal. (*pērkona*) *dārdiens* 'īslaicīgs, vienreizējs troksnis', *dārdoņa* 'īlgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums' (ME I 447, EH I 311, LLVV I 262).

Cilmes ziņā latv. *dārdēt*, *dārdināt* atbilst liet. *dardėti* (LEV I 201), arī lietuviešu valodā to attiecina uz pērkonu (sal. *kaip perkūnas nuodardėjo; perkūnas dardina* LKŽ II 281, 282).

Verbs *graust* (parasti 3. pers. *grauž*, pag. *grauda*) rakstu valodā reģistrēts ar nozīmi 'radīt spēcīgu, dobjū troksni, dārdēt (par pērkonu)' (ME I 639, LLVV III 129, *reti*); šī nozīme parasti atzīmēta arī izloksnēs. Verbs *graust* izplatīts gandrīz visā Latgalē, Sēlijā, Vidzemē ap Cesvaini un Madonu, bet Kurzemē – uz dienvidiem no Aizputes un Skrundas (sk. LVDA 85. k.); sal. *grāust* 'ducināt (par pērkonu)' Kalupē (*nu vokora pušis*

grāud'ā pārkiūņc KIV I 327); 3. pers. *grauž*, piem., Biržos, Viesītē, bet *grauž*, piem., Aizvīķos, Dunikā, Kalētos, *grauž* Bārtā (LVDA 197); *nuograust* (*pērkuons nuograuda* ME II 786), piem., Kalupē (*ka pȳrmāis pārkiūņc nūgrāuš, tot vār tāišeit' stabul'is* KIV II 41).

Arī verbs *graust* sastopams dainās, piem.:

Pērkona tēvam

Deviņi dēli:

Trīs grauda,

Trīs spēra,

Trīs zibinėja.

Graudi, graudi, pērkonū,

Ārdi tiltu Daugavā.

Saukā, Susējā BW 32149, 1 v)

Ezerē, Grobiņā, Medzē (BW 33704, 2)

Rakstu valodā verbs *graust* 'rūkt (par pērkonu)' sastopams jau kopš 17. gs. (*pērkons rīb, rūc, grauž* Phras. 1638, 380; Lj. 1685, 185; *pērkons grauž* F II 259; sal. *rūc, dūc, grauž* Elv. 1748, 118; *pērkons grauž* St. 1789 I 77, U 1872, 78).

Kā liecina izplatība un rakstu avoti, tas uzlūkojams par sēļu un, iespējams, arī par kuršu vārdu. Cilmes ziņā latv. *graust, graust* atbilst liet. *gráusti, griáuisti* 'rūkt (par pērkonu)', sal. liet. apv. *griaustinis* 'pērkons' Žagares raj. u. c. (ME I 639, LKŽ III 528, 577, 578; sk. arī LEV I 320, šķ. *grūst*).

Blakus verbam *graust* ir vairāki atvasinājumi; sal. *grauzdēt*, piem., Rucavā (*kazi, kas teica, ka sāk jau grauždēt pērkuons* LPA); adj. *graužds* Nīgrandē ('sehr heftig /vom Gewitter/; reich an Gewitter' ME I 673; piem., *grauzds pērkuons, graužds laiks*); sal. *grauždainš laīks* 'pērkona laiks' Basos (arī *grāudains laīks; ka bij grāudains laīks, iēspēra kuokā*).

Substantīvs *grāusme* 'pērkona negaiss, pērkona dārdoņa', kas reģistrēts Bebreņē (arī *grāusmis; līt/u/s bija bez grausmes; grausme grauž; nuo karstā laika sataisās grausmes* EH I 399) un Kalupē (*grāusmā it vīersā* KIV I 327), atvasināts no verba *graust* (sal. analogi *ausma* blakus *aust*); sal. arī liet. *grāušmas, griaušmas* 'pērkona rūkšana, dārdi,

dunoņa, troksnis' (LKŽ III 527, 576).

Līdzās pamatverbam *graust* sastopami arī vēl citi atvasinājumi: *grāudēt* 'rūkt, dārdēt (par pārkonu)' Alūksnē (*pērkuons graudēja* ME I 638), *grauduot* Saikavā (sal. *tēvs grauduo kā pērkuons* EH I 399); subst. *grāudienis* 'pērkonā negaiss; pērkonā dārdoņa' Kalupē (KIV I 327), *graudiens* 'pērkonā dārdiens' (ME I 638, no rakstu avota) Biržos, Dunikā (*aū* EH I 399), Rucavā (*graūdiēns* LPA), *graudums* Krustpilī (*ko dosim Pērkoņam par vasaras graudumiņu?* BW 28818 v), Līvānos un Odzienā (BW 28818, 1), *graudojums* Tirzā (BW, ME I 639); adj. *graudains* (*laiks*) Basos (LPA); sal. liet. *graudimas* 'pērkonā rūkšana' (*baisus žaibas, didis graudimas* LKŽ III 524), *grauduljš* 'pērkons' (LKŽ III 526).

Ar līdzīgu nozīmi rakstu valodā un izloksnēs lieto verbu *graut* 'radīt spēcīgu, dobru, nevienmērīgu troksni (par pārkonu); dārdēt'. Verba lietojumā nav vērojams spilgts semantisko nianšu šķītrums (sal. *pērkons grauj tepat virs jumtiem; tālumā grauj pērkons* ME I 672, 673; LLVV III 130, LVV 240).

Izloksnēs verbam reģistrēti vairāki intonatīvi varianti; sal. *graut* (3. pers. *grāuj*), piem., Cēsīs, Rūjienā (ME I 640), arī Alūksnē (*grāūn* – virs galvas), Dreiliņos, Dundagā, Mežotnē, Smiltēnē, Vainižos (*grāū viēna groūšana*), Viļķenē; *graut* Odzienā (ME), Tirzā; *graut* Druvienā (*grauj – tālumā*, sk. LVDA 197); sal. *graut(ies)* 'dauzīties, trokšņot; dārdināt (par pārkonu)' Dunikā, Ezerē, Nīgrandē (ME I 672, 673; *pērkuons graujas* LPA), arī Rucavā. Skaļus trokšņus raksturo arī citas šī vārda nozīmes: *graut* 'ļoti spēcīgi skanēt; ļoti skaļi runāt' (LLVV III 130).

Cilmes ziņā latv. *graut*, *graut* atbilst liet. *gráuti*, *griáuti* 'gāzt, graut; dārdēt' (etim. saistīti ar *grūt*, *grūt* ME I 640, 672, LEV I 309); arī lietuviešu valodā verbu *griáuti* attiecina uz pārkonu (piem., *perkūnas griauņa, perkūnija griauja* LKŽ III 580).

Sekundārs atvasinājums ir subst. *grāviens* 'īslaicīgs vienreizējs troksnis' (*pērkuoņa grāviens* ME I 645, LLVV III 132); reģistrēts arī izlokšnēs, piem., Ērgemē (*es jàu duōmāju, ka ritīks negāiss būs, bet tāt viēnc grāviēnc bi* ĒIV I 360), Rucavā (LPA).

Latgalē izplatīti arī verbi *grudināt* un *grudinēt* (LVDA 85. k.); sal. *grudināt*, piem., Barkavā, Lubānā, Rēznā, Zvirgzdenē (EH I 410), *grudinēt*, piem., Nautrēnos, Varakļānos (EH); parasti tiek lietoti ar nozīmes niansi par pārkonu tālumā, piem., Bērzpilī (*grudinòi, ka tuòl'i*), Nautrēnos, Sakstagalā (*pa tū pamal'i tòi grudynòi*) u. c. (sk. LVDA 197); sal. *grudenēt* 'grudināt' (*vēcais tēvs grudenē 'est donnert'* EH I 410, no rakstu avota); reģistrēti vēl citi varianti, piem., *grudzinēt* Varakļānos (EH I 410), *gruduļāt* Bērzgalē, Varakļānos (EH). Arī verba pamatforma *grudēt* 'par troksni braucot' fiksēta Latgalē (EH I 410).

Blakus verbiem sastopami arī atvasinājumi: subst. *grudienis* 'tāls pārkona dārdiens' Latgalē (EH I 410) un *grudulis* 'pārkons' Bērzgalē (EH).

Dienvidlatgalē reģistrētajam verbam *grūzdinēt* (3. pers. *grūzdinej*), piem., Asūnē, Dagdā, Ezerniekos, Skaistā, Šķaunē (LVDA 197), nozīmju nianses (par pārkonu tālumā) nav norādītas.

Nozīmes ziņā tuvs ir arī verbs *rībēt* 'radīt samērā spēcīgu, padobju, nevienmērīgu troksni (par pārkonu)', kas ir latviešu kopvalodas vārds (ME III 534, LLVV VI₂ 643); sal. *rībināt* 'vairākkārt rībēt' (*pērkoni rībina*); subst. *rībiens* 'īslaicīgs, vienreizējs troksnis', *rīboņa* 'ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums' (ME III 535, EH II 375, LVV 676).

Izlokšnēs reģistrēti vairāki pamatverba fonētiski un morfoloģiski varianti, sal., 3. pers. *rīb*, piem., Lībagos, Rūjienā, Viļķenē, *rībenē* Ciecerē, Sātiņos, *rībenē* Remtē, Saldū, Strutelē, *rībina* Saldū, *rībina* Cīravā (tālumā), Ēdolē, Medzē (LPA), Popē (*vēc pērkans pa aūkš rīban*

ka tra:ks PKI 223), *ribina*, piem., Alsviķī un Ziemeros (virs galvas), Vecclaicenē (tālumā), *ribinaj* Viļakā u. c. (sk. LVDA 197); ar īsu patskani saknē verbs *ribēt* fiksēts Dunikā (*rati rib* ME III 522); subst. *rībenis* atzīmēts vārdu savienojumā *rībeņa laiks* 'negaiss' Saldū, *rībienis* 'rībiens' Bebreņē (EH), *ribinis* Neretā (FBR XIX 102).

Cilmes ziņā latv. *ribēt* saistīts ar liet. *ribėti* 't. p.' (ME III 534; sīkāk par etim. LEV II 117); lietuviešu valodā minētais verbs laikam ir reti sastopams (sk. LKŽ XI 528).

Nelielu semantisku grupu veido verbi ar kopīgu nozīmi 'radīt paklusas (dobjas, tālas) skaņas'.

Literāri ir arī verbi *ducināt*, *dūcināt* 'radīt troksni, kāds raksturīgs tāliem, paklusiem pērkona grāvieniem (par pērkonu)' (LVV 196; 3. pers. *ducina*, *dūcina* LLVV II 403) un *dūkt* (3. pers. *dūc* LLVV II 407).

Ja pērkons pirmo reizi dūc ziemeļu pusē, tad to gadu tukšs gads gaidāms, ja dienvidus pusē, – tad bagāts. Alojā (LTT III 1412).

Izloksnēs verbs *ducināt* samērā kompakti sastopams Zemgalē, retāk izplatīts Vidzemē, vēl retāk – Kurzemē un Latgalē; sal. *ducinēt*, piem., Bebreņē, Bērzgalē (*pērkūns tālumā ducinē* EH I 338); variants *dūcināt* atzīmēts atsevišķās izloksnēs, piem., Durbē, Lažā, Rūjienā, Vainižos, Valmierā. Sporādiski fiksēts verbs *dūkt*, piem., Mežotnē, Mārkalnē, Rūjienā (sk. LVDA 196), *dūcēt* registrēts Salacā (ME I 509). Šķiet, ar *t : d* skaidrojami *tucināt* 'ducināt' Taurenē (ME IV 254) un *tūcināt* Meirānos (*pēркуons tālumā tūcina* ME IV 278).

Prefiksālie atvasinājumi, piem., *aizducēt*, *aizducināt* Lizumā, *aizducinēt* (EH I 20), *aizdūcināt* Limbažos, Salacā (EH I 21), parasti tiek lietoti ar nozīmju niansēm; sal. *aizducināt* 'ducinot attālināties' (LLVV I 60).

Kā liecina jaunāki vākumi, verbs *ducināt* (par pērkonu) Kurzemē pazīstams samērā plaši, piem., Dundagā (Apv.), Ēdolē, Medzē, Nīgrandē,

Rucavā, Talsos, Vandzenē, taču variants *dūcināt* minēts tikai retumis, piem., Dunalkā, Liepājā (LPA).

Arī dainu dotumi rāda, ka minēto verbu izplatība ir plašāka, piem.:

*Pērkoņam pieci dēli,
Visi pieci amatnieki:
Divi dūca, divi spēra,
Piektais šķīla uguntiņu.*

Ķeipenē (Vatrānē BW 33704, 3 v).

Dainu konteksts atklāj arī nozīmes niansi 'rūkt tālumā (par pērkonu)', piem.,

*Lēni lēni Pērkonītis
Aiz Daugavas ducināja;
Saņemiet, Rīgas meitas,
Savus baltus paladziņus.*

Liezērē (BW 33702)

*Pērkonīša vedekliņa
Augstu vien ducināja,
Ne tai mirka zelta pušķi,
Ne sudraba ielociņi.*

Tālu tālu aiz jūriņas

Pērkonīšis ducināja.

Rundālē (BW 33719, 2)

Lubānā (dziesmas varainti pierakstīti arī Dzērbenē (*ducenāja*), Līvānos, Zvirgzdenē (BW 33707).

Mitoloģisko dziesmu ciklā verbs *dūcināt* minēts no Kandavas, Lielvārdes, Odzienas (sk. BW 33718, 33719).

Senākajos rakstu avotos verbs *dūkt* parasti minēts 3. pers. formā *dūc* (Lettus 1638, 48; Elv. 1748, 118; St. 1789 I 54), nenorādot nozīmes niansi par pērkona rūkšanu tālumā.

Cilmes ziņā latv. *dūkt* 'radīt zemas, dobjas skaņas' saistīts ar liet. *dūkti* 'trakot' (plašāk par nozīmju pārnēsumiem un etim. sk. LEV I 237).

Pērkona pakluso trokšņu apzīmēšanai lieto arī verbu *dudināt* 'ducināt (par pērkonu tālumā)'; vārda semantiku atklāj plašāk sastopamā nozīme 'klusu (laipni, mīlīgi) runāt; klusu skanēt (par balsi)' (ME I 510, LLVV II 403, 404).

Verbs *dudināt* (3. pers. *dudina*, arī *dudinā*) reģistrēts galvenokārt Vidzemē un Sēlijā; sal. *dudināt* 'paklusu rūkt (par pērkonu)' Ērgemē

(*pērkuōnc dudina* ĒIV I 281), arī Augstkalnē, Augstrozē, Blomē, Lenčos, Lielstraupē, Mārsnēnos, Mēdzulā (*dudēna*), Odzienā, Rankā (*aiziet pērķūns dudēnādams* EH I 339), Salienā (lieto reti), Saukā, Sēlpilī, Viesītē (sk. LVDA 196); sal. *dudinēt* Aknīstē (AI 184). Verbs sastopams arī Kurzemē, piem., Dunalkā, Ēdolē (LPA), par ko liecina arī dainas, piem.:

*Dzirdēju tautiņas,
Bet neredzēju:
Aiz kalna dudina
Kā pērkonipš.*

Bārtā (Lielkrūtē BW 19000)

K. Karulis latv. *dudināt* saista ar skaņu vārdiem radu valodās: liet. *dudēnti* 'klauvēt, rībināt; dunēt, ducināt; runāt', kr. *dydemь* 'spēlēt dūdas' utt. (plašāk par etim. sk. ME I 510; LEV I 235, šķ. *dūdot*); lietuviešu valodā vārdu *dudēnti* parasti lieto par pērkonu tālumā (LKŽ II 791).

Arī verbs *dunēt* 'radīt ļoti zemu, dobru troksni, parasti izraisot atbalsi (par parādībām dabā, piem., pērkonu u. tml.)' sastopams gan rakstu avotos (*zvans, zeme dun; tālumā dobjī dun pērķona ducieni* ME I 516, LLVV II 414), gan izloksnēs; vārdu savienojums *pērķuons dun* reģistrēts, piem., Augstkalnē, Kursīšos, Pērkonē (LPA).

Verba *dunēt* semantiku papildina nozīme 'klusī skanēt (par balsi)' Aknīstē (*dunēt; īdēt; klusi dziedāt* AI 243).

Blakus pamatverbam *dunēt* sastopami vēl citi varianti, piem., *dumēt* 'dunēt' Bērzaunē (EH I 342), *dunuo* 'dunēt' un *duna* 'das Getöse' (ME I 518, no rakstu avota), kurus, iespējams, lieto arī plašāk.

Reģistrēti arī substantīvi, piem., *duna* 'ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums (arī par pērkonu)' (LLVV II 413), (*pērķona*) *dunoņa* (LLVV II 415) resp. *dunuoņa*, piem., Stelpē, Vestienā (ME I 518), (*pērķuona*) *duniens*, piem., Bauskas apkaimē (Grāvendālē), Drustos, Kalsnavā (ME I 517). Adjektīvs *dunīgs*, adv. *dunīgi* 'tāds, kas dun; tāds,

kam raksturīga dunēšana, dunoņa' (LLVV II 415) fiksēts, piem., Nīgrandē (ME I 517).

Blakus skaņu verbam *dunēt* (sal. interj. *dun* trokšņu apzīmēšanai lietuviešu valodā LKŽ II 852; par etim. sk. arī LEV I 241) sastopams arī atvasinājums *dundēt* 'dunēt' (*debess dārd un gaisi dund* ME I 516; LLVV II 414, *reti*) un *dundināt* 'rībēt, dārdēt' Jaunlaicēnē (U 1872, 54; ME I 516); sal. 'dungot dziesmu' Vandzenē (ME), kas varētu būt izplatīti arī plašāk.

Cilmes ziņā latv. *dundēt* atbilst liet. *dundēti* (ME I 516), kas semantiski atšķiras tikai ar nozīmju niansēm (sal. liet. *dundēti* 'dunēt; klaudzēt; braukt dārdot; (pārn. noz.) skaļi runāt' LKŽ II 853); sal. arī liet. (eifēm.) *dundulis* 'pērkons' (LKŽ II 855).

Verbu *spert* (parasti *spert soli*, *spert ar kāju*) latviešu valodā attiecina arī uz zibeni un pērkonu; sal. *spert* 'elektriski izlādēties kādā vidē, priekšmetā u. tml. (par zibeni); izraisīties, zibenim elektriski izlādējoties (par pērkonu)' (LLVV VII₂ 102), arī *spārdūt(ies)* 'vairākkārt spert (par zibeni, pērkonu)' (piem., *pērkons spārda*, pag. *spārdījās* ME III 986, 993, LLVV VII₂ 81, 101); *spēriens* 'vienreizēja darbība (par zibeni, pērkonu)' (ME, LLVV), *spērumš* (LLVV VII₂ 103), kas sastopami arī izloksnēs, piem., Vilzēnos (*pērkuōna spēruma nevaruōt nuōdzēst* VLIR VI 158).

Tā kā abas parādības (zibens un pērkons) ir saistītas, vārdu savienojumu (3. pers.) *pērkuons sper* (*sper*) lieto arī ar nozīmi 'pērkons rūc' (LVDA 85. k., 197), piem., Aizputē (LPA), Asūnē (*žibēniš pūorkrista, a tot pārkūiūnc špēr*), Ērgemē (*ka pirmāis pērkuōnc speruōt žagaruōš /kad neizplaukušī koki/, ta ģsuōt badīks gac* ĒIV III 408), Stendē (*zibi:n ūn spēr viēna spēršēna* Mund. St. II 19), Ugālē (LPA). Biežāk gan to lieto ar nozīmi 'pērkons dārdina, un zibens izraisa degšanu',

piem., Baltinavā (*véitulā pārkiūnč špēr i špēr*), Nautrēnos (*ūzulā pārkiūnč ispārā*), Viļķenē (*pērkoņs iēspēr kuōka* LVDA 197). Līdzīgi piemēri atrodami arī dainās, kas pierakstītas Vidzemē, piem., Cesvainē (*Pērkons spēra ozolā* BW 33713), Latgalē, kā arī Kurzemē (*Pērkons spēra, apse lūza* BW 12758), piem., Zlēkās (*Pērkons spēra sausu koku* BW 33716 v).

Vārdu savienojumam *pērkuons sper* atzīmētas arī nozīmju nianse 'pērkons spēcīgi dārd; dārd tuvumā', piem., Bērzpilī (*groznys pārkiūnč špēr – ka rīk'eīgi iz goļvys*), Jaunpilī, Kandavā (*spef – "virs galvas"*), Sunākstē, Viļānos (sk. LVDA 197).

Verbs *spert* (par pērkonu) sastopams jau 18. gs. rakstu avotos (L 1773, 316; *pērkons sper* 'der Donner knallt, schlägt' St. 1789 I 285).

Cilmes ziņā latv. *spert*, *spārdīt* radn. liet. *spirti* 'spert; stumt; ātri iet u. c.', *spārdyti* (ME III 986, 990; plašāk par etim. sk. LEV II 259), kuru arī attiecina uz pērkonu ar līdzīgu nozīmi (LKŽ XIII 323, 324).

Daži pērcona radīto trokšņu apzīmējumi sastopami tikai izloksnēs, – tie ir retāk lietoti vai arī mazāk pazīstami apvidvārdi. Arī šajos gadījumos vērojams nozīmes pārnese 'radīt troksni; klaudzināt u. tml.' → 'rūkt, rībēt; ducināt (par pērkonu)'.

Vebs *bruzdēt* ar nozīmi 'rūkt (par pērkonu)' reģistrēts Lejaskurzemē, piem., Bārtā, Dunikā, Nīcā un Rucavā (3. pers. *bruzd* 'donnern, rollen' EH I 245, LLVVA 197), arī *bruzdināt* Nīcā (*pērkuons bruzdina* LPA); sal. *bruzdēt* 'radīt troksni', *bruzdināt(ies)* 'klaudzināt; grabināt(ies)' Dunikā (arī 'tērzēt, pļāpāt'), Kalētos, Nīcā (*bruzd rati, riteņi, skali* u. tml. ME I 340; *kas namā bruzdinā?* BW 2723, 1 v; vēl citus piemērus sk. NI 261), Pērkonē, Rucavā (EH I 245, LPA); *bruzda* 'troksnis; trokšņošana' Nīcā (NI 261).

Cilmes ziņā *bruzdēt* saistīts ar *brauzdēt* 'rībēt' Nīcā (ME I 340); sal. arī liet. apv. *bruzdēti* 'dimdēt (par pārkonu)' Skodas raj. (LKŽ I 1097); ar garu patskani ū verbs *brūzdat* 'radīt troksni' Kuršu kāpās tuvāk atbilst liet. *brūzdinti* 'klaudzināt, dārdināt'.

Verbs *dumpjuot* (pērkuons *duņņpjuo*), kas reģistrēts vairākās izloksnēs Zemgalē, piem., Blīdenē (EH I 342), Jaunpilī, Remtē, Strutelē, Zebrenē (par pārkonu tālumā, LVDA 196), acīmredzot radies ar nozīmes pārnesešu 'radīt troksni, trokšņot' → 'rūkt (par pārkonu)'; sal. *dumpjuot* 'Lärm machen' Naukšēnos (ME I 515), *dumpis* 'pērķona grāviens' Strazdē ('Lärm vom Donner'. *kad es dzirdu kādu dumpi, tad es nevaru gulēt* EH I 342); ar nozīmi 'troksnis; nemieri, sacelšanās' minēts jau 17./18. gs. rakstu avotos ('Aufuhr, Empörung' Lettus 1638, 24, 53; 'Lärm, Geräusch; Aufstand, Aufuhr' St. 1789 I 55).

Ne katrreiz ir viegli noteikt, kura no polisēmiskā verba nozīmēm ir bijusi par pamatu vārda nozīmes pārnesešā; sal. *bolderēties* '(nevērtīgi kustoties) radīt troksni; (pārn. noz.) ilgstoši rībināt (par pārkonu)' Popē (viš /pērķons/ *negrib vis lāg rīmētes, bolderējes un bolderējes pa āukš* PKI 102); sal. *bolderēt* arī 'buldurēt; neskaidri, nesaprotami runāt' Popē, plašāk sastopamais *buldurēt* ir aizgūvums no vlv. *buldern* 'poltern, lärmēn' (ME I 348).

Iespējams arī nozīmes pārnesešums 'klusī skanēt (par balsi) → 'radīt klusas, dobjas skaņas (par pārkonu)'; sal. *bubināt* 'radīt paklusas, raksturīgas balss skaņas (par zirgu); neskaidri, paklusi runāt; murmināt; paklusi, padobji rūkt, ducināt (par pārkonu)' Ērgemē (*vasarā tēvainis /pērķons/ viņai riņķī bubinās un zibinās* ĒIV I 191).

Ar nozīmes pārnesešu laikiem veidots arī *gremt* (3. pers. *grēm*) 'rūkt (par pārkonu)' Krapē un Zelvē (LVDA 197); sal. *gremt(ies)*

'murmināt; dusmoties; kurnēt' (ME I 648, EH I 403).

Dažu vārdu cilme nav īsti skaidra: Dienvidlatgalē fiksētais verbs *griminēt* (3. pers. *griminej*) Aulejā (par pārkonu tālumā) un Skaistā, iespējams, ir aizguvums no kr. *гремѣть*, bkr. *грымець* (LVDA 196, 197); semantiski tālāks ir apv. *grimūt* 'ar sparū skriet, nākt; lauzties kur iekšā' Kalupē (KIV I 333); sal. arī liet. apv. *grumėti* 'dārdēt, dunēt, rūkt' (*perkūnas grum* LKŽ III 662). Bet arī latviešu valodā ir skaņu verbi ar *grim-*: verbs *grimzdēties* ('knarren, schnarren') sastopams dainās; sal. Sēlijā Biržos pierakstīto tekstu *sieku vāki klaudzējās, grimzdējās* dzirnaviņas (BW 8012 v, ME I 655).

Dažu vārdu lietojumā vērojams nozīmes pārnese 'bārt, rāt; sist' → 'rūkt, dārdēt (par pārkonu)'. Tā laikam skaidrojams verbs *bricināt* (3. pers. *pērkuons bricina*), kas sporādiski reģistrēts Zemgalē Penkulē (LVDA 198); sal. plašāk sastopamos *brice* 'bāriens, rājiens' Lielēsavā (ME I 331), Vircavā u. c. (EH I 241), *bricūt* 'bārt' Zasā, *bricelēt* Lielvārdē (BW 23316, 8).

Līdzīgi skaidrojams verbs *dūzenēt* 'dārdēt (par pārkonu)' Bērzaunē (ME I 531), *dūzinēt* Aulejā (*pērķūnis dūzinē* EH I 349); sal. *dūzenēt* 'tramdīt, dauzīt' Bērzaunē (ME), 'mācīt, pārmācīt (piem., zirgu)' Kalsnavā (EH), cilmes ziņā laikam saistāms ar *dauzīt* 'sist', liet. *daužyti* (sal. arī *dauzt* 't. p.' senākos rakstu avotos, ME I 445).

Verbam *grumzdēt* 'rūkt (par pārkonu)', kas reģistrēts Lietuvas pierobežā – Rucavas Papē, blakus ir arī atvasinājums *grumzdiens* (*sāk bišķīt grumzdzēt, nāk pērkuons, nāk zibiņi jau pa priekšu. ta nāk jau grumzdiens tūliņ pakā* Papē LPA); sal. liet. *grumėti* 'dunēt, rūkt'; cilmes ziņā radn. *grumdūt* 'sist, dauzīt' Jaunpiebalgā, Nīgrandē u. c. (liet. *grumdyti* 't. p.' ME I 665), ar līdzīgām nozīmēm *grumūt* Nīcā (EH I 441),

grumties Bārtā, Kalētos, Rucavā ('dauzīties, plēsties u. tml.' ME I 665).

Šādu vārda nozīmes pārnesešu balsta tādi stilistiski iekrāsoti vārdu savienojumi kā, piem., **Dieviņš baras** par pērkona rūkšanu, kurus parasti lieto sarunās ar bērniem. Frazeoloģiskais vārdu savienojums **Dieviņš baras** reģistrēts plaši, piem., Nītaurē, Valtaiķos (*šūodiēn diēviņš baras, ka tik siēns nesalītu* LPA), Vittrupē (Apv.), sal. **Dievīns barās** Zvārtavā, **Debestēvs barās** Kalncempjos, **tēvainis baras** Liepupē, Kārķos u. c., **vēcais tēvs baras** Koknesē, Zaļeniekos (sk. LVDA 198). Sastopami arī vēl citi leksiski semantiski varianti, piem., **Dievs dusmuojas** Krotē (LPA), **Dieviņš rājas** Dundagā, Kursīšos, Nīgrandē, Pampāļos (Apv.), Tadaļķos (LPA), **Sīmanis rājas** Strutelē. No frazeoloģisma struktūras un komponentu semantikas viedokļa līdzīgi veidoti un to pašu nozīmi izsaka frazeoloģismi **Dieveņš pirējas** Nautrēnos, **vēcais tēvs piras** Jaunlaicēnē, Ziemeros (LVDA 198), **vēctēvs piras** Alūksnē ('es donnert' ME III 222), **vēcais tēvs pirējās** Kalncempjos (*muna vaciò mūote tāica tuò, kod nūoca pārkuna līti: bārni, eset mīrīgi, dzierdet, ko vacis tāys pirejās* KIA 105) u. tml. Izloksnēs verbs **pirēt(ies)** pazīstams ar nozīmi 'bārt, rāt; ķildoties, strīdēties'; ar šo nozīmi tas reģistrēts Vidzemē izloksnēs ap Alūksni un Ziemeļlatgalē (ME III 222, EH II 236; Laumane 1998, 26, kur plašāk arī par verba **pirēt** cilmi saistījumā ar ig. *pōrutama* 'dunēt, dārdēt; bārt, rāt'). Arī frazeoloģismā **Dievīns ķīvās** Kārķos, **Dieviņš ķīvējas** Mazsalacā (*ka pērkūonc bij, zibeñc, ta sacija, ka diēviņč ķīvējās* ELA) ietverts verbs **ķīvēties** 'ķildoties'. Minētie frazeoloģismi radušies laikam tabu rezultātā.

zibens, zibeņot

Nosaukums **zibens** 'redzamā elektriskā izlāde, kas veidojas mākoņos vai starp mākoņiem un zemi' ir latviešu kopvalodas vārds (ME IV 715, LLVV VIII 615; arī hidromet. termins, piem., *lodveida zibens, plaiķšņu zibens* HTV 334; angļu *lightning*, v. *der Blitz*, kr. *молния*).

Latviešu tautas ticējumos zibenim nedrīkst rādīt ar pirkstu; no zibens aizsargājas, pārmetot krustu; zibeni vēro, lai prognozētu ražību un laikapstākļus (*Pētera diena ir zibeņu diena*. Velēnā. LTT III 1422; *Zibenim nedrīkst ar pirkstu rādīt, jo tad tam nākošā reizē iespers*. Kosā; *Zibeņa laikā nevajaga stāvēt pie loga, tad zibens aizšļāc acis*. Nīcā; *Ja zibsnī bez pērkona, tad labība briestot*. Veselauskā; *Ja zibens spēr gludiem likumiem, būs laba sēņošana*. Jaunpiebalgā; *Ja pērkons nerūc, bet zibeņo, tad dievs bekas sēj*. Vecpiebalgā; sk. LTT IV 2070, 2071).

Izloksnēs lieto gan plašāk sastopamo nosaukumu *zibens*, piem., Aizputē (*zibens švīka* LPA), Stendē (*ka čūsk luôcejās zibeņs, līdz nuoskrē:i zeme* Mund. St. 1958, 90), Vaiņodē (*nu ir gaņ zibeņs! tā kā uguņš mēles šaūdās* LPA), gan arī vēl citus variantus; sal. **zibenis** Āraišos, Bauskā, Bērzaunē, Galgauskā, Lubejā, Saikavā, Sarkaņos, Sesavā, Snēpelē u. c. (ME IV 715), **zibinis**, piem., Aknīstē (AI 153), Kalupē (KIV II 586, *reti*), Neretā (FBR XIX 102), Rucavā, Tilžā (TIA 76), **zibins** Biržos (ME), Ērgemē (*nebaīdiēs nūo platā zibina, bet nūo tā tiēvīnā, kas nāk kā čūska zemē* ĒIV III 757), Kalncempjos (KIA 50).

Retāk fiksētas sieviešu dzimtes formas, piem., *zibens* Nīcā (*Ja ar pirkstu rāda uz to vietu, kur zibens ir spīdējusi, tad zibens pirkstu nospēr*. LTT IV 2070), Raunā (*Kad zibens iet krustiski, tad viņa iespēr*. LTT), **zibene** Gramzdā, Raunā (ME IV 715), Pērkonē (EH II 806), **zibine** Dunikā (ME IV 715), **zibina** Burtniekos (ME IV 715), **zibinas** Viļakā (EH II 806); sal. **zibaiņa** (vai **zibaine**?) Krāslavā (ar neskaidru nozīmi, EH II 806).

Rakstu valodā vārdu **zibsnis** 'žilbinoši spožs acumirkļīgs uzliesmojums, atspīdums' (LVV 873) lieto arī ar nozīmi 'zibens' (LLVV

VIII 618); ar šo nozīmi tas plaši sastopams arī izloksnēs Latgalē, Sēlijā, Vidzemē u. c.; sal. *zibsnis* ('der Blitz'), piem., Bārtā, Bauskā, Bebreņē, Bērzaunē, Biržos, Galgauskā, Jumurdā, Kalupē (*žipsšnis vysu nakt'i žipsšnie* KIV II 586), Līvānos (ELA), Lubānā, Liezērē, Meirānos, Mēmelē, Saikavā (ME IV 717), Tilžā (TIA 76, Vārkavā, Vecpiebalgā (EH II 806), *zibsna* Aiviekstē (ME IV 717), *zibsne* (EH II 806), *zibznis* 'zibens' Jaungulbenē (ME IV 718).

Vārds *zibsnis* lietots arī dainās, piem.:

*Dieviņš rūc, Dieviņš rūc,
Zibšņus met ozolā;
Labāk met ozolā,
Ne bāliņa sētmalē.*

Ērgļos (BW 33700)

17. gs. rakstu avotos reģistrēts *zibins* ('Blitz, Wetterleuchten' Lettus 1638, 37, 208; sal. *zibens*, *zibins* Elv. 1748, 104).

Cilmes ziņā vārds *zibens* (*zibins* un var.) ir atvasinājums no verba *zibt* 'spīdēt, mirdzēt', kas saglabāties izloksnēs un no kā atvasināts *zibēt* 'ļoti spoži spīdēt; zibeņot (par zibeni)'; sal. liet. *žibēti* 'zibēt, spīdēt, mirdzēt u. c.' (ME I 715, 716; par etim. sk. arī LEV II 556); lietuviešu valodā *žibėti* lieto par uguni, sauli, zvaigznēm, zibeni u. tml. (LKŽ XX 447–451).

Zibeni parasti raksturo ar adjektīvu *spožs*. Izloksnēs ar līdzīgu nozīmi sastopams apvidvārds *svalbs* 'spulgs', piem., Lizumā (ME III 1142, cilme nav īsti skaidra); sal. *svalbs zibens* (ME).

Lai apzīmētu zibens darbību (zibeņošanu), rakstu valodā lieto verbu *zibēt* 'izplatīt spožu, ātri mainīga stipruma gaismu; zibeņot' (LLVV VIII 617) un *zibināt* 'zibeņot (par zibeni)' (*zibins zibināja* ME IV 716, LLVV), kā arī no vārdiem *zibens* un *zibsnis* atvasinātus verbu; sal. *zibeņot* 'parādīties zibenim, zibeņiem' (ME IV 716, LLVV VIII 616), *zibsnūt* 'zibeņot (par zibeni)', *zibšņot* 't. p.' (ME IV 718, EH II 806, LLVV VIII 618, 619), *zibsnināt* (EH II 806, no liter. darba).

Izloksnēs lieto gan vārdu *zibeņuo*t, gan arī citus leksiskus, morfoloģiskus vai fonētiskus variantus; sal. *zibuot*, piem., Taurenē (ME IV 718; *zibuot kā zibens* EH II 806, no rakstu avota), *zibenēt* Aucē, Ēdolē (*pērkūons speŗ un zibenē* LPA), Kalētos (*pamalē kļūst tuŗš un arī zibenē* LPA), Nīcā (*Ja zirgs braucot ir apsvīdis un ja zibenē, tad metas zibens pie tā zirga*. LTT IV 2071), Raunā (*zibenc zibenē, zibeņuo, zibiņuo* VLIR III 171), Saldū, Snēpelē (ME IV 715), sal. *apzibenēt* (EH I 127); *zibināt* Ērgemē (*ka zibināja, ta /vecie cilvēki/ krustu meta* ĒIV III 756), Stendē (*lāb nuo zibina zibens* Mund. St. II 7), Užavā (*vis nakt zibināj ka baļc* LPA), Vainižos (VIV II 541), *zibeņāt* Kuršu kāpās (*zibeņati* Pl. Kur. 91), *zibinēt* Biržos, Dunikā (ME IV 717), *zibiņuo*t Biržos (ME), Kalncempjos (3. pers. *zibiņai* KIA 50), Raunā (VLIR III 171), *zibiņuo*t Taurenē (ME).

No vārda *zibsnis* atvasinātie verbi reģistrēti galvenokārt Latgalē, Sēlijā un Vidzemē, retāk Zemgalē; dažkārt tiek lietoti ar nozīmes niansi – par zibeni tālumā; sal. *zibsnēt* 'zibeņot', piem., Vārkavā (ME IV 717), Tilžā (3. pers. *zipsņiēi* TIA 76), *zibsnīt* Aknīstē (AI 238), Āraišos, Barkavā, Bauskā, Bērzaunē, Biržos, Cesvainē, Galgauskā, Kalupē (*vysu nakti pa moļys zipsņiēi* KIV II 586), Lielvārdē, Lubānā, Mālpupē, Mēmelē, Rundālē (*zibeņi zibsnī vienā laidā*), Saikavā, Skultē, Trikātā (ME IV 717), *zibsnuo*t Lašos, Secē, Taurenē, Vietalvā u. c. (ME IV 718), *zibšņuo*t Alūksnē, Ēdolē (LPA), Jaunpiebalgā, Līvānos (ELA), Lubānā, Stāmerienē, Taurenē, Varakļānos (ME), *zibžņuo*t Taurenē (ME IV 718), *zibšināt* 'zibsnīt' Vainižos (*zibeņc zipšina rudenas* VIV II 541). Blakus verbam *zibsnināt* (ME IV 717; EH II 806) radies (fonētiski?) *zibskināt* Mežotnē (*zibens zibskina* EH II 806); sal. *zibsāt* Kuršu kāpās (ME IV 717). Sastopami arī prefiksāli atvasinājumi; sal. *āizzibsnīt*, *nūozibsnīt*, *pazibsnīt*, piem., Kalupē (KIV I 73, II 96, 194).

Daži no minētajiem verbiem sastopami arī 18. gs. rakstu avotos; sal. *zibēt*, *zibsnēt*, *zibināt* ('bestrahlen, blitzen, wetterleuchten'; arī *apzibsnēt*, *nozibsnēt* St. 1789 I 261, ar norādi uz Langi).

Verbu *spert* latviešu valodā attiecina gan uz pārkonu (sk. iepriekš), gan uz zibeni; sal. *spert* (parasti 3. pers.) 'elektriski izlādēties kādā vidē, priekšmetā u. tml. (par zibeni)' (LLVV VII₂ 102); tam blakus arī daži atvasinājumi, piem., (*zibens*) *spēriens* (LLVV VII₂ 101; *Ja zibens spēriens garī plarkš, tad spēriens ķēris akminu*. Trikātā. LTT IV 2071), arī (*zibens*) *spērums* (LLVV VII₂ 103).

17./18. gs. rakstu avotos ar nozīmi 'zibeņot; plaiksnīt' sastopams vārdu savienojums *zibeņus mest* (parasti 3. pers.; sal. *zibinus mēt*, *zibiņus mēt* Lettus 1638, 37, 209; *zibināt* 'blitzen', *zibinus met* 'es wetterleuchtet', *zibināšana* 'das Blietzen, Wetterleuchten' Lj 1685, 252), bet Stenders to devis ar nozīmes niansi 'stipri zibeņot' (*zibiņus mest* 'stark blitzen' St. 1789 I 261).

Ar līdzīgām nozīmēm minētais vārdu savienojums tiek lietots arī mūsdienu rakstu avotos un izloksnēs (sal. *mest zibeņus* 'zibeņot' LLVV V 173, šķ. *mest*; *Ja krusta zibens nomet, tad tā zīme, ka kaut kur iesperts*. Dobelē; *Ik zibini met, ik jāmet krusts priekšā, lai dieviņš saudzē*. Lībagos; *Kad zibeņus met, tad vajaga krustu mest* .. Raunā. LTT IV 2070).

Verbs *mest* 'sviest (tālu, augstu, zemē)' radn. liet. *mēsti* 't. p.' (par etim. sk. LEV I 584); sal. arī atbilstošo frazeologismu *mēsti žaibus* 'zibeņot' Skodā u. c. (LKŽ VIII 54).

Literārās valodas vārds **rūsa** 'gaismas plaiksnījumi, kas ir tāla zibens atspīdums pie debesīm' (LLVV VI₂ 727, LVV 683, HTV 252; angļu *sheet lightning*, v. *Wetterleuchten*, kr. *зaphу́уа*) izloksnēs sastopams plaši, piem., Salacā (*rudenī dažreiz bez pērkuona šķīdina vien baltu; tuo sauc par rūsu* EH II 638, šķ. *šķīdināt*), Īvandē, Saldū, Vecgulbenē, Vecpiebalgā u. c. (sk. ME III 572, EH II 389), sal. *rūsa* Cēsīs (ME), Ērgemē (*mana vēcāmaĩma sacija: rūsa akāl sēnes sē* ĒIV III 227), Meņgelē (Apv.), bet *rūsa*, piem., Kalētos (*naktī bij rūsa, tas rāda, ka rudenī būs slikta raža* LPA), Naudītē (ME), Rucavā (LPA), Stendē (Mund. St. II 43), Vainižos (*rūs: labib dzeņ gatoų* VIV II 267).

Pēc tautas ticējumiem, rūsa ietekmē augu ražu – tā maitā ziedus un zemes augļus (*Ļaudis tic, ka labības rūsa ceļoties no bula zibeņiem, ko arī sauc par rūsu*. LA 1823, 38; LTT III 1575) vai gluži otrādi – briedinot labību, sējot sēnes; pēc rūsas prognozē laika apstākļus un pareģo karus (*Ja vakarā zibeņo bez pērkonā, tad rūsa skaists laiks. Dolē; Ja rūsu pie debesīm redz, tad karš būs*. Tirzā, sk. LTT III 1575).

Tautas ticējumus atspoguļo aprakstošie nosaukumi **rūsas mētāji** 'rūsa' Ērgemē (*rūsas mētāji, tie mētuoti akāl rūsu uz rudzīm. ne rūca ne-kā. tādus zibinus iemeta* ĒIV II 306) un *sēņu rūsa* Ērgemē (*vēci cilvēki stāstīja, ka sēņu rūsa sēnes sē* ĒIV III 227).

Vēl citi varianti: **rūsis** Biržos, Secē (EH II 389), Krustpīlī (BW 12854, 2), Lubānā, Meirānos (dsk. ģen. *rūšu* BW 20301), **rūss** (siev. dz.) Kalupē (*ka rūsī nūmat iz lynu, to līni palīk ar prismaļi 'ar cietu, asu, iesarkanu linu šķiedru'* KIV II 315), **rūza** Rūjienā (ME III 574).

Vārdam *rūsa* latviešu valodā ir vairākas nozīmes: 'ruda krāsa; savienojumu kārtā uz dzelzs virsmas; augu slimība; zibens atspīdums'; to pamatā ir raksturīgā krāsa: sal. adj. *rūsgans*, apv. *rusks*, *rusls* (adj. **rūss* / **russ* latviešu valodā ir zudis; sāl. liet. *rūsvas* 'rūsgans, brūngans, ruds',

kr. *pyčyū* 'gaišbrūns', lat. *russus* 'sarkans', plašāk K. Karulis LEV II 138).

Nozīme 'zibens atspīdums' vārdam *rūsa* fiksēta jau 17. gs. (sal. *Ruhssa* 'Meldau, Blietz' Lj. 1685, 224).

Blakus vārdam *rūsa* ir vairāki atvasinājumi darbības apzīmēšanai: *rūsot* 'spīdēt, plaiksnīties (par zibens rūsu)', *rūsoties* 't. p.' (LLVV VI₂ 729); *rūsināt* ('wetterleuchten' ME III 573, *cilājās pērkuoņa lieti un pa naktīm rūsināja* EH II 389, no liter. avotiem). Izloksnēs sastopamas vēl citas formas: *aizrūsēt*, piem., Krustpilī (*aizrūsēja debestiņš pa vakara pusītei* BW 31926), *sarūsēt* Mārcienā (sal. *sarūsejši debestiņi* BW 31926, 1), *sarūsūt* Nītaurē (*sarūsija debestiņa viņāpus Daugaviņas* BW 31926, 3, EH II 444), Vestienā (*aiz Daugavas melni meži, sarūsijši debestiņi* BW 31926, 1).

Lai novērstu homonīmiju ar vārdu *rūsēt* 'pārklāties ar rūsu (par dzelzi)', literārajā valodā lieto verbu *plaiksnūt*: *rūsa plaiksnī* (LLVV VI₂ 233), ko sastop arī izloksnēs, piem., Bebreņē (*pl'èiksnī* FBR XVII 66), Īslīcē, Smiltēnē, Valgundē (EH II 281), Augstkalnē, Dunalkā (*plaiksnī vakaruos* LPA); arī *plaiksnāt* 't. p.' Lutriņos, Rucavā (LPA); sal. *rūsas plaikšņi* (LLVV VI₂ 233; etim. saistīti ar *plaisa*, *plēst*, *plīst*, sk. ME III 314, LEV II 57).

Nozīmi 'plaiksnīties' mēdz izsacīt arī ar citiem semantiski piemērotiem vārdiem vai vārdu savienojumiem: *blāvuot* 'wetterleuchten' Nabē (ME I 312), Jaunaucē (LPA); sal. *blāvēt* 'sudrabaini spīdēt, mirdzēt'; *blāva* (debesīs) 'sārtums' Nīgrandē, Iecavā un adj. *blāvs* 'zilgans; bālgans; neskaidrs' (aizgūts laikam no vlv. *blaw* 'blau, dunkel', sk. ME I 312);

degt Puzē (*rūs deg, rūs nuōdeg*), Rucavā (LPA); sal. *degt* pārn. noz. 'spoži spīdēt' (LLVV II 292); sal. arī poļu *małanka pałi* – burtiski 'rūsa deg' (Kup. 62, *reti*);

krēst Ērgļos (*rūsa krēš* 'es wetterleuchtet' ME II 277; arī *ziemeļu blāzma krēš*; sal. *krēst* 'purināt, kratīt', sk. ME II 276, EH I 652);

krist Lauterē (*rūsa krītot* .. LTT III 1575), Lubānā (*ko darīt, nedarīt šiem resniem ozoliem? rūšu kristi, salnas ēsti, nokaltušas virsūnītes* BW 20301, 1), Meirānos (BW 20301);

laistīties Ulmalē (*rūsa pamalē laistās*); sal. *laistīties* 'mirdzēt' (zibīņi laistījās pie debesīm ME II 413; zvaigznes laistās Aulejā EH I 715).

lātīt Mārcienā (*pārkaūnc vaīra narūc, bat pamā^ēlē vāl lā^ētij* Apv.); sal. apv. *lātīt* 'liesmot', piem., Lubānā ('mit grosser, heller Flamme brennen' ME II 442), Mēdzulā (EH I 730) un *lāte* '(liela) liesma' Ērgļos, Vestienā (ME), *lāts* 't. p.' Lubānā (nedroši saistīti ar vārdu *lākte* ME II 442);

liesmot Bārtā (*rūsa liēsmuō* LPA), Lauterē (*Kad vasaras beigās redz rūsu liesmojam, tad rūsa krītot un briedinot labību*. LTT III 1575); sal. *liesmot* 'degt; spoži spīdēt' (LLVV IV 682);

mest : *rūsu mest* 'blāzmveidīgi plaiksnīties (par zibenī)' Ērgemē (ĒIV II 304, *rūsu mēt* ĒIV III 227), Kalncempjos (*mat rōusu, gatavina labību, siej siens* Apv.), Kalupē (*žipšnēi i rýušs mat* KIV II 315), Meņgelē (*rūsu mēt – sēnes sēj* Apv.), Secē (*rūši mēt* EH II 389), Vainižos (*ka iēzibas, tad rūs: mēt, ta smeļ, ka sēns sēj* VIV II 267);

plandīties Dobelē (*Ja rūsa plandās, tad tā kartupeļiem ziedus maitā un lapas paliek brūnas*. LTT III 1575), Rendā (*tas naļ zibeñs, kas tā plañdās, tas i rūsa* ELA); sal. *plandīt(ies)* 'plīvot' (LLVV VI₂ 240, 241; par etim. sk. ME III 318, LEV II 58);

plātīties : *tālumā plātuošās rūsa* (ME III 331, no liter. darba), Džūkstē (*Kad rūsa plātās, tad sēnes aūg* ELA), Vecgulbenē (*plātās kā rūsa* EH II 389), arī Ēdolē, Stendē (*plātīks cilēks – plātās ka rūs* Mund. St. II 43), Vainižos (*rūs: plātas* VIV II 267); sal. *plātīt* 'plest, plandīt' (LLVV VI₂ 254);

plīvēt Tilžā (/rūsa/ *pl'eivēi* TIA 76); sal. apv. *plīvēt* 'plīvot' (ME III 350, EH II 299);

staipīties Tīrzā (*bruosli staipās* ME I 343, šķ. *bruosli*);

vilkēt Biržos (*rūsis vėl* EH II 389).

Aprakstošais nosaukums **bula zibens** 'rūsa' pamanīts rakstu avotos ('das Wetterleuchten' St. 1789 I 31, 261; U 1872, 234; *bula zibins* St. II 698; 'Mehltau' ME IV 716, ar norādi uz Langi); sk. *bula*, *bul* 'tveice'.

Rūsu raksturo ar adjektīvu darinātie nosaukumi **platais zibins** Ērgemē (*tùovakār jāu bi daū tiē platiē zibini. ka tas platāis zibinc bi ..* ĒIV III 757), **sāusie zibiņi** Kārsavā (sal. poļu *sucha błyskawica* 't. p.' Kup. 62) un **tukšie zibiņi** Nautrēnos (Apv.).

Vidzemes ziemeļaustrumos Druvienā reģistrēts rūsas nosaukums **bruods** ('das Wetterleuchten': *bruods briedē labību* ME I 342) un dsk. **bruosli** Jaunpiebalgā (EH I 247), Tīrzā (*bruosli staipās, būs briedusi labība* ME I 343); nosaukumi etimoloģiski skaidroti ar latv. *briest* (kauz. *briedēt, briedināt* ME I 342, 343), no kā skaņumijā arī plaši sastopamais adj. *bruožs* 'resns, drukns, stiprs' (Koknesē, Lielvārdē U 1872, 37; Drustos, Siguldā, Sunākstē u. c. ME I 343) un adj. *bruosls* 'kupls, labi paaudzis u. tml.' Cesvainē, Druvienā (*bruosli rudzi*), Galgauskā, Ļaudonā u. c. (sk. ME I 343, EH I 247).

Minēto rūsas nosaukumu motivācijas pamatā ir tautas ticējumi par zibens resp. rūsas labvēlīgo ietekmi uz auglību (*Ja naktī zibeņus met bez pērkona, tad dieviņš bekas sēj*. Raunā; līdzīgi arī Gaujienā, Piebalgā. *Ja zibsnī bez pērkona, tad labība briestot*. Veselavā, sk. LTT IV 2071).

Nosaukums **mēldavs** 'zibens rūsa' reģistrēts Vietalvā (Blese 209) un Vecgulbenē (EH I 797); par tā izplatību plašāk ziņu trūkst.

E. Blese, analizējot antroponīmus *Thomas Meeldau* 1489. g. un *Metthys Meldau* 1510. g. Rīgā, norādījis uz to iespējamo saistījumu ar apv. *mēldavs* resp. *maldavs* 'zibens rūsa', kas radn. ar pr. *mealde* 'Blitz' –

'zibens' (Blese 209; skaidrojums pārņemts EH vārdnīcā, sk. EH I 797). Savukārt prūšu vārds *mealde* (**meldē*) 'zibens' ir radniecīgs ar bkr. *маладня* 't. p.' (sk. DI IV₂ 258) un to pamatā baltu-slāvu verbālā sakne **meld-/mald-* 'zibsnīt, dārdēt; berzēt, malt' (sīkāk par to sk. LEV I 565, šķirklī *malt*; PKEŽ III 116, 117). Latviešu valodā saknes *mald-* refleksi vērojami verbos *maldināt* 'malt, likt malt', kas minēti dainās un rakstu avotos (sal. arī *maldināšana* 'Mahlung' Lettus 1638, 121; *malt*, *maldīt* 'mahlen', *samalt*, *samaldīt* Lj. 1685, 157).

Ja E. Bleses saistījums ir pareizs, tad no vārddarināšanas viedokļa apv. *mēldavs* atvasināts ar piedēkli *-av-*, ar ko darināti, piem., tādi dabas parādību nosaukumi kā *lietavas*, *šļepava* (ar šo izskaņu atvasināti vairāki laikapstākļu nosaukumi arī poļu valodā, piem., *smurawa*, *kujawa*, *kurzawa*, *ślizawa*. sk. Kup. 20, 46, 59, 99).

Tomēr J. Langija vārdnīcā vācu tekstā dotais vārds *Meldau* (sal. *rūsa* 'Meldau, Blietz' Lj. 1685, 224) liek šaubīties par Rīgas antroponīmu *Meeldau*, *Meldau* un apv. *mēldavs* tiešu sakaru ar pr. *mealde*. Etimoloģiski caurspīdīgi tie kļūst saistījumā ar K. Fīrekera manuskriptā minētā vārda *rūsa* nozīmi: 'Mehl-Tau. Rost' (F II 332). J. Langija pierakstā vārds *Meldau* (sal. v. *Mehltau* augu slimība) burtiski 'miltrasa' atspoguļo lejasvācu valodas īpatnības (ar *t:d* miju arī, piem., v. dial. *Danne* 'Tanne' sk. Frisch. I 132). Iespējams, ka apv. *mēldavs* ir aizgūts ar nozīmes pārnese: v. *Mehltau* (*Meldau*) 'labības rūsa (augu slimība)' → latv. apv. *mēldavs* 'zibens rūsa'. Šāds pārnese varēja rasties latviešu vārda *rūsa* semantikas un ticējumu iespaidā: sal. *zibeņi labību aprūsināja* Kalsnavā ("das Wetterleuchten hat im Getreide Brandkorn gezeugt" ME I 117, šķ. *aprūsināt*. *Rudzu ziedamā laikā nevelējas, lai rudziem rūsa nemetas*. Plāņos. LTT III 1564), *rūsa apsit, apzibina linus* (U 1872, 229, EH I 127).

VARAVĪKSNE

Nosaukums *varavīksne*, arī *varavīksna* 'optiska parādība atmosfērā – daudzkrāsains loks, kas novērojams, saules stariem lūstot ūdens pilienos' ir latviešu literārās valodas vārds (LLVV VIII 296; arī hidromet. termins HTV 319; angļu *rainbow*, v. *Regenbogen*, kr. *padyza*).

Ar nozīmju niansēm reģistrēti atbilstošie atvasinājumi: adj. *varavīksnains* 'tāds, kas ar savu daudzkrāsainību atgādina varavīksni' (ME IV 484, no rakstu avotiem), *varavīkšņains* 't. p.' (LLVV VIII 296), *varavīkšņots* (LLVV) un verbs *varavīkšņuot* ('regenbogenfarben schimmern' ME IV 484).

Mūsdienu izloksnēs nosaukums *varavīksne* ir plaši sastopams, taču vietumis, īpaši Latgalē, raksturīgāki ir citi nosaukumi, – daži no tiem fragmentāri atspoguļo senus, mītiskus pasaules priekšstatus.

Latviešu tautas ticējumos varavīksne simbolizē strīdu starp Dievu un Velnu (*Sensenos laikos .. par sauli valdnieks bijis Dievs, bet lietus valdnieks atkal Velns ..* LTT IV 1910). Saistījumā ar kristīgo ticību *viršējais, tumšākais varavīksnes loks nozīmē veco derību, apakšējais – jauno derību* (Plānos. LTT IV 1911).

Uz varavīksni, līdzīgi kā uz mēnesi, nedrīkst rādīt ar pirkstu, ja to dara, seko sods (nosper pērcons u. tml., sk. LTT IV 1912, 1913).

Varavīksni iztēlojas gan kā garu stobru (Pustiņā), gan arī kā raibu govi (Gaujienā), kas dzer, sūc ūdeni; tā velk ūdeni no zemes ar savu piedurkni (*piedrokni* Asūnē, sk. LTT IV 1912), pat cilvēku var uzvilkt gaisā (Kuršu kāpās, Nīcā, Raunā u. c. LTT IV 1911).

Pēc varavīksnes prognozē laikapstākļus un ražu (*Ja pēc garāka lietus vakarā redzama varavīksne, tad būs jauks laiks. Dolē; Ja varavīksne dzer upē, tad gaidāms lietus. Vecpiebalgā. LTT IV 1912; Ja pirmā varavīksne atspulgo ar zaļu krāsu, tad būs raža uz kviešiem; bet ja atspulgo dzeltāna, tad raža uz miežiem. Nogalē. LTT IV 1911).*

Varavīksnes nosaukumi saistījuši arī J. Endzelīna uzmanību – 1929. gadā publicēts viņa raksts *Lettische Regenbogennamen* par varavīksnes nosaukumiem latviešu valodā, kurā salīdzināšanai doti arī radniecīgi apzīmējumi lietuviešu valodā¹ (sk. DI III, 494–497). Nereti

¹ Par varavīksnes nosaukumiem lietuviešu izloksnēs sk.: Rokaite B. Vaivorykštės pavadinimai lietuvių kalbos tarmės // *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Vilnius, 1963. – Ser. A. – 2 (15). 275–279; par izplatību lietuviešu izloksnēs sk. arī LKA I 105. k.

J. Endzelīna minētie varavīksnes nosaukumi fiksēti tikai latviešu 19. gs. vai 20. gs. 1. puses avotos (U 1872, ME, EH), bet nav atzīmēti vairs *Latviešu valodas dialektu atlanta* materiālu vākumos (sk. LVDA 84. k., 192–195; karti un komentārus sagatavojušas N. Jokubauska un B. Laumane).

Nosaukumam **varavīksne** izloksnēs ir vairāki intonatīvie varianti: *varavīksne* reģistrēta, piem., Cīravā, Ulmalē (*varavīksnei vi-sāds krāss, dažreiz tā uzvēlk liēt, dažreiz nuovēlk pruôjēm*), Zvārdē; parasti nosaukums atzīmēts ar laužto intonāciju – *varavīksne*, piem., Aizputē, Basos, Ērgemē (*varavīksne ūdeni puņpējuot nuo gžera, liētus būšuot, tā jàu vęci cīlvęki sacija* ĒIV III 673), Ozolniekos, Valgundē (*ka var^avīksne parādas, ta rītā būs liētains laiks*), Vidrižos (sk. arī ME IV 483, EH II 759).

Kurzemē nosaukums bieži pierakstīts ar **-r-**: *varavīksne*, piem., Aizputē, Dunalkā (*varavīksn^e – tas nuo ūdenplūd laīkiņ, ta Diēs piē debesim lic's pa zīmⁱ, ka nuo ūdeņ^a vaī nemaītās, bet tig nuo uguņš*), Jūrkalnē, Klosterē, Rucavā (*nuoiēt varavīksne, sadzeļ ūdeni, nu vaīr liētus nebūs*).

Pamatvārda morfoloģiskais variants **varavīksna** (LLVV VIII 296, *pareti*) izloksnēs sastopams ļoti plaši: Kurzemē (piem., Īvandē, Lutriņos, Tadaikos), Zemgalē (piem., Dobelē, Rubā, Šķibē, Vecsvirlaukā), Vidzemē (piem., Rankā, Smiltēnē), kā arī Latgalē (Dagdā, Kārsavā, Rundēnos, sk. LVDA 194).

Blakus nosaukumiem *varavīksne*, *varavīksna*, *varavīksne* u. c. tiek lietotas arī saīsinātas formas **varvīksne**, **varvīksna**, piem., Stendē *varvīksne* Mund. St. I 103) u. tml. (LVDA 195).

Formas ar **r** radušās tautas etimoloģijā, saistot nosaukumu

varavīksne ar vārdu *vaŗš* (sk. DI III₁ 494, LEV II 486); šādu skaidrojumu devis jau K. Fīrkers: *vaŗa vīksne* 'Regenbogen', *ā vaŗš et vīt. aliud vero est* (F II 516).

Rakstu avotos nosaukums minēts jau 17. gs. (sal. *varavīksne* Phras. 1638, 379; *vaŗa vīksne* F I 304, *vaŗ-vīksne* Lj. 1685, 346).

Tradicionāli uzskata, ka vārds *varavīksne* (sal. liet. *voverýkštis*, *vaivórykštė*) radies ar metatēzi no **vavarīksne* resp. **vavarīkste*, kam pirmajā daļā **vavar-* ir reduplicēta *v e r b ā l ā* sakne **uer-* 'griezt, liekt'; sufiksāli atvasinātais vārds sākotnēji apzīmējis izliekumu, loku (sīkāk par etim. sk. DI III₁ 494–496, ME IV 484, LEW 1185, LEV II 486). "Kad .. pirmnozīme runātājiem vairs nebija izprotama, tie ir sākuši to dažādi pārveidot .." (J. Endzelīns DI III₂ 406).

Lībiskajās izloksnēs nosaukumu lieto vīriešu dzimtē: sal. *varavīksnis* Ainažos, Mazstraupē (pārejas izloksne; EH II 757), Salacā; *varvīksnis* Duntē, Ipiķos, Svētcimā (*paska, kâc liēls vaŗvīksņc, būs liēts!*), Tūjā, Umurgā; *vaŗvīksnis* Lubezerē, Nogalē (LVDA 195), no kā laikam aizgūts arī līb. *varvīkš* 'Regenbogen' Salacā (< latv. *varavīksne* Ket. 472). Tā kā sieviešu dzimtes aizstāšana ar vīriešu dzimti vērojama visās lībiskajās izloksnēs (Latv. dial. 150), minētās formas uzlūkojamas par regulārām. Līdz ar to jāatzīst, ka latviešu valodā lielākā daļa *varavīksnes* apzīmējumu ir sieviešu dzimtes vārdi (izņemot dažus nosaukumus Latgalē, piem., *dardadzis, dardags, dieva luoks*).

No pamatvārda ar piedēkli *-en-* atvasinātais nosaukums *varavīksnene* sastopams Dundagā (sal. līdzīgus atvasinājumus *ābelcene* 'ābele', *dēlene* 'dēle' Ziemeļkurzemē, sk. LVDA 1., 33. k.).

Galvenokārt Kursā blakus nosaukumam *var(a)vīksne*, *vaŗ(a)vīksne* reģistrēti arī *varavīkste*, piem., Īvandē, Turlavā un Sventājā Lietuvā, *varvīkste* Alsungā, Smārdē, *varvīksts* Ugālē (ar *-i-* FBR VII 23; patskanis

saīsināts neuzsvērtā zilbē), *varavīkste* Gudeniekos, Lažā, Matkulē, *varvīkste* Smārdē, Snēpelē, Zirās (LVDA 195), kas ir sinonīmi atvasinājumi (piedēkļi *-kst-* un *-ksn-* mijas arī citos vārdos, sal., piem., *žebēkste*, *žeberksne* 'zebiekste', sk. Lgr. 354; *vīrieksne*, *vīriekste* 'vīgrieze', sk. LVDA 70).

Nosaukums *varvīkse*, kas sastopams Vārvē (blakus *varvīksne*) un Zvārdē, iespējams, radies fonētiski: līdzskanis *n* mēdz zust vairāku līdzskaņu kopā (Latv. dial. 191; sal. arī *vīdrieksne* un *vīdrieksis* 'vīgrieze' Vaiņodē LVDA 68).

Līdzās nosaukumam *varvīksne* variants *varvīsne* Ārlavā ir vai nu arhaisms (sal. *varavīzne*), vai arī radies ar *k* zudumu (par pretēju parādību latviešu izloksnēs – *k* iespraudumu *s* priekšā – sk. Latv. dial. 99, 100, 193).

Nosaukumi *varvīgzne* Aizputē un *varavīzne* Rāvā, iespējams, radušies blakus pamatvārdam *varvīksne* resp. *varvīsne* un skaidrojami ar balsīgu un nebalsīgu troksneņu miju (sal., piem., *zebirgzde*, *zebirkste* 'zebiekste'²). Taču, pieļaujams, ka nosaukums *varvīgzne* radies ar līdzskaņa *g* iespraudumu, sal. *varavīzne* (līdzskanis *g* tiek iesprausts *z* priekšā, sk. Latv. dial. 100).

Dažkārt fonētisko vai morfoloģisko pārveidojumu secība nav droši nosakāma, piem., vārdā *varavīga* 'varavīksne', kas atzīmēts Valtaiķos (ME IV 483). Latviešu valodā ar piedēkli *-īg-* darināti vairāki substantīvi, piem., *bezdelīga*, *lakstīgala*, taču parasti ar šo piedēkli atvasina adjektīvus (sk. Lgr. 369–371). Nosaukumu *varavīga* var uztvert arī kā salikteni, jo latviešu izloksnēs ir vārds *vīga* 'augu stīga, vīte' Drustos, Dzērbenē, Lenčos u. c. (sal., piem., *apiņu vīga*; tā pamatā laikam verbs *vīt*, sk. ME IV 635).

Iepriekš analizēto nosaukumu sakarā vērā ņemama J. Endzelīna norāde par varavīksnes nosaukumu iespējamu saistību ar augu resp. koku vārdiem, piem., igauņu valodā varavīksnes aprakstošais nosaukums ig. *üle-ilma-pihlakas* (poētisms, Wied.

² Sk. Laumane B. Zebiekstes nosaukumi latviešu valodā // *Latviešu valodas kontaktu pētījumi*. Rīga, 1987. – (186.–198.) 192. lpp.

812) saistīts ar pīlādzi (ig. *pihlakas* 'pīlādzis'; sk. DI III₁ 495). Te vietā atgādināt arī latv. *vīksna*, *vīksne* 'Ulmus' etimoloģijas skaidrojumu: "Koks ieguvījis savu nosaukumu sakarā ar labi lokāmo koksnī, kas senāk lietota riteniem, zirgu lokiem un citiem priekšmetiem" (sk. LEV II 528). Līdzīgu iespēju vārdā *varavīksne* pieļāvis K. Karulis: "Iespējams, ka vārda otrā daļā nav tikai atvasināšanas piedēklis, bet jau izsenis te bijis kāds apzīmējums, radniecīgs vārdiem *rīkste* .. Vārda otrā daļā varēja būt arī *vīksne* (apv.) 'stīga'." (LEV II 486)

Saistījumā ar varavīksni koks resp. pīlādzis, vīksna u. c. simbolizē mītisko Pasaules koku, kas plaši atspoguļots arī latviešu tautasdziesmās, piem.:

Šorīt agri saule lēca
Sarkanā kociņā;
Jauni puiši veci tapa,
To kociņu meklēdami.

Alsungā (BW 33786, 5); varianti Kuldīgā, Lutriņos u. c.

Aiz kalniņa ezariņš,
Aiz ezara ozoliņš,
Saule kāra vainadziņu,
Pērkons savu zobentiņu.

Tirzā (BW 33742, 1)

Jāpiebilst, ka K. Karuļa minētais vārds *vīksne* 'augu stīga, vīte' reģistrēts Jaunaucē (sal.: *tautas tiltu pataisīja nuo apiņu vīksnītēm* BW 13640, 3), – plašāk ar šo nozīmi sastopams apv. *vīkne*, tā etimoloģiju valodnieki atvedina no vārdiem *vītne* un *vīt* (sk. ME IV 636).

Interesanti, ka vārdu *varavīksne* un *vīt* savstarpējo sakaru uztvēruši jau 17. gs. leksikogrāfi K. Fīrekers un J. Langijs (sal., piem., Langija skaidrojumu: "Vom **Wiht** komt her **Warr'wieksne**, der Regenbogen, – welches Wort heist eigentlich ein Ding mit Gewalt in ein ander geflochten.." Lj. 1685, 345, 346).

Mūsdienu valodas aspektā uz netiešu saistījumu ar augiem varavīksnes nominācijā norāda nosaukumi ar komponentu *-rīkste* (latv. *rīkste* 'tievs, lokans koka vai krūma zars, parasti bez lapām', sal. liet. *rykštė* 't. p.', atvasināts no verba **rīst* 'siet' LEV II 122).

Varavīksnes nosaukums *vararīkste* līdz šim atzīmēts tikai Lietuvas pierobežā Rucavā; vistuvākās atbildmes tam ir ar lietuviešu apvidvārdu *vovėrykštė*, ko sastop ap Skodu, Telšiem, Akmeni un citur Lietuvas ziemeļrietumos (sk. LKA I 105. k.). Pēc tradicionālā uzskata, kā jau

minēts, lietuviešu valodā varavīksnes nosaukumā, piem., liet. *vaivorykštė* formants *-ykštė* asociējies ar liet. vārdu *rykštė* (resp. latv. *rīkste*, sk. LEW 1185). Lietuviešu izloksnēs ir vēl citi ar vārdu *rykštė* veidoti varavīksnes nosaukumi, piem., *dangaūs rykštė*, *diēvo rykštė*, *malónės rykštė* (sk. LKA I 181), burtiski 'debesu rīkste, dieva rīkste, žēlastības rīkste', kuri atspoguļo ar kristietību saistīto pasaules uzskatu un kuros *rīkste* (resp. varavīksne) ir Dieva visvarenības un bardzības simbols (par līdzīgiem varavīksnes nosaukumiem Eiropas tautu valodās sk. ALE I 7).

Jāpiebilst, ka šim simbolam varētu būt arī dziļākas saknes, tad tam sakars ar baltu mitoloģiskajiem priekšstatiem, sal.:

Dieva dēls ganos gāja,

Zelta rīkste rociņā.

BW 33760

Rīkste piederas arī Saules meitai, jo viņa ir govju gane (BW 33971, 2 Lubānā). Rīkstes sinonīms *pīcka* 'pātaga; žagars' (sk. LLVV VI₁ 622) minēts arī latviešu buramvārdos:

Krustam situ vara pīcku

Uz pelēku akmentiņu,

Lai tā rūc tautu dēls,

Kā pelēks akmentiņš.

Gaujienā (BW 34126)

Kuršu kāpās reģistrētie nosaukumi *āra rīkste* (*āra rīkstę* Pl. Kurs. 48), *ārarīkste* (*Cit vis sak, ka ārarīkste raun ūden iekšā*. LTT IV 1911; sal. *arerīksts* Kur. W. 23) laikam ir pārņemti no lietuviešu valodas; sal. liet. apv. *oro rykštė*, *orārykštė* u. c. Klaipēdas novadā (sk. DI III₁ 496, LKŽ VIII 1012, LEW 1185), burtiski 'debesu rīkste'.

Atbilstošo vārdu – latv. *ārs*, liet. *oras* – varavīksnes nominācijai piemērotās nozīmes, piem., 'gaiss; debesis', ir sekundāras. Tās izveidojušās semantiskā attīstībā no sākotnējās nozīmes 'artā zeme, lauks, tīrums': sal. liet. *oras* 'gaiss; ārs; debesis; meteoroloģiskais laiks; vieta ārpus telpām' (LKŽ VIII 1011, 1012), latv. *ārs* 'vieta ārpus telpām; ārpusē; poēt. tīrums; klajums; iekopta zeme' (ME I 239, LLVV I 318; sīkāk par vārda *ārs* etim. sk. LEV I 76).

Savukārt kursenieku *ārarīksne* (*Ārarīksne dzer ūdeni kā truba*. Kuršu kāpās, sk. LTT IV 1911) darināts ar piedēkli *-ksn-* kā latv. *varavīksne* (par piedēkļu *-ksn-* un *-kst-* miju sk. iepriekš).

Motivācijas ziņā neskaidri ir varavīksnes nosaukumi *dardadze*, *dardedze* un to varianti, kas sastopami galvenokārt Latgalē un Augšzemē, retāk Vidzemē, bet Kurzemē sporādiski.

17. gs. leksikogrāfs G. Mancelis blakus nosaukumam *varavīksne* minējis vārdu *dardedzis* (Phras. 1638, 379), kam J. Langijs devis piezīmi, ka Kurzemē šo nosaukumu nelieto (".. aber in Khurland nicht gebräuchlich" Lj. 1685, 346). Savos darbos to nemin ne Kurzemes un Zemgales leksiku zinošais K. Fīrekers, ne arī Rīgas mācītājs K. Elverss (sal. *Regenbogen*, *vara vīksne* Elv. 1748, 220), bet G. F. Stenders un K. Ulmanis norāda, ka vārds *dardedze* pazīstams Augšzemē (St. 1789 I 34, U 1872, 43). Mūsdienās vārds *dardedze* kļuvis par poētismu, bieži izmantots dzejā (LLVV II 261), tas arī izskaidro vārda ienākšanu Kurzemē.

Vārda *dardedze* etimoloģija nav īsti skaidra; ir vairāki cilmes skaidrojumi.

Par nedrošu J. Endzelīns savulaik atzina A. Leskīna izvirzīto varavīksnes nosaukuma *dardedze* saistījumu ar krāsas adjektīvu apv. *dards* 'raibs' (U 1872, 43, bez vietas norādes; ME I 439; sal. arī apv. *dārks* 't. p.' Bērzaunē, Ļaudonā, Vecpiebalgā ME I 448, arī Cesvainē, Praulienā EH I 312; piem., *dārka ķēve* Vecpiebalgā, *dārķis* 'raibs zirgs' Bērzaunē ME). Vēlāk *Latviešu valodas gramatikā* šis saistījums akceptēts: *dardedze* jeb *dardadze* ir atvasinājumi ar piedēkli *-g-*, kura priekšā mēdz būt arī kāds patskanis (sk. Lgr. 368).

Interesanta ir J. Endzelīna dotā hipotēze, kas pamatojas uz indoeiropiešu mītiem par Pasaules koku. Iespējams, nosaukums *dardedze* atvedināms no **darvdedze* (v zudums aiz r ir parasts), ņemot vērā 19. gs. avotā fiksēto vārdu *darva* 'varavīksne' Cēsīs (U 1872, 43), kam sākotnējā nozīme bijusi 'debesu koks' (sal. slāvu **dervo* 'koks' DI III₁ 497, ME I

439). Tādā gadījumā nosaukums **darvdedze* ir saliktenis, kam otrā daļa saistāma ar verbu *degt*.

Jāpiebilst, ka šādu varavīksnes nosaukuma *darvdedze* skaidrojumu balsta arī kaimiņtautu mitoloģiskie priekšstati par degošo Pasaules koku, piemēram, somu mitoloģijā to dēvē par "degošo ozolu" resp. degošo koku (sk. Haavio 386); motīvu par Pērķona sasperto "zelta ozolu (ozoliņu)" plaši atspoguļo arī latviešu dainas (sk. BW 34047, 1–17).

K. Karulis iepriekš minētiem cilmes skaidrojumiem pievienojis vēl vairākus savējos: pirmkārt, nosaukuma *dardedze* < **dardzede* (< **dargete* vai **dargedē*) pamatā var būt adj. **dargs* / **ders* 'ļoti mitrs, lietains' (sal. liet. *darganā* 'slikts, lietains, auksts laiks', *dargūš* 'lietains; nejauks, nelāgs' LKŽ II 282, 285, LEV I 200).

Šajā gadījumā varavīksnes nominācijā izmantots savstarpēji saistīto dabas parādību (īpatnību) apzīmējums (piem., ar vārdu 'krusa' ir motivēts varavīksnes nosaukums *градовница* krievu izloksnēs, sk. Даль IV 8; ar vārdu 'ūdens' motivēti varavīksnes nosaukumi sastopami Baltijas jūras somu valodās, sk. ALE I 8).

Otrkārt, nosaukumu *dardedze* K. Karulis saistījis arī ar Narevas baltu (jātvingu?) vārdu *argikas* 'varavīksne', ko atvedinājis no baltu saknes **ark-/arg-* 'loks'; latviešu valodā līdzskanis *d* vārda sākumā radies citu leksēmu ietekmē vai kontaminācijā (sk. LEV I 200, 201). Lai gan semantiski līdzīgi motivēti varavīksnes nosaukumi plaši sastopami dažādās valodās (par to sk. tālāk), tomēr K. Karuļa skaidrojums nepārliecina, jo baltu valodās nav apelatīva **arka* / **arga* 'loks'. Pieļaujams gan, ka Narevas baltu vārdā *argikas* 'varavīksne' zudis *d* vārda sākumā, tad **dargikas* saistāms ar augšzemnieku *dardacis*, *dardedze*.

Mūsdienu latviešu literārās valodas vārddarināšanas aspektā nosaukumus *dardadze*, *dardedze* un to variantus var apvienot grupās pēc formveidojošām pazīmēm neatkarīgi no tā, vai tie ir salikteni vai atvasinājumi. Varianti *dardace*, *derdedze*, *derdecis* u. c., šķiet, atspoguļo augšzemnieku izlokšņu īpatnības – saknes un piedēkļu vokālisma kvalitātes maiņu (patskaņa *a*, *ā* palatālā pārskaņa atzīmēta gandrīz visās Vidzemes sēliskā novada izloksnēs, sk. Latv. dial. 276, 277, VSI I 22, 23,

II 45), kas nereti apgrūtina vārda pamatformas noteikšanu.

Nosaukumi ar **-ag-** resp. **-eg-** (palatālo patskaņu priekšā **-adz-** resp. **-edz-**, sk. Lgr. 368): **dardadze** reģistrēts Aucē (ME 459), Līvānos, Nirzā (EH I 308); Varakļānos, Viļānos (DI III₁ 497); **dārdedze** Skaistā, Vārkavā; **dardadzis** Aizkalnē (ME), Maltā, Tilžā (DI III₁ 497); Asūnē, Dvietē, Kalupē, Naujenē, Višķos; **dārdags** Nīcgālē; **dardedze** Bebreņē, Kalsnavā (ME); Krustpilī, Lubānā, Preiļos, Rudzētos (EH I 308); arī Saikavā (*Dardedze izdedzina gaisu uz sausiem laikiem*. LTT IV 1912), Skrīveros, Slatē (nosaukums lietots senāk, LVDA 193); **dardedzis** Sātiņos (EH).

Daži nosaukumi atspoguļo patskaņa **a** pagarinājumu **r** priekšā (par patskaņu pagarinājumu skaneņu priekšā sk. Latv. dial. 63, 152, 173, 287–289; VSI I 18, 19, II 35): **dārdadzis** Bebreņē, Līksnā (EH); **dārdedze** Sērenē (EH I 311) un Rudzētos, bet **dārdedze** Vērgalē (EH), **dārdedzis** Naukšēnos (ME I 447).

Savukārt ar patskaņa **a** pārskaņu palatālo patskaņu priekšā skaidrojams nosaukums **derdedze** Bērzpilī (DI III₁ 497), Krustpilī, Lubānā (ME I 456), Saikavā (EH I 316, ar kāpjošu int.).

Nosaukumi ar **-ak-** resp. **-ek-** (palatālo patskaņu priekšā **-ac-** resp. **-ec-**, sk. Lgr. 357): **dardace** reģistrēts Atašienē (Ĥ EH I 308), Ļaudonā, Preiļos, Rubeņos; **dardacis** Kalupē (*piēc pārkiūņa vār redžeit' dařdaći* KIV I 247), **dārdacis** Līksnā, Naujenē, Nīcgālē, Rubeņos; **dardecis** Zasā (EH); **dēredece** Līvānos (FBR XX 137), Zasā; **derdecis** Zasā (ME I 456).

Šķiet, piedēklis **-es-** (ar to sastopami tādi atvasinājumi kā *debess*, *debešis*, *mēness*, *mēnesis*, sk. Lgr. 374) vērojams nosaukumā **derdese** 'varavīksne' Līvānos. Tā pārveidojums cita līdzīga vārda un ticējumu

ietekmē laikam ir *dēdēss* 'varavīksne' kaimiņizloksnē Līksnā (< ostle. *dadass* EH I 313); sal. *dēdēss* 'dedestiņa *Lathyrus*' Kalupē (*ka l'eic it v'iersā, dadasu t'ik vajak p'liēšt' is pušōm i izdzonuōt' l'eitu àr dadasu* KIV I 262), Vārkavā u. c. (BW 14611, 6; ME I 450).

Ar *-ag-* resp. *-adz-* ir arī nosaukumi, kam vārda sākumā līdzskanis *g* radies, iespējams, disimilācijā no formām ar *d* (sk. DI III₁ 497): *gaḡdadze* fiksēts Atašienē, Varakļānos (DI III₁ 497); Vārkavā (ME I 602), Izvaltā, Kapiņos, Višķos (EH I 383); Preiļos, Skaistā; *gardadzis* Krāslavā, Preiļos, Višķos (sk. LVDA 194).

Sekundāri atvasinājumi ir *gaḡdadzaine* (ME) un *gardadzine* Vārkavā (par piedēkļiem *-ain-*, *-in-* augšzemnieku izloksnēs sk. Latv. dial. 316, 319).

Palatālo pārskaņu atspoguļo nosaukumi ar *-edz-* (*-ēdz-*): *gardedze* Atašienē, Barkavā (EH I 383), Kapiņos, Krāslavā, Preiļos un Rudzētos (ar *-ar-* EH); *gaḡdēdze* Aulejā (EH I 385); *gardeidze* (ar *ei* < *ī*? EH I 383) Līvānos, Lubānā; *gārdedze* Krāslavā, Smiltēnē (DI III₁ 497, EH I 390, LVDA 194).

Šajā grupā iederas arī variants ar *v* vārda sākumā *vardedze* Matīšos (Bauņos), kur *v* laikam ienācis vārda *varavīksne* ietekmē (DI III₁ 497).

Formantus *-ak-* resp. *-ac-*, *-ag-* resp. *-adz-* atspoguļo arī tālāki nosaukumu **gardace* un *gardadze* fonētiski pārveidojumi, kas mūsdienās reģistrēti atsevišķās izloksnēs: ar asimilāciju *gārgace* 'varavīksne' Preiļos, no kā ar disimilāciju *gārnace* Izvaltā un *gārnadze* Aglonā, Višķos (LVDA 194).

Daļai nosaukumu konstatējamās vēl citas fonētiskas pārmaiņas, īpaši konsonantismā. Tā, piemēram, kontaminējot vārdus *gardēdze* un *garvēdze*, radies *gardvēdze* Sakstagalā (EH I 384).

Tomēr biežāk sastopami varavīksnes nosaukumi ar *garv-*: nosaukums *gàrvēdze* atzīmēts Aulejā, Andrupenē, Bērzgalē, Maltā, Ružinā, Viļānos (EH I 385); arī Asūnē, Dagdā, Galēnos, Ozolainē, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Šķaunē (LVDA 194) un Barkavā (*garvėdžę* LPA).

Vairākās izloksnēs reģistrēts variants *gàrvērdze*, piem., Galēnos, Ružinā, Skaistā, Varakļānos, Vārkavā, Viļānos (EH I 385), Rudzētos (ar *r* iespraudumu aiz garā patskaņa ?).

Šķiet, tālāki atvasinājumi ar izskaņu *-ele* ir *garvėdzele* Baltinavā, Bērzgalē, Dricēnos, Makašēnos, Ozolainē, Pildā, Sakstagalā (EH I 385; lauztā int. vārda *vėdzele* ietekmē? *gàrvėdžāl'ā žēr, byūs l'eitovys* LVDA 194), arī Aulejā un *garvėrdzele* Galēnos (EH I 385; par motivāciju saistījumam ar vārdu *vėdzele* sk. tālāk).

No vārda *garvėrdzele* ar disimilāciju var būt radies *garvėldzere* Dricēnos (EH I 385), no kā savukārt cēlies variants *galvėdzere* Bērzgalē (ar / EH I 382). Sporādiski reģistrēts nosaukums *galvėrde* Gaigalavā (*-l-*), *galvėrss* Viļānos (*i-c.*, *-l-*, LVDA 194).

Nosaukums *garvėldze* Stirnienē radies laikam no izloksnēs plašāk sastopamā nosaukuma *garvelce* balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu mijas rezultātā (par šo parādību augšzemnieku izloksnēs sk. Latv. dial. 315, VSI I 54, 55, II 72, 73).

Iepriekš minēto vārdu etimoloģija nav īsti skaidra. Ja pamatnosaukums ir *garvėdze*, tad sakne, iespējams, ir *gar-*, kam seko neproduktīvais piedēklis *-v-* (par šo piedēkli sk. Lgr. 286). Sakne etimoloģiski saistāma ar verbu **gart* 'karsēt, degt' (sal. latv. *garme* 'neliels siltums', *garēties* 'kurēties, beigt degt', liet. *gāras* 'tvaiks, garaiņi, migla' utt., sk. LEV I 289, šķ. *gars*). Vārda tālāki paplašinājumi un

pārveidojumi notikuši gan "tabuistiskos nolūkos" (tā K. Karulis varavīksnes vārda sakarā, sk. LEV II 486), gan tautas etimoloģijā. Daži no tiem tomēr ir salikteņi.

Tā, piemēram, fonētiski grūti pamatot blakus nosaukumam *garvēdze* sastopamo **garvelce** Gaigalavā, Mēmelē, Mērdzenē, Nirzā, Rundēnos, Silajāņos, Skaistā (*gàrvēlce*), Stirnienē, Viļānos (EH), arī Andrupenē, Dricēnos, Saukā (LVDA 194). Nosaukuma plašo izplatību veicinājuši ticējumi, ka varavīksne *velk ūdeni* no zemes (LTT IV 1911); sal. polisēmisko vārdu *vīlkt(ies)*, kam blakus nozīmei 'virzīt, pārvietot' ir arī nozīmes 'apmākties; sūkt(ies); tecēt; žūt' (sk. ME, EH, LLVV VIII 485–489, VIV II 524).

Ir vairāki nosaukumi ar **dzer-**, kas radušies vai nu ar *dz < g* palatālo patskaņu priekšā, vai arī vārda *dzert* ietekmē: sal. **dzeřvelce** Silajāņos (Riebeņos DI III₁ 497, ME I 547) un **dzeřvēdze** Ozolainē, Varakļānos (EH I 356), bet **dzeřvēdzele** Bērzgalē (EH), Rēznā (LVDA 194).

Semantiski līdzīgi motivēti daži sekundāri varavīksnes nosaukumi arī citās valodās, piem., poļu apv. *pijawka* 'varavīksne', poļu tautas ticējumos varavīksne dzer, velk ūdeni: sal. *vode p'ije; ścōnga vode z gury do moża* (sk. Kup. 79).

Līdzās nosaukumiem ar **dzer-** sastopamas arī formas ar **dzel-**. Pēc J. Endzelīna uzskata, *l* laikam cēlies disimilācijā no *r* (DI III₁ 497): sal. **dzelvēdze** Tilžā (EH I 354), **dzelvēdere** Dricēnos, Makašēnos, Nautrēnos (EH I 354; ar *l* DI III₁ 497; dažās Latgales izloksnēs *l* palatalizācija ir tik spēcīga, ka to runā kā *ļ*, sk. Latv. dial. 302).

Reģistrēti vēl citi varianti: **dzelvedzere** Bērzgalē; **dzelvēdzere** Makašēnos, Nautrēnos (EH); **dzelvērde** Bērzpilī, Stirnienē (EH I 354); **dzelvērdze** Stirnienē (EH), arī Varakļānos, Viļānos. Nosaukums **dziļvēdere** Gaigalavā (LVDA 195; *ļ < l*) radies no *dzelvēdere* palīguzsvara ietekmē (par asociatīvo saistījumu ar vārdu *vēders* sk. tālāk).

Blakus nosaukumam *dzelvērde* ar balsīgu un nebalsīgu troksneņu miju vārda beigās resp. piedēklī (sk. Latv. dial. 315) var skaidrot varavīksnes nosaukumus *dzelvērte* Bērzaunē (ME I 543), Bērpilī, Dagdā, Kārsavā, Nautrēnos (*džāl'*), *dzelvērts* Tilzā (*i-c*, EH I 354, sk. LVDA 194).

Praulienā reģistrētais nosaukums *džirdedze* (EH I 359, sal. *dirdedze* DI III₁ 497) atvedināms laikam no *derdedze*.

Paralēli nosaukumiem ar *dzer-* un *dzēl-* sastopami arī varianti ar *der-* un *del-* resp. ar *d* un *t* miju vārda sākumā. Zīmīgi, ka šie dažādie varianti nereti reģistrēti vienā un tajā pašā izloksnē vai kaimiņizloksnēs, kas liecina par atšķirīgo formu savstarpēju ietekmi (kontamināciju) vai kopīgo cilmi. Kā zināms, formu daudzveidība raksturīga etniski jauktiem apgabaliem.

Varavīksnes nosaukumi ar *del-* fiksēti biežāk: sal. *delvēdze* Varakļānos (DI III₁ 497), *delvēdzele* Saikavā (EH I 315), *dēlvērde* Bērzgalē (EH) un Nautrēnos (EH), *dēlvērte* Bērzpilī (EH I 315), *dēlvērdze* Barkavā, arī *delverdže* Barkavā (ar augšz. *dž* < *ǵ* ? EH), *dēlvērdze* Barkavā un Viļānos (DI III₁ 497), *dēlvērdze* Stirnienē un Varakļānos (EH I 315).

Vārdi ar *de-* : *dze-* un *di-* : *dzi-* miju, iespējams, atspoguļo slāvu valodu ietekmi Latgales izlokšņu fonētikā (plašāk par slāvu ietekmēm augšzemnieku konsonantismā sk. A. Ābele FBR XX 205–219). Par *d'* : *dž* miju palatālo patskaņu priekšā liecina arī daži aizguvumi, piem., *d'ērāuņa* 'sādža' Pildā un *džērāuņa* 't. p.' Nautrēnos (AIT 159, 160). Šāda parādība sastopama arī lietuviešu valodas aukštaišu izloksnēs, sal., piem., *dzienā* 'diena' (sk. Zinkevičius, 153. §). Kā zināms, vēsturiski *d'* > *dž* realizējies baltkrievu un poļu valodā: sal., piem., kr. *дева*, *девица*, *деверь*, *дело*, *день*, *депево*, bet bkr. *дзеўжа*, *дзевер*, *дзелo*, *дзень*, *дзерево*, poļu *dziewa*, *dziewica*, *dziewierz*, *dzieło*, *dzien*'.

Varavīksnes nosaukumu ar nebalsīgo *t* vārda sākumā ir mazāk; tie reģistrēti izloksnēs, kur sastopami atbilstošie varianti ar *d-*, sal. *tēlvērdze*

un *tēlvēdze* Barkavā (ME IV 160), arī *tēlvērdze* Barkavā un to varianti *tālvērdze* Varakļānos, bet *tēlvēze* Stirnienē (vec. p., LVDA 194).

Balsīgo un nebalsīgo troksneņu mija vārda sākumā sastopama gan Latgalē (sk. Latv. dial. 315), gan Vidzemes sēliskajās izloksnēs: sal., piem., *tēlvērēt* // *dēlvērēt*, *tēlvērš* 'delveris' Meirānos, ko M. Poiša skaidro ar iespējamo Baltijas jūras somu valodu ietekmi, kurās mantotie vārdi sākas tikai ar nebalsīgu troksneni (sk. VSI II 72), taču šī parādība pazīstama arī citās valodās, piem., poļu valodas dialektos.

Varavīksnes nosaukums *vēlvēdze* Barkavā (ME IV 535) laikam radies ar asimilāciju no vārda *tēlvēdze*.

Analizējot varavīksnes nosaukumus ar *del-*, *dzel-* un *tel-* patstāvīgi (nesaistot to iespējamo izcelsmi no formām ar *der-*, *dzer-*), rodas vīlinājums saskatīt šajos nosaukumos līdzību ar senas baltu dievības vārdu **Tēlv-el* resp. *Телявель*, kas minēts līdzās Pērkonam rietumkrievu 13. gs. avotos, bet kura etimoloģija nav īsti skaidra ("Происхождение этого названия, как и сведения о функциях Телявеля, остаются тёмными." Топоров, 1970, 534. Plašāk par to sk. turpat, 534–543); pēc cita uzskata, tas ir baltu mītiskā debesu kalēja vārda (sal. liet. *kalvelis*, *Kalvaitis* 'kalēja dēls') izkropļojums (sk. M. G. Gumbutiene 194).

Daži varavīksnes nosaukumi motivēti ar krāsu apzīmējumiem, piem., ar adjektīvu *zaļš*: sal. *zaļvēdere* Bērzgalē, Makašēnos, Nautrēnos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 689) un *zaļvērte* Bērzgalē, Nautrēnos (sk. ME, LVDA 195). Šajos nosaukumos atklājas arī varavīksnes kā dabas parādības personifikācija (*-vēdere*), kā arī iespējamā saistība ar verbu *vērst* 'pārvērst(ies); liekt' (sal. *vērst* 'wenden, kehren, lenken, drehen', *vērsīt*, *vērtīt*, *vērztīt*, sk. ME IV 565–569).

Varavīksnes nosaukums *vaļuoṭne* Valmieras pusē Matīšos (ME IV 484; sal. *varuoṭne* DI III₁ 497) liecina par asociācijām, kādas izraisa varavīksnes daudzkrāsainais loks un vara krāsa: sal. *vaļuoṭ* 'kā varam spīdēt' Saldū (EH I 759; *apvaṛot* 'ar varu pārklāt' Lj. 1685, 338), *zaļš vaṛš* (EH).

No krāsu adjektīva *rauds* 'ruds, iesarkans' laikam ir atvasināts varavīksnes nosaukums *raudava*, kas reģistrēts Krustpīlī (DI III₁ 497, ME III 482), vai arī tas saistāms ar putna nos. *raudava*.

Daži varavīksnes nosaukumi radušies ar vārda nozīmes pārnese.

Tā skaidrojams Vidzemes ziemeļaustrumos un Latgales ziemeļdaļā reģistrētais varavīksnes nosaukums *drīksna*: Alūksnē (ME I 500), Baltinavā un Pildā (EH I 335). Variants *drīksna*, kas sastopams Alūksnē, Baltinavā (ME I 499); Balvos, Dricēnos, Mālpē, Pildā, Tilžā (EH I 334), kā arī Rugājos, Šķilbēnos (senāk parasti) un Viļakā (*drīksna dzēr azarā vòl upiē* LVDA 194), radies fonētiski: daļā augšzemnieku izlokšņu *i < ī* līdzskaņa *k* priekšā (sal., piem., *mīksčauļe* Kalncempjos KIA 52, *vīksna* Sinolē SIA 138, *mīksc*, *sīksc* Adulienā, Grašos u.c. VSI II 58, sk. arī Lgr. 52).

Cilmes ziņā latv. *drīksna* 'varavīksne' J. Endzelīns saistījis ar liet. *drignis*, *drignē* 't. p.' (ME I 499), taču vēlāk šo sastatījumu atzinis par nedrošu un varavīksnes nosaukumu atvedinājis no apv. *drīksna*, *drīksna* 'josla, svītra': sal. *varavīksnei ir septiņas drīksnas* Gaujienā (DI III₁ 497, EH I 334). Kā liecina senāki avoti, vārds *drīksna* lietots arī ar nozīmi 'stars; svītra' (sal.: *raug, kāda drīksen' ir pie mēness'* Lj. 1685, 55; *drīksna* 'ein Strahl, eine Schramme' Dzērbenē, Ērgļos, Smiltēnē, Trikātā U 1872, 51; par vārda *drīksna* etim. sk. ME I 500, LEV I 230).

Vārdam *drīksna* nozīmju ziņā identa ir arī leksēma *riksna*, kas reģistrēta Vidzemes ziemeļaustrumos: sal. *riksna* 'varavīksne' Baltinavā (ME III 525), Lejasciemā (*nuo debeša lietiņš lija. kur ta(d) ņēma debess lietu? – nuo ezera rīksna dzēra* BW 33494, 6), Liepnā. Sal. *riksna* 'svītra, skramba', piem., Alūksnē, Alsviķos, Liepnā (ME, DI III₁ 496, EH), kas cēlies no *drīksna*, zūdot *d* skaņai vārda sākumā vairāku līdzskaņu savienojumā; līdzīgi *lupnadzis < glupnadzis* 'tas, kam viss krīt ārā no rokām' Sinolē (SIA 47).

Sporādiski reģistrēts nosaukums *juōsla* 'varavīksne' (ME II 127, bez vietas norādes).

Ar līdzīgu vārda nozīmes pārnesumu radies poļu apv. *pręga* 'varavīksne' (Kup. 79), sal. poļu *pręga* 'josla; svītra; skramba'.

Cesvainē pierakstītā mīklu dziesmā (*Atminiet, sveši ļaudis, kā nevar salocīt? – Varavīksne debesīs, tās nevar salocīt.* BW 26029) ietverta norāde par varavīksnes izliekto f o r m u, to atspoguļo arī aprakstošais nosaukums *debess lūoks* 'varavīksne' Demenē un *dieva lūoks* Kārsavā (DI III₁ 496), Zvirgzdenē (EH I 767, LVDA 193, 194).

Semantiski līdzīgs ir arī nosaukums *dieva kūopls* 'varavīksne' Kaunatā, Nirzā (*dīva kūpls*), Pildā, Varakļānos (DI III₁ 496, ME II 346), Bērzgalē, Rundēnos, Zvirgzdenē (EH I 687), kā arī Istrā (LVDA 194); sal. *kūopls* 'zirga loks' Latgales austrumu izloksnēs (izplatību sk. LVDA 63. B k.; cilmes ziņā saistīts ar liet. *kampis* 't. p.' ME II 346).

Vairākās Latgales izloksnēs, kur gar austrumu robežu zirga loka apzīmēšanai lieto slāvismu *duga* (sk. LVDA 63. B k.), arī varavīksnei sastopami atbilstoši nosaukumi: sal. *duga* 'varavīksne' Šķilbēnos, *līta duga* Baltinavā (EH I 339), *dieva duga* Bērzpilī, Kārsavā, Mērdzenē, Pildā, Tilžā, Zvirgzdenē (EH I 339), kā arī Baltinavā, Bērzgalē, Brigos, Ciblā, Kaunatā, Šķilbēnos (senāk; sk. LVDA 193, 194).

Analogi darināti daži Rietumvidzemē reģistrētie varavīksnes nosaukumi: saliktenī *varalīkse* (EH II 759) un vārdkopnosaukumā *ūdens līkste* Umurgā (Pas. XIII 15, EH) ietverta leksēma ar nozīmi 'loks': sal. apv. *līkste* 'kaut kas izliekts; (riteņa) loks; šūpuļa kārts u. tml.' (ME II 486, EH I 749). Nosaukumam *ūdens līkste* Umurgā burtiski atbilst varavīksnes apzīmējums igauņu valodā: sal. ig. (dienvidrietumu) apv. *vesi-kaar* (*wezi-kār* 'Regenbogen' Wied. 234), ig. *vesi* 'ūdens', *kaar* 'loks'.

Semantiskas paralēles sastopamas arī citās valodās: sal., piem., liet. apv. *diēvo laīkas* 'varavīksne', kas sporādiski reģistrēts Viļņas novadā (sk. LKA I 182; liet. *laīkas* 'jūdzamais loks; stīpa'); kr. apv. *dyga* 'varavīksne', *божся-дуга, небесная дуга* (Даль IV 8; Сл. гов. К. II 9); poļu apv. *dega* 't. p.' (< **daga* Kup. 78; par līdzīgiem nosaukumiem ģermāņu un somugru valodās sk. ALE I 6).

Savdabīgu grupu veido varavīksnes nosaukumi ar vārdu *josta* ('saite, šaura sloksne, ko apņēm ap vidukli' LLVV IV 52).

Varavīksnes nosaukums *juosta* reģistrēts Demenē un Ezerniekos, radies ar vārda nozīmes pārnese. Vairāk izplatīts ir aprakstošais nosaukums *dieva juosta* 'varavīksne', kas sastopams Vidzemes ziemeļaustrumos un Latgalē: Alūksnē, Baltinavā, Bērzgalē, Ciblā, Galēnos, Kārsavā, Maltā, Mēmelē, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolainē, Pildā, Rēznā, Saikavā, Šķaunē, Vārkavā, Višķos (DI III₁ 496, EH I 571), arī Istrā, Kaunatā, Liepnā, Silajāņos, Viļānos (sk. LVDA 193, 194).

Semantiski tam atbilst arī nosaukums *tēva juosta* Saikavā (DI III₁ 496) un Krustpilī (EH I 571); sal. *dēbēsu tēvs* 'dievs', *vēcais tēvs* 'pērkons' (ME IV 177, šķ. *tēvs*).

19. gs. rakstu avotā reģistrētais varavīksnes nosaukums *dēbēsu juosta* (K 1858, 217) mūsdienu izlokšņu leksikas materiālos nav konstatēts (LVDA 195).

Tikai no Stirnienes minēts varavīksnes nosaukums *sāules juosta* (LVDA 195), bet Krustpilī atzīmētais metaforiskais nosaukums *saules ceļš* 'varavīksne' (EH I 264) jaunākos izlokšņu vākumos nav pamanīts.

Pamatojumu varavīksnes nosaukumu motivācijai ar vārdu *josta* var atrast *Latvju dainu* mitoloģisko dziesmu ciklā: šajās dainās *josta* (*zelta josta*) ir *Saules* (*Saules meitas*) un *Dieva* (*Dieva dēlu*) varenības un dievišķības simbols; jostas atrašanās vieta ir Pasaules koka (parasti liepas, ozola, retāk bērza) galotnē. Minēto dainu izplatība (reģistrācija) Latvijā ir plašāka par līdzīgo varavīksnes nosaukumu izplatību. Sal. dažus piemērus:

*Zeltīts auga ozoliņš
Jūras kāpu maliņā;
Dieva dēli jostu kāra,
Saules meitas vainadziņu.*

Ventspilī (BW 33742, 2)

*Bērziņš auga trim lapām
Liela ceļa maliņā,
Tur Saulīte jostu kāra,
Saules meita vainadziņu.*

Bērzaunē; varianti Ērgļos (BW 33750)

*Kupla liepa uzauguse
Saules taka maliņā,
Tur Saulīte jostu kāra,
Ik vakarus noiedama.*

Puzē; varianti Bārtā, Cīravā, Rendā, Talsos, Blīdenē,
Lielvārdē, Gaujienā u.c. (BW 33827, 1–9)

*Ko saulīte gauži raud,
Ik vakarus noiedama?
Zelta josta iekrituse
Dziļās jūras dibinā.*

Alsungā, Krotē (BW 33820)

Varavīksnes nosaukumiem ar vārdu 'josta' paralēles ir arī lietuviešu valodā: sal., piem., liet. apv. *dangaĩs jũosta* (burtiski 'debesu josta'), no kā latviešu varavīksnes nosaukums *dañgāus jũosta* Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 53); sal. liet. *diẽvo jũosta*, *dermẽs jũosta* (burtiski 'derības josta'), *malõnẽs jũosta* (burtiski 'žēlastības josta'), *laũmẽs jũosta* u. c. (par izplatību Lietuvā sk. LKA I 105. k.), kuros vērojams arī jaunāka – kristīgās pasaules – uzskata atspulgs.

Par varavīksnes nosaukumiem ar vārdu 'josta' baltu un slāvu valodās savulaik rakstījis ukraiņu valodnieks A. Nepokupnijs, minot līdzīgus nosaukumus arī grieķu dialektos: sal., piem., bkr. apv. *пайяс, бѣжѣ пайяс*, bulg. *ноуас, зочнодоф нѹуас* (sk. Непокупный 1969, 69–76). Kā liecina Eiropas valodu atlanta dotumi, varavīksnes nosaukumi ar vārdu 'josta' iziet ārpus indoeiropiešu valodu areāla, – tie sastopami arī somugru valodās (sk. ALE I, 7), kas norāda uz seniem šo tautu valodu un kultūru sakariem.

Vairāku, galvenokārt Lietuvas pierobežā un Latgalē reģistrētu, varavīksnes nosaukumu motivācija kļūst saprotama tikai kaimiņtautu – lietuviešu, krievu, poļu utt. – valodu un tautu tradīciju kontekstā.

Latviešu un lietuviešu leksiski semantiskas paralēles atspoguļo varavīksnes nosaukums *dieva pātaga* Mēmelē (LVDA I 194); sal. liet. *dievõ ryķstẽ* 't. p.' Paņevēžas raj. (LKA I 181) un *ũdens sũcẽjs* Krustpilī (EH II 608, šķ. *sũkt*); sal. liet. *siurbĩys* 'varavīksne' Traķu raj. (LKA I 182), bet parasti 'sũcẽjs, sũknis' (sal. liet. *siurbti* 'sũkt; zĩst; strẽbt'); ticējumi par to, ka varavīksne *sũc ūdeni* ir plaši izplatīti (sk. LTT IV 1911, 1912.); sk. arī

liet. *vandentraukis* 'varavīksne' Karklēnos Ķelmes raj. (sk. LKA I 182, LKŽ XVIII 97), burtiski 'ūdens vilcējs', ko parasti lieto ar nozīmi 'novadgrāvis'.

Savdabīgi veidots varavīksnes nosaukums *grāvsuška* Daudzesē ("wer die Gräben trocknet" DI III, 496, EH I 407), kam otrā daļa *-suška* saistāma ar kr. *cyuka* 'kaltēšana, žāvēšana' (sal. kr. *cyub* 'sausums', *cyuumь* 'kaltēt; žāvēt').

Tikai no Viļāņiem zināms varavīksnes nosaukums *dzērve* (EH I 357). Varavīksnes nosaukumu saistījums ar putnu vārdiem nav īpaši raksturīgs; tā motivācija kļūst skaidra poļu folkloras kontekstā: sal. poļu apv. *kania* 'varavīksne' (reti sastopams, Kup. 80) un poļu *kania* 'klija'; sal. arī poļu apv. (kašubu) *kańa* 'vanagu dzimtas putns', ticējumos 'ilgstoša lietus vēstnesis' (Sychta II 129, 130). Daļēju izskaidrojumu nozīmes pārnesumam ('putna nos.' → 'meteoroloģiskas parādības nos.') var atrast slāvu ticējumos, tradīcijās, kurās dzērve (tāpat kā stārķis) ir "svēts putns" (Гыпа 646), bet tā aizskaršana draud ar dažādiem sodiem: var iestāties sausums, ilgstošs lietus, negaiss u. tml. (sk. Гыпа 664-667).

Vēl dažas pārdomas par varavīksnes nosaukumiem ar komponentu *-vēdzele* un *-vēdere* (*garvēdzele, dzervēdzele, delvēdzele un zaļvēdere*), kas varētu būt radušies tādu ticējumu iespaidā, kuros varavīksne tiek iztēlota mītisku dzīvnieku veidolā. Piemēram: *Varavīksna ir tāda raiba gōvs, kas no zemes ūdeni sūc un pēc tam atkal uzkāpj gaisā* (Gaujienā LTT IV 1911).

Uz līdzīgu asociāciju pamata radušies varavīksnes nosaukumi, kuros to saista ar mītisko pūķi, lietuviešu, baltkrievu, poļu izloksnēs (sal. liet. *smākas* 'varavīksne; pūķis', LKA I 182, poļu *smok* 't. p.', arī (apv.) *cmokawka* 'varavīksne', ko tālāk saista ar *cmokać, smoktać* 'zīst; rīt', sk. Kup. 80, ALE I 9).

Tādēļ nevar kategoriski noliegt varavīksnes nosaukumu saistījumu ticējumu un tautas etimoloģijas ietekmē arī ar vēdzeli. Tautā vēdzeli

raksturo kā glumu zivi, ar lielu vēderu un galvu, kas līdzīga vārdes un čūskas galvai. Lietuviešu valodā sporādiski reģistrētie varavīksnes nosaukumi *žalktys* Šauļu raj. un *žebeņkštė* Traķu raj. (LKA I 105. k.) savukārt norāda uz saistījumu ar zalkti un zebieksti (sk. LKŽ XX 135, 226).

Par nelabvēlīgu laika apstākļu saistību ar ļaunajiem gariem norāda varavīksnes nosaukums *ūden' velns* 17. gs. avotā (sal. *ūden'~velns*. 'so ist vorzeiten der Regenbogen aus ungedult genennet worden, wenn es offters v. lang geregnet, aber übel'. Lj. 1685, 321). J. Langija vārdnīcā fiksētais nosaukums, iespējams, savulaik pārņemts no Lejaskurzemes izloksnēm. Semantiski līdzīgi motivēti daži varavīksnes nosaukumi lietuviešu valodā: liet. apv. *laūmės jūosta*, retumis arī *laūmė* 'varavīksne' (LKA 105. k., LKŽ VII 190); sal. liet. *laūmė* 'lauma, ragana; burve'.

SALS

sals

Vārds **sals** 'laikapstākļi ar zemu temperatūru' ir latviešu kopvalodas vārds (ME III 675, LLVV VII, 179; hidromet. termins HTV 256; angļu *freeze, frost*, v. *Frost*, kr. *мороз*).

Tautas ticējumos pēc sala prognozē ne tikai laikapstākļu maiņu, bet stiprs sals (*lauska, lausks*) ticis arī personificēts: tas ir *puika ar pātadziņu, bet, ja ir ļoti stiprs sals, tad strādā pats vecais lausks* (Alūksnē LTT II 1025), *lauskas esot dzīvi gari, kas aukstā laikā troksni taisot* (Latgalē), *lauskis cirīšus met, sviez* (Raunā, Skujenē), *lauskis spēr* (Ikšķilē, Krapē, Rīgā LTT II 1025) u. tml.

Reģistrēts arī lietojums sieviešu dzimtē **sala** Ārlavā (*šorīt bija liela sala* BW 4239; dem. *saliņa* BW 28110, 5 v), Bruknā (*salas kosta ābelīte* BW 9031 v), Salaspilī (*Kad ziemu no stipras salas sētas sprakst ..* LTT III 1579) u. c. (EH II 423); sporādiski ir **salus** (lok. *salū* EH II 428).

Ar atšķirīgu nozīmi fiksēts lietojums dsk. formā **salas** 'pirmie sasalumi rudenī' Vecpiebalgā (EH II 423).

Rakstu avotos vārds sastopams kopš 17. gs. (*sala, salna* 'Frost' F II 339, sal. *salna, sala* Elv. 1748, 153; *sals* 'Frost' St. 1789 I 237).

Cilmes ziņā vārds **sals** saistīts ar verbu **salt** 'būt salam, aukstumam; būt pakļautam aukstuma iedarbībai', liet. *šālti* 't. p.' (sal. liet. *pāšalas* 'zemes sasalums; salna', pr. *passalis* 'sals', sīkāk par etim. ME III 675, LEV II 151). Izloksnēs sastopami arī sekundāri verbi *salēt* 'salt; sasalt', piem., Duntē (ME III 676), Pālē, Siguldā (EH II 425), Vainižos (VIV II 287) un *saluot* '(viegli vai ar pārtraukumiem) salt', piem., Cesvainē, Džūkstē, Jaunpiebalgā, Penkulē, Stelpē, Šķibē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 678, EH II 428). Ar līdzīgām nozīmēm minēti prefiksālie verbi *apsalēt, apsaluot*, piem., Džūkstē (*kad rudeņuos apsaluojis, var iet pāri visiem laukiem* EH I 111). Aprakstošs nosaukums ir *saluošs laiks* Taurenē (ME), sal. *salstus laiks* 17. gs. avotā (ME III 676).

Tās pašas cilmes ir arī verbāladjektīvs **salts** 'auksts' (sal. liet.

šāltas), kas kompakti izplatīts augšzemnieku izloksnēs, piem., Bērzaunē, Galgauskā, Gulbenē, Kalupē, Kurmenē, Līksnā, Lizumā, Ļaudonā, Pildā, Višķos, Varakļānos (ME III 670, EH II 427, KIV II 341); sekundārs adj. *saltans* 'auksts' Alūksnē, Lejasciemā (ME); verbs *saltēt* 'saldēt (par laiku)' Saikavā (*ārā stipri saltē* ME II 676) un *saltums* ('Kālte' St. 1789 I 237), bet ar nozīmi 'sals, aukstums', piem., Barkavā (LPA), Kalupē (KIV II 341), *saltuonis* 't. p.' Bērzgalē (ME III 677).

Līdzās vārdam *sals* ir vēl citi atvasinājumi: *salelis* 'neliels sals' Nīcā; *salums* 'sals, aukstums', piem., Jeros, Ērgemē (ME III 676, EH II 427, šķ. *salt*; ĒIV III 271); 'apsalusī sniega kārtā' u. tml. Naukšēnos (ME, EH); *saluona* 'sals' Galgauskā, Krustpilī, Lizumā (ME III 678).

Arī atvasinājumi *salums* un *saltums* minēti jau veclatviešu 17. gs. rakstu avotos (Lj. 1685, 234).

Ar piedēkli *-n-* atvasinātajam vārdam *salna* nozīmes 'sals, salna, sarma' mijas jau kopš 17. gs.: *salna* 'Frost' (Lettus 1638, 66), *salna* 'Reiff' (Lettus 141), 'der Frost oder Reiff' (*tagad ir diža saln*'), nun ist ein starker Frost. Lj. 1685, 234; sal. Frost – *salna*, *sala* Elv. 1748, 153); *salnums* 'Frost, Reif' (St. 1789 I 236; *mēs vēl it niknu salnumu piedzīvosim* LA 1854, 14); adj. *salnains* (*salnains vējš no ziemeļa nācis* LA 1831, 20). Nozīmju šķītrums dažkārt nav ievērots arī 20. gs. rakstu valodā (sal. kr. мороз – *sals*, *salna*, *saltums*, *aukstums* Dravn. 1913, 391). Vārds *salna* ar nozīmi 'sals' lietots arī izloksnēs, piem., Raunā (*Kad ziemā no stipras salnas koki sprakšķ ..* LTT III 1579); sal. *salns* 'sals ?' Nīcā (*Kad vējš pūš ziemeļi, tad gaidāms salns*. LTT IV 1973).

Ar nozīmes niansi reģistrēti prefiksālie atvasinājumi *atsals* un *atsala* 'Frost nach einem Tauwetter' Naudītē (ME I 188), *atsalna* 't. p.' (ME, no rakstu avota); sal. *atsaluot* Džūkstē (EH I 163).

Lai raksturotu sala darbību, tā intensitāti, lieto arī frazeoloģiskus vārdu savienojumus vai salīdzinājumus; sal. *sals kniebj*, *kož*, *sper*, *spārdās*, piem., Ērgemē (ĒIV III 270), *sals sprakšķina*, piem., Jaunacē (LPA), *sals zilina* (EH II 807); *saīst kā kroīkst* Stendē (Drav. m.), *saīst tā kā sprakst* (viēn), piem., Valtaiķos (LPA), *saīst kā pa Miķeļiem*, *saīst tā kā zaķaṁ acis sprāgst ārā* Stendē (Drav. m.) u. tml.

Liela, stipra sala apzīmēšanai izloksnēs sastopams vārds *spalga* Adulienā, Bērzaunē, Cesvainē, Drabešos, Druvienā, Kraukļos, Patkulē, Skujenē (Ī), Virānē u. c. (ME III 982, EH II 545) un *spelga* rakstu avotos un izloksnēs (ME III 988); sal. *spēlga* Lubānā (arī 'liels karstums' ME), Sarkaņos (EH II 548). To pamatā ir adjektīvs *spalgs* 'spēcīgs, stiprs (sals, vējš u. tml.)' (LLVV VII₂ 78), kas reģistrēts Vidzemē, piem., Dzelzavā, Kraukļos, Odzienā, Praulienā, Salacā, Viesienā, Virānē (ME III 982, EH II 545) un *spelgs* 't. p.' (LLVV VII₂ 100, *reti*); tie radušies ar vārda nozīmes pārnēsumiem: *spalgs* 'spilgts, spožs' → 'skaļš' → 'ļoti auksts' (plašāk par semantiku un vārda etim. K. Karulis LEV II 255).

Sekundāri atvasinājumi: *spalgans* (*sniegs*) Lubānā (EH II 545); *spalgstēt* 'čirkstēt, ejot pa sniegu' Kraukļos (ME III 982); *spalgums* 'sals, aukstums' (ME, šķ. *spalgs*); *spalgonis*, *spelgonis*, arī *spalgoņa*, *spelgoņa* 'spēcīgs, stiprs sals; liels aukstums' (LLVV VII₂ 78, 100), kas sastopami arī izloksnēs, piem., *spalguoņa* Dzelzavā (ME), bet biežāk *spēlguoņa*, piem., Bērzaunē, Lubānā (ME III 988), Aucē, Valtaiķos (LPA), *spēlgonis* Bērzaunē (Pas. IV 233), Kursīšos, Ugālē (LPA). Blakus nozīmei 'stiprs sals' ar tālāku nozīmes pārnēsumu *spēlguoņa* arī 'liels karstums' Lubānā (ME).

Iespējams, no vārda *spēlguoņa* radies *spērguoņa* 'ļoti auksts laiks' Vecpiebalgā ("zur Bildung vgl. *spēlguoņa* und *lauskas spēr*" ME III 989).

Vairākiem verbiem nozīme 'stipri salt' ir sekundāra. Piemēram, līdzās pamatverbam *sprēgt*, *sprāgt* 'plaisāt' dažādie atvasinājumi attiecas uz laikapstākļiem, kad stipri salst: *sprēgāt* 'plaisāt; dzirkstīt, stipri salt' (.. *sprēgāja sals* LLVV VII₂ 142), piem., Vecpiebalgā (*nu jau saltums sprēgāt sprēgā* EH II 558) un *sprēguot* Ungurmuižā (reģistrēts arī rakstu avotos, EH II 559), plašāk par nozīmju attīstību K. Karulis (sk. ME III 1015, LEV II 273).

Sekundārais adj. *sprēgains* 'ļoti auksts' reģistrēts, piem., Naukšēnos

(*sprēgains gaiss* ME III 1017), Vainižos (*sprēgañc laīks* VIV II 356), Varakļānos (ē, ME), *sprēgans* 't. p.' (ME, EH II 558). Ar šo nozīmi adjektīvs minēts 18. gs. avotos; sal. *sprēgaina salna* 'strengē Kālte' (St. 1789 I 290).

Mūsdienu rakstu avotos un izloksnēs biežāk gan atzīmēts subst. *sprēgonis*, arī *sprēgoņa* 'stiprs sals; ļoti auksts laiks' (LLVV VII₂ 143), *sprēguonis* 't. p.' Cesvainē, Naudītē (ME III 1017), *sprēguoņa* Āraišos, Drustos, Dzelzavā, Galgauskā (GIA 31), Mēmelē, Nīgrandē, Valmierā, Varakļānos, Zaubē (ME), arī Aucē, Barkavā (LPA).

Tās pašas cilmes ir arī varianti ar īsu patskani vārda saknē: *sprēguonis* Bauskā (ME III 1016); sal. *spregoņi laiki* 'durchdringende Kālte' (St. 1789 I 290, ar atsauci uz Langi; *spregons laiks* 'strengē Kālte' St. II 570); *spraguōnis* 'stiprs sals' Stendē (EH II 555; *tāc saīls, īsc spraguō:ns* Mund. St. II 30); sal. apv. *spraga* 'plaisa, sprauga', *spradzināt* 'spridzināt' Dundagā, Vandzenē (ME III 1007, 1008).

Semantiska attīstība vērojama arī verbam *stingt*: 'cietēt' → 'kļūt cietam, stīvam (aukstumā)' → 'salt' (K. Karulis pamatverbu un tālākus atvasinājumus uzlūko par kursismiem, sal. liet. *stingti* 't. p.', sk. ME III 1070, LEV II 298; liet. *kad vanduo stingsta, vēžiai išsala ežere*. Skodas raj. LKŽ XIII 788). Tam blakus sastopami vairāki atbilstošas nozīmes atvasinājumi: adj. *stings* 'tāds, kas aukstumā kļuvis stīvs, ciets u. tml.' (*stiņgais aukstums* ME, EH II 580, LLVV VII₂ 226), *stindzīgs* (ME III 1070; adv. *stindzīgi* LLVV VII₂ 224, *reti*), *stindzinošs* 'tāds, kas izraisa stipru aukstuma sajūtu' LLVV), kā arī rakstu avotos un izloksnēs plaši reģistrētais verbs *stindzināt* 'padarīt stingu; būt par cēloni, ka (kas) stingst; stipri salt' (*sals stindzina* u. tml. ME III 1070, LLVV), piem., Stukmaņos (*laiks stindzina* ME).

Sastopami arī nozīmju pārnēsumi 'dedzināt; karsēt' → 'stipri salt': sal. *svilināt*: *karstums svilina; svilina ziemelis* (ME III 1158), *sals svilina*, piem., Vainodē (LPA); 'stiprs karstums, tveice' → 'stiprs sals': sal. *vērduošs laiks* 'sala laiks' Lutriņos (LPA) un *vērduoņa* 'stiprs sals' Nīcā (ME IV 561); sal. *vērdošs* 'vārošs, ļoti karsts', *virt* 'mutuļot, vārīt(ies)' (par etim. plašāk sk. LEV II 539).

Tās pašas cilmes arī *versme* 'karsts tvaiks; krāsns, saules karstums' → 'stiprs sals': *veřsme* Džūkstē, Pildā ('ein kalter Luftstrom' EH II 772), Varakļānos (*saulei lecuot ir pati veřsme* ME IV 541), ar garu patskani saknē *vēřsma* 't. p.' (*nāca mikla, lēdaina vēřsma* EH II 777, no liter. darba); sal. adj. *veřsmains* Saikavā (*veřsmains rīts* 'ein kalter und winder Morgen' ME).

Stipra sala raksturošanai parasti tiek izmantoti adjektīvi *liels* (apv. *dižs* Kurzemē), *stiprs*, gan arī ekspresīvi un stilistiski iekrāsoti vārdi, kā, piem., *bargs*, *nikns* u. tml. Tāds, piemēram, ir arī apzīmējums *jiptīgs sals* 'stiprs sals' Kalvenē (LPA; aizguvums no vācu valodas: sal. v. *giftig* 'ģiptīgs, nāvīgs; pārn. noz. nikns' U 1880, 346).

Mūsdienu izloksnēs laikam jau reti tiek lietots adj. *sīvs* 'ass, stiprs (par salu)'; fiksēts vecākās paaudzes runā Kuldīgā, Matkulē, Talsos (*sīvs sals*); par lietošanu senāk liecina adv. *sīvi*, piem., *sīvi salt* 'ļoti stipri salt', kas samērā plaši sastopams dainās:

*Nu sala, nu sala,
Nu sīvi sala,
Aizsala jūriņa
Līdz dibenam.*

Alsungā (BW 13282, 8); dziesmas varianti reģistrēti Kandavā, Sātiņos, Ventspilī, Zūrās, Zvārdē.

Sal. adj. *sīvs* 'ass, kodīgs, rūgts; intensīvs' (LLVV VII, 490), adv. *sīvi* 'intensīvi', piem., Dunikā, Džūkstē, Strazdē (ME III 856, EH II 493;

par nozīmes pārnesešu 'asi' → 'loti' K. Karulis LEV II 190).

Auksta laika apzīmējums *šmērguots laiks* Rencēnos ('kaltes Winterwetter' EH II 649) laikam ir sekundārs un radies ar vārda nozīmes pārnesešu 'ass, sīvs' → 'auksts'; sal. *šmērguots* 'etwas sehr Saures' Burtņiekos (*tā uogu sula ir tīrais šmērguots* ME IV 84); *šmērga* 'pašdarināts degvīns' Ērgemē (ĒIV III 495; vārda tālāka cilme šeit vairs nav būtiska). Sastatījumam ir semantiska paralēle: sal. *sīvenis* 'ziemeļu vējš', adj. *sīvs* 'tāds, kam piemīt asa, rūgta vai skāba garša' un subst. nozīmē *sīvais* 'degvīns' (LLVV VII, 490).

Nosaukumā *skaļš laiks* 'sala laiks' (ME II 407, šķ. *laiks*), piem., Nīcā (*Ja ārā skaļš laiks, tad otru dienu sagaidāms vējš*. LTT IV 1973) adj. *skaļš* (LLVV VII, 504) norāda uz laikapstākļiem, kad sals rada skaņas ar samērā augstu skaļumu.

Stipra sala personificējums ir *lausks* (sal. *lausks* 'īss, spalgs troksnis, kas rodas, kokam plaisājot stiprā salā'), *lausks sper, spārdās, sprēgā* u. tml. (LLVV IV 618).

Nosaukums *lausks* izloksnēs ir plaši sastopams; minēts, piem., Aknīstē, Aulejā, Bārtā (*laūšks spārdās* LPA), Ērgļos (*ādas sasprēgājumi jāsmērē ar lauska spēriena sveķiem* ME II 430), Ērgemē (*laūšks, arī laūšks* ĒIV II 204, *reti*), Kalupē (*laūškys* KIV I 558 radies fonētiski ir *i* iespraudumu vsk. nominatīvā), Skujenē, Vainižos (*loūšks mēt ciriš: pa sēt uñ pakšiñ. saļs piņņemas* VIV I 454), Zasā (EH I 724). Sastopami arī vēl citi varianti: *laūška* Alūksnē (ME), dsk. *lauskas* Cēsīs (U 1872, 136), Matkulē, Rūjienā (*laūškas* ME II 430), *laūški* Kalupē (*žimā, ka leļi soļtūni, to laūški spořda* KIV I 558), Varakļānos (ME), *laūšķis* Stendē (Drav. m.).

Veclatviešu rakstu avotos minētā siev. dz. forma *lauskas* (sal. *lauskas sit* 'es friert bitterlich ..' St. 1789 I 135, *gauži, dikti salst, lauskas sit* St. II 254) laikam nākusi no Vidzemes.

Latv. *lausks, lauska* un tā varianti ir atvasināti no *laūzt* (ME II 430, LEV I 510).

Ar nozīmi 'stiprs sals bez sniega' latviešu literārajā valodā lieto salikteņus *kailsals* (U 1872, 99; LLVV IV 82), izloksnēs arī *kaīlsala*, piem., Ērgemē (arī adv. *kailsalām* ĒIV II 36), Vainižos (*ka nevaif broūkt a raguūn, ta i kaīlsalā* VIV I 362) un *pliksals*, retāk *pliksala* (U 1880, 435; LLVV VI₂ 276; par adj. *kails, pliks* izplatību un lietošanu sk. ME III 344, EH I 574, II 295).

Šķiet, ka izloksnēs biežāk sastopami derivāti ar adj. *pliks*: sal. *pliksala* Aucē (LPA), Džūkstē (arī adv. *salst pliksalām* EH II 295), Zaļeniekos (ME III 344), Zasā (LTT II 1086), *pliksals* Izvaltā, Kalvenē (LPA), Stendē (Mund. St. II 11), Vainižos (VIV II 188), *pliksalis* Kalupē (*pavasara p'liksalš kaī'eiguōks* KIV II 251), *plikšalis* Rucavā (*plikšalis ir tas, kuī nau sniēga, ka nau sniēks vīrsū*); sal. liet. *plikšala* 'kailsals' ME III 344).

19. gs. avotā sastopams arī *pliksalna* ('Kahlfrost' U 1880, 435).

Sporādiski fiksēts nosaukums *gludsala* ('der Kahlfrost' ME I 629, bez vietas norādes), bet ar nozīmes niansi *saussala* 'sauss sals' vai *saussals* (EH II 461, no liter. darba).

salna

Vārds **salna** 'viegls sals pavasara un rudens naktīs resp. gaisa temperatūras pazemināšanās vakarā, naktī zem 0°, ja dienā (pavasārī, vasarā, rudenī) tā bijusi virs 0°' (LLVV VII₁ 176, LVV 698; HTV 255; angļu *Frost*, v. *Reif*, kr. *заморожок*) ir gandrīz vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu valodā.

Tautas ticējumos pēc salnām prognozē nākamo ražu, laika maiņas u. tml. (*Agras salnas vēsta lielu ražu nākamā gadā. Alojā; Pēc pirmās rudens salnas nākošās divās dienās būs lietus. Rūjienā; Ja uznāk liela salna, tad nevar no mārkas linus vilkt. Tikko no ūdens vilkti lini nosalst. Aumeisterī; sk. LTT III 1579*).

Izloksnēs (arī folklorā) nosaukums plaši sastopams: piem., Bārtā (*sīvi kungi, sīva salna, nevar vairs izturēt BW 10675*), Ērgemē (*šūonakt bi stipra salna, visas puķes nūosala, ka nāca salnas, ta ziġgu lika stallī ĒIV II 270*), Jaunrozē (*tev, driķīti, plāna lapa, tevi drīzi salna raus BW 12396*), Kalupē (KIV II 340), Krustpilī (*viņas puses ozoliņi salnas kosti, rūša ēsti BW 12854, 2*), Liezerē (*kalniņā miežus sēju, lai salniņa tos neķer; kad salniņa miežus ķēra, labs nebija alutiņš BW 28009*).

Variantu maz: vīriešu dzimtes forma **salns** 'sals' reģistrēta, piem., Nīcā, (*kad vējš pūš ziemeļē, tad gaidāms salns. LTT IV 1973*; par ā-celma vārdiem, kurus Nīcā loka kā o-celmus, sk. NI 152).

Senākos rakstu avotos vārds **salna** sastopams arī ar nozīmi 'sals' un 'sarma' (sal. **salna** 'Frost' Lettus 1638, 66, F II 339; 'Reiff, pruina' Lettus 141; 'der Frost oder Reiff' Lj. 1685, 234); ar līdzīgām nozīmēm 18. gs. rakstu avotos fiksēti atvasinājumi **salnums** 'Frost, Reif', **atsalna** 'Frost nach dem Thau', sal. **salnas vējš** 'Nordostwind' un adj. **salnainš** 'reifig, frostig' (St. 1789 I 236).

Latv. **salna** atbilst liet. **šalnà**, paralēles ir arī slāvu valodās (kr. apv. **слàна**, bulg. **сланà** 'sarma'), etim. saistīti ar **salt** (sk. ME III 675, LEV II 150).

Salnu raksturošanai izmantoti dažādi vārdkopu nosaukumi: **rūta**

salna (ME III 675), **pavasara** un **rudens salnas**, piem., Aumeisteros (Tādas pavasara salnas, kad zeme sasalst, nav labas, jo tās izcelā rudzus (pārrauj saknes). LTT III 1579); **baltās** un **zilās salnas** Aumeisteros (Rudens salnas ir divējādas: zilās un baltās. Zilās salnas ir daudz niknākas kā baltās. LTT III 1579); **ievu salnas** 'salnas ievu ziedēšanas laikā' Laidzē (LPA), **rudzaišu salna** 'pirmā stiprā nakts salna' Bebreņē (EH II 424; sal. apv. **rudzaite** 'lauks, no kā novākti rudzi' Aknīstē AI 178; **rudzaitis** 'rudzāji' EH II 382).

Blakus vārdam **salna** ir vairāki atvasinājumi: adj. **salnains** (LLVV VII, 176); apv. **salnainš**, piem., Ērgemē (ĒIV III 270); sekundāri verbi: **salnāt** 'atkārtoti no rītiem parādīties salnai' Kalētos (*šuōgad jaū agri sāk salnāt* LPA); **salnuot** Āraišos, Lubānā, Varakļānos u. c. (ME III 675).

Vārds *sarma* 'sīki ledus kristāli, kas veidojas uz priekšmetiem aukstā, miglainā laikā' (LLVV VII₁ 253, LVV 707, arī hidromet. termins HTV 257; angļu *hoar-frost*, v. *Reif*, kr. *узморозь*) ir literārs; tas ir visplašāk lietotais nosaukums šai dabas parādībai latviešu valodā.

Tautas ticējumos pēc sarmas prognozē nākamo sējas laiku, ražu, laika apstākļus un notikumus (*Ja sarmas ir rudenī, tad mīksts laiks sējai izdevīgs – lini jāsēj slapjā laikā. Jumurdā; Ziemā daudz sarmu, rudenī daudz auzu. Sēlpilī; Ja ziemu kokus pilda sarma, tad vasara slimīga. Rāmuļos; Ja koki apsarmojuši, tad pēc tam gaidāms atkusnis. Jaunpiebalgā; Ja ziemu uz kokiem sarma pastāv vairāk kā nedēļu, tad sagaidāmi kari. Lenčos; sk. LTT III 1584).*

Izloksnēs sastopami galvenokārt dažādi fonētiski varianti: piem., *sařma* Ērgemē (*šuurit liēla sařma, kūoki visi sařmaīni* ĒIV III 294), Kalupē (*ka čīs lēla sořma is kūku žimā, tūlāik dāudzynōi, ka šina laikā byūs lēlys lēitavys* KIV II 351), Krāslavā, Tilžā, Valmierā (ME III 722, TIA 76), Īvandē, Jaunpilī (LPA), arī Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 79); izloksnēs, kur *ar > ę*, lieto arī *sęřma*, piem., Ērgemē (ĒIV III 336), Lielstraupē, Rūjienā (RN 210), Smiltēnē (FBR XVI 160). Variants *sařms* fiksēts Skaistā (EH II 443).

Vārds *sarma* minēts jau 17. gs. rakstu avotos ('Rauch, Frost' F II 343, 'Reiffrost, Rauchfrost' St. 1789 I 237). Kopīgs baltu vārds: latv. *sařma* atbilst liet. *šarmā*, apv. *šařmas* 't. p.', radn. *sęřsna* (baltu **šer-/*šar-* 'pelēkas krāsas apzīmējums', sk. ME III 722, LKL 69, LEV II 156).

Blakus vārdam *sarma* ir vairāki atvasinājumi: adj. *sarmainš*, apv. *sarmainš*, verbi *sarmot* (ME III 722, LLVV VII₁ 253), *sarmoties* ('Reif frieren, mit Rauchfrost betziehen' St. 1789 I 237); sal. apv. *sarmāt* Bebreņē, Mārupē (EH II 443), Kalupē (*ustubys šinys sořmōi* KIV II 351), reģistrēts arī verbs *sarmt* 'sarmot; sirmot' Jaunpiebalgā, Svitenē, Šķaunē (*kuoki sarmst* ME III 722); priedēkļverbi *apsarmot* (BW 2258, ME I 117; liet. *apšarmoti*), piem., Ērgemē (*kūoki a apsāřmuōši, jaūks laīks* ĒIV I

82), Jaunpiebalgā (LTT III 1584), **nosarmot**, piem., Skrundā (LTT III 1584), **piesarmot**, piem., Ikšķilē (*Ja Sveču dienā ir piesarmojuši koki, tad to gadu būs bagāta vasara*. LTT IV 1789), Nīgrandē (LTT III 1584).

Nosaukums **čārma** 'sarma', šķiet, sastopams galvenokārt Kurzemes ziemeļrietumos: Džūkstē, Vandzenē (ME I 405); Dundagā, Pūrē, Sabilē (EH I 285), Kandavā (*čārm* VLIR VI 281). Tā areālu papildina adj. **čārmaiņš** 'sarmains' Aizupē (ME I 405), verbs **apčārmuot** 'apsarmot' Puzē (*apčārmeis mūris* LPA), (**nuo**)**čārmuot** '(no)sarmot' Aizupē, Kandavā, Lībagos (sk. ME II 770, EH II 37), **sačārmuot** 'sasarmot' Puzē (LPA); cilmes ziņā tiek saistīti ar *sarma* (ME I 405; līdzīgu miju atspoguļo *sakārnis* : *cakārnis* : *čakārnis*, sk. ME, Lgr. 185).

Ar nozīmi 'sarma' vārds **blija** reģistrēts Naudītē (*blija, blija, rasa, rasa, tās man laba nedarīja; rasā manas kājas mirka, blija vaigus svilināja* ME I 315). Vārda cilme nav īsti skaidra (sk. *blija* 'atkala').

Nosaukums **pērsa** 'sarma (uz kociem)' reģistrēts Ancē (Rindā ME III 210), Popē (*ka pērs ārē, ta i mīksc peic tam*. 20. gs. 30. gados Apv.). Sal. **pērsēt, appērsēt** 'apsarmot' (U 1872, 197) un **pēršņi** 'der Reif' (ME III 210, no rakstu avota). Cilmes ziņā sal. *pārsla*, apv. *pērsla* (*sniega pērsas* 'Schnee=Kristalle' U 1872, 197), *pērslāt* Vecpiebalgā, kr. *nepxomb*. Šķiet, tiem radniecīgs arī ***pērksna** (dem. *pērksniņa* ME III 208), sal.:

*Saderēja div' bagāti
Saltumā pārgulēt:
Rudzīts gul zem pērksniņas,
Bite koka namiņā.*

Zasā (BW 27957, 12; variantos *sērksniņa*)

Ar nozīmi 'sarma' nosaukums **sērsma** reģistrēts Alojā (ME III 830), Salacā ('sarmas koks' EH II 482), Svētcimē (*sērsms* SVA 86); sekundārs atv. **sērsmuot** 'sarmot' Salacā (EH); vārds *sērsma* laikam radies, kontaminējot *sarma* un *sērsna*.

Latviešu literārās valodas vārdam *sērsna* 'apsalis, ciets sniegs; sniega garoza jeb cieta sniega virskārta, kas rodas (pēc neliela atkušņa), sasalstot mitram sniegam' (LLVV VII₁ 400, LVV 725; arī hidromet. termins HTV 261; angļu *frozen snow crust*, v. *Harsch*; kr. *насм*) izloksnēs sastopami vairāki intonatīvie varianti: piem., *sērsna* Bārtā, Kalvenē (LPA), arī *sērsna* Ērgemē (*mārta mēnesī i sērsna, pēc atkušņa i ussalis, tāt ciēc, nebrūk iekšā* ĒIV III 337), *sērsna* Tilžā (TIA 76), *sērsna* Popē.

Reģistrēti arī morfoloģiski varianti: vīr. dz. formā *sērsnis*, piem., Drustos, Taurenē, Zaubē (ME III 831), Ērgļos, Stāmerienā (EH II 482), Vainižos (*sērsns i pavasaras* VIV II 320), Viļakā (Apv.); *sērsns* Alūksnē, Gulbenē (ME), Popē (*sērsns – tas ir tāt ka sniēks.. apsāl's, un tad viš ir ciāt, sūņ iēt pa višs* Apv.).

Sastop lietojumu arī dsk. formā: *sērsnes*, piem., Alūksnē, Gulbenē, Meirānos (ME); *sērsni* Drustos, Rankā (ME), Vecpiebalgā (EH), Bērzaunē, Cesvainē, Galgauskā, Lizumā, Mēdzulā, Saikavā, Sarkaņos, Sausnējā (ME); *sēršņi* Rankā (ME), *sēršņi* Aizupē, Matkulē (ME).

Apvidvārds *sērksna* izplatīts galvenokārt augšzemnieku izloksnēs: tas fiksēts, piem., Lēdmanē, Zasā (ME III 829), Bebreņē, Biržos, Varakļānos (EH II 482), Kalupē (*ka jir bēiš apkūoļs i ka apsāl, tuō rùnās sārksna* KIV II 387), vīr. dz. forma *sērksnis* Alsviķos, Jaunlaicēnē, Sērmūkšos (EH), Dignājā, Susējā (*rudzīts guļ zem sērksniņa* BW 27957, 11); sal. *apsērksna* Varakļānos (EH I 112). Izloksnēs fiksēti vēl citi varianti: sal. *sērksna* un *sērķsna* 'sarma' Sventājā (*sērksnu saūc, vot, ta ka*

kuōki piēsāfmā bālti, tuō saūca sērksnu LPA), vārda nozīmes maiņa lietuviešu valodas ietekmē.

Nosaukums *sērksne* atzīmēts jau 17. gs. rakstu avotos ('was befragen ist (im Vorjahr wann man über den Schnee gehen kann) beschelffert' F I 241; sal. *sērksnis* St. 1789 I 257, ar atsauci uz J. Langi), taču par literāru nav nostiprinājies, atkāpjoties par labu variantiem *sērsna*, *sērsns* ('Reiffrost; Nachtfrost im Frühlinge; Harst überm Schnee' U 1872, 254).

Cilmes ziņā latv. *sērsna* un īpaši apv. *sērksne*, *sērksnis* atbilst liet. *šerksnas*, *šerksnà* 'sarma'; sal. arī kr. *серенà, сѣрень* 'sērsna', poļu *szron* utt. (pamatā ide. **ker-* 'pelēks', no kā arī baltu *šer-* > latv. *ser-*; saknē *ēr* > *ēr*, sk. ME III 831, LEV II 173).

Sekundāri atvasinājumi: adj. *sērsns*, *sērsnains* 'tāds, kas ir klāts ar sērsnu; tāds, kad ir sērsna (par laikapstākļiem)' (LLVV VII₁ 401), sal. *sērsnains sniegs* Rankā (EH II 482); verbi *sērsnot* 'kļūt tādām, kur veidojas sērsna' (LLVV VII₁ 401) un *sasērsnīt* Bērzaunē, Drustos, Dundagā, Lizumā (ME III 728), Popē (*sniēgs sa-sērsnījēs – var iēt pa sērsns-viřs* Apv.).

Arī verbs *apsērksnēt* minēts jau 17. gs. rakstu avotos (*tas sniegs ir apsērksnējs, neva irdens* F II 379), sal. *apsērsnēties* ('einem Harst setzen'; *ceļš apsērsnējis* 'der Weg ist /die Nacht/ überfrozen' St. 1789 I 257).

Retumis lieto arī aprakstošu nosaukumu *sniēga garuōza*, piem., Talsos, Vaiņodē (LPA).

sniegs

Vārds **sniegs** 'nokrišņi – balti ledus kristāli, kas izveidojas mākoņos; šo nokrišņu masa, kas klāj zemi ziemā' (LLVV VII₂ 59, LVV 751; arī hidromet. termins HTV 272; angļu *snow*, v. *Schnee*, kr. *снег*) ir vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu valodā (demin. *sniedzīņš*).

Latviešu ticējumos sniegam liela nozīme laikapstākļu un ražības prognozēšanā (*Ja ziemu sniegs vizuļo, gaidāms sals. Nīcā; Cik dienu pirmsie sniegi rudenī pastāv, tik atkušņu, tik ziemu. Plānos; Ja ziemā ir daudz sniega, tad būs lietaina vasara. Valmierā. LTT III 1708–1710; Ja sniegs ziemā sasnieg pie sētām lielās kupenās, tad sagaidāma laba miežu raža. Meirānos; Kuņā dienā pirmais sniegs snidzis, tai dienā jāsēj lini, lai būtu balti. Nīcā; Ja ziemu daudz sniega, tad augļi, āboliņš un labība izdosies. Smiltē. LTT III 1715*). Īpaši ievēro pirmo sniegu, pēc tā uzsnigšanas laika (agrā vai vēlā rudenī, dienā vai vakarā utt.) prognozē veselību vai slimības cilvēkiem un lopiem (*Ja pirmais sniegs uzsnieg uz lapām, kamēr kokiem vēl lapas nav nobirušas, tad būs sērgains gads – daudz mirs. Skrundā; Ja pirmais sniegs naktī nāk – lopi sprāgs, ja dienu – cilvēki mirs. Viļānos, sk. LTT III 1711–1713*).

Sniega snigšanu varot izsaukt ar īpašu rituālu palīdzību (*Ja grib, lai rudenī ātrāk sniegs snieg, jāved balts auns ap bērzu. Skaistkalnē, līdzīgi arī Kalupē, Meirānos, Varakļānos u. c. LTT III 1707; Vakar vežu baltu kazu ap zaļo priedulāju; šodien sniga balti sniegi kā baltās gaigaliņas. Ērgļos BW 34160*).

Latviešu folklorā (mitoloģijā) ir arī **sniegamāte**, **Sniega māte** (LLVV VII₂ 58; sal. *Sniēg mātām bi dīv meīts: viēnc īsts, uōtrs pameit .. Limbažos FBR IV 96*); *sniegamāte* minēta arī dainās, sal.:

*Sniega māte, sniega māte,
Purin' savus spilvenīņus,
Lai nāk sniegi virs zemītes,
Ka bāliņi mežā brauc.*

Gaujienā (BW 2863)

Izloksnēs vārdam **sniegs** ir intonatīvi varianti: *sniegs*, piem., Ērgemē (*bies snieks jāu uznācis ĒIV III 400*), Kalncempjos (*ja sapinī redz lilus snigus, to boūs lila zuōle KIA 113*), Sinolē (*sāus snieks k^oā pālli Apv.*), *sniegs* Dundagā (*ME III 978; pa nakt uzkrīc sniēgēls un pataīšes zēm baīt, kur nokus sniegs Apv.*), Nīcā (*pa ziēm^a brauc^a mežā. bi sniēg^a laiķs. Apv.*), Tadaikšos (LPA); ar metatoniju dem. *snieģelis*, piem., Blīdenē (EH II 543). Vietumis vārds parasti tiek lietots dsk. formā **sniegi**,

piem., Ērgemē (*sniegi tādi spuôži laistās...*, *tiē sniegi jàu nùokusīs* ĒIV III 400), Lugažos, Valkā (vsk. tikai salīdzinājumā *balc kâ snieks* VLIR VIII 50), Valmierā (ME III 978).

Vārds sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 159; *balts kâ sniegs* Phras. 1638, 380); aizrādīts arī par nozīmju niansēm, lietojot vārdu daudzskaitlī; sal. *sniegs* 'der fallende Schnee', *sniegi* 'der liegende Schnee' (St. 1789 I 280); sal. *sniegu laiks* ('Schnee Wetter' St. II 519). Mūsdienās šāds nozīmju šķīrums vairs netiek stingri ievērots (sal. *rudeņuôs, kad gūlbi àizejùot, ta trešajā dienâ* /krīv/ *sniegi* Sinolē Apv.).

Kopīgs baltu un slāvu valodu vārds (*nomen actionis*): sal. latv. *sniegs*, liet. *sniēgas*, pr. *snaigis* (**snaigas*), kr. *chez*, poļu *śnieg* utt. (radn. nosaukumi arī citās ide. valodās); baltu valodās saglabājušās divējas formas vārdu saknē: ar *ai* un *ie* (vokālisms ar *ie* atspoguļo verbu formu ietekmi, sk. ME III 978, LKL 52, LEV 247, PKEŽ IV 137, 138).

Atvasinājumi: adj. *sniegains* (St. 1789 II 519, LLVV VII₂ 57), apv. *sniegaiņš, snieguots* ('voll Schnee, schneebedeckt' ME III 979, no rakstu avota), piem., Sinolē (*ziemâ sniegâini lāuki ûn meži. ziemâ visûr bôlti snieguôti lāuki* Apv.).

Ar nozīmi 'neliels sniegs; plāna sniega kārta' atvasinājums *sniedzēns* registrēts Ērgemē (*bi tas sniedzēnc uznācis .. tādi sniedzēni bi uznākuši* ĒIV III 400). Izloksnēs plašāk sastopams aprakstošais apzīmējums *sniega kārta*, piem., Biržos (*nòak zima – bòus snigi. lāla kòarta sniga pīsnyga* FBR XII 79, 80), Popē (*pa nak:t bi it laba kârt /sniegs/ sakric klât* Apv.), Rucavā (*ja ir ussnidzis pa priekšu snieks, ta jau var ļuôti stipri salt. ja tur būs jau biēza kārta, viņš /augš/ jau nepārsals* Nidā), Sinolē (Apv.); minēts arī 18. gs. rakstu avotos (Elv. 1748, 156).

Sniega kārtas apzīmēšanai registrēti arī vēl citi nosaukumi: sal.

brisma Lubānā (*liela brisma sniega sakrita* EH I 241); *krēma* Džūkstē ('eine dünne Schicht (Schnee)'; dem. *krēmele* EH I 651; sal. liet. apv. *krēnà* 'virsējais slānis; kārta; plēve': *krēna sniego*, sk. LKŽ VI 525); (sniega) *krēpa* Stelpē, Vecumniekos ('ein wenig Schnee' ME II 275), *krēpsla* Saldū, Vandzenē (*šūonakti uzsnigusi tāda krēpsla sniega* EH I 651), *krēsļa* Varakļānos (ME II 276), *krēsliņa*, piem., Burtniekos (*krēsliņa sniega*), Mēdzulā, Piebalgā (EH I 651), Praviņos (*maza krēsliņa sniega* ME; sal. *krest*, *krēst* 'kratīt; mest' ME II 274, 276); *pērksna* 'maza kārta sniega' Zasā (EH II 228).

Sniegs var būt *adatains*, *irdens*, *sauss*, *slapjš* u. tml. (sk. HTV 272, 273), ir arī *puteņsniegs* (HTV 242).

Izloksnēs sniegs raksturots pēc līdzīgām pazīmēm, piem., *sauss sniegs*, *slapjš sniegs* Dundagā (*soūs sniēgs i tad, ja ir pe sāl. tik plāns sniēgs, ka zāl durēs coūre* Apv.).

Apzīmējums *irdens sniegs* reģistrēts, piem., Džūkstē (*kājas grīmt dziļā, iŗdēnā sniēgā* ELA); sal. *irdens* 'tāds, kura daļiņas nav cieši saistītas, neveido blīvu masu' (LLVV III 476).

Lietojums atzīmēts jau 17. gs. rakstu avotos (sal. *tas sniegs .. neva irdens* F I 241). Cilmes ziņā adj. *iŗdēns* atvasināts no *iŗds* un saistīts ar *iŗt*, liet. *irti* 'drupt, grūt' (sīkāk par etim. sk. LEV I 345).

Čaugana sniega apzīmēšanai reģistrēts nosaukums *čauka* ('Reste mürben Schnees im Frūling' ME I 405, bez avota norādes) un *čaukans sniegs* Puzē (LPA); saistāmi ar līdzīgas nozīmes vārdiem *čauga* (*sniega palieku čaugas, ledus čaugas* ME I 405, no liter. darba) un *čaugš* 'čaugans' (ME).

Gan literārajā valodā, gan izloksnēs lieto arī adjektīvu *paldens*

'irdens, čagans (par sniegu)' (LLVV VI₁ 198, apv.): sal. *pāldēns* Āraišos, Bauskā, *pāldans* 'sauss un smalks' Rudbāržos, Zaļeniekos (ME III 57), *pāldans* Neretā (*sniegs pāldanc, nevar pabrist* FBR XIX 115, EH II 149; sal. "*paldans* in Nerft beruht auf *pēldans* od. *pēldēns*" ME III 57); *pāldins* 't. p.' Vestienā (EH II 150).

Semantiskā attīstībā nozīme 'irdens (par sniegu, ledu)' → 'slidens'; sal. adj. *palds* 'slidens, glums': *palds ceļš, lēdus* Alūksnē, Karvā, Varakļānos, Vārkavā u. c. (ME III 58), Jaunlaicē, Lubānā, Rugājos, Saikavā, Sarkaņos; 'irstošs' Saikavā (EH II 150; par vārda *palds* etim. sk. ME III 58 un LEV II 13). Ar līdzīgu nozīmi reģistrēts sekundārais adj. *pēldēns* 'slidens', piem., Dzērbenē, *pēldēns ceļš* Balvos, Cesvainē, Vecgulbenē; 'irdens (par sniegu)' Neretā, Saukā (ME III 195).

Semantiskas un fonētiskas paralēles (ar skaņumiju *pal-* : *pel-*) veido adjektīvs *palss* 'irdens (par sniegu)' (ME III 63, LLVV VI₁ 219), sal. *pālss* Varakļānos (EH II 152). Tam blakus sastopami vairāki sekundāri atvasinājumi, piem., *palsēns* 'irdens' (EH , LLVV VI₁ 218), *pālšēns* Taurenē, *pālsins* Sausnējā (ME III 62), *palsains sniegs* Dzērbenē, Sērmūkšos, *pālsains* Piebalgā, Skujenē, *pālsains* Dzelzavā (ME, EH), *pālsns* 't. p.' Lejasciemā, Varakļānos, *palsns* Vircavā (EH II 152) un *pēlsains* (par sniegu; U 1872, 198), *pēlsans* Raunā (ME III 197), *pēlsans* Salacā ("mit *a < ai?*" EH II 221), Vainižos (FBR XIV 82), *pēlsans* Birzgalē ("mit *a < e?*" EH II 221), *pēlsēns* Ērgļos, *pēlsēns* Drustos, Mālpilī (ME III 197), *pēlsns* (par sniegu) Džūkstē (EH II 221). Vārdus *palss*, *palsains* lieto arī ar nozīmi 'blāvs, nespodrs' (LLVV VI₁ 218, 219; par etim. sk. LEV II 14). Pēc K. Karuļa uzskata, adjektīviem *palds* un *palss* 'irdens', kā arī atvasinājumiem *paldēns* (*pēldēns*), *palsēns* (*pēlsēns*)

pamatā ir ide. **pel-* 'puteļi, milti'; latviešu valodā noticis nozīmes pārnesums 'irdens' → 'slidens' (LEV II 13). Piebilstams, ka piedēkļi *-d-* un *-s-* latviešu valodā ir mazproduktīvi arī lietvārdu darināšanā (sk. Lgr. 290, 373, 374).

Ar nozīmi 'irdens' reģistrēts arī adj. *pēļkans*; sal. *pēļkans sniegs* Dzelzavā, Dzērbenē, Sērmūkšos (ME III 197), kas laikam ir šajā pašā areālā sastopamā adjektīva *pēldēns* 'irdens' vai *pēlsēns* fonētisks pārveidojums (vārda *pēlgans* 'iepelēks' ietekmē?).

Substantīvi *palsāņi*, *palsēņi* 'irdens sniegs' Cesvainē, Ērgļos, Koknesē ('lockerer Schnee' U 1872, 187, ME III 63) un *pelšņa* 't. p.' Naudītē (*brien pa pelšņu kā pa miltiem* ME III 198) atvasināti no adj. *palss* resp. *pēlsns* 'irdens'.

Ar līdzīgas nozīmes adjektīviem darināti vēl citi aprakstoši nosaukumi: sal., piem., *smelknains sniegs* Jeros (*smelknains* 'staubartig' EH II 535), *smēļknains sniegs* 'birstošs (par sniegu)' Rūjienā (*aukstā laikā smelknens sniegs* RN 212), *smēļtains sniegs* Rūjienā (*smeltens sniegs uz lāpstas neturas* RN 212), Varakļānos (ME III 958), *smēļtaīņi sniēgi* Braslavā (VLIR VI 157), *smēļtēts sniegs* Raunā ('sauss, rupjš' ME III 959).

Sal. *smēļtains* 'sauss' (ME III 958; *smelkne*, *smelte*, *smeltne* 'smalkumi; pabiras, gruži u. tml.' ir radn. ar *smeltēt* 'smalcināt', sk. LEV II 241, šķ. *smelt*).

Līdzās tādiem nosaukumiem kā *smalks sniegs*, piem., Ļaudonā (*Kad smalks sniegs birst, būs auksts laiks*. LTT III 1708), *smalks sniedzīņš*, piem., Birzgalē (EH II 533) putrainveida sniegam resp. putrainveida sniegpārslām (HTV 272) reģistrēti gan aprakstoši nosaukumi, piem., *graudains sniegs* (LLVV III 128) Dundagā (*groudēns*

sniēgs ir no tuō, ka sniēgs dabęs liēt: un peīcak sasāls Apv.) u. c., gan arī vairāki ar vārda nozīmes pārnese veidoti nosaukumi, piem., *azbars* 'sniegs, kas līdzīgs krusai' Nautrēnos, Šķilbēnos (*ozbārs bierst* ELA), Tilžā (*ozbōrs* TIA 76), *aizbars* Sinolē (*citurēiz n°āk lieli, ploti sniegi, citurēiz k°ā aizbārs* Apv.), Tirzā (*sniegs bira kā aizbars* ME I 18); sal. apv. *aizbars, azbars* 'putraimi' (ME I 18, 233; EH I 8, 191).

Līdzīgā lietojumā fiksēts vārds *putraimi* Ērgļos (*Ja rudenī jeb ziemā pēc kādas atkusas .. pabirst putraimi (maza krusiņa), tad atkal drīz kusīs*. LTT II 949), Kraukļos (LPA), Sinolē (*dažrēiz t°ā k°ā putrāimi birst snieks, k°ā krusa* ELA), *putrāmi* Sēlpilī (*Ja sniegs snieg kā putrāmi, tad tas drīz kusīs vai lietus būs*. LTT III 1710), Tilžā (*ka pavasarī krēit putruōmi – ogruōk sacīe: ozbōrs – to tys is solīim laikāim, a ka rudīni – to is sytīim laikāim* TIA 116).

Analogi nosaukumi ir arī citās valodās, piem., liet. *kruōpos* 'putraimi' tiek lietots arī pārnestā nozīmē (par krusu u. tml.), apv. *kruōpai, kruopēs* (*rudenī dažnai sniega kruōpom* LKŽ VI 710, 711); poļu apv. *krupa, krupka, krupica, krupnik, krupkowaty śnieg* 'sausš, gaudains sniegs' (Kup. 86).

Nosaukums *birda* 'smalks sniegs' fiksēts 18. gs. avotā ('Staubregen oder ganz feiner Schnee' St. 1789 I 23, ar atsauci uz Langi; U 1872, 31), par tā izplatību izloksnēs ziņu nav. Vidzemē sastopams atvasinājums *birdaža* 'bagātīga (piem., sniega) biršana; laikapstākļi, kad (ar pārtraukumiem) līst vai snieg', piem., Bērzaunē, Lubejā (Apv.), Liezerē (*laiks tāds birdaža vien ir* ME I 297), Vestienā (EH I 220) un *birdeklis* 'laiks, kad snieg smalks sniegs' Vestienā (EH I 220); atvasināti no verba *birt, birdināt* 'krist, snigt'; sal. *lietus, sniegs birdina* (ME I 297).

Apzīmējums *mīksts sniegs* izloksnēs parasti tiek lietots ar nozīmi 'kūstošs sniegs, atkušņa sniegs', piem., Barkavā (LPA), Dundagā (*mīksc sniēgs ir tad, kad ir atkusēns* Apv.), Jaunpiebalgā (*Kad ziemā mīksts sniegs sāk no vēja velties, tad būšot kaut kur karš*. LTT III 1711), Skultē

(*Kad suns valstās pa sniegu, tad būšot mīksts sniegs*. LTT IV 1769),
Sērenē (*Kad rubeņi nāk uz lauka, tad būs mīksts sniegs*. LTT IV 1839).

Sal. *mīksts* 'samērā silts (par laikapstākļiem, kas parasti seko aukstumam, salam)' (ME III 643, LLVV V 224), arī Elejā (*Kad sniegs lien visās plaisās, tad būs mīksts laiks*. LTT III 1710), Ērgemē (*sūnc vātās, laiks paliks mīkstāks* ĒIV II 317); 'apmācies laiks, silts un bez vēja' Sarkanos (EH I 821).

Latv. *mīksts* 'tāds, kas nav stingrs', liet. *mīnkštas* 't. p.' (par etim. sk. ME II 643, LEV I 594); arī lietuviešu valodā adj. *mīnkštas* lieto siltu laikapstākļu raksturošanai (sk. LKŽ VIII 226).

Samērā daudz ir nosaukumu ar nozīmi 'slapjš sniegs', piem., *ķerma* 'slapjš sniegs' Bēnē (EH I 697), kas laikam radies ar vārda nozīmes pārnese; sal. *ķerma* 'bieza kārtā' Zemgalē, piem., Dobelē, Penkulē (EH I 697); sal. arī liet. apv. *kermėti* 'apaugt, pārklāt; aplipt' Ukmergē u. c. (LKŽ V 611). Tālāks atvasinājums ir *ķermelis* 'tāds laiks (ziemas beigās), kad sniegs, krītot zemē, kūst' Aucē, Dobelē (EH I 697).

Nosaukums *pluņduris* 'slapjš sniegs' Popē (*nu ir tāt pluņders tas sniēks .., tas sniēks tā ir sapluņderjēs, ne kur nevar pabraukt .. jēls, mīksc* ELA) atvasināts laikam no verba *plundāt*, kas ar nozīmi 'skalot' atzīmēts Kurzemē 17. gs. rakstu avotā (arī *izplundāt* 'ausspūlen' Lj. 1685, 261, ME III 357) un kam semantiski tuvs arī *plūdināt* 'mērcēt' (sal. *Kas zirņus grib vārīt aber sēt, tad būs tos plūdināt* F II 390).

Šajā grupā iekļaujami arī vairāki aprakstoši apzīmējumi, piem., *izžuldzis sniegs* 'slapjš sniegs' (*zirgs brida pa izžulgušu sniegu* EH I 499, no liter. darba); sal. *izžulgt* 'izmīrkt' (LLVV III 745) Druvienā, Gulbenē, Vārkavā, Vestienā u. c. (ME I 833, EH); *žļegans sniegs* 'slapjš sniegs' Džūkstē (ME IV 817); sal. apv. *žļegans* 'mīksts; slapjš, ūdeņains;

dubļains', *žlagans* 't. p.', *žlaga* 'slapja masa', *žlēga* 'slapja mālze' (sk. ME IV 814, 817, EH II 819).

Nereti vārdu nozīmes grūti nošķiramas: sal., piem., *šlaka* 'slapjš sniegs' Kalncempjos (KIA 50), kas saplūst ar nozīmi 'slapjdraņķis, nokrišņi, kad vienlaicīgi snieg un līst' (sal. *šlaka* 'sniegs un lietus' Lejasciemā LPA, Tilžā TIA 76) vai ar nozīmi 'slapjas sniegpārslas'. Bieži vien nozīmi 'slapjš sniegs' pavada nozīmju nianse 'kūstošs, dubļains (zemē sasnidzis) sniegs', tādēļ vairāki no šiem nosaukumiem minēti un analizēti citās semantiskās grupās.

Vēla pavasara sniega apzīmēšanai sastopami vairāki metaforiski nosaukumi, piem., *cīruļsniegs*, *dzegužu sniegs* Raunā (*Kad pavasarī ziemas sniegs jau nokūsis, tad pirmo sniegu pēc tam sauc par cīruļu sniegu, otru, ap dzegužu kūkojamo laiku, par dzegužu sniegu, trešo, kas dažreiz uznāk, kad kokiem jau sāk lapas plūkt, par lapu sniegu*. LTT III 1707), *cīruļu sniegs* Sinolē, *putnu sniegi* Sinolē (*šitie jòu putnu sniegi, ka pēc putnu atn^oākšanas vēl sasnēg povasarī* Apv.), arī *putnu ziema* Cirgaļos (*Kad pavasarī uznāk vēl sniegs, kad jau viss ir mells nokūsis, tad to sniegu sauc par putnu ziemu*. Aumeisteros LTT III 1716), Ērgemē (*ka tâc putenis uznāk pàusarī, ta ta saka, ka cīruļu putenis, putnu ziema* ĒIV III 799), Smiltēnē (*Ja pavasarī vēl uzkrīt sniegs, tad šo sniegu sauc par putnu ziemu*. LTT III 1710).

Līdzīgi nosaukumi sastopami arī citās valodās: sal., piem., poļu apv. *ptasie śnieg* 'pirmais sniegs', arī *śnieg ptasi* 'sniegs, kas ātri nokūst' (Kup. 84) – burtiski 'putnu sniegs'.

snigt

Verbs *snigt* 'krist lejup pārslu veidā (par sniegu)' ir latviešu kopvalodas vārds (parasti 3. pers. tag. *snieg*, pag. *sniga*; LLVV VII₂ 61); plaši sastopams dainās un mūsdienu izloksnēs, piem., Aizputē, Aucē, Bauskā (LPA), Ērgemē (*snieks snieg, bet mēs jāu vaīrāk sakām – snieks sanācis* ĒIV III 401), Ērgļos (*šūodien sniga balti sniegi* BW 34160), Kalncempjos (*soka, ja pīrmis snigs nū reīta snīg, to jūomierst jaūnīm, ja puzdinās – to pusmūža cilvēkīm, ja vokarā – to vacīm* KIA 112), Kalupē (KIV II 421), Nīcā (*šūodien sniga balts sniedziņš, šūodien putni kāzas dzēra* BW 2685), Sinolē (*s°āk jōu snidzēn, jōu pārslas krīt zemē. l°ā k°ā sniegi n°āk, s°āk snidzin* Apv.); sal. *snigti* Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 81; *snigt* Kur. W. 72); dialektāla ir tag. forma *snīg* Biržos (FBR XII 69), Sunākstē, Varakļānos u. c. (ME III 976) un *snigst*, piem., Pildā, Zvirgzdenē (EH II 543).

Rakstu avotos verbu *snigt* lieto jau kopš 17. gs. (Lettus 1638, 160; *snieg* Phras. 1638, 380, F I 230 u. c.).

Kopīgs baltu vārds: sal. latv. *snigt*, liet. *snigti* (tag. *sniŋga*), liet. apv. *sniēgti*, kam atbilstes arī slāvu valodās (tālāk par etim. sk. LEV II 247, PKEŽ IV 138).

Sekundārajiem atvasinājumiem nereti piemīt nozīmju nianses: sal. *snidzināt* 'smalki snigt' (ME III 976), *sniġelēt* 'viegli snigt' (ME III 976, LVV 739), *nuosniġelēt* Saldū (EH II 89); sal. arī *sniŋgulēt* 'lēni snigt (retām pārslām)' Rucavā (*saūlīte spīd un snieks lēni sniŋgulē* LPA), kam saknē *in* līdzīgi kā lietuviešu valodā; sal. liet. apv. *sniŋgti* 'snigt' Telšu raj. un *sningnóti* 'nedaudz snigt' Skodas raj. u. c. (LKŽ XIII 259).

Latviešu valodā sastopams arī plašs prefiksālo atvasinājumu klāsts:

sal., piem., *pārsnigt* Valmierā ('schneien über; zu schneien aufhören' ME III 177), *nuosnigt, piesnigt, sasnigt, uzsnigt* Ērgemē (sk. ĒIV III 401), *apsnigt, dasnigt, izsnigt* u. c. Kalupē (KIV II 421); verbs *apsniguot* 'apsnigt' fiksēts Gulbenē (EH I 115). Līdzīgi prefiksāli atvasinājumi ir arī lietuviešu valodā: *apsnigti, at-, iš-, nu-, pa-, per-, pra-, pri-, su-, užsnigti* u. c. (sk. LKŽ XIII 257, 258).

Daži atvasinājumi minēti jau 18. un 19. gs. vārdnīcās: sal. *pasnigt* 'etwas schneyen', *pārsnigt* 'fein schneyen', *snigums* 'das Geschneyete' (*vienas nakts snigums* St. 1789 I 281; arī LLVV VII₂ 61), *snigšana* (*kupla snigšana* U 1872, 270). No verba saknes darināts arī vārds *snidze* 'sniega izkrišana no mākoņiem' (LLVV VII₂ 57), ar ko veidoti vairāki hidrometeoroloģijas termini, piem., *gāziensnidze, ilgsnidze* (HTV 272, 273).

Ar nozīmju niansēm reģistrēti no vārda *sniegs* atvasinātie verbi: sal. *sniegalāt* 'etwas schneien' (EH II 543), *sniegalāt* 'hin und wieder schneien' Stelpē (ME III 977), *snieguot* 'voller Schnee sein' (ME III 979, no liter. darba), *snieģelēt* 'ein wenig schneien' Bēnē, Džūkstē (ME III 979).

Rakstu avotos, folklorā un izloksnēs atrodami arī vēl citi vārdi, vārdu savienojumi vai izteicieni, kas apzīmē darbību 'snigt': sal., piem., *sniega māte palaiduse savus bērnus* 'sāk snigt' Aizputē (LPA), *sniegi skraida* Bebrenē (EH II 543).

Daļai vārdu nozīme 'snigt' ir sekundāra. Piemēram, ar nozīmi 'snigt' lieto arī vārdu *birt*: *sniegi birst* (LLVV II 94), piem., Ļaudonā (*Kad smalks sniegs birst, būs auksts laiks*. LTT III 1708), Tīrzā (*sniegs bira kā aizbars* ME I 18, šķ. *aizbars*), Ēdolē (LPA), Sinolē, Šķilbēnos (ELA), Vainižos (*biřt kā nuó maīsa* 'spēcīgi snigt' VIV I 88).

Blakus latv. *birt* 'krist nepārtrauktā plūsmā', liet. *birti* 't. p.' (par graudiem, miltiem, krusu u. tml. LKŽ I 846) kauzatīvi ir *birdināt*, apv.

birināt, liet. *birėti* 'birt', *birėnti* 'pamazām birt' (arī par siegu LKŽ I 841), ar patskaņu miju saknē *bērt*, liet. *beŗti* (K. Karulis norāda arī iespējamo adj. **birds* 'birstošs, birdens', sk. ME I 298, LEV I 122).

Sekundārajiem verbiem piemīt nozīmju nianses: sal. *birdināt* 'mazliet (parasti bez vēja) līt vai snigt' (LLVV II 93, reti), *lietutiņš, sniegs sāk birdināt; lietus, sniegs birdina* (ME I 297), piem., Kandavā (/sniegs/ *bišķ biŗdin un tad akal apstājās*), Sinolē (*snieks s^oāk birdināt*), Vainižos (*vaŗ būt, ka sāks nākt snieks. drusk joŗ biŗdina* Apv.), arī *biŗdelēt* 'smalkām lāsēm, pārslām krist (par lietu, sniegu)' (U 1872, 31, ME I 297), adv. *birduoŗi* Liepkalnē (*sniegs nuosnieg birduoŗi* EH I 220). Plaŗāk sk. nod. smidzināt (par lietu).

Latvieŗu valodā ar nozīmi 'snigt' lieto arī vārdu *krist*: sal. *krist* 'virzīties gaisā lejup (par priekŗmetiem, sniega pārslām, krusu, lietus lāsēm, arī miglu)' (LLVV IV 429). Vārdu savienojums *sniegs krīt* sastopams dainās un izloksnēs, piem., Ancē (*lai lij liet, lai krīt snieg, zvejnieks zvej jūriņēi* BW 30803), Aulejā (EH I 655), Brunavā (*Ja pirmais sniegs krīt, kad kokiem vēl lapas, tad tanī gadā jauni cilvēki mirs.* LTT III 1711), Ērgemē (ĒIV II 122), Kalupē (KIV I 520), Tilzā (TIA 76), Ēdolē, Medzē (LPA).

Ar līdzīgām nozīmēm reģistrēti prefiksālie atvasinājumi, piem., *izkrist* Skaistā (*ka iskrystu śnīga* FBR XV 49), *sakrist* Popē (/sniegs/ *pa nak:t bi it laba kārť sakrič klāt* Apv.), *uzkrist* Popē (*ja pīŗma reīz snieks .us·krīt nāķ, tad miŗš vēc .cil·vēķ* Apv.), Praulienā (FBR VI 115).

Blakus v. *Schnee fällt* vārdkopa *sniegs krīt* dota jau 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 II 519; sal. v. *schneien, es schneiet* – *snieg, sniegs nāk oder krīt* U 1880, 630).

Latv. *krist*, liet. *kristi* 't. p.' (ME II 280, LEV I 427; arī lietuvieŗu

valodā to lieto par sniegu, lietu u. tml. LKŽ V 621; sal. liet. *sniegas įkrint* /*įsninga*/ LKŽ VI 626).

Semantiskas paralēles ir arī slāvu valodās: sal., piem., poļu *padać* 'krist; līt; snigt' (Kup. 30, 35, 93).

Arī polisēmisko vārdu *nākt* ('iet, virzīties utt.') lieto ar nozīmi 'krist lejup (par nokrišņiem), līt, snigt' gan latviešu literārajā valodā (LLVV V 320, 321), gan arī izloksnēs, piem., Bērzaunē (*Kad sapnī sniegš nāk, tad bites laiž bērņus*. LTT III 1717), Ērgemē (*ka sniegi nāca, ta vēcāmāte sacija, ka eņģēlīši zāģē lēdu* ĒIV II 347; *te pa tādu sniega sasnikšanu maz runā. nūosnidzis – tas jāu i tāt jaūnāku laīku vāt, tāt smālkāks, vēciē sacija – nūonācis a sniegim* ĒIV III 401), Plāņos (*Kad sniegi nāk, tad saka, ka mironi debesīs sniegun ēvelē*), Siguldā (*Ja pirmais sniegš uznāk lapās, tad ir dziļa ziema*. LTT III 1707, 1708), Sinolē (*snieks n'āk k'ā nūo māsai* Apv.), Vainižos (*sniēks nāk vis: rīt* VIV II 5).

Snigšanas nozīmē vārds reģistrēts jau 17. gs. rakstu avotos: sal. *sniegš, lietus ar bāņiem nāk* ('Schnee, Regen, komt Schauer~weise' F II 53).

Semantiskas paralēles ir arī citās valodās: sal., piem., liet. *eiti* 'iet, virzīties, krist (arī par ledu, mākoņiem, lietu u. tml.)' (LKŽ II 1071), poļu *deszcz idzie* 'lietus līt' (Kup. 30), burtiski 'nāk'.

Vairākos gadījumos vārdu sekundāro nozīmi 'snigt' papildina kāda nianse, piem., 'spēcīgi snigt', 'lēni snigt', 'snigt lielām, slapjām pārslām'. Tā, piemēram, vārdu *sijāt* 'ar sietu dalīt (*sijāt graudus, sijāt miltus* u. tml.)' lieto arī ar nozīmi 'smidzināt (par lietu); krist mazām pārslām, graudiem (par sniegu, krusu)' (LLVV VII₁ 425); plašāk sk. nod. smidzināt.

Dažkārt kāda vārda lietojums pamanīts tikai izloksnēs vai rakstu avotos. Piemēram, 17. gadsimta avotā (K. Fīrekera vārdnīcā) atzīmētais vārds *drapstūt* 'nedaudz snigt', iespējams, nāk no Zemgales ('klein

schneien' F I 52; sal. 'fein schneien' U 1872, 50, ar atsauci uz G. Bergmaņa rokkrakstu; ME I 490), taču mūsdienās tas nav konstatēts.

K. Fīrekera piemēru *drapstija šorīt* (sal. *drapstija šorīt. sniegu sniedze – es fiel heut morgen. klein Schnee* F II 90, Conc. I 137) izmantojuši 18. gs. leksikogrāfi. Tā K. Elverss, tulkojot vācu *fallen*, blakus verbu nenoteiksmei *krist, pult* u. c. norādījis arī uz nozīmi *bey wenigen fallen* un ierakstījis vārdu *drābstīt* ar piemēru: e. g. *es fiel etwas klein Schnee – šo rītu drāpstija snigt* (Elv. 1748, 141), neatdalot vārdu *snigt* no iepriekšējā teksta. Gan Fīrekera, gan Elversa piemēra skaidrojumā nav būtisku atšķirību.

No Elversa teksta daudz neatšķiras arī Stendera vārdnīcā atrodamais piemērs šķirkli v. *fallen*, sal.: *es fiel heute morgen etwas Schnee, šorīt grābstija snigt* (St. 1789 II 229, arī EH I 400), taču acīmredzot Stenderam vārds *drāpstīt* bijis svešs un viņš to labojis, turklāt variējis arī piemēru un skaidrojumu citā vietā: sal. *grābstīt .. jau grābsta snigt* 'es fängt schon an bey bisgens zu schneyen' St. 1789 I 75). Mūsdienās izteiciens *grābsta (grābstija) snigt* nav pamanīts.

Cilmes ziņā latv. *drapstīt* (ar asimilāciju no *drabstīt*) saistāms ar liet. *drabstyti* 'šļakstīt, tašķīt' (U 1872, 50, ME I 490), kam blakus arī nozīme 'snigt', piem., Ignalinas rajonā (LKŽ II 622).

Sporādiski registrēto *drepenēt* 'lēni snigt' Sēlijā Secē ('langsam schneien' ME I 497) vedas saistīt ar apv. (iz)*drepināt* '(iz)kaisīt' Kuldīgā, Rucavā (EH I 443), par kura plašāku izplatību Kurzemē mūsdienās ziņu nav. Iespējams, ka Secē minētais vārds ir lituānisms; sal. liet. apv. *drēpinti* 'snigt (par slapju sniegu)', *drēpyti* 'snigt slapjdraņķim' (LKŽ II 689).

Vairākās izloksnēs Latgalē, retāk Zemgalē registrēts verbs *drēbt*, lai raksturotu slapja sniega snigšanu vai bagātīgu snigšanu: sal. *drēbt*

'snigt slapjam sniegam' Bauskā, Bērzpilī, Nautrēnos (*sniegs drāb*; "wohl mit ostle. *ā* aus *ē*" ME I 497), arī 'spēcīgi snigt (līt)' Līvānos, Nautrēnos (EH I 333), 't. p.' Kalupē (*šņiks driēba beš pūorstuōšonys* KIV I 277); sal. 'krist' Bērzgalē (EH). Sastopami arī prefiksāli atvasinājumi: **nuodrēbt** 'stipri piesnigt' Kalupē (*nu goļvys da žemēi nūdriēba* KIV II 38), Varakļānos (*sniega kārtā nuodrēbuse* EH II 41); **pieдрēbt** 'pielīt, piesnigt' Kalupē (*šņiga pīdrāpc, ka ni pūorūt* KIV II 207), Nautrēnos ('in grosser Menge rieseln': *sniega pīdrēbis, ka ni pabraukt* EH II 247), ar nozīmes niansi arī Varakļānos (*vējš pīdrēbe pilnu ustabu sniega* EH).

Cilmes ziņā latv. *drēbt* tiek saistīts ar liet. *drēbti* 'nomest, nosviest; triept, tašķīt; vienlaicīgi snigt un līt u. tml.' (ME I 497, 498; sk. arī LKŽ II 670, 671).

Dažās izloksnēs Latvijas dienvidaustrumos reģistrēts verbs **drāblāt**; piem., ar nozīmi 'līt un snigt vienlaikus' Bebreņē (EH I 331), *drāblāt* 'snigt (par slapju sniegu)' Kalupē (*suōkumā snyga, a vāluōk druōblava* KIV I 274), arī **pieдрāblāt** 'piesnigt (par slapju sniegu)' Kalupē (*čīs pīdruōbļuōc čēļš, ka grȳuc pajūt* KIV II 206). Minētais verbs laikam ir sekundārs atvasinājums blakus *drābli* 'slapjdraņķis' Bebreņē, Kalupē (sal. liet. *drēbliūoti* 'snigt slapjam sniegam' Ignalinas raj. LKŽ II 669; plašāk sk. nodaļā slapjdraņķis).

Ar pārnestu nozīmi verbs **grūst** 'stipri snigt' reģistrēts Kalupē (*kuō gryūd'ā šņiks, tuō aizgryūd'ā, ka ni gola, ni moļys* KIV I 336); sal. *grūst* 'virzīt (uz priekšu, virsū), mest; gāzt; velt' (LLVV III 158, 159).

Semantiskas paralēles arī ar kr. *валитъ* 'mest; gāzt; (pārn. noz.) stipri snigt' (*снег валит*), poļu (kaš.) *walēc* 't. p.' (Sychta VI 48).

Rets ir arī vārds **kupināt** 'snigt intensīvi' Alsungā (*sniēgs kupinā* 'snieg liels sniegs' LPA), kas atvedināms laikam no verba *kupināt*

nozīmes 'krāt kaudzē, vairo!' (sal. *dievs, svētī, kupini, briedini /maizi/!* sk. ME II 318); sal. *kupa* 'kaudze' (ME II 317), *kupis* 't. p.' (*mākuoņu kupi* ME II 318, no E. Dinsberga darba).

Nelielu grupu veido vārdi ar nozīmi 'snigt slapjam sniegam'; arī šī nozīme lielākai daļai verbu ir sekundāra, kas izveidojusies semantiskā attīstībā. Piemēram:

kleķēt 'snigt lielām, slapjām pārslām': *sniegs kleķē* Ventspilī (LPA); sal. *kleķēt* 'biezi ziest u. tml.' Dundagā u. c. (ME II 221) un *kleķe* 'lēkšķe, pika', piem., *dubļu kleķe* Ezerē u. c. (aizgūts no vācu valodas, ME);

ķellēt 'snigt slapjām pārslām': *sniēgs ķellē* Stendē (LPA); sal. *ķellāt, ķellēt* 'ziest (pavirši, lielā daudzumā); traipīt, tašķīt (ar māliem, dubļiem)' (aizguvums no vācu valodas, ME II 362, EH I 694; LLVV IV 531);

ķollēt 'snigt lielām pārslām; arī ilgi, stipri snigt' Popē (*bet nu ķollē, ka bāil! kad viš tāt stāsēs?* Apv.); sal. ar nozīmi 'ziest' Stendē (EH I 707; par tāmnieku izloksnēm raksturīgo patskani *o* vārdu saknēs sk. Latv. dial. 161; Mund. St. I 57; cilmes ziņā sal. *ķellēt*).

Latviešu literārajā valodā vārdam **ķepēt** 'triept, ziest (biezā kārtā)' ir arī nozīme 'snigt (par slapju sniegu)' (LLVV IV 534); minētais lietojums plaši sastopams izloksnēs, piem., Augstkalnē, Jaunpilī (*sniēgs ķepē*), Popē (*pa nakt us-ķepeis tāt neliēls sniēgēls* Apv.), Stendē, ar nozīmes niansi 'lipt, saistīties klāt' Ērgemē (*sniēks ķepē pie kājām* ĒIV II 162); **ķepaluot** 'snigt (par slapju sniegu)' Pāvilostā (LPA), **ķoplāt** 'snigt lielām, slapjām pārslām' Stendē (*sniēgs ķopla* EH I 707, Mund. St. I 62).

Sal. **ķept** 'lipt (par ko mīkstu, lipīgu, piem., par sniegu)' literārā valodā (LLVV IV 534) un izloksnēs, piem., Ērgemē (*šūodiē tā kā ķep sniēks klā, šūodiē i silc* ĒIV II 163), Kandavā (*mīksts sniēgs ķep pie*

ritenim), arī **ķepties** 't. p.' (sal. *sniegi ķepjās pa kāju apakšu* St. 1789 I 106, ar atsauci uz Langi; U 1872, 108, ME II 367); vārda cilme nav īsti skaidra (tiek uzlūkots par lituānismu, sk. ME II 366, citādi LEV I 462).

Līdzās verbam *ķept* sastopams **ķēpāt** 'snigt (par slapju sniegu)' (LLVV IV 533), ko plaši lieto arī izloksnēs, piem., Kūdumā (*šuo dien ķēpā visu dienu* EH I 699), Limbažos (*laiks ķēpā* EH), Smiltē (*sniegs ķēpā* EH), arī Ainažos, Kalvenē, Kārķos (Apv.), Mērsragā (*sāk jau ķēpāt. nuokķēpā a snieg kūg, drēbs. acēs ķēpā, ka ne'kuo nerēdz*); sal. 'vienlaicīgi līt un snigt' Ērgemē (*snieks a liētu nāk, ta saka – ķēpā* ĒIV II 162), Vainižos (*nejoūks laīks, nu joū ķēpa vaīrak diēns* VIV I 435); arī **ķēpināt** 't. p.' Ābeļos (*sniegs ķēpina* LPA).

Nav īsti skaidra vārda **ķērpslāt** 'lēnām snigt' un **uzķērpslāt** 'uzpārslot' Saldū (EH I 700, II 727) cilme; iespējams, tas radies, kontaminējot vārdus *ķēpāt* un *ķērnāt*, vai ar pārveidojumu un vārda nozīmes maiņu: sal. apv. *krēpsla* '(sniega) kārtā' Saldū (EH I 651), sal. arī liet. *kepersnóti* ('nesmarkiai striuoksint bēgti' LKŽ V 577, ar līdzīgu nozīmi *kerpsóti, kersnóti* LKŽ V 620, 621).

Vārds **ķērnāt**, ko plaši lieto ar nozīmi 'triept, tašķīt (arī bojāt u. tml.)' (sk. ME I 376, EH I 700), reģistrēts arī ar nozīmi 'līt slapjdranķim; snigt (par slapju sniegu)' Nīkrācē (*tagad ķērnā* EH I 700). Iespējams, vārds *ķērnāt* 'snigt (par sniegu)' Kurzemē sastopams plašāk: sal. *ķērna* 'slapjš sniegs' Snēpelē, *ķērnas* 't. p.' Saldū (EH I 700); par vārda *ķērnāt* cilmi no lībiešu valodas Zeps 134, K. Karulis atzīst vārda aizgūšanu no vlv. *kernen* 'kult sviestu' ar nozīmes pārnēsumiem 'noziest, ķēpāt; snigt' (sk. LEV I 464); sal. liet. *keřnoti* 'jaukt; triept, tašķīt' (LKŽ V 615).

Sekundārs ir arī verbs **leķēt** 'stipri snigt' Lubānā (ME II 448) un

'snigt lielām sniegpārslām' Mārcienā (vġ, *kā nu sniēks le'ķē, nāk lejā liēlām le'ķēm. va'ķēr ār le'ķēja vienu strēķit'i* Apv.); sal. *leķēt* 'triept, tašķīt (ar ko lipīgu)', piem., Kalupē (KIV I 561), līdzīgi Zasā (ME); sk. arī apv. *leķe* 'liela, mitra sniegpārsla', *leķis* 'sniega pika' nodaļā pārsla.

Vidzemes austrumos un Latgalē sastopams verbs *lepēt* 'snigt lielām, slapjām pārslām', piem., Lubānā, Praulienā (EH I 734), *lepūt* Kalupē (*suōka šņiks l'ēpiēt, to vysys acs āizl'ēpieja* KIV I 562); sal. *lepēt* 't. p.' Nautrēnos (*nu ir ļēpei!* Apv.), Tilžā (TIA 76; ME II 538, no rakstu avota) un *lept* 'lipt; ķept (arī par sniegu)', piem., Zaubē (par vārda cilmi sk. ME II 538).

Vārds *ļēpāt* 'snigt lielām pārslām' Jaunpiebalgā (ME II 539, 540), šķiet, atvasināts no vārda *ļēpas* 'lielas, slapjas sniegpārslas'.

Verbs *pļokāt* 'snigt lielām, slapjām pārslām' Braslavā (Apv.) ir sekundārs atvasinājums no *pļoka* / *pļuka* 'pika': sal. *sniēgpļoka* 'mitra, liela sniegpārsla' Vainižos (VIV II 350; plašāk sk. nod. pārsla).

Pie onomatopoētiskas cilmes vārdiem un aizguvumiem no igauņu valodas E. Kagaine, atsaucoties uz S. Raģes rakstu, min vārdu *lořcēt* 'snigt (par slapju sniegu)' Valkā, *lořcēt* 't. p.' Mazsalacā, kam blakus sastopams arī *lořcis* 'slapjš sniegs' Valkā. Par izplatību Vidzemē liecina *lorcāties* 'šļakstēt, šļakstīties' Jeros, Rūjienā u. c. (sk. Kagaine 2004, 133, 134); sal. ig. *lōrts*, *lortsakas*, *lartsakas* 'dicker Regentropfen, breite Schneeflocke', *lařsima* 'klatschen, patschen, durch d. Koth gehen', interj. *lařts!* (Wied. 459, 524; plašāk par vārdu semantiku latviešu un igauņu valodā sk. Kagaine 2004, 133, 134).

pārsla

Vārds **pārsla**, arī **sniegpārsla** 'krītoša sniega sīka daļa; dažādas formas sniega kristālu veidojums' ir literārs (LLVV VI₁ 396, VII₂ 59; hidromet. termins **sniegpārsla** HTV 272; angļu *flake*, v. *Flocke*, kr. *снежинка*), izloksnēs tas ir plaši sastopams; intonatīvie varianti: **pārsla**, piem., Bauskā, Bēnē, Dundagā (**sniēgpārsal lēnam krīt zeme** Apv.), Ērgemē, Svētcieņmā, Vidrižos (ME III 176, EH II 211, ĒIV II 560), **pārsla** Bebreņē (*Ziemā spīdošās ledus pārslīņas sniegā ir raganas kauli*. LTT III 1707), Kalupē (KIV II 158) u. c.

Izloksnēs fiksēts arī **pērsla**, piem., Āraišos, Drustos, Piebalgā, Rankā, Sinolē (*mozas sniega pērsliņas krīt* Apv.) Zaubē, **pērsla** Limbažos, Salacā, **pērsla** Dunikā (ME III 210, EH II 229), Līvberzē (reti LPA); **sniēgpērsla** Vainižos (VIV II 350); ar *r* zudumu (*sniega*) **pēsla** Varakļānos (ME III 211; sal. *pēsli* U 1872, 197, bez sīkākas vietas norādes) un **pēza** 't. p.' Smiltēnē (radies no **pē(r)sa?* ME III 211).

Nosaukums atzīmēts jau 18. gs. rakstu avotos (*pārslas* St. 1789 I 185, II 245; 'Flocken von Asche, von Schnee' U 1872, 184).

Cilmes ziņā latv. **pārsla**, **pērsla** 'sniegpārsla; arī pelnu plēnes' radn. *pērsēt* 'pārklāties ar sarmu', tālāk saistīti ar kr. *nopox* 'pulveris', *npax* 'putekļi, pīšļi', *nepxomъ* 'blaugznas', čehu *pršeti* 'līt', poļu *pierszyć* 'līnāt, smidzināt' utt. (sīkāk par etim. sk. ME III 176, LEV II 22).

Vārdam **pārsla** resp. **pērsla** ir vairāki atvasinājumi: adj. **pārslains**, **pērsļains**, **pērsļājs** (ME II 176, EH II 229).

Reģistrēti arī sekundāri verbi (parasti ar nozīmju niansēm): **pārslot** 'snigt retām pārslām' (LLVV VI₁ 399; **sniegs lēni pārslō** LVV 557); sal. 'lēni snigt' Aucē (LPA); **pārslāt** Stelpē, Vestienā ('in grossen, undichten

Flocken schneien' ME III 176), *pārslēt* (EH II 211), *pērlāt* Drustos, Vecpiebalgā ('snigt mazām pārslām' ME III 210), *pērluot* (EH II 229), ar *r* zudumu *pēsluot* 't. p.' (U 1872, 197, ME III 211); sal. *pārpērlāt* ('vorübergehend in kleinen Flocken schneien' ME III 169).

No vārda *sniegs* atvasināts nosaukums *sniegun* 'sniegpārsla' reģistrēts Kuršu kāpās (Kur. W. 73), kas pārņemts no liet. apv. *sniegunē* 't. p.' (Ķelmes raj. u. c. LKŽ XIII 254).

Nosaukumi, kas raksturo sniegpārslas pēc to lieluma, mitruma, snigšanas ātruma u. tml., parasti ir aprakstoši un radušies semantiskā attīstībā. No semantiskās motivācijas viedokļa var izdalīt vairākas vārdu grupas. Piemēram, 'plāns, viendabīgs (vielas, masas) veidojums' → 'sniegpārsla':

(*sniega*) *plēgas* 'lielas' sniegpārslas' Dundagā (*rētas sniega plēgas kaisās uz zemi* EH II 292; *snieg plēg i dikt viēgliš un coūrređzams* Apv.), Kandavā (*tig liēls plēgs krīt* VLIR VIII 272). Sal. apv. *plēgas* 'pelnu plēnes; blaugznas; auzu pelavas' Ārlavā (Sasmakā ME III 338); *radies* laikam fonētiski no vārda *plēkas*;

(*sniega*) *plēksnes* 'lielas sniegpārslas' Stelpē (*sniegs sniga plēksnītēm* EH II 292), Kursīšos un Ugālē (LPA). Sal. *plēksne* 'ļoti plāns, neliels .. viendabīgs veidojums' (*pelnu p., ledus p., sniega p.* u. tml. LLVV VI₂ 264; vārda cilmei vairāki skaidrojumi: no verba *plēst* vai *plest*, sk. LEV II 63);

(*sniega*) *plēnes* 'sniegpārslas' (U 1872, 205); 'sniega kārtiņa' Lizumā (ME III 339). Sal. *plēne* 'viendabīgs, plāns sadegušas vielas veidojums; plēksne' (St. 1789 I 199, U 1872, 205; LLVV VI₂ 266; par radn. ar vārdu *pelni* sk. LEV II 36).

'salipsis (masas) veidojums, pika' → 'sniegpārsla; sniega pika':

(*sniega*) *ķēpa* 'sniega pika; (liela, slapja) sniegpārsla' (LP IV 144, V 134, ME II 366), *ķepe(s)* 't. p.' (*snieg lielās ķepēs* U 1872, 108) Aizupē, Saldū (ME II 367), Jaunpilī, Kursīšos (LPA), Rendā (*snieks krīt liēlam ķepēm* ELA), (*sniega*) *ķep(j)i* 't. p.' Sventājā. Sal. *ķēpa, ķepe, ķepis* 'pika' (ME II 366, 367).

Par minēto vārdu plašāku izplatību liecina aprakstošie nosaukumi *ķēpainš sniegs* (EH I 696, no J. Janševska darba) un *ķepīgs sniegs* 'slapiš, mīksts sniegs' (LLVV IV 534); sal. *ķepīgs* 'mīksts, lipīgs (par kādu masu)' (LLVV), arī *ķēpīgs sniegs*, piem., Zebrenē (LPA); cilmes sakarā sk. arī *ķept, ķepēt* 'snigt (par slapju sniegu)' un *ķēpāt* 't. p.' nodaļā snigt.

Ar piedēkli *-al-* atvasinātais nosaukums (*sniega*) *ķēpalas* Nīcā (ELA), iespējams, tiek lietots plašāk: saliktenis *ķēpalsniēgs* fiksēts Dundagā (*ziņgs skrej un mēt ķēpalsniēg rages* Apv.); sal. *ķēpala* 'māla pika u. tml.' Bērzaunē, Naudītē (ME II 366). Reģistrēti arī atvasinājumi ar *ķēp-*: *ķēpāji* 'lielas sniegpārslas slapjdraņķa laikā' Vecsaulē (EH II 374), (*sniega*) *ķēpalīni* 'sniegpārslas' Ērgļos (U 1872, 106); sastopams arī 19. gs. rakstu avotos (U 1880, 630); plašāk sk. *ķēpa* 'slapjdraņķis'.

Atbilstoši vārdi ir arī lietuviešu valodā: sal. liet. *ķēpis*, dsk. *ķēpai* 'lielas sniegpārslas; pavasara salna', *ķepėti, ķēpti* 'lipt; snigt', 't. p.' (LKŽ V 580, 582, 590).

Ar vārda nozīmes pārnese radies arī nosaukums *ķoplas* 'lielas, slapjas sniegpārslas' Stendē (*sniegs snieg lielām ķoplām* EH I 707); sal. adj. *ķopls* 'tāds, kas mīksts un lipīgs (arī par sniegu)' Popē (*viš /sniegs/ jau nāc zem tāt ķopļs, viš ne-krūt nuo kuōķem nuōst* Apv.). Sal. *ķopla(s)* 'mitras masas pika(s)' Kandavā (VLIR VIII 268), kā arī citur Ziemeļkurzemē (piem., *dubļu ķoplas* EH I 707). Cilmes ziņā minētie

nosaukumi (ar tāmnieku izloksnēm raksturīgo patskani *o* saknē) saistāmi ar vārdiem *ķeple* 'pika, masa' Kandavā (VLIR VII 268), kam pamatā verbs *ķept* 'lipt (arī par sniegu)'.

Līdzīgs vārda nozīmes pārnese vērojams lietojumā *leķe* 'liela, mitra sniegpārsla' Mārcienā (*nu gòn sniēg liēlām leķēm. viēna leķe u.skrita mu'n uz daguna* Apv.) un *leķis* 'sniega pika' Lizumā (ME II 448). Sal. apv. *leķe, leķis* 'lipīga (dubļu, mēslu) lēkšķe', piem., Aknīstē, Bērzaunē, Lubānā, Piebalgā, Sunākstē (ME, EH I 732), Kalupē (KIV I 561), kas līdz ar apv. *ļeka* 'lēkšķe', iespējams, aizgūti no ig. *lākk* ('Kot' ME II 534).

Par literāru tiek uzskatīts nosaukums (*sniega*) *lēkšķe* 'liela, slapja sniegpārsla' (*lēkšķēs salipsis sniegs, lēkšķēm snigt* LLVV IV 642), kas sastopams arī izloksnēs, piem., *lēkšķe* Naudītē (ME II 457), kā arī adj. *lēkšķains* (*.. apsniugušu ar lēkšķainuo, mīkstuo marta sniegu* ME II 448; LLVV IV 642). Hidrometeoroloģijā par terminu pieņemts aprakstošais nosaukums *sniega lēkšes* (кр. хлопья снежные HTV 161).

Izloksnēs fiksēti vēl citi varianti, piem., (*sniega*) *lēkšas* Bērzaunē, Vecpiebalgā (ME), Zebrenē (LPA); *lēkšņa* 't. p.' Drustos (*lielām lēkšņām snigt* Etn. IV 130, ME), arī *lekšņa* (*ar lielām lekšņām snigt* Etn. IV 130, ME II 448); sal. *lēkšāt* 'snigt lielām pārslām' Valmierā (*sniegs lēkšā* ME II 458).

Sal. *lēkšķe* 'mēslu pika; salipusi matu, vilnas šķipsna u. tml.' (LLVV IV 642), arī *lēkša, lēkšņa, lēšķe, lēšķis* u. c. var. (sk. ME II 457, 462, EH I 737, 739; sīkāk par vārda etim. ME).

Ar vārda nozīmes pārnese radies arī nosaukums *lēšne* 'sniegpārsla' (*sniega lēšnes sašķīda smalkuos putekļuos* ME II 462, bez avota norādes); cilmes ziņā sal. *lēsa*, kas sastopams Vidzemē ar plaši sazarotu semantiku: 'peldoši ūdensaugi', piem., Drabešos; 'smaga,

pikaina, slapja zeme' Drabešos, Sērmūkšos u. c. (sk. U 1872, 139, ME II 462, EH I 738).

Šajā semantiskajā grupā iekļaujams arī nosaukums *ļēkas* 'lielas, slapjas sniegpārslas', kas reģistrēts, piem., Tīrzā (*sniegs nāca lielām ļēkām* ME II 534) un arī Zemgalē Slampē (LPA). Sal. *ļēka* 'pika' Naudītē u. c. (cilmes ziņā laikam ir aizguvums no ig. *lākk* 'Kot' ME II 534).

ļepa 'sniega pika; slapja sniegpārsla' Lizumā (*sniegs nāca ļepām zemē*), Lubānā, Smiltēnē (ME II 537); ar garu saknes patskani *ļēpas* 't. p.' Rūjienā (*sniegs nāca lielām ļepām* RN 202), Taurenē (ME II 539), sekundārs ir (*sniega*) *ļēpatīni* 'lielas sniegpārslas' Rūjienā (ME II 539; *ļēpatīni krīt, cits saka – nabaga kumāksi* RN 202).

Arī nosaukumi *ļepas*, *ļēpas* 'sniega pikas; sniegpārslas' laikam radušies ar nozīmes pārnese: sal. *lepe* 'pika; gabals' Tīrzā u. c. (ME II 452); *lēpes* 'mēslu pikas' Jelgavā, *lēpene* 'pika; masa' Aizputē (par cilmi sk. ME II 461); varianti ar *ļ* radušies vārda *ļept* 'lipt, ķept' ietekmē (*ļept* reģistrēts Zemgalē, Vidzemē; sal. arī *apļept*, *apļepēt* EH I 100).

Par vārda plašāku izplatību Vidzemē liecina arī atvasinājumi: *ļepēns* 'slapja, lipīga sniegpārsla' (ME II 538, bez avota norādes), adj. *ļepēns* (sniegs) 'ķepīgs' un *ļepīgs* 't. p.' Zaubē (ME II 537, 538), *ļēpains* (sniegs), piem., Drustos, Jaunpiebalgā (ME II 539).

Ar nozīmi 'lielas, slapjas sniegpārslas' reģistrēts apzīmējums *sniega pikas* Dunalkā, Liepājā, Līvberzē, Zebrenē, Zlēkās (LPA).

Bieži sastopams arī lietojums adverbā nozīmē (*snigt*) *pikām* 'snigt vienkopus (masā)', arī *piku pikās* 'gabaliem', piem., Alojā (*Ja sniegs krīt pikām, tad mīrs daudz vecu cilvēku*. LTT III 1712), Ērgemē (*tādām liēlām pikām nāca snieks zemē. Vēcgada vakarā nāca pikū pikās snieks*. ĒIV III 81), Džūkstē (*slapš snieks nāk liēlām pikām* ELA), Užavā (*snieks snieg*

pikām viēn LPA), Zlēkās. Parasti vārdkopu *sniega pika* lieto ar nozīmi 'neliels, blīvs, apaļš veidojums; gabals' (ME III 213, LLVV VI₂ 172), ko sastop arī jau vecākos rakstu avotos (*sniega pika* 'Schneeballen' St. 1789 II 519; *sniega pika* vai *piks* U 1880, 630) un folklorā (*man iesviede kumeliņš sniega piku kamanās*. Sarkaņos BW 7487; *Ja uz sētas stabiem sniegs lielām pikām stāv, tad būs sēņu gads*. Cenā. LTT III 1716); sal. adj. *pikains sniegs* (sīkāk par etim. sk. ME III 213, LEV I 46).

Aprakstošais nosaukums *sniega picka* 'sniegpārsla', kas atzīmēts Priekulē (EH II 230), laikam attiecas uz lielām, slapjām sniegpārslām: sal. *picka* 'pika' Dunikā, Ezerē u. c. (ME III 211, EH II 230; vārds *picka* varbūt radies, kontaminējot *pika* un *piciņa* ME).

Vērojams, ka arī citos gadījumos nozīmes 'lipīgas masas (dubļu, mēslu u. tml.) pika', 'sniega pika', 'liela, slapja sniegpārsla' ir cieši saistītas; sal. (*mālu, sniega*) *pļekans*, arī *pļekata* 't. p.' Alūksnē (ME III 368), adj. *pļekatains* (*sāk krist slapjš, pļekatains sniegs* EH II 307, no rakstu avota) ir atvasināti no vārda *pļeka* 'dubļu, govju, mēslu pika, čupa', kas sastopams Vidzemē (ME, EH II 307), piem., Ērgemē (ĒIV III 116), un laikam ir onomatopoētiskas cilmes.

Līdzīgi motivētais nosaukums *sniegpļoka* 'mitra, liela sniegpārsla' sastopams Vainižos (VIV II 350); *pļokāt* 'snigt lielām, slapjām pārslām' Braslavā; sal. *pļoka* 'lipīgas masas pika', piem., Jeros, Limbažos, Salacā, Vainižos (EH II 308), arī Dundagā (*dubļu pļoka* ME III 371), Stendē (Mund. St. I 65); sal. (*sniega*) *pļuka* 'pika' Dunikā (EH II 309); ar nozīmi 'slapjdraņķis' Nīcā (*nu šuodiēn ritīga pļuk^a – snieks a liētu nāk zemē. pļuk^a – atkusnⁱs. saļst un līst. ne-kuŗ nevaŗ braukt ne a ratiēm, ne a ragūm. tāt pļuka laīks* Apv.). No Lejaskurzemes vārds reģistrēts arī 17. gs. rakstu avotā (*sniegs nokritis kāda pļuka* Lj. 1685, 194); sal. arī *dubļu*

pļuka Dunikā (EH).

Savukārt nosaukums *sniega pīte* pagaidām reģistrēts tikai ar nozīmi 'sniega pika' Ziemeļkurzemē: sal. *pārskrej manis kumeliņis, sniega pītes mētādams* Sarkanmuižā (BW 29826), Ventspīlī (BW 29962). Sal. *zemes pīte* 'pika, kunkulis' minēts jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 54, 160, Lj. 1685, 259); vārdam reģistrētas arī vēl citas nozīmes (par cilmi sīkāk sk. ME III 235, LEV II 46).

Ar nozīmi 'sniega pika' izloksnēs lieto arī aprakstošo nosaukumu (*sniega*) *bumba*, piem., Dundagā (*no mīkst sniēg saspīēž sniēg buṃb. a sniēg buṃbam iēt uz sniēg kār!* Apv.), Liepājā, Pāvilostā (LPA); sal. *buṃba* 'apaļš priekšmets; (zemes) pika u. tml.' (radn. liet. *bámba* 'bumbulis', sīkāk par cilmi ME I 349, LEV I 153).

Kuršu kāpās reģistrētais sniega pikas nosaukums *sniegebals* ('Schneeball' Kur. W. 72) kalkots no vācu valodas; ģermānisms *balis* 'bumba' minēts latviešu 19. gs. rakstu avotos (U 1880, 93).

Nosaukums *kūgele* 'sniega pika' Užavā (*ziēmā bērņ mētajas a kūgeleṃ* LPA) ir aizguvums no vācu *Kugel* 'lode, bumba'.

Ar nozīmes pārnese veidots arī Vidzemē lietotais nosaukums *kungulis* 'sniega pika; zemes, smilšu kunkulis', kas reģistrēts Alojā, Mazsalacā, Rūjienā (U 1872, 127), Naukšēnos (ME II 315); sal. *sniega kungulis* (U 1880, 630).

Sniegpārslām konstatēti arī vairāki m e t a f o r i s k i nosaukumi, kurus parasti lieto salīdzinājumos:

arāja kumūsi 'lielas sniegpārslas' Dignājā (Ind. 65);

bābu kumuōsi, bābiskie kumuōsi 'mitrs sniegs, kas snieg lielām pārslām, pikām' Tilžā (TIA 76), *bābu kumūsi* Dignājā (Apv.);

bajāra kumāsi 'lielas sniegpārslas' Nīcā (*snieks krīt kā bajāra*

kumāsi – liēlas pikas. *bajāra kumāsu ēd maīzi, ja liēlu kumāsu kuōž* Apv.);

nabaga kumāksi 'lielas sniegpārslas' Rūjienā (RN 202);

ubaga kumāsi 't. p.' Rīgā (EH I 673);

vēcasmātes kumuōsi 't. p.' Sinolē (*vei, k^oā nu n^oāk sniegi, skatiēs, k^oā vacāsm^oātes kumuōsi!* Apv.).

Sal. *kumoss* 'neliels ēdamā gabals; nokosts ēdamā gabaliņš' (LLVV IV 484), apv. *kumāss* 't. p.', piem., Ērgemē (ĒIV II 139), arī 'zemes pika' (ME II 310; par vārda etim. sk. ME II 313, LEV I 442). Vārdu savienojumam *dzēguzes kumuoss* un *nabaga kumuoss* (*kumāss*) ir arī nozīme 'maizes gabaliņš, kas ēdot paliek pāri' (EH I 673). Kopīgā motivējošā pazīme ir līdzība pēc formas, lieluma.

Arī lietuviešu valodā (lielas) sniegpārslas dēvē par bābu, ubagu vai vilku kumosiem: sal. *bóbos kásniai*, piem., Paņevēža (LKŽ I 958), *úbagu kásniai* 'sniega pikas; sniegpārslas' Šauļos u. c. (LKŽ V 380, XVII 348), *vilko kásniais drēpinti* Plūņģes raj. (LKŽ II 689), *vilko kásniai* Palangā u. c. (LKŽ XIX 385), sal. liet. *kásnis* (dsk. *kásniai*) 'kumoss'.

Par sniegpārslu nosaukuma motivējošo pazīmi izvēlēts arī salīdzinājums ar putnu spalvām (pūkām): sal. *cīruļgalvas* 'lielas sniegpārslas' Smiltēnē (ME I 392), kas daļēji radies arī tādu nosaukumu ietekmē, kuros laikapstākļu raksturošana saistīta ar gājputnu atgriešanos; sal. *cīruļputenis* 'īslaicīgs sniegputenis, parasti vēlā pavasarī' (LLVV II 203).

Līdzīgi nosaukumi sastopami arī poļu valodā: sal. *ptasie tby, wróblowate tby* 'lielas sniegpārslas' (Kup. 84) – burtiski 'putnu galvas', 'zvirbuļu galvas', poļu *leb*, dsk. *tby* (sar.) 'galva'.

putenis

Vārds *putenis*, arī *sniegputenis* 'sniega pārvietošanās stipra vēja iedarbībā; laikapstākļi, kam ir raksturīga šāda sniega pārvietošanās' ir literārs (LLVV VI₂ 484, VII₂ 59; LVV 661; hidromet. termins *putenis* HTV 242; angļu *snow-storm*, v. *Schneegestöber*, *Schneetreiben*, kr. *метель*), plaši sastopams izloksnēs un dainās, piem., Dundagā (*bi uznācs briēsmigs puītēns, tāds sniegpuītēns, ka zēm a debēš griēdēš kuōpē* Apv.), Ērgļos (*lācīts gul kalniņā, putenīts putenēja* BW 8060), Ērgemē (*kūr tādi sniegi varēši sarastiēs, ne-maz tāt putenis nāu bīš* ĒIV III 170), Medzē, Stendē (Mund. St. II 21), Vainīžos (*pēbrāls i puteņmēness* VIV II 232), Valtaiķos.

Tautas ticējumos sniegputeni saista ar ļaunajiem gariem un burvjiem (*Ja putina stiprs putenis, tad velnam kāzas*. Bebreņē; *Kad liela vētra un sniega putenis, tad ragana nomirusi*. Elejā; *Kad liels putenis sacēļas, tad esot kāds burvis vai ragana nomirusi*. Smiltēnē. LTT III 1504), savukārt dainās dzied par putni kāzām puteņa laikā (miglu rītā u. tml.), sal.:

Sniedzīņš sniga, putināja,

Meža putni kāzas dzēra ..

Bārtā, Kuldīgas apr. (BW 2685, 2)

Pēc puteņiem prognozē nākamā gada ražas, puteņi vēstī arī laikapstākļu maiņas (*Ja Vastlāvjuoš nebi puteņa, ta nebi miežu gac*. Ērgemē ĒIV III 170; *Ja puteņi sniegu piedzen klēts priekšā, tad bagāta vasara*. Lubānā. LTT III 1715; *pēc puteņa laiks paliēk mīksts*. Liepājā LPA; *Ja ziemā irbes nāk mājās, tad gaidāmi puteņi*. Trikatā. LTT II 627).

Galvenokārt augšzemnieku izloksnēs nosaukumu lieto ar piedēkli *-in-*: sal. *putines* Latgalē (EH II 338), *putinis*, piem., Aknīstē, Biržos Neretā (EH II 338), Kalupē (KIV II 279), Tilžā (TIA 76), Barkavā (LPA); tā arī Lejaskurzemē, piem., Dunikā, Rucavā (EH; *bij putinis, vēš mīlziņs, buņas salietas, putenis un snieks, un saļs* Papē) un Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 76; sal. *putin* Kur. W. 66).

Saliktenis *vējputenis* reģistrēts plaši, piem., Asūnē (LTT IV 2011), Dundagā (Ģipkā LPA), Kalncempjos (*dūorss ap sāuli vai mīenesi – uz*

nagāisīm, vėjputeņīm vai āukstumīm Apv.), Vecpiebalgā (*Ja kaķis plēš .. kādu priekšmetu, tad gaidāms vėjputenis*. LTT II 779), *vē(j)putenis* Stendē (Mund. St. II 12), *vėjputinis* Bebreņē (EH II 775), Kalupē (*vėjpu'īni pavasarā vai rud'īniē* KIV II 552), Tilžā (TIA 76), Zasā (*Vėjputiņa laikā velna māte purina savus spilvenus*. LTT III 1504), *vėjputne* Lubānā (*es piedzimu vėjputnē* BW 1194, ME IV 552), Nirzā (LPA), *vėjputnis* Kalupē (KIV II 552).

Nosaukums *putenis* un tā varianti sastopami jau 17./18. gs. rakstu avotos: sal. *putenes* ('ungestüm Wetter' Lettus 1638, 75), *putins* ('das Stümen', *putin'-gaiss* 'ein ungestüm Wetter' Lj. 1685, 206), *vēja putni* ('das Schneetreiben' Phras. 1638, 379), *vēja-putins* ('das Schneetreiben' Lj. 1685, 206); sal. *putenis* (St. 1789 I 214), *vēja putenis* (St. II 519), (*sniega*) *putenis* (Dravn. 1913, 380).

Vārds *putenis* atvasināts no *putēt* (ME III 440, LEV II 94), kam jau vecākos rakstu avotos reģistrētas nozīmes 'celties putekļiem, arī sniegam' (sal., piem., *putēt* 'stāuben, stühmen', arī *aizputēt, aizputēts ceļš* 'verstühmter Weg', *saputēta vieta* 'wo der Schnee hoch zusammengetrieben ist' St.1789 I 214).

Ar nozīmi 'puteņot' literārajā valodā un izloksnēs lieto arī verbu *pūst* (parasti 3. pers., LLVV VI₂ 474) un *sapūst* (LLVV VII₁ 234), piem., Popē (*sapūst sniāg* Apv.), Sakā (*vēš sapūts kupēns* LPA).

Blakus vārdam *putenis* sastopami arī vairāki atvasinājumi: adj. *puteņains* 'tāds, kad ir putenis (par laikapstākļiem)', *puteņains laiks* (ME III 440, LLVV VI₂ 484), apv. *putenains*, arī *puteņaiņš*, piem., Ērgemē (ĒIV III 170), *putenēns* 't. p.' Jeros (EH II 338), adj. *vėjputņainis* Kalupē (*vėjpu'ņaiņa nakc* KIV II 552).

Sekundāri verbi: *puteņot* 'pārvietoties stipra vēja iedarbībā (par sniegu)' (LLVV VI₂ 484), *putināt* 'strauji, lielā daudzumā pārvietot

sniegu (par vēju)' (LLVV VI₂ 485), piem., Dundagā (*putņē diān un nakt coūr. viš cēļ bi azvīkt ciēt* Apv.), Ērgemē (*isgāšnakt jāu te putināja. saputināc i viss* ĒIV III 170). Rakstu avotos un izloksnēs reģistrēts arī **putenēt**, piem., *sniegs putenē* Bērzē, Ezerē (*putenēja* BW 29963), Nīkrācē, Skrundā (ME III 441, *snieg un putenē* FBR XIII 105), Bērzaunē, Lubānā (LTT IV 1785), Plāņos (LTT III 1504), Mārcienā (Apv.), **putiņot** Nīcā (*sniedzīņš sniga, putiņoja, meža putni kāzas dzēra* BW 2685, 1).

Blakus prefiksālajam verbam **aizputināt** ar to pašu nozīmi lieto arī **aizpūst**, **aizvīkt**, piem., Dundagā, Popē (Apv.).

Ar vārdu *putenis* (*putinis*) darināti arī vēl citi nosaukumi (salikteņi un vārdkopnosaukumi), kas reģistrēti ar nozīmju niansēm: sal. **cīruļu putenis**, **cīruļputenis** 'Islaicīgs sniegputenis, parasti vēlā pavasarī' (LLVV II 203), piem., Dundagā (*cīrvēļ putēns uznāk pūsar pa tuō laīk, kad cīrvēļ nāk māļes* Apv.), Piltenē (*cīruļputeņš i aprīli* LPA), Vainižos (*ta nu gaīn uznāc cīruļputeņš. zāl jōu mētas zaļš, bet puteņš griēžas kā nelabeš* VIV I 125), **cīruļvējputinis** Kalncempjos (*cēirūļviejputins ir uz pavesera pusi, mārta ūtrā pusē* Apv.); **melnie puteņi** 'putenis kailsalā vai arī kad maz sniega' Smiltēnē (LTT III 1504); **maizes puteņi** un **pelu puteņi** Suntažos (*puteņi priekš Metiņiem ir maizes puteņi, puteņi pēc Metiņiem ir pelu puteņi* U 1872, 216); **Metēņa putenis** (*.. pēc ilga bezsniega laika pie mums sagriezies īsts Metēņa putenis. Vējš kauc un plosās ap namu stūriem*. V. Plūdonis III, 1978, 96); **svečputenis** 'putenis ap 2. februāri – Sveču dienā' Piltenē, Puzē (*svečputens un ta japīl lāstēkaīn, la vismāz gaīls var dabūt padzērt*), Vainižos (VIV II 379) u. c.; **Vaslāvputenis** Vainižos (*vaslāvputeņš ar i paša pebrāl sākuma* VIV II 232); sal. *Vastlāvjī* 'seni latviešu ziemas aizvadīšanas svētki; meteņi'

(LLVV VIII 328).

20. gs. otrajā pusē latviešu rakstu avotos, retumis arī izloksnēs ar krievu valodas starpniecību ienākuši daži aizguvumi. Piemēram, latv. *burans* 'spēcīgs, auksts vējš, kas paceļ sev līdzīgu irdeni sniegu (dažreiz kopā ar smiltīm) un parasti pāriet sniega vētrā' (LLVV II 143; arī hidromet. termins HTV 53, reģionālisms) pārņemts no kr. *буран* 'пурга, степная выюга, мятелица, при северном, сильном ветре' (Даль I 142), ko lieto arī krievu zinātniskajā terminoloģijā (HTV 363, *буран* – метель, снежная буря Сл. в 35) un kas ir aizguvums no tjurku valodām (sk. ЭСРЯ I 243).

Galvenokārt izloksnēs gar jūras piekrasti zvejnieku leksikā ienācis aizguvums *puŗga* 'putenis; nejauks laiks', piem., Liepājā, Užavā (*bi uznākus tā puŗg, – nu vis cēļ i āzpūst* LPA); pārņemts no kr. *пырга* 'метель, выюга, снежный вихрь; снег с дождём, при ветре; мелкий дождь с сильным и холодным ветром' (Даль III 539), kas ir arī hidrometeoroloģijas termins (HTV 363; Сл. в. 148); krievu valodā tas aizgūts no kareļu *purgu*, somu *purku* 'putenis' (ЭСРЯ III 408).

kupena

Vārds (*sniega*) **kupena**, arī **sniegekupena** 'sniega kaudze, kas izveidojusies parasti vēja iedarbībā' ir literārs (LLVV IV 492, VII₂ 58; arī hidromet. termins HTV 148; angļu *snowdrift*, v. *Schneehaufen*, *Schneewehe*, kr. *снежный сугроб*).

Pēc tautas ticējumiem lielas sniega kupenas pareģojot bagātu ražu (*Ja sniegs krūmos, sētmalēs un ap mājām sametas lielās kupenās, tad vasaru būs bagāta raža. Kacēnos; Ja sniegs ziemā sasnieg pie sētām lielās kupenās, tad sagaidāma laba miežu raža. Meirānos. LTT III 1715*).

Nosaukums plaši sastopams folklorā un izloksnēs, piem., Meirānos (*spoži, spoži saule spīd baltā sniega kupenā BW 8218; Ja ziemā lielas sniega kupenas, tad nākošā vasarā tikpat lielas ir labības ķirpas. LTT III 1715*), Nīgrandē, Rucavā (ME II 317), Sakā (*sapūstas liēlas kupenas LPA*), Sinolē (BW 8195), Valkā (*Ja ziemā dziļas sniega kupenas, tad lietaina vasara. LTT III 1710*).

Tiek lietoti arī vēl citi minētā nosaukuma varianti, piem., **kupana** Sesavā, Valmierā, Vecpiebalgā (ME II 317), Aknīstē, Aulejā, Biržos, Sunākstē, Varakļānos (EH I 676), Kalupē (KIV I 533), Sinolē (*šūogad dziļa ziema – lielas sniega kupanas Apv.*); **kupene** Ainažos (LTT III 1714), Džūkstē (Pas. XIII 385), Jaungulbenē (LTT III 1714), Raunā (VLIR III 172), Sēlpilī (LTT II 670); **sniegekupene** Alojā (*Ja ziemā lielas sniegekupenes, tad vasarā lielas labības kaudzes. LTT III 1714*); **kupenis** Dundagā (dsk. *kupiņ; sniegs li kaklam, kupiņ li pažuōblēm Apv.*), Ērgemē (ĒIV II 148), Jeros, Mazsalacā (EH I 676), Salacā (ME II 317), Snēpelē (BW 27957), Valkā (VLIR VIII 33) u. c.; **sniē(g)kupenis** Stendē (*g līdzskaņa k priekšā asimilējies un zudis, Mund. St. I 114*); **kupina** Barkavā (LPA), Raunā (VLIR III 172), Vestienā (EH I 676), arī Kuršu kāpās (*sniege kupin Kur. W. 72*).

Sēlijā reģistrēts atvasinājums ar piedēkli **-tn-**: **kupatna** Bebreņē (sal.

kupotna, arī *kupatna* FBR XVII 58 un *kupetna* Kaldabruņā EH II 676).

Nosaukums *kupina* 'sniegunupena' atzīmēts jau 17. gs. rakstu avotos (vējš *tādu kupin' / pulk' snieg' / sapūtis* Lj. 1685, 203); 18. gs. avotos minēti varianti *kupene*, *kupens* (St. 1789 I 124, II 519), 19. gs. – *sniega kupenis*, *kupana* (U 1880, 630), 20. gs. sākumā – *kupenis*, dem. *kupenītis*, adj. *kupenains* (Dravn. 1913, 584).

Cilmes ziņā latv. *kupēna* (*kupene* un var.) 'sniega kaudze' radniecīgs ar apv. *kupata* '(siena) gubiņa; stirpiņa' Bebrenē, Dvietē, Kalupē u. c. (sk. LVDA 155, 157), kas minēts 18. gs. rakstu avotā no Augšzemes (St. 1789 I 124); sal. arī liet. apv. *kūpana*, *kūpena* 'guba; šķipsna', *kūpeta* 'siena, salmu guba, kaudze' (LKŽ VI 919, 922); saistīti ar verbu *kupt* 'salīkt; sagumt' (stīkāk par etim. sk. ME II 317, LEV I 445).

Sekundāri atvasinājumi ir adj. *kupenains* 'tāds, kur ir daudz kupenu' (LLVV IV 493), arī *kupenains* 't. p.', piem., Salacā (ME II 317) un verbs *kupēnuot* 'veidoties kupenām (par sniegu)', piem., Kūdumā (EH I 676).

Šķiet, no vārda *kupana*, pagarinot uzsvērtās zilbes īso patskani nebalsīga līdzskaņa priekšā, radies nosaukums *kūpana* Cesvainē un Mēdzulā (EH I 684, ^ = / int.; nosaukums reģistrēts arī 20. gs. 30. gadu rakstu avotā EH); minētais pagarinājums sēliskajās izloksnēs parasti ir kāpoši intonēts (sk. Latv. dial. 264, 265; Poiša 1999, 19).

Nosaukums *kapana* 'kupena' Kaunatā (*žimā vīejš sanas lālys šnīga koponys* ELA), iespējams, radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. *kapana* 'neliels, garens siena krāvums' Kaunatā, Maltā, Rundēnos u. c. Latgalē (LVDA 69. k.).

Vārda nozīmes pārnese 'siena (labības) kaudze' → 'sniega kupena' vērojams arī vēl citos gadījumos: sal. (sniega) *gubas* 'kupenas' Dundagā (Ģipkā LPA).

Ar nozīmi 'sniegupena' 18./19. gs. rakstu avotos atzīmēts arī *gubens, sniega gubens* ('Schneehaufen' St. 1789 I 82), kā arī *gubenis* ('ein Schneehaufe' U 1872, 82), kas atvasināti ar piedēkli *-en-* no vārda *guba* '(siena, labības) krāvums, kaudze' (cilmes sakarā sal. arī liet. *gubā* 'guba; statņš' un latv. *gubt* 'salīkt, sagumt', sk. ME I 673, LEV I 321).

Izloksnēs sniegupenu apzīmēšanai fiksēts arī vārds *kāpa, kāpe*, piem., Gaviezē (*vētra saputinājusi vēsēlu kāpu /sniega/* ME II 191) un *kāpele*, piem., Dunikā, Nīcā (sk. ME, EH I 601); sal. *kāpa* 'vēja sanests smilšu paugurs' (LLVV IV 129; liet. *kopà* 't. p.'; par vārdu tālāku etim. ir dažādi uzskati, sk. LEV I 378).

Vārds *kāpa* 'sniegupena' un tā atvasinājumi semantiskā attīstībā ir ieguvuši nozīmi 'neliela bedre, iedobums sniegā resp. sniegainā ceļā', šī antonīmā nozīme reģistrēta Ērgļos (U 1872, 96), Bērzaunē, Dzērbenē, Gaujienā, Vecpiebalgā (ME II 191), *kāpa* Rankā (EH I 601), *kāpele* 't. p.' Dzērbenē (ME II 192). Ar tālāku nozīmi Vidzemē, Latgalē sastopams atvasinājums *kāpene* 'pavasārī uz ceļa redzamas vietas, kur jau nokusis sniegs', piem., Drustos, Lizumā, Mārcienā (*kūr plīks cēļs, tūr kākēņē. pa kākēņēni grūta brāukšana* Apv.), Piebalgā, Saikavā, Stāmerienā, Sunākstē u. c. (ME II 192, EH I 601), *kāpine* 't. p.' Barkavā, Pildā, Varakļānos (ME I 193, EH), Tilžā (TIA 76).

Ar nozīmi 'sniegupena' Latgalē sporādiski reģistrēts nosaukums *pusnis* Kalupē (*ka pasačēlās viejputni, sanas pušniš* KIV II 275). Cilmes ziņā saistāms ar verbu *pūst, putināt* (liet. *pūsti* 't. p.', *pustyti* 'putināt sniegu, smiltis u. tml.').

lāstekas

Nosaukums *lāsteka* (parasti dsk. *lāstekas*) 'no jumta lēni pīlošs ūdens, sasalis garenā formā' ir mūsdienu literārās valodas vārds (LLVV IV 607, LVV 433; arī hidromet. termins HTV 154; angļu *iceicle*, v. *Eiszapfen*, kr. ледяная сосулька, ледяной налёт).

Latviešu tautas ticējumos pēc lāstekām prognozē linu un labības ražu (*Ja ziemā pie jumtiem ir gaŗas lāstekas, tad vasarā būs gaŗi lini. Tirzā; Cik gaŗas ir ziemā pirmās lāstekas, tik gaŗi būs vasarā mieži. Vecgulbenē. LTT II 1030*); laikam tādēļ pastāv aizliegums lauzt lāstekas (*Ja sit lāstekas no jumta, tad jēri nepadodas. Jaunpiebalgā; Ka lauž no paspārnēm lāstekas, lopiem lūst kājas. Penkulē; No jumtiem nedrīkst lāstekas raut, tad jēri sprāgst. Skujenē. LTT II 1029, 1030*).

Izloksnēs nosaukums *lāsteka* ir izplatīts, taču vietumis tas ienācis no literārās valodas, piem., Lutriņos (lieto reti), Nīcā (*lāstēka irād grāmatu vārc* ELA); ziņu devēji atzīst, ka izloksnē parastāk lieto citu vārdu, piem., Ērgemē (*tādu vādu – lāstēka – es /senāk/ nēsu ne-maz dziŗdēš* ĒIV II 200), Kandavā (*pīlsētniēk gān tagat teic lāstēk^s* ELA), Rendā (*muŗns, puŗkam, smeķe lāstēkas, es sak – strūkla*).

Vārdam *lāsteka* izloksnēs atbilst vairāki intonatīvie varianti: *sal. lāstēka* Ērgemē (ĒIV II 200), *lāstēka* Pērkonē (ME II 424), *lāstēkas*, piem., Augstkalnē, Burtniekos, Dunalkā, Īslīcē, Kazdangā, Kursišos, Ropažos (ELA, LPA).

Sekundārs ir adj. *lāstekains* ('tāds, pie kā ir piesalušas lāstekas' LLVV IV 607, *reti*).

Reģistrēti vēl citi fonētiski un morfoloģiski varianti: *lāstaka* Medzē (*lāstakas pīļ*), Ulmalē (LPA), Ziemeŗi (*lāstaka – sasāls lada gobāls kuō topa* ELA), *lāstece* Priekulē (LPA), *lāstecis* Asītē, *lāstuka* Ziemupē (ELA), bet nosaukums *lēstēka* Rucavā radies ar asimilāciju no *lāstēka*.

Vēl daži sporādiski nosaukumi: blakus nosaukumam *lāstece* ar produktīvo piedēkli *-en-* darināts *lāstene* Priekulē (LPA), savukārt

nosaukums *lāstēkla* Puzē (*rō, lāstēķel – tas man iskūpei!*) atvasināts no *lāstēka* ar piedēkli *-l-*, veidojot formantu *-kl-*, līdzīgi kā *lāstekas* apzīmējumā *strūkla* Puzē (*nu i sasāls pažuôbeles strūkļel*).

Izloksnēs sastopams arī nosaukums ar īsu patskani *a*: *lastēkas* Cesvainē (U 1872, 135), Vecpiebalgā (EH I 721), Nīcā, Sakā u. c.

Nosaukumi *lāstēka, lāstece, lastēka* (un var.) ir salikteni, kam pirmā daļa skaidrojama ar vārdu *lāse*, apv. *lāsa* vai *lase* (sal. liet. *lāšas*), 'pile, piliens', bet otrā daļa *-tēka* (*-taka, -tece, -tecis*) ir atvasināta no verba *tecēt* 'plūst' pamatformas *tekt* (ME II 424, LEV I 502). Latviešu literārajā valodā verbam *tecēt* ir arī nozīme 'pilēt' (*Kad Sveču dienā no paspārnēm tek lāstekas, tad gaidāms silts pavasaris*. LTT IV 1787; LLVV VII₂ 474), līdzīgi arī izloksnēs, piem., Barkavā, Kalupē (*tēu nu nuošis lataka tak. jām svidri tak l'elòm lašòm* KIV II 496), Šķilbēnos (Apv.).

Blakus nosaukumam *lastēkas* ar *k : g* miju piedēklī radies fonētiskais variants *lastēgas* Jaunpiebalgā (ME II 424), Rankā (EH I 721), Lazdonā (ELA) un *lastagas* Burtniekos, Dzērbenē, Ērgļos (U 1872, 135), Raunā (VLIR III 172), arī Bērzaunē, Drabešos, Sausnējā (ME II 424), Mārcienā (Apv.), Sinolē (*pie jumtiem rūdās lada topas, kuo sàuc pàr lastagām* ELA), Vecpiebalgā (EH) u. c., vīr. dzimtes formā nosaukums *lastagi* atzīmēts Bērzaunē un Naudītē (*Ja pie jumtiem gaŗi lastagi salst, tad nākošā vasarā labi lini*. LTT II 1030).

Minētajam vārdam fiksētas vēl citas nozīmes: *lastēgas* 'no jumta tekošs ūdens' Drustos (*pēc lietus nuo jumta tēk lastēgas* ME II 424), Rankā (EH I 721) u. c., *lastagas* 'straume, strūkļa' Lizumā u. c. (ME), 'jumta noteka; rene' Vestienā (EH). Šī nozīme vārdam *lāsteka* ir arī literārajā valodā (*skārda lāsteka* u. tml., sk. LLVV IV 607); sal. liet. *laštakā, lāštakas* 'notekcaurule' (LKŽ VII 171).

Vārddarināšanas ziņā līdzīgs ir saliktenosaukums *ledtekas* 'lāstekas' (ar vārda celmu pirmajā daļā un verbālsubstantīvu otrajā daļā),

kas sastopams jau 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 136; U 1872, 137; U 1880, 237; ME II 445; *deguns notecējis kā jumta ledtekas* Pas. IV 141), taču par literāru apzīmējumu tas nav nostiprinājies (sal. *ledteka* LLVV IV 625 *apv.*), laikam tāpēc, ka raksturīgs galvenokārt augšzemnieku izloksnēm.

Augšzemnieku izloksnēs vārdam *lēdteka* atbilst *ladtaka* (ē pārskanējies par *a* velāru patskaņu priekšā); līdzskaņiem *dt* asimilējoties, radies arī variants *lēteka* (ME II 454) resp. *lataka* (ME II 424), piem.,

Biržos (FBR XII 68), Galgauskā, Lēdmanē, Lejasciemā (Val. I. 114), Lizumā, Kalncempjos (KKIA 50), Lubānā (FBR XVII 127), Neretā (FBR XIX 101), Patkulē, Praulienā, Sarkaņos (FBR IX 136), Vecgulbenē (ME II 424), Preiļos (LTT II 1030), kā arī Aknīstē, Asūnē, Dricēnos, Galēnos, Izvaltā, Kalupē (*ka Švēcu dīnā latakys jir pī jumta, to mīžy lōbi aūks* KIV I 563; *garys, skāistys latakys nūsakūoruš pa jumta molāi*), Lazdonā, Līvānos, Makašēnos, Nautrēnos, Ozolainē, Pildā, Sinolē (reti), Stāmerienā, Sunākstē, Varakļānos (ELA).

Reģistrēti vēl citi varianti: *lataga*, piem., Galgauskā, Gulbenē (ME II 424), *lēdstēka* (ME II 445, no rakstu avota) un *lē(d)taces* Bebreņē (*bārni nūlaužē lētačes nū jumfīm* Apv.).

Nosaukumam *lēdteka* 'lāsteka' atbilst liet. apv. *lēdtakas*, *lēdtakis*, *ledtēkas* 't. p.' (sk. ME II 445, LKŽ VII 227).

Vārdu *lētaka(s)* resp. *lataka(s)* lieto arī ar nozīmi 'pile, piliens', *dēguna galā lētaka* (EH I 735, no liter. darba), tā arī izloksnēs, piem., Barkavā (*ja nu reīta tūos lopu golūs ir lataciņas, tod dīnā lēis* LPA), Kalupē (*īeū nu nūošīs lataka tak* KIV II 496, šķ. *tecēt*). Plašāk vārdam reģistrēta nozīme 'no jumtiem tekošais ūdens', piem., Lejasciemā (*līts latakas* Val. I. 114), Stāmerienā (*nastāvi tāisni latakā!* ELA), Tilžā (TIA 76); sal. *lataka* 'die Traufe' Lubānā (EH I 722) un *latēka* 'noteka, rene' (EH, no liter. darba). Cilmes ziņā vārds *lataka* 'Traufe' līdz ar semantiski plaši sazaroto liet. *latākas* 'no jumta tekoša ūdens straume; no dēļiem

taisīta noteka; rene; peļķe, strautiņš; lāsteka utt.' (sk. LKŽ VII 172) tiek atvedināts no bkr. *латок* (sk. ME II 424); sal. arī kr. apv. (ziemeļrietumu dial.) *лоток* 'поток или желоб кровельный' (Даль II 268, 269), kuru cilme nav īsti skaidra (sk. ЭСРЯ II 523).

Par nozīmju attīstību '(no jumta) pilošs, tekošs ūdens' → lāstekas' liecina leksēma **palāses**. Vārds *palāses* ar nozīmi 'lāstekas' registrēts Vidzemē un citur, piem., Alojā (*Ja palāses gaŗas, tad arī gaŗas rudzu vāŗpas gaidāmas*. LTT II 1029), Kursīšos, Purmsātos, Vaiņodē, Zebrenē (LPA), arī **palases** 't. p.' Kalncempjos (*vej, kuō palases sasoluŗas!* Apv.), Ziemeŗī (ELA).

Plaŗāk vārdu *palāses* lieto ar nozīmi '(no jumta) piloŗs, tekoŗs ūdens' (sal. *palāses tek no jumta* U 1872, 186; ME III 57; EH II 149; LLVV VI₁ 197), arī *palases* 't. p.' Ēŗģemē (*liēŗus tagad nāŗ diēŗgān brēŗģi, palases jāŗ sāk pilēŗ* ĒIV II 520), Lugaŗos (Apv.), Raunā (VLIR III 172), Stāmerienā u. c., kas ir prefiksāli atvasinājumi no *lāse*, *lase* 'pile, piliens'.

Analogi atvasinājumi un pāŗnesumi sastopami arī krievu valodā: blakus verbam kr. *капать* 'pilēŗ' sekundāŗs ir *капля* 'pile'; sal. apv. *капéль* 'pilēŗšana; atkusnis; jumta palāses' (Даль II 86).

Līdzģis nozģmes pāŗnesums 'tas, kas tek' → 'lāsteka' vģrojams vāŗdam **patēķas**: ar nozģmi 'kģstoŗas lāstekas' tas registrēts Izvaltā (LPA); sal. *patēķas* 'lietus' Puzē ? (ME III 120, ar atsauci uz Kavali), *lietus kā patakas* 'ģlgstoŗs lietus' ('lang anhaltender Regen' St. 1789 I 188, 189; ME III 118); nozģmes ziŗģ tālāķs ir *patakas*, *patēķas* 'vāŗŗ alus' (LLVV VI₁ 507, 511), piem., Ēŗģemē (ĒIV 579), Kalupē (KIV II 187); sal. liet. apv. *pāŗatakas* 'sģce; ūdens straume u. tml.' (LKŽ IX 598).

Ziemeļkurzemē sastopami vairāķi tādģ lāsteku nosauķumi, kam motivģjoŗģ pazģme ir 'tekoŗs ūdens, strģkļa'. Lāsteku apzģmēŗšanai vāŗds

(*lēdus*) *strūkļa* reģistrēts Dundagā, Vandzenē (ME III 1097), Popē (*puļķ strūkļēl pie jumt*), Puzē, Rendā (*paūsārs ka nāk, saule sīlda, strūklas pie jumtiēm*), Ventā (*lēd strūkļēl* ELA).

Ar izskaņu *-ulis* atvasinātais nosaukums *strūkulis* 'lāsteka' atzīmēts Puzē (sal. *strūkuls* U 1872, 284; ME III 1098) un Ventā (*lēd strūkuls* ELA); sal. *strūkala* 't. p.' (EH II 591, no rakstu avota).

Ar *k : g* miju vārda vidū laikam skaidrojams variants *strūgļa* 'lāsteka' Dundagā, rakstu avotos arī *strūgala* 't. p.' (EH II 591, no E. Dinsberga liter. darba), ko J. Endzelīns nedroši saistījis ar *strūga* 'strūkļa' (sk. ME III 1097).

Nosaukumi radušies semantiskā attīstībā: *strūgļa* 'strūkļa', *strūkļa* 'tekošs ūdens' (sal. liet. *strūklē* 't. p.' ME III 1097, LKŽ XIII 1000) → 'sasalis tekošs ūdens, lāsteka'.

Ziemeļkurzemē saglabāties arī pamatverbs *strukt* 'pilēt, tecēt', piem., Dundagā (ME), Popē (*strūkļēl stru:k* Apv.), un *strūkt* 't. p.' (par *strukt* etim. sk. ME III 1093, LEV II 310); sal. arī atvasinājumu *struciens* 'piliens' Popē (novec.).

Šķiet, līdzīgi radies nosaukums *stīrgļa* resp. *stīrgla* 'lāsteka' Dundagā (vsk. nom. *stīrgal*, dat. *stīrglē* ELA), kas Ziemeļkurzemē plašāk sastopams ar nozīmi 'strūkļa'; sal. *stīrgļa*, arī *stīrgala* 'strūkļa, straumīte' Dundagā (ME III 1076) un *stīrgala* 'piena strūkļa slaucot' Laidzē (VLIR VIII 276); reģistrēti arī varianti ar īsu saknes patskani *stīrgļa* 'strūkļa' (ME III 1072, no rakstu avota) un *stīrgala* 't. p.' Kandavā (VLIR VIII 276).

Dundagā un Laidzē atzīmētās formas *stīrgļa*, *stīrgala* atspoguļo raksturīgo tautosillabiskā *ir* pagarinājumu: *ir* > *īr* neatkarīgi no

intonācijas kursiskajās izloksnēs, piem., Kaltenē, Talsos, turpretī Ārlavā, Dundagā, Laidzē tikai *iř* > *řr* (sk. Lgr. 149, 150; VLIR VI 273; Latv. dial. 152), bet Kandavā tautosillabisko *ir* nepagarina (VLIR VI 273), tādēļ par pamatformu uzlūkojama *stīřgla* 'strūkļa, straumīte; lāsteka'. Tādā gadījumā sal. liet. *stīrti* 'stingt, cietēt; salt' (LKŽ XIII 827). J. Endzelīns vārdu *stīrgla* nedroši saistījis ar *stīga* (sk. ME III 1076, tās pašas cilmes kā verbs *stingt* LEV II 296).

No vārda *lēdus* ar izskaņu *-ene* atvasinātais nosaukums *ledene(s)* 'lāstekas' fiksēts galvenokārt Kurzemē, piem., Aizputē (EH I 731), Alsungā (LPA), Lutriņos, Snēpelē (ELA) un rakstu avotos (ME II 445).

Nosaukums *ledene* līdz ar J. Kurmina vārdnīcā doto lāsteku apzīmējumu *lēdi* (*Nu laszu jumta, kuri tak zeme, kaj sasal lādy nusakaras* K 1858, 201) veido semantisku paralēli ar liet. *ledēkšlis* 'lāsteka' (LKŽ VII 223, no rakstu avota) un poļu apv. *lody*, *lodzianki* 'lāstekas' (Kup. 99; sal. poļu *lody* 'ledi', *lód* 'ledus').

Viens no vecākajiem latviešu rakstu avotos reģistrētajiem lāsteku nosaukumiem ir apzīmējums *ledus-tapa*, ko 17. gs. minējis G. Mancelis u. c. ('ein Eyszapffen' Lettus 1638, 52; Lj. 1685, 137) un kas ir atbilstošā vācu vārda kalks, uz to norādījis jau K. Fīrkers: *ledus tapa* Germ. (F I 226). Nosaukums sastopams arī citos avotos (piem., 18. gs. vācu-zviedru poļu-latviešu vārdnīcā: *Ta Ledus-Tapa* Büchl. 1705, 9; sal. v. Eiszapffen – *tapas* Elv. 1748, 128). Par minētā nosaukuma lietošanu izloksnēs ziņu maz: reģistrēts Sinolē (*lada topas* ELA), Ziemeļi (salīdzinājumā: *sasāls .. kuô tapa* ELA).

Aprakstošais nosaukums *lēdus pīķi* 'lāstekas' Vaiņodē (LPA) atspoguļo lāsteku līdzību ar smailiem priekšmetiem: sal. /mīkla/ *ziēm kaļt nagļ* – *lāstęk* Piltenē (LPA).

Semantiska paralēle rodama poļu valodā: sal. poļu apv. *szpiki, szpice* 'lāstekas' (Kup. 99) un *szpic* 'ass, smails gals'.

Vairākās izloksnēs reģistrēti vēl citi aprakstoši nosaukumi, piem., *jumta sveces* 'lāstekas' Skaistā (*agruōk latakys, a tagad soka jumta švāciš* ELA), Sventājā (LPA), *lēdus sveces* 't. p.' Aizkrauklē (ELA), Liepājā (LPA), *sala sveces* Turlavā, *sniega sveces* Panemunē.

Tie ir relatīvi jauni lāsteku nosaukumi, kas radušies metaforisku pārnese rezultātā vai, iespējams, arī citu valodu ietekmē; sal. liet. *žvāķē* 'svece; spuldze; lāsteka', poļu (kaš.) *śvéca* 'svece; lāsteka' (Sychta V 197).

Ar vārda nozīmes pārnese pēc priekšmetu formas līdzības radies Kurzemē fiksētais nosaukums *ledus pīpas* 'lāstekas', piem., Dunalkā, Rendā (*piē mūs guōs staļļa juṁta tāt gārs pīpas bi*), Sakā, Snēpelē, Turlavā, Ziemupē, Zūrās (ELA), *lēdus pīpes* Ēdolē, Piltenē, Stendē (*p'e pažuōbelām p'esaluš: lēds pīps* Mund. St. 73), Užavā (LPA), *lēdpīpes* Ventspilī (LPA).

Blakus vārdkopnosaukumam ar piedēkli *-en-* atvasinātais nosaukums *pīpenes* reģistrēts Dunalkā (LPA).

Sal. *pīpa* 'pīpe' Bārtā, Dunikā, Kalētos u. c. (EH II 241; vārds aizgūts no bv. *pīpe*; aizguvums minēts jau 18. gs. vārdnīcās, LEV II 53; par v. *Pfeife* 'stabule, pīpe', vlv. *pīpe* u. c. formām sk. Kluge 542).

Analogs nozīmes pārnese ('pīpe; stabule' → 'lāsteka') vērojams poļu valodā: sal. poļu apv. *cygary, fajki* 'lāstekas' (Kup. 98); ar plašāku semantiku reģistrēts poļu apv. (kašubu) *pīpa* 'stabule; pīpe; kannas snīpis; puņķi (pie deguna); lāsteka utt.' (sk. Sychta IV 277). Līdzīgs nozīmju pārnese 'stabule; taurīte; puņķi' sastopams arī krievu valodā: sal. kr. apv. *сопля, сопель, сопелька*, 'stabule; taurīte', dsk. *сопля, соплы, сопёлы* 'puņķi' (Даль IV 273, 274).

Līdzīgi skaidrojams nosaukums *pīpere(s)* 'lāsteka(s)', kas K. Ulmaņa vārdnīcā minēts bez vietas norādes (U 1872, 200). Acīmredzot senāk nosaukums lietots plaši: reģistrēts Vidzemē Kauguros

(*pīperes karājas* ELA), Līgatnē (*Ja pirmās ledus pīperes pie jumtiem gaŗākas kā pēdējās, tad pirmā sēja labāka kā pēdējā*. LTT II 1030), Mārsnēnos (Apv.), Raunā (VLIR III 172), Smiltēnē (ME III 233), Valmierā (Apv.).

Nosaukums radies ar vārda nozīmes pārnese: sal. ģermānismu *pīpere* 'stabule; taure' (U 1972, 200; ME II 233; par izplatību Vidzemē liecina sekundārais verbs *pīperēt* 'stabulēt, taurēt' Drustos ME; sal. ig. *pīpar* 'rags, tāšu taure' Wied. 832).

Aprakstošais nosaukums *puņķu tapa* 'lāsteka' Kursīšos (LPA) radies ar metaforisku pārnese, ko ietekmējuši arī latviešu tautas ticējumi (*Ja jumtu lāstekas dauza nost, tad tek deguns*. Skaistkalnē. LTT II 1029). Līdzīgs pārnese vērojams poļu valodā: sal. poļu *sopel* 'lāsteka; puņķi'.

Nosaukums *stindzenes* 'lāstekas' atzīmēts Krotē (lietots senāk, LPA), tā motivējošais verbs ir *stingt* 'kļūt cietam; salstot zaudēt kustības spējas' (LLVV VII₂ 226); sal. *apstingt* 'apsalt' Ārlavā (*zeme drusku apstingusi* EH I 117).

No verba *sūkt* (*sūkāt*, apv. *sūkalēt* EH II 607) ar piedēkli *-en-* atvasinātie nosaukumi *sūcenes* un *sūkalenes* 'lāstekas' Saldū (LPA) radušies laikam krievu valodas ietekmē; sal. kr. *ледяная сосулька* 'lāsteka' (Даль IV 277), *сосульки* 't. p.' un *сосать* 'sūkāt'.

Izloksnēs un rakstu avotos sastopami arī tādi lāsteku nosaukumi, kuru motivējošās pazīmes nav tik skaidras resp. nosaukumu semantiskā motivācija nav caurspīdīga.

Tādi, piemēram, ir lāsteku nosaukumi *glīsuma, glīzma* (ME I 627, 628, no rakstu avotiem), par to izplatību izloksnēs ziņu nav. Šķiet, tie atvasināti ar mazproduktīvo piedēkli *-m-* no verba *glīst* (īter. *glīdēt*, sk. LEV I 300, 301) 'tapt vai būt gludam, glumam', kam radn. liet. adj. *glīzūs*

'gļotains' (ME I 627); sal. arī *glizma* 'atkala' Zemītē un *glizināt* 'glaust, darīt gludu' Stendē u. c. (EH I 393).

Nosaukumu *pīlka* 'lāsteka' lieto galvenokārt Vidzemes ziemeļrietumos: Alojā, Burtniekos (U 1872, 201; arī *lēdus pīlkas*), Liepupē, Skultē, Vecatē, Vidrižos (ME III 215); Bauņos (Matīšos), Kūzumā, Limbažos (EH II 232); Dikļos (LTT IV 1790), Duntē (*nebâz pīlk mute, nebuoĵa zuôbs!* ELA), Jērcēnos, Kārķos, Rencēnos (*šūopaŭsar bi traki garas pīlkas* Apv.), Rozēnos, Vainižos (VIV II 172; arī *lēduspīlka* VIV I 457), Valmierā (Apv.). Sal. adj. *pīlkains* 'lāstekains' Vainižos (VIV).

Fonētiskais variants *pīlka* reģistrēts Ainažos (*lēdus pīlka*) un Svētcimā (Apv.).

Cilmes ziņā vārds *pilka* 'lāsteka' saistīts ar *pilt* 'pilēt' un *pilka* 'pile' ('ein Tropfen an der Nase' Burtniekos, sk. ME III 215). Vārddarināšanas aspektā *k* varbūt ienācis nosaukuma *tilka* (sk. tālāk) ietekmē, savukārt līdzskanis *l* sastopams semantiski līdzīgos vārdos, piem., *piļuot* 'pilēt, tecēt' Vārkavā (atvedināts no *pilt* 'pilēt' ME III 218), *piļata* 'neliels šķidruma daudzums' Bikstos (ME), *piļķis* 't. p.' Ērgemē (ĒIV III 86).

Lāsteku apzīmējums *piļteķas* Līvberzē (LPA) acīmredzot radies pēc vārda *lāstēka* parauga.

Ar līdzskaņa dubultojumu vārds *pillis* 'lāsteka' fiksēts Salacā (ME III 215); nosaukums saistīts ar *pilka* (ME). Fonētiskie varianti ar *l* un *ll* resp. *ļļ* parasti sastopami blakus ekspresīvas nozīmes vārdiem: sal. *piļuot* 'raudāt' Burtniekos, Lielsalacā (ME III 218) un *piļļāt* 'skaļi raudāt', *piļļas* 'skaļa raudāšana' Ērgemē (ĒIV III 86).

Līdzīgi tiek nominētas lāstekas arī citās valodās: lietuviešu valodā līdzās

vārdam *varvas* 'piliens, lāse' (sal. *varvēti* 'pilēt, lāsēt; plūst') sastopami sufiksāli darināti lāsteku nosaukumi, piem., *varvēklis*, *varvūklis*, *varvūlis*, *varvūtis* (sk. LKŽ XVIII 344, 353), sal. arī poļu *kapac* 'pilēt' un apv. *kapoty* 'lāstekas' (Kup. 99); kr. apv. *капельник* 'lāsteka' (*длинные капельники* – *долгий лён* Даль II 87) atvasināts no *капель* 'pilēšana', sal. *капать* 'pilēt'.

Semantiskā motivācija nav īsti skaidra nosaukumam *staņdala* 'lāsteka', ko sastop Ziemeļvidzemē, piem., Valkā (U 1872, 279), Ērgemē (ME III 1043; *vēci cilvēki pa staņdalām viē sāuca.. gari lini būs ta, ka garas staņdalas pie jūmta* ĒIV III 427), Jērcēnos, Kārķos (vec. p.), Lugažos (*ka staņdalas kūst, ta pil palases*), Valkā (Apv.). Sal. *standalas* 'kārtis' Rankā (EH II 570), bet Ērgemes vārdnīcā vārdam *staņdala* minēta arī nozīme 'puņķi' (*.. staņdala pie dēguna pīsalīs* ĒIV III 427). Sekundārais adjektīvs *staņdalaīns* (arī *staņdalaīņš*) 'lāstekains; puņķains' reģistrēts Ērgemē (*pāusarī staņdalaīņi jūmti; staņdalaīņi tiē dēguni* ĒIV III 427).

Vārds *staņdala* laikam ir tās pašas cilmes kā nosaukums *stangala* 'lāsteka', kas fiksēts Druvienā (ME III 1044). Par tā izplatību mūsdienu izloksnēs ziņu nav; minēts leksikogrāfiskos avotos 20. gs. sākumā, piem., (*ledus*) *stangala* (Dravn. 1913, 306).

Nemot vērā, ka Vidzemē bieži *a* vietā sastop *ę* blakus *n* skaņai (Latv. dial. 72), lāstekas nosaukumu *stangala* Druvienā var saistīt ar kaimiņizloksnēs sastopamo vārdu *stęngales* 'pilošas siekalas (lopiem)', piem., Grašos ('Speichelsträhnen der Kühe', EH II 577); sal. arī *stęnnas* 'staipīgas siekalas' Āraišos, Ērgļos (*stęnnas* ME III 1062), Taurenē, Vecpiebalgā (EH II 577), Zaubē (ME). Par nozīmju pārnesešu 'lāstekas' = 'pilošas siekalas' liecina arī leksēma *tilkas* (sk. tālāk).

Piebilstams, ka pārnesešums 'tas, kas tek (puņķi, siekalas)' → 'lāstekas' sastopams arī slāvu valodās: sal., piem., kr. apv. *со́ули*, *со́пли* 'сосу́льки', poļu *sopel* un ukr. *со́пиль* 't. p.' (ЭСРЯ III 719, šķ. *со́пья* II).

Ar izskaņu *-ele* darinātais nosaukums *steņģele* 'lāsteka' Kabilē (EH II 577) sastatīts ar tās pašas nozīmes vārdu *stangala*, kas fiksēts Vidzemē Druvienā (ME III 1044).

Tautosillabiskais *an* norāda, ka vārds ir aizguvums vai arhaizms; sal. liet. *standūs* 'ciets; stīvs; stingrs', *stangūs* 't. p.' (sk. LKŽ XIII 661, 664). Saistījumu balsta vēl citi lāsteku nosaukumi Ziemeļvidzemē (sk. *stente*, *stinte*) ar līdzīgu semantisko motivāciju.

Sarežģītāks ir J. Endzelīna dots skaidrojums: *stangala* atvedināms ar disimilāciju no **staljala* un saistāms ar adj. *stalgs*, liet. *stalģūs* 'stingrs, stīvs' (sal. arī liet. *stēļgti* 'anstarren' utt., sk. ME III 1044, 1072).

Cilmes sakarā ticams ir E. Blese skaidrojums: etimologizējot personvārdus ar *Steng-*, *Sting-* (sal., piem., *Merten Stenge* 1450. g., *Jan Stengis* 1561. g., *Stenge* Zlēkās 1582./83. g. un *Barbar Stinge* 1517. g.), E. Blese atvedinājis tos līdz ar vārdu *steņģele* 'lāsteka' no adj. *stēngs* 'stingrs', kam radn. liet. *stīngti* (sk. Blese 67, 123, 258); sal. arī liet. apv. *stēngti* 'stingt' Marijampolē u. c. (LKŽ XIII 750).

Lāstekas nosaukuma *strendzele* Mērsragā (LPA) motivējošais vārds laikam ir **strengs*, kas radies ar metatēzi no apv. *stēņgrs* 'stingrs' Kurzemē (ME III 1061); līdzīgi skaidrots adj. *striņgs* 'stingrs' (piem., Aucē, Nītaurē, Valmierā EH II 588) un verbs *striņgt* 'kļūt stingram, stingt' (*striņdzināt* Bauskā, Salacā ME III 1090).

Nosaukums *steņte* 'lāsteka' līdz šim zināms tikai no Vidzemes: tas reģistrēts Naukšēnos, Sausnējā (ME III 1062), Idū (*p'e ābeļ zarim a citrēž i steņte* Apv.), Rūjienā (RN 213).

Nav šaubu, ka vārds *stinte* 'lāsteka' Rūjienā (U 1872, 281, ME III 1071) cilmes ziņā saistāms ar *stiņce* Jeros (EH II 580, bez sīkāka

skaidrojuma; *no rītim i pie jumtim stiņcs. ka Svečdiēna i tik gars stiņcs, ta āūgot gar lin* Apv.), kas laikam radies fonētiski no vārda *stint(e)s*.

Nosaukumi *stente*, *stinte* atzīti par nedrošiem kursismiem resp. arhaismiem (".. zu an. *stinnr* 'steif'; ein Kuronismus?" ME III 1071; sal. arī zv. *stint* 'nekustīgi, stingri').

Semantiskās motivācijas pamatā varētu būt adj. *stēngs* 'stingrs, stīvs' (sal. 'streng, kräftig, stark' U 1872, 280), adj. *stings* 't. p.' (sal. 'starr' ME III 1070) un verbs *stiņgt* (liet. *stīngti*; sal. arī liet. *stēngti* 'stingt' LKŽ XIII 750). Tādējādi atvasinājums ir substantivēts verbāl-adjektīvs: *stente* < **stengte* un *stinte* < **stingte* ar nozīmes pārnesešu 'tas, kas sastindzis' → 'lāsteka'.

Nosaukums *strēģele* 'lāsteka' minēts jau 17. gs. latviešu rakstu avotos (sal. *strēģele*. Ein Eiszapffen. *ledus tapa*. Germ. F I 226), pārņemts arī 18. gs. vārdnīcās (Elv. 1748, 128; *strēģele, tapas strēģele* St. 1789 I 229, ar norādi uz izmantoto avotu – K. Elversa vārdnīcu). K. Firekeram vārds *strēģele* acīmredzot bija zināms no Zemgales: nosaukums reģistrēts Lielaucē (U 1872, 282), Līvberzē (ME III 1087).

Arī variants *striģele* 'lāsteka' fiksēts Lielaucē (U 1872, 282); vārda cilmes skaidrojumi nedroši (sk. ME III 1093).

Izloksnēs plašāk sastopams nosaukums *streģele*: Lielaucē (U 1872, 282), Blīdenē (Etn. 1892 II 177), Auros, Ciecerē (EH II 585); Gaiķos, Kursišos, Naudītē (*saltam laikam iestājuoties, nuo jumtiem tekuošais ūdens sasalst garās streģelēs* ME III 1085), arī Saldū, Sņikerē, Šķibē (*sasalis kā streģele* ME), Vecaucē (ME), Jaunaucē un Jaunpilī (LPA).

Cilmes ziņā nosaukumi *streģele* un *strēģele* tiek saistīti ar saknēm **streg-* / **strēg-* 'sastingt, kļūt stīvam' (sal. "Wenn das Wort kein Litanismus ist, Ableitung von einem **strēga*, oder aber aus **streglele*. Nebst li. *stregiù* 'erstarre' zu mnd. *strak* 'steif' .." ME III

1085). Arī K. Karulis nosaukumus *streģele*, *strēģele* atvedinājis no nozīmes 'kļūt stīvam, stingt', saistot ar latv. *strēgt*, liet. *strēgti* 'salt, stingt' (sk. LEV II 306; LKŽ XIII 944). Tātad semantiskā attīstībā *streģele*, *strēģele* un *strieģele* 'tas, kas sastindzis' → 'lāsteka'.

Minētie lāsteku nosaukumi, iespējams, ir seni zemgaļu vārdi. Pēc V. Dambes vērtējuma, "...*k, ģ* palatālu patskaņu priekšā ir bijusi zemgaļu valodas īpatnība, kas laika gaitā gan zudusi, bet savas pēdas vēl atstājusi, galvenokārt, vietvārdos." (sk. V. Dambe 1959, 433).

Nosaukums *steģele* 'lāsteka' reģistrēts Kursīšos un Nīgrandē un saistīts ar tai pašā areālā sastopamo *streģele* (ME III 1057).

Starp lāsteku nosaukumiem sastopami arī vairāki *a i z g u v u m i*.

Sventājā reģistrētais nosaukums *kāruļi* 'lāstekas' (*kāruļi tēk un saļst* LPA) ir lituānisms: sal. liet. apv. *karuliai* 'lāstekas', *karulys* 'tas, kas nokarājas; lāsteka' (LKŽ V 349).

Kurzemes dienvidrietumos sastopams nosaukums *ķēģele* 'lāsteka'. Tas reģistrēts Bārtā (U 1872, 106), Dunikā, Nīcā (ME II 373; *Sveču diēnā skatijās, va pažuobelē garas ķēģeles, ta būs gari lini* Apv.); Rucavā (*mařtā, kad nāk juo uz pavasari, tad jau tik tās ķēģeles sāk pilēt* ELA), Sventājā (LPA), sal. *lēde ķēgils* 'Eiszapfen' Kuršu kāpās (Kur. W. 47); fonētiskais variants *ģēģele* Rucavā (*ģēģeles piēsālūšas* LPA) radies ar asimilāciju. Ar īsu saknes patskani reģistrēti varianti *ķēģele* 'lāsteka' Nīgrandē, *ķēgelis* Nīcā (ME II 359) un ar piedēkli *-il-* nosaukums *ķēģile* Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 62). Nosaukumi ir aizgūti no lietuviešu valodas: sal. liet. apv. *ķēgelis* 'lāsteka' Klaipēdas raj. Priekulē (LKŽ V 483). Latgales ziemeļaustrumos Šķilbēnos sastopamais nosaukums *potaki* 'lāstekas' (*pavasari nu jūmtu potaki ēēja* Apv.) laikam aizgūts (ar vārda nozīmes pārnēsumu) no krievu valodas: sal. kr. *nomók* 'все, что

льётся, бежит, течёт струей', *nótok* 'желоб под стрехой крестьянской кровли' (Даль III 574); sal. arī iepriekš minēto *pateķas*.

Nosaukums *peñnes* 'lāstekas' Valmierā (sal. *penes* U 1872, 199; U 1880, 237; ME III 200, bez cilmes skaidrojuma) laikam ir pārņemts no igauņu valodas: sal. ig. *peññ*, ģen. *peññi* 'kārts, miets; jumta spāres šķērskoks u. tml.' (Wied. 799). Vārds aizgūts ar nozīmes pārnese 'tas, no kā tek' → 'tas, kas tek (lāsteka)'. Valmieras apkārtnē vērojams arī tālāks nozīmes pārnese (pēc analogijas ar citiem lāsteku nosaukumiem): *pennes* – *puņķi, kad dēguns tēk kā ūdens* (sk. Kagaine 2004, 160).

Baltijas jūras somu cilmes ir nosaukums (*lēdus*) *tīlka(s)* 'lāsteka(s)', kas plaši sastopams Vidzemē, retāk Zemgalē un Kurzemē. Tas reģistrēts Džūkstē, Krimuldā un Limbažos (U 1872, 307), Lestenē (FBR XV 31), Ādažos, Dzirciemā, Kandavā, Nīgrandē, Remtē, Šķibē un Vandzenē (ME IV 188), Jeros (EH II 682), Ērgemē (ĒIV III 548), Mālpilī (*Ja priekš Ziemassvētkiem ir gaŗas ledus tilkas, tad būs bagāts gads*. LTT IV 2112), Vainižos (arī *lēdustīlka; cic soûc paŗ lēdstīlkaŗ vaŗ tīlkaŗ aŗ* VIV I 457), kā arī Ainažos (*lēdus tīlkas pie jumta* Apv.), Kārķos, Līvberzē (LPA), Rencēnos (*tīlkas un pīlķas – kŗ katrs issaka* Apv.), Skrundā (vec. p.; retāk vid. p.; *ŗuo nakti tīlķas salŗsuŗjŗŗas 'ūdens pilot sasalis lāstekŗs'* LPA), Ventspilī, Vircavā, Zebrenē (LPA). Fiksēti arī vairāki intonatīvie varianti: *tīlka* Ērgemē (ĒIV), Bērzaunē (LPA), Lejasciemā (EH), Mārsnēnos, Valmierā (Apv.), Vecclaicenē (*kòust snĩgi, tīlķas tīlkŗ ūn sasalŗt gaŗuòs lada stabulĩs*, sk. Kagaine 2004, 208); *tīlķa* Gaujienā, Rencēnos (*mēs ņēmŗm tīlķas un sũkŗjŗm* Apv.), Rūjienā (Apv.).

Lāsteku nosaukuma *tilķas* izplatību papildina verbs *tīlķŗt* 'pilēt, lŗsot (par jumta lāstekŗm)' Lĩgatnē (Ķempjos), Saldū (EH), Šķibē (ME).

Retāk fiksēts sekundārais adjektīvs *tilkaīns* 'lāstekains' Ērgemē (arī *tilkaīnš*; *jūmta mala i tilkaīna* ĒIV III 548), Kalsnavā (EH).

Plašāk un kompaktāk (īpaši Zemgalē) vārds *tilkas* sastopams ar nozīmi 'pilošas, tekošas siekalas (parasti lopiem)', piem., Aucē, Jaunpilī, Lutriņos, Rendā, Saldū, Salgalē, Šķibē; Līgatnē, Lubānā, Taurenē, Valmierā; sal. arī *tilkāties* (*tilkoties*) 'siekaloties' Bikstos, Kalnciemā, Lubānā, Taurenē u. c. (sk. ME IV 188, EH II 686, LVDA 203, 204).

Ar nozīmi 'līmīga, stīgaina viela (piem., puņķi vai tml.)' vārds *tilka(s)* reģistrēts Alsviķos, Jeros (*piēnc tāt ka tīlk*, sk. Kagaine 2004, 208), Līvberzē, Zebrenē (*guovīm i tilkas, ka tās meklējās* LPA).

Vārdi *tilka* 'lāsteka', *tilkas* 'pilošas siekalas', *tilkāt* 'lāsot; pilēt' ir aizgūti no lībiešu un igauņu valodas (uz to norādījis jau K. Ulmanis, sk. U 1872, 307, ME IV 188, Zeps 191): sal. līb. *tīlka* 'lāse, piliens', Salacā līb. *tilki* 't. p.'; līb. *tīllkaz* 'lāsteka' (Ket. 423); ig. *tilk* 'lāse, piliens', *tilkama* 'pilēt' (Wied. 1157). Iespējams, nozīmes pārneseums 'tas, kas pil; pilošas siekalas' → 'lāstekas' latviešu valodā realizējies arī citu nosaukumu ietekmē.

Vārvē reģistrētais nosaukums *tiļaka* 'lāsteka' (LPA) ar / fonētiski tuvāks atbilstošajiem igauņu valodas vārdiem: sal. ig. apv. *till*, ģen. *tilli* 'kleine Eisscholle', *tilk* 'Tropfen' (Wied. 1156, 1157).

Baltijas jūras somu (votu ?) cilmes ir arī lāstekas nosaukums *tilēns* Vecsaulē (U 1872, 307), kas laikam ar izskaņu *-ēns* atvasināts no *tilēt* 'pilēt' (Taurenē ME IV 187); sal. arī ig. *tila* 'kannas snīpis, renīte u. tml.; lāsteka' (Wied. 1156, ME IV 187).

Dzās Zemgales izloksnēs sastopams nosaukums *tipa* 'lāsteka'; tas reģistrēts, piem., Bērzē (U 1872, 308), Penkulē (ME IV 193, bez cilmes skaidrojuma). V. Zeps to atzinis par Baltijas jūras somu cilmes vārdu un atvedinājis no līb. *ti'b* 'tapa', ig. *tibu*, *tipp* 'Spitze, Zacke' (sk. Ket. 417, Zeps 192; sal. arī ig. *tiba* 'pile, lāse' Wied. 1152).

Arī nosaukums *tore* 'lāsteka', kas sastopams 19. gs. vārdnīcās (U 1872, 308; U 1880, 237; par izplatību izloksnēs ziņu nav), ir aizgūts

no igauņu valodas (ar vārda nozīmes pārnēsumu): J. Endzelīns to nedroši saistījis ar ig. *tori* 'jumta noteka; strūkļa' ('Röhre, Rinne, Dachrinne; Strom' Wied. 1173, ME IV 216; par nedrošu aizguvumu to uzlūkojis arī V. Zeps, sk. Zeps 193).

Cilmes ziņā neskaidrs ir lāsteku nosaukums *streliņas* (U 1872, 283; U 1880, 237; sal. *streliņas* 't. p.' ME III 1086, bez cilmes skaidrojuma; par lietošanu izloksnēs ziņu nav). Nosaukums laikam atvasināts no *strēla* (arī *strēle*, *strēlis*) 'bulta, šautra' (U 1872, 283); sal. arī poļu apv. *stryłki* 'lāstekas' (Kup. 99).

K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā minētie lāsteku nosaukumi *pīstere*, *striģele*, *strūkuls* (U 1880, 237) citos avotos nav pamanīti un, iespējams, ir vārdu *pīpere*, *streģele*, *strūkuls* (sk. U 1872, 200, 282, 284) kļūdaini atveidojumi.

ledus

Vārds *ledus* 'sasalis ūdens, tā gabals vai gabali' (LLVV IV 625, LVV 435, HTV 157; angļu *ice*, v. *Eis*, kr. *лед*) ir gandrīz vienīgais apzīmējums šai dabas parādībai latviešu valodā.

Arī ledum ir liela nozīme tautas ticējumos: (*Ja vīrieši ķildojas, sievietēm vajaga ledu turēt mutē. Taurkalnē LTT III 1742*); sal.:

*Ar kundziņu runādams,
Ledu bāzu kabatā:
Lai izkusa kunga dusmas,
Kā tas ledus gabaliņš.*

Rapņos (BW 31376)

Pēc ledus daudzuma, tā iešanas palu laikā prognozē laika apstākļus, sējas dienas, veiksmi zvejā u. tml. (*Ja uz upēm ledus ir gluds, tad pietrūks maizes .. Asūnē; Ja ledus plaisā, būs salts laiks. Jaunsaulē; Kad stiprā salā ledus sprakst, tad gaidāms mīksts laiks. Nīcā; Kuņā dienā tuvējā upē ledi lūst, tai nedēļas dienā jāsēj un jāstāda kāposti. Dzelzavā; Ja ledus krastmalā izkūst, tad zivis mājās pie krasta, bet ja vējš aizden ledu jūrā, tad arī zivis būs tālu no krasta. Rīgā; sk. LTT II 1030–1032*).

Izloksnēs parasti lieto literāro *u-c.* formu *lēdus*, piem., Ērgemē (ĒIV II 207), Klapkalnciemā (*mēs bij aūgstāk jūrā, muņs lēds nespiēd laīv*), Papē (*es ģsu gājis jaņvārī /jūrā/, ziēmas vidū, laīva piēsalusi pīlla ūdiņa, lēdus ari ira gar tuo laīvu apsālis*), Sventājā (*šūōgad jūrā bi daūg lēdus, – ūdiņa ne redzēt!*). Sastopama arī *o-c.* forma *lēds*, īpaši augšzemnieku izloksnēs, piem., Galgauskā, Kalupē, Litenē (Latv. dial. 336, GIA 46). Lietojums daudzskaitlī *lēdi* ir rets, vai arī to lieto ar nozīmes niansi 'ledus gabali' (U 1872, 137; ME II 445), piem., Biržos (*pakrita iz tads. ladi it pa Dāugavu FBR XII 79*), Kalupē (*iūd'ņēc biē l'ēls, ka lād'i ģuōja KIV I 560*), Nīcā (*tādi biēzi lēdi ceļas uz aūkšu un krīt uz leju NI 162*), Sunākstē (EH I 731).

Nosaukums *ledus* minēts jau 17. gs. rakstu avotos (Lettus 1638, 52; F II 202; Lj. 1685, 137).

Kopīgs baltu un slāvu valodu vārds: sal., piem., latv. *lēdus*, apv. *lēds*, liet. *lēdas*, apv. *ledūs*, pr. *ladis*, kr. *лед*, poļu *lód* (etim. nav īsti

skaidra, sk. ME II 445, LEV I 512, Toporov 1984, 410–415, PKEŽ III 15–18).

Sekundāri atvasinājumi: adj. *ledains* 'loti auksts; klāts ar ledu, apledojis' (LLVV IV 625), apv. *lēdainš, lēduojs, lēduots* (ME II 445, ĒIV II 207), verbi *ledot* 'pārvērsties ledū, veidot ledu' (LLVV IV 625), piem., Apšuciemā (*sūg /no jūras/ nāk malā, sāk lēduot*), Siguldā (*šuoziēm nav kusis un lēduojis* EH I 731), *aplēduot, nuolēduot* (ME I 100, II 445).

Ledus var būt *ciets, gluds, līdzens, slidens*, sal. apv. *slīžens lēdus* Bēnē (FBR XVI 156), kā arī *irdens* u. tml.; tā raksturošanai līdžās tādiem apzīmējumiem kā, piem., *biezs ledus, izburbējis ledus, plāns ledus, vecs ledus (vecledus) vižņu ledus* (HTV 157–159) latviešu valodā ir vēl citi aprakstoši nosaukumi.

Piemēram, ar nozīmi 'irdens, izburbējis (par ledu)' lieto arī adj. *čaugans*: *čaugans lēdus* Dundagā (EH I 286) un *čaugš lēdus*; sal. *čaugans* 'neblīvs, irdens, mīksts' (arī *čaugans sniegs* ME I 405, LLVV II 215; par nozīmju attīstību un etim. sk. LEV I 186).

Ar līdžīgām nozīmēm no adj. *čaugš* ir darināti vēl citi atvasinājumi. Piemēram, 18. gs. rakstu avotos sastopams adj. *čaugsters* (*ledus ir čaugsters* 'das Eis ist falsch' St. 1789 I 328) un vārdu savienojums *iečaugstēt ledū* ('in Eis einbrechen' St. I 328, ar atsauci uz Langi).

Popē sastopamais adj. *čorģans* 'čaugans' (*us pavasar lēc /ledus/ tāt čorģans* Apv.) laikam radies fonētiski no apv. **čurgans* 't. p.' (sal. *čurgulains* 'vom Wasser durchlöchert, durchsickert' U 1872, 318, ar norādi par izplatību Kurzemē; ME I 422); sal. arī apv., *čaugrans* 'čaugans' (fiksēts Dundagā, Kalsnavā ME I 405).

Biežāk registrēti sekundāri verbi:

čauguot 'kļūt irdenam' (*čauguojuošs lēdus* ME I 405, no rakstu

avota), *izčaugnāt* Dunikā (*lēdus izčaugnājis* EH I 439), *izčaugnēties* 'izburbt, kļūt čauganam (par ledu)' Dundagā (*lēds izčōgnēs* 'kļuvīs čaugans'; $\bar{o} < ou < au$ FBR V 127, EH I 440);

izčābarāt Zaļeniekos (*lēdus pavasarī izčābarājis* ME I 723);

izčākstēt (*lēdus nuo saules izčākst* ME I 723; parasti par sniegu, ledu LLVV III 503), piem., Ērgemē (*pāusarč, saūlē lēdus isčākstē, tāt jàu kâ sniegvečdīks paliek* ĒIV I 453), Līvānos (*izčākstējis sniegs* EH I 439), Šķibē (LPA); sal. *čākstēt* (par sniegu) Trikātā, Zaubē (EH I 287);

izčarkstēt Ērgļos (*lēdus gluži izčarkstējis, nedrīkst vairs vīrsū iet* ME I 722);

izčaukstēt Kandavā u. c. (sal. *izčaukstējis sniegs* ME I 722);

izčaukstrēt Zalvē (*izčaukstrējis lēdus* EH I 439) u. c.;

izčērkstēt (*izčērkstējis lēdus, sniegs*) Dundagā, Kandavā, arī Bērzaunē, Druvienā, Lizumā (ME I 723); sal. arī *izčēksnējis* (par ledu) Kurmenē (EH I 439);

izčořbēt Mērsragā (*izčořbejs lēds*); sal. *čořba* 'drupana (sasalusi) zeme' Laidzē, Stendē (*čořb* 'eine Mischung von sandiger und lehmiger Erde' Mund. St. I 60), *čařba* Kandavā (VLIR VIII 261), adj. *čurbuļains* 'nelīdzens, grubuļains (par koku)' Saldū (EH I 296).

Šķiet, ka daļa minēto verbu ir onomatopoētiskas cilmes: sal. *čārkstēt* 'gurkstēt' Nīcā (*juo lielāks sals, juo vairāk sniegs ejuot čārkst* EH I 287), *čerkstēt* 'čaukstēt, čirkstēt' Dundagā (*sausa zāle čērkst* EH I 288), *čērkstēt* 'čīkstēt' (ME I 411), *čēkstēt* 't. p.' Stendē (EH I 289).

Prefiksāli atvasinātais verbs *apzvaigznūt* 'ar plānu ledus kārtiņu pārvilkties' atzīmēts rakstu avotos (*bija tik auksts, ka pie akas ūdens bija apzvaigznījis* EH I 128); sal. *zvaigznūt* 'ar zvaigznēm pārklāties' Galgauskā (ME IV 763).

Dažādas cilmes vārdi sastopami jēdziena 'plāns ledus' apzīmēšanai. Piemēram, aprakstoši nosaukumi ir **ledus plēve** rakstu avotos un izloksnēs (sal. v. *Eiskruste – ledus plēve, ledus kārta* U 1880, 237), piem.,

Dunalkā (*plānu lēdus kārtiņu uz ūdeņs rudeņuošs saūc paŕ lēdus plēvi* LPA); sal. **plēvere, plēveris** 't. p.' Jaunpiebalgā (ME III 342) un **stikla ledus** 'pirmais ledus', kas fiksēts Liepājā (*pīŕmuo lēdu, tādu plānu, asu un spīdīgu saūc par stikla lēdu* LPA).

Bērzglē registrētais nosaukums **dziŕksnis** ("pavasara rītuos par lēdu sasalušais ūdens, kas dienā saulē izkūsis" EH I 359) laikam darināts no verbālas saknes: sal. *dzirkstēt, dzirkstīt* 'dzirksteļot; mirdzēt' (ME I 554, EH I 360).

Nosaukums **lauzna** 'plāna, trausla ledus kārtiņa (uz ūdens)' Rucavā (LPA) atvasināts no verba *lauzt*.

Plānas ledus kārtiņas apzīmēšanai lieto arī nosaukumu **vīza**, piem., Ērgemē (*ka tāda saŕna i /bijusi/, ta saka, ka ūdeņām tāda vīza i virsū* ĒIV III 743), **viziņa** Vainižos (VIV II 532); sal. **vizēt** 'pārklāties ar ļoti plānu ledus kārtu' Vainižos (VIV), **uzvizēt** Ērgemē (ĒIV III 648).

Sastopami vēl citi atvasinājumi: **vizla** Sējā ('sie dünne Eiskruste über dem Schnee nach einem Tauwetter' EH II 791), **vizma** Vecgulbenē (EH), Nīcā ('apsaluma kārta, svaru netur, kad iet pāri' LPA), **viznas** Gulbenē, Lizumā ('eine dünne Eisschicht auf dem Wasser' ME IV 631), **vižņa** Bērzē (*vakarrūt peļķēm bij pārvīlkusiēs vižņa* LPA); sal. **vižņi** 'ļoti plāna ledus kārta, smalki ledus gabaliņi uz ūdens' (LVV 868), kam blakus sastopami arī atbilstoši sekundāri verbi, piem., **viznūt** 'ar ledu pārklāties' Saikavā (EH II 791), Vestienā (ME IV 631), **apviznūt** (*ēzērs jau apviznījis* EH I 126, bez avota norādes), **uzviznēt** Bērzaunē (*lēdus uzviznējis* LPA).

Vārdi *vīza* un *vizla* ledus kārtas apzīmēšanai minēti arī 18. gs.

rakstu avotos ('spiegelndes Eis vom Frühjahrfrost', *uzvizēt* 'auf dem gethauten Schnee frieren' St. 1789 I 363, ar atsauci uz Langi).

Šķiet, lietojums vienskaitlī norāda uz nozīmi 'plāna ledus kārta', bet vārds daudzskaitlī parasti apzīmē ledus kristālu masu resp. vižņu ledu (par to plašāk sk. nod. vižņi).

Latgalē un Vidzemes austrumos plāna ledus apzīmēšanai sastop nosaukumu *zlāugzna*: sal. 'plāna ledus kārta, kam apakšā ir tukšums' Kalupē (KIV II 592); ar līdzīgām nozīmēm Ērgļos, Gulbenē, Pildā, Vecpiebalgā u. c., *zlāugzne*, piem., Lubānā, Ludzā (radn. liet. *žliaūgti* 'līt; plūst' sk. ME IV 745). Nosaukums *zvīgzne* 'plāna ledus kārtiņa' reģistrēts Mēdzulā (EH II 816); sal. apv. *zvīgznas* 'zvīņas' (ME IV 779), *zvīgznāt*, *zvīgzniīt* 'vizuļot (par sniegu)' Vestienā u. c. (ME).

Savukārt Lielīrbē atzīmētais vārds *kiřka* 'plāna ledus kārtiņa' ir aizguvums no lībiešu valodas; sal. līb. *kiřķ* 'ļoti plāns ledus' (Ket. 129).

Vārds *ķiřza* 'plāna ledus kārtiņa uz ūdens' līdz šim bija zināms tikai no Vandzenes (ME II 386, bez cilmes skaidrojuma), taču tas ar minēto nozīmi sastopams plašāk: reģistrēts, piem., Ainažos (*ķiřz – plāns lē:ds, ciļvēk netur*), Salacgrīvā, Klapkalnciemā (*kad gājām jūrā, vēļ bij laps laīks, bet, kad nācām malā, uznāc ķiřz, tad lē:ds saspiēd laīv un 5 zvejniēk nuōslik*), Bērzciemā (*ķiřz mēdz būt stikļ biēzuma*), Mērsragā (*ķiřziņ jau ir uz ūdēns*), Rojā, Mazīrbē (*ūdeņam māz ķiřz bij viřse*); *ķiřze* 't. p.' Ģipkā (*tik tād plān ķiřziit*).

Vārda izplatība Rīgas jūras līča piekrastē vedina avotu meklēt Baltijas jūras somu valodās: sal. ig. *kiřs* (*kirse*) 'ledus kārta' (Wied. 294), somu *kirsi*; līb. *kiř* un *kiřķ* 't. p.' tiek atvedināts no senāka **kiřz* (Ket. 129).

Nosaukums *uzķīla* ('ganz dünnes Eis' EH II 727, bez vietas norādes) ir prefiksāls atvasinājums (plašāk sk. *ķīlas* 'vižņi').

Krastā vēja sadzīta, viļņu sastumta, sablīvēta ledus apzīmēšanai lieto aprakstošu nosaukumu *ledus krāvumi* (*Ledus krāvumi Rīgas jūras līcī ir dažāda veida. Visbiežāk veidojas viena vai divas krāvumu grēdas paralēli krastam uz sēkļiem..* LLVV IV 415, LVV 405).

Ar minēto nozīmi vārds *krāvums* (*krāvumi*) reģistrēts Rīgas jūras līča piekrastē, piem., Mērsragā (*maļja beīgās krāvuŋ iskūst. kur krāvuŋ stāv, tur reīģs nērš*), Kolkā (*liēl krāvum malā, ka uznāk aš strāūm, ta izārd*); *lēdkrāvumi* Mērsragā (Apv.).

Izloksnēs ap Enguri lieto arī vārdu *krāvas*, piem., Kaugurciemā (EH I 646. *ziēm, ka lēdus liēlās krāvās i sakrāviēs – mājas, ēkas aūgstumā, ta paūsaruōs laba zveja* Apv.), Lapmežciemā (*kur krāva – lēdu grūdumi, tai viētā būs pulk zives*), Apšuciemā (*ziēmeļvēš sataiša krāvas*), Klapkalnciemā (*a jūrs vēj lēdu sakrāīj, tādas krāvas, div, trīs metri aūgsti lēdus kaļni*), Engurē (LPA).

Ar minēto nozīmi vārds *krāva* sastopams arī rakstu avotos (".. vilnis plīsa, ietriedams mūs malā, saskalotajā, augstajā sniega un ledus krāvā." J 1909, 7; " .. uz cietās, asās ledus krāvas." Plūdonis III 14).

Sal. *krāvums*, *krava*, *ķrava* 'kaudze' (ME II 269), pamatā ir verbs *kraūt*, *ķraut* 'kraut, likt kaudzē' (ME II 264, 296).

No minētā verba atvasināti vairāki Vidzemes piekrastē sastopamie ledus krāvumu nosaukumi:

kraūjas 'vēja sadzīti leduskalni' Salacgrīvā; sal. *krauja* 'kaudze', *akmeņu kraujas* Āraišos, Druvienā u. c. (ME II 262);

kraūņi 't. p.' Vitrupē (*ka ziēmā lēds sadzīts, ta soūc pa kroūņim*

LU), *kraūņi* Tūjā (EH I 643); sal. apv. *krauna* arī 'akmeņu kaudze' (ME II 263).

Atbilstošais verbs *krauties* 'blīvēties (par ledus gabaliem)' reģistrēts gan rakstu avotos (*Ledus gabali kraujas gar upes krastu*. LLVV IV 414), gan izloksnēs, piem., Mangaļos (*Daūgavā uz baņķiēm kraūjas lēdus*), Kauguros (*lēds sakraūjas kâ siēna kauðzes* Apv.), Engurē (Apšuciemā *ziemeļvēš ka pūš, ta sâk kraūt lēdu*).

Ar nozīmi 'ledus krāvums' rakstu avotos un izloksnēs sastopams aprakstošais nosaukums *ledus blāķis* ('Eisbank' U 1880, 236; HTV 50, LVV 134), sal. *blāķis* 'liela, sablīvēta kaudze; liels daudzums' (ME I 311, LLVV II 98) un *lēdus kalns* ('Eisberg'; *ledus kalni* 'Eisgebirge' U 1880, 236; 'ledus krāvums krastā; peldošs ledus krāvums' Ļaudonā (*Kad pavasarī .. uz pļavām sagulstas lieli ledus kalni .., tad vasarā sagaidāmi plūdi*. LTT II 1031), Kaltenē (arī *lēdkalns*), Papē (*mēs iēks lēdus kalna gulejâm /laivā/, nâca jūrâ pâri, bij pârpildīts vēš. buŗas cēlt nevareja. un tâ tur zveji nuôsala un palika jūrâs dubēnâ*), Sventājā (*pavasarūôs vēš sadzēn liēlus lēdus kalnus; ar vēju jūrâ sastuîn kalnus*).

Reģistrēts arī nosaukums *ledus kupas* (ME II 317), no liter. darba); sal. *kupa* 'kaudze' Bērzaunē, Rūjienā (par cilmi sk. ME II 317).

Ledus segas raksturošanai sastopami vēl citi (ar vārda nozīmes pārnese veidoti) nosaukumi, piem., (*ledus*) *madracs* 'sastumts ledus' Liepājā (*lēdus sastūmiēs biēzâ kârtâ. tâdâ madracâ* LPA); sal. *matracis* 'gultas maiss ar pildījumu' (LVV 467).

Apzīmējums *lēdus mūris* ar nozīmi 'ledus sega jūras piekrastē' tiek lietots Kurzemes piekrastē, piem., Miķeļbākā, Vendzavā, Jūrmalcienā, Papē (*taī ziēmâ bij lēdus mūrī gar visu krastu. kâds gabāls bij izcēlts 'atšķelts'*).

Tas sastopams arī rakstu avotos ("No Kauguriem. Jurgī tepat pie

durvīm, bet zvejoj nevar tikt, jo jūra cieti kā “mūris”, tā saka mūsu zvejnieki, un retais kāds redzējis šādu bārgu ziemu.” J 1908, 15).

Sal. *mūris* 'celtne; aizsargbūve'; pārn. noz. 'ciešs, blīvs (kā) kopums' (LLVV V 294; aizgūts no vlv. *mūre*; aizguvums sastopams jau 16. gs. personvārdos, plašāk sk. ME II 678, LEV I 609).

Ar nozīmi 'salauzīts, krastā sadzīts ledus' izloksnēs gar Rīgas jūras līča piekrasti reģistrēts vārds *brāķis*, arī dsk. *brāķi*, piem., Salacā (sal. *brāķi* 'Eishaufen auf dem Meere' U 1872, 35; *brāķi ir lēdus salaužņi jūrā* ME I 328), Svētcimā (*ka i vēš nuo šuōmaļ, ta aizdzeņ vis lēd sēļga. ka brāķi iskūst te'pat, ta i reņģi pulk. reņģi joū staīga lēdam līdz. tuō lēd souc pa brāķiņ* Apv.), Vittrupē, Engurē.

Vārds *brāķis* ar minēto nozīmi laikam aizgūts no vlv. *broke* 'Bruch, Spalt' (ME I 328).

Nosaukums (*ledus*) *klipa* 'peldošs ledus gabals vai ledus krāvums' atzīmēts Salacgrīvā (*lēds klipās priēkšā – netiēk tālāk*); *klipi* 't. p.' Mangaļos (*citrež jūrmalā klipi – tādi lēdus kaļni*).

Retumis tas sastopams arī rakstu avotos: sal. *klipa* 'neliela klints; arī neliels (akmens, ledus) bluķis' (LLVV IV 267). Vārds *klipa* līdz ar ig. *klipp* 'zemūdens klints' (Wied. 310) un līb. *klip* (Ket. 140) aizgūts no v. *Klippe* '(zemūdens) klints'.

Atsevišķas ledus daļas apzīmēšanai parasti lieto aprakstošo nosaukumu *ledus gabals* kā rakstu valodā (LLVV III 21, HTV 87), tā arī dainās un izloksnēs, piem., Aizputē, Dunalkā (LPA), Gulbenē (*līki kārkli Daugavā, kas tos līkus salocīja? lieli viļņi salocīja, lieli ledus gabaliņi* BW 308985), lībiskajās izloksnēs parastāk sastopams saliktenis *lēdsgabals*, piem., Dundagā (FBR V 139), Stendē (Mund. St. II 56).

19. un 20. gs. rakstu avotos reģistrēts arī nosaukums *līte, līts* (dsk.

lītis 'ledus gabals' ('Eisscholle' ME II 491) un *lītis* (dsk. *līši*; *lēdus līši*) 't. p.' (EH I 751); par izplatību izloksnēs ziņu nav. K. Ulmanis aiz šķirkļa *līte* devis piezīmi, ka vārds ir maz pazīstams, un norādi par atbilstošu liet. *lytis* (U 1872, 143). Šķiet, nosaukums aizgūts no lietuviešu valodas; sal. liet. *lytė*, *lytis* 'liels ledus gabals ūdenī' (LKŽ VII 587, 594; sk. arī LEV I 494, šķ. *laitūt*). Aizguvums ir arī nosaukums *līcas* 'lieli ledus gabali' Garozā (U 1872, 143; iespējams, no liet. **lyčios* ME II 476).

Ledus masas apzīmēšanai konstatēti aprakstoši vai ar pārneseņu veidoti nosaukumi, piem., *lēdslāgis* Vainižos (*liēls lēdslāgs nuōgāzas nuo juūt zeme* .. VIV I 457); sal. apv. *slāgis* 'kaudze, čupa; blāķis' (VIV II 341) un *pluōte* 'ledus masa' Salacā (ME III 365); sal. apv. *pluota*, *pluōte*, *pluōts* 'bars; liels daudzums' Skultē, Naudītē u. c. (ME III 365, EH II 305). Šai grupai pieder arī nosaukums *ledus spraidi* 'kaudzē sablīvējies ledus' Ērgļos (ME III 1008); sal. apv. *spraidis* 'sastrēgums; spraislis' (par etim. sk. ME).

Vārds *tunga* 'ledus sastrēgums', kas reģistrēts 19. gs. Igaunijas pierobežā Salacā (U 1872, 313; ME IV 264), un *tungāties* 'blīvēties (par ledu), veidoties sastrēgumam' Salacā (*lēdus šuodien visu dienu tungājas upē* ME IV 264) ir aizgūti no igauņu valodas; sal. ig. *tuńg*, *tungima* (sk. ME IV 264, Zeps 195).

Ar nozīmi 'sprauga ledū' parasti lieto literārās valodas vārdu *plaisa* (*plaisa ledū, zemē* u. tml. LVV 632), piem., Ērgemē (*ka ziēmā tas gēzārs plīstuōt, ta ēsuōt tādas plaīsas, kā knapi varuōt pākāpt* ĒIV III 96), Liepājā (LPA), Valgundē. Cilmes ziņā latv. *plaīsa* atbilst liet. *plaišā*, radn. *plīst* (ME III 315, LEV II 57).

Blakus vārdiem *plaisa*, *plaisāt* sastopami vairāki atvasinājumi, piem., *plaīsums* 'plaisa, sprauga' Svētcimā, *plaisma* Umurgā, kas minēti arī 19. gs. rakstu avotos (U 1872, 203, U 1880, 603, 658). Šķiet, tās pašas cilmes arī *plaīzums* 'plaisa' Mērsragā (*plaīzums – lēds atvēriēs, netiēk*

pāri Apv.); sal. *plažums* 'lielāks gabals, vieta; plašums' Jeros, Limbažos (EH II 282), Vainižos (VIV II 179).

Nosaukums *plīša* 'sprauga, plīsums ledū' Kuršu kāpās (Pl. Kurs. 74) laikam atspoguļo lietuviešu valodas ietekmi; sal. liet. *plyšys* 'plaisa, sprauga' (latv. *plīsa*, piem., Zaubē ME III 348, EH II 298).

Sastopami vēl citi ledus plaisu apzīmējumi (dažkārt ar nozīmju niansēm), piem., *aiza* 'plata plaisa ledū' Salacgrīvā (*aiz i plataks, nevař pārlēkt, vajag laīu*), Vecmīlgrāvī (*kad pūs zemes vējš, paveras ledū aiza* FS), Engurē (*krasta vēš atšķīř lēd – aizas lēdū ruônās*), Mērsragā (*ka atšķīř lēd, ka aizs vaļa un brīus ūdeņš, ta zvejuō. viēnreīz gāj ziēm bērn uz jūr viziņtiēs pa lēd, iēskrēj aizē iēkšē*). Ar līdzīgām nozīmēm vārds *aiza* reģistrēts, piem., Limbažos, Sabilē, Skrundā, *aiza* Talsos, *aiza* Trikātā ('Riss, Spalte im Eise; Schlucht, Abgrund' ME I 17, EH I 5).

Vārds *aiza* sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (F I 16, St. 1789 I 4); cilmes ziņā tam atbilst liet. *aiža* 'plaisa; aiza', radn. latv. *ieza*, *ize* (plašāk par etim. sk. ME I 17, LEV I 59).

Sporādiski reģistrēts apv. *ieze* 'plaisa (ledū)' Papē (*iēze i lēdū, ari kuř citūr. tā iēze /sprauga mežu galotnēs/ muņš bij caīri, kad meži sazuda. trīs četri stuņdi vēl gājām /ar airu laivu/, kamēr meži sazūd. Miētraga meži, tiē ir aūksti meži ar liēlis kalnis*); sal. *ieza* Vecatē (ME II 90, EH I 556); *ieze* 'eine Eisspalte' Barkavā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME II 91), cilmes ziņā radn. *aiza* (ME II 90).

Ar nozīmi 'plaisa, sprauga' tiek lietots arī vārds *īze*: *īze* Liepājā (EH I 502), Nīcā (*brauc prātīgi, ka neiebrauc īzē!* ME I 839; *īze i pārplīsis lēdus ežerā. īze gāja pāri ežeram piē Maīļa raga Apv.*), Papē (*īzes i tik*

marē un uz ģežru ziēmā), Usmā (ME), *ize* Varakļānos (EH).

Laikam no Kurzemes vārds reģistrēts 17. gs. rakstu avotā – J. Langija vārdnīcā (*īza* 'ein Ritz aufm Eiß, da ein groβ unbefroren Wasser auf dem Eiß ist' Lj. 1685, 137). Cilmes ziņā latv. *īze* radn. *ieze*, *aiza* (ME II 90); sal. liet. *ižas* 'vižņi'; dsk. *ižai* 'peldoši ledus gabali', *ižti* 'sprēgāt, plaisāt'.

Ar vārda nozīmes pārnese laukam radies *blāva* 'plata plaista ledū' Vidzemē Raunā (ME I 312) un Vijciemā (EH I 227); sal. *blāva* 'plankums; peļķe u. tml.', *blāvēt* 'spīdēt, mirdzēt, plaiksnīties' (ME I 312).

Vārdu *sprauga* 'šaura, garena, tukša josla, telpa (u. tml.)' (LLVV VII₂ 139) attiecina arī uz plaisām ledū (ME III 1011), piem., Nīcā (*vējam maīnuotiēs, ģežra ūdeīns iēt atpakaļ jūrā un lēdus iēgrīmt. tas plīst, uīn paliēk sprauģa, tā vaīrs tik stipri nesasaīst - tā tā īze*. Apv.); tas atvasināts no verba *spraugt*, kura senākā nozīme laukam bijusi 'sprēgāt, sprāgt, plaisāt' (LEV II 271).

Blakus vārdam *sprauga* ar patskaņu miju saknē sastopams arī *spraga*, piem., Bauskā, Biržos un citur Augšzemē (ME III 1008, EH II 555) un *sprāga* Bārtā (EH II 557), Dunikā, Galgauskā, Varakļānos (ME III 1015), arī Raņķos (LPA) un Kuršu kāpās (*sprāga* ME); cilmes sakarā sal. arī liet. *spragà* 'sprauga, robs, plaista' (LKŽ XIII 471). Savukārt Ziemeļkurzemē ar minēto nozīmi lieto vārdu *spraiga*, piem., Dundagā, Vandzenē (ME III 1008), Stendē (*sproig* Drav. m.).

Vidzemē ar nozīmi 'plaista ledū' sastopams vārds *šķēre*, piem., Vittrupē (*ka lēds jūra paveras vaļa, tad /to/ souc pa šķēr* LU); sal. ar nozīmes niansi *šķēriņš* 'ar laivu izlauzīta sprauga ledū' Svētciemā ('ein in dünnen Flusseise ausgebrochener Kanal zum Bootfahren' ME IV 34; *šķēriņ istaīš lēda ari pavasari, ka a laīv broūc pāri, pa lēd iēt vaī nevaī* Apv.); sal. *šķēre* 'griezums' Salacā u. c. Vidzemē (EH II 633).

Vārds **vižņi** (parasti dsk.) 'uz ūdens virsas uzpeldējis ūdeņu ledus; sīki, vizuļojoši ledus kristāli' ir latviešu literārās valodas vārds (LLVV VIII 560; LVV 868; hidromet. termini *vižņi*, *vižņu iešana* HTV 334; angļu *sludge*, v. *Treibeis*, *Schlammeis*, kr. *уызга*, *уызгоход*).

Šīs dabas parādības nominācijas iespējas, motivāciju atklāj vižņu enciklopēdiskais skaidrojums: vižņi – uz ūdens virsas uzpeldējis ūdeņu iekšledus vai dibenledus. Bieži satur vizmas, sniega putru, sīklūzu ledu. Vižņi kopā ar ūdensteci var būt kustībā (vižņu iešana) vai var būt arī nekustīgi zem ledus segas un radīt vižņu sablīvējumus (LPE 10₁, 496).

Līdzīgi skaidrots atbilstošais vižņu nosaukums krievu valodā: sal. kr. *уызга*, (ziemeļrietumu dial.) *уызг* – 'первый осенний лед, который сплошь несется по реке, с обмерзлыми комьями снега, незадолго до рекостава; мелкий лед, каша, после вешнего ледолома' (Даль IV 647).

Tādējādi jēdziena saturā var nodalīt vairākas būtiskas vižņu pazīmes: tā ir vizuļojoša, arī pa ūdens virsu peldoša ledus kristālu masa. Minētās pazīmes izmantotas, motivējot vižņu nosaukumus latviešu valodā.

Literārās valodas vārds **vižņi** plaši sastopams Vidzemē: piem., Cesvainē, Ērgļos, Koknesē, Piebalgā (U 1872, 343); Āraišos, Drustos, Dzelzavā, Gulbenē, Krustpilī, Lizumā, Lubānā, Rankā, Saikavā (ME IV 633).

Uz kompakto izplatību Vidzemē norāda arī atbilstošais verbs: sal. **vižņuot** 'pārklāties ar vižņiem; kļūt vižņainam' (*ūdens sāk vižņuot*) Āraišos, Bērzaunē, Drustos, Jumurdā, Lubānā u. c. (ME IV 633).

Par vārda **vižņi** lietošanu Kurzemē un Latgalē ziņu maz: tas reģistrēts Saldū (ME IV 633), Kalupē (KIV II 574), Rucavā, Zlēkās (LPA). Lai gan nosaukums sastopams jūrmalas zvejniekiem, piem.,

Lielsalacā (ME), Lapmežciemā, Jūrmalciemā, tomēr piekrastē raksturīgāki ir citi vižņu apzīmējumi (sk. *soga, juma, žluga*).

Izloksnēs vārdam *vižņi* un tā variantiem konstatētas vairākas nozīmes (ne vienmēr tās ir iespējams nošķirt), piem., *vīznas* 'plāna ledus kārta' ('eine dünne Eisschicht auf dem Wasser') Gulbenē, Lizumā un 'ledus gabali' Lielvārdē ('treibende Eisschollen' ME IV 631), Neretā (*Mūrēsim viznu pili Daugaviņas maliņā* BW 30792); *vīznes* Bērzaunē (tādas viznes vien pluduoja pa ūdens virsu), Iršos, Koknesē, Lubānā, Meirānos, Taurenē (ME IV 631). Sal. arī *vīznūt* 'pārklāties ar ledu' Saikavā (*ūdens jau viznī* EH II 791), *vīznēt* Koknesē, *vīznuot* Aiviekstē, Meirānos, Taurenē (*saltam laikam iestājuoties, ūdens sāk viznuot* ME IV 631). Būtiski piebilst, ka minētos verbus plaši lieto arī ar nozīmi 'spīdēt', piem., *vīznūt* 'mirdzēt, laistīties, spīguļot' Mēdzulā, Piebalgā, Vietalvā u. c. (ME IV 631, EH II 791, LLVV VIII 558), *viznuot* 't. p.' Zālītē (ME).

Nosaukums *vižņi* un tā varianti *vīznas, vīznes* atvasināti ar piedēkli *-n-* (par lietvārdu formām ar *-nis* resp. *-ne* sk. Lgr. 290, 291) blakus vārdiem *vīzas, vīzes* 'vižņi' un *vizēt* 'spīdēt' (par vārda *vizēt* etim. sk. LEV II 543, 544).

Vižņu apzīmēšanai Vidzemē lieto arī vārdu *vīzas*: tas reģistrēts Gaujienā, Gulbenē, Raunā, Sējā, Trikātā, Vecatē ('die ersten, kleinen Eisschollen auf Flüssen' ME IV 630), Lēdurgā (*vizi, vizi, ezeriņi, sīkajām viziņām* BW 3516, 4 v); *vīzes* 't. p.' Ķieģeļos, Lenčos, Vaidavā, Valkā, Veselavā (ME), *vīzi* Lubānā ('das sich eben bildende Eis' ME IV 631).

Nozīmes ziņā tuvs arī *vīza* 'ļoti plāna ledus kārta uz ūdens' un verbs *vizēt* 'pārklāties ar ļoti plānu ledus kārtu (par ūdeni)' Ērgemē (ĒIV III 743), Mazsalacā, Naukšēnos (ME), Sējā (*upē ūdens sāk vizēt* EH II 791), Vainižos (VIV II 532) u. c., *apvizēt* 'viegli apsalt' Jaunpilī (*ceļš apvizējis* ME I 136), kas saistāmi ar plašāk sastopamo *vizēt* 'spīdēt, mirdzēt' Kurzemē, Vidzemē u. c. (ME IV 630, EH II 791, ĒIV III 743).

Vižņu nosaukums *viza(s)* sastopams jau 17./18. gs. rakstu avotos, laikam no Zemgales tas minēts K. Fīrekera vārdnīcā (sal. *viza* 'Schelffer Eis, Ufer Eis', *neva āzsalis, tikai apvīzesies* 'es ist nicht zugefrohren, es ist nur beschelffert, eiset' F I 303, II 533, *vizas nes* F II 533; *viza* (*vizla*) 'spiegelendes Eis vom Frühjahrsfrost', *vizēt* (*vizāt*) 'vom Frostblänkern, it. flittern', *uzvizēt* 'auf dem gethauten Schnee frieren' St. 1789 I 363; sal. v. Eisscholle – *ledus gabals, viza* U 1880, 632).

Izloksnēs vižņu apzīmēšanai sporādiski fiksēti vēl citi atvasinājumi no pamatvārda *vizas*. Ar piedēkli *-en-* atvasinātais nosaukums *vizenis* registrēts Raņķos; sal. *vižiņi*, kas ar līdzīgu nozīmi atzīmēts rakstu avotos (*gaismā laistījās sudrabainie rudens viziņi* ME IV 631, EH II 791). Iespējams, no Kurzemes vārds *vizeņi* minēts J. Janševska darbā ("Šļuga un vizeņi malā, kā arī tīrais, klajais ūdenis tur tālu nost no malas mirdz, viz un laistās saulē." EH II 791).

Vižņu nosaukums *vizuļi* registrēts Jaunpilī, Mērsragā (LPA), Kastrānē (*trim stariemi Gauja tek, vizuļišus vizodama* BW 10863, 1); sal. *lēdus vizuļi* (ME IV 632, bez vietas norādes); *vižļi* Medzē (LPA).

No verba *vizēt* ar piedēkli *-l-* atvasināts vārds *vizla* Sējā ('Treibeis; die dünne Eiskruste über dem Schnee nach einem Tauwetter' ME IV 631, EH II 791; par līdzīgiem atvasinājumiem sk. Lgr. 340). Iespējams, nosaukums *vizla* 'vižņi' Vidzemē sastopams plašāk: tas minēts jau 18. gs. vārdnīcās (St. 1789 I 363, ar norādi uz J. Langi).

Nosaukums *vizma* 'vižņi' Vecpiebalgā (EH II 791) laikam radies semantiskā attīstībā: sal. plašāk lietoto *vizma* 'atspīdums, gaisma' un derivātus *vizmuot* 'spīdēt, laistīties' (ME IV 631), *vizmīgs* (arī 'saulē virmojošs' Džūkstē EH II 791), kas atvasināti ar piedēkli *-m-* (par līdzīgām formām sk. Lgr. 332).

Nosaukums *virži* 'vižņi' fiksēts Vendzavā (*rudenī virž pa viršu*

/peld/, *sataīsa mūri, šļāc vīrsū, ka nevaī ne ārā* /krastā/ *tikt*). Vārds atvasināts no verba *viīzēt* 'pārklāties ap plānu ledus kārtu', kas sastopams, piem., Vandzenē (*ūdens jau virzē* ME IV 619) un saistīts ar *vizēt* (sal. "Erinnert einigermaßen an (ap)vizēt" ME IV 619). Tā kā parasti *r* mēdz iespraust aiz gariem patskaņiem vai divskaņiem (Latv. dial. 100, 194), šķiet, ka vārds *virzēt* veidojies citādi.

Ar ūdens spīdēšanu semantiski motivēts arī vārds *virza* 'sīku viļņu nīrbēšana' Ziemeļkurzemē, piem., Upesgrīvā (*nuo vēj ceļas viīz*), Ģipkā (*viīziņ mētas uz ūden*), Vendzavā. Nosaukums *virza* izveidojies, kontaminējot tās pašas nozīmes vārdus *vīza*, ko sastop, piem., Rojā, Liepenē (*nāk coūr tād viz. tād māz māz viīniš pa tuo vīrsūī – tā ciī piē ciī, tuō soūc vīz*) un *virīņš* 't. p.', piem., Kaltenē (*virīš ceļas, ka tikkuō kā sāk viīņuōt*), Vandzenē (*pār ūdeni pārgāja viegls virīņš* ME IV 605; sal. arī *virīņš* 'neliels vējš' Kaltenē ME IV 605). Kontaminācija, domājams, notikusi, lai novērstu vārdu *vīza*, *vīzēt* polisēmiju.

Vižņu apzīmēšanai sporādiski registrēts nosaukums *čagas* ('namentl. die ersten, kleinen Eisschollen' ME I 400, bez vietas norādes) Skaistkalnē, Zebrenē (LPA), *čaga* Snēpelē (EH I 282), *čagi* Blīdenē ('kleine Eisstücke im Fluss nach dem Eisgang' Stūros ME I 401), *čagani* Matkulē (LPA).

Šķiet, ka vižņu nosaukums *čagas* radies ar vārda nozīmes pārnēsumu; sal. plaši sastopamo *čagas* 'gruži; pelavas' Neretā, Saikavā, Vecpiebalgā u. c., kā arī *čagi* '(ogļu) izdedži, sārņi' Vallē (ME I 400, EH I 282). Vārda tālākā cilme nav īsti skaidra. Par nozīmju 'gruži; pelavas; atkritumi resp. sārņi' un '(ledus) vižņi' drošu saistību uz līdztības pamata – 'tas, kas peld pa ūdens virsu' – liecina arī polisēmiskais vārds *soga* (sk. tālāk).

Neskaidras cilmes ir nosaukums *čalgas* 'plāni, salauzīti ledusgabali' (ME I 402, bez vietas norādes), ko vedas saistīt ar nosaukumu *čalas* 'ledus gabali' (*jūrā redzamas lielas čalas* ME, no rakstu avota), 'saulē izčākstējis ledus' ('das von der Sonne ausgefressene Eis') Zaļeniekos (ME I 402).

Par nosaukuma *čangas* 'vižņi' Vestienā (EH I 285) plašāku izplatību izloksnēs ziņu nav; sal. *čangali* 'atsijas; pelavas' Jaunpiebalgā, Vecpiebalgā, Vestienā (EH I 285).

Vižņu nosaukums *čazgas* Liepkalnē (sal. *čazga* 'die Eisscholle': *čazgas jau iet, nu jau sāks salt Daugava. ja laižas, tad lēdi ceļas nuo akmeņiem vaļā, un viss ūdens ar čazgām pilns*. EH I 287) varētu būt radies fonētiski no iepriekš minētā *čagas*, taču nav noraidāms arī vārda nozīmes pārnese 'gruži; pelavas' → 'vižņi'; sal. *časkas* 'slikas kvalitātes graudi; pelavas' Lazdonā, Vestienā u. c. Vidzemē (ME I 405, EH I 285).

Nosaukums *čugas* 'vižņi' sastopams Bauskā, Vecsaulē ('Eisschollen' U 1872, 317), Ļaudonā ('Treibeis' ME I 418); *čuga* Mežotnē (*kad upē ir sasaluši vižņi, tad saka, ka pa upi iet čuga* LPA); konstatēts arī literārā darbā ("Tikai airu saceltie mazie vilniši ..., piesizdamies pie čugām, plukšķēja .." Plūdonis III 11).

Vārda *čugas* cilme nav īsti skaidra. Šķiet, tas veidojies fonētiski no vižņu nosaukuma *suga* vai *šuga*, vai arī kontaminējot vārdus *suga* un *čagas*.

Vižņu īpatnību (tā ir putrai līdzīga masa) atspoguļo aprakstošie nosaukumi *ledus putra* (sal. kr. *каша ледяная* HTV 242), piem., Rucavā, *sniega putra* ('vižņi' LLVV VII₂ 59) Dunalkā, *sniega pļūfra* Bunkā (LPA); sal. *pļurra* 'šķidra auzu biezputra' Vaiņodē u. c. (EH II 310).

Ar nozīmes pārnese radies vižņu nosaukums *ķeža, ķeze* (arī *ķesa, ķese* 'aneinander hängendes Treibeis' U 1872, 108, ME II 372), *sniega ķeze* Dundagā? (EH I 698, no Dinsberga liter. darba). Par izplatību Kurzemē norāda arī *ķežēni* 'vižņi' Nīgrandē (*šūodien upē iet cauru dienu ķežēni* ME II 372) un *ķezenis* Raņķos. Sal. *ķeze* 'netīrumi; peļķe', kas plaši

sastopams izloksnēs, un *ķezēt* 'aplipt (ar zemi u. tml.)' (ME, EH I 698).

Par vārda nozīmes pārnesešu 'lipīga masa' → 'vižņi' liecina arī nosaukums *ķēpas* 'bei Schneewetter in Flüssen schwimmende Schneemassen' Kūdumā (EH I 699); sal. *ķēpa* 'biezputra; saskābis piens u. tml.' (ME II 374).

Nozīmes pārnesešs 'šķidra masa; (biezs šķidrums)' → 'vižņi' vērojams arī dažos citos vižņu nosaukumos: (*lēdus*) *zampe* 'vižņi' un ar o skaņu saknē *zoņpis* 't. p.' Ainažos; sal. *zoņpa* 'netīrs šķidrums; slīksnis; slapjš, irdens sniegs' Svētcieņā, *zomps* 'slapjš sniegs (jūrā, ezerā, upē)' Lielsalacā (*upē biezs zomps – grūta pārbraukšana* ME IV 749), *zampa* 'šķidri mēsli, virca; šķidrums' (ME IV 689), *zoņpa* 'netīrs ūdens' un *zumņa* 'virca' Dundagā u. c. (aizgūts no vlv. *sump* 'Sumpf', sk. ME IV 749, 750). Nosaukums *žamība* 'vižņi' Rucavā (Apv.) laikam ir tās pašas cilmes.

Ar līdzīgu pārnesešu radies nosaukums *žlēgi* 'vižņi' Tomē un Vecumniekos (ME IV 817), kam blakus reģistrēts fonētiskais variants *šlēgi* Tomē (*šlēgi iet Daugavā* ME IV 70); sal. *žlaga* 'tas, kas piemircis, piem., slapja masa, labība, zeme u. tml.' Bauskā, Druvienā, Saikavā u. c. (ME IV 814), *žlēga* 'slapja, neauglīga mālzeme' Bauskā (*tāda žlēga, ka nevar ne izbraukt*), Saikavā u. c. (ME IV 817).

J. Endzelīns vižņu nosaukumu *šlēgi* hipotētiski saistījis ar apv. *šlēgi* 'sārņi' Glūdā, kas aizgūts ar pārveidojumu no vācu valodas (sal. vlv. *slagge* 'Schlacke' ME IV 70, sal. arī *žlaga* 'sārņi' Krustpīlī ME IV 814).

Vižņu nosaukums *žluga* atzīmēts Lejaskurzemē: Nīcā (*jūrā tāda žluga, ka ar laivu nemaz nevar tapt uz priekšu* ME IV 819), Jūrmalcieņā (*ka sāk žluga iēt pa upi, ta gaīdāms, ka drīz sasals. Bārtas upē bi pluōsta*

tīls, ta žļuga sastājās tai malā Apv.), Papē (*žļuga sāk saīt kuōpā, sasālšt tādi mūri tāļi jūŗā*); sal. *žļuga* 'šķīdonis, kūstošs sniegs' Dunikā (ME IV 819), Nīcā (Apv.); 'apsalis ūdens?' Bārtā (*žļuga iŗ, kad ūdens ir apsalis un tam pa viŗsu ir ūdens* LPA).

Nosaukums minēts arī 19. gs. rakstu avotos: sal. v. *Treibeis* – *ledus gabali, vizas*; *Schlammeis* – *žļuga* (U 1880, 695).

Arī fonētiskais variants *šļuga* sastopams Lejaskurzēmē – Liepājā, Nīcā (LPA); vārds minēts arī rakstu avotos (".. sadzīta šļuga iešņākdamās atsitās pret sasalušo pludmaļa krantu." J. Janševskis. Tie, kas uz ūdens, 37).

Semantiski tuvs ir vārds *žloga* 'slapjš sniegs, sniegs ar lietu resp. slapjdraņķis' Stendē, Vandzenē (ME IV 818) un *šloga* 't. p.' Dundagā, Stendē, Vandzenē (ME IV 73) u. c. Ziemeļkurzēmē, kur bieži sastopami vārdi ar *o* skaņu saknē patskaņa *u* vietā (sk. Latv. dial. 161).

Šķiet, ka nozīme 'vižņi, vižņu masa' vārdam *žļuga* (*šļuga*) radusies semantiskā attīstībā: sal., piem., *žļuga* 'bieza, putrveida masa' Šķībē; 'vārot sašķīduši kartupeļi' Alsungā, Snēpelē, Šķībē; 'netīrs šķidrums' Kraukļos; 'slapja smilts zeme' Vārkavā (ME IV 819), kas saistāmi ar verbu (*sa*)*žļugt* '(sa)šķīst' Dunikā, Snēpelē, Vandzenē, 'kust' Saldū (sal. liet. *žliūgti* 'piemirkt, izmirkt', sk. ME IV 819, EH II 469, 820).

Tās pašas cilmes laikam arī nosaukums *žlurga* 'vižņi' Durbē, Vaiņodē (LPA); sal. *žļurka* 'lipīga masa' Zaubē u. c. (ME IV 819), *žļorka* 'netīrs šķidrums' Dundagā (ME IV 814).

Līdzīgi motivēts vižņu nosaukums *žurga*, kas fiksēts Kurmenē (LPA); sal. *žurga* 'duļķains šķidrums' Aucē, Baldonē, Rubā u. c. (sk. ME IV 833, EH II 822), (*iz*)*žūgt* '(iz)mirt (lietū)', piem., Drustos, Lubānā, Smiltēnē (ME I 833).

Par to, ka šāds nozīmju saistījums nav nejaušs, liecina ne tikai

minētie vižņu nosaukumi *ķeze*, *žluga* u. c., bet arī igauņu vārda *sopp* (ģen. *sopa*) semantika: 'Schlamm, dünner Koth, Gemisch von Wasser und Schnee oder Eis' (Wied. 1059).

Sporādiski reģistrētais nosaukums *šlodraks* 'vižņi' Užavā (*up:e akaļ bi tâc šlodraks* LPA) norāda uz nozīmju attīstību: 'slapjš sniegs; slapjdraņķis' → 'vižņi' (sk. *šlodraks* 'slapjdraņķis').

Dažu nosaukumu motivācija norāda uz skaņu verbiem, piem., *čaukstes*, *čauksti* 'ledusgabali lielāki par vizām' Gaujienā (ME I 406); sal. *čaukstēt* 'kļūt čauganam (par ledu pavasarī)' (EH I 286), kas laikam ir onomatopoētiskas cilmes (sal. *čauksti* 'sausas lapas, zari u. tml.' ME I 406, *čaukste* 'čaugana kāpostgalva' Stāmerienā u. c. EH I 286).

Blakus vižņu nosaukumiem, kuru nominācijā saskatāmas dažādas motivējošas pazīmes, izloksnēs sastopami arī vairāki nemotivēti nosaukumi – aizguvumi.

Viens no plašāk lietotiem aizguvumiem vižņu apzīmēšanai Vidzemē un Ziemeļkurzemē ir vārds *soga*. Vižņu nosaukums *soga* reģistrēts (reizēm ar nelielām nozīmju niansēm), piem., Lēdurgā ('das Grundeis, Treibeis' U 1872, 270), Idū, Jeros, Lodē, Rozēnos, Salacā (Kagainē 2004, 199), Skultē, kā arī Dundagā (*sòg* 'ledus un sniegs uz upes, kad tā sāk aizsalt' FBR V 126), Piltenē ('vižņi upē' FBR XX 57), Puzē (Apv.), Rojā ('viegla ledus kārta' FBR XVII 70), Vandzenē, Zirās (FBR XX 57), Zlēkās ('plāna ledus kārta Ventā' FBR VII 35), Zūrās (sk. ME III 979, EH II 543, 544) un Līvberzē (LPA).

Nosaukumu lieto visos zvejniekciemos no Ainažiem līdz Jūrkalnei: piem., Salacgrīvā (*so:g – rudeni, pavasaras ari miřdz, tâd putŗ. kuŗim coŗr tikt ir grŗti*), Svētcimā (*pa.priēķš, luk, nāk tiē sogi loŗka .. ka sniēks ar ūden būt samaŗsic, tâdi gabaliņi, tuōs soŗc pa sog, sog iet pa viŗs. ka lēd saloŗž, ta viŗč paliēk pa sog* Apv.), Vitrupē (*so:g – sniēgveĩdiks lē:ds, kad ūdens sāk salt* LU), Klapkalncimā (*soga tĩkluōs ar saķērās*), Mērsragā (*nu nāk sòg maļē, nu vaŗ jūrē nevaŗ iēt!*), Upesgrīvā (*sòg – sniēgs un lēdus, tâd putŗ, biēzs, laiŗ neiēt coŗri*), Rojā (*sāka púst vēŗŗ, tâda*

vētra! sāka saīt, kūgs sāka aplēduot, bij sōg), Ovīšos (ka sōg iēiēt tīklas, ta tīkls nevaļ laīva dabūt), Miķeļbākā, Vendzavā.

Retumis sastop lietojumu daudzskaitlī: sal. **sogas** 'vižņi' Rozēnos (Apv.), Svētcieņā (*muŗdi nuoķeras ar sogim kâ zvīņim* Apv.); **dibēnsogas** 'vižņi, kas sasilst gar upes dibenu' Svētcieņā (*dibēnsogi ka ceļas ouķša, ta būs mīksc laīks* Apv.).

Sekundārs ir verbs **sogāt** 'veidoties vižņiem; pārklāties ar vižņiem' Lielsalacā, Svētcieņā (*jūr sogā* FBR XV 59; *nuo mal viņč* (jūrā) *sāk sogat* Apv.) u. c., atzīmēts arī 19. gs. rakstu avotā ('mit Grundeis gehen': *Vente ūogad ilgi sogā, tāpēc ka maz kuo salst*. EH II 544).

Ziemeļrietumvidzemē no jūrmalas tālākās izloksnēs blakus vārdam *soga* 'vižņi' sastop variantu ar balsīgu līdzskani vārda sākumā **zoga**, kam reģistrētas arī nozīmes 'slapjš sniegs (kūstot pavasarī)', piem., Idū (*citreiz us ceļa a i zog*); 'sniegs kopā ar lietu; slapjdraņķis' Jeros (*ka liēts un snieg nāk kuōpa, ta tuō sūc pa zog*; vēl citus piemērus sk. Kagaine 2004, 199).

Līdzās nosaukumam *soga* 'vižņi' sastopams arī fonētiskais variants ar *u* saknē **suga** Jelgavā, Naudītē ('Treibeis' ME III 1115), Dobelē (sal. 'Aufwasser auf dem Eise' U 1872, 285), Džūkstē (Apv.), Līvberzē (LPA), kā arī zvejniekciemās Vidzemes un Kurzemes piekrastē, piem., Carnikavā, Mangaļos (*rudenī sūg nāk. ka jūras vēš, uz sēklākaņ viētaņ ka ķeŗ zēm, ta kraū /sugu/ gaīsā*), Kaugurciemā (EH II 600; *kad ūdens izaūkstē, tad nuo apakšas sāk cēltiēs suga, rudenī ceļas nuo dibēna tādas sugas kâ biēzputra. dažreiz ar sugu piegāžas tīkli pīlli un nuoplēš linumu nuōst* Apv.), Apšuciemā (*sūg nāk malā, sāk lēduot*), Papē (*ūdens ar lēdu samašsijiēs, – suga jūrā sasālst*), Nidā, Sventājā.

Dažkārt lieto arī dsk. formu *sugas*, piem., Kaugurciemā (Apv.); sal. *sugas iet* (Wellig 1828, 187).

Retāk fiksēti atbilstošie verbi: *sugāt* Džūkstē (*upe sugā* EH II 600), *suguot* Kaugurciemā (EH II 600. *kad sāk suguot, tad vaīrs nevar zvejuot, nuo apakšas ūdens sāk sālt* Apv.).

Vižņu nosaukums *suga* un no tā atvasinātais verbs *suguot* minēti arī rakstu avotos: vārdnīcās, periodikā, daiļliteratūrā (sk., piem., U 1872, 285; Band. 1908, 67; "Bij pienākuse ziema, decembra mēnesis. Zvejā tikām retāk, jo jūrā bieži turējās pretēji, stipri vēji un sala. Gar malu bij suga un ledus." J 1909, 6; "Zvejojot beidza nedēļu pēc sala uznākšanas, kad selgā parādījās suga." J. Grants. Vēja pusē. – R., 1966, 187; "– Ko gaidi? – Laucis uzsauca. – Un ja nu sugo? – Vende atteica. – Tādā spalgonā tā manta vairojas neticami ātri." J. Grants. Saules laiks Vēju salā, 81).

Nosaukums *soga* (*suga*) aizgūts no lībiešu resp. igauņu valodas (ME III 980, Zeps 186; sal. līb. *sogà* 'Schnee mit Wasser gemischt; Eiskruste' Ket. 376; ig. *jää-soga* 'Eis mit Wasser gemischt' Wied. 1055).

Kurzemes izloksnēs vārdam *soga* reģistrētas arī citas nozīmes, piem., 'kūla; sūna' Dundagā (ME III 980), 'liela, bieza kārtā' Laidzē (VLIR VIII 275), 'slānis' Talsos (EH II 544), Ugālē (FBR VII 16), *sogas* 'gruži' Popē (EH II 544; *siēns i cōur, sōg viēn pa'likš* Apv.); *sogains* 'gružains' Popē (*istab so:gāin* Apv.), *piesogāt* 'piegružot, piemēsnot' Popē (Apv.).

Lai gan L. Ketunens lībiešu vārdam *sogà* 'vižņi' nav reģistrējis sekundāras nozīmes, tomēr šķiet, ka latviešu valodā plašā nozīmju sazarotāšanās daļēji ir izveidojusies Baltijas jūras somu valodu ietekmē; sal. ig. *soga* 'jukas; apmulsums; gruži; duļķes; vižņi' (sk. Wied. 1055).

Latviešu izloksnēs un rakstu avotos sastopama vēl virkne vižņu nosaukumu, kas ir iepriekš minētā aizguvuma fonētiski pārveidojumi.

sagas 'vižņi' (U 1872, 270, Konv. XIX; sal. *sages* no Lēdurgas Wellig 1828, 187) laikam radies, pārveidojot aizguvumu *sogas* (ME III 624).

šgga(s) 'vižņi' Lēdurgā (Wellig 1828, 187), Sakā ('eine Eisdecke, ein Eisstück' U 1872, 253; Konv. XIX); atvedināts no aizgūtā *soga*, pārveidojot to vārda *sēga* ietekmē (ME III 811).

šģga 'vižņi' Medzē (Saraikos EH II 624, bez cilmes skaidrojuma), Ziemupē (*ka šģga jūrmalī sāk sālt, ta a laiv jūrā vaīr neiēt*); aizgūts ar

pārveidojumu (*sēga* ietekmē?) no kr. *uyzā*.

šoga 'vižņi' minēts 19. gs. rakstu avotos ("Liepājā .. Ostas vidū būdamiem, šogas, ko straume no ezera uz jūri dzina, viņiem piepeldēja .." LA 1825, 5); šķiet pārņemts ar pārveidojumu (*soga* ietekmē?) no kr. *uyzā*.

šuges 'vižņi' fiksēts 19. gs. rakstu avotā no Lēdurgas (Wellig 1828, 187; U 1872, 270); pārņemts no kr. *uyzā* 'vižņi' (lieto krievu ziemeļrietumu izloksnēs Даль IV 647; arī hidromet. termins HTV 650), kas savukārt ir varbūtējs aizguvums no Baltijas jūras somu valodām (ЭСРЯ IV 483).

žuga 'vižņi' Jūrmalciemā (*tas tāds nesasalis lēdus. tāda šķidra putra. jūra pilļa ar žugu, nevar iēt* Apv.; *mūžīga žuga pārsalusi*), Skrundā (LPA). Vārds fiksēts arī Ļaudonā (sal. 'Schnee und feines Treibeis auf dem Meer' ME IV 829), taču tā lietojums šajā izloksnē pēc mūsdienu materiāliem nav apstiprināts. Nosaukumu *žuga* 'čaugans, izburbējis ledus' lieto Liepājā (*žuga ir pakusis, tāds mīksts lēdus* LPA); *apžugūt* 'kļūt čauganam (par ledu)' Jūrmalciemā (*abžugājis lēdus – tāds plāns, netviērts* Apv.). Vārda *žuga* cilme saistīta ar *soga* (ME IV 829); domājams, tas radies fonētiski no **šuga* (sk. *šuges, šoga*), kas aizgūts ar krievu valodas starpniecību.

No lībiešu valodas laikam aizgūts arī *ķilas* 'vižņi' Turaidā (ME II 380), *ķilas* 'vižņi ?' Carnikavā (*ķilas iet* ME II 388), *ķila* 'vižņi; uzpīlis ?' Svētcienā (*ka bi ups lēds ķilā, ūdens lēdam pa viŗs, ta viņi nāc pāri un nuōslik* Apv.), *ķilu laiks* 'ledus iešanas laiks' Mangaļos (ME II 388), *ķila laiks* 't. p.' Salaspilī (EH I 706), sal. *ķīles laiks* '?' Talsos (EH I 706), kas līdz ar *ķīļa laiks* 'ledus iešanas laiks' Lielsalacā, Mazsalacā, 'slikts laiks' Krimuldā (U 1872, 109, ME II 388) atzīstams par aizguvumu no Baltijas

jūras somu valodām (sal. līb. *kī'az* 'gluds', *ķīlaž jej* 'gluds ledus', ig. *kiilas* 'gluds, spožs', *kiilas jāā* 'spožs ledus' (Ket. 133; Wied. 304; Zeps 136, 138). Nozīmju attīstība latviešu valodā (sal. *ķīla ceļš* 'slikts ceļš' Džūkstē EH I 706) liecina par aizguvuma relatīvo senumu.

Par aizguvumu no igauņu valodas uzlūkojams arī vārds (*lēdus*) *ķēkas* 'vižņi; ledus gabali ?' Rūjienā ('Eisschollen im Meer' ME II 361); sal. *ķēkas* 'Schollen', aizgūts no ig. *käkk* 'Ballen' (ME); sal. arī ig. *lume-käkk* 'Schneeball' (Wied. 243, līb. *kāk* 'Eisstück' Ket. 176).

Neskaidra cilme ir vižņu nosaukumam *juma*, kas reģistrēts Vidzemē: Saulkrastos (EH I 566), Carnikavā ('dünnnes, zuweilen mit Schnee gemischtes Treibeis auf Flüssen' ME II 117, bez cilmes norādes; *zvejā, ka juma va suga nāk, ja naū ciņdi, ta asēnc viēn jūk*), Mangaļos ('eine dicke, breiartige Schneemassen im Meere' ME), kā arī Cesvainē (EH); arī *jums* 'upes vižņi rudenī' Lielsalacā (ME II 119); sal. *jumuot* 'veidoties ledus vižņiem' Carnikavā (*ūdēns sāk jumuot. kad jūra jumuō, tad vaīrs nezvejuō*).

Nemot vērā nosaukuma *juma* izplatību galvenokārt Vidzemes lībiskajās izloksnēs, vedas to saistīt ar Baltijas jūras somu valodām; sal. ig. *juhim*, ģen. *juhima* 'Verwirrung' (Wied. 165). Šādu sastatījumu balsta paralēles ar igauņu vārda *soga* semantiku: sal. 'Verwirrung; Schmutz; Trübheit', *jää-soga* 'Eis mit Wasser gemischt' (Wied. 1055).

atkala

Nosaukums **atkala** 'apledojums, kas izveidojas (uz zemes un priekšmetiem) aukstā laikā, kad līst lietūs vai, uznākot salam, pēc atkušņa; arī laika apstākļi, kad rodas šāds apledojums' ir latviešu literārās valodas vārds (LLVV I 369, LVV 86; arī hidromet. termins HTV 32; angļu *ice-covered, glazed frost*, v. *Glatteis*, kr. *гололеდიца*).

Rakstu avotos vārds **atkala** sastopams jau kopš 18. gs. (St. 1789 I 8, II 289; U 1880, 348; Dravn. 1913, 151).

Tautas ticējumos pēc atkalas prognozē laika apstākļus, sēju un ražu (*Ja ziemā atkala līst, būs auksts laiks. Bīriņos; Kad ziemā līst atkala, tad vasarā ap to pašu laiku gaidāmas salnas. Daugmalē; Ja ziemā bieži atkala līst, – nākošā gadā augs labi lini. Rāmuļos; Ja priekš Ziemas svētkiem nolist atkala, tad nosals labība. Veclaicēn. LTT I 73*).

Kā liecina LVDA 86. karte, nosaukumu **atkala** lieto galvenokārt Vidzemē (retāk sēliskajās izloksnēs) un Kurzemē, vietumis arī Zemgalē un Latgalē.

Reģistrēti vēl citi varianti, piem., dsk. **atkalas** Dzelzavā (*Lini jāsēj tādā dienā, kādā dienā pie kokiem ir pirmās atkalas. LTT II 1086*), Rozulā (*atkaļ's nuolij's*), **atkale** Asītē, Dzērbenē, Dzērvē, Inčukalnā, Sakā, Tērvetē, Vaiņodē, Vārmē (LVDA 86), Kuldīgā, Medzē (LPA), **atkāle** Aglonā, Aizkalnē.

Izloksnēs bieži fiksētas arī vīriešu dzimtes formas: **atkals** Kurzemē, piem., Asītē (*atkaļ's, kad viš ir aplīņājis un tad ūssalst*), Basos, Ēdolē, Jūrkalnē, Piltenē, Sarkanmuižā (EH I 145), Ulmalē, Usmā, Užavā, Zūrās, un Vidzemē, piem., Ādažos, Beļavā, Bērzaunē, Ķoņos, Lodē, Mazsalacā (*Lini jāsēj tanīs dienās, kad ziemā atkals lijis. LTT II 1086*), Omuļos, Plāņos (*pirmie atkali LTT III 1621*), Salacā, Sāvienā, Smiltēnē, Stalbē, Svētciemā (EH), Tūjā; vīriešu dzimtē nosaukums arī Latgalē: **atkals**, piem., Balvos, **atkalis** Aglonā, arī Kurzemē Spārnē, savukārt **atkālis** sastopams galvenokārt Latgalē, piem., Asūnē, Barkavā, Kalupē (KIV I

122), Kapiņos, Preiļos, Rudzētos, Vārkavā.

Samērā izplatīts ir ar priedēkli *ap-* atvasinātais nosaukums *apkala*; tas reģistrēts gan Sēlijā, piem., Bebreņē (*kas tur par lītu, – tik tāda apkala krīt*), gan Vidzemē, piem., Bērzaunē (*apkala, kad eglēs salijis lietus un sasalis LPA*), Braslavā, Limbažos, Vecpiebalgā (*.. ūdens sasilst un piezariem ir lieli gabali – tuo sauc par apkalu EH I 89*), kā arī Jumurdā, Vestienā (LTT I 73), un Kurzemē, piem., Ancē, Popē, Zlēkās (LVDA 86).

Izloksnēs reģistrēti vēl citi vārda *apkala* varianti: *apkalis* Kuršu kāpās (EH I 89); *apkals* Popē, kā arī Alūksnē, Kusā, Ļaudonā, Mārcienā, Sarkanos, Viesienā; *apkāle* Līvānos, Stirnienē; *apkālis* Atašienē, Kalupē (*smoģi shydònc apkūoļa lāikā KIV I 86*), Rudzētos, Stirnienē, Varakļānos.

Tikai Vidzemes sēliskajās izloksnēs pierakstīti atvasinājumi ar izskaņu *-iņš, -iņa* (bez raksturīgās deminutīvu nozīmes): *apkaliņa* Bērzaunē, *apkaliņš* Grostonā, Lazdonā, Ļaudonā, Mārcienā, Mētrienā, Praulienā, Sarkanos, *apkāliņš* Saikavā, *atkaliņa* Galgauskā, *atkaliņš* Ļaudonā, Pļaviņās, Praulienā, Sāvienā, *atkāliņš* Saikavā.

Šķiet, Latvijas austrumdaļā sastopamie nosaukumi – *apkula* 'atkala' Cesvainē, Līksnā, Nīcgalē, Rankā (*rudeņos līst apkula, tad apsilst visi kuoki ar lēdu EH I 95*), *atkula* Druvienā, Grašos (ME I 164, 165), Jaungulbenē, Lizumā, Tīrzā, Zvārtavā (vec. p.), *atkule* Gaujienā – ir vārdu *apkala* un *atkala* neregulāri fonētiski pārveidojumi. Jāpiebilst, ka augšzemnieku izloksnēs (arī Piebalgā u. c. Vidzemē) saknes zilbēs *a > o* (sk. Lgr. 120); izloksnēs ap Piebalgu, kur parasti divskanis *ai > oi* (sk. Lgr. 124), sastop divskaņa *ai* vietā arī *ui*, piem., *muize* 'maize' Jaunpiebalgā, Rankā, Vecpiebalgā (EH I 829).

Rakstu avotos nosaukums *apkala* lietots jau kopš 17. gs. (*apkala* F I 7, sal. *apkaļa, apkaļa lijusi* F II 160, *apkale* L 1773, 18, *apkala* St. 1789 I 5, *apkala līst* U 1872, 9).

Cilmes ziņā latv. *apkala* vistuvāk atbilst liet. *àpkala* (sal. liet. *āpkala* 'atkala' Klaipēdā, Skodas raj. LKŽ I 236), tālāk to saista ar kr. (о)колетъ 'salt, stingt aiz aukstuma' (sīkāk par etim. sk. ME I 92, LEW 13, ЭСРЯ II 290, LEV I 83).

Savukārt Zemgalē izloksnēs ap Auci, Dobeli, Jelgavu un Bausku, kā arī vietumis Ziemeļkurzemē, piem., Laidzē, Laucienē, Spārnē, Stendē (*līst un tu'lītās sasālst, bet nu i tā:d uska:l, ka briēšms* Drav. m.), Upesgrīvā, parastāks ir ar priedēkli *uz-* atvasinātais nosaukums *uzkala*; reģistrēts arī *uzkalis*, piem., Bēnē, Īlē, Tērvetē un *uzkals*, piem., Glūdā, Valgundē, Zantē, Zemītē (sk. LVDA 86).

Nosaukums minēts arī 18. gs. rakstu avotos: sal. *uzkale* (L 1773, 365), *uzkala* (St. 1789 I 336, *uzkala līst* U 1872, 321).

Darbības apzīmēšanai raksturīgi ir vārdu savienojumi, piem., *apkala līst* Bērzaunē ('es glatteiset' ME I 92), Braslavā (*ja vēcā mēnesī līst apkala, tad vaīg linus sēt vēcā zemē un, ja jaūnā līst, tad vaīg jaūnā – līdumuōs*), *atkala līst* Kursīšos, Naukšēnos (LTT II 1086) u. c., kas fiksēti arī vecajos rakstu avotos: sal. *apkala līst* 17. gs. (*apkala lijusi* F I 91, sal. *apkalu līt* St. 1789 I 5), *uzkale līst* (L 1773, 365).

Reģistrēti arī sekundāri verbi: sal. *apkalēt* 'pārklāties ar atkalu' Bauskā (*apkalējis ceļš* EH I 89), *apkaluot* 't. p.' Bērzaunē (*apkaluojis ceļš*), Cesvainē, Drustos (*apkaluojši kuoki* EH I 89).

Sakne *kal-* saglabājusies arī saliktenī *vējkala* 'Glatteis' Vidzemes ziemeļaustrumos Alsviķos (ME IV 551); par nosaukuma plašāku izplatību ziņu nav.

Nosaukums *gāle* 'atkala' sastopams Zemgalē, vietumis arī Vidzemē un Latgalē, kur lieto arī citus nosaukumus; dažkārt to lietojumā vērojamas nozīmju nianšes: sal. *gāla* 'Glatteis' Jelgavā (U 1872, 69), *gāle* 'Glatteis auf der Erde' Kalsnavā (U 1872, 69), *gāle* Aizkrauklē, Bārbelē,

Bruknā, Drustos, Ērgļos (EH I 389), Krustpilī, Odzienā, Skrīveros (*gāle* – kad noledo ceļi, *otkola* – ka arī koki), Tirzā, Zasā (sal. 'eine dünne Eisdecke' ME I 617), *gāle* Tērvetē, Tilžā, Vecsaule; *gāle* Aiviekstē.

Fiksēti arī adjektīvi: sal. *gāls ceļš* Bērzaunē, Odzienā (ME I 617), *gālains* 'ar atkalu pārklāts' Liezērē (ME I 617), *gālains* Drustos, Kalsnavā, *gālains* Svitenē (EH I 389).

Vārds *gāle* reģistrēts jau 17./18. gs. rakstu avotos (sal. *gāla* 'das Eßß im Wege, nach ab-gegangenem Schnee' F I 71; *gāle* Elv. 1748, 128; 'das dünne Frühjahrreis', *gālēt* 'frieren' L 1773, 113; *gāls* 'eisglatt', *gāle* 'dünne Frühjahrreis; Eis im Wege' St. 1789 I 64; 'dünne Eisdecke; Glatteis' U 1872, 69; sal. *gāle* 'ledus kārta, parasti plāna' LLVV III 46).

Cilmes ziņā latv. *gāle* saistīts ar slāvu *gol* 'nackt', kr. *голотъ* 'Glatteis' (ME I 617, sk. arī LEV I 283).

Galvenokārt Vidzemes austrumos un Latgalē samērā plaši sastop no vārda *gāle* ar priedēkļiem *ap-* un *at-* atvasinātos nosaukumus: sal. *apgāla* Lubānā, *apgāle* Bērzaunē, Vecgulbenē, *apgāle* Rugājos, Zvirgzdenē, *apgālis* Andrupenē, Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Ciblā, Dagdā, Dricēnos, Gaigalavā, Galēnos, Istrā, Kārsavā (*abgūoļš, ka z'imā l'èi i sàļ*), Kaunatā, Makašēnos, Meirānos, Nautrēnos (*apgālis lij* EH I 81), Nirzā, Pildā, Rugājos, Ružinā, Ozolainē, Sakstagalā, Varakļānos, Viļānos; sal. *apgāls* Varakļānos ('Regen im Winter') un *apgāls* Lubānā (*apgāls list* LTT I 73; 'koku apledojumus' EH I 81); *atgālis* Balvos, Bērzpilī, Ozolainē, Preiļos, Rugājos, Varakļānos.

Sal. *apgalēt* 'pārklāties ar atkalu': *apgalējis ceļš* Vecpiebalgā (EH I 81), *apgalēt* 'pārklāties ar plānu ledu' Smiltēnē, Vecpiebalgā (*spainis gluži apgalējis* ME I 87).

Nosaukums *apbālis* Mērdzenē (*abbūoļš* – tā saka tad, kad apledo koku zari) radies fonētiski (ar asimilāciju) no *apgālis* (resp. *abgūoļš*). Līdzās nosaukumam *apbālis* izveidojies arī *atbālis* 'atkala' Mērdzenē (*adbūoļš*) un Naujēnē.

Izloksnēs ap Bausku sastopami galvenokārt saliktoņnosaukumi: sal. *lēdgala*, piem., Pēterniekos, *lēdgale* Misā (*lēdgale nuōlijus, ka nivar pa*

sēt paiēt); **lēdgāle** Bruknā, Jaunsvirlaukā (*reti*), Mežotnē (LPA), Misā, **lēdgāle** Svitenē (*lēdgālē ir dikti slideņš*); **lēdgālis** Jaunsvirlaukā (*reti*), Lejasiecovā, Misā, Zaļeniekos; **lēdgāls** Ceraukstē.

Ar nozīmi 'atkala' sporādiski reģistrēti prefiksāli atvasinājumi **apsala** Drustos (ME I 117), Lībagos, Padurē, **atsala** Bauskā (*nuolist liētus un saļst — tā ir atsala*), **uzsala** 't. p.' Blīdenē, Panemunē (sal. *uzsala* 'sērsna' ME IV 375); sal. *salt* (*apsalt, atsalt* 'wieder kalt werden frieren' ME I 188; *uzsalt*).

Līdzīgi darināts nosaukums sastopams arī lietuviešu valodā: sal. liet. apv. *āpšalas* 'atkala' Jurbarkā, Marijampolē, Tauragē u. c. (LKŽ I 270).

Nosaukums **lēdliētus** 'atkala', kas reģistrēts Engurē (*nakī lijis lēdliētus, glumi ceļi*), un **lēdus liētus** Dobelē ir aprakstoši nosaukumi.

No vārda *ledus* ar dažādiem piedēkļiem atvasinātie atkalas nosaukumi sastopami Latgalē: **ledienis** ('Glatteis' Latgalē EH I 731), **lēdāinis** Ozolainē, **ledne** Višķos, **lednīca** Bebreņē (*l'ednieca*), un tiem ir tiešas paralēles arī lietuviešu un poļu valodā: sal. liet. apv. *leđynė* 'atkala' Dusetās, Traķos un *ledinýčia* 't. p.' Dusetās, Ķēdaiņu raj. (LKŽ VII 224), poļu apv. *loldownica, lodownia* u. c. (Kup. 100).

Vairākiem atkalas nosaukumiem pamatā ir vārds ar nozīmi 'gluds'.

Kurzemē un Vidzemē sporādiski reģistrēts aprakstošais nosaukums **liēdēns laiks** 'atkalas laiks', piem., Dundagā (ME II 492), Aizputē, Dzērvē, Skujenē (EH I 752); sal. *liedēns ceļš* Rūjienā ('mit Glatteis bedeckt' ME); adj. *liedēns* 'gluds' fiksēts Rāmuļos, *liedains* 't. p.' Vecpiebalgā (ME). Tās pašas cilmes laikam arī *lidēns* 'gluds: *lidēns lēdus* Cesvainē, Kalsnavā, *lidēns ceļš* Gulbenē (ME II 466). Ar nozīmi 'lēzens' adj. *lidens* sastopams 17. gs. rakstu avotos: sal. *tas spannis ir lidens*,

neva dziļš (F II 206; etim. nav īsti skaidra, sk. ME II 466, 492).

Atkalas nosaukumi darināti arī no vārdiem ar nozīmi 'glums, slidens'. Aprakstošais nosaukums *glums laiks* 'atkala' sastopams Kursīšos (a savām kājām glumā laīkā es laūkā nuo mājas neēimu LPA); sal. *ceļš glums kā spuogulis* Medzē (LPA), *glumains ceļš* 'gluds ceļš' Varakļānos (EH I 394; sal. *glums* 'gļotains, slidens (par ledu)' (LLVV III 106); verba pamatformu **glumt* atspoguļo atvasinājums *apglumt* 'apglumēt' Lizumā ME I 87, EH I 82; par adj. *glums* etim. sk. LEV I 302).

Apzīmējums *glimduoņas laiks* 'atkala' Daugavpilī (ME I 626) un *glimdenis* 't. p.' Naudītē (ME I 632) atvasināts no verba **glimt*, **glimēt*: sal. *apglimēt* 'apglumēt' Matkulē, Jaunpiebalgā, Rencēnos un *apglimēt* 't. p.' Secē u. c. (EH I 82; sal. liet. *glīmti*, *apglīmti* 'apgļotēt', *glīmūs* 'gļotains' LKŽ I 422).

Nosaukums *glizma* 'atkala' un *glizmainis laiks* 'laiks, kad līst glizma' Zemītē (ME I 627) skaidrojams ar sakni **gliz-/glīz-* 'gluds, glums, slidens'; sal. *glizināt* 'darīt gludu, glumu' Dundagā, Stendē u. c. (EH I 399), *glizināties* 'slidināties' Dundagā (*zirgs iet pa lēdu glizinādamies* ME I 627), *glizma* 'lāsteka' (ME I 628; sal. arī liet. *glīsti*, *glīžti* 'gļotēt, glīst', *glīžūs* 'gļotains').

No verba ar nozīmi 'slidēt' atvasināti atkalas nosaukumi plaši sastopami poļu valodā: sal. poļu *ślizawica*, apv. *ślizawica*, *ślizawa*, *ślizgota* u. c. (Kup. 99).

Latviešu izloksnēs konstatēti vairāki reti sastopami nosaukumi, kuru cilme nav īsti skaidra: piem., *blīga* 'atkala' Slokā, *blija* Bērzē, Dobelē (*blija, kad nuôlēduô; tâc gluñs un apsalis*), Džūkstē (*blija nuolija, tik gluñs, ka nevař paiēt. pēc blijas vis ir aplēduôjis*), Naudītē (arī 'sarma' ME I 315) un Sīpelē, *blīva* Elejā (*līst blīva* LVDA 86).

Ar sakni *bli-* (*blī-*) Zemgalē reģistrēti vēl daži atkalas nosaukumi: *blīze* Dobelē (EH I 230), *blīze* Kalnciemā (senāk); sal. *blīza*

'Schneekruste' (EH I 230, bez sīkākas norādes). Arī šo vārdu cilme nav skaidra. Semantiski motivēts ir to saistījums ar verbu *blizēt* 'spīdēt' ('blinken' ME I 315), kas registrēts Aknīstē un rakstu avotos (EH I 230) un, iespējams, ir sens mantots vārds (sk. ME I 315).

Vairāki aizguvumi no slāvu valodām registrēti Latgalē: **ablojs** 'atkala' Brigos, **oblejs** Baltinavā, Šķilbēnos, Viļakā, **oblojs** Ezerniekos, Rēznā (< kr. apv. облой 'залитый и промерзший снег' Даль II 596, bkr. аблоў 'sarma; apledojums; atkala'; radies no аб-лиць, sk. ЭСБМ I 52), **oblivs** Viļakā (< bkr. аблїѣ, par izplatību baltkrievu izloksnēs sk. ЛАБ II 41).

Slāvismi ir arī atkalas nosaukumi **galaļods** Andrupenē, Maltā, Rēznā, **golaledica** Rundēnos, **goloļedica** Silajāņos (< kr. гололед, гололедица, bkr. галалед, галаледзіца, sk. ЛАБ II 41).

atkusnis

Mūsdienu literārās valodas vārds *atkusnis* 'silts laiks (ziemā vai agrā pavasarī), kad kūst sniegs vai ledus' (LLVV I 380, LVV 89; arī hidromet. termins HTV 33; angļu *thaw*, v. *Tauwetter*, kr. *оттапель*) izloksnēs sastopams samērā plaši: Ērgemē (*ka nāks vēcais mēnesis, ta vār' būt nāks tas atkusnis* ĒIV I 112), Kalupē (KIV I 125), Rankā (EH I 151), Sunākstē (FBR XVI 48) u. c.

Tautas ticējumos pēc atkušņiem prognozē turpmākās laika maiņas un ražu (*Ja rudenī atkārtojas atkusa, tad būs nenoteikts pavasaris*. Kalnamuižā LTT I 73; *Stipri atkušņi janvarī nozīmē neauglīgu vasaru*. Jaunrozē LTT II 643; *Kad Sveču dienā atkusnis, būs vāja miežu raža*. Kūdumā LTT IV 1789); atkušņa iestāšanos vēstī dažādas parādības dabā (*Ja skuja uz sniega sabirušas, tad būs atkušņi*. Jaunlaicenē; *Ja vējš skurstenī gaudo, tad būs atkusnis*. Smiltē LTT III 1686, 1687; *Kad ziemā kurmis ceļ zemi, tad gaidāms atkusnis*. Nīcā LTT II 973; *Ja rubeņi ziemu uzturas bērzos, gaidāms atkusnis*. Nītaurē LTT IV 1839).

Nosaukums *atkusnis* sastopams 19. gs. rakstu avotos (ME I 169), par literāru vārdu nostiprinājies 20. gs. sākumā (sal. kr. *оттапель* – *atkusnis* Dravn. 1913, 555). K. Ulmaņa vārdnīcās vārds *atkusnis* nav minēts, bet fiksēts tā variants *atkusa* (U 1872, 16; U 1880, 688), kā arī nosaukumi *mīksts laiks*, *atkause*, *atlaidens* vai *atlaidīgs laiks*, *atdrēģis*, (U 1880, 688). Nosaukums *atkusnis* atvasināts no verba *kust* ('siltuma iedarbībā mazināties, izbeigties sasalumam' LLVV IV 511) resp. *atkust*.

Sekundārs adj. *atkušņains* 'tāds, kam raksturīgi bieži atkušņi' (LLVV I 380; *Kad kurmji daudz bedekļu piedzen, tad būs atkušņaina ziema*. Palsmanē LTT II 974).

Izloksnēs sastopami vēl citi ar verbu *kust* (*atkust*, *nuokust*) motivēti atkušņa nosaukumi: sal. *kušņi* Gaujienā (*vējš pūš uz kušņiem* EH I 681), *atkusuoņis* Naudītē (ME I 169), *nuokusnis* (ME II 803, no rakstu avota), kā arī ar priedekli *pie-* atvasinātais un reti sastopamais *piškusis* 'atkusnis' Ēgemē (*redzēs, ka tas piškusis nācīs, ta būs drusku siltāks* ĒIV II 44).

No prefiksāla verba atvasinātais nosaukums *atkusa* 'atkusnis' reģistrēts Ērgļos (LTT I 73), Rankā (EH I 151), sastopams arī 19. gs. rakstu avotos (U 1872, 16); sal. dsk. *atkuši* Alūksnē (ME I 169).

Tās pašas cilmes (sal. *atkust*, *atkausēt*) ir arī nosaukums *atkause*, kas minēts 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 8, ar atsauci uz J. Langi; U 1872, 16, U 1880, 688). Par izplatību Vidzemē liecina *atkausa* Burtniekos, Smiltēnē (ME I 165), Vainižos (arī *atkaūsis* VIV I 55), *atkauss* Jeros (*kad ir tāds atkauss un mīksts, tad ir slikti rudzi* EH I 147) un *atkausnis* Trikānā (ME).

Ar nozīmi 'atkusnis' Kurzemē, Vidzemē u. c. lieto arī aprakstošo nosaukumu *mīksts laiks*, kas bieži sastopams tautas ticējumos, piem., Balvos (*Kad kaķi ņaud, tad gaidāms mīksts laiks*. LTT II 777), Ērgemē ('tāds laiks, kad ir mazinājies sals; silts' ĒIV II 317), Kalētos (*uz mīkstu laiku dūmi neceļas gaisā un vaņnas tup stabu galuās* LPA), Līgatnē (*Ja kurmis ziemā rok – tad mīksts laiks būs*. LTT II 974), Nīcā (*Ja ziemā vārnas nāk mājās, gaidāms mīksts laiks*. LTT IV 1930), Nogalē (*Ja ziemu vistas kniezerējas un kašājas, tad gaidāms mīksts laiks*. LTT IV 2013), Tīrzā (*Ja ziemu vārnas kliež, tad gaidāms mīksts laiks*. LTT IV 1931), Vainižos (*vēš iēgiēzes sīlta puse. laīks paliēk mīksc, sāk kust sniēks* VIV I 524), Vecogrē (*suns sniegā viļājas uz mīkstu laiku*. LTT IV 1769), Zasā (*Ja ziemas laikā pīles iet uz ledus, tad būs mīksts laiks un ūdens*. LTT III 1463).

Nosaukums sastopams arī rakstu avotos (*mīksts laiks* 'gelind Wetter, Thauwetter' St. 1789 I 165, U 1872, 159); sal. *mīksts* 'samērā silts, patīkams (par laikposmu, laikapstākļiem, kas parasti seko aukstumam, salam' (LLVV V 224).

Atvasinājums *mīkstuone* 'atkusnis' reģistrēts Latgalē (ME II 643), piem., Aulejā, Preiļos, Varakļānos (EH I 821), Tilžā (*mēikstūnā* TIA 76), *mīkstūne* 't. p.' Pildā (EH), *mīkstuona* Bebreņē, Zasā (EH I 821), arī Barkavā (LPA), Ozolainē (ELA). Minētie nosaukumi atvasināti no adj. *mīksts* (sal. liet. *mīnkštas*), kam pamatā *mīkt* 'kļūt mitram' (sk. ME II 643, LEV I 594).

Savukārt blakus apv. *mīkšs* 'mīksts' atvasinātais *mīkšņa* 'atkusnis' reģistrēts Kalupē (*ka suōc laišt' šnīgu, mēikšņa skāituōs* KIV I 619),

Līksnā, Naujenē.

Par nosaukuma *mīkna* 'atkusnis' izplatību mūsdienu izloksnēs ziņu maz; tas minēts Pampāļos (ME II 641, EH I 821), kur reģistrēts adj. *mīkns*: *mīkns laiks* Pampāļos (ME II 642), atvasināts no *mīkt* (Lgr. 289); sekundārs ir adj. *mīknains* ('weich vom Wetter; feucht' U 1872, 159).

Sporādiski reģistrēti vairāki prefiksāli atvasinājumi: *atmīkne* 'atkusnis' Zaļeniekos (ME I 178), *atmīkstenis* Jaungulbenē (arī *atmīkšens* ME I 178), sal. *atmīkstēns laiks* Liepkalnē (ME), arī *atmīkstajs laiks* (U 1872, 17, bez vietas norādes), *atmīkšķis* Rucavā (LPA), *atmieķšķenis* Bērzaunē (ME), *atmieķšķis* Rucavā (LPA), kam pamatā verbs *atmīkt* 'kust', piem., Mazsalacā ('tauen': *laiks atmīkst* ME I 178), *atmīkst* Drustos, Lizumā (EH I 156), *atmīkšķēt* : *atmīkšķējis ceļš* Bauskā, Bērzaunē (EH I 156), *atmišķēt* Aknīstē (EH), *atmieķšķēt* ('erweichen, aufweichen' ME I 178), *atmiešķēt* Valgalē (EH I 156).

Nosaukums *mīkne* ir viens no senākajiem atkušņa nosaukumiem latviešu valodā – sastopams jau 17. gs. rakstu avotos (*mīkne* 'Weichwetter': *ne vaid šo ziem nekādas mīknes* F II 227; sal. *mīkne*, *atmīkne* 'weich, gelind Wetter', *mīkt*, *atmīkt*, *atmīknāt* St. 1789 I 165, ar atsauci uz Langi; U 1872, 159). Iespējams, Zemgale ir nosaukuma *mīkne* 'atkusnis' pamatareāls, sekundārie atvasinājumi saglabājušies areāla perifērijā.

Aprakstošais nosaukums *mitēns laiks*, kas atzīmēts Kurmenē (*mitēns laiks ir vidū starp salu un atdrēgi* EH I 819), un *atmitis laiks* ('gelindes Wetter' U 1872, 17) Dobelē (?) laikam ir novecojuši, bet senāk lietoti plašāk: sal. verbu *mīst* un *atmīst* 'kļūt mitram, mīkstam' (*siens atmitis* u. tml.) Dundagā, Vandzenē u. c. (ME I 178), kas minēts jau 17. gs. rakstu avotos (*ta zeme no lietūs atmit* 'die Erde wird von dem Regen weich' F II 230).

Sporādiski registrēti atkušņa apzīmējumi *atlaida* Ikšķilē (*Kad loga rūtes svīst, tad vasarā lietus gaidāms, ziemā atlaida*. LTT II 1096), dsk. *atlaidas* Pildā (EH I 152), *atlaīdies laīks* ('gelindes Wetter, Tauwetter' ME I 170), piem., Ērgemē (*snieks guŗķš zēm kājām, ka tāt atlaīdiēs laīks* ĒIV II 188), *atlaidens laiks* (U 1872, 16), *atlaidenis*, *atlaīdnis* Stelpē (ME), *atlaīdīgs laiks* (U 1880, 688), *pielaidīgs laiks* Šķibē (LTT II 910), *laidēns laiks* Naukšēnos (ME II 403).

Minēto nosaukumu pamatā verbs *laisties* ar nozīmi 'kļūt siltākam, kust': *laiks laižas* u. tml. (ME II 413, LLVV IV 582), piem., Ērgemē (ĒIV II 193), Raunā (*laiks laidīsies* LTT II 780), Vainižos (*kad ze:m sāk laīstes vaļa, tad tēcina bērsuļs* VIV I 448); *atlaisties*: *laiks atlaidies* (*pa atlaidušuos sniegu braukt* ME I 171; LLVV I 382), *sals atlaižas* Nīcā (LTT III 1184); sal. *atsalaisties* 'kļūt siltākam, iestājoties atkusnim' Kalupē (KIV I 138), arī *izlaisties* 't. p.' Mārcienā (*zeme izlaidusies* LPA), *nuolaist* 'nokust' Aulejā (*sniegu nuolaide drīž* EH II 60), *pielaieties* (parasti 3. pers.) 'kļūt mazliet siltākam (ziemā)' (LLVV VI₂ 68), arī Kalvenē, Kursšos (LPA), Lubānā (*laiks pielaidīsies* LTT IV 1932) u. c.; *atlaidināt* 'atkausēt (ko sasalušu); ļaut, lai atkūst', adj. *atlaidens* 'tāds (sniegs, ledus), kas kūstot kļuvis mīksts' (LLVV I 381); sal. izloksnēs arī *laidēt* 'kausēt', piem., Bērzgalē (*laidēt lēdu* EH I 712), *laidīt* Varakļānos (EH), *laidināt* Aknīstē, Kalupē, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (EH, KIV I 548), adj. *laidēns* ('weich' ME II 403). Ar nozīmi 'atkušņa laiks; kūstošs ledus' vārds *laidenis* atzīmēts Izvaltā (LPA).

Atkušņa nosaukumam *atlaida* ir paralēles lietuviešu valodā: sal. liet. apv. *atlaidā* 'atkusnis', piem., Jurbarkas, Klaipēdas raj., *atlaidinījs* Vilkavišķu raj. (LKŽ I 389, 390), *atlaidūs oras* 't. p.' (adj. *atlaidūs* 'vaļīgs; mīksts' LKŽ I 390).

Latviešu valodā atkušņa apzīmēšanai lieto arī nosaukumu *šķīdonis* 'atkusnis (parasti pavasarī), kad strauji kūst sniegs ..; arī slapjdraņķis (rudenī, ziemā)' (LLVV VII₂ 369), kas plaši reģistrēts izloksnēs, piem., *šķīduonis* Āraišos, Drustos, Galgauskā, Praulienā, Saikavā un Valmierā (ME IV 48), Bebreņē, Bērzaunē un Rankā (EH II 638), Sunākstē (FBR XVI 48), arī Aizputē, Pāvilostā (*pie mums jau naū ne-kāda ziēma – šķīduōnis viēn iř LPA*), Vainodē; izplatīts ir arī nosaukums *šķīdoņa* (LLVV VII₂ 369), kas reģistrēts, piem., Aknīstē, Biržos un Kalupē (EH II 639), Lizumā, Lubānā (ME IV 48), Tilžā (*šķeīdūnā TIA 76*); arī *šķīduoņas*, *šķīduoņu laiks* Lubānā (ME), *šķīduoņi* Neretā (ME), Sunākstē (ELA). Retumis fiksēti vēl citi varianti: *šķīduons* Druvienā (ME IV 48), *šķīdenis* Valmierā (ME), *šķīdnis* 'kūstošs sniegs' Smiltēnē, 'atkusnis; slapjdraņķis' Alsviķos, Alūksnē (EH II 638).

Šiem atvasinājumiem pamatā ir verbs *šķīst* 'tapt šķidram; jukt, pārvērsties mīkstā masā; kust (parasti par sniegu); kļūt dubļainam (par ceļu)', kas reģistrēts, piem., Ērgemē (ĒIV III 490), Kalupē (KIV II 475), Rucavā (*ceļš šķīst 'kūst' kā pīļu tauki LPA*); arī *šķīdēt* Aulejā (*jau silts, jau sniegu šķīdē EH II 638*); sal. adj. *šķīdīgs* (*ceļš*) Saldū (EH I 638; par verba *šķīst* etim. un nozīmju attīstību sk. ME IV 49, LEV II 356).

Ar nozīmi 'nokust' latviešu valodā lieto arī verbu *noiet* (LLVV V 550), piem., Ērgemē (*dubļi ne-maz nebi, sniegi traku vīegli nūogāja ĒIV II 407*), Barkavā (LPA), Kalupē (*laibi, ka da vokorām nūgūo šniiks KIV II 43*), Nicā, Sinolē (*ka agri nūoiēt snieks, ta solc povasārs Apv.*), taču ar šo polisēmisko verbu motivēti atkušņa apzīmējumi nav pamanīti.

Minami vēl daži retāk sastopami atkušņa nosaukumi: *atdrēksnis* Neretā (*sniegs paldanc, naū atdrēkšņu redzējs FBR XIX 114*), *atdrēgnis* (ME I 154, no rakstu avota), *atdrēgis* ('Tauwetter') Neretā (U 1872, 15), Lazdonā (ME I 154), Kurmenē ? (sal. *mitēns laiks ir vidū starp salu un*

atdrēgi EH I 819). Cilmes ziņā tas sastatīts ar tās pašas nozīmes liet. apv. *ātdrēkis* un latv. *drēgns* 'feucht' un *drēgs* 'atkusnis' (ME I 154), kas minēts 18. gs. rakstu avotos (St. 1789 I 46, ar atsauci uz Langi; sal. *drēgs* 'slapjdraņķis' ME I 498, no 19. gs. rakstu avota).

Nosaukums *atligas* 'atkusnis' Latgalē Zvirgzdenē (EH I 153) laikam ir aizguvums no liet. apv. *atlygà* 'atkusnis' (Ignalinas raj. LKŽ I 397; sal. arī *ātlaiga*: *šaltis krito*, *bus atlaiga* Radvilišķu raj. LKŽ I 391).

Neskaidras cilmes ir arī vārds *bļurba* 'atkusnis' Rucavas Papē (LPA); sal. *bļurba* 'weicher, einschiessender Boden' Dunikā (EH I 234). Šķiet, tas ir aizguvums no lietuviešu valodas; sal. liet. (apv.) adj. *bliurbūs* 'slapjš, mitrs' un *bliurbti* 'šķīst; atmieķšķēties (par ceļiem)' Šauļu raj. (LKŽ I 929).

Ar nozīmi 'atkusnis' Kurzemē sporādiski reģistrēts vārds *šļūduonis*, piem., Kalvenē, Laidzē un ar nozīmes niansi *šļūduonis* 'pakusis sniegs ar dubļiem' Latgalē Izvaltā (LPA); sal. arī *šļūdenis* 'atkala' Drustos, Vecpiebalgā ('Glatteis' ME IV 78); par izplatību plašāk liecina adj. *šļūdēns* 'glatteisig' Drustos, Galgauskā u. c.; tiem pamatā verbs *šļūdēt* 'slīdēt', kas Vidzemē izplatīts ļoti plaši (ME IV 78).

Verbs *tīrpt* 'kust' sporādiski reģistrēts Lejaskurzemē Rucavā (*sniēks tīrpst, arī taūki* LPA) un Kuršu kāpās (*sniēgs tīrpst* Pl. Kurs. 81); sal. *tīrpināt* 'kausēt' Rucavā, Sventājā (LPA), Kuršu kāpās (*tirpinat* 'schmelzen, tauen' Kur. W. 79). Vārds *tirpt* ar līdzīgām nozīmēm atzīmēts 19. gs. rakstu avotos ('zerfließen, schmelzen' U 1872, 308, ar norādi uz atbilstošu liet. *tīrpti*; sk. arī ME IV 197, šķ. *tirpt* II).

Ar nozīmi 'kust' reģistrēts *žlugt*, piem., Saldū (ME IV 819), *žlūgt*, arī *atžlūgt* 'atlaisties, atkust' Lielsesavā (ME IV 820, *ceļš .. atžlūdzis* EH I 183), kurš cilmes ziņā saistīts ar liet. *žliūgti* ('mirkt, kļūt miklam,

slapjam (arī par sniegu), tecēt; līt', sk. ME IV 819, LKŽ XX 870).

Ar verbu *žlugt* 'kust; šķīst' acīmredzot ir motivēts vārds *žluga* 'atkusnis; kūstošs sniegs; vižņi' Nīcā (ME IV 819; *žluga* – *ne viš vaš i lēdus, ne sniēks. žluga līdz pus'liēla – tā teic vēc' vīri. brida pa ziēmu, pa žlugu. žluga iēt pa upi, apsaļst pīrmā salā un tad atkūst* Apv); sal. *žluga* 'slapjš, kūstošs sniegs' Dunikā (ME).

Tā fonētisks variants ir *šluga* 'atkusnis' Nīcā (*pavasari, kad sākās šluga, ceļi bi mīksti* LPA).

Dažkārt vārdiem semantiskā attīstībā izveidojušās vairākas nozīmes, piem., 'slapjdraņķis; slapjš sniegs, sajaucies ar dubļiem; atkusnis', kuras nav viegli arī nošķirt.

Par nosaukumiem *pļuka* 'atkusnis; slapjdraņķis' Nīcā (Apv.), *žlampa* 'atkusnis' ? Inčukalnā ("dubļi, šķīdenis" : *nu ir gan ārā žlampa!* ME IV 815) un *žlurga* 'šķīdonis' Rucavā (LPA) plašāk sk. nod. *slapjdraņķis, sniegs*.

Uz laikapstākļu pārmaiņām un visa veida nokrišņu beigām latviešu valodā mēdz attiecināt verbus (parasti 3. pers.) *mitēties* 'beigties (par dabas parādībām)' (ME II 638; *negaiss sāk mitēties* LLVV V 250), sal. *laiks mitas* Smiltēnē (ME; *laiks mitās* 'Wetter ändert sich' St. 1789 II 693), *pāriet* 'izbeigties (par parādībām dabā)' (piem., *lietus, negaiss pārgāja* LLVV VI₁ 338), *pārstāt* 'neturpināties', piem., *lietus, krusa pārstāj* (ME III 178, LLVV VI₁ 404) Aizvīķos, Gramzdā (FBR IX 110), Ērgemē (ĒIV II 561), Kalupē (KIV II 159), Raunā (VLIR III 171) u. c., *piestāt(ies)* 't. p.' (*lietus piestājies* ME III 297), piem., Biržos (*līt/u/s jau piestājis* EH II 273), *stāt(ies)* 'beigt(ies), parasti pakāpeniski (par vēju, lietu u. tml.)' (ME III 1051, LLVV VII₂ 190), piem., Kalupē (*jau to kuō stuōjās vātra* KIV II 437), Matkulē (*kad viš /par atkusni/ stāsiēs?*), Varakļānos (*kad lītus stās* EH II 573).

KOPSAVILKUMS

Grāmatā par dabas parādību nosaukumiem pirmoreiz latviešu valodniecībā apkopoti rakstu valodā, folklorā un izloksnēs lietotie ar laikapstākļiem saistītie nosaukumi. Pavisam analizēts un vārdu rādītājā iekļauts pāri par 2500 nosaukumu (šajā skaitā ietverti arī vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti, kā arī virkne frazeologismu). Apkopotās leksikas izpēte veikta, veidojot 42 tematiskās grupas, kuras izdalītas, daļēji ievērojot dabas parādību meteoroloģisko klasifikāciju un terminoloģiju. Leksēmu skaits tematiskajās grupās ir atšķirīgs – visvairāk ir nosaukumu, kas raksturo nelabvēlīgus laikapstākļus vai draudīgas dabas parādības. Vairāku dabas parādību, piem., pērkona, varavīksnes, dažādo paralēlnosaukumu (fonētisko un morfoloģisko variantu, kā arī eifēmismu) rašanās skaidrojama ar seniem tautas ticējumiem resp. aizliegumiem (tabu).

Cilmes aspektā ar dabas parādībām saistītās leksikas lielākā daļa ir latviskas cilmes. Tiešu aizguvumu salīdzinājumā ar visu nosaukumu klāstu ir samērā maz. Aizguvumi ar šaurāku vai plašāku izplatību galvenokārt ir lokāli: sal. aizguvumu izplatību, piem., latv. apv. *ķēgele*, *ķēgele*, *ķēgelis* 'lāsteka' Lejaskurzemē < liet. apv. *ķēgele*; apv. *tilka* 't. p.' Vidzemē, retāk Ziemeļkurzemē < ig. *tillka* 'pile, piliens'; apv. *tuča*, *tūča* 'mākonis' Latgalē < bkr., kr. *муча*.

Dažu nosaukumu cilme nav īsti skaidra; reizēm grūti nošķirt aizguvumus no leksiskām atbilstēm radu valodās vai arī nošķirt iespējamās onomatopoētiskas izcelsmes vārdus no aizguvumiem: piem., latv. apv. *klēba*, *klēpa* 'slapjdraņķis' Vidzemē, sal. bkr., kr. apv. *хляба*, *хлюна*, poļu *chlapa* 't. p.'; latv. apv. *sipināt* 'birdināt; smidzināt (par lietu)', sal. kr. *сыпать* 'bērt, birdināt; snigt; smalki līt', bkr. *сыпать*, poļu apv. *sypać* 'bērt; snigt' (reti); sal. ig. *siputama* 'bērt'.

Līdzās mantotiem vārdiem un aizguvumiem latviešu valodā dabas parādību un laikapstākļu nominācijā ir izmantoti arī visi galvenie vārddarināšanas paņēmieni. Dabas parādību jēdzieni un to nosaukumi parasti ir darināti ar afiksāciju jeb atvasināšanu: *sal.*, *piem.*, *lietus* – *lietaine*, *lietavas*, *lietonis*, *lietoņa* 'ilgstošs lietus; lietains laiks'; *mākties* – *mākolis*, *mākulis*, *mākums*, *mākūnis* u. c. 'mākonis'; *bula*, *bul* – *atbula*; *krēsle* – *nokrēsle*; *gaisma* – *pagaisma*; *mākties* – *piemākties* utt. Diferencējot dabas parādības sīkāk, atbilstošo jēdzienu apzīmēšanai produktīva ir vārdkopnosaukumu veidošana un saliktu vārdu jeb salikteņu darināšana (īpaši lībiskā dialekta izloksnēs), *sal.*, *piem.*, *ledus lietus* – *ledlietus*, *ledus kalns* – *ledkalns*; *lietus gāze* – *lietusgāze*, *lietus mākonis* – *lietusmākonis*, *pērkoņlietus*. Daudzi nosaukumi darināti arī ar semantisku paņēmieni – vārda nozīmes pārnēsumu, *piem.*, mākoņu diferencēšanai sastopami vairāki ar vārda nozīmes pārnēsumu veidoti nosaukumi: *sal.*, *laiva*, *laiviņa* (arī *mākoņlaiva*, *lietus laiva*, *laivas mākonis*), *lini* (*linu gaiss*), *ozoli* (*ozolainas debesis*) u. c.

Dabas parādību un laikapstākļu raksturošanai izmantoti arī frazeoloģiski vārdu savienojumi: *sal.*, *piem.*, *līst kā pa Jāņiem* – par intensīvu līšanu, *laiks kā dzintars* – par labu, skaidru laiku, *zeme ar debesīm iet kopā* – par puteni.

Latviešu literārajā valodā dabas parādību un ar tām saistītu jēdzienu apzīmēšanai nostiprinājušies vārdi, kas cilmes ziņā ir kopīgi vairākām baltu valodām (resp. latviešu un lietuviešu valodai, retāk prūšu valodai): *sal.*, *piem.*, *latv. saule*, *liet. sáulė*, *pr. saulē*; *mēness*, *liet. mėnuo*, *pr. *mēniks*; *zvaigzne* (apv. *zvaigzdne*), *liet. žvaigždė*; *aust*, *liet. aūšti*; *gaiss*, *liet. gaĩsas* 'blāzma; gaisma'; *tumsa*, *liet. tamsà* (apv. *tumsà*), *karsts* (par laikapstākļiem), *liet. kárštas*; *debesis*, *padebesis* 'lietus mākonis', *liet.*

debesis; *migla*, liet. *miglā*; *miglot*, liet. *miglóti*; *rasa*, liet. *rasā*; *rasot*, liet. *rasóti*; *lietus*, liet. *lietūs*; *lietavas* 'ilgstošs lietus', liet. apv. *lýtva* 'lietus'; *līt*, liet. *lýti*; *krusa*, liet. *krušā*; *birt* 'krist (par krusu, lietu, sniegu)', liet. *birėnti* 'līt; līnāt; ilgstoši snigt'; *pērkons* /*pērkuons*/, liet. *perkūnas*, pr. *percunis*; *zibēt* (par zibeni), liet. *žibėti*; *mest zibeņus* 't. p.', liet. *mēsti žaibus*; *varavīksne*, liet. *vaivórykste*; *sals*, liet. *pāšalas* 'zemes sasalums', pr. *passalis* 'sals'; *salt*, liet. *šalti*; *salna*, liet. *šalnā*; *sarma*, liet. *šarmā*; *sērsna* (apv. *sērksna*), liet. *šerksnā*, *šērksnas*; *sniegs*, liet. *sniēgas*, pr. **snaigas*; *snigt*, liet. *snigti*; *ledus*, liet. *lēdas* (apv. *ledūs*), pr. *ladis*.

Minētie nosaukumi sastopami jau senākajos latviešu rakstu avotos – 17./18. gs. vārdnīcās. Atbilstmju, protams, ir vairāk. Nereti baltu valodām kopīgie dabas parādību nosaukumi saglabājušies valodas periferiālajos slāņos – tikai senākos rakstu avotos vai sarunvalodā resp. dialektālajā leksikā, vai arī folklorā (dainās, ticējumos), frazeologismos: *sal.*, *piem.*, *latv. drapstīt* 'nedaudz snigt' 17. gs. rakstu avotā, liet. *drabstýti* 'šļakstīt, tašķīt; snigt'; *latv. sladrabas* 'slapjdraņķis' 17. gs. rakstu avotā, apv. *slabdraba*, liet. *šlāpdraba*; *latv. apv. dieva juosta* 'varavīksne' Latgalē u. c., liet. apv. *diēvo júosta*; *latv. apv. atlaida(s)*, *atlaidenis* 'atkusnis' Latgalē, Vidzemē; liet. apv. *atlaidā*, *atlaidinys*; *latv. apv. drēbt* 'snigt (par slapju sniegu)', liet. *drēbti* 'triept, šļakstīt; vienlaicīgi līt un snigt'; *latv. zars* ar senāko nozīmi '(saules, mēness) stars (galvenokārt tautasdziesmās)' radn. liet. *žarā* 'atspīdums; blāzma; stars', apv. *žāras*, pr. **zarī* 'karstums'.

Blakus leksiskām paralēlēm dabas parādību nominācijā baltu valodās nereti atklājas arī kopīgas leksiski semantiskas paralēles gan nosaukuma motivētā jvārda izvēlē, gan semantisko pārnese veidošanā. Bieži vien šīs paralēles sastopamas arī plašāk – baltu un slāvu valodās,

retāk baltu un Baltijas somu valodās. Šādas paralēles vērojamas, piem., pērkona nosaukumu – eifēmismu – nominācijā: sal. latv. *debesu bungotājs* 18. gs. rakstu avotā, apv. *dēbēsu grabinātājs, rībinātājs*, liet. apv. *dundūlis, graudulys, griauštinis*, poļu apv. *trzaskawica, trzasło* u. c., kuriem pamatā verbi ar kopīgu nozīmi 'trokšņot, radīt trokšņus, dobjas skaņas': sal. latv. *bungot, grabināt, rībināt*, liet. *dundėti* 'dārdēt, dunēt, rībēt', *griāusti* 't. p.', *grauti, griāuti* 'gāzt, ārdīt', poļu *trzaskać* 'klaudzināt, dārdināt'. Citādi motivēta leksiski semantiskā paralēle ar Baltijas somu valodām: galvenokārt Vidzemē sastopamie pērkona nosaukumi *vecāis* (substantivēts adj.), *vēcais tēvs* (arī dainās mitoloģisko dziesmu ciklā) un apv. *tēvainis* 'vecs vīrs; tēvs; vectēvs', sal. ig. *vana-mees* 'vecs vīrs; pērkons', adj. *vana* 'vecs', bet subst. *vana* 'pērkons, negaiss'; somu *ukkonen* 'pērkons', *ukko* 'vecis'.

Paralēles ar ļoti plašu ģeogrāfisko izplatību ir iespējami arhaismi, piem., latv. *brist* 'virzīties (par debess spīdekļiem miglas, mākoņu aizsegā)', sal. *saule iebrien mākoņos*, liet. *brīsti (saulē ibrido ī debesī)* 't. p.', poļu (kašubu) *brodzic, ksąžęc brodzi* 'mēness apmācas' – burtiski 'mēness brien'. Pie arhaismiem pieder arī varavīksnes nosaukumi ar vārdu 'josta' baltu un slāvu valodās: sal. latv. apv. *dieva juosta, saules juosta*, liet. apv. *diēvo jūosta, dangaūs jūosta*, bkr. *бóжу пайяс*, bulg. *но́яс*.

Leksiski semantiskās paralēles dabas parādību nominācijā nereti balstās uz kopīgām vai līdzīgām asociācijām, ko izraisa laikapstākļiem raksturīgas īpatnības vai pazīmes. Tā, piem., vairākās valodās lāsteku nosaukumu līdzīga darināšana no vārda ar nozīmi 'pile' vai 'pilēt' var būt gluži neatkarīga: sal. latv. *lāsteka* (*lāse* 'pile, piliens, tecēt'), apv. *pilka* 'lāsteka; pile', *pilt* 'pilēt'; liet. *varvēklis* 'lāsteka', *vařvas* 'piliens', *varvēti* 'pilēt'; kr. apv. *капéльник* 'lāsteka', *капéль* 'pilēšana', *капать* 'pilēt'; poļu

apv. *kapoły* 'lāstekas', *kapac* 'pilēt'.

Šādām tipoloģiskām paralēlēm dabas parādību nominācijā ir daudz piemēru un to izpēte var noderēt vārdu semantikas un etimoloģijas jautājumu risināšanā. Tipoloģiskās paralēles, kas veidojas kontaktējošos areālos, norāda arī par šo valodu saskari un mijiedarbi: sal. latv. apv. *jumta sveces*, *lēdus sveces*, *sala sveces* 'lāstekas', liet. *žvākė* 'svece'; (pārn. noz.) *lāsteka*', poļu (kašubu) *śvéca* 't. p.'; latv. *sēņu lietus* 'smalks, silts lietus vasarā vai rudenī', kr. *грибной дождь*, poļu (kašubu) *grębowi deść* 't. p.' u. c.

Ne mazāk svarīgi, bet grūtāk interpretējami ir retāk sastopamie (parasti ar vārda nozīmes pārnēsumu vai metaforiski veidotie) dabas parādību nosaukumi, piem., latv. apv. *kaķgalvas* 'lietus mākoņi' Ventspīlī u. c., sal. poļu apv. *kocie lby* 't. p.' Vislas lejtecē – burtiski 'kaķu galvas', poļu *leb* (sarunvalodā) 'galva'. Ar vārdu *galva* darināti arī sniegpārslu nosaukumi: latv. apv. *cīruļgalvas* 'lielas, mitras sniegpārslas' Smiltēnē Vidzemē; sal. poļu apv. *ptasie lby* un *wróblowate lby* 't. p.' – burtiski 'putnu galvas' un 'zvirbuļu galvas'.

Dotumi par līdzīgu nosaukumu izplatību citās valodās var mainīt vai konkretizēt priekšstatus par nosaukumu izplatību un lietošanu – plašāk, senāk u. tml. Tā, piem., lielu, mitru, slapju sniegpārslu apzīmēšanai lietoto nosaukumu rindās atklājas gan latviešu un lietuviešu valodai kopīgie, gan arī atšķirīgie nosaukumi resp. pamatnosaukumi un varianti: sal. apv. *arāja kumūsi*, *bajāra kumāsi*, *bābu kumuosi*, *nabaga kumā(k)si*, *ubaga kumāsi* un liet. *bóbos kásniai*, *úbago kásniai*, *vilko kásniai*.

Reizēm tikai plašāki sastatījumi palīdz izprast reti lietotu vai sporādiski reģistrētu nosaukumu (īpaši frazeoloģisku vārdu savienojumu) motivāciju. Piemēram, nosaukums *medus lietus* 'lietus saulei spīdot', kas

Grāmatā iekļauti (pilnīgi vai daļēji)

autores rakstu pirmpublicējumi

B. Laumane. Vižņu nosaukumi latviešu valodā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 3. Liepāja, 1999. 126–138.

B. Laumane. Dažas adjektīva *vecs* semantiski ekspresīvo funkciju īpatnības // *Linguistica Lettica*, 5. Rīga, 1999. 20–29.

B. Laumane. Slapjdraņķa nosaukumi latviešu valodā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 4. Liepāja, 2000. 115–134.

B. Laumane. Lāsteku nosaukumi latviešu valodā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 5. Liepāja, 2001. 265–295.

B. Laumane. *Smalks lietus, smidzināt* // *Linguistica Lettica*, 11. Rīga, 2003. 19–49.

B. Laumane. *Mākoņu kalni vai mākoņu laivas?* // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 8. Liepāja, 2004. 144–163.

Avotu un literatūras saīsinājumi

- AI – Ancītis K. *Aknīstes izloksne*. Rīga, 1977.
- ALE – *Atlas linguarum Eeropae*. Vol. 1: Commentaires. Van Gorcum, Assen, 1983. Fasc. 1 (Carte 6–9).
- Apv. – LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.
- Band. – Bandrewitsh A. *Anglo-Russian-Lettish Marine Dictionary*. Rīga, 1908.
- Blese – Blese E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas // *Vecākie personu vārdi un uzvārdi 13.–16. gs*. Rīga, 1929.
- Brückner – Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1970.
- Büchl. – “*Wörter=Büchlein*” / Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā (1705. g. Rīgā iznākušās vārdnīcas faksimīlespiedums. Ar P. Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu). Stokholma: Memento, 1999.
- BW – Barons K., Visendorfs G. *Latvju dainas*. Jelgava–Pēterburga, 1894–1915. 1.–6. sēj.
- Dambe 1959 – Dambe V. Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // *Rakstu krājums. Veltījums akad. prof. Dr. J. Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga, 1959 (391–450).
- DI – Endzelīns J. *Darbu izlase*. Četros sējumos. Rīga, 1970–1982. 1.–4. sēj.
- Drav. m. – K. Draviņa Stendes izloksnes materiāli, glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Dravn. – Dravnieks J. *Krievu-latviešu vārdnīca*. 1. izd. Rīga: Brigaders, 1913.
- Eckert – Eckert R. Phraseologismen in der Sprache der lettischen Folklore // *Baltu filoloģija XI (1)*. Rīga, 2002. 13–26.
- EH – Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga, 1934–1946. 1.–2. sēj.
- ĒIV – Kagaine E., Raģe S. *Ērgemes izloksnes vārdnīca*. Rīga, 1977–1983. 1.–3. sēj.
- ELA – Eiropas lingvistiskā atlanta latviešu valodas materiāli (1. aptauja); kartotēka glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Elv. 1748 – *Liber memorialis letticus, oder lettisches Wörter-Buch.. von Caspar Elvers*. Riga, 1748.
- Etn. – *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, II–IV* / “Dienas Lapas” pielikums. Rīga, 1892–1894.
- F I, II – Fennell T.G. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*. Riga, 1997; Fennell T.G. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*. Riga, 1998.
- FBR – *Filologu biedrības Raksti*. Rīga, 1921–1940. 1.–20. sēj.

- F Conc. I, II – Fennell T.G. *Fürecker's dictionary: a Concordance*. I (A–M), II (N–Ž). Rīga: Latvijas Akadēmiskā Bibliotēka, 2000.
- Frisch. I, II – Frischbier H. *Preussisches Wörterbuch*. Berlin, 1882–1883. Bd 1–2.
- FS – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Folkloras krātuves materiāli.
- Haavio – Haavio M. *Mitologia fińska*. Warszawa, 1979.
- HTV – *Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīca*. Rīga, 1976.
- Ind. – Indāne I. *Dignājas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1986.
- K 1858 – *Słownik polsko-łacinsko-łotewski, ułożony i napisany przez xiędza J. Kurmina*. Wilno, 1858.
- Kagainē 2004 – Kagainē E. *Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. Rīga, 2004.
- Kalvaitis – Kalvaitis W. *Lietuwiszkię wardę klętele*. Tilžęje, 1910. 117.
- Karl. – Karłowicz J. *Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1915–1919. T. VI, VII.
- Ket. – Kettunen L. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki, 1938.
- KIA – Balode S. *Kalnācempju pagasta Kalnamuižas daļas izloksnes apraksts*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.
- KIV – Reķēna A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. Rīga, 1998. 1. sēj (A–M), 2. sēj. (N–Ž).
- Kluge – Kluge Fr. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 21. Unveränderte Auflage. Berlin, New York, 1975.
- KLv – *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga, 1959. 1. sēj. (A–O), 2. sēj. (P–Я).
- Kup. – Kupiszewski W. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969.
- Kur. W. – Kwauka P., Pietsch R. *Kurisches Wörterbuch*. Berlin, 1977, 86.
- L – Lange J. *Vollständiges deutschlettisches und lettisch-deutsches Lexicon*. Mitau, 1773–1777.
- Latv. dial. – Rudzīte M. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga, 1964.
- Laumane 1987 – Laumane B. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārdnīcā nāšanas un semantikas īpatnības // *Onomastikas apcerējumi*. Rīga, 1987. 124.–169. lpp.
- Lettus 1638 – Fennell T. G. *Latvian-German revision of G. Mancelius' Lettus (1638)*. Melbourne, 1988.
- LEV – Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga, 1992. 1. sēj. (A–O), 2. sēj. (P–Ž).
- LFV – Laua A., Ezeriņa A., Veinberga S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – I (A–M), II (N–Ž). Rīga: Avots, 1996.
- Lgr. – Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 1951.
- Lj. 1685 – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviskivāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku / Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese*. Rīga, 1936.

- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas*. T. 1. Leksika. Vilnius, 1977.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1968–2001. T. I–XX.
- LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga, 1995
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga, 1972–1996. 1.–8. sēj.
- LPA – Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu dialektoloģijas prakses materiāli.
- LTT – Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi*. Rīga, 1941– 1944. 1.–4. sēj.
- LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika* / B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga, 1999. 404 lpp., 102 k.
- LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1998.
- LVVF – Rudzīte M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne, 1993.
- Mäg. – Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Helsinki, 1982, 1983. Bd. 1–12.
- ME – Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca* / Red., papild., turp. J. Endzelīns. Rīga, 1923–1934. 1.–4. sēj.
- Mund. St. – Draviņš K., Rūķe V. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden*. Lund, 1955–1956. Bd I–II.
- NI – Bušmane B. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1989.
- Pas. – *Latviešu pasakas un teikas* / Sakopojis un rediģējis P. Šmits. Rīga, 1924–1940. 1.–15. sēj.
- Phras. – Fennell T. G. *A Latvian-German Revision of G. Mancelius Phraseologia Lettica (1638)*. Melbourne, 1989.
- PKEŽ – Mažulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius, 1988–1997. T. 1–4.
- PKI – Krautmane-Lohmatkina L. *Pope un kaimiņizloksnes*. Rīga, 2002.
- PKT – Kaukienė A. *Prūsų kalbos tyrinėjimai*. Klaipėda, 2004.
- Pl. Kurs. – Plāķis J. *Kursenieku valoda* // Latvijas Universitātes Raksti, XVI. Rīga, 1927 (atsevišķs novilkums).
- PN – Rūķe-Draviņa V. *Place Name in Kauguri County, Latvia*. Stockholm, 1971.
- Poiša I, II – Poiša M. *Vidzemes sēliskās izloksnes, I*. Rīga: Zinātne, 1985. Poiša M. *Vidzemes sēliskās izloksnes, II*. Rīga: LVI, 1999.
- RN – Zieme G. *Rūjienas novads*. Rūjiena, 1999.
- SEK – Boryś W., Popowska-Taborska H. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. Tom I–IV. Warszawa, 1994–2002.
- SIA – Putniņa M. *Sinoles izloksnes apraksts*. Rīga: Zinātne, 1983.
- St. 1789 – Stender G. F. *Lettisches Lexicon*. Mitau, 1789. T. 1–2.
- Stafecka 1998 – Stafecka A. *Jēdziena (pērcons) rūc leksiski semantiskā realizācija* // *Vārds un tā pētišanās aspekti*, 2. sēj. Liepāja, 1998. 107.–112. lpp.
- Suh. – Suhonen S. *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen*. Helsinki, 1973.

- SVA – Putniņš E. *Svētciema izlokšnes apraksts*. Rīga: Zinātne, 1985.
- Sychta – Sychta B. *Słownik gwar kaszubskich*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968–1976. T. I–VII.
- Šm. – Šmits P. *Kuršu kāpu folklorā*. Rīga, 1982.
- TIA – Ūsele V. *Tilžas izlokšnes apraksts*. Rīga, 1998.
- U 1872 – Ulmann C. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Rīga, 1872. T. 1.
- U 1880 – Ulmann C. *Deutsch-lettisches Wörterbuch* / Bearb. G. Brasche. Rīga–Leipzig, 1880.
- Val. 1. – Zemzare D. *Valodas liecības par Lejasciema novadu*. Rīga, 1940.
- VIV I, II – Ādamsons E., Kagine E. *Vainižu izlokšnes vārdnīca*. Rīga: LU LVI, 2000. 1. sēj. (A–M), 2. sēj. (N–Ž).
- VLIR – *Valodas un literatūras institūta Raksti*. Rīga, 1958. 6. sēj.; 1964. 8. sēj.
- VZMB – Ventspils Zvejniecības brīvdabas muzeja materiāli (teicēju atmiņas par zvejnieku dzīvi un darbu).
- Wied. – Wiedemann F. J. *Estonisch-deutsches Wörterbuch*. St.-Petersburg, 1869. (Tallinn, 1973).
- Zeps – Zeps V. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences*. Bloomington (USA), Hague, 1962.
- Zinkevičius – Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Гура – Гура А.В. *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва, 1997.
- Даль I–IV – Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва, 1956. Т. I–IV.
- Королёва – Королёва Е. Е. *Диалектный словарь одной семьи: Пыталовский район Псковской области*. I–II. Daugavpils: DPU, 2000.
- KCM – Бялькевич І. К. *Краёвы слоўнік усходняй магілёўчыны*. Мінск, 1970.
- Непокупный 1969 – Непокупный А. П. "Пояс" – одно из названий радуги в атласах балтийских и славянских языков // *Baltistica* V. (1). Vilnius, 1969. 69.–76.
- Непокупный 1997 – Непокупный А. К проблеме дериватов в исторических и этимологических словарях балтийских и славянских языков // *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXVII. Vilnius, 1997. 11–19.
- Непокупный 2002 – Непокупный А. П. 'Кресло солнца' как название прусского села и стихотворения Я. Райниса (в связи с балтийским фольклором, фито- и оронимикой) // *Балто-славянские исследования*, XV. Москва: Индрик, 2002. 251–278.
- ПОС – Псковский областной словарь с историческими данными. Ленинград, 1967–1990, вып. 1–9; С.Петербург, 1994–2000, вып. 10–15.

- С. гов. К. – *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*. I-V. Санкт-Петербург, 1994–2002.
- Топоров – Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь*. Москва, 1975 (А–Д), 1979 (Е–Н), 1980 (I–К), 1984 (К–Л), 1990 (L).
- ЭСРЯ I–IV – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка* / Перев. и доп. О. Н. Трубачев. Москва, 1964–1973. Т. I–IV.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд*. Москва: Наука, 1974–1984, вып 1–11.

Citi saīsinājumi

adj.	– adjektīvs	radn.	– radniecīgs
adv.	– adverbs	raj.	– rajons
apv.	– apvidvārds	resp.	– respektīvi
atv.	– atvasināts	sal.	– salīdzini!
bkr.	– baltkrievu	sar.	– sarunvaloda
bulg.	– bulgāru	sav.	– senaugšvācu
c.	– celms	siev. dz.	– sieviešu dzimte
dem.	– deminutīvs	sk.	– skaties!
dial.	– dialektisms	ssk.	– senskandināvu
dsk.	– daudzskaitlis	ssl.	– senslāvu
etim.	– etimoloģija	subst.	– substantīvs
ģerm.	– ģermāņu	šķ.	– šķirklis (šķirkļi)
hidromet.	– hidrometeoroloģija	t. p.	– tas pats
ide.	– indoeiropiešu	v, var.	– variants
ig.	– igauņu	v.	– vācu
kaš.	– kašubu	vav.	– vidusaugšvācu
kr.	– krievu	vec. p.	– vecākā paaudze
lat.	– latīņu	vid. p.	– vidējā paaudze
latv.	– latviešu	vīr. dz.	– vīriešu dzimte
līb.	– lībiešu	vlv.	– viduslejasvācu
liet.	– lietuviešu	vsk.	– vienskaitlis
lv.	– lejasvācu	zv.	– zviedru
norv.	– norvēģu	*	– rekonstruēta forma
nos.	– nosaukums	<	– cēlies (rades, aizgūts)
pārn. noz.	– pārnestā nozīme	>	– pārvērties par
pers.	– persona	//	– paralēli
piem.	– piemēram	/	– vai
pr.	– prūšu		

Latviešu valodas izloksnes

Kurzemē – K, Zemgalē – Z, Vidzemē – V, Sēlijā – S, Latgalē – L
(izloksņu numerācija atbilst *Latviešu valodas dialektu atlanta* tīklojumam)

Ābeļi 356 S	Bārta 54 K	Daudzese 351 S
Ādaži 206 V	Basi 16 K	Daugmale 220 V
Aduliena 408 V	Bauņi 265 V	Dauguļi 277 V
Aglona 447 L	Bauska 235 Z	Demene 460 S
Ainaži 170 V	Bebrene 442 S	Dignāja 435 S
Aistere 36 K	Bebri 340 V	Dikļi 271 V
Aiviekste 349 L	Beja 466 V	Dobeļe 136 Z
Aizkalne 446 L	Beļava 394 V	Dole 219 V
Aizkraukle 346 V	Bēne 153 Z	Drabeši 306 V
Aizpute 29 K	Bērzaune 337 V	Dreiliņi 211 V
Aizupe 92 Z	Bērze 138 Z	Dricēni 482 L
Aizvīķi 57 K	Bērzgale 485 L	Drusti 303 V
Aknīste 368 S	Bērzpils 476 L	Druviena 398 V
Allaži 208 V	Biksti 107 Z	Dunalka 26 K
Aloja 174 V	Biķernieki 453 L	Dundaga 63 K
Alsunga 12 K	Bilska 378 V	Dunika 60 K
Alsviķi 391 V	Bīriņi 198 V	Dunte 189 V
Alūksne 465 V	Birzgale 232 V	Durbe 38 K
Ance 62 K	Birzuļi 379 V	Dūre 388 V
Andrupene 498 L	Birži 362 S	Dviete 443
Anna 467 V	Blīdene 106 Z	Dzelzava 409 V
Annenieki 135 Z	Blome 289 V	Dzērbene 302 V
Apriķi 20 K	Braslava 257 V	Dzērve 28 K
Ārlava 65 K	Brenguļi 274 V	Dzirciems 86 Z
Asare 372 S	Brigi 511 L	Džūkste 133 Z
Asīte 49 K	Brukna 237 Z	Ēdole 9 K
Asūne 504 L	Bukaiši 163 Z	Eleja 167 Z
Atašiena 432 L	Bunka 47 K	Ēlkšņi 367 S
Augstkalne 164 Z	Burnieki 266 V	Embūte 51 K
Augstroze 186 V	Ceraukste 244 Z	Engure 120 Z
Auleja 502 L	Cēre 85 K	Ērgļi 326 V
Auri 147 Z	Cēsis 292 V	Ērgeme 262 V
Babīte 128 Z	Cesvaine 416 V	Ēvele 268 V
Baižkalns 295 V	Cibla 488 L	Ezere 114 Z
Baldone 225 V	Ciecere 105 K	Ezernieki 499 L
Baltinava 478 L	Cīrava 27 K	Gaigalava 479 L
Balvi 473 L	Cirgaļi 376 V	Gaiķi 98 Z
Bārbele 239 Z	Code 234 Z	Galēni 434 L
Barkava 425 L	Dagda 503 L	Galgauska 400

Garoza 144 Z	Kalēti 61 K	Laucesa 456 S
Gārsene 371 S	Kalnēmpji 395 V	Lauciene 76 K
Gatarta 304 V	Kalnciems 134 Z	Launkalne 297 V
Gaujiena 382 V	Kalsnava 343 V	Lazdona 419 V
Gavieze 44 K	Kalupe 445 L	Laža 30 K
Glūda 149 Z	Kalvene 41 K	Lēdmane 223 V
Gramzda 56 K	Kandava 84 K	Lēdurga 196 V
Graši 405 V	Kapiņi 501 L	Lejasciems 393 V
Grenči 95 Z	Kaplava 509 S	Lenči 286 V
Grobiņa 43 K	Kārķi 261 V	Lestene 132 Z
Grostonā 418 V	Kārļi 298 V	Lībagi 77 K
Grundzāle 380 V	Kārsava 481 L	Lielauce 112 Z
Gudenieki 15 K	Karva 387 V	Lielplatone 166 Z
Idus 249 V	Kārdzaba 404 V	Lielstraupe 197 V
Iecava 224 Z	Kastrāne 321 V	Lielvārde 227 V
Iekšķile 216 V	Katlakalns 214 V	Lielvircava 159 Z
Īle 145 Z	Katvari 180 V	Liepa 287 V
Ilzene 389 V	Kauguri 281 V	Liepkalne 333 V
Inčukalns 207 V	Kaunata 495 L	Liepna 469 L
Indra 510 L	Kazdanga 31 K	Liepupe 187 V
Ipiķi 250 V	Klostere 21 K	Liezēre 403 V
Irlava 129 Z	Kocēni 280 V	Līgatne 305 V
Irši 334 V	Koknese 347 V	Līksna 450 L
Īslīce 243 Z	Kosa 314 V	Limbaži 183 V
Istra 497 L	Krape 338 V	Litene 472 V
Īvande 13 K	Krāslava 506 L	Līvāni 436 L
Izvalta 505 L	Kraukļi 406 V	Līvberze 139 Z
Jaunauce 116 Z	Krimulda 203 V	Līvi 299 V
Jaunburtņieki 272 V	Krote 40 K	Lizums 397 V
Jaungulbene 410 V	Krustpils 357 L	Lode 252 V
Jaunlaicene 385 V	Kūdums 284 V	Lubāna 417 V
Jaunpiebalga 310 V	Kuldīga 80 K	Lubeja 329 V
Jaunpils 101 Z	Kurcums 459 S	Lubezere 66 K
Jaunrauna 294 V	Kurmāle 18 K	Lugaži 263 V
Jaunroze 384 V	Kurmene 241 Z	Lutriņi 97 K
Jaunsaule 246 Z	Kurstīši 110 K	Ļaudona 423 V
Jaunsvirlauka 160 Z	Kusa 412 V	Madliena 331 V
Jaunvāle 282 V	Ķēči 313 V	Makašēni 484 V
Jēkabnieki 157 Z	Ķeipene 322 V	Mālpils 319 V
Jērcēni 269 V	Ķieģeļi 278 V	Malta 494 L
Jeri 260 V	Ķoņi 253 V	Mālupe 468 V
Jumprava 344 V	Lāde 188 V	Mangali 205 V
Jumurda 327 V	Laidze 74 K	Mārciena 422 V
Jūrkalne 11 K	Laši 448 S	Mārkalne 463 V
Kabile 89 K	Laubere 330 V	Mārsnēni 288 V

Mārupe 213 V	Pampāļi 109 K	Rozula 193 V
Matkule 90 Z	Panemune 245 Z	Ruba 115 Z
Mazsalaca 248 V	Pasiene 512 L	Rubeņi 441 S
Mazstraupe 192 V	Pastende 73 K	Rucava 59 K
Mazzalve 358 S	Patkule 415 V	Rudbārži 42 K
Medņi 430 L	Pededze 464 V	Rudzēti 437 L
Medze 34 K	Penkule 154 Z	Rugāji 475 L
Mēdzūla 318 V	Pērkone 52 K	Rūjiena 254 V
Meirāni 421 V	Pēternieki 142 Z	Rundāle 242 Z
Mēmele 364 S	Pilda 492 L	Rundēni 496 L
Meņģele 332 V	Pilskalne 449 S	Ružina 489 L
Mērdzene 486 L	Piltene 7 K	Saikava 424 V
Mērsrags 119 K	Planīca 17 K	Saka 19 K
Mētriena 429 V	Plāņi 276 V	Sakstagals 483 L
Mežotne 233 Z	Plātere 323 V	Sala 127 V
Milzkalne 124 Z	Platone 158 Z	Salaca 173 V
Misa 230 Z	Pļaviņas 348 V	Salaspils 215 V
More 311 V	Pociems 181 V	Saldus 104 K
Mujēni 279 V	Pope 2 K	Salgale 228 Z
Nabe 191 V	Prauliena 420 V	Saliena 458 S
Naudīte 146 Z	Praviņi 130 Z	Sarkaņi 414 V
Naujene 452 L	Preiļi 439 L	Sātiņi 103 K
Naukšēni 255 V	Priekule 48 K	Sauka 360 S
Nautrēni 480 L	Priekuļi 293 V	Sausnēja 335 V
Nereta 365 S	Prode 373 S	Sāviena 428 V
Nīca 53 K	Puikule 177 V	Sece 352 S
Nīcgale 444 L	Pūre 87 Z	Sēja 202 V
Nīgrande 113 K	Purmsāti 55 K	Sēlpils 355 S
Nīkrāce 50 K	Puze 64 K	Sēļi 259 V
Nirza 493 L	Raiskums 291 V	Sēme 121 Z
Nītaure 312 V	Rāmuļi 307 V	Sērene 350 S
Nogale 67 K	Ranka 396 V	Sērmūkši 308 V
Odziņa 341 V	Raņķi 96 K	Sesava 168 Z
Ogre 325 V	Rauda 454 S	Sidgunda 210 V
Ogresgals 221 V	Rauna 296 V	Sieksāte 33 K
Olaine 218 V	Rāva 37 K	Sigulda 204 V
Olji 413 V	Rembate 222 V	Silajāni 440 L
Omuļi 256 V	Remte 99 Z	Silene 461 S
Ozolaine 490 L	Rencēni 267 V	Sinole 392 V
Ozoli 270 V	Renda 81 K	Sīpele 137 Z
Ozolnieki 141 Z	Rāzna 491 L	Skaista 507 L
Pabaži 201 V	Rīte 366 S	Skaistkalne 247 Z
Padure 10 K	Robežnieki 508 L	Skaņkalne 172 V
Pāle 176 V	Ropaži 209 V	Skrīveri 345 V
Palsmane 381 V	Rozēni 171 V	Skrudaliena 457 S

Skrunda 102 K
 Skujene 315 V
 Skulte 194 V
 Slapme 131 Z
 Slate 370 S
 Sloka 126 V
 Smārde 125 Z
 Smiltene 290 V
 Snēpele 23 K
 Sņķere 161 Z
 Spāre 71 K
 Stalbe 283 V
 Stāmeriena 402 V
 Stelpe 238 Z
 Stende 72 K
 Stiene 190 V
 Stirniene 433 L
 Stopiņi 212 V
 Strazde 78 K
 Strutele 100 Z
 Sunākste 353 S
 Suntaži 217 V
 Susēja 369 S
 Svēte 455 S
 Svētciems 175 V
 Svēte 150 Z
 Svitene 169 Z
 Šķaune 500 L
 Šķilbe 148 Z
 Šķilbēni 474 L
 Tadaikī 45 K
 Taši 35 K
 Taurene 309 V
 Taurkalne 240 Z
 Taurupe 324 V
 Terneja 251 V
 Tērvete 155 Z
 Tetele 143 Z
 Tilža 477 L
 Tirza 399 V
 Tome 226 V
 Trapene 383 V
 Trikāta 275 V
 Tūja 182 V
 Tume 123 Z

Turaida 199 V
 Turlava 22 K
 Ugāle 69 K
 Ukri 162 Z
 Ulmale 14 K
 Umurga 184 V
 Upesgrīva 68 K
 Usma 70 K
 Užava 5 K
 Vadakste 117 Z
 Vaidava 285 V
 Vainiži 185 V
 Vainode 58 K
 Vaive 300 V
 Valgāle 82 K
 Valgunde 140 Z
 Valka 374 V
 Valmiera 273 V
 Valtaiķi 32 K
 Vandzene 75 K
 Vāne 91 Z
 Varakļāni 426 L
 Vārkava 438 L
 Vārme 88 K
 Vārnavas 354 S
 Vārve 3 K
 Vecate 258 V
 Vecauce 118 Z
 Vecgulbene 401 V
 Veclaicene 386 V
 Vecmokas 122 Z
 Vecpiebalga 316 V
 Vecpils 39 K
 Vecsaule 236 Z
 Vecsvirlauka 152 Z
 Vecumnieki 231 Z
 Vējāva 328 V
 Veļķi 317 V
 Venta 1 K
 Vērgale 25 K
 Veselava 301 V
 Vestiena 336 V
 Vidriži 195 V
 Viesiena 411 V
 Viesīte 361 S

Vietalva 342 V
 Vijciems 375 V
 Vīksna 470 L
 Vilce 165 Z
 Vildoga 200 V
 Vilzēni 264 V
 Viļaka 471 L
 Viļāni 427 L
 Viļķene 179 V
 Vīpe 431 L
 Virāne 407 V
 Virbi 83 K
 Vircava 151 Z
 Virga 46 K
 Viskāļi 339 V
 Višķi 451 L
 Vitrupe 178 V
 Zālīte 229 Z
 Zalve 359 S
 Zaļenieki 156 Z
 Zante 93 Z
 Zasa 363 S
 Zaube 320 V
 Zebrene 108 K
 Zeltiņi 390 V
 Zemīte 94 Z
 Zentene 79 K
 Ziēmeris 462 V
 Ziemupe 24 K
 Ziras 6 K
 Zlēkas 8 K
 Zūras 4 K
 Zvārde 111 K
 Zvārtava 377 V
 Zvirgzdene 487 L

Vārdu rādītāji

BALTU VALODAS

Latviešu valoda

ablojs 344

ābolaina debess 126

ābolains gaiss 126

adatains sniegs 269

aitiņas 127

aitiņu mākoņi 127

aitmākuoņi 127

aiza 324

aizbars 272

aizbristies 12

aizdārdēt(ies) 213

aizducēt 217

aizdūcināt 217

aizdūcināt, -ēt 217

aizdugt 106

aizdulēt 94

aizdumēt 108

aiziet 17

aizlaisties 18

aizmāknis 116

aizpūst 294

aizputināt 294

aizrūsēt 230

aizsamākties 105

aizvilkt 294

aizzibsnūt 227

alpains 91

apbālis 341

apblūst 112

apčarmuot 264

apdārzs 30

apdugt 106

apdūgt 107

apdūkt 107

apdulēt 94

apdult 94, 108

apdūmakains 93

apdūmaklajs 93

apdumēt 108

apdumis 109

apdumt 108

**apdunēt* 109

apduzēt 110

apgāla, -e, -is, -s 341

apgalēt 341

apgālēt 341

apgals 341

apkala, -is, -s 339

apkala līst 340

apkāle, -is 339

apkalēt, -uot 340

apkaliņa, -iņš 339

apkāliņš 339

apkrēslis 55

apkula 339

aplēduot 316

apmācēties, -īties 104

apmākties 104

apmākulis 106, 115

apmākuļuot 106, 115

apmarguot 167

apmiglāties 98

apmirdzināt 169

apmirguot 169

apmīžalēt 175

apņaukties 111

appērsēt 264

aprasināt 103

aprasot, -āt 103

apraukties 111

apsala 342

apsalēt, -uot 254

apsamākties 104

apsarmot 263

apsataisīties 111

apsērksna 265

apsērksnēt 266

apsērsnēties 266

apsnigt, -uot 276

apspridzināt 178

aptumsums 33

aptumšāties, -oties 33

apvilkties 112

apvizēt 327

apviznūt 318

apzibsnēt 228

apzvaigzdnēties 35

apzvaigznūt 317

apzvaigznots 35

apžugāt 336

- ar rasu apslacināt* 103
arāja kumūsi 290
ārarīksne 239
ārarīkste 239
astes zvaigzne 36
astīta~zvaigzne 36
atbala 53
atbālis 341
atblāzma 50
atblāzmojums 51
atblāzmot(ies) 51
atbula 53
atdrēgnis 349
atdrēģis 349
atdrēksnis 349
atgālis 341
atkala, -e, -is, -s 338
atkala līst 340
atkāle, -is 338
atkaliņa, -iņš 339
atkāliņš 339
atkausa, -e, -s, -is 346
atkausnis 346
atkula, -e 339
atkusa 346
atkusnis 345
atkust 345
atkusuonis 345
atkuši 346
atkušņains 345
atlaida(s) 348
atlaidenis 348
atlaidens laiks 348
atlaidies laiks 348
atlaidīgs laiks 348
atlaidināt 348
atlaidnis 348
atlaisties 348
atligas 350
atmieksķenis 347
atmieksķēt 347
atmieksķis 347
atmīkne 347
atmīkstais laiks 347
atmīkstenis 347
atmīkstēns laiks 347
atmīksķēt 347
atmīksķis 347
atmīkt 347
atmitis laiks 347
atsalna 255, 261
atsals, -a 255, 342
atsaluot 255
atsarka 52
atsarkt 52
atsarkums 52
atsaule(s) 31
atspīda 44
atspīdas stabi 37, 44
atvārsne 55
atžļūgt 350
augošs mēness 28
auguots mēness 28
aumaļu lietus 149
auseklis 36
ausēklis 37
ausma 46
aust 46
austra 47
austrins 46
austrīņš 36
austrums 46
ausums 46
āve, -is 28
āvēties, -īties 149
azbars 272
āzeņa vārns 128
***bābiņa* 39**
bābiski kumuosi 290
bābu kumuosi 290
baigi 54
baigi gāž 149
bajāra kumāsi 290
balta migla 97
baltās salnas 262
balteņi 139
balti mākuoņi 138
bānains 130
banga 134
bangains 124
bāreņu asaras 142
bargs laiks 205
bargs sals 258
baugs laiks 74
bez saules 58
bieza migla 97

biezēt 112
 biezs laiks 99
 biezs ledus 316
 birda 161, 272
 birdaža 162, 272
 birdeklis 162, 272
 birdelēt 162, 277
 birdināt 162, 277
 biršņs 162
 birēt 162
 birga 147
 birkavu gaisss 135
 birt 162, 276
 blāķaini mākoņi 130
 blāšma 50
 blāšmains 51
 blāšmuoties 51
 blāšmuots 51
 blāšķis 123
 blāva, -e 53, 99, 325
 blāvot, -ēt 53
 blāvuot 230
 blāzma, -e 50
 blāzmais 51
 blāzmojums 51
 blāzmot(ies) 51
 blāzmums 51
 blāzt 51
 bliga 343
 blija 264, 343
 bliva 343
 bliza, -e 343

blīze 343
 blizēt 344
 blāurs laiks 74
 blorgāt 144
 blurba 350
 bolderēties 222
 brāķis 322
 brangi līst 149
 bricināt 223
 bridaļiņa 11
 bridelīte 11
 briesmīgs laiks 75
 briesmīgs lietuss 148
 briestuošs mēness 28
 brikns laiks 75
 brisma 269
 brist 11
 brizgāt 179
 bruods 232
 bruosli 232
 bruozīgs lietuss 148
 bruzdēt, -ināt 221
 bubināt 222
 bula, -s, -i 81
 bula bites dzied 82
 bula dūmaka 81
 bula gādī, -s 82
 bula gaisss 82
 bula laiks 81
 bula mākuoņa 137
 bula(u) vasara 82
 bula zibens, -ins 232

bulu gaisi 137
 bumba 290
 burans 295
 burbulaiņi mākoņi 126
caursauļe 10
 cepeklis 83
 cepenis 83
 cepināt, cept 82
 cepinātājs 83
 cēpuoņa 83
 ceturksnis 29
 cirst, cirsties 149
 cīruļgalvas 291
 cīruļputenis 291, 294
 cīruļsniegs 274
 cīruļvējputinis 294
čabināt 176
 čaga(s), -i 329
 čagani 329
 čakstināt 176
 čalas 329
 čalģas 329
 čangafi 330
 čangas 330
 čanka, -s 192
 čarma 264
 čarmaiņš 264
 čauga 269
 čaugans (sniegs) 316
 čaugrans 316
 čaugs 316
 čaugsters 316

čauguot 316
 čauka 269
 čaukans sniegs 269
 čaukstes, -i 333
 čazgas 330
 čemuraini mākuoņi 126
 čigāna(-u) saule 25
 čigānsaule 25
 čigāņu saule 26
 čorba 317
 čorgans 316
 čuga(s) 330
 čulga 32
 čupains gaiss 128
 čupu mā(r)kuoņi 128
 čurēt 177
 čurkstēt 176
 čurkstētājs 176
 čūzeklis 176
 čūžināt 176
dangaus juosta 251
 dardace, -is 241, 242
 dardadze, -is 240, 242
 dārdadzis 242
 dārdags 242
 dardecis 242
 dardedze 240
 dārdedzis 242
 dārdēt 213
 dārdiens 213
 dārdināt, -ēt 213
 dārdoņa 213

dardzēt 213
 dārdzēt 213
 dārdzināt, -ēt 213
 dārs 65
 darva 240
 *darvdedze 240
 dārziņš 29
 dārzs 29
 debess bungotājs 209
 debess laiva 132
 debess luoks 249
 debess, -is 116
 debesu grabinātājs 209
 dēbēsu juosta 250
 debešains 117
 debeši 116
 debeši briest 122
 debeši iet, nāk, peld,
 skrej, staigā 122
 debeši novazajās 122
 debeši uzmācās 105
 debešu gabals 130
 debisis 116
 dēdēss 243
 dedzīgs 83
 dedzināt 83
 degt 51, 230
 delvēdze 246
 delvēdzele 246
 delvērde 246
 delverdze 246
 delvērdze 246
 delverdže 246

delvērte 246
 derdece, -is 241, 242
 derdedze 241, 242
 derdese 242
 dēsts 30
 dibensogas 334
 dienai austot 46
 dieva duga 249
 dieva juosta 250
 dieva kuopls 249
 dieva luoks 249
 dieva pātaga 251
 Dievīns ķīvās 224
 Dieviņš baras 224
 Dieviņš ķīvējas 224
 Dieviņš pirējas 224
 Dieviņš rājas 224
 Dievs dusmuojas 224
 dilstuošs mēness 28
 dimda, -e, -s 212
 dimdēšana 212
 dimdēt, -ināt 211
 dimdiens 211
 dimdoņa 211
 dindēt(ies), -ināt 212
 dinduoņa 212
 dirbināt 166
 dirbņa 166
 dirdedze 246
 diža migla 97
 dot 149
 drābļāt 199, 280

drābļāta diena 199
drābļi 199
draņķa laiks, -i 75
draņķains laiks 184
draņķe, -is, -i 183
draņķēt, -uot 184
draņķīgs laiks 75, 184
draņķu laiks 184
drapsūt 278
dreblis 199
dreblā laiks 199
drēblāt 199
drēbt 186, 279
drēbulis 186
drēgnēt 79
drēgns laiks 79
drēgnums 79
drēgs 79, 186
**drēgt* 79, 186
drēgzna 79
drēgzns 79
dreikis 200
dreņķe, -is 184
dreņķēt(ies) 184
drepenēt 279
drīgznaini mākoņi 134
driksna 248
drīksna 248
driksināt 178
dūcēt, -ināt 211, 217
ducināt, -inēt 211, 217
ducinātājs 209

ducinis 209
udināt, -inēt 218, 219
duga 106, 249
dugains laiks 106
dugans 106
dugt 106
dūkans 107
dūkt 107, 211, 217
dula 94
dula laiks 94
dulains (laiks) 94
dulēt 94, 108
dulksna 179
dūmaga 92
dūmagains 93
dumājs 108
dumaka, -s 92, 99
dūmakainis 93
dumakains (laiks) 99
dūmakains, -aiņš 93
dūmākains 93
dūmakajs 93
dūmaka(s), dūmākas 92
dūmakāt, -uot 93
dūmakots 93
dūmaks 92
dūmāks 92
dūmāksnājš (laiks) 93
dumaksnājs 99
dūmaksnājs, -ējs 93
dūmāksnājs 93
dūmāksnis 92

dūmanas 92
dūmēgs 92
dumēt 108, 219
dumlāks gaisas 95
dumpis 222
dumpjuot 222
dumt 99, 108
dūmuonaiņš 94
dūmuonis 93
dūmuoņa 94
dūmuoņains 94
dūmuots (gaiss) 94
duna 219
dundēt, -ināt 220
dunēt 219
dungans 109
duniens 219
dunīgs 219
dunoņa 219
duņa 219
duņjuot 219
duo(d) tig a(t)kal 149
duod (līst) tā kā balts 149
**dust* 109
dūzenēt, -inēt 223
duzt 109
dvars, dvarš 32
dzegužu sniegs 274
dzelvēdere 245
dzelvēdze 245
dzelvedzere 245
dzelvēdzere 245

dzelvērde 245
 dzelvērdze 245
 dzelvērte, -s 246
 dzērve 252
 dzervēdze 245
 dzervēdzele 245
 dzervelce 245
 dzēсна 47
 dzidrs, -e 67
 dzīdrs 67
 dzīdrums 67
 dziedrenis 67
 dziedrs, -e 67
 dziesna 47
 dzieša 39
 dziezna 47
 dziļvēdere 245
 dzirdedze 246
 dzirksnis 318
 džidrs 67
gabalaina debess 129
 gabalaini mākoņi 129
 gabalains gais 129, 130
 gaisa ceļš 41
 gaisa laivas 132
 Gaisa Rati 38
 gaisma, -e 48
 gaismai svīstot 46
 gaismuot 48
 gais, -i 63
 gaisums, -a 48
 gaisuons 63

gaišēties, -īties 48
 gaišs ceļš 41
 gaišs top (metas) 49
 gaišuma 48
 gaišuot(ies) 49
 gāla, -e, -s 340, 341
 gālains 341
 galaļods 344
 galvēdzere 244
 galvērde 244
 galverss 244
 garaiņi 99
 garais lietus 144
 garais līts 144
 gardadzaine 243
 gardadze, -is 243
 gardadzine 243
 gardedze 243
 gārdēdze 243
 gardeidze 243
 gardvēdze 243
 gargace 243
 garie lieti 144
 gariņu laiks 100
 garnace 243
 garnadze 243
 garot 100
 garvedze 244
 garvēdze 244
 garvēdzele 244
 garvelce 245

garveldze 244
 garvēldzere 244
 gāza, -e, -is 146
 gāzējs 146
 gāzenis 146
 gāziens, -is 146
 gāziensnidze 276
 gāzma 147
 gāzmains 147
 gāzne 147
 gāzt(ies) 146
 gāztin gāž 149
 gāzuoknis 147
 gāž baltu 149
 gāž kā ar spaiņiem 149
 gāž kā nuo spaiņa 149
 gāž spaiņiem 149
 gāžas 146
 glimduoņas laiks 343
 glīisma 306
 glizma 343
 glīzma 306
 glizmains laiks 343
 gludsala 260
 glumains ceļš 343
 glums laiks, ceļš 343
 glēza 190
 glīmdenis 343
 golaledica 344
 gololedica 344
 grabēt, -ināt 178
 grandēt, -īt(ies) 212

- graudains (laiks)* 213, 215
graudains sniegs 271
graudēt, -uot 213, 215
graudiens, -is 215
graudojums 213, 215
graudums 213, 215
grausme, -is 213, 214
graust 213
graut, graut(ies) 215
grauzdains laiks 214
grauzdēt 214
grauzds 214
grāvsuška 252
Greizie rati 38
Greizie vāgi 38
gremt 222
griests 27
grieškas 28
grieze, -i 28, 29
griezties 72
grimt 18
grozīgs 72
grozīties 72
grozns negaiss 205
grudenēt 216
grudienis 216
grudināt, -ēt 216
grudulis 209, 216
gruduļāt 216
grudzināt 216
grumzdēt 223
grumzdiens 223
grūst 280
grūts laiks 91
grūzdinēt 216
gubas 297
gubens, -is 298
gubernis 144
gubernā lietus 144
gubmākoņi 128
ģēģele 311
ģīdra, -s 68
ģiedrēties 67
ģiedrs 67
ģiedrums 67
iebrist(ies) 12
iečaugstēt ledū 316
iegrimt 18
iesmidzēties 154
iesmidzināties 155
iesmildzināt 153
iet (saule) 16
ievu salnas 262
ieze 324
ilgsnidze 276
īlīņš 123
irdens sniegs 269
izaģiedrēties 67
izbrist 12
izburbējis ledus 316
izčabarāt 317
izčākstēt 317
izčarkstēt 317
izčaugnāt 317
izčaukstēt 317
izčaukstrēt 317
izčēksnējis 317
izčērktēt 317
izčorbēt 317
īze 324
izģīdrāties 68
izkrist 277
izlaisties 348
izrietēt 16
izsnigt 276
izžuldzis sniegs 273
jauks laiks 64
jaukuot 64
jauns mēness 28
jēriņu mākoņi 127
jiptīgs sals 258
josta 249
juma, -s 337
jumta sveces 305
jumuot 337
juodi 54
juodi kaujas 54
juogi 54
juosla 248
juosta 250
jūras dibens gaisā 136
jūras garaiņi 99
jūras migla 97
kailsals, -a 260
kaķgalvas 138
kamuolainas debesis 126

- kāpa, -e* 298
kapana 297
kāpele 298
kāpene 298
karsa 84
karsēt, -ināt 83
karsnējs 84
karstans 84
karstīgs 84
karstināt 84
karstins 84
karsts 83
karstums 83
karsuone 84
kāruļi 311
kāvēji 55
kāvi 55
kirka 319
klārēties 68
klārs 68
kleķēt 281
klēpuot 199
klīpa, -i 322
kluss 70
klusums 70
klēba 198
klēma 199
klēpa 198
klēpains laiks 199
klēpāt, -uot 198, 199
kraujas 320
krauņi 320
krauties 321
krēma 269
krēpa 269
krēpsla 269
krēsla, -s 56, 269
krēslains 57
krēslība 56
krēslīgs 57
krēslīņa 269
krēslīt, -ināt 57
krēslot(ies) 57
krēsls 56
krēslums 57
krēst 230
krēšļains 57
krēšļuot(ies) 57
krist 231, 277
krūmaini mākoņi 131
krūmainis gaiss 131
krūmāji dēbeši 130
krūmotas debesis 130
krusa, -e 180
krusa birst, krūt,
nāk zemē 180
krusa kapā, sit, sventē 181
krusas debess 137
krusas mākulis 137
krusas mākuonis 137
krusas negaiss 180
krusot 180
kūgele 290
kuģis 131
kulbas 129
kumulis 126
kumuļains 126
kumuļuot 126
kumurains laiks 126
kumurs 126
kungulis 290
kunkulis 127
kunkuļaini mākoņi 127
kunkuļoties 127
kunkuļoti mākuoņi 127
kuošs laiks 64
kupana, -ene, -enis 296
kūpana 297
kupatna 296
kupena, -is 296
kupenains 297
kupeņains 297
kupeņuot 297
kūpēt 100
kupina 296
kupināt 280
kūpināt 100
kupli debeši 117
kust 345
kušņi 345
***ķēgele, -is, -ile* 311**
ķēgele 311
ķēkas 337
ķellēt 281
ķēpa 286
ķēpa, -as 189, 331
ķēpains laiks 189

ķēpainš sniegs 286
 ķēpāji 286
 ķēpaliņi 286
 ķēpalsniegs 286
 ķēpaluot 281
 ķēpas laiks 189
 ķēpāt 190, 282
 ķepe(s) 285
 ķepēt 281
 ķepīgs laiks 189
 ķepīgs sniegs 286
 ķēpīgs sniegs 286
 ķēpināt 282
 ķept(ies) 281, 282
 ķerma 273
 ķermelis 273
 ķērna(s) 282
 ķērnāt 282
 ķērpslāt 282
 ķēsa, -e 330
 ķēza, -e 330
 ķēžēni 330
 ķezenis 330
 ķīla laiks 74
 ķīlas, ķīlas 336
 ķīlas(-es) laiks 74
 ķīllaiks 74
 ķīla laiks 74
 ķirza, -e 319
 ķīvītu migla 97
 ķlēpains 199
 ķollēt 281

ķoplas 286
 ķoplāt 281
 ķopls 286
ķabs laiks 64
 laidenis 348
 laidēns laiks 348
 laidēt 348
 laiks 62
 laiks kā dzintars 65
 laiks kā zīda drāna 65
 laisties 18, 231, 348
 laiva(s) 131
 laivas mākuonis 131
 laiviņa 131
 lāsināt 172
 lāsmā 51
 lāsmot 51
 lastagas, -i 300
 lāstaka 299
 lāstecis, -e 299
 lastēgas 300
 lastēkas 300
 lāsteka 299
 lāstekains 299
 lāstēkla 300
 lāstene 299
 lāstuka 299
 lataga 301
 lataka(s) 301
 lātīt 231
 lausks, -a 259
 laušķis 259

lauzna 318
 lē(d)taces 301
 lēdains 342
 ledains, -aiņš 316
 ledene(s) 304
 lēdgala, -e 341
 lēdgāle, -is, -s 342
 lēdi 181, 304, 315
 ledienis 342
 lēdkalns 321
 lēdkrāvumi 320
 lēdlietus 342
 ledne 342
 lednīca 342
 ledot 316
 lēdpīpes 305
 lēdsgabals 322
 lēdslāgis 323
 lēd(s)tēkas 300, 301
 le(d)teces 301
 lēduojs 316
 lēduots 316
 ledus 315
 ledus blāķis 321
 ledus gabals 322
 lēdus kalns 321
 ledus krāvumi 320
 ledus kupas 321
 lēdus lietus 342
 lēdus mākuoni 137
 lēdus mūris 321
 lēdus piķi 304

<i>lēduspilka</i> 307	<i>liedeņa laiks</i> 144	<i>lietus pūka</i> 124
<i>ledus pīpas</i> 305	<i>liela krusa</i> 180	<i>lietus pūznis</i> 125
<i>lēdus pīpes</i> 305	<i>lielā laiva</i> 132	<i>lietus stara</i> 133, 147
<i>ledus plēve</i> 318	<i>liela rasa</i> 102	<i>lietus strūga</i> 147
<i>ledus putra</i> 330	<i>lielais auseklis</i> 36	<i>lietus strūklas, -es</i> 147
<i>ledus strūkla</i> 303	<i>lieli vāgi</i> 38	<i>lietus sturme (-is)</i> 147
<i>lēdus svecēs</i> 305	<i>liels lietus</i> 148	<i>lietus šalte (-is)</i> 147
<i>ledus tapa</i> 304	<i>liels sals</i> 258	<i>lietus šturma</i> 147
<i>lēdustilka</i> 312	<i>liesmot</i> 231	<i>lietusgāze</i> 146
<i>ledus zampe</i> 331	<i>liet</i> 141	<i>lietuskruša</i> 180
<i>lēks</i> 15	<i>lietaine, -s</i> 141	<i>lietusmākuonis</i> 137
<i>lēkšana</i> 15	<i>lietains, -aiņš</i> 141	<i>lietussniegs</i> 182
<i>lēkšas</i> 287	<i>lietains laiks</i> 78	<i>lietutiņš</i> 151
<i>lēkšāt</i> 287	<i>lietājs</i> 141	<i>lietuvains (laiks)</i> 143
<i>lēkšķains</i> 287	<i>lietava(s)</i> 143	<i>līgots</i> 13
<i>lēkšķe</i> 287	<i>lietavains (laiks)</i> 143	<i>lija</i> 141
<i>lekšņa</i> 287	<i>lietavaiņa (laiks)</i> 143	<i>lijavuots</i> 151
<i>lēkšņa</i> 287	<i>lietavāt, -uots</i> 143	<i>lijiens</i> 141
<i>lēkt (lekt)</i> 14	<i>lietiņš, -īns</i> 151	<i>lijums</i> 141
<i>lēkta, lēkts</i> 15	<i>liets, -i</i> 140	<i>līķu rati</i> 38
<i>leķe, -is</i> 287	<i>lietuojs</i> 143	<i>lini</i> 135
<i>leķēt</i> 282	<i>lietuonis</i> 141	<i>linu gais</i> 135
<i>lēns</i> 70	<i>lietuona</i> 141	<i>līņāt</i> 151
<i>lepēt, -īt</i> 283	<i>lietuots</i> 143	<i>līst kā pa Jāņiem</i> 149
<i>lēšne</i> 287	<i>lietus</i> 140	<i>līst kā piens</i> 149
<i>lēstēka</i> 299	<i>lietus birga</i> 149	<i>līt</i> 141
<i>līcas</i> 323	<i>lietus brāzmas</i> 147	<i>līt (gāzt) aumaļām</i> 149
<i>līdains laiks</i> 144	<i>lietus debes(i)s</i> 137	<i>līt vienā līšanā</i> 149
<i>līdāns laiks</i> 144	<i>lietus kāja</i> 138	<i>līt(u)s gaisi</i> 118
<i>līdināt</i> 151	<i>lietus laiks</i> 78	<i>līta duga</i> 249
<i>liedenis</i> 144	<i>lietus laiva</i> 132	<i>lītāinis</i> 141
<i>liedēns laiks</i> 342	<i>lietus mākuoņi</i> 137	<i>lītains (laiks)</i> 141

- lītāts* 141
lītavas 143
līte, lītis 322, 323
lītņa 141
līts, -i 140, 322
loks 30
lorcēt 283
lorcis 283
ļēkas 288
ļepa 288
ļēpains 288
ļēpas 288
ļēpāt 283
ļēpatīņi 288
ļepēns 288
ļepēns 288
ļepīgs 288
ļept 283
madracs 321
mainīgs 72
mainīties 72
maitāšana
 (*mēness, saules*) 33
maizes puteņi 294
mākonis, -s 113
mākoņains 113
mākoņi aug 122
mākoņi dēd 122
mākoņi kā dvieļi 136
mākoņlaiva 132
mākoņu aitiņas 127
mākoņu gubas 128
mākoņu kalni 131
mākoņu kamoli 126
mākoņu kaudze 129
mākoņu laiva(s) 132
mākoņu mūris 36
mākoņu pinkuļi 127
mākties 104
mākulains, -aiņš 115
mākulis 106, 114
mākuļainis 115
mākuļains 115
mākuļājs 115
mākuļot, -āt(ies) 115
mākuļu kaudze 129
mākumi, -s 116
mākūnis 113
mākuns 113
mākuņa 114
mākuolis 115
mākuona 114
mākuoņa 113
mākuoņgubas 128
mākuoņu blāķis 130
mākuoņu čupas 128
mākuoņu kumurs 126
mākuoņu kupi 129
mākuoņu skuja 136
mākuoņu strāvas 133
mākuoņu strēles 133
mākuoņu vārnas 128
mākuoties 104
māņu mēness 28
marasīt 179
mārciņu gaiss 135
marga 166
margot 36, 167
mārkuļi 115
mārkuonis 113
mauties 110
maza gaismiņa 46
mazais auseklis 36
mazi vāgi 38
mazs lietutiņš 151
medus lietus 142
mēldavs 232
mēllums 139
melna migla 97
melni debeši 138
mēļnie 139
melnie puteņi 294
mēnesis 24
mēnesnica, -e 26
mēnesnīca, -e 26
mēnesnīdze 27
mēnesnieks 26
mēness 24
mēness fāze 28
mēnessgaisma 28
mēness griests 29
mēness griežas, -i 28
mēness maitāšana 28
mēnesseja 28
mēnesssirpis 28
mēness strīķi 28
mēnesskrēsle 28

mēnesstars 28
mēness tukšatnes 27
mēnessvaigs 28
mēnestnica 27
mēnestnieks 26
mēneša grieškas 29
mēneša tukšība(s) 27
mēnešdārzs 29
mēnistēns 27
mērceklis 144
merdzināt 167
mērga 167
mergains 167
mērgāt, -uot(ies) 167
mest 231
Meteņa putenis 294
midzināt 170
midžināt 170
mierīgs laiks 71
mīgāt 170
migla, -iņa 96, 159
migla ceļas 98
migla iet augšā 98
migla kāpj 98
migla krīt 98
migla nāk zemē 98
migla (nuo)līst 98
miglaine 97
miglains, -aiņš 97
miglājs 97
miglaslietus 159
miglas mākuoņi 137

miglas māte 96
miglāt, -īt, -uot 98, 159
miglāts, -uots 97, 98
miglgaiss 98
miglienā 97
miglināt 98, 159
miglu laist 98
miglu mest 98
migluojs 97
migluoņi 97
miglains 97
mīglāt 160
mīgli 96
mīguot 170
mījkrēsle, -is 57
mījkrēšļains 57
mīkls 79
mīkna, -e, -s 347
mīkns laiks 347
mīkrēslis 58
mīkrēslis 58
mīkrēslis 58
mīksts laiks 346
mīksts sniegs 272
mīkstūne 346
mīkstuone 346
mīkstuoņa 346
mīkšņa 346
mīkt 347
mīlgāt 160
mīrdzēt, -āt 36, 169
mīrdzināt 169

mirga, -s, -as 168
mirgāt, -uot 168, 169
mirgavuo 169
mirgul(i)s 168
mirguvuo 168
mirkuoņa 144
mirmināt 170
mirmuvuo 171
mitēns laiks 347
mitēties 351
mitināt 173
mitkrēslis 58
mitrenēt, -ināt 79, 173
mitrs 79
mizāt 149
mīzināt 175
mīža 175
mukls 110
mūknēt 110
mulks 32
murgi 55
mūŗveidīgi mākoņi 130
***nabaga kumāksi* 291**
nabarāgs laiks 76
naistīgs gaiss 76
nākt 15, 278
nedārs laiks 76
negaisa mākuoņi 137
negais 204
negants laiks 76
nejauks laiks 73, 182
nelabs laiks 77

nelāgs (-a) laiks 77, 182

nelaiks, -i 73

ņepagoda 74

nesmuks laiks 77

nešķīsts laiks 77

nodegt 51

noēja 23

noiešana 23

noiet 17, 349

noiets 23

nokāpt 22

nokrēsla, -is 57

nomākties 105

norasot 102

norietēt 16

norītēt 20

nosarkt 52

nosarmot 264

notumsa 58

novazāties 122

(nuo)čarmuot 264

nuodraņķēt 184

nuodrēbt 280

nuoduguot(ies) 106

nuodūkt(ies) 107

nuodulēt 94

nuodumēt 108

nuodumt 108

*nuodunēt 109

nuodunis 109

nuoduo dūšīgi 149

nuograust 214

nuokusnis 345

nuolaist 348

nuolaisties 111

nuoļēduot 316

nuomācēties 105

nuomākuļuot 115

nuomarguot 167

nuomigluot, -āt 98, 159

nuomirdzināt 169

nuomirgāt 169

nuosāgiedrēties 67

nuosalaisti 18

nuosamākties 105

nuosīpēt 163

nuosīpināt 163

nuosmidzināt 155

nuosmiģelēt 156

nuosmildzināt 153

nuosnigt 276

nuosniģelēt 275

nuoturīgs laiks 72

nuozibsnūt 27

nuozvaigžņāties 36

ņaukt 111

ņirbināt 171

ņirmināt 171

oblejs 344

oblivs 344

oblojs 344

obloki 123

ozolainas debesis 131

ozoli 131

padebesis, -ss 117

padebešains 118

padebeši 117

padebešu strēlas 133

padraņķuot, -ēt(ies) 184

pagada 65

pagaisma 58

pa gaismas apakšu 58

pagasta lietūs 144

pagoda 65

pagiedrs 67

pakrēsība 57

pakrēslis, -a, -e, -s 57

pakrēslums 57

pākšājs gaiss 127

palases 302

palāses 302

paldans 270

paldens, -ins 269, 270

palds 270

palēns 71

palsains sniegs 270

palsani, -eņi 271

palsēns, -ins 270

palsns 270

palss 270

pamirdzināt 170

pārdegt 51

pāriet 351

pārmirdzināt 170

pārpērslāt 285

pārpilināt 172

pārsla(s) 284
pārslains 284
pārslāt, -ot, -ēt 284, 285
pārsmilāt 157
pārsnigt 276
pārsprēgāt 177
pārstāt 351
paskaidrs 66
pasmidzināt 155
pasnigt 276
patakas 173
patēkas 173, 302
patumšs 61
paunains 129
paunas 129
paunlietus 129
pavasara salnas 262
pazibsnīt 227
pēldēns 270
pēlkans (sniegs) 271
pēlsains, -ans 270
pēlsēns 270
pēlsns 270
pelšņa 271
pelu puteņi 294
pennes 312
pērkauns, -is 207
pērkona debeši 137
pērkonains laiks 205
pērkona lietus 142
pērkonlaiks 205
pērkons, -is 205

pērksna 269
**pērksna* 264
pērkuns 207
pērkūns, -is 207
pērkuona mākuoņi 137
pērkuongabali 130
pērkuongaiss 205
pērkuonija 205
pērkuoņa gaisi 118
pērkuoņa mākulis 137
pērkuoņa turnis 138
pērkuoņdebesis 137
pērkuoņgalvas 138
pērkuoņgubas 129
pērkuoņlietus 142
pērkuoņmākuoņi 137
pērkuoņtūce 137
pērsa 264
pērsēt 264
pērsla 284
pērsļains 284
pērsļājs 284
pērslāt, -uot 285
pēršņi 264
pēsla 284
pēsluot 285
pēza 284
pidžināt 172
pieдрāblāt 280
pieдрēbt 280
pieдugt 106
pieдūkt 107

pieдulēt 94
pieдumēt 108
pieдunēt 109
pieдust 109
piekusis 345
pielaidīgs laiks 348
pielaisties 348
piemācīties 105
piemākties 105
piemarguot 167
Piena Ceļš 40
piesamākties 105
piesarmot 264
piesmilāt 157
piesnigt 276
piģele 172
pikts gaiss 205
piku pikās 288
pildināt 172
pilēt(ies), -ināt 172
pilinātājs 172
pilka 307
pilkains 307
pillis 307
pilnacis 27
pilnates, -s 27
pilnatnes 27
pilmēness 27
pilns mēness 27, 28
piļka 307
piļķēkas 307
pinkuļaini mākuoņi 127

pīpenes 305
pīpere(s) 305
pirēt(ies) 224
pīstere 314
pižeklis 175
pižināt 175
pižulis 175
plaiksnūt, -āt 230
plaisa 323
plaisma 323
plaisums 323
plaizums 323
plandūt(ies) 231
plāns ledus 316
platais zibins 232
plātūt(ies) 231
plēgas 285
plēksnes 285
plēnes 285
plēvere, -is 318
plīks laiks 67
plīksalna 260
plīksals, -a, -is 260
plīkšalis 260
plīša 324
plīvēt 232
plumpēt 200
plumpis 200
plumpja laiks 200
plundāt 273
plunduris, -ītis 273
pluote 124, 323

plēkans 289
plēkata 289
plēkatains 289
plerrēt 177
plokāt 283
plompis 200
ploncka 193
plonckāt 193
plorka laiks 197
pludris 197
pluka 351
plumba 201
plummēt 201
plummis 201
plumpa, -is, -as 200
plumpains laiks 200
plumpāt, -ēt(ies) 201
plumpīgs (laiks) 200, 201
plumpja laiks 200
plura 187
plurga 188
plurra 188
potaki 311
pretmēness 28
pūdētājs 178
puigs gaiss 65
puīks laiks 65
puīšu saule 26
pūka 124
pūlis 125
pūlains 125
punduris 127

punte 28
puņķu tapa 306
purga 295
pūs-ausa gaisma 46
pusnis 298
pūst 293, 298
pustumsa 58
pūte 125
putenains 293
putenēns 293
putenēt 294
putenis, -inis 292
puteņains, -aiņš 293
puteņot, -iņot 293, 294
puteņniegs 269
putēt 293
putināt 293, 298
putines 292
Putnu Ceļš 40
putnu sniegi 274
Putnu Taks 40
putnu ziema 274
putraimi 272
putrāmi 272
***ragi* 43**
rāmīgs 69
rāms 69
rasa 102, 160
rasa krūt 103
rasa metās 103
rasa nuoiet 103
rasa nuokrūt 103

<i>rasa rodas</i> 103	<i>rīta sārums</i> 53	<i>sadūkt</i> 107
<i>rasains</i> 102	<i>rītausma</i> 46	<i>sadumēt</i> 108
<i>rasaslietus</i> 160	<i>rīta zvaigzne</i> 36, 38	<i>sadumt</i> 108
<i>rasāt, -ēt, -ot</i> 103, 161	<i>ritēt</i> 19	<i>sadūmt</i> 108
<i>rasināt</i> 103, 161	<i>rīti ragā</i> 43	<i>sadunēt</i> 109
<i>rasinātājs</i> 160	<i>ritināt(ies)</i> 19	<i>saduzēt</i> 110
<i>rasīņa</i> 160	<i>rīts~zvaigzne</i> 36	<i>saduzt</i> 110
<i>rasuols</i> 160	<i>rītspulģis</i> 40	<i>sagas</i> 335
<i>Rati</i> 38	<i>roboti mākoņi</i> 136	<i>sakrist</i> 277
<i>rats, -i</i> 30, 36	<i>rūcelēt</i> 210	<i>sala laiks</i> 79
<i>raudava</i> 247	<i>rūcēt</i> 210	<i>sala svecēs</i> 305
<i>renkuļaini mākoņi</i> 127	<i>rūciens</i> 211	<i>salelis</i> 255
<i>ribaini mākoņi</i> 136	<i>rūcināt</i> 210	<i>salēt</i> 254
<i>ribenis</i> 209, 217	<i>rudens salnas</i> 262	<i>salmu ceļš</i> 41
<i>rībeņa laiks</i> 217	<i>rudzaišu salnas</i> 262	<i>salna, -s</i> 255, 261
<i>ribēt</i> 217	<i>rūgsme</i> 100	<i>salnains</i> 255, 262
<i>rībēt, -ināt</i> 216	<i>rūgt</i> 100	<i>salnainš, -ainš</i> 261, 262
<i>rībienis</i> 217	<i>rūge</i> 95	<i>salnas vējš</i> 261
<i>rībiens</i> 216	<i>rūkoņa</i> 211	<i>salnāt, -uot</i> 262
<i>rībinis</i> 217	<i>rūkt, ŗukt</i> 210	<i>salnums</i> 255, 261
<i>rīboņa</i> 216	<i>rūkums</i> 211	<i>sals, -us, -a</i> 254
<i>rieteklis</i> 39	<i>rūsa, -is, -s</i> 229	<i>sals bargs, dižs, liels,</i> <i>nikns, stiprs</i> 258
<i>rietenis</i> 23	<i>rūsas mētāji</i> 229	<i>sals kniebj, kož, sper,</i> <i>spārdās, zilina</i> 255
<i>rietēt</i> 15	<i>rūsas plaikšņi</i> 230	<i>salstus laiks</i> 254
<i>riets</i> 22	<i>rūsēt, -īt, -ināt</i> 230	<i>salt</i> 254
<i>riņķis</i> 30	<i>rūsot(ies)</i> 230	<i>salta rasa</i> 102
<i>ripa</i> 30	<i>rūza</i> 229	<i>saltans</i> 255
<i>rīta krēsliņa</i> 46	<i>sačarmuot</i> 264	<i>saltēt</i> 255
<i>rīta rasa</i> 102	<i>sačupināties</i> 128	<i>salts</i> 254
<i>rīta salna</i> 261	<i>saducis laiks</i> 91	<i>saltums</i> 255
<i>rīta sarkanums</i> 53	<i>sadugt</i> 106	<i>saltuonis</i> 255
<i>rīta sarkāņi</i> 53	<i>sadūgt</i> 107	

- salums* 255
saluoņa 255
saluošs laiks 254
saluot 254
samākties 105
samiglot 98
samirmināt 171
sarkanāji, -ēji 139
sarkanēja 52
sarkanes 52, 139
sarkani mākoņi 138
sarkans 52
sarkaņi 52, 139
sarkt 51
sarma, -s 263
sarmains 263
sarmāt, -uot(ies) 263
sarmt 263
sārta saule 11
sārtot 51
sārts 52
sārtums 52
sarūsēt, -īt 230
sasērsnūt 266
sasmildzināt 153
sasnigt 276
saszvaigznoties 36
sašmidzināt 155
saulains 10
saule 10
saule sārta, spoža, silta 11
saule dubļus brien 12
saule ēd sniegu 23
saule iebrien dumblā 12
saule iet Dievā 18
saule iet jūrā 17
saule iet nost 17
saule iet pie Dieva 18
saule iet zemē 17
saule ir ar zobiem 23
saule kāpj debesīs 22
saule kāpj jūrā 22
saule lidinās (ripo vai staigā) pa zemes virsu 19
saule spīd, viz, zib, zvēro 10
saule stabos stāv 43
saules apakša(s) 21
saules buls 82
saules celiņš 21
saules ceļš 250
saules juosta 250
saules krēsls 20
saules lietus 141
Saulesmāte 10
saules noēja 23
saules noiešana 23
saules nuoiets 23
saules pakāpe, -s, -i 22
saules ragi 43
saules riets 22
saules stabi 43, 44
saules stari 42
saules strīpas 43
saules svītras 43
saules zemiets 23
sauleuoaziets 23
saulīgs 10
saulkāpe(s), -is 22
saulļaidis 19
saulļēkas 15
saulļēkts 15
saulteķis 15
sauļuots 10
sausie zibiņi 232
saussala, -s 260
sauss laiks, sniegs 66, 269
sausuma gaisi 118
sautēt 85
savilkties 112
sazvaigznoties 35
sažūrēt 145
sēdēt 20
sēga(s) 335
sēņu lietus 179
sēņu rūsa 229
sēra(s) 139
sērksna, -is 265
sērsmā 264
sērsmuot 264
sērsna 265
sērsnains 266
sērsne, -is 265
sērsnes 265
sērsni 265
sērsnot 266
sērsns 265, 266

sēršņi 265
sēsties 20
Sietenš 39
Sietīns 39
Sietīnš 36, 39
sietīnš 165
sijāt 165, 278
sijāt kā caur sietu 165
sijātājs 165
sīki lūt 151
sīki stari 42
sīklietiņš 151
sīklietutiņš 151
sīks lietus 151
sīks lietutiņš 151
silta saule 11
siltrasa 102
Sīmanis rājas 224
sīnags 123, 179
sīnaks 179
sīnugs 123, 179
sīņaks 179
sīņāt 179
sīpēt(ies) 163
sīpēties 163
sīpināt 163
sīvs, i 258
skaidrāties 66
skaidrens (laiks) 66
skaidrēties, -īties 66
skaidroties 66
skaidrs laiks 66

skaidruonis 66
skaists laiks 64
skaļš laiks 259
skaraini debeši 117
skirklis 58
sklaidis laiks 79
skujveida mākoņi 136
slabdraba 185
slabdraņķis 183
sladras 185
slaka 191
**slapdrabs* 185
slapdrags 186
slapdraņķēt, -uot 183
slapdraņķi 182
slapdraņķis krūt 183
slapdraņķu laiks 183
slapdrapa 186
slapdreņķis 184
slapenis 186
slapjdraņķis 182
slapjš laiks 79
slapjš sniegs 182
slaukšēt 177
slaukšķēt 177
slikts laiks 77
sližens 316
smags 91
smalcināt 152
smaldzināt 152
smalģanāt 152
smalkana 152

smalki lūt 151
smalks lietus 150, 151
smalks lietutiņš 150
smalks sniedzīnš 271
smalsināt 152
smalš lietus 151
smeldzināt 152
**smeldzis* 152
smēģanāt 152
smelknains sniegs 271
smēģtains sniegs 271
smēģlētš sniegs 271
smērka 144
smērkuoņa 144
smidze 154
smidzeklis 154
smidzenis 150, 154
smidzēt 154
smidzināt 150, 154, 155
smīdzināt 155
smidzinātājs 154
smidzinuošs lietus 150, 154
smīģala, -aļa 156
smīģalāt, -l- 156
smīģāt 156
**smīģnēt* 157
**smīģnāt* 157
smigucis 156
smigulis 156
smīģelēt 156
smīģināt 155
smīķņāšana 156

<i>sprēgains</i> 256	<i>stikla ledus</i> 318	<i>strīpaini mākoņi</i> 134
<i>sprēgans</i> 257	<i>stills (laiks)</i> 71	<i>strīpaini padebeši</i> 134
<i>sprēgāt, -uot</i> 177, 256	<i>stilt</i> 71	<i>strucināt</i> 172
<i>sprēguonis</i> 257	<i>stilum</i> 71	<i>strūga</i> 133
<i>sprēgonis, -oņa</i> 257	<i>stince</i> 309	<i>strūgala</i> 303
<i>spridzināt</i> 177	<i>stindzenes</i> 306	<i>strūgla</i> 303
<i>sprigulis</i> 38	<i>stindzīgs</i> 257	<i>strūglains debess</i> 133
<i>spruogaini mākuoņi</i> 128	<i>stindzināt</i> 257	<i>strūkala</i> 303
<i>spulgot</i> 36	<i>stindzinošs</i> 257	<i>strūkļa</i> 134
<i>spulgs</i> 36	<i>stings</i> 257	<i>strūklains</i> 134
<i>spulģe, -is, -īte</i> 36, 40	<i>stingt</i> 257	<i>strūkulis</i> 303
<i>spuodrīgs</i> 11	<i>stinte</i> 309	<i>stuldze</i> 31
<i>spuodrsaulīte</i> 11	<i>stiprs (lietus)</i> 148	<i>sturmainis laiks</i> 147
<i>spuodrumis</i> 11	<i>stīpuluoties</i> 121	<i>suža</i> 148
<i>stabi</i> 43	<i>stirgala</i> 303	<i>sūcenes</i> 306
<i>stabains lietus</i> 148	<i>stirgla, stīrgla</i> 303	<i>sūdīgs laiks</i> 78
<i>staipīties</i> 232	<i>strākuls</i> 314	<i>suga, -as</i> 334, 335
<i>standala</i> 308	<i>strāla</i> 133, 147	<i>sugāt, -uot</i> 335
<i>standalains, -aiņš</i> 308	<i>straujš lietus</i> 148	<i>sūkalenes</i> 306
<i>stangala</i> 308	<i>strāva</i> 133	<i>suns~zvaigzne</i> 36
<i>starains</i> 42, 147	<i>strāvaina debess</i> 133	<i>suņa laiks</i> 79
<i>starojums</i> 43	<i>strāvuoties</i> 133	<i>suņa zvaigzne</i> 36
<i>starot(ies)</i> 43	<i>streģele</i> 310	<i>suslāt</i> 173
<i>stars, -a</i> 42, 133	<i>strēģele</i> 310	<i>suta, -s, -e</i> 84
<i>staru vainags</i> 30	<i>strēļa</i> 133	<i>sutains (gaiss, laiks)</i> 85
<i>stāt(ies)</i> 351	<i>strēļains</i> 133	<i>sutenis</i> 85
<i>stāvs lietus</i> 148	<i>streliņas</i> 314	<i>sutīgs</i> 85
<i>stāvus līt</i> 149	<i>strendzele</i> 309	<i>sutināt</i> 85
<i>steģele</i> 311	<i>strēzna</i> 133	<i>sutinis</i> 85
<i>stente</i> 309	<i>strieģele</i> 310	<i>sutnis</i> 85
<i>steņģele</i> 309	<i>striģele</i> 314	<i>sutra</i> 84
<i>stiepulī</i> 121	<i>strīpaina debess</i> 134	<i>sutums</i> 85

sutuonis, -e 84, 85
sutuona 84
sutuona laiks 85
svailēt 88
svalbs 226
svečputenis 294
svēdrēties 134
sveicēt 88
sveile 88
sveilēt 88
sveilīgs 88
sveilis, -e, -s 87, 88
svēla 86
svēlains 86, 88
svēlains 88
svēle 88
svēlīgs 86
svelmains 87
svelme 87
svelmēt, -ināt 87
svelmīgs 87
svelmonis 87
svelonis 86
sveloņa 86
svēls 88
svēls 88
svelt 86
svēluons 86
sveluošs 87
svēluošs 88
svēluot 86
svēluot 88

svēluoti, -s 87
svēluotīgs, -i 87
svēluots 88
svēlains 86
svēlains 88
svēš 86
svētraini mākoņi 134
svīda 49
svīdens laiks 89
svīdīgs gaiss 89
svīdrēties 49
svīduma 49
svildināt 88
svilināt 88, 258
svilmīgs 88
svīls 49
svīst 49
svītraini mākoņi 134
šarps laiks 78
šārva 148
šēga 335
šelminis 124
šerūt 149
šērps laiks 78
šķēre, -inš 325
Šķībie rati 38
šķīdenis 182, 349
šķīdēt 349
šķīdīgs 349
šķīdnis 349
šķīdonis 182, 349
šķīdoņa(s) 349

šķīduons 349
šķīduoņi 349
šķīduoņu laiks 349
šķiedienis 148
šķiedraini gaisi 135
šķiedraini mākoņi 135
šķiedrains gaiss 135
šķiedrējs gaiss 135
šķiest 148
šķieznaini mākoņi 135
šķīst 349
šlabdraba 186
šlabraks 197
šlaga 202
šlagāt 202
šlaka 191
šlakata 191
šlakdraņķis 183
šlandraks 192
šlāpa 196
šlāpains laiks 197
šlapdranks 183
šlapdraņķis 183
šlēdraba laiks 186
šlocka 194
šlodrags 195
šlodraks 194
šloga 202
šlogāt 202
šlorga 187
šļabdrags 186
šļāca, -e 190
šļaga 202
šļagāt 202

šlaka 191, 274
šlāka(s) 190
šlākāt(ies) 178, 190
šlampāt 193
šlandra 192
šlandraks 192
šlāpa 195
šlapata 195
šļebra 198
šļedraba 186
šļēgi 331
šļekata 191
šļepa 196
šļepāt 196
šļēpāt 196
šļepatāt 196
šļepava 196
šļepuota diena 196
šļepuots laiks 196
šļerpēt 193
šļerpīgs laiks 193
šļerpis 193
šļocka 194
šļoderis 194
šļodrags 195
šļodraks 195, 333
šļoga 202, 332
šļogāt 202
šļorbaks 195
šļorga 187
šļorgāt 187
šļudra 200
šļūduonis 350
šļuga 332, 351
šļura 188
šļurbaks 195
šļurga 187

šļurra 188
šmerguots laiks 259
šmickāt 178
šmidzināt 155
šmikstēt, -ināt 178
šmikstēt, -ināt 178
šoga 336
šuges 336
švaks laiks 78
šverķis 123
šviesa 53
švīkains gaiss 135
švīšala 49
švitēt 49
švitrains 135
***taisīties* 111**
tālverdze 247
tecēt 12, 173
telvēdze 247
telverdze 246
telvērdze 247
telveze 247
tēns 69
tēvainis 208
tēvainis baras 224
tēva juosta 250
tiens gaiss 68
tienuot 68
tīģeru gaiss 136
tīks 72
tilēns 313
tilka(s) 312
tilkains 312
tilkāt 312
tiļaka 313
timakains 95
timakla 95
timsa 59

timsains 61
timsāt(ies) 59
timsenice 60
timsība 60
timsinīca 60
timsiniece 60
timsūt 59
timss 59
timst 59
timsums 60
timšs 59
timt 59
timuot 59, 112
tipa 313
tīpt 121
tīpulis 121
tīpuļains 121
tīpuļuot(ies) 121
tīrpt 350
tore 313
torņveida mākoņi 138
tosīgs 90
traks laiks 78
trūkums 33
tūcains 120
tūce, -is, -s 119
tucināt 217
tūcināt 217
tūcine 120
tūcīte 120
tūcniņa 120
tūcteņa 120
tuča 120
tūča 120
tūčains 120
tukšatnes 27
tukšība(s) 27
tukšie zibiņi 232

tukšuošanas 28
 tulze 31
 tulzna 31
 tumans 99
 tume 112
 tumēt 112
 tums(i)s 59
 tumsa 59
 tumsains 61
 tumsaliņa 60
 tumsaunīca 60
 tumsenīca 60
 tumsība 60
 tumst 59
 tumsums 60
 tumšgens 61
 tumšiniece 60
 tumšot(ies) 59
 tumšs 59
 tumšt 59
 tumšums 60
 tumuļains 112
 tumuļāt(ies), -uoties 112
 tunga 323
 tungāties 323
 turnīgs laiks 138
 tvaicēt 81
 tvaicīgs 81
 tvaikains 81
 tvaikans 81
 tvaiks 80
 tvaikuojs 81
 tvanains 90
 tvanēt 90
 tvangains 90
 tvanīgs 90
 tvanka, -s 89
 tvankums 89

tveice 80
 tveicējs 80
 tveicēt 80
 tveicīgs, -i 80
 tveicīgums 80
 tveikme 80
 tveiksme 80
 tvence 89
 tvīce 89
 tvīcēt, -ināt 89
 tvīka 89
 tvīkains 89
 tvīksme 89
 tvīksmīgs 89
 tvīksmot 89
 tvīkt 51, 89, 121
 tvīkulis 120
 tvīkuoņa 89
 tvincināt 89
ubaga kumāsi 291
 ūdens laiva 132
 ūdens likste 249
 ūdens sūcējs 251
 ūden'velns 253
 uzduo ik pa laiciņam 149
 uzgubāties 129
 uziešana 15
 uzkala, -is, -s 340
 uz kale līst 340
 uzkāpšana 15
 uzkrīst 277
 uzķīla 320
 uzlēkšana 15
 uz marguot 167
 uz mirdzināt 170
 uz mīrgāt 169
 uz mītināt 173
 uz mizāt 149

uzsala 342
 uzsnigt 276
 uzvizēt 318
 uzvīznēt 318
vāgi 38
 vainags 30
 vakara blāzma 50
 vakara zvaigzne 36, 38
 vakarblāzma 50
 vakarēties 58
 vakargaisma 58
 vakarkrēsla 58
 vakarspulģis 40
 vakaruot 58
 vakarzvaigzne 38
 valgmuot 175
 vaļalīkse 249
 vaļarīkste 238
 vaļavīga 237
 varavīgzne 237
 varavīksna, -e, -r- 234, 235
 vaļavīksnains 234
 varavīksnene 236
 varavīksnes lietus 142
 varavīksnis 236
 varavīkste, -r- 236
 varavīksņains, -ots 234
 vaļavīksņuo 234
 varavīzne 237
 vardedze 243
 varens (lietus) 148
 vaļuo 247
 varvīgzne 237
 varvīkse 237
 varvīksna, -e, -r- 235
 varvīksnis, -r- 236
 varvīkste, -s, -r- 236, 237
 varvīksne 237

Vaslāvputenis 294
vēcais 208
vēcais tēvs 208
vēcais tēvs baras 224
vēcais tēvs pīras 224
vēcais tēvs pīrējas 224
vēcasmātas kumuosi 291
vēcpuišu lietūs 142
vecs ledus (vecledus) 316
vēctēvs pīras 224
Vēja Ceļš 41
vēja kāši 136
vēja mākuoņi 138
vēja pūkas 124
vēja puķe 136
vējains 78
vējceļš 41
vējkala 340
Vējputenis, -inis 292, 293
vējputne, -is 293
vējputņains 293
velvēdze 247
verdēt 149
vērduoņa 258
vērduošs laiks 258
vērsmā 91, 258
vērsmains 90, 258
vērsmains 91
versme 90, 258
vērsme 91
vērsmenis 91
versmīgs 90
vērsmīgs 91
versmot 90
versms 90
vērsmis 90
vērsmuoties 91

viegls lietutiņš 151
vīksnuot 158
vilcēji mākuoņi 121
vilkt 232
vilkties 112, 121
virīņš 329
virza 329
virzēt 329
virži 328
vīsla, -e 157, 158
vīslains 158
vīslāt, -uot, -ināt 158
vīslene 158
vīstu kārtiņa 39
vīšlietiņš 158
vīza, -as, -i, -es 327
vīzenis 328
vīzeņi 328
vīzēt 36, 318, 327
vīziņa 318
vīziņi 328
vīzla 318, 328
vīzma 318, 328
vīznas, -es 318, 326
vīznēt, -uot 327
vīznūt 318, 327
vīzuļi 328
vīzuļot 36
vīžināt 176
vīžli 328
vīžņa, vīžņi 318, 326
vīžņu ledus 316
vīžņot 326
***zāles ūdentiņš* 102**
zaļvēdere 247
zaļvērte 247
zampa 189
zarains, -aiņš 44

zarot, -uoties 44, 45
zars 44
zelta krusts 39
zelta migla 97
zelta rasa 102
zelta siets 39
zelta stari 42
zemiets 23
zibaine 225
zibaiņa 225
zibēnāt 227
zibens, -e 225
zibēnot 226
zibēņus mest 228
zibēt 226
zibinas 225
zibināt, -enēt 226, 227
zibinēt 227
zibinišs, -s, -e, -a 225
zibiņot 227
zibņot 227
zibsāt 227
zibskināt 227
zibsna, -e 226
zibsnēt 227
zibsnis 225
zibsnūt, -ināt 226, 227
zibsnuot 227
zibšināt 227
zibšņot (-uot) 226, 227
zibt 226
zibuot 227
zibznis 226
zibžņot 227
ziemeļa mākuoņi 138
ziemeļblāzma 54
ziemeļu gaisma 54
ziemeļu uguni 54

zila migla 97
 zilās salnas 262
 zītarš 65
 zlaugzna, -e 319
 zlaņķēt 145
 zoga 334
 zompis 331
 *zvaiga 35
 zvaigzde 34
 zvaigzdne 35
 zvaigzduots 35
 zvaigzna, -e 34
 zvaigznains 35
 zvaigznājs 35
 zvaigznējs 35
 zvaigznēties 35
 zvaigzniens 35
 zvaigznīt, -oties 35
 zvaigznu pulki 37
 zvaigznuojs 35
 zvaigznuots 35
 zvaigžnains 35
 zvaigžnājs 35
 zvaigžņu siets 39
 zvaigžņņot 36

zvaizde 35
 zvaizla 34
 zvaizne 35
 zvaižņņot 36
 zvēdraina debess 139
 zvēdraini mākuoņi 139
 zvīguļņot 36
 zvīgzna 45
 zvīgznāt, -īt 45
 zvīļņot 36
 zvirēt 10, 45
 zvirt 45
 zvīlēt 88
 zvīls, -is 88
 zvirēt 10
žamba 331
 žampa 145
 žlampa 188
 žlamba 188
 žlampa 188, 351
 žlāga 148
 žlāgt 148
 žlēgans sniegs 273
 žlēgi 331

žļēnka 192
 žļēpa 196
 žļērga 187
 žļoga 188, 332
 žļorga 187
 žļuga 331, 351
 žļūga 148
 žļugt 350
 žļūgt 350
 žļurba 195
 žļurga 187, 332, 351
 žompa 189
 žuga 336
 žulgas laiks 145
 žulgāt 145
 žulguoņa 145
 žults 32
 žuogs 30
 žūra, -e 145
 žūrāt, -ēt 145
 žūrētājs 145
 žurga 332
 žurgāt 145

Lietuviešu valoda

āiža 324
 āļpti 91
 āļpūs 91
 āpduņgti 107
 āpkala 340
 āpsiniāukti 111
 āpšalas 342
 ātdrēkis 350
 ātlaidā 348
 ātlaidinīs 348
 ātlygā 350

āūšti 46, 47
 auštrā 47
 avelīu debesis 128
 bāngā 124
 baņgas 124
 baugūs 74
 biauŗi pagada 75
 biauŗus oras 75
 birti 276
 blāustis 112
 bliurbūs 350
 blūsti 112

bóbos kásniai 291
 brīdnas 75
 brīsti 12
 bruzdēti 222
 brūzdinti 222
 dangaušs rýkštē 239
 daņgti 107
 dardēti 213
 darganā 241
 dargūs 241
 daŗžas 30

<i>daužýnti</i> 223	<i>gašsas</i> 63	<i>kruōpai</i> 272
<i>debesis</i> 117	<i>gēsti</i> 48	<i>kruōpas</i> 272
<i>dēgti</i> 83	<i>giēdras</i> 67,68	<i>kruopēs</i> 272
<i>dūkti</i> 218	<i>giedrēti</i> 68	<i>krušà</i> 180
<i>dūkti</i> 218	<i>giedrytis</i> 68	<i>kūpana</i> 297
<i>dūlis</i> 95	<i>glīmti</i> 343	<i>kūpena</i> 297
<i>dūmaka</i> 92	<i>glisti</i> 343	<i>kūpeta</i> 297
<i>dievāitis</i> 24	<i>gližti</i> 343	<i>lāšas</i> 172
<i>dievaitūkas</i> 24	<i>grāusti</i> 214	<i>lašnóti</i> 172
<i>diēvo laņkas</i> 249	<i>grāuti</i> 215	<i>lašuoti</i> 172
<i>diēvo rýkštē</i> 239	<i>gríāusti</i> 214	<i>laūmē</i> 253
<i>dōras</i> 65	<i>griāuti</i> 215	<i>laūmēs júosta</i> 253
<i>drabà</i> 185	<i>griņzti</i> 18	<i>ledņnē</i> 342
<i>drabstýti</i> 279	<i>grumēti</i> 223	<i>ledaž</i> 181
<i>draņkis</i> 185	<i>gydrà</i> 68	<i>lēdas</i> 315
<i>drēbti</i> 280	<i>gydras</i> 68	<i>ledēkšlis</i> 304
<i>drēbà</i> 185	<i>irti</i> 269	<i>ledinýčia</i> 342
<i>dreblýs</i> 199	<i>išgydrēti</i> 68	<i>lēdtakas</i> 301
<i>drēbliuoti</i> 199	<i>īžai</i> 325	<i>lēdtakis</i> 301
<i>drēbliuoti</i> 280	<i>īžas</i> 325	<i>ledūs</i> 315
<i>drebliūs</i> 199	<i>īžti</i> 325	<i>lēisti</i> 19
<i>drēbti</i> 185	<i>kārštas</i> 84	<i>lēnas</i> 71
<i>drēgti</i> 186	<i>karulýs</i> 311	<i>lietūs</i> 141
<i>drēkti</i> 186	<i>karuliai</i> 311	<i>linguoti</i> 14
<i>drēpinti</i> 279	<i>kēgelis</i> 311	<i>lēkti</i> 15
<i>drēpyti</i> 279	<i>kepersnóti</i> 282	<i>lytē</i> 323
<i>drisknóti</i> 178	<i>kepēti</i> 286	<i>lytis</i> 323
<i>droblýs</i> 199	<i>kēpinti</i> 83	<i>lytūs</i> 141
<i>drōbli(u)s</i> 199	<i>kēpti</i> 83	<i>lýtva</i> 143
<i>dudēnti</i> 219	<i>kēpti</i> 286	<i>lýtvalkos</i> 122
<i>dūlia</i> 95	<i>kermēti</i> 273	<i>makēnti</i> 104
<i>dūlis</i> 95	<i>keřnoti</i> 282	<i>malónēs rýkštē</i> 239
<i>dumbluoti</i> 12	<i>kerpsóti</i> 282	<i>mēnūkas</i> 24
<i>dundēti</i> 220	<i>kersnóti</i> 282	<i>mēnūkas</i> 27
<i>dundūlis</i> 220	<i>kopà</i> 297	<i>mēnūlis</i> 24
<i>dunuoti</i> 109	<i>kēpiai</i> 286	<i>mēnuo</i> 24
<i>eīti</i> 17, 278	<i>kēpis</i> 286	<i>mēnūtis</i> 24
	<i>krēnà</i> 269	<i>mēnūžis</i> 24
	<i>kristi</i> 277	<i>mēsti</i> 228

miglā 97
migliuoti 160
mīnkštas 273
mīnkštas 346
mirminti 171
myžlōti 175
nabarākas 76
niaukti 111
niukti 111
orārykštē 239
ōro rýkštē 239
padebesē 118
padebesys 118
pagadā 65
pātakas 302
paūkščių tākas 40
perkūnas 208
pilnatis 27
plyšys 324
puikus 65
ramūs 70
rasā 102
rasōti 102
rasuoti 102
rūkti 101
rūkti 211
ribēti 217
rietēti 16
romūs 70
saulē 10
saulēlydis 19
saulētekis 15
sēsti 20
sietas 40
sietēlis 40
sietukas 40
slāplaikis 195
smākas 252
smirkščioti 174

sniēgas 268
sniēgti 275
sniēgulē 285
sniēgti 275
sningnōti 275
sniņgti 275
spārdyti 221
spirti 221
spragā 325
standūs 309
stangūs 309
stēngti 309, 310
stīngti 257
stīngti 310
stirti 304
strēgti 311
strūklē 303
svēlti 86
svilti 88
svisti 49
šalnā 261
šāltas 254
šālti 254
šarmā 263
šařmas 263
šerkšnā 266
šeřkšnas 266
šlākas 191
šlapā 195
šlāpdraiba 185
šlāpdraņgis 183
šlāpdraņka 183
šlāpdraņkis 183
šlēkti 190
šleřpis 194
šutā 84
šutas 84
švėrkis 123
šviesā 53

šviesybē 53
tekēti 13
tiņpti 121
tiřpti 350
tumsā 60
tvankā 90
tviņkti 89, 121
tykūs 72
ūbago kāsniai 291
vaivorykštē 239
vařvas 308
varvēklis 308
varvēti 308
varvūklis 308
varvūlis 308
varvūtis 308
vīlko kāsniai 291
vovėrykštē 238
žalktys 253
žebeņkštē 253
žarā 45
žāras 45
žibēti 226
žliaūgti 148, 319
žliūgti 350
žvaigždē 35
žvāke 305

Prūšu valoda

**dvaris* 32
ladis 315
**meldē* 233
**mēniks* 24
percunis 208
sari 45
saulē 10
snaigis 268

BALTIJAS JŪRAS SOMU VALODAS

Igauņu valoda

jää-soga 335
 juhim 337
 kiilas 337
 kiilas jää 337
 kiirs (kirse) 319
 lartsakas 283
 linnu-tē-rada 40
 loīts 283
 lortsakas 283
 peññ 312
 pilve tük 130
 sōōnene 123
 soōnene ilm 179
 tiba 313
 til'k 313
 til'l' 313
 tila 313
 tilk 313
 tori 314
 toss 90
 tuñg 323
 tungima 323
 ūle-ilma-pihlakas 237
 wana 209
 wana-mēs 209

Somu valoda

taatto 209
 Ukko 209
 ukko 209
 Ukkonen 209
 ukkonen 209
 vaari 209

Lībiešu valoda

allā 21
 bulā 82
 kīrk 319
 kīrk 319
 kīrt 319
 *kīrž 319
 klip 322
 ķil'az 337
 ķīlaž jej 337
 lindēd-r¹ek 40
 mūlk 33
 pāva-sidām allā 21
 pūla-kabāl 130
 se'ggāl 40
 si'glā 40
 sogā 335
 šl'ogā 202
 šlā'dder 194
 šlo'dder 194
 šlogā 202
 tarā 30
 tūllka 313
 vī'slā 158

ĢERMĀŅU VALODAS

Vācu valoda

(lejasvācu)

broke 322
buldern 222
fiseln 158
kernen 282
klar 68
klären 68
Klippe 322
Kugel 290
Milchstrasse 40
müre 322
nebul 117
pladdern 177

plumpen 201
scharf 78
Schlack 191
Schlag 203
Schwark 123
Sonnenuntergang 21
stille 72
stillen 72
Strahl 42
strāla 42
strīpe 43
Windstille 72

SĻĀVU VALODAS

Baltkrievu valoda

абліў 344
аблоў 344
бокі пайяс 251
брыдкий 75
галалед 344
галаледзіца 344
грымець 223

латок 302
небарака 76
пагада 65
туман 97
хлюпа 198
хляба 198

Krievu valoda

облако 123
барашки облаков 128
божья-дуга 249
брыдкий 75
буран 295
валить 280
голоть 341
гололед 344
гололедица 344
градовница 241
грімётъ 223
грозный 205
дрябня 186
заря 45

звезда 35
капать 302, 308
капель 302, 308
капельник 308
лед 315
ледяная сосулька 306
лоток 302
мжить 170
мжица 28
мжичка 170
млечный путь 40
мокрый 104
моргаситься 170
моргать 170

морось 179
моросить 168, 179
мореха 168
небесная дуга 249
непогода 74
(о)колетъ 340
облой 344
перхоть 264
поток 311
пурга 295
рыкать 211
сэрень 266
садиться 20
сеять

серенá 266
сланá 261
слякоть 191
снег 268

солнце 10
сопули, сопли 308
туман 99
тьма 60

хляба 198
шугá 336

Poļu valoda

(kašubu)

baranki 128
barankowe 128
barany 128
brodzic 12
chlapa 198
dęga 249
deszcz idzie 278
deszcz krajowy 144
deszcz lądowy 144
dristavica 189
dristovka 189
fala 124
gwiazda 35
jeśotr 133
kapać 307
kapoły 307
ksąžęc brodzi 12
krupa 272
krupica 272
krupka 272
krupkowaty śnieg 272
krupnik 272
lód 315
lodownia 342
lodownica 342
lody 304

lodzianki 304
mżyc 170
mód padã 142
nieborak 76
niepogoda 74
owcowe /chmury/ 128
padać 278
pierszyć 284
pípa 305
plēzdra 198
pl^mompra 202
pluskotnica 192
pluskac 192
pluta 189
pogoda 65
psia pogoda 79
ptasia droga 40
ptasie łby 291
ptasie śnieg 274
ptasza droga 40
Ptáša Droga 40
sikać 175
śiklövka 176
sito 40
ślizawa 343

ślizawica 343
ślizgawica 343
ślizgota 343
smok 252
śnieg 268
śnieg ptasi 274
sopel 308
stryłki 314
sucha błyskawica 232
svēca 305
szlag (ślaga) 203
szpice 305
szpiki 305
szron 266
ślága 203
ślagic 203
śláp 197
śláp 185, 193
ślapa 197
ślapa 185
ślapac 197
ślapota 197
wróblowate łby 291

GOLDEN RAIN WAS FALLING GENTLY

Names of Natural Phenomena in the Latvian Language

SUMMARY

The book deals with names of natural phenomena and focuses on words referring to weather conditions used in Latvian written language, folklore and dialects. This is the first attempt in Latvian linguistics to aggregate those words. The total number of names analyzed and included in the index of names is 2500 (including phonetic and morphological variants of words as well as phraseological units). To investigate the vocabulary, 42 thematic groups have been formed, partly considering the meteorological terminology and the classification of natural phenomena. The number of lexemes within the thematic groups varies – those denoting bad weather conditions and menacing natural phenomena constitute the biggest group. The origin of parallel names (phonetic and morphological variants, as well as euphemisms) of several natural phenomena, e.g. thunder, rainbow, is rooted in ancient superstitious beliefs, namely taboos.

As to its origin, the greatest part of the vocabulary referring to natural phenomena is of Latvian origin. There are rather few direct borrowings considering the whole range of names. Borrowings of a narrower or wider spread are mainly local: cf the spread of borrowings, e.g. Latv. (Latvian) dialect. (dialectism) *ķēģele*, *ķēģele*, *ķēģelis* 'an icicle' in Southern Kurzeme < Lith. (Lithuanian) dialect. *ķėģele*; dialectism *tilka*, 'the same' in Vidzeme, more seldom in Northern Kurzeme < Est. (Estonian) *tilika* 'a drop'; dialect. *tuča*, *tūča* 'a cloud' in Latgale < Byelor. (Byelorussian), Russ. (Russian) *myča*.

The origin of some names is not entirely clear; sometimes it is difficult to discriminate borrowings from lexical conformities in cognate

languages or distinguish between words of possible onomatopoeic origin and borrowings, e.g., Latv. dialect. *kļēba*, *kļēpa* 'slush' in Vidzeme, cf Byelor., Russ. dialect. *хляба*, *хлюпа*, Pol. (Polish) *chlapa* 'the same'; Latv. dialect. *sipināt* 'to drizzle, (literally – to strew)', cf Russ. *сыпаться* 'to snow; to drizzle, (literally – to strew)', Byelor., Pol. dialect. *sypac* (literally – to strew), 'to snow' which is rarely used; cf Eston. *siputama* 'to strew'.

Alongside inherited words and borrowings, all principal methods of word building are also used for the designation of natural phenomena and weather conditions in the Latvian language. The notions of natural phenomena and their names are usually formed by derivation: cf, e.g., *lietus* – *lietaine*, *lietavas*, *lietonis*, *lietoņa* 'incessant rain; rainy weather'; *mākties* – *mākolis*, *mākulis*, *mākums*, *mākūnis* a.o. 'cloud'; *bula*, *bulš* – *atbula*; *krēsla* – *no krēsla*; *gaisma* – *pagaisma*; *mākties* – *piemākties* etc. In order to differentiate natural phenomena in a more detailed way, the use of names formed by word collocations and the formation of compound words (especially in the sub-dialects of the Liv dialect) are productive for designating the respective notions, cf, e.g., *ledus lietus* – *ledlietus*, *ledus kalns* – *ledkalns*; *lietus gāze* – *lietusgāze*, *lietus mākonis* – *lietusmākonis*, *pērkoņlietus*. Many names are formed by a semantic method – the transfer of the meaning of the word, e.g., for distinguishing different kinds of clouds, several names formed by the transfer of meaning are used: cf *laiva*, *laiviņa* – literally 'a boat, a little boat' (also *mākoņlaiva*, *lietus laiva*, *laivas mākonis*), *lini* – literally – 'flax' (*linu gaiss*), *ozoli* – literally – 'oaks' (*ozolainas debesis*) a.o.

Phraseological units are used to describe natural phenomena and weather conditions as well: cf, e.g., *līst kā pa Jāņiem* – about heavy rain, *laiks kā dzintars* – about good, clear weather, *zeme ar debesīm iet kopā* – about a snowstorm.

In the Latvian literary language for the designation of natural phenomena and notions connected with them words whose origin is common in several Baltic languages (namely Latvian and Lithuanian, sometimes Old Prussian) are deeply rooted: cf, e.g., Latv. *saule*, Lith. *saulė*, O.Pruss. (Old Prussian) *saulē*; *mēness*, Lith. *mėnuo*, O.Pruss. **mēniks*; *zvaigzne* (dialect. *zvaigzdne*), Lith. *žvaigždė*; *aust*, Lith. *aušti*; *gaiss*, Lith. *gašas* 'glow; light'; *tumsa*, Lith. *tamsà* (dialect. *tumsà*), *karsts* (about weather conditions), Lith. *kárštas*; *debesis*, *padebesis* 'a rain cloud', Lith. *debesis*; *migla*, Lith. *miglà*; *miglot*, Lith. *miglóti*; *rasa*, Lith. *rasà*; *rasot*, Lith. *rasóti*; *lietus*, Lith. *lietùs*; *lietavas* 'incessant rain', Lith. dialect. *lýtva* 'rain'; *līt*, Lith. *lýti*; *krusa*, Lith. *krušà*; *birt* 'to fall (about hail, rain, snow)', Lith. *birénti* 'to rain, to drizzle; to snow for a long time'; *pērkons* /*pērkuons*/, Lith. *perkūnas*, O.Pruss. *percunis*; *zibēt* 'to flash' (about lightening), Lith. *žibėti*; *mest zibeņus* 'the same', Lith. *mēsti žaibus*; *varavīksne*, Lith. *vaivorykšte*; *sals*, Lith. *pāšalas* 'frozen ground', O.Pruss. *passalis* 'frost'; *salt*, Lith. *šalti*; *salna*, Lith. *šalnà*; *sarma*, Lith. *šarmà*; *sērsna* (dialect. *sērksna*), Lith. *šerksnà*, *šėrkšnas*; *sniegs*, Lith. *sniėgas*, O.Pruss. **snaigas*; *snigt*, Lith. *snigti*; *ledūs*, Lith. *lėdas* (dialect. *ledùs*), O.Pruss. *ladis*.

The above mentioned names are to be found as early as the most ancient sources written in Latvian – 17th and 18th century dictionaries.

There are, of course, more correspondences than that: the common names of natural phenomena in the Baltic languages have often survived in the peripheral strata of the language – only in ancient written sources, in colloquial speech, namely, in dialectal vocabulary or in folklore (in folk songs, in long-held beliefs), also in phraseological units: cf, e.g., Latv. *drapstīt* 'to snow a little' in a 17th century written source, Lith.

drabstyti 'to splash, to spatter, to snow'; Latvian *sladrabas* 'slush' in a 17th century written source, dialect. *slabdraba*, Lith. *šlāpdraba*; Latv. dialect. *dieva juosta* 'a rainbow' in Latgale a.o., Lith. dialect. *diėvo júosta*; Latv. dialect. *atlaida(s)*, *atlaidenis* 'thaw' in Latgale, Vidzeme, Lith. dialect. *atlaidà*, *atlaidinỹs*; Latv. dialect. *drēbt* 'to snow (about wet snow)', Lith. *drēbti* 'to smear; to splash; to rain and snow simultaneously'; Latv. *zars* in its oldest meaning 'a (sun, moon) beam' (mainly in folksongs) cognate with Lith. *žarà* 'gleam; dawn, sunset glow; a beam', dialect. *žāras*, O.Pruss. **zarī* 'heat'.

Alongside lexical parallels, lexically semantic parallels frequently appear in the designation of natural phenomena in the Baltic languages both in the choice of motivator words and in the formation of semantic transfers. These parallels often cover a wider range of languages, namely the Baltic and the Slavic languages, however Baltic and Finish language parallels are less common. Such parallels appear in the designation of the names of thunder – euphemisms: cf Latv. *debesu bungotājs* in an 18th century written source, dialect. *dēbēsu grabinātājs*, *rībinātājs*, Lith. dialect. *dundūlis*, *graudulỹs*, *griauštinis*, Pol. dialect. *trzaskawica*, *trzasko*, a.o., based on the following verbs with a common meaning 'to be noisy, to make noises, to make hollow sounds': cf Latv. *bungot*, *grabināt*, *rībināt*, Lith. *dundėti* 'to rattle, to roll, to boom', *griáušti* 'the same', *grauti*, *griáuši* 'to peal, to crash', Pol. *trzaskać* 'to clap, to rattle'. The lexically semantic parallel with the Baltic Finish languages is motivated in a different way: the names of thunder to be met mainly in Vidzeme are *vecāis* (a nominalized adjective – literally – 'old chap'), *vecāis tēvs* (also in folksongs in the cycle of mythological songs) 'a grandfather' and dialect. *tēvainis* 'an old man, a father, a grandfather', cf Est. *vana-mees* 'an

old man; thunder', adj. *vana* 'old', noun *vana* 'thunder, a thunderstorm'; Finish *ukkonen* 'thunder', *ukko* 'an old man'.

Parallels with a very wide geographical spread are possible archaisms, e.g., Latv. *brist* (literally – 'to wade'), 'to move (about heavenly bodies under the cover of fog or clouds)', cf *saule iebrien mākoņos*, Lith. *bristi (saulei įbrido į debesį)* 'the same', Pol. (Kashub) *brodzic, ksążęc brodzi* 'the moon is getting clouded over' (literally – 'the moon is wading'). The names of the rainbow with the word 'a belt' in the Baltic and Slavic languages also belong to archaisms: cf Latv. *dieva juosta, saules juosta*, Lith. dialect. *diėvo juosta* (literally – 'a belt of the sky'), Byelor. *бóжу пайяс* (literally – a God's belt'), Bulgarian *појас*.

Lexically semantic parallels in the designation of natural phenomena are frequently based on common or similar associations caused by specific features of the natural phenomena. So, for instance, the formation of the names of icicles in one and the same way from the word with the meaning 'a drop' or 'to drip' in more than one language may be absolutely independent: cf Latv. *lāsteka (lāse 'a drop', tecēt 'to flow')*, dialect. *pilka* 'an icicle; a drop', *pilt* 'to drip'; Lithuanian *varveklis* 'an icicle', *varvas* 'a drop', *varveti* 'to drip'; Russ. dialect. *капéльник* 'an icicle', *капéль* 'dripping', *ка́пать* 'to drip'; Pol. dialect. *kapoty* 'icicles', *kapac* 'to drip'.

There are numerous examples of typological parallels of this kind in the designation of natural phenomena and their investigation may be useful in semantic and etymological explanations. Typological parallels, being formed in contiguous regions, point to the contacts and interaction of these languages: cf Latv. dialect. *jumta svecēs* (literally – 'roof candles'), *ledus svecēs* (literally – 'ice candles'), *sala svecēs* (literally – 'frost candles') 'icicles', Lith. *žvākė* 'a candle; (in a figurative sense) an

icicle', Pol. (Kashub) *śwēca* 'the same'; Latv. *sēņu lietus* (literally – 'mushroom rain') 'fine, warm rain in summer or in autumn', Russ. *грибной дождь*, Pol. (Kashub) *grēbovi deść* 'the same' and others.

The names of natural phenomena which are formed by the transfer of meaning or metaphorically are as important, though more difficult to interpret, cf, e.g., Latv. dialect. *kaķgalvas* 'rain clouds' in Ventspils a.o., cf Pol. dialect. *kocie łby* 'the same' in the lower reaches of the Vistula – literally 'cats' heads', Pol. *leb* meaning 'a head' in colloquial speech. Names of snowflakes are also formed using the word *galva*: Latv. dialect. *cīruļgalvas* (literally – 'larks' heads') 'big, wet snowflakes' in Smiltene, Vidzeme; cf Pol. dialect. *ptasie łby* and *wróblowate łby* 'the same' literally mean 'birds' heads' and 'sparrows' heads' respectively.

Data about the spread of similar names in other languages can change or specify our views of the spread and use of the names – wider, older etc. So, for instance, among the names used to designate big, wet snowflakes emerge those which are common and different in both Latvian and Lithuanian, namely, the basic names and their variants: cf Latv. dialect. *arāja kumūsi*, *bajāra kumāsi*, *bābu kumuosi*, *nabaga kumā(k)si*, *ubaga kumāsi* and Lith. *bóbos kápsniai*, *ùbago kápsniai*, *vilko kápsniai*.

Sometimes only wider juxtaposition helps us fathom out the motivation for rarely used or sporadically registered names, especially phraseological units. For instance, the name *medus lietus* 'rain with the sun shining' registered in Koknese in the 19th century becomes even more valuable besides the Pol. (Kashub) phraseologism *mód pada* about rain with the sun shining'. They both seem to reflect an ancient popular belief or world outlook: indirect evidence to this is found in Finish folklore (M. Haavio writes that Finish hunters prey to their ir gods to send down "honey rain" to sprinkle the traps they have laid in order to secure successful hunting).

ЗОЛОТОЙ ДОЖДИК СИТОМ ПОДСЕИВАЛ

Названия природных явлений в латышском языке

РЕЗЮМЕ

В книге о названиях природных явлений впервые в латышском языкознании обобщены в письменном языке, фольклоре и диалектах употребляемые названия, связанные с погодными условиями. Всего проанализировано и включено в указатель слов более 2500 наименований (в этот перечень вошли фонетические и морфологические варианты, а также ряд фразеологизмов). Изучение указанной лексики производилось на основе выделения 42 тематических групп, формирование которых осуществлено при частичном использовании метеорологической классификации природных явлений и соответствующей терминологии. Количество лексем в тематических группах различно: больше всего названий, характеризующих неблагоприятные погодные условия или угрожающие природные явления. Появление параллельных названий у многих природных явлений, например, грома, радуги (фонетические и морфологические варианты, а также эвфемизмы), объясняется древними народными поверьями, иначе говоря, запретами (табу).

С точки зрения происхождения большая часть лексики, связанной с природными явлениями, является латышской. Непосредственных заимствований по сравнению с общим количеством названий сравнительно немного. Заимствования с более узкой или широкой распространённостью в основном локальны: ср. распространённость заимствований, напр., лтш. обл. *ķēģele*, *ķēģele*, *ķēģelis* 'сосулька' в южной части Курземе < лит. обл. *kėģele*, лтш. обл. *tilka* в Видземе, реже в северной части Курземе < эст. *tillka* 'капля'; обл. *tiča*, *tīča* 'облако' в Латгалии < белорус., рус. *туча*.

Происхождение некоторых названий неясно; порой трудно отграничить заимствования от лексических соответствий в родственных языках или разграничить слова возможного ономато-поэтического происхождения от заимствований, напр., лтш. обл. *klēba, klēpa* 'дождь со снегом, слякоть', ср. рус. обл. *хляба*, белорус., рус. *хлюпа*, (польское *chlapa*; лтш. обл. *šipināt* 'сыпать; моросить (о дожде)', ср. рус. *сыпать*, белорус. *сыпаць*, польск. обл. *syrać*, 'т. с.'; ср. также эст. *siputama* 'сыпать'.

Наряду с заимствованными и унаследованными словами в латышском языке для номинации природных явлений и погодных условий используются также все основные приёмы словообразования. Понятия, связанные с природными явлениями, и их названия обычно образованы с помощью аффиксации, или присоединения префиксов и суффиксов к производящей основе: ср., напр., *lietus* 'дождь' – *lietaine, lietavas, lietonis, lietoņa* 'длительный дождь, дождливая погода', *mākties* 'хмуриться (о погоде)' – *mākolis, mākulis, mākums, mākūnis* и др. 'облако'; *bula, bulš – atbula; krēsla – nokrēsla; gaisma – pagaisma; mākties – piemākties* и т. д. Для более детальной дифференциации природных явлений и обозначения соответствующих понятий продуктивным является образование сложных слов путём сложения двух или нескольких основ (особенно в говорах ливского диалекта), ср., напр., *ledus lietus – ledlietus, ledus kalns – ledkalns, lietus gāze – lietugāze, lietus mākonis – lietumākonis, pērkonlietus*. Многие названия образованы также семантическим способом – переносным значением, напр., при дифференциации типов облаков встречаются названия, образованные с помощью переноса значения слова: ср., *laīva, laiviņa* – букв. 'лодка, лодочка' (также *mākoņlaīva, lietus laīva, laivas mākonis*), *lini* – букв. 'лён' (*linu gaiss*), *ozoli* – букв. 'дубы' (*ozolainas debesis*) и др.

Для характеристики природных явлений и погодных условий используются также фразеологические обороты: ср., напр., *līst kā pa Jāņiem* — об интенсивных осадках; *laiks kā dzintars* — о хорошей, ясной погоде; *zeme ar debesīm iet kopā* — о метели.

В латышском литературном языке для обозначения природных явлений и связанных с ними понятий закрепились слова, общие с точки зрения происхождения для всех балтийских языков (главным образом, латышского и литовского, реже — прусского языка). Ср., напр.: лтш. *saule*, лит. *saulė*, прус. *saulē*; *mēness*, лит. *mėnuo*, прус. **mēniks*; *zvaigzne* (обл. *zvaigzdne*), лит. *žvaigždė*; *aust*, лит. *aušti*; *gaiss*, лит. *gašsas* 'заря; свет'; *tumsa*, лит. *tamsa* (обл. *tumsà*), *karsts* (о погодных условиях), лит. *kárštas*; *debesis*, *padebesis* 'дождевое облако', лит. *debesis*; *migla*, лит. *miglà*; *miglot*, лит. *miglóti*; *rasa*, лит. *rasà*; *rasot*, лит. *rasóti*; *lietus*, лит. *lietùs*; *lietavas* 'длительный, затяжной дождь', лит. обл. *lýtva* 'дождь'; *līt*, лит. *lýti*; *krusa*, лит. *krušà*; *birt* 'падать, идти (о граде, дожде, снеге)', лит. *birėnti* 'падать — о дожде, идти длительно — о снеге'; *pērkons* /*pērkuons*/, лит. *perkūnas*, прус. *percunis*; *zibēt* (о молнии), лит. *žibėti*; *mest zibeņus*, лит. *mėsti žaibus* (букв. 'метать молнии'; *varavīksne*, лит. *vaivorykšte*; *sals*, лит. *pāšalas* 'замерзшая земля', прус. *passalis* 'мороз'; *salt*, лит. *šalti*; *salna*, лит. *šalnà*; *sarma*, лит. *šarmà*; *sērsna* (обл. *sērksna*), лит. *šerksnà*, *šērksnas*; *sniegs*, лит. *sniėgas*, прус. **snaigas*; *snigt*, лит. *snigti*; *ledus*, лит. *lėdas* (обл. *ledùs*), прус. *ladis*.

Упомянутые названия встречаются также в древних источниках латышского письменного языка — словарях 17–18 веков.

Соответствий, разумеется, больше. Нередко общие для балтийских языков названия природных явлений сохранились в

периферийных слоях языка: только в древних письменных источниках или разговорном языке, а именно в диалектной лексике или в фольклоре (дайнах, поверьях), фразеологизмах, ср. напр.: лтш. *drapstīt* 'немного, неинтенсивно идти (о снеге)' в письменном источнике 17 века, лит. *drabstyti* 'брызгать, пачкать, идти – о снеге'; лтш. *sladrabas* 'дождь со снегом' в письменном источнике 17 века, обл. *slapdraba*, лит. *šlāpdraba*; лтш. обл. *dieva juosta* 'радуга' в Латгалии и др., лит. обл. *diėvo juosta*; лтш. обл. *atlaida(s)*, *atlaidenis* 'оттепель' в Латгалии, Видземе, лит. обл. *atlaidà*, *atlaidinỹs*; лтш. обл. *drēbt* 'идти – о мокром снеге', лит. *drēbti* 'плескаться, одновременно идти – о дожде и снеге'; лтш. *zars* с более древним значением 'луч солнца (луны)' (сохранилось главным образом в народных песнях), родств. лит. *žarà* 'отблеск; заря (утренняя / вечерняя); луч', обл. *žāras*, прус. **zarī* 'жара'.

Наряду с лексическими параллелями в номинации природных явлений в балтийских языках нередко обнаруживаются общие лексико-семантические параллели как в выборе мотивирующего название слова, так и в возникновении семантического переноса. Довольно часто эти параллели встречаются в балтийских и славянских языках, реже в соответствиях балтийских языков и языков прибалтийско-финских. Эти параллели обнаруживаются, например, в номинации названий грома – эвфемизмах: ср. лат. *debesu bungotājs* в письменном источнике 18 века, обл. *dēbēsu grabinātājs*, *rībinātājs*, лит. обл. *dundūlis*, *graudulỹs*, *griaustinis*, польск. обл. *trzaskawica*, *trzasło* и др., основы которых мотивированы глаголами с общим значением 'шуметь, производить шум, глухой звук', ср. лтш. *bungot*, *grabināt*, *rībināt*, лит. *dundėti*

'грохотать, греметь, гроыхать', *griāust, grauti, griāuti* 'свергать, разрушать', польск. *trzaskać* 'стучать'. Иным образом мотивирована лексико-семантическая параллель с прибалтийско-финскими языками: главным образом в Видземе встречающиеся названия грома *vecais* (субстантивированное прил.) – букв. 'старый; старина' *vecais tēvs* (также в цикле мифологических песен в дайнах) букв. 'дед, дедушка' и обл. *tēvainis* 'старый мужчина; отец; дедушка', соотв. эст. *vana-mees* 'старый мужчина; гром', прил. *vana* 'старый', субстантив *vana* 'гром, гроза'; финск. *ukkonen* 'гром', *ukko* 'старик'.

В параллелях с очень широкой географической распространённостью возможны архаизмы, напр., лтш. *brist* 'брести; двигаться' (о небесных светилах в тумане, под покровом облаков)', ср. *saule iebrien mākoņos*, лтш. *bristi (saulē ģbrido ģ debesī)*, также польск. (кашубское) *brodzić, ksążęc brodzi* 'месяц рахмурился (облаками)' – буквально 'месяц бродит'. К архаизмам относятся названия радуги со словом 'josta'/'пояс' в балтийских и славянских языках: ср. лтш. обл. *dieva juosta, saules juosta*, лит. обл. *diėvo juosta* (буквально 'божий пояс'), *dangaũs juosta* (буквально 'небесный пояс'), белорус. *бóжы пайяс*, болг. *пойяс*.

Лексико-семантические параллели в номинации природных явлений нередко основываются на общих или сходных ассоциациях, обусловленных характерными признаками погодных условий. Так, напр., во многих языках, возможно, совершенно независимо друг от друга, образование названий сосулек производится от основы со значением 'капля' или 'капать': ср. лтш. *lāsteka (lāse 'капля', tecēt 'течь, струиться)*, обл. *pilka* 'сосулька; капля', *pilt* 'капать'; лит. *varvėklis* 'сосулька', *varvas* 'капля', *varvėti* 'капать'; рус. обл. *капéльник* 'сосулька', ср. *капéль, капать*; польск. обл. *kapoły* 'сосульки', *караć*

'капать'.

Примеров таких типологических параллелей в номинации природных явлений множество, и их исследование будет способствовать семантическим и этимологическим толкованиям слов. Типологические параллели, возникающие в контактирующих ареалах, также свидетельствуют о соприкосновении и взаимодействии соответствующих языков: ср. лтш. обл. *jumta sveces*, *lēdus sveces*, *sala sveces* 'сосульки', ср. *svece* 'свеча', лит. *žvāke* 'свеча; (перен. знач.) сосулька', польск. (кашубское) *śvéca* 'т. с.'; лтш. *sēņi lietus* 'мелкий, тёплый дождь летом или осенью', рус. *грибной дождь*, польск. (каш.) *grēbovi dešč* 'т. с.' и пр.

Не менее важными являются редко встречаемые названия природных явлений (обычно образованы переносом значения или метафорические названия), интерпретация которых зачастую затруднена, ср., напр.: лтш. обл. *kaķgalvas* 'дождевые облака' в Вентспилсе (Курземе), ср. польск. обл. *kocie łby* 'т. с.' в низовьях Вислы – буквально 'кошачьи головы', польск. *łeb* (разг.) 'голова'. С основой *galva* образованы также названия снежинок: лтш. обл. *cīruļgalvas* 'большие мокрые снежинки' (букв. 'жаворонковые головы') в Смилтене (Видземе); ср. польск. обл. *ptasie łby* и *wróblowate łby* – буквально 'птичьи головы' и 'воробыиные головы'.

Данные о наличии подобных названий в других языках могут изменить или конкретизировать представления об их распространённости и употребления – более широком, древнем и т.п. Так, напр., для обозначения больших влажных снежинок в ряду наименований обнаружили как общие для латышского и литовского языков, так и различные названия, а именно основные названия и варианты: ср. лтш. обл. *arāja kumūsi*, *bajāra kumāsi*, *bābu*

kumuosi, nabaga kumā(k)si, ubaga kumāsi и лит. *bóbos kásniai, ùbago kásniai, vilko kásniai*.

Зачастую лишь более развёрнутое сопоставление помогает понять мотивацию редко употребляемого или спорадически зарегистрированного названия (особенно во фразеологических единицах). Например, название лтш. *medus lietus* 'дождь при сияющем солнце', зарегистрированное в конце 19 века в Кокнесе, становится особенно ценным при сопоставлении с польским (кашубским) фразеологизмом *mód pada* о дожде при сияющем солнце – буквально 'мёд льётся (падает)'. Представляется, что оба отражают какое-то древнее народное верование или общий взгляд на мир: косвенное подтверждение тому находим в финском фольклоре (М. Хаавио указывает, что финские охотники для обеспечения удачной охоты просили у богов, чтобы 'медовый дождь' омыл выставленные ими капканы).

Saturs

PRIEKŠVārds	3
IEVADS	5
Debess spīdekļi un ar tiem saistītās parādības	10
<i>saule</i>	10
<i>mēness</i>	24
<i>zvaigznes</i>	34
<i>stars</i>	42
<i>ausma</i>	46
<i>blāzma</i>	50
<i>ziemeļblāzma</i>	54
<i>krēsla</i>	56
<i>tumsa</i>	59
Laiks	62
<i>labs laiks</i>	64
<i>nejauks laiks</i>	73
Tveice un ar to saistītās parādības	80
<i>tveice</i>	80
<i>dūmaka</i>	92
<i>migla</i>	96
<i>rasa</i>	102
Mākoņi	104
<i>mākties</i>	104
<i>mākonis</i>	113
Nokrišņi	140
<i>lietus, līt</i>	140
<i>lietavas</i>	143
<i>lietusgāze</i>	146
<i>smalks lietus, smidzināt</i>	150
<i>krusa</i>	180

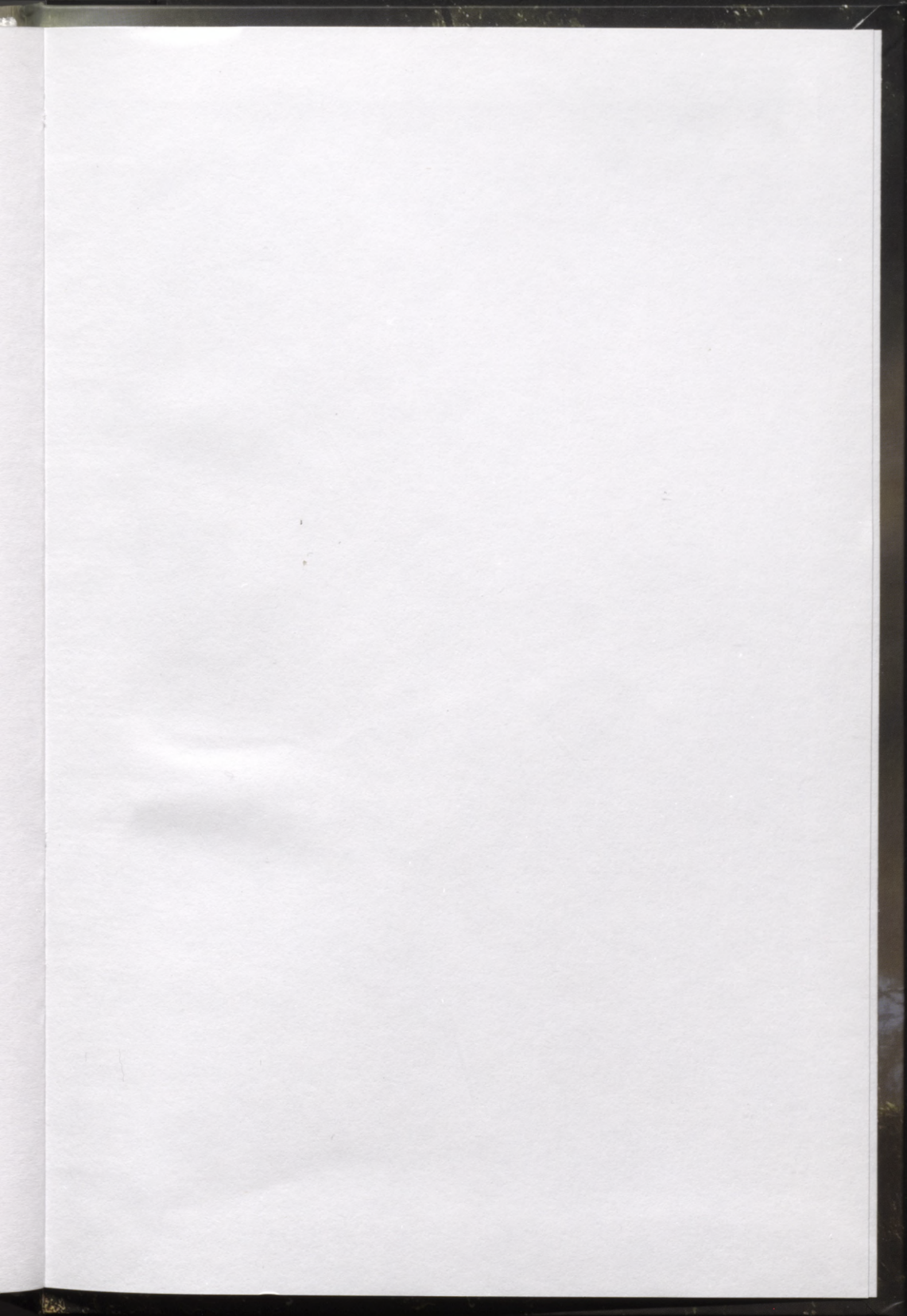
<i>slapjdraņķis</i>	182
Negaiss	204
<i>negaiss</i>	204
<i>pērkons, pērkons rūc</i>	206
<i>zibens, zibeņot</i>	225
<i>rūsa</i>	229
Varavīksne	234
Sals	254
<i>sals</i>	254
<i>salna</i>	261
<i>sarma</i>	263
<i>sērsna</i>	265
<i>sniegs</i>	267
<i>snigt</i>	275
<i>pārsla</i>	284
<i>putenis</i>	292
<i>kupena</i>	296
<i>lāstekas</i>	299
<i>ledus</i>	315
<i>vižņi</i>	326
<i>atkala</i>	338
<i>atkusnis</i>	345
KOPSAVILKUMS	352
AUTORES RAKSTU PIRMPUBLICĒJUMI	358
AVOTU UN LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI	359
CITI SAĪSINĀJUMI	364
LATVIEŠU VALODAS IZLOKSNES	365
VĀRDU RĀDĪTĀJS	370
SUMMARY	400
PEŽIOME	406
SATURS	413

Benita Laumane

Smalki lija zelta lietus: dabas parādību nosaukumi latviešu valodā, I

Tirāža 500 eks.

<i>siņģ/draņķis</i>	182
Negais	204
<i>negais</i>	204
<i>pērkens, pērkens rēle</i>	206
<i>šibens, šibens</i>	225
<i>šiba</i>	229
Varavīrnie	234
Sals	254
<i>sals</i>	254
<i>salna</i>	261
<i>salsts</i>	263
<i>slīdums</i>	265
<i>salnags</i>	267
<i>salsti</i>	275
<i>pērkis</i>	284
<i>patiens</i>	292
<i>kapens</i>	296
<i>šibēns</i>	299
<i>šibis</i>	315
<i>šibis</i>	326
<i>šibis</i>	338
<i>šibis</i>	345
KOPSAVKUMS	352
AUTORES RAKSTU PIRMPUBLIKĀCIJĀ	358
AVOTU UN LITERĀTŪRAS SAĪSINĀJUMI	359
CITI SAĪSINĀJUMI	364
LATVIEŠU VALODAS IZLOKSNE	364
VĀRDU RĀDĪTĀJS	364
SUMMARY	364
PEŽIŅI	364
SĀKUMS	364

Ls. 6109

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0306090501

2006-4
L 226

